

کشف الباری

عماد

صحیح البخاری

تصنیف

حضرت مولانا سلیمان بن احمد

عالم دینی، جامعہ اسلامیہ، کراچی

مترجم

مولانا شاہ فیصل قاضی، استاد الفنون

و صاحبین، کراچی

پبلشرز

کشف الباری

عمافی

صحیح البخاری

عناوین کے علوم کا پیمانہ
دینی و علمی کتابوں کا عظیم مرکز لائبریری چینل
حنفی کتب خانہ محمد معاذ خان
درس نکالی کیلئے ایک مفید ترین
لائبریری چینل

تالیف: صدر وفاق المدارس، مولانا سلیم اللہ خان شیخ الحدیث

جامعہ فاروقیہ کراچی

کتاب الصلاة

خصوصیات

جلد ۲۰

- ◀ دا حدیثو تخریج
- ◀ د تعلیقات بخاری تخریج
- ◀ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ◀ د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی نل
- ◀ ما قبل باب سرہ د ربط پورہ تحقیق
- ◀ د شرحی دہری خبری لاندی پہ حاشیہ کنہی حوالہ
- ◀ د ترجمہ الباب مقصد بیانولو کنہی پورہ تحقیق
- ◀ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان اوییا د مذہب حنفی ترجیح
- ◀ د بخاری دا حدیثو اطراف خودل

فورونکی: فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پینپور

موبائل: ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

د کتاب ټول حقوق د ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم:-- کشف الباری عما فی صحیح البخاری
شارح:-- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان
شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

د ملاویدو پټي: د فیصل کتب خانہ پینور خفه علاوہ

- رحیمی کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانہ خوست --
- دیوبند کتب خانہ خوست -- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانہ جلال آباد
- دعوت کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیہ جدید کتب خانہ کابل
- انتشارات نعمانیہ کابل
- انتشارات علامہ تفتازانی کابل -- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانہ کابل --
- واحدی کتب خانہ خوست
- صداقت کتب خانہ کابل -- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبه القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیہ خوست
- مسلم کتب خانہ جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانہ غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانہ محلہ جنکی پینور

موبائل:-- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۴۵..... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَرشَد حبيبه ونبيه إلى هذه الكلمات التي يقولها النبي صلى الله عليه وسلم في آخر وتوه: «اللهم إني أعوذ بفضلك من سخطك، وأعوذ بمغفرتك من عقوبتك، وأعوذ بك منك، لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك».

وصل وسلم وبارك على سيدنا ومولانا محمد المصطفى، وعلى أشياعه وأتباعه وأنصاره وإخوانه من النبيين، وصل على أهل طاعتك أجمعين من أهل السماوات والأرضين. أما بعد: دكوم وخت خخه چې الله تعالى چې هميشه دپاره دې دعلم ذريعه قلم گرځولې دې. نوم د هغه وخت خخه د الله تعالى په توفيق سره د الله تعالى د دې وينا مطابق ((علم الانسان ما لم يعلم)) د قلم صاحبانو (ليکوالو) د خپل وس مطابق خپل کوششونه کړي دي اود قلم د ميور خخه ئې امت محمدي على صاحبها الف الف صلوات ته فاندې رسولی دی. اولکه خنکه چې دا مبارکه سلسله تراوسه پورې روانه ده. نو دغه شان به د الله وپونکو (مسلمانانو) د آخری کس د باقی پاتې کيدو (ژوندی پاتې کيدو) پورې جاري اوروانه وی.

ډير مبارک دی هغه پاک نفسونه چا چې په خپلو سينو کښې د الله تعالى د امانت لوی بوج محفوظ کړې دي او د نبی کریم صلی الله عليه وسلم ارشاد اتو اود صحابه کرامو رضوان الله عنهم اجمعين اقوالو په رنړا کښې ئې ډيرې قيمتي ملغلرې ډيرې په ښکلې طريقې سره د غمرو پشان کاغذ ته د سپارلو لوی سعادت حاصل کړې دي او کاميابيږي.

زه د لوئې الله چې احسانات يې عام دی د بيشميره احساناتو خخه د دې لوئې احسان شکر ادا کولو خخه خپله جولې خالی گنهم چې زما يې د خپل دين خدمت سره واسطه پيدا کړې ده. چې هغه کریم او رحيم ذات د خپل محبوب او خوږ پيغمبر صلی الله عليه وسلم د پاک ذات د پاکې ژبې خخه وتلی ارشاد اتو د تشریح او وضاحت خدمت دپاره قبول کړم. چې په خپلو نااهليانو، کوتاهيانو اونالائقيانو باندې مې سترگې اولگې نو زما سترگې ښکته طرف ته پريوخی. خو قربان شم د هغه غفار، ستار او حلیم ذات خخه چې هغه زمونږ د نالائق توپ په وجه مونږ نه محرومه کوي بلکه هغه خو په ورکولو کښې بې مثاله دي. الله - جل و علا - دې مونږ ته شکر گزار او قدر دان جوړيدو توفيق را کړی. آمين

د تخصص فی الفقه الاسلامی د دویم کال په آخر کښې دشعبان په میاشت کښې شیخی ومړی واستاډی المکرم حضرت اقدس مولانا محمد يوسف افشانی صاحب زیدت معالیه ومحاسنه اوفرمائیل،، استاډ المحدثین، شیخ المشائخ، صدر وفاق المدارس حضرت اقدس مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم العالیه فرمائیلی دی چې د دې کال په متخصصینو کښې دې د منتخبو طالبانوسره په دارالتصنيف کښې په،، کشف الباری عما فی صحیح البخاری،، باندې دکار کولو په باره خبره اوکړې شی. نو ستا استاډانو په خپل مینخ کښې په مشوره سره ستا د نورو درې ملگروسره ستا انتخاب هم کړې دي. بنده د حضرت اقدس وړاندې د خپلې کم استعدادی اونا اهلی ښکاره والي اوکړو. نو حضرت زید

مجده او فرمائیل ،، کوم الله چې ستاد استاذانو په زړونو کښې ستا انتخاب اچولې دې. نو هغه به استعداد هم پیدا کړې او هغه ډیر ښه مددگار او معین دې. په دې باندې بنده دا لوڼې سعادت د خپل دنیوی او اخروی مستقبل د خیر وسیله او گنډله اولبیک اوسعدیک یې او وئیل او ملا یې ورته او ترله. د دې څخه پس استاذ المحدثین، شیخ المشائخ، صدر وفاق المدارس حضرت اقدس مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم العالیه مونږ راجمع کړو او د تقسیم کار سره سره یې په خپل لاس مبارک لیکلې هدایت نامه هم راکړه کومه چې د کار کولو په اصولو او ضوابطو باندې مشتمله وه. او ډیرې دعاگانې یې راته او کړې او په کار د شروع کولو یې راته او فرمائیل.

نو صلاة حاجت می او کړل او د الله تعالی څخه مې مدد او غښتل او په کار مې شروع او کړه. او قدم په قدم به مکرم او محترم حضرت مولانا نور البشر صاحب دامت برکاتهم، حضرت مولانا عزیز الرحمن صاحب، حضرت مولانا مفتی مزمل سلوټ صاحب، او حضرت مولانا حبیب الله زکریا صاحب حفظهم الله په مشورو او تجویزونو سره وړاندې روان ووم. فجزاهم الله احسن الجزاء.

بنده ته د ،، کتاب الصلاة ،، کار حواله شو. الحمد لله تقریباً د درې کالو په موده کښې د یو جلد کار مکمل شو. او ستاسو وړاندې راغلل، په دې جلد کښې اتلس بابونه یو کم ډیر ش احادیث او د شلو تعلیقات تشریح، توضیح او تحقیق شامل دې. د دې مجموعې ډیره حصه قابل قدر مکرم او محترم حضرت مولانا نور البشر صاحب دامت برکاتهم اوزیاتې حصې استاذ المحدثین، شیخ المشائخ، صدر وفاق المدارس حضرت اقدس سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم العالیه د خپل بوداتوب، زیاتو مرضونو، زیاتو مصروفیاتو، او قسماً قسم ذمه واریانو پوره کولو سره سره بالاستیعاب او کتل، او قابل اصلاح څیزونه یې راته په گوته کړل. او کوم مباحث چې پوره نه وو د هغې د تکمیل طرف ته یې متوجه کړم. او د کومو امورو د وضاحت چې ضرورت وو د هغې د وضاحت حکم یې راته راکړل. الحمد لله په ټولو حکمونو عمل اوشو. د ،، کشف الباری عما فی صحیح البخاری ،، د دې مجموعې په ترتیب، مراجعت، او تحقیق کښې چې کومه طریقه حضرت شیخ الحدیث صاحب زید مجدهم العالیه په حکم سره د حضرت مولانا نور البشر مد ظله په واسطه زمونږ د پاره مقرر کړې شوې وه د هغې نمونه لاندې لیکلی شی.

۱- د ترجمه الباب مقصد / مقاصد وضاحت او تراجم ابواب باندې سیر حاصل بحث کول

۲- ربط د بابونو او د مناسبت ذکر کول

۳- د حدیث الباب ترجمه کول

۴- د حدیث الباب دامهات سته څخه تخریج کول

۵- د حدیث د راویانو جامع پیژندگلو، خاص کرد هغوی د تعدیلاتو او توثیقاتو ذکر کول دغه شان که

په هغوی باندې دامامانو کلام وی نو د هغې ذکر کول، که بلا تکلف او تعصب دفاع کیدې شی نو دفاع،

گنی بیا کم از کم په صحیح بخاری کښې د داسې متکلم فیه راوی د راوړلو عذر بیانونل

۶- د حدیث په سند باندې محدثانه کلام کول

۷- د حدیث په شرح کښې چې د کومو څیړونو خیال ساتلې شوې دې هغه دادی.

الف: د حدیث په نورو طرقو کښې وارد شوې مختلف الفاظ نقل کول او د هغې تشریح کول

ب: نحوی، صرفی، بلاغی، لغوی او اعرابی حیثیت سره تشریح او تحقیق کول

ت: د فقهی مذاهبو (د اصحاب المذاهب د کتابونو څخه) تنقیح او حواله ورکول

ث: د فقهی دلائلو التزام

۹- د حدیث الباب د ترجمه الباب سره مطابقت بیانول

۱۰- د بخاری د متابعتو او شواهدو تشریحات

دا خبره دې یاده وی چې په متابعتو او شواهدو کېنې د لاندینی خبرو خاص طور سره خیال ساتلې شوې دې.

الف: د حدیث د کتابونو حواله چې د صفحا تو سره ورکړې شی، نو هلته ورسره د کتاب او باب دغه شان د رقم الحدیث ذکر ضرور او کړې شی.

ب: د حدیث الباب تخریج خاص کرد امهات سته څخه چې او کړې شی که امام بخاری په هغې کېنې منفرد وی نو د معتمد مصنف حواله دې ضرور ورکړې شی. او په دې سلسله کېنې د فتح الباری، عمدة القاری سره سره د تحفة الاشراف څخه هم مدد واخستې شی.

ت: په متن کېنې چې د حدیث د کوم کتاب حواله ورکړې شوې وی که هغه کتاب په دارالتصنيف کېنې موجود وی یا په اسانتیا سره ملاویدی شی نو هغې طرف ته مراجعت کول او حواله ورکول دې وی او که نه وی نو د مجبورې په وجه ثانوی مراجع مثلاً فتح الباری وغیره حواله دې ورکړې شی.

ث: د تعلیقات بخاری په سلسله کېنې دې خامخا د تعلیق التعلیق څخه استفاده او کړې شی.

ج: د راویانو په باره کېنې د عامو شروحاتو د حوالې په ځانې دې د اسماء الرجال د معتبرو کتابونو حواله ورکړې شی.

ح: د لغوی تحقیقاتو د پاره دې د لغات الحدیث او عام طور د لغت لویو کتابونو مثلاً تاج العروس، لسان العرب، بالمصباح المنیر او المغرب وغیره ته ترجیح ورکړې شی.

خ: د اعرابی، نحوی، او صرفی تحقیقاتو د پاره (د نحو او صرف خاص کس) د حدیثو شروحاتو څخه استفاده واخستې شی.

د: د فقهی مباحثو او د هغې د دلائلو د پاره د هر مکتب فکر کتابونو ته دې رجوع او کړې شی.

ذ: د حدیثی مباحثو او محدثانه کلام د پاره د شروحاتو سره سره د علل حدیث کتابونو ته هم رجوع دی.

ر: په معاصرو تقریرونو باندې خو به د سرسری استفادې حده پورې اعتماد وی خو د حوالې اعتماد به پرې هیڅ کله نشی کولې.

ز: کوم څه چې د حدیث څخه استفاده کولی شی نو هغه به د حدیث د شارحینو د کلام په رنځ کېنې وی.

س: دغه شان په یو حدیث باندې فقهی او کلامی مباحث به هم مکرر نشی لیکلې مگر دا چې سخت ضرورت وی نو په هغه وخت کېنې به دا ولسی ځانې حواله هم ورکولې شی.

ش: د حدیث چې کوم مباحث ذکر کول وی د هغې تعیین به د اکابرینو شروحات او تقریرونه وړاندې کینخودلی شی او مرتب کولی شی.

بحمده و بفضلله بنده د دې منهج مطابق کار کولو بڼه پوره کوشش کړې دې د کومې په نتیجه کېنې چې په نظر د راتلونکې ترتیب، او تحقیق سهراد استاذ المحدثین، شیخ المشائخ، صدر وفاق المدارس حضرت اقدس مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم العالیه سر دې. یقینې ده چې دا هر څه د هغوی د سرپرستی او اشراف ثبوت دې او په ترتیب او تحقیق کېنې چې په لاعلمی سره کومې کوتاهیانې شوې دی د هغې نسبت به بنده ته کولی شی ځکه چې دا خالص علمی، تحقیقی کار په قسما قسم علومو او فنونو

کښې د کوم مهارت، قابليت او صلاحيت تقاضا کوي بنده د هغې څخه خالي دې هم د دې وجې د اهل علم حضراتو په خدمت کښې خواست دې چې د مطالعې په دوران کښې کومې غلطيانې په نظر ورشي نو د هغې څخه دې مونږ ضرور خبر کړي چې د هغې تصحيح او کړې شي.

بنده د جامعه فاروقيه کراچي د شعبه دارالتصنيف ناظم اعلى حضرت اقدس مولانا عبید الله خالد صاحب دامت برکاتهم العالیه ډیر شکر گزار دې چې حضرت اقدس مدظلہ العالی د جامعه د دې عظیمې شعبې د ترقی دپاره د شپې او ورځې کوشش کونکونکې او لیواله اوسیږي د دارالتصنيف دپاره د کتابونو لویه ذخیره او د دارالتصنيف د ملگرو دپاره د تربیتي او مشاورتي مجلسونو مقرر کول د حضرت اقدس مدظلہ العالی د شعبه تصنیف سره د محبت ښکاره ثبوت دې.

په دې کار کښې چې د کومو کومو حضرات استاذانو، او نورو اهل علم حضراتو او مدد کونکو او احسان کونکو حفظهم الله تعالی سرپرستی، مشاورت، راهنمائی او معاونت راسره پاتې شوې دې د دې ټولو حضراتو دپاره د الله تعالی په دربار کښې دعا کونکې یم چې هغه دې ورته د خپل شان مطابق جزاء خیر ورکړي.

د کمپوزنگ په ټولو مرحلو ورور عرفان مغل ډیر د مدد مظاهره کړې ده. او په نورو انتظامی کارونو کښې ورور یوسف رانا صاحب (انچارج شعبه کمپیوټر اداره الفاروق) ښه مدد راته حاصل وو. الله تعالی دې دې ټولو حضراتو ته جزاء خیر ورکړي فجزاهم الله افضل ما یجزي الواصلین من أرحامهم، الموفین بعهودهم فمہا أنس من الأشياء، فلست أنسی برهم وصلتهم، و حسن جائزتهم.

په آخر کښې زه د ټولو لوستونکو په خدمت کښې خواست کوم. چې د حضرت اقدس مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم العالیه د صحت او عافیت دپاره ښې ډیرې دعاکانې کوي چې الله تعالی رب العزت حضرت ته صحت کامله ورکړي او د دوی د مهربانې سیورې دې زمونږ په سرو نو باندې تر ډیره وخته پورې په عافیت سره قائم او دائم وی او مونږ کمزورو ته دې د زیاتې نه زیاته فائده اخستلو توفیق راکړي. دغه شان د بنده دپاره هم دعا کوي چې الله تعالی راته دا کار آسان کړي او زر تر زره راته د پوره کولو توفیق راکړي او په خپل دربار کښې ورته د قبولیت شرف ورکړي او زما دپاره زما د استاذانو د مور پلار او متعلقینو دپاره دې د نجات ذریعه او گرځوی. آمین.

وأقول: اللهم تقبل مني مساعي ترتيب هذا الكتاب وتحقيقه والتعليق عليه واجعله ذخرا وسببا للنجاة واحشرنا في زمرة محمد صلى الله عليه وسلم المصطفى الذي إنخبتته وإعترته وجعلته الشافع لأوليائك المقدم على جميع أصفيائك الذي جعلت زمرة آمنه من الروعات.

مفتی محمد راشد ډسکوی

د شعبه تصنیف و تالیف ملگري او استاذ جامعه فاروقيه کراچي

۱۰ رجب المرجب ۱۴۳۵ هجري

فهرست مضامین

صفحه	عنوانات
۴۰	۸- کتاب الصلوة.....
۴۰	د کتاب الصلوة ما قبل سره ریظ.....
۴۰	دلنظ صلوة لغوی معنی.....
۴۱	په ذکر کرې شوی معنی باندې دوه اشکالونه او د هغې جوابونه.....
۴۱	د ورومبی اشکال جواب.....
۴۲	د دویم اشکال جواب.....
۴۲	د صلوة اصطلاحی معنی.....
۴۲	په کتاب الصلوة کښې د امام بخاری <small>رحمته الله علیه</small> خور.....
۴۴	د علامه عینی رحمه الله په دې حقله خپل خور.....
۴۵	د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله تحقیق.....
۴۶	۱- باب: كَيْفَ قُرِئَتِ الصَّلَاةُ فِي الْأَسْرَاءِ .....
۴۶	د ترجمه الباب ما قبل او ما بعد سره ریظ.....
۴۶	د ترجمه الباب مقصد.....
۴۶	د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله تحقیق.....
۴۷	د ترجمه الباب د کيف نه د شروع کولو حکمت.....
۴۷	د اسراء معنی.....
۴۸	د معراج معنی.....
۴۸	اسراء او معراج یو دی او که نه بیل بیل؟.....
۴۸	آیا اسراء او معراج دواړه په یوه شپه کښې شوې دی؟.....
۴۹	اسراء او معراج د بیدارۍ په حالت کښې شوې دی او که د خوب په حالت کښې.....
۴۹	د جمهورو علماؤ ورومبی دلیل.....
۴۹	د جمهورو علماؤ دویم دلیل.....
۵۰	د جمهورو دریم دلیل.....
۵۰	د جمهورو څلورم دلیل.....
۵۰	د جمهورو څلورم دلیل.....
۵۱	د جمهورو شپږم دلیل.....
۵۱	د علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله په ژبه د جمهورو د ملک وضاحت.....
۵۲	د خوب په حالت کښې د معراج د قائلینو ورومبی دلیل.....
۵۲	د ذکر کرې شوی دلیل جواب.....
۵۴	د خوب په حالت کښې د معراج د قائلینو دویم دلیل.....
۵۴	د ذکر کرې شوی دلیل جواب.....
۵۵	د شریک بن عبد الله په حقله د امامانو قولونه.....

صفحه	عنوانات
۵۵	دویم جواب:
۵۵	دریم جواب:
۵۲	خلورم جواب:
۵۲	پنجم جواب:
۵۲	په ذکر کرې شوی جواب بآندی اشکال او د هغې جواب:
۵۷	د خوب په حالت کښې د معراج د قائلینو دریم دلیل:
۵۷	د ذکر کرې شوی دلیل جواب:
۵۸	دویم جواب:
۵۸	د خوب په حالت کښې د معراج د قائلینو خلورم دلیل:
۵۸	د ذکر کرې شوی دلیل جواب:
۵۸	دویم جواب:
۵۹	دریم جواب:
۲۰	خلورم جواب:
۲۰	پنجم باب:
۲۱	شپږم جواب:
۲۲	واقعه د معراج کله راپېښه شوه:
۲۳	ورومبې:
۲۴	دویمه خبره:
۲۴	دریمه خبره:
۲۴	واقعه د معراج په کومه میاشت کښې واقع شوې وه:
۲۵	واقعه د معراج په کومه شپه راپېښه شوې ده:
۲۵	د معراج په وخت کښې رسول الله ﷺ کوم څانې وو؟
۲۲	لیلة الاسراء افضله ده او که لیلة القدر؟
۲۸	رسول الله ﷺ ته معراج یو څل شوې دې او که د یو څل نه زیات ورته شوې دې؟
۷۲	د معراج په سفر باندي د ملحدینو اعتراضونه او د هغې جوابونه:
۷۲	تیز تگ د کومه حده پورې ممکن دې؟
۷۳	د آسمانونو شلیدل او بیا جوړیدل:
۷۴	د دروند جسم د آسمان اړخ ته پورته کیدل:
۷۴	د معراج د شپې په وخت کښې د کیدلو حکمت:
۷۵	تعلیق:
۷۵	د تعلیق تخریج:
۷۲	حضرت عبدالله بن عباس:
۷۲	د ذکر کرې شوی تعلیق د ترجمة الباب سره مناسبت:

صفحه	عنوانات
۷۲	د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه رائی: .....
۷۲	د علامه عینی رحمة الله عليه رائی: .....
۷۷	لفوی او نحوی تحقیق: .....
۷۷	حدیث باب (ورومبی حدیث) .....
۸۰	تراجم رجال .....
۸۰	یحیی بن بُکَیر: .....
۸۰	اللیث: .....
۸۰	یونس: .....
۸۰	ابن شهاب: .....
۸۰	انس بن مالک: .....
۸۰	ابوذر: .....
۸۰	د معراج د حدیث نقل کونکو صحابه کرامو شمیر: .....
۸۲	د حضرت جبرائیل <small>عليه السلام</small> د چت په لاره باندې د راتلو حکمت: .....
۸۳	د معراج په وخت کنبې رسول الله <small>صلى الله عليه وسلم</small> چرته وو؟: .....
۸۳	رسول الله <small>صلى الله عليه وسلم</small> له راغلي یوه فریسته وه او که نه ډیرې وې؟: .....
۸۴	د سینې مبارکې سیرل خو څه شوي دي؟: .....
۸۵	په ورومبی خل د سینې مبارکې سیریدل: .....
۸۶	په دویم خل د سینې مبارکې سیریدل: .....
۸۶	په دریم خل د سینې مبارک سیریدل: .....
۸۷	په څلورم خل د سینې مبارکې سیریدل: .....
۸۷	د سینې مبارکې د سیریدلو حکمت: .....
۸۸	آیا د سینې مبارکې سیرل ضروري وو؟: .....
۸۸	د رسول الله <small>صلى الله عليه وسلم</small> په زړه کنبې: .....
۸۹	د منکرین شق صدر رد: .....
۹۰	شق صدر یا شرح صدر؟: .....
۹۲	د ظاهري شرح صدر د منکرینو تردید: .....
۹۲	شق صدر او صاحب سیره النبی صلی الله علیه وسلم: .....
۹۳	شق صدر او سرسید احمد خان: .....
۹۳	د مذکورہ موقف جائزه: .....
۹۴	یووضاحت: .....
۹۵	آیا شق صدر سابقه انبیاء کرامو علیهم السلام سره هم شوي دي؟: .....
۹۵	قوله: لَمْ يَسْلُكْهُ مَاءٌ مِّمَّزَمًا .....
۹۶	په زمزم سره د قلب اطهر د وینځلو وجه: .....

صفحه	عنوانات
۹۶	د رسول الله ﷺ زړه مبارک د جنت په اوبوسره ولې اونه وينځلې شو؟
۹۷	آب زمزم غوره دی که آب کوثر؟
۹۹	قوله: لَمَّا جَاءَ بَطْنِي مِنْ ذَهَبٍ: .....
۹۹	د زړه مبارک د وينځلو د پاره د طشت استعمال ولې او کړې شو؟
۹۹	د سرو زرو طشت ولې استعمال کړې شو؟
۱۰۰	د سرو زرو د استعمال حکمت
۱۰۱	د سرو زرو په طشت سره تحليلته المصحف د پاره د جواز استدلال
۱۰۲	قوله: مُتَلِي حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَعَهُ فِي صَدْرِي لَمَّا أَطْبَقَهُ: .....
۱۰۲	د ممتلئ مذکر راوړلو توجیه
۱۰۲	د حکمت معنی
۱۰۳	د ایمان مطلب
۱۰۳	په زړه کښې حکمت او ایمان څنگه واچولې شو؟
۱۰۴	ایمان او حکمت په حقیقت کښې وره ک کړې شو که حکماً؟
۱۰۴	قوله: لَمَّا أَطْبَقَهُ: .....
۱۰۴	قوله: لَمَّا أَخَذَ بِيَدِي: .....
۱۰۵	قوله: فَعَرَّجَنِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا .....
۱۰۵	د نیاوی آسمان
۱۰۵	د آسمانونو پیروالې
۱۰۵	آیا د آسمان دروازی هم شته؟
۱۰۵	د دنیا د آسمان د فرښتې نوم
۱۰۶	قوله: فَلَمَّا جِلَّتْ السَّمَاءُ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ افْتَحْ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: لَعَنَ، مَعِيَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: .....
۱۰۶	قوله: افْتَحْ: .....
۱۰۶	د دربان د سوال په جواب کښې څه وئیل پکار دی؟
۱۰۶	په جسمانی معراج باندې یو بل دلیل
۱۰۷	قوله: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟: .....
۱۰۷	قوله: .....
۱۰۷	قوله: فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: لَعَنَ: .....
۱۰۷	آیا د فرښتې سوال د رسالت باره کښې وو؟
۱۰۷	قوله: فَلَمَّا افْتَحَتْ عَلَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَلَى بَيْتِنَا أَسْوَدَةٌ وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ، إِذَا نَظَرْتَهُ قَبَلَ بَيْنَهُ يَمِينِكَ، وَإِذَا نَظَرْتَهُ قَبَلَ يَسَارِهِ، بِكَ .....
۱۰۷	د أسودة لغوی تحقیق

صفحة	عنوانات
١٠٨	د م ر ح با ت ح ق ي ق .....
١٠٨	دَ النَّبِيِّ الصَّالِحِ وَنِيلِ حِكْمَتِهِ .....
١٠٨	دَ صَلاَحِ مَطْلَبٍ .....
١٠٩	دَ ابْنِ الصَّالِحِ وَنِيلِ حِكْمَتِهِ .....
١٠٩	قوله: قَلْتُ لِحَبْرِيْلٍ مِنْ هَذَا؟: .....
١٠٩	قوله: "تَمُنُّنُهُ": .....
١٠٩	دَ كَافِرَانِ رُوحِ وَجْهٍ آسْمَانِ تَهْ خُنْغِهِ أَوْ رَسِيدِلٍ؟ .....
١٠٩	يُؤَشْكَالِ أَوْ دَهْغِي جِوَابٍ .....
١١٠	قوله: حَتَّى عَرَجِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقَالَ لِحَازِنَتِهَا: افْتَحِي. فَقَالَ لَهُ حَازِنَتُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُ، فَفَتَحَتْ: .....
١١٠	قوله: قَالَ أَنَسٌ: لَمَّا كَرَأَهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ أَدْمُودَارِيْسَ وَمُوسَى وَعِيسَى وَإِبْرَاهِيْمَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يُثَبِّتْ كَيْفَ مَنَازِلِهِمْ: .....
١١٠	قوله: غَيْرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيْمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ: (.....)
١١٠	قوله: لَمْ يُثَبِّتْ مَنَازِلَهُمْ .....
١١٢	قوله: فَلَمَّا مَرَّ جَبْرِيْلُ بِالنَّبِيِّ بِأَدْرِيسَ .....
١١٢	قوله: مَرَّ جَبْرِيْلُ بِالْآخِرِ الصَّالِحِ: .....
١١٢	يُؤَشْكَالِ أَوْ دَهْغِي جِوَابٍ .....
١١٣	قوله: قَالَ ابْنُ شَهَابٍ فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمَانَ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا حَبِيبَةَ الْأَنْصَارِيَّ كَأَنَّا: .....
١١٣	ابْنِ شَهَابٍ .....
١١٣	ابْنِ حَزْمٍ .....
١١٣	ابْنِ عَبَّاسٍ .....
١١٣	أَبُو حَبِيبَةَ .....
١١٣	عَرَجِ بِي: .....
١١٣	قوله: ظَهَرَ: .....
١١٣	قوله: لَيْسَتْ بِي: .....
١١٣	قوله: صَرِيْفُ الْأَقْلَامِ .....
١١٤	قوله: قَالَ ابْنُ حَزْمَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ: .....
١١٥	قوله: فَرَضَ اللَّهُ عَلَيَّ أُمَّتِي: .....
١١٥	قوله: قَرَأْتَنِي .....
١١٥	بِهِ هَرَّ حَكْرُ كَنْبِي خَوْمَرُهُ خَوْمَرُهُ مَوْنُ خَوْمَرُهُ كَمْ شَوِي؟: .....
١١٦	قوله: هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ .....
١١٦	أَيُّ يَوْحِكُمْ دَعَمَلٌ نَهْ وَرَأَيْدِي مَنْسُوحٌ كَيْدِي شَيْ؟ .....
١١٧	قوله: لَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ .....
١١٧	قوله: اسْتَعِيْبْتُ رِيْسِي .....

صفحة	عنوانات
١١٨	سدرۃ المنتهى خه خيزدي؟
١١٨	د سرو زرو ملخان
١١٨	د سدرۃ المنتهى باره كښې د حضرت كشميرى رحمة الله عليه تحقيق
١١٩	د حديث خلاصه
١١٩	الحديث الثاني
١١٩	ترجمه:
١٢٠	د حديث تخريج
١٢٠	تراجم رجال
١٢٠	عبد الله بن يوسف
١٢٠	مالك بن انس
١٢٠	صالح بن كيسان
١٢٠	عروة بن زبير
١٢٠	عائشه صديقه
١٢٠	د حديث ترجمه الباب سره مناسبت
١٢١	قوله: فرضا ركعتين ركعتين
١٢١	د حضرت شاه صاحب تحقيق
١٢١	په مذكوره حديث باندي دوه اشكالات
١٢٢	دويم اشكال
١٢٢	د رومبي اشكال جواب
١٢٢	دويم جواب
١٢٢	د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه رائي
١٢٣	د حضرت كشميرى رحمة الله عليه رائي
١٢٣	د ريم جواب
١٢٤	د دويم اشكال جواب
١٢٥	قصر عزيمت دي كه رخصت؟
١٢٥	د ائمه ثلاثه مسلك
١٢٥	د احنافو دلائل
١٢٦	دويم دليل
١٢٦	د ريم دليل
١٢٦	د خلورم دليل
١٢٧	د پنجم دليل
١٢٧	د شپږم دليل
١٢٧	د اووم دليل

صفحة	عنوانات
١٢٨	٢-باب: وَجُوبُ الصَّلَاةِ فِي الثِّيَابِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى:
١٢٨	دَ مذكوره باب ما قبل سره مناسبت
١٢٩	دَترجمة الباب مقصد
١٢٩	دَ حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائي
١٢٩	دَ حضرت كشميري رحمة الله عليه رائي
١٣٠	دَ ستر عورت حكم
١٣١	دَ امام بخاري رحمة الله عليه رائي
١٣١	قوله: ومن صلى ملقفاً في ثواب واحد:
١٣٢	دَترجمة الباب مقصد
١٣٢	دَ علامه كشميري رحمة الله عليه رائي
١٣٢	دَ حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائي
١٣٣	دَ التحاف نه خه مراد دي؟
١٣٣	تعليق
١٣٤	دَ روایت تخريج
١٣٤	حضرت سلمة بن الكوع
١٣٤	دَ يزره مطلب
١٣٤	دَ روایت ترجمة الباب سره تعلق
١٣٤	به مانخه كنبني دَ ستر كتلو حكم
١٣٥	دَ نظر حل
١٣٥	قوله: ومن صلى في الثوب الذي يجامع فيه إذا لم يرفه أذى:
١٣٥	دَ روایت تخريج
١٣٢	تعليق
١٣٢	دَ روایت مقصد
١٣٢	دَ أذى نه خه مراد دي؟
١٣٢	دَ امام بخاري رحمة الله عليه به نیز دَ مني حكم
١٣٢	دَ ترجمة الباب مقصد
١٣٢	دَ روایت تخريج
١٣٧	دَ حديث ترجمه
١٣٧	تراجم رجال
١٣٧	موسى بن إسماعيل
١٣٨	يزيد بن إبراهيم
١٣٩	محمد
١٣٩	أم عطية

صفحة	عنوانات
١٣٩	دترجمة الباب مناسبت
١٣٩	قوله: أَمْرًا أَنْ تُخْرَجَ :
١٣٩	قوله: الْحَيْضُ :
١٣٩	قوله: يوم العيدين :
١٣٩	قوله: عن مصلاهن :
١٤٠	قوله: قالت امرأة :
١٤٠	قوله: جَلْبَاب :
١٤٠	قوله: يَتْلُوهَا :
١٤٠	تعليق:
١٤٠	دتعليق تخريج
١٤١	عبد الله بن رجاء:
١٤٢	عمران:
١٤٣	دتعليق مقصد
١٤٤	٣- باب: عَقْدُ الْأَزَارِ عَلَى الْعَقَائِمِ الصَّلَاةِ .
١٤٤	القفا:
١٤٤	دمذكوره باب ورا ندينى باب سره مناسبت
١٤٤	تعليق: وقال: أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَمَلٍ: صَلَوَاتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَاقِدِي أَزْدِهِمْ عَلَى عَوَاتِقِهِمْ .
١٤٤	تراجم رجال
١٤٤	أبو حازم:
١٤٤	سهل:
١٤٤	دتعليق مقصد
١٤٥	قوله: عَاقِدِي أَزْدِهِمْ :
١٤٥	قوله: أَزْدِهِمْ :
١٤٥	قوله: عَوَاتِقُ :
١٤٥	تشریح
١٤٥	الحديث الأول:
١٤٢	ترجمه
١٤٢	تراجم رجال
١٤٢	أحمد بن يونس:
١٤٢	عاصم بن محمد:
١٤٧	واحد بن محمد:
١٤٧	محمد بن المنكدر:
١٤٧	جابر:

صفحة	عنوانات
١٤٧	قوله: قبل قفاه: .....
١٤٧	مشجبُ نه خه مراددي؟ .....
١٤٧	قوله: تصلى في ازارواحد؟: .....
١٤٨	قوله: ليراني احمق مثلك .....
١٤٨	چاته د احمق ونيلو حكم؟ .....
١٤٨	قوله: اينا كان له ثوبان على عهد النبي صلى الله عليه وسلم .....
١٤٩	د حديث باب ترجمة الباب سره مناسبت .....
١٤٩	الحديث الثاني .....
١٤٩	ترجمه .....
١٤٩	تراجم رجال .....
١٤٩	مطرف أبو مصعب .....
١٥١	عبد الرحمن بن أبي الموالم .....
١٥١	په مذكوره راوي باندي كلام .....
١٥٢	د جرح رد .....
١٥٢	محمد بن المنكدر .....
١٥٢	جابر بن عبد الله .....
١٥٢	د روايت نه مقصود .....
١٥٢	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت .....
١٥٢	په علامه کرمانی رحمة الله عليه باندي د حافظ صاحب رحمة الله عليه رد .....
١٥٣	د علامه عینی رحمة الله عليه په حافظ صاحب رحمة الله عليه باندي رد .....
١٥٣	٣- باب: الصلاة في الثوب الواحد ملتحقاً به .....
١٥٣	د ترجمة الباب سابقه باب سره مناسبت .....
١٥٣	د ترجمة الباب نه مقصود .....
١٥٣	د حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه راني .....
١٥٤	تراجم رجال .....
١٥٤	الزهري .....
١٥٤	شرح عبارات .....
١٥٥	أم هاني .....
١٥٥	الحديث الأول .....
١٥٥	ترجمه .....
١٥٢	تراجم رجال .....
١٥٢	عبید الله بن موسى .....
١٥٢	هشام بن عروة: .....

صفحة	عنوانات
١٥٢	عن أبيه: .....
١٥٢	عمر بن أبي سلمة: نوم او نسب .....
١٥٢	مشايخ او تلامذه: .....
١٥٢	حالات او واقعات .....
١٥٧	دَحْدِثٌ تخريج .....
١٥٨	دَحْدِثٌ ترجمة الباب سره مناسبت .....
١٥٨	الحديث الثاني .....
١٥٨	ترجمه .....
١٥٨	تراجم رجال .....
١٥٨	محمد بن المثنى: .....
١٥٨	يحيى: .....
١٥٨	هشام: .....
١٥٨	أبي: .....
١٥٨	عمر بن أبي سلمة: .....
١٥٨	شرح حديث .....
١٥٩	دَحْدِثٌ ترجمة الباب سره مناسبت .....
١٥٩	تخريج .....
١٥٩	الحديث الثالث .....
١٥٩	تراجم رجال .....
١٥٩	عبيد بن إسماعيل: .....
١٥٩	أبو أسامة .....
١٥٩	عن هشام عن أبيه: .....
١٥٩	عمر بن أبي سلمه .....
١٥٩	شرح حديث .....
١٥٩	فائده .....
١٥٩	فائده .....
١٦٠	دَحْدِثٌ تخريج .....
١٦٠	قوله: يصلى في ثوب واحد مشتملاً به: .....
١٦١	ترجمه .....
١٦١	تراجم رجال .....
١٦١	إسماعيل بن أبي أويس: .....
١٦١	مالك بن أنس: .....
١٦١	أبي النضر مولى عمر بن عبيد الله: .....

صفحة	عنوانات
١٢١	ابومرّة مولی أم هانیء
١٢١	أم هانیء بنت ابي طالب
١٢١	دَحْدِیْثُ تَرْجَمَةِ البَابِ سِرِّهِ مَنَاسِبَت
١٢٢	قَوْلُهُ: فَلَمَّا فَرَّغَ مِنْ غَسَلِهِ:
١٢٢	قَوْلُهُ: زَعَمَ ابْنُ أُمِّی أَنَّهُ قَاتِلُ رَجُلًا:
١٢٢	قَوْلُهُ: قَدْ أُجِرَتْهُ
١٢٢	قَوْلُهُ: فَلَانَ بِنِ هُبَيْرَةَ:
١٢٣	دَعْلَامُهُ كَرْمَانِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي
١٢٣	دَحَافِظُ ابْنِ حَجْرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي
١٢٤	دَعْلَامُهُ عَيْنِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي أَوْ بِهِ حَافِظُ صَاحِبِ بَانْدِي رَد
١٢٤	دَعْلَامُهُ انور شاه كشميري رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي
١٢٤	چَاتَهُ دَبْنِخِي دَامَانَ وَرَكُولُو حَكَم
١٢٥	قَوْلُهُ: وَذَلِكَ ضَمِي
١٢٥	قَوْلُهُ: ضَمِي:
١٢٥	دَفْتَحُ مَكَّةَ بِه مَوْقِعِ بَانْدِي نَبِي كَرِيمِ كَوْمِ يَوْمُونِخِ ادا كَرِي؟
١٢٦	دَچَاشْتِ دَمُونِخِ حَكَم
١٢٧	دَاشْرَاقِ أَوْ چَاشْتِ مُونِخِ هُمِ يَوْمُونِخِ كِه جَدَا جَدَا؟
١٢٧	اسْتِنْبَاطِ احْكَامِ أَوْ فَوَائِدِ
١٢٨	تَرْجَمُهُ
١٢٨	تَرَاجِمُ رِجَالِ
١٢٨	عَبْدُ اللَّهِ بِنِ يَوْسُفِ
١٢٨	مَالِكِ
١٢٨	ابْنِ شَهَابِ
١٢٨	سَعِيدِ بِنِ الْمَسِيْبِ
١٢٨	أَبُو هَرِيرَةَ
١٢٨	قَوْلُهُ: أَنْ سَأَلْتَهُ:
١٢٩	قَوْلُهُ: أَوْلَكُلِّكُمْ ثَوْبَانِ؟
١٢٩	دَحْدِیْثُ تَرْجَمَةِ البَابِ سِرِّهِ مَنَاسِبَت
١٧٠	ه- بَاب: إِذَا صَلَّيْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ فَلْيَجْعَلْ عَلَيَّ عَائِقِيهِ
١٧٠	دَعَاتِقُ نَهْ خَه مَرَادِ دِي؟
١٧٠	الحديث الأول
١٧٠	تَرْجَمُهُ
١٧٠	نَرَاجِمُ رِجَالِ

صفحة	عنوانات
١٧٠	أبو عاصم:
١٧١	مالك:
١٧١	أبي الزناد:
١٧١	عبد الرحمن الأعرج:
١٧١	أبو هريرة:
١٧١	قوله: لا يصلي أحدكم:
١٧١	قوله: ليس على عاتقيه شيء:
١٧١	به أو به باندي د خادر اچولونه بغيرد مونخ كولو حكم:
١٧٢	د حديث ترجمة الباب سره مناسبت:
١٧٣	الحديث الثاني:
١٧٣	ترجمه:
١٧٣	تراجم رجال:
١٧٣	أبو نعيم:
١٧٣	شيبان:
١٧٣	يحيى بن كثير:
١٧٣	عكرمة:
١٧٣	أبو هريرة:
١٧٣	قوله: سمعته، أو كنت سألته:
١٧٤	قوله: أشهد أني سمعت:
١٧٤	قوله: في ثوب واحد:
١٧٤	قوله: فليخالف بين طرفيه:
١٧٤	د حديث باب ترجمة الباب سره مناسبت:
١٧٥	١- باب: إِذَا كَانَ التَّوْبُ ضَيْقًا:
١٧٥	الحديث الأول:
١٧٦	تراجم رجال:
١٧٦	يحيى بن صالح:
١٧٦	ولادت:
١٧٦	مقام:
١٧٦	مشائخ و تلامذه:
١٧٦	ددوی باره کبني د محدثينو حضراتو اقوال:
١٧٨	وفات:
١٧٨	فليح بن سليمان:
١٧٨	سعيد بن الحارث:

صفحة	عنوانات
١٧٩	جابر بن عبد الله: .....
١٧٩	قوله: «خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم في بعض أسفاره: .....
١٧٩	غزوة بواط: .....
١٨٠	قوله: «فحببت ليلة لبعض أمرى .....
١٨٠	قوله: «فاشتملتُ به: .....
١٨٠	قوله: «وصليت إلى جانبه: .....
١٨١	قوله: «قلنا أنصرف: .....
١٨١	قوله: «مألسرى: .....
١٨١	قوله: «ما هذا الاشمال الذي رأيت؟: .....
١٨٢	قوله: «كان ثوباً: .....
١٨٣	دأرتي كبري استعمالولو طريقه .....
١٨٣	دتنكي كبري استعمالولو طريقه .....
١٨٣	قوله: «فاتزر به .....
١٨٣	دحديث مبارك نه مستنبط احكام .....
١٨٤	دحديث ترجمة الباب سره مطابقت .....
١٨٤	الحديث الثاني .....
١٨٤	ترجمه .....
١٨٤	تراجم رجال .....
١٨٤	مسدد: .....
١٨٤	يحيى: .....
١٨٤	سفيان: .....
١٨٥	أبو حازم: .....
١٨٥	سهل .....
١٨٥	قوله: «كان رجال يصلون مع النبي صلى الله عليه وسلم: .....
١٨٦	قوله: «عاقدي أزرهم على أعناقهم كهيئة الصبيان .....
١٨٦	قوله: «وقال للنساء: لا ترفعن رؤوسكن حتى يستوي الرجال جلوساً .....
١٨٧	دمذكوره حديث ترجمة الباب سره ربط .....
١٨٧	٧- باب: «الصلوة في الحجة الشامية .....
١٨٧	قوله: «جئة: .....
١٨٨	قوله: «الشام: .....
١٨٨	قوله: «الحجة الشامية .....
١٨٨	دترجمة الباب مقصد .....
١٨٨	دحضرت مولانا كشميري صاحب رحمة الله عليه رائتي .....

صفحة	عنوانات
١٨٩	د شيخ الحديث رحمة الله عليه راني
١٨٩	د كافرانو جور شوي لباس د استعمال حكم
١٩٠	د كافرانو د استعمال شوو كپرو حكم
١٩٠	د كافرانو مشابهت اختيارولو حكم
١٩٠	د شبه تعريف
١٩١	تشبه بالكفار سره متعلق د حضور ياك ارشادات
١٩٢	د تشبه باره كښي د صحابه كرامو او تابعين آثار
١٩٥	د تشبه بالكفار مفساد
١٩٦	د تشبه په فقهی اعتبار سره مرتبي
١٩٦	په اضطراري امورو كښي د تشبه اختيارولو حكم
١٩٧	په اختياري امورو كښي د تشبه اختيارولو حكم
١٩٧	په مذهبي امورو كښي د تشبه حكم
١٩٧	په عادي او معاشرتي امورو كښي د تشبه حكم
١٩٧	په قبيح بالذات امورو كښي د تشبه حكم
١٩٨	په مباح بالذات امورو كښي د تشبه حكم
١٩٨	د غير قومونو په شعائر كښي مشابهت
١٩٨	مطلقاً د غيرو په افعال كښي د مشابهت حكم
١٩٨	په ذي بدل خيزونو كښي د غيرو د مشابهت اختيارولو حكم
١٩٨	په غير ذي بدل خيزونو كښي د غيرو د مشابهت حكم
١٩٩	د كلام خلاصه
١٩٩	د حضرت كشميري رحمة الله عليه تحقيق
٢٠٠	قوله: وقال الحسن في الثياب يلبسها المجوس لمريرها يائسا
٢٠٠	قوله: الحسن:
٢٠٠	قوله: يلبسها:
٢٠٠	قوله: المجوس:
٢٠٠	قوله: لمرير:
٢٠٠	د مذكوره جملې تخريج
٢٠٠	قوله: وقال معمر: رأيت الزهري يلبس من ثياب اليمن ما صيف بالبول:
٢٠٠	معمر
٢٠٠	زهري
٢٠١	د اثر تخريج
٢٠١	ما صيف بالبول
٢٠١	د ما كول اللحم حيواناتو د ابو الوسره متعلق د امام زهري رحمة الله عليه مسلك

صفحة	عنوانات
٢٠١	دعلامه انور شاه كشميري رحمة الله عليه تحقيق
٢٠٢	دماكول اللحم خناورو دمتيازو حكم
٢٠٢	دنجاست دقائلين دليل
٢٠٢	دطهارت دقائلين دليل
٢٠٣	قوله: وصلى على في ثوب غير مقصور
٢٠٣	علي
٢٠٣	دأثر تخريج
٢٠٣	قوله: غير مقصور
٢٠٣	دمذكوره آثار ترجمة الياب سره مناسبت
٢٠٣	الحديث الأول
٢٠٤	ترجمه
٢٠٤	تراجم رجال
٢٠٤	يحيى
٢٠٤	أبومعاويه محمد بن خازم
٢٠٤	أعمش
٢٠٤	مسلم بن صبيح
٢٠٥	مسروق
٢٠٥	المغيرة
٢٠٥	قوله: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر
٢٠٥	قوله: خذ الإداوة
٢٠٦	دحديث ترجمة الباب سره مناسبت
٢٠٦	دمذكوره حديث نه مستفاد امور
٢٠٦	٨-باب: كراهية النعري في الصلاة وغيرها
٢٠٦	دترجمة الباب مقصد
٢٠٦	دحضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائي
٢٠٧	الحديث الأول
٢٠٧	ترجمه
٢٠٧	تراجم رجال
٢٠٧	مطربن الفضل
٢٠٨	روح
٢٠٨	زكريا بن إسحاق
٢٠٨	عمرو بن دينار
٢٠٨	جابر بن عبد الله
٢٠٩	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ينقل معهم الحجارة للكعبة

صفحة	عنوانات
٢٠٩	قوله: وعليه إزاره.....
٢٠٩	قوله: فقال له العباس عمه، يا ابن أخي.....
٢٠٩	قوله: قال لخله وجعله على مكبيه.....
٢٠٩	قوله: فقط مغشياً عليه.....
٢٠٩	قوله: فما روي بعد ذلك عرانا صلى الله عليه وسلم.....
٢١٠	يو اشكال او ذهغفي جواب.....
٢١٠	دَ تَعْمِير كَعْبِه وَاقْعَه كُلّه بَيْنَه شَوِي؟.....
٢١٠	دَ جَوَاب تَوْضِيح.....
٢١٠	قوله: عصمت انبياء كرام عليهم السلام.....
٢١١	دَ عَلامه عِثْمَانِي رَحْمَة الله عَلَيْهِ رَائِي.....
٢١٢	دَ صَاحِب تَرْجَمَان السَّنَة رَائِي.....
٢١٣	دَ حَدِيث مَبَارَك نَه مَسْتَفَاد أُمُور.....
٢١٣	دَ حَدِيث مَبَارَك تَرْجَمَة البَاب سِرّه مَطَابَقْت.....
٢١٤	١- بَاب: الصَّلَاةُ فِي الْقِيَمِصِّ وَالسَّرَاوِيلِ وَالتَّبَانِ وَالْقَبَاءِ.....
٢١٤	دَ لُغَات وَضَاحَت: قَمِيص.....
٢١٤	قوله: السراويل.....
٢١٤	قوله: تَبَان.....
٢١٤	قوله: قَبَاء.....
٢١٤	دَ تَرْجَمَة البَاب مَقْصِد.....
٢١٤	دَ شَيْخ الحَدِيث رَحْمَة الله عَلَيْهِ رَائِي.....
٢١٥	الحديث الأول.....
٢١٥	ترجمه.....
٢١٥	تراجم رجال.....
٢١٥	سليمان بن حرب.....
٢١٥	حماد بن زيد.....
٢١٥	محمد.....
٢١٥	أبي هريرة.....
٢١٦	قوله: قام رجل الى النبي صلى الله عليه وسلم.....
٢١٦	قوله: ثم سأل رجل عمر.....
٢١٦	سؤال كرنكي خوك وو؟.....
٢١٦	قوله: فقال: إذا وسع الله فأوسعوا.....
٢١٦	قوله: جمع رجل عليه ثيابه، صلى رجل.....

صفحة	عنوانات
٢١٧	به مانخه كنبني د كپرو داستعمال طريقه
٢١٧	قوله: «وأحسبه قال: في تبيان ووداء»
٢١٧	د حديث شريف نه مستفاد امور
٢١٨	د حديث ترجمة الباب سره مطابقت
٢١٨	ترجمة الباب سره متعلق د حضرت مدني رحمة الله عليه رائي
٢١٨	الحديث الثاني
٢١٩	ترجمه
٢١٩	تراجم رجال
٢١٩	عاصم بن علي، نوم او نسب:
٢١٩	شيوخ او تلامذه
٢١٩	اقوال جرح و تعديل
٢٢١	وفات
٢٢١	ابن أبي ذئب
٢٢١	الزهري
٢٢١	سالم
٢٢١	عبد الله ابن عمر
٢٢٢	د حديث مبارك مستفاد امور
٢٢٢	د حديث ترجمة الباب سره مطابقت
٢٢٢	قوله: «وعن نافع عن ابن عمر عن النبي صل
٢٢٢	د علامه كرمانی رحمة الله عليه رائي
٢٢٢	د ابن حجر رحمة الله عليه به علامه كرمانی رحمة الله عليه باندي رد
٢٢٢	د علامه عيني رحمة الله عليه به ابن حجر رحمة الله عليه باندي رد
٢٢٣	باب: مَا يَسْتُرُ مِنَ الْعَوْرَةِ
٢٢٣	د باب د عنوان مطلب
٢٢٣	د حضرت كشميري رحمة الله عليه رائي
٢٢٣	د عورة معنی
٢٢٣	د ترجمة الباب مقصد او د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه رائي
٢٢٤	د علامه عيني رحمة الله عليه رائي او به حافظ صاحب رحمة الله عليه باندي نقد
٢٢٤	د حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائي
٢٢٤	د ستر عورت مقدار
٢٢٤	به مونخ كنبني داخل د ستر عورت باره كنبني دائمه مذاهب
٢٢٤	د احنافو مذهب
٢٢٥	د شوافع مذهب

صفحة	عنوانات
٢٢٥	مذاهب حنابلة.....
٢٢٥	د مالكيه مذهب.....
٢٢٥	د مانخه نه بهر ستر عورة.....
٢٢٢	د سري د بنخي طرف ته د كتلو حكم.....
٢٢٢	① د سري سري ته كتل.....
٢٢٢	② د بنخي بنخي ته كتل.....
٢٢٢	③ د بنخي سري ته كتل.....
٢٢٢	④ اود سري بنخي ته كتل.....
Error! Bookmarknotdefined.	① خپلو بيبيانوته كتل.....
Error! Bookmarknotdefined.	② خپل محرمات بنخو طرف ته كتل.....
Error! Bookmarknotdefined.	③ د نورو وينخو طرف ته كتل.....
Error! Bookmarknotdefined.	④ پردو بنخو طرف ته كتل.....
٢٢٧	د بنخود ستر باره كيني د شاه ولي الله محدث دهلوي رحمة الله عليه موقوف.....
٢٢٨	الحديث الأول.....
٢٢٨	ترجمه.....
٢٢٩	تراجم رجال.....
٢٢٩	قتيبة بن سعيد.....
٢٢٩	الليث بن سعد.....
٢٢٩	ابن شهاب.....
٢٢٩	عبيد الله بن عبد الله بن عتبة.....
٢٢٩	أبي سعيد الخدري.....
٢٢٩	قوله: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اشتغال العماء.....
٢٢٩	د فقهاء كرامو په نيز.....
٢٣٠	اود ائمه لغت په نيز.....
٢٣٠	قوله: وأن يجتمعي الرجل في ثوب واحد.....
٢٣٠	د احتباء مطلب.....
٢٣٠	د حديث مبارك نه مستفاد امور.....
٢٣٠	د حديث مبارك ترجمه الباب سره مطابقت.....
٢٣٠	الحديث الثاني.....
٢٣١	ترجمه.....
٢٣١	تراجم رجال.....
٢٣١	قبيصة بن عقبة.....

صفحة	عنوانات
٢٣١	سفيان.....
٢٣١	أبو الزناد.....
٢٣١	أعرج.....
٢٣١	أبو هريرة.....
٢٣١	قوله: نهي النبي صلى الله عليه وسلم عن بيعتين: عن اللباس والنباذ.....
٢٣١	دبيع اللباس تعريف.....
٢٣٢	دبيوع مختلف أقسام.....
٢٣٢	دبيع النباذ تعريف.....
٢٣٣	دوارو ويغو حكم.....
٢٣٣	قوله: وأن يشتمل الصماء وأن يجتبي الرجل في ثوب واحد.....
٢٣٣	حديث ترجمة الباب سره مطابقت.....
٢٣٣	الحديث الثالث.....
٢٣٤	ترجمه.....
٢٣٤	تراجم رجال.....
٢٣٤	إسحاق.....
٢٣٤	يعقوب بن إبراهيم.....
٢٣٤	ابن أخي ابن شهاب.....
٢٣٥	عن عمه.....
٢٣٥	حميد بن عبد الرحمن بن عوف.....
٢٣٥	أبو هريره.....
٢٣٥	قوله: في تلك الحجة.....
٢٣٥	قوله: في مؤذنين.....
٢٣٥	قوله: ألا يخرج بعد العام.....
٢٣٥	قوله: قال حميد بن عبد الرحمن.....
٢٣٦	قوله: ثم أرفى رسول الله صلى الله عليه وسلم علياً.....
٢٣٦	قوله: أن يؤذن ببراءة.....
٢٣٦	حضرت علي رضي الله عنه ددي إعلان دباره ليكلو كسبي حكمت.....
٢٣٦	إعلان دبراءة چاته او كري شو؟.....
٢٣٧	باقي قصه.....
٢٣٧	دروايت ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٣٧	باب: الصلاة بغير رداء.....
٢٣٧	ترجمه.....

صفحة	عنوانات
٢٣٨	تراجم رجال.....
٢٣٨	عبد العزيز بن عبد الله.....
٢٣٨	ابن أبي الموالى.....
٢٣٨	محمد بن المنكدر.....
٢٣٨	جابر بن عبد الله.....
٢٣٨	قوله: أحببت أن يرانى الجهال.....
٢٣٨	د يواشكال جواب.....
٢٣٨	باب: مَا يُذَكِّرُ الفَخْدِ.....
٢٣٩	د ترجمة الباب مقصد.....
٢٣٩	قوله: ويروى عن ابن عباس وجرهد ومحمد بن جحش عن النبي صلى الله عليه وسلم: الفخذ عورة.....
٢٣٩	رومبي تعليق.....
٢٣٩	دويم تعليق.....
٢٤٠	دريم تعليق.....
٢٤٠	دتعليق اول راوى: عبد الله ابن عباس رضى الله عنه.....
٢٤٠	ددويم تعليق راوى: جرهد: نوم اونسب.....
٢٤٠	شيوخ او تلامذه.....
٢٤١	ددريم تعليق راوى محمد بن عبد الله بن جحش.....
٢٤١	خلورم تعليق: وقال أنس: حسرت النبي صلى الله عليه وسلم عن فخذة.....
٢٤١	قوله: وحديث أنس أسند، وحديث جرهد أحوط، حت.....
٢٤٢	قوله: حتى يخرج.....
٢٤٢	بنخم تعليق.....
٢٤٢	دتعليق ترجمة الباب سره مناسبت.....
٢٤٢	دتعليق راوى حضرت ابو موسى.....
٢٤٢	دتعليق تخريج.....
٢٤٢	شپریم تعليق.....
٢٤٢	دتعليق غرض.....
٢٤٣	دتعليق تخريج.....
٢٤٣	دتعليق راوى زيد بن ثابت.....
٢٤٥	دپتون ستر كيدو باره كنبى د مذهب بيان.....
٢٤٥	دائمه اربعة مذهب.....
٢٤٥	د جمهور علماؤ دلال.....
٢٤٥	رومبي دليل.....
٢٤٥	ترجمه.....

صفحة	عنوانات
٢٤٥	دويم دليل
٢٤٦	ترجمه
٢٤٦	دريم دليل
٢٤٦	ترجمه
٢٤٦	خلورم دليل
٢٤٦	ترجمه
٢٤٦	پنخم دليل
٢٤٦	ترجمه
٢٤٦	پتون ستر نه منونكو دلائل
٢٤٦	د جمهورو د مذهب د ترجيح وجه
٢٤٧	د احنافو په نيز زنگون هم په ستر کښي داخل دي
٢٤٧	ترجمه
٢٤٧	د احنافو محتاط رويه او انتهايي کوشش
٢٤٧	ترجمه
٢٤٨	د امام نظام الدين الشاشي رحمة الله عليه قول
٢٤٨	د امام بخاري رحمة الله عليه رحجان
٢٥٠	الحديث الأول
٢٥١	ترجمه
٢٥٢	تراجم رجال
٢٥٢	قوله: أن رسول الله صل
٢٥٢	غزوه خيبر کلي شوي؟
٢٥٢	نوب
٢٥٢	قوله: فصلينا عندها صلاة الغداة بقلس
٢٥٢	د سحر دمونخ وخت
٢٥٤	قوله: فركب نبي الله صلى الله عليه وسلم
٢٥٤	حضور پاك په كوم خنور سور شوي وو؟
٢٥٤	قوله: وركب أبو طلحة وأنارديف أبي طلحة
٢٥٤	أبو طلحة
٢٥٤	قوله: فأجرى نبي الله صلى الله عليه وسلم في زقاق خيبر
٢٥٤	قوله: ثم حصر الإزار عن فخذة
٢٥٥	قوله: حتى إنني أنظر إلى بياض فخذ نبي الله صلى الله عليه وسلم
٢٥٥	قوله: فلما دخل خيبر

صفحة	عنوانات
٢٥٥	قوله: قال: الله اكبر، غربت غيبر، إنا إذا نزلنا بأحاديث قوم، فساء صباح المنذرين
٢٥٥	قوله: غربت غيبر
٢٥٥	قوله: إنا إذا نزلنا
٢٥٥	قوله: بأحاديث قوم
٢٥٥	قوله: ساحة الدار
٢٥٢	فساء صباح المنذرين
٢٥٢	قوله: قالها ثلاثاً
٢٥٢	قوله: وخرج القوم إلى أعمالهم
٢٥٢	قوله: فقالوا محمد
٢٥٢	قوله: قال عبد العزيز: وقال بعض أصحابنا والخميس، يعن
٢٥٧	قوله: يعنى: الجيش
٢٥٧	جيش ته د خميس وثيلو وجه
٢٥٧	قوله: قال: فأصبناها عنوة
٢٥٧	قوله: فجمع السبي
٢٥٧	قوله: فجاء دحية، فقال يا نبي الله! أعطني جارية من السبي
٢٥٧	دحية
٢٥٧	قوله: قال: اذهب، فخذ جارية
٢٥٨	د غنيمت د تقسيم نه ورا ندي چاته د خه وركولو حكم
٢٥٨	د علامه كرمانى رحمة الله عليه جواب
٢٥٨	د علامه عيني رحمة الله عليه جواب
٢٥٨	قوله: فأخذ صفية بنت خبي
٢٥٨	صفية بنت خبي
٢٥٨	قوله: فجاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! أعطيت دحية صفية بنت خبي سيدة
٢٥٨	قريظة والنضير، لا تصلم إلا لك
٢٥٨	قوله: قال: ادعوه بها
٢٥٨	قوله: فجاء: فلما نظر إليها النبي صلى الله عليه وسلم قال: خذ جارية من السبي غيرها
٢٥٩	د حضرت صفيه رضي الله عنها د حضرت دحيه رضي الله عنه نه واپس اخستلو حكمت
٢٦٠	قوله: قال: فأعتقها النبي صلى الله عليه وسلم وتزوجها
٢٦٠	قوله: فقال له ثابت: يا أبا حمزة، ما أصدقها؟ قال: نفسها، أعتقها وتزوجها
٢٦١	قوله: قال نفسها
٢٦١	آزادی (عتق) حق مهر جوریدی شی که نه؟
٢٦٣	د امام ترمذی رحمة الله عليه د يو سهو بيان

صفحة	عنوانات
٢٢٣	قوله: حتى إذا كان بالطريق
٢٢٣	دَ الطَّرِيقِ نَهْ خُهْ مَرَادِ دِي؟
٢٢٤	قوله: سد الصبياء
٢٢٤	قوله: جهزتها له أمر سليم
٢٢٤	قوله: أمر سليم
٢٢٤	قوله: فأهدتها له من الليل
٢٢٥	قوله: فأصبح النبي صلى الله عليه وسلم عروساً
٢٢٥	قوله: فقال: من كان عنده شيء فليجيء به
٢٢٥	آيَا دَ نورو پِه مال باندي وليمه كولي شي؟
٢٢٦	قوله: وبسط نطعاً
٢٢٦	قوله: فجعل الرجل يجيء بألتمر وجعل الرجل يجيء بالتمن
٢٢٧	قوله: قال: وأحسبه قد ذكر السوق
٢٢٧	قوله: فحاسوا حياً
٢٢٧	قوله: فكانت وليمة رسول الله صلى الله عليه وسلم
٢٢٧	قوله: وليمة
٢٢٨	دَ حَدِيثِ مَبَارِكِ نَهْ مَسْتَفَادِ امور
٢٢٨	دَ رَوَايَتِ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَتِ
٢٢٩	باب: فِي كَمْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ مِنَ الثِّيَابِ
٢٢٩	دَ تَرْجَمَةِ الْبَابِ مَقْصِدِ
٢٢٩	تعلیق: وَقَالَ عِكْرَمَةُ: لَوَارِثِ جَدِّهَا فِي ثَوْبٍ لِأَجْزَتِهِ
٢٢٩	دَ تَعْلِيقِ تَخْرِيجِ
٢٧٠	قوله: لوارث جدها
٢٧٠	قوله: لأجزته
٢٧٠	عكرمة
٢٧٠	دَ تَعْلِيقِ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِهِ مَنَاسِبَتِ
٢٧١	ترجمه
٢٧١	تراجم رجال
٢٧١	أبو اليمان
٢٧١	شعيب
٢٧١	زهري
٢٧١	عروة
٢٧١	عائشة

صفحة	عنوانات
۲۷۱	قوله: فيشهد معه نساء من المؤمنات
۲۷۱	قوله: متلفعات في موطهن
۲۷۲	قوله: مروطهن
۲۷۲	قوله: ثم يرجعن إلى بيوتهن
۲۷۲	قوله: ما يعرفهن أحد
۲۷۲	د حديث مبارك ترجمة الباب سره مناسبت
۲۷۳	د بنخود پاره د مانخه په حالت کښې څومره کپرې ضروري دی؟
۲۷۳	په مونخ کښې په بنخه باندې څومره بدن پتبول ضروري دی؟
۲۷۳	د سحر د مونخ افضل وخت کوم یو دی؟
۲۷۴	د احنافو دلائل
۲۷۴	رومبې دلیل
۲۷۲	دویم دلیل
۲۷۲	دریم دلیل
۲۷۷	څلورم دلیل
۲۷۷	پنځم دلیل
۲۷۷	د ائمه ثلاثه دلیل
۲۷۷	د ائمه ثلاثه د دلیل د احنافو د طرف نه رومبې جواب
۲۷۸	دویم جواب
۲۷۸	دریم جواب
۲۷۸	د احنافو د مذهب د ترجیح وجه
۲۷۹	د حضرت کشمیری رحمة الله علیه تحقیق
۲۷۹	نوب
۲۸۰	۳-باب: إِذَا صَلَّى فِي ثَوْبٍ لَهُ أَعْلَامٌ، وَنَظَرَ إِلَى عَلِيهَا
۲۸۰	د ترجمه الباب مقصد
۲۸۰	ترجمه
۲۸۱	تراجم رجال
۲۸۱	أحمد بن يونس
۲۸۱	إبراهيم بن سعد
۲۸۱	ابن شهاب
۲۸۱	عروة
۲۸۱	عائشة
۲۸۱	قوله: صلى في ثوبها

صفحة	عنوانات
٢٨١	قوله: غيبة.....
٢٨١	قوله: لها أعلام.....
٢٨٢	قوله: فنظر إلى أعلامها نظرة.....
٢٨٢	قوله: فلما انصرف.....
٢٨٢	قوله: أبو جهم.....
٢٨٣	قوله: وأتوني بأربعين من أبي جهم.....
٢٨٣	قوله: أنبجانية.....
٢٨٣	نبي اكرم ﷺ نقش دار خادر هم ابو جهم ته ولي اوليگلو؟.....
٢٨٣	قوله: فإني ألهمني أنفعا عن صلاتي.....
٢٨٤	دحضت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائي.....
٢٨٤	دعلامه قسطلاني رحمة الله عليه رائي.....
٢٨٥	ابو جهم له به خادر ليگلوباندي يوه شبه اودهغي جواب.....
٢٨٥	دعلامه عثمانى صاحب رحمة الله عليه جواب.....
٢٨٥	به دويم جواب باندي اشكال اودهغي حل.....
٢٨٦	گله چه نبي كريم ﷺ محفوظ پاتي نه شو نو ابو جهم رضي الله عنه به خنگه محفوظ پاتي كيدلو؟.....
٢٨٧	د حضور پاك د خميصه په بدل كني د خادر راغونبتل د خه دپاره وو؟.....
٢٨٧	د روايت ترجمه الباب سره مناسبت.....
٢٨٧	د حديث مبارك نه مستنبط امور.....
٢٨٧	د تعليق تخريج.....
٢٨٨	د تعليق رجال.....
٢٨٨	هشام بن عروه.....
٢٨٨	أبيه.....
٢٨٨	عائشة.....
٢٨٨	د تعليق تشريح.....
٢٨٨	د تعليق مقصد.....
٢٨٨	ه- باب: إن صلى في ثوب مصلب أو تصاوير: هل تفسد صلاته؟ وما ينهى عن ذلك.....
٢٨٩	قوله: ثوب مصلب.....
٢٨٩	قوله: أو تصاوير.....
٢٨٩	قوله: هل تفسد صلاته؟.....
٢٩٠	قوله: وما ينهى من ذلك.....
٢٩٠	ترجمه.....
٢٩٠	تراجم رجال.....
٢٩٠	أبو معمر عبد الله بن عمرو.....

صفحة	عنوانات
٢٩٠	عبدالوارث .....
٢٩٠	عبدالعزيز ابن صهيب .....
٢٩١	أنس .....
٢٩١	قوله: كان قرام لعائشة .....
٢٩١	قوله: أميط عنا قرامك هذا .....
٢٩٢	قوله: لاتزال تصاوير تعرض في صلاتي .....
٢٩٢	دَعَلَامَه عَثْمَانِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَوْل .....
٢٩٢	دَحْدِيثُ تَرْجَمَةِ الْبَابِ سِرِّهِ مَنَاسِبَت .....
٢٩٢	دَحَافِظُ ابْنِ حَجْرٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي .....
٢٩٣	دَحَضْرَتُ شَيْخِ الْحَدِيثِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي .....
٢٩٣	دَتَّصَوِيرُونُو وَالْأَبَهُ كِبْرَهُ كِنْسِي دَمُونِخُ كُولُوْحَكْم .....
٢٩٤	دَتَّصَوِيرُونُو شَرْعِي حَكْم .....
٢٩٥	٢٩-بَاب: مَنْ صَلَّى فِي قُرُوجٍ حَرِيرٍ لَمْ تَزَعَهُ .....
٢٩٥	دَفَرُوجٌ مَعْنَى .....
٢٩٥	الْحَدِيثُ الْأَوَّلُ .....
٢٩٥	تَرْجَمَهُ .....
٢٩٥	تَرَاجِمُ رِجَالٍ .....
٢٩٥	عَبْدُ اللَّهِ بْنِ يُوسُفَ .....
٢٩٦	الْلَيْثُ .....
٢٩٦	يَزِيدُ .....
٢٩٦	أَبِي الْخَيْرِ .....
٢٩٦	عَقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ .....
٢٩٨	قوله: أهدى إلى النبي صلى الله عليه وسلم قروج حرير .....
٢٩٩	قوله: لا ينبغي هذا للمتقين .....
٢٩٩	أَيَا دَ بِنَخُودِيَّارِهِ هُم رِيْسَمِ اسْتِمْعَالُولِ جَائِزُهُ دِي؟ .....
٣٠٠	نَبِي كَرِيمٍ ﷺ دَرِيْسَمُو كُوتِ سِرِّهِ دَحْرَمَتُ نَهْ وَلِيَّ وَاجُولُو؟ .....
٣٠٠	دَعَلَامَهُ عَيْنِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ بِهِ عَلَامَهُ كَرْمَانِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ بَانْدِي رِد .....
٣٠٠	دَعَلَامَهُ كُورَانِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ جَوَاب .....
٣٠١	دَشَيْخِ الْحَدِيثِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي .....
٣٠١	دَعَلَامَهُ نُوِي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي .....
٣٠١	دَحَضْرَتُ كِنْكَوْهُي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَائِي .....
٣٠١	بِدَرِيْسَمِنِ لِبَاسِ كِنْسِي دَمُونِخُ كُولُوْحَكْم .....

صفحة	عنوانات
٣٠٢	د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ قول.....
٣٠٢	د روایت ترجمۃ الباب سرہ مناسبت.....
٣٠٢	د حدیث مبارک نہ مستنبط امور.....
٣٠٣	١٧- باب: الصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ الْأَحْمَرِ.....
٣٠٣	د ترجمۃ الباب مقصد.....
٣٠٣	د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ پہ احنافو بانڈی رد.....
٣٠٣	د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ پہ حافظ صاحب بانڈی رد.....
٣٠٤	د سور لباس د استعمال بارہ کنبی د احنافو مذهب.....
٣٠٥	د علامہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ رائی.....
٣٠٥	د حضرت مولانا بنوری رحمۃ اللہ علیہ رائی.....
٣٠٥	د حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ رائی.....
٣٠٥	د حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ رائی.....
٣٠٦	د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ رائی.....
٣٠٦	الحدیث الأول.....
٣٠٦	ترجمہ.....
٣٠٧	تراجم رجال.....
٣٠٧	محمد بن عرعرة.....
٣٠٧	عمر بن أبي زائدة.....
٣٠٨	عون ابن أبي حنيفة.....
٣٠٨	عن أبيه.....
٣٠٨	د حدیث ترجمۃ الباب سرہ مناسبت.....
٣٠٨	قوله: في قبة حمرأ من آدم.....
٣٠٩	قوله: حمرأ.....
٣٠٩	قوله: آدم.....
٣٠٩	د نبی کریم ﷺ د قیام خانی.....
٣٠٩	قوله: ورأيت بلالا أخذ وضوء رسول الله صلى الله عليه وسلم.....
٣٠٩	قوله: ورأيت الناس يتدرون ذلك الوضوء.....
٣٠٩	قوله: يتدرون.....
٣١٠	قوله: فمن أصاب منه شيئاً، تمسح به، ومن لم يصب منه شيئاً، أعذ من بئلي يد صاحبه.....
٣١٠	دماء مستعمل حكم.....
٣١١	د ماء مستعمل بارہ کنبی د علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ وضاحت.....
٣١١	د رسول اللہ ﷺ د آثار نہ د تبرک حاصلو حکم.....

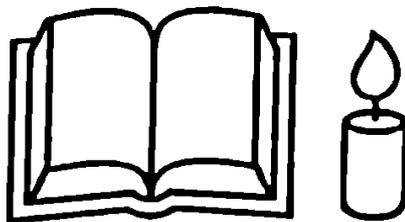
صفحة	عنوانات
٣١١	د تبركات نبوي ﷺ زيارت
٣١٢	وبينته مبارك
٣١٢	د تبركات نبوي ﷺ به سلسله كني احاديث
٣١٣	ترجمه
٣١٣	د جبه مبارك تذكره
٣١٣	ترجمه
٣١٣	د وبينته مبارك كوسره متعلق خديث
٣١٣	ترجمه
٣١٤	لباس مبارك
٣١٤	ترجمه
٣١٥	د نبوي كريم ﷺ تبركات سره غلو
٣١٥	تبركات به كار نه راخي: (ب)
٣١٥	قوله: ورايت بلالا أخذ عتزة، فركرها
٣١٥	قوله: عتزة
٣١٥	قوله: فركرها
٣١٥	قوله: وخرج النبي صلى الله عليه وسلم في حلة حمراء مضمراً
٣١٦	قوله: حلة
٣١٦	قوله: مضمراً
٣١٦	قوله: صلى إلى العتزة بالناس ركعتين
٣١٦	قوله: ورايت الناس والدواب يمرون من بين يدي العتزة
٣١٧	د مذكوره حديث ترجمه الباب سره مناسبت
٣١٧	د مذكوره حديث نه استفاد امور
٣١٧	١٨- باب: الصلاة في السطوح والمنبر والخشب
٣١٧	قوله: السطوح
٣١٨	قوله: المنبر
٣١٨	قوله: الخشب
٣١٨	د ترجمه الباب مقصد: د شاه ولي الله دهلوي رحمة الله عليه رائي
٣١٨	د حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه راي
٣١٩	د علامه ابن رجب حنبلي رحمة الله عليه رائي
٣١٩	د حضرت كشميري رحمة الله عليه رائي
٣١٩	د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه او علامه عيني رحمة الله عليه رائي
٣١٩	قوله: قال أبو عبد الله

صفحة	عنوانات
٣١٩	قوله: ولم ير الحسن بأساً أن يصلى على الحمد والقناطير وان جر
٣١٩	قوله: الحمد
٣١٩	قوله: القناطير
٣٢٠	قوله: وان جرى تحتها..... النخ
٣٢١	قوله: إذا كان بينهما سترة
٣٢٢	قوله: وصلى أبو هريرة على ظهر المسجد بصلاة الإمام
٣٢٢	دتعليق تخريج
٣٢٢	تشریح او دائمه مذاهب
٣٢٣	دتعليق ترجمة الباب سره مناسبت
٣٢٣	قوله: وصلى ابن عمر على القلج
٣٢٣	الحديث الأول
٣٢٤	ترجمه
٣٢٤	تراجم رجال
٣٢٤	على بن عبدالله
٣٢٤	سفيان
٣٢٤	أبو حازم
٣٢٥	سهل بن سعد الساعدي
٣٢٥	قوله: قال سألو سهل بن سعد، من أي المنبر؟
٣٢٥	قوله: فقال: ما بقي بالناس أعلم مني
٣٢٥	قوله: هو من أثل الغابه
٣٢٥	د أثل معنى
٣٢٢	د غابه معنى
٣٢٢	قوله: عميلُه فلانٌ مولى فلانة لرسول الله صلى الله عليه وسلم
٣٢٢	منبر جا جور كرو؟
٣٢٧	منبريه كوم كال باندي جور شوي؟
٣٢٧	د منبر پاؤرنی
٣٢٨	قوله: وقام عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم حين عُمل ووضع
٣٢٨	قوله: فاستقبل القبلة، كبير
٣٢٨	قوله: وقام الناس خلفه فقراؤكم وركم الناس خلفه، ثم رفع رأسه
٣٢٨	قوله: ثم رجم القهقري
٣٢٨	قوله: فسجد على الأرض
٣٢٩	قوله: ثم عاد إلى المنبر، ثم ركم، ثم رفع رأسه، ثم رجم القهقري حتى سجد بالأرض

صفحة	عنوانات
٣٢٩	به مانخه كنبې دگر خيد و حكم.....
٣٣٠	د حضرت كشميرى رحمة الله عليه وضاحت.....
٣٣٠	به حافظ ابن حزم رحمة الله عليه باندي حيرانتيا.....
٣٣٠	دمقتدى د قراءت ذكر نشته دي.....
٣٣١	به مانخه كنبې د امام اومقتدى مكان جدا كيدو حكم.....
٣٣١	د احناف مذهب.....
٣٣١	مذهب شوافع و حنابلة.....
٣٣٢	مذهب مالكيه:.....
٣٣٢	قوله: فهذا شأنه.....
٣٣٢	قوله: قال أبو عبد الله.....
٣٣٢	د حضرت شيخ الحديث رحمة الله عليه رائې.....
٣٣٢	قوله: أن سفیان بن عيينه.....
٣٣٣	د علامه عثمانى رحمة الله عليه رائې.....
٣٣٣	د حضرت كشميرى رحمة الله عليه رائې.....
٣٣٤	د حديث مبارك ترجمة الباب سره مناسبت.....
٣٣٤	الحديث الثاني.....
٣٣٥	ترجمه.....
٣٣٥	تراجم رجال.....
٣٣٥	محمد بن عبد الرحيم.....
٣٣٥	يزيد بن هارون.....
٣٣٥	حميد الطويل.....
٣٣٥	أنس بن مالك رضي الله عنه.....
٣٣٥	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سقط عن فرسه.....
٣٣٦	قوله: فخرجت ساقه أو كتفه.....
٣٣٦	قوله: أو كتفه.....
٣٣٧	د آس نه د پريوتلو واقعہ.....
٣٣٨	قوله: وألى من لسانه شهراً.....
٣٣٨	قوله: فجلس في مشربة له.....
٣٣٨	قوله: فدرجتها من جذوع.....
٣٣٩	قوله: فأتاه أصحابه يعودونه: فصلي بهم جالساً وهو قيام.....
٣٣٩	قوله: جالساً.....
٣٣٩	قوله: فلما سلم قال: إنما جعل الإمام ليؤتمره.....

صفحة	عنوانات
٣٣٩	قوله: إنما.....
٣٣٩	قوله: جُعِل.....
٣٣٩	قوله: ليؤتمَّره.....
٣٣٩	د مقتدى امام سره د متابعت حكم.....
٣٤٠	قوله: فإذا كبر فكبروا، وإذا ركع فاركعوا، وإذا سجد فاسجدوا وإن صلى قائماً، فصلوا قياماً.....
٣٤٠	قوله: فإذا كبر فكبروا.....
٣٤٠	قوله: فأركعوا فاسجدوا.....
٣٤٠	قوله: فإن صل.....
٣٤١	د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمة الله عليه تحقيق.....
٣٤١	د حضرت كشميرى رحمة الله عليه رائي.....
٣٤٢	قوله: ونزل لتسع وعشرين فقالوا يا رسول الله! إنك آليت شهراً، فقال: إن الشهر تسع وعشرون.....
٣٤٢	د مذكوره ايلاء سبب.....
٣٤٣	په مذكوره حديث كنبى د راوى يووهم.....
٣٤٣	د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه مسامحت.....
٣٤٤	شرح الزرقانى اوسيرة النبى كنبى تسامح.....
٣٤٤	د مذكوره حديث ترجمة الباب سره مناسبت.....
٣٤٥	مسئله د اقتداء القائم خلف الجالس.....
٣٤٥	د امام مالك رحمة الله عليه او امام محمد رحمة الله عليه مسلك.....
٣٤٦	د جمهورو مذهب.....
٣٤٦	په مذكوره مسئله كنبى دويم اختلاف.....
٣٤٧	د اكثر و فقهاؤ مسلك او د هغوى دليل.....
٣٤٧	د ظاهريه قول.....
٣٤٨	د امام احمد بن حنبل رحمة الله عليه مسلك.....
٣٤٩	په مذكوره مسئله كنبى د جمهورو يو بل دليل.....
٣٤٩	حديث د سقوط عن الفرس او جمهور.....
٣٤٩	د مرض الموت د حديث نه د جمهورو په استدلال باندي د امام ابن حزم رحمة الله عليه نكته چينى كول.....
٣٥٠	د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه د جمهورو د طرف نه د دفاع كوشش.....
٣٥١	د امام ابن حزم رحمة الله عليه نوره دعوى.....
٣٥٢	د جمهورو په مسلك باندي يو خوا اشكالات.....
٣٥٥	د دي اشكال د شاه ولى الله رحمة الله عليه د طرف نه جواب.....
٣٥٦	د دلائلو په رنر كنبى د ابن حزم رحمة الله عليه د مسلك قوت.....

صفحه	عنوانات
۳۵۷	په دي مسئله کښي د حافظ ابن حجر رحمة الله عليه مسلك او دهغه دليل
۳۵۸	د مذکوره دليل جواب
۳۵۹	د حنابله په مذهب باندې د حافظ ابن سيد الناس رحمة الله عليه تنقيد
۳۵۹	د حديث سقوط عن الفرس باره کښي د حضرت شاه صاحب رحمة الله عليه توجيه
۳۶۰	په دي توجيه او تقرير باندې اشکال
۳۶۱	د بحث خلاصه
۳۶۱	د مرض الموت واقعه کښي صحابه کرامو ز قياماً اقتداء و لې اونه کړه؟
۳۶۳	د مولانا قاسم نانوتوی رحمة الله عليه او د مولانا رفيع الدين ديوبندي رحمة الله عليه يوه واقعه
۳۶۳	د اصل بحث طرف ته رجوع
۳۶۵	په مذکوره تقرير باندې يوه شبه او دهغې جواب
۳۶۵	پورته ذکر کړې شوی د پوره بحث ثمره
۳۶۵	د حديث مبارك نه مستفاد امور

فهرست اسماء الرجال المترجم لهم على ترتيب حروف الهجاء

- يزيد بن إبراهيم.....
 عبد الله بن رجاء:.....
 عاصم بن محمد.....
 مطرف أبو مصعب.....
 عبد الرحمن بن أبي الموالي.
 عمر بن أبي سلمة:.....
 يحيى بن صالح:.....
 سعيد بن الحارث.....
 مسلم بن صبيح.....
 مطرب بن الفضل.....
 زكريا بن إسحاق.....
 عاصم بن علي.....
 جرهدي بن رذاح.....
 محمد بن عبد الله بن جحش..
 زيد بن ثابت.....
 عبد العزيز بن صهيب.....
 عقبة بن عامر.....
 عمر بن أبي زائدة.....
 عون ابن أبي حنيفة.....

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۸- کتاب الصلوة

د کتاب الصلوة ماقبل سره ربط: د کتاب الطهارة نه د فارغیدونه پس امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب الصلوة باندې شروع فرمائی. د مونخ د حکمونونه د پاکئ حکمونه ځکه وړاندې کړې شو چې طهارت د مونخ دپاره د شرط حیثیت لری او مونخ د مشروط په مقام دی، او د اېنکاره خبره ده چې شرط د مشروط نه وړاندې وی نو ددې وجې نه د شرط (طهارت) د تفصیلی حکمونود ذکر کولونه پس د مشروط (مونخ) تفصیلی حکمونه بیانولې شی (۱).

بله دا چې مونخ مقصود او پاکئ (طهارت) ددې دپاره وسیله ده، او دا خبره بېکاره ده چې وسیله د مقصود نه وړاندې وی او مقصود ترې نه وروستو وی (۲).

ددې نه علاوه پاکئ (طهارت) د ظاهری او د جسمانی پاکئ حاصلولو نوم دی او مونخ د باطنی او روحانی پاکئ حاصلولو ذریعه ده، او دا خبره خو بېکاره ده چې د باطن د پاکئ حاصلولو دپاره ظاهر پاکئ بنیادی حیثیت لری، ددې وجې نه هم د طهارت حکمونه وړاندې ذکر کړې شو او د مونخ حکمونه وروستو ذکر کړې (۳).

د لفظ (صلوة) لغوی معنی: د صلوة په لغوی معنی کښې ډیر قولونه دی، مثلاً ①: په لغت کښې د صلوة معنی (دعا) ده (۳)، لکه څنگه چې د الله عز وجل قول دی، (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) (۵) او د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فرمان هم دی، (و ان کان صالحاً فلصل) (۲)، ای فلیدعهم بالخیر والبرکة (۶). امام نووی رحمته الله علیه فرمائی چې د جمهورو اهل عربو او د فقهاؤ هم دا قول دی (۸).

②: د صلاة معنی په (تعظیم) سره هم کولې شی (۹)، څنگه چې دا خبره معلومه ده چې په مونخ کښې د الله عز وجل تعظیم کولې شی نو ددې وجې نه دې مونخ ته هم (صلاة) و نیلې شی، د (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ) معنی (اللَّهُمَّ عَظِّمُهُ فِي الدُّنْيَا بِأَعْلَى ذِكْرِهِ وَاطْهَارْ دَعْوَتَهُ وَانْقَاءَ شَرِّعَتِهِ وَفِي الْآخِرَةِ بِتَشْفِيعِهِ فِي أُمَّتِهِ وَتَضْعِيفِ أَجْرِهِ وَمَثْوِيَّتِهِ) سره کولې شی (۱۰) ددې مفهوم دادې چې ای الله انبى کریم صلی الله علیه و آله وسلم له په دنیا کښې د هغوی د ذکر په اوچتولو

(۱): عمدة القاری، کتاب الصلوة: ۵۸۱۴ دار لکتب العلمیه.

(۲): فتح الباری: کتاب الصلوة: ۵۹۴/۱، دار المعرفه.

(۳): انوار الباری، کتاب الصلوة: ۱۱۱۱.

(۴): لسان العرب، ماده، ص ل ی: ۳۹۷۱۷ معجم الصحاح، ص: ۵۹۶، التعريفات، ص: ۱۷۵.

(۵): التوبة: ۱۰۳.

(۶): سنن ابی داود، کتاب الصوم، باب فی الصائم بدعی الی ولیمة، رقم الحدیث: ۲۴۶۵ -

(۷): بئذل المجهود، کتاب الصلوة: ۵۱۳.

(۸): شرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الصلوة: ۲۹۷۱۴، المجموع شرح المذهب، کتاب الصلوة: ۲۱۳.

(۹): لسان العرب: ۳۹۷۱۷.

(۱۰): النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۵۰۱۳.

سره، او د هغوی د دعوت په عام کولو سره، او د هغوی شریعت لره تر قیامت پورې به باقی ساتلو سره عظمت ورکړې، او په آخرت کې د هغوی د امت په حق کې د هغوی د شفاعت په قبلولو سره او د هغوی د اجر او د ثواب په زیاتولو سره عظمت ورکړې.

⑤ د ځنی علماؤ قول دې چې صلوة د (مُصَلِّي) نه اخستې شوې دي، او (مُصَلِّي) هغه اس ته وئیلې شی، چې د منډې په میدان کې د (مُجَلِّي) نه وروستو وی، یعنی (مُجَلِّي) اس د اسونو د منډې په مقابل کې د ټولونه وړاندې وی، او (مُصَلِّي) هغې پسې وروستو وی، هم دغه رنگې مونځ (تائیه ایمان) دي، ځکه چې د ایمان نه پس د مونځ نمبر دي، یعنی څنگه چې د (مُصَلِّي) نمبر د (مُجَلِّي) نه وروستو وی هم دغه شان د (صلوة) نمبر د (ایمان) نه پس وی، هم په دې مناسبت سره مونځ ته صلوة وائی. (۱)

⑥ ځنی علماء فرمائی چې د (صلوة) معنی (رحمت) دي، لپذا عبادات مخصوصه ته صلوة ځکه وائی چې په دې کې د الله رب العزت رحمت د ځان اړخ ته راښکل وي. (۲)

⑦ بعضی حضراتو وئیلې دي چې دا د (الصلوة) نه اخستې شوې دي، او (الصلوة) هغه هنوکی ته وائی چې په کوم باندې دواړه کونائې وی، کوم چې د مونځ کولو په وخت کې د رکوع او د سجدو په وخت کې خوزی (۳).

⑧ بعضو اهل لغتو وئیلې دي چې (صلیت العصابان) نه ماخوذ دي، دا جمله په هغه وخت کې وئیلې شی چې لرگې په اور باندې د گرمولو نه پس پستولې، نرمولې، شی، دې دپاره چې دغه لرگې نیغ کړې شی (۴)، لپذا مونځ ته صلوة هم ددې وجې نه وائی چې ددې په ذریعې سره انسان خپل نفسی کورې والې لرې کوی. (۵)

په ذکر کې شوي معنی باندې دوه اشکالونه اودهغې جوابونه: د صلوة پدې معنی باندې دوه اشکال پیدا کېږي. ① لفظی ② معنوی.

① په لفظی اعتبار سره په دې معنی باندې امام نووی رحمته الله علیه دا اشکال وړاندې کړې دي چې (صَلَّتْ الْوُجُوْدَ) کېږي صلَّتْ ماخوذ دي (صَلَّى) نه، چې دا ناقص یایی دي، او (صلوة) ناقص واوی دي، نو بیا دا اشتقاق څنگه صحیح کیدی شي؟ (۶)

② معنوی اشکال په کېږي، چې ډیر خلق د کلونو راسې لگیا دي مونځونه کوی خو ولې بیا هم د هغوی د نفس کورې والې نه لرې کېږي، مونځونه هم کوی او لونی، کبیره، گناهونه هم کوی، او د منع کړې شوو کارونو نه هم نه منع کېږي.

د ورومې اشکال جواب د امام نووی رحمته الله علیه له اړخه د ورومې اشکال جواب دادې چې دا اشکال په هغه وخت کې صحیح کیدی شي چې هر کله (اشتقاق صغیر) وی، او حال دا چې دلته (اشتقاق صغیر) دي (۷)، لپذا دا اشکال دلته نه صحیح کېږي.

(۱) بذل المجهود: ۶۱۳، معجم الصحاح، ص: ۵۹۶، لسان العرب: ۳۹۷۱۷—

(۲) لسان العرب: ۳۹۷۱۷، المعجم الوسيط، ص: ۵۲۲، معجم الصحاح، ص: ۵۹۶—

(۳) المغرب: ۴۷۹۱۱

(۴) معجم الصحاح، ص: ۵۹۶

(۵) بالمجموع شرح المذهب: ۲۱۳.

د جواب تفصیل دادې چې د صرفو د قوانینو په لحاظ ساتلو د یوې کلمې نه د بلې کلمې جوړولو ته (اشتقاق) وئیلې شی^(۱)، ددې اشتقاق بیا درې قسمه دی ① اشتقاق صغیر ② اشتقاق کبیر ③ اشتقاق اکبر، چې د دوو کلمو تر مینځه په حروفو کښې هم مناسبت وي او په ترتیب کښې ئې هم مناسبت وي نو دې ته اشتقاق صغیر وئیلې شی، لکه ضرب چې د ضرب نه مشتق دې، او که چرې د دوو کلمو تر مینځه په حروفو کښې خو مناسبت شته خو ولې په ترتیب کښې ئې مناسبت نشته دې نو دې ته اشتقاق کبیر وئیلې شی، لکه چې جَمَدٌ د جَدَابٌ نه مشتق دې، او که چرې د دوو کلمو تر مینځه نه په حروفو کښې مناسبت شته دې او نه ئې په ترتیب کښې مناسبت شته دې خو ولې د دواړو کلمو تر مینځه د حروفو په مخارجو کښې تناسب وي نو دې ته اشتقاق اکبر وائی لکه نَعَقٌ د نَهَقٌ نه^(۲)، لهذا د صلوات العود علی النار نه ماخوډ کیدل اشتقاق صغیر نه دې، بلکه اشتقاق اکبر دې.

د دویم اشکال جواب: د دویم اشکال جواب دادې چې د مونخ مونخ گذار لره منع کول او د هغه نه کوږ والي لرې کول دا په هغه وخت کښې دی چې مونخ په حقیقی معنو کښې مونخ وي، لکه څنگه چې په قرآن مجید کښې ددې دپاره د اقامت صلوة الفاظ استعمال کړې شوي دي. او د اقامت صلوة مفهوم دادې چې د مونخ ټول ظاهري او باطني ادا په داسې توگه ادا کړې شی لکه څنگه چې رسول الله ﷺ په خپله په عملي توگه په ادا کولو سره بنودلې دي، لهذا د رسول الله ﷺ په سنتو کښې په ظاهري آدابو کښې د بدن، جامو، او د مونخ د ځانې پوره پاکوالي، جمعې سره د مونخ کولو پابندی، او د مونخ ټول عملونه د سنتو مطابق ادا کول شامل دي. او د مونخ په باطني آدابو کښې په پوره عاجزی او انکساری سره د الله ﷻ په وړاندې داسې او دریدل لکه چې دې د الله ﷻ سره راز او نیاز کوی شامل دی، اقامت صلوة کوونکی ته په خپله د الله ﷻ له اړخه د نیکو عملونو توفیق هم ورکولې کیږي، او دغه شان د هر قسمه گناه نه د بچ کیدلو توفیق ورته هم ورکولې شی. او کوم سرې چې د مونخ کولو باوجود د گناهونو نه خلاصیږي نو دا خبره یقیني ده چې د هغه په مونخ کښې کمې دي^(۳).

حضرت تهانوی رحمته الله علیه په بیان القرآن کښې ددې اشکال حل په دې الفاظو سره بیان فرمائیلې دي چې بې شکه مونخ د خپلې وضعې په اعتبار سره د بې حیایی او د ناروا کارونو نه منع کول کوی، یعنی په لسان حال سره دا خبره کوی چې د کوم معبود ته دومره تعظیم کوي نو د فحش کارونو او د گناهونو په کولو سره د هغه بې تعظیمی کول دیر زیات ناروا دی^(۴).

دځنی علماؤ وینا ده چې آیت ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ کښې خبر د امر په معنی دې، نو په دې صورت کښې به ئې مطلب دا وي چې مونخ گذار له پکار دی چې هغه د فحش او د گناه د کارونو نه ځان اوساتی خلاصه د کلام دا شوه چې مونخ په خپله د لاس نه نیول او د گناه نه منع کول نه

(۱): عمدة القاری: ۸۴۱۴

(۲): المعجم الوسيط ص: ۴۸۹.

(۳): جامع الدروس العربية: ۱۵۶۱۱، کشف اصطلاحات فنون: ۷۶۶۱۱

(۴): معارف القرآن: ۶۹۶۱۶، الجامع لاحکام القرآن: ۲۲۶۱۱۳.

(۵): بیان القرآن: ۱۱۳۱۳

کوی، بلکه دا د بدئ نه د منع کیدلو دپاره یو سبب گرځی (۱).
 هم په دې حقله مفتی محمد شفیع رحمته الله علیه لیکلې دی چې د گنرو مفسرینو په نیزه تحقیقی قول، دا دې
 چې په مونځ کنبې په خاصه توگه دا اثر وی چې مونځ کوونکی ته اکثر د گناهونو نه د بچ کیدو
 توفیق ترلاسه شی، او چا ته چې د مونځ کولو باوجود د گناه نه د بچ کیدلو توفیق ترلاسه نه شو نو په
 غور او فکر کولو سره به دا خبره ثابته شی چې دده په مونځ کنبې څه کمې وو، او دې سړی د اقامت
 صلوة حق نه دې ادا کړې. (۲)

اوځنی حضراتو دا جواب هم ورکړې دې چې څو پورې مونځ گزاره په مونځ کنبې اخته وی هغه
 وخته پورې هغه د گناه د کارونو نه بچ وی، او ددې آیت مبارکه هم دا مطلب دې. (۳)
 او دا جواب هم ورکړې شوې دې چې مونځ گزار د مونځ نه کوونکی سړی په نسبت په گناهونو کنبې
 کم اخته وی.

د(صلوة) اصطلاحی معنی: معهودو ارکانو او مخصوصو افعالو ته په اصطلاح د شرعی کنبې(صلوة)
 وائی (۴).

لفظ دصلوة دلغوی معنی نه شرعی معنی اړخ ته منتقل کړې شوې او کله نه دامجازاً استعمالیږي؟
 ددې جواب په دې توگه ورکړې شوې دې چې که ورومبې صورت وی نو(صلوة)په معنی د ارکان
 مخصوصه کنبې حقیقت شرعیه دې او د دعا په معنی کنبې مجاز شرعی دې، او که چرې دویم
 صورت وی نو صلوة د ارکان مخصوصه دپاره استعمالول مجاز شرعی او د دعا په معنی کنبې به
 ددې استعمال بیا په معنی حقیقی سره وی (۵).

په(کتاب الصلوة) کنبې د امام بخاری رحمته الله علیه طرز: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د کتاب الصلوة لاندې چې کوم
 بابونه ذکر کړي دی نود هغې بابونو په خپل مینځ کنبې ئې مناسبت او ترتیب ذکر کړې دې. لهذا
 حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی(هر کله چې ما په کتاب الصلوة کنبې غوراو کړو نو ماداکتاب د شل (۲۰)،
 نه زیاتو قسمونو بیا موندو باندې مشتمل بیا موند، لهذا زه به ددې بابونو تر مینځه ترتیب او مناسبت
 ذکر کوم (الخ) د بابونو تر مینځه د حافظ صاحب رحمته الله علیه ذکر کړې شوي مناسبت لاندې ذکر کولې شی
 د مونځ څلور شرطونه دی: طهارت یعنی پاکی، ستر د عورت، قبلي ته مخ کول، او وخت څنگه چې
 معلومه ده چې د طهارت مسئلې ډیر زیاتې دی، نو ددې وجې نه مؤلفین رحمته الله علیه په خپلو کتابونو کنبې
 دا ځان له مستقل ذکر کوی، امام بخاری رحمته الله علیه هم داسې او کړل او باقی پاتې شرطونه ئې په کتاب
 الصلوة کنبې ذکر کړل، بیا په دې شرطونو کنبې څنگه چې معلومه ده چې(ستر د عورت) یواځې د
 مونځ سره خاص مسئله نه ده، نو ددې د عام کیدلو د وجې نه ئې دا د ټولو نه وړاندې راوړله، ددې نه
 پس ئې قبلي ته د مخ کول ذکر کړې دی ځکه چې دا قبلي ته د مخ کولو مسئله د یو څو مخصوصو
 مونځونو لکه: د ویرې مونځ اود سفر په دوران کنبې نفلونه کول، او د عذر د حالت نه ماسوا د فرضو

(۱): الجامع لاحکام القرآن: ۲۲۶۱۱۳.

(۲): معارف القرآن: ۶۹۷۱۶.

(۳): روح المعانی: ۳۶۷۱۱۰.

(۴): الکوثر الجاری: ۲۷۱۲ عمدة القاری: ۳۱۴. الموسوعة الفقهية: ۵۱۱۲۷. البناية: ۴۱۲.

(۵): تفسیر البیضاوی: ۱۸۵۱۱. معارف السنن: ۲۱۲. فتح الملهم: ۱۳۳۱۳.

او د نفلو ټولو مونځونو دپاره ضروري ده. او استقبال د قبلي یعنی قبلي ته مخ کول، مکان غواري، نو ددې وجې نه ئې ددې نه پس د ابواب مساجد ذکر کړې دی، او بعضی وخت کښې د جمات د نشت والی په وجه باندې د یو داسې ځانې ضرورت پېښې چې هلته ځانله والې وی، او د ځانله والی حاصلیدل دا په سترې سره کیږي، ددې وجې نه ئې د ابواب مساجد نه پس د سترې ابواب ذکر کړې دی، بیا ددې شرطونو نه د اوزگاریدلو نه پس ئې د آخری شرط چې مواقیت د صلوة یعنی د مونځ وختونه، دی هغه ئې ذکر کړې دی، او څنگه چې معلومه ده چې د وختونو دپاره د خبرولو او د اعلان ضرورت وی ددې وجې نه ئې اذان ذکر کړې دی، او اذان د مسلمانانو د اجتماع دپاره وی ددې وجې نه ئې د اذان نه پس جماعت ذکر کړې دی، او د وړوکی نه وړوکی جماعت د یو امام او د یو مقتدی نه جوړیږي، نو ددې وجې نه ئې د جماعت نه پس د امامت ذکر کړې دی، بیا هر کله چې د مونځ د شرطونو او ددې د توابعو نه فارغ شونو د صفة الصلوة بابونه ئې ذکر کړې دی، او څنگه چې معلومه ده چې د جمعې مونځ کله کله مخصوص وخت او مخصوص شکل سره ادا کولې شی، نو ددې مناسبت د وجې نه ئې د صلوة الجمعة او صلوة الخوف ددې نه پس ذکر کړې دی، او په دې دواړو کښې ئې هم صلوة الجمعة ځکه وړاندې ذکر کړې دی چې دا صلوة الجمعة د صلوة الخوف په نسبت سره ډیر زیات واقع کیږي، ددې نه پس څنگه چې معلومه ده چې د فرضو نه علاوه هم د جمعې مونځ کیږي نو ددې وجې نه امام بخاری رحمته الله علیه ددې نه پس د اخترونو، د وترو، د استسقاء، او د صلوة الکسوف ذکر کړې دی، بیا په صلوة الکسوف کښې د حافظ صاحب رحمته الله علیه د تحقیق مطابق برکوع زیاته وی نو ددې وجې نه ئې ددې نه پس د تلاوت د سجدو بابونه ذکر فرمائیلې دی، ځکه چې دا په ځنی وختونو کښې په مونځ کښې هم واقع شی، او ددې وجې نه په مونځ کښې یو یا دوه سجدي زیاتې شی، په کومو مونځونو کښې چې سجدي یا رکوع زیاتې وی ددې مونځونو د ذکر کولو نه پس امام بخاری رحمته الله علیه د داسې مونځونو ذکر فرمائیلې دی په کومو کښې چې نقصان یعنی د رکعات کمې واقع شوې وی، یعنی د سفر مونځ، او بیا هر کله چې امام بخاری رحمته الله علیه د هغې مونځونو نه فارغ شو په کوم کښې چې جماعت مشروع وو نو د داسې مونځونو ذکر ئې او فرمائیلو چې په هغې کښې جماعت مشروع نه دی، لکه نفلونه، بیا څنگه چې معلومه ده چې په مونځ کښې څه شرطونه داسې هم دی چې هغه د مونځ د شروع کیدلو نه پس وی لکه: خبرې اترې پریښودل، د مونځ نه خارج زیاتې کارونه پریښودل، او خوراک څښاک پریښودل، نو ددې وجې نه ددې په مناسبت سره ئې تراجم او بابونه قائم کړل، بیا د مونځ باطل کیدل کله کله په قصد سره وی او کله په خطا (سهواً) وی، نو ددې وجې نه ددې نه پس ئې د سهوي احکام ذکر او فرمائیل، ددې نه پس په دې خبره ځان پوهول پکار دی چې اوسه پورې ټول حکمونه د داسې مونځونو وو چې دا مونځونه د رکوع او سجدي والا وو، لهذا ددې نه پس امام بخاری رحمته الله علیه د داسې مونځونو احکام ذکر او فرمائیل چې په هغې کښې نه رکوع شته او نه سجدي لکه د جنازې مونځ (۱).

د علامه عینی رحمته الله علیه په دې حقله خپل طرز د کتاب الصلوة د بابونو په خپل مینځ کښې د مناسبت او د ترتیب په حقله علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی، چې په دې بابونو کښې د هرو دوو بابونو په خپل مینځ کښې مناسبت به ددې بابونو په خپل خپل مقام باندې ذکر کولې شی، او داسې مناسبت به د هغه

مناسبت ذکر کولو په مقابله کښې ډیر غوره وی کوم چې حافظ صاحب رحمته الله علیه ذکر کړې دې او بله دا چې داسې قسمه مناسبت به په ذهن کښې ډیر زر ځانې نیونکی هم وی (۱).

د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله تحقیق: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه فرمائی چې د کتاب الصلوة د بابونو ترمینځه چې کوم مناسبت حافظ صاحب رحمته الله علیه ذکر فرمائیلې دې، هغه ډیر غوره او اعلی دې، خو ددې باوجود په ځنې ځایونو کښې که په ژور نظر سره او کتلې شی نو ددې نه هم زیات مناسبت ظاهر کیدې شی (۲).

①: مختصر ادهغې نه یو مناسبت هغه هم دې کوم چې حافظ صاحب رحمته الله علیه د ابواب السهو په حقله ذکر فرمائیلې دې، حافظ صاحب رحمته الله علیه ذکر کړې دې چې امام بخاری رحمته الله علیه هر کله د ابواب العمل فی الصلوة نه فارغ شونو، (د مونځ د باطلیدلو په حقله په اختیاری اسبابو کښې د اخته کیدلو په صورت کښې د سهو احکام کوم کوم پکار دی؟ نو ددې د ښودنې دپاره چې د سهو د احکامو بابونه راوړې وو) حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چې په دې حقله ډیره زیاته غوره توجیه دا ده چې (په کتاب الصلوة کښې د ابواب العمل فی الصلوة د تکمیل دپاره چې د سهو ابواب ذکر کړل دا نه چې د ابواب العمل فی الصلوة نه د فارغیدو نه پس چې د سهو بابونه ذکر او فرمائیل (ددې خبرې دلیل دادې چې امام بخاری رحمته الله علیه هر کله په (ابواب العمل فی الصلوة) کښې شروع او کړه نو په اوله کښې چې ظاهري اعمال او په آخره کښې چې اعمال قلب ذکر او فرمائیل د کوم دپاره چې د (باب تفکر الرجل فی الصلوة) په نوم سره ترجمه قائمه کړه، بیا څنگه چې معلومه ده چې د تفکر په وجه باندې کله کله سهو اوشی نو ددې دپاره چې د سهو احکام ذکر او فرمائیل، لهذا ابواب د سهو ځان له مستقل بابونه نه دی بلکه دا خو د ثمره التفکر د وجې نه په وجود کښې راغلي دي، او تفکر د قلب د اعمالو نه یو عمل دی، لهذا ابواب د سهو هم په ابواب العمل فی الصلوة کښې داخل دی، ددې خبرې دلیل دادې چې امام بخاری رحمته الله علیه د سهو د بابونو نه پس (باب اذا تکلم و هو بصلی) او (باب الإشارة فی الصلوة) په نوم سره ترجمې قائمې کړې دي، اوس که چېرې د حافظ صاحب رحمته الله علیه د تحقیق مطابق ابواب د سهو ځان له او مستقل شمار کړې شی، نو ددې دوو بابونو به په غیر محل کښې راتلل لازم شی، او حال دا چې دا دواړه بابونه د ابواب العمل فی الصلوة نه دي (۲).

②: هم دا شان حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چې امام بخاری رحمته الله علیه د کتاب الصلوة شروع د مونځ د فرضیت د بیان نه کړې ده، ځکه چې د اسلام دنورو احکامونه که نظر اخواته کړې شی او مونځ ته او کتلې شی نو دا مونځ یو داسې رکن دې، چې وخت چې ټاکلې شوې دې (۳).
حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چې په دې مقام کښې زما په نیز ډیره زیاته غوره خبره داده چې دلته دا وئیلې شوې وې چې امام بخاری رحمته الله علیه ددې نه دا خبره ښودل غواړی چې د مونځ د فرضیت ابتداء کله او څنگه اوشوه، لکه څنگه چې د اسلام د زیاتو ارکانو په ذکر کولو کښې د هغوی هم د طریقې ده، بله دا چې دبخاری د تراجمو په کتلو سره هم دا خبره په خپله مخې ته راشی،

(۱): عمدة القاری ۵۸۱۴.

(۲): لامع الدراری: ۳۱۴، ۱۲، ابواب والتراجم، ص ۶۸، الكنز المتواری: ۴۱۴.

(۳): لامع الدراری: ۳۱۴، ۱۲، ابواب والتراجم، ص ۶۸، الكنز المتواری: ۴۱۴.

(۴): فتح الباری: ۵۹۴۱۱.

لهذا دلته خود فرضیت د ابتداء صراحت سره ذکر موجود دې ځکه چې ددې ثبوت په (نص) یعنی په حدیث د معراج سره موجود دې (۱)
 (۳): ددې نه علاوه حافظ صاحب رحمته الله علیه دا فرمائیلي وو، چې د مونځ د شروع کیدلو نه پس درې شرطه دی: ترك الكلام، ترك الأفعال الزائدة، وترك المفطرنو امام بخاری رحمته الله علیه ددې دپاره تراجم قائم کړل.
 حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چې په دې کلام کښې د (ترك المفطر) په ځانې (ترك المحصر) پکار وو، ځکه چې په کتاب الصلوة کښې د (ترك المفطر) هېڅ ترجمه نشته دې، او د (ترك المحصر) ترجمه په کښې موجوده ده (۲). ددې نه علاوه نور هم څه ځایونه شته دې، د کومو په حقله چې شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چې په هغې باندې به د هغې مناسبو مقاماتو باندې خبردارې او کړې شی (۳).

۱- باب: كَيْفَ فُرِضَتِ الصَّلَاةُ فِي الْإِسْرَاءِ

دا ترجمه د کُشمیهني او د مُستملی (۴) د روایت مطابق ده، او د بخاری په بعضو نسخو کښې د الصلوات یعنی د جمعی د صیغې په ځانې (الصلوة) دې (۵).
 د ترجمه الباب ماقبل او مابعد سره ربط: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې ذکر کړې شوی کتاب (الصلوة) د صلوة په کارونو او په احوالو د صلوة باندې مشتمل دې، هم په دې کارونو کښې د مونځ د فرضیت د کیفیت پیژندل هم دی، او دا پیژندل اصل دی او باقی ټول کارونه په دې باندې عارض یعنی راپېښیدونکی دی، او دا خبره ښکاره ده چې اصل قائم د ذات وی او عارض دا قائم مقام د صفاتو وی، او ذات په صفاتو باندې مقدم وی، ددې وجې نه ئې د مونځ د فرضیت کیفیت په ټولو بابونو باندې مقدم کړو (۶).

د ترجمه الباب مقصد: ددې ترجمې نه د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د مونځ د فرضیت د ابتداء په حقله دا خبره ښودل دی چې دا مونځ کله فرض شو؟ په دې حقله د امام بخاری رحمته الله علیه په نیز باندې راجحه خبره داده چې مونځ په لیلۃ الاسراء کښې فرض شو، او د امام صاحب په نیز باندې اسراء او معراج هم یو دې (۷)، په دې باندې نور زیاتي تفصیل وړاندې راوان دې.

د حضرت شیخ الحدیث رحمه الله تحقیق: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه د ترجمه الباب د وضاحت په حقله لیکي چې په صحیح البخاری کښې امام بخاری رحمته الله علیه په دیرشو (۳۰) ځایونو کښې اصالة د (کف) نه بابونه شروع کړې دی، په دغه دیرشو بابونو کښې دا پنځم باب دې، په دې باب سره ئې د

(۱): الكنز المتواری: ۵۱۴.

(۲): لامع الدراری: ۳۱۴۱۲.

(۳): الكنز المتواری، ۵۱۴، الأبواب والتراجم، ص: ۶۹.

(۴): کُشمیهني، ابو الهیثم محمد بن المکی بن زراع الكُشمیهني (مُستملی) ابو اسحاق ابراهیم بن احمد بن ابراهیم المُستملی (فهرس ابن عطیه ص: ۱۳۷).

(۵): فتح الباری: ۵۹۶۱۱، عمدة القاری: ۵۹۱۴.

(۶): عمدة القاری: ۵۹۱۴.

(۷): الکوثر الجاری: ۵۱۲، فتح الباری: ۵۹۶۱۱، الكنز المتواری: ۵۱۴.

فرض کیدلو کیفیت بیان فرمائیلې دې چې د مونخ د فرض کیدلو د کیفیت څه صورت وو؟ د فرضیت صورت داسې وو چې په ورومبې کښې پنځوس مونځونه فرض وو او. اخری انتها، نې په پنځو مونځونو باندي اوشوه.

لکه څنگه چې په روایتونو کښې راغلی دی، چې په دې خبره کښې اختلاف دې چې اسراء او معراج په یوه شپه کښې شوې دی او که نه خانله خانله؟ د امام بخاری رحمته الله علیه رائي داده چې په یوه شپه کښې دواړه شوې دی، ددې وجې نه نې (فرضت الصلوة فی الاسراء) او فرمائیل، حال دا چې فرضیت په آسمان شوې دې او دغه معراج دې، او امام بخاری رحمته الله علیه بیا (فی الاسراء) فرمائی، ددې نه دا خبره معلومه شوه دا دواړه په یوه شپه کښې شوې دی. (۱)

د ترجمه الباب د (کف) نه د شروع کولو حکمت: (کف) د حال د بیان دپاره وی، خو ولې دا خبره هم ممکنه ده چې دا د کیفیت مکانی او د کیفیت زمانی دپاره استعمال کړې شی، که چېرې په دې مقام باندي امام بخاری رحمته الله علیه په طریقې د عموم سره دا لفظ د کیفیت حال، مکان او د زمان دپاره استعمال کړې وی نو د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه د بیان مطابق چې کیفیت په مختلفو احوالو باندي د خبرداری دپاره وی، حاصل ددې دا، دې چې په اول کښې پنځوس مونځونه فرض کړې شو، بیا د حضرت موسی علیه السلام په درخواست باندي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د الله رب العزت په دربار کښې بیا بیا د تخفیف دپاره درخواست کولو، تر دې چې د پنځوسو نه په کمیدو کمیدو دا مونځونه پنځه پاتې شو، بیا دا فرضیت په لیلۃ الاسراء کښې اوشو، او دا دمکې مکرمې د قیام په وخت کښې اوشو نو په دې سره د مکان او د زمان بیان هم اوشو. (۲)

دلته ی سوال دا پیدا کیږي چې امام بخاری رحمته الله علیه د مونخ د فرضیت د ابتداء په حقله ترجمه قائم کړې ده، او د نورو اطاعتونو دپاره نې تراجم نه دی قائم کړې، نو ددې جواب دادې چې د مونخ د فرضیت د ابتداء په حقله خو په یقیني توگه دا خبره معلومه ده چې دا کله فرض شوې دې خو ولې د نورو اطاعتونو د فرضیت د ابتداء په حقله قطعی علم نشته دې چې یره د دوی فرضیت کله شوې دې؟ (۳)

د (اسراء) معنی: (اسراء) د باب افعال مصدر دې، ددې معنی ده (د شپې تلل) او ځنی نورو حضراتو نې معنی کړې ده چې د شپې اکثر حصه تلل (۴)، ابو عبیده او زمخشری وائی، چې (سري) او (اسري) دواړه یو دی، او ددې دا همزه د متعدی کیدلو دپاره نه ده، خو ولې د ابن عطیه رائي ده چې دا همزه د متعدی کیدلو دپاره ده (۵).

ددې نه ماسوا د (اللیث) رائي داده چې (اسري) د شپې په اوله حصه کښې تلل او (سري) د شپې په اخره حصه کښې تللو ته وائی، او د جمهورو په نیز باندي (سا) عام دې په شپه او ورځ دواړو کښې تللو ته وائی. (۶)

(۱): تقریر بخاری: ۱۱۷/۲، لامع الدراری: ۳۱۴/۲.

(۲): فضل الباری: ۱۲۱/۱۱، معجم الصحاح، ص ۹۳۵.

(۳): فتح الباری ۵۹۴/۲.

(۴): لسان العرب: ۲۵۲/۱۶، مختار الصحاح، ص ۱۸۳.

(۵): روح المعانی: ۶۸.

(۶): روح المعانی: ۶۸.

او امام قرطبی رحمته الله فرمائی: ورومی یعنی د ابو عبیده او د زمخشری قول معروف دی (۱).
د معراج معنی: (معراج) د عروج نه ماخوذ دی، او عروج ختلو ته وائی، او معراج آله عروج یعنی پورئ
ته وائی (۲).

اسراء او معراج یو دی او که نه بیل بیل؟ اسراء او معراج دوه لفظونه دی، ددی حقیقتونه بیل بیل
دی، د اسراء اطلاق د مکې مکرمې نه واخله تر د بیت المقدس پورې تلو باندې کیږی، او د معراج
اطلاق د بیت المقدس نه واخله تر د آسمانه پورې تلو باندې کیږی (۳). او کله د دواړو اطلاق په یو
بل باندې هم کیږی (۴).

البته دا خبره ده چې امام بخاری رحمته الله دواړه یو ګرځولې دی او اسراء نې ورته وئیلې دی (۵).
په دې سلسله کبې حافظ ابن حجر عسقلانی رحمته الله لیکلې دی، چې د امام بخاری رحمته الله ددی کار
نډ چې دواړه ته نې د اسراء نوم ورکړې دی، معلومېږی چې امام صاحب رحمته الله دې ټول سفر ته اسراء
وائی، هغوی ددغه فرق قائل نه دی کوم فرق چې وړاندې تیر شو، ددی دلیل د امام صاحب رحمته الله
پدکف فرضت الصلوة فی الاسراء په عنوان سره ترجمه قانمول دی، ځکه چې د مونخونو فرضیت خو په
معراج کبې شوې دی خو ولې ددی باوجود د امام صاحب رحمته الله لفظ د (اسراء) استعمالول دا خبره
ښکاره کوی چې د هغوی په نیز دا دواړه یو دی (۶).

ایا اسراء او معراج دواړه په یوه شپه کبې شوي دي؟ اسراء او معراج دواړه په یوه شپه کبې واقع
شوي دي او که نه په دوو شپو کبې بیل بیل واقع شوي دي؟ نویدې حقله د علماؤ مختلف قولونه دی.
د جمهورو علماؤ او د محققینو رائې دا ده چې اسراء او معراج دواړه د بیدارئ په حالت کبې د
رسول الله مبارک صلی الله علیه و آله د جسم اطهر او روح مبارک دواړو سره هم په یوه شپه کبې راپیښ شوي دي (۷).
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې عقلاً یا نقلاً ددی مذهب پریښودل او ددی په ځانې د بل مذهب
اختیارولو هیڅ گنجائش نشته دی (۸).

او صاحب د فتح الملهم رحمه الله فرمائی چې د جمهورو د مسلک نه اخوا مخ اړول صحیح نه دی، او
بیا په خاصه توګه د نن صبا په وخت کبې چې د سائنس داسې نوې نوې تجربې او تحقیقونه لګیا
دی مخې ته راروان دی چې عقل ورته حیران پاتې شی، نو بیا د معراج په شان د خلاف القیاس
واقعی عقلاً واقعی کیدل هم ممکن شوي دي (۹).

(۱): الجامع لاحکام القرآن: ۱۳۴۱۱۰.

(۲): مختار الصحاح، ص: ۲۵۴، التعلیق الصبیح، باب فی المعراج: ۱۳۶۱۷.

(۳): الجامع لاحکام القرآن: ۱۳۸۱۱۰، التعلیق الصبیح: ۱۳۶۱۷.

(۴): التعلیق الصبیح: ۱۳۶۱۷.

(۵): شرح صحیح البخاری لابن رجب: ۵۱۲، فیض الباری: ۵۱۲.

(۶): فتح الباری: ۵۹۶۱۱.

(۷): عمدة القاری: ۲۶۱۱۷، باب حدیث الاسراء، فتح الباری: ۲۴۷۱۷، باب حدیث الاسراء، التعلیق الصبیح: ۱۳۶۱۷، مرقاة

المفاتیح، باب فی المعراج: ۵۴۷۱۱۰.

(۸): فتح الباری: ۲۴۷۱۷.

(۹): بیح الملهم: ۱۸۵۱۲، باب الاسراء پر رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم الی السموات.

اسراء او معراج د بیداری په حالت کښې شوې دی او که د خوب په حالت کښې د تیر شوی بحث په شان د سلف صالحینو په دې حقله هم مختلفه قولونه دي. دلته هم د جمهورو علماؤ مسلک هم هغه دې کوم چې وړاندې ذکر کړې شو چې دادواړه واقعي د بیداری په حالت کښې راپیښې شوې دی. (۱)

د جمهورو علماؤ ورومېې دلیل: د جمهورو مسلک دا وو چې الله رب العزت رسول الله ﷺ خپل دربار ته د بیداری په حالت کښې د رسول الله ﷺ د جسم مبارک او د روح مبارک سره رابللې وو. د دې دلیل د قرآن پاک دا آیت دې *سُئِنَ الَّذِي أُنزِي بِعَبْدِهِ لِيَلْقَى التَّسْحِيرَ إِلَى السُّجْدِ الْأَقْصَى* (۲) چې په دې آیت کښې هم په ورومېې کلمه کښې دې اړخ ته اشاره موجوده ده چې دا سفر یواځې روحاني نه وو بلکه جسماني وو. (۳) ځکه چې کلمه د (سبحان) د تعجب او د څه لوټې شان د کار دپاره استعمالولې شي. (۴) که معراج یواځې روحاني یعنی د خوب په حالت کښې وو، نو په دې کښې بیا داسې څه عجیبه خبره نه وه چې د هغې د پاره دې کلمه د (سبحان) استعمال کړې شي، ځکه چې خوب خو هر انسان لیدلې شي چې گنی زه د زمکې د یو گوټ نه بل گوټ ته لارم یا آسمان ته او ختم، یا بیا دا چې زه د آسمانونو نه پورته عرش ته اورسیدم وغیره وغیره او په دې باندې څوک تعجب هم نه کوي. (۵)

د جمهورو علماؤ دویم دلیل: د جمهورو دویم دلیل هم په دې آیت کښې د الله ﷻ د رسول الله ﷺ دپاره د (عبد) خطاب دې، او هغه داسې چې د عبد اطلاق د جسم اور روح دواړو په مجموعې باندې کیږي. (۶) لکه څنگه چې یو سړې او وانی چې (جاءني عبد فلان) نو د دې حقیقی او سمدستی مازغو ته راتلونکې معنی هم داده چې دا عبد د بیداری په حالت کښې د جسم او د روح دواړو سره راغی، لهذا د (عبد) مصداق د روح او د جسد په مجموعې او د بیداری په حالت کښې د دې فعل په صدور باندې کیږي، نه چې په خوب یا یواځې په روح (۷) بله دا چې الله رب العزت په قرآن مجید کښې یو بل ځایي (عبد) د جسد مع الروح او د بیداری د حالت مجموعې دپاره استعمال کړې دي. (۸) لکه *لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِيَدَّأ* (۹) (هر کله چې او دریدلود الله بنده دې دپاره چې هغه راوبلی

(۱) فتح الباری: ۲۴۷۱۷.

(۲) التفسیر الکبیر: ۱۲۱۱۲.

(۳) تفسیر ابن کثیر: ۱۱۴۱۴.

(۴) فتح الباری: ۲۴۹۱۷.

(۵) روح المعانی: ۹۸.

(۶) التفسیر الکبیر: ۱۲۱۱۲، روح المعانی: ۹۸.

(۷) بیان القرآن: ۳۶۱۱۲.

(۸) التفسیر الکبیر: ۱۲۱۱۲، سبیل الهدی والرشاد: ۱۲۱۳.

(۹) سورة الجن: ۱۹.

(نو) د خلقو په هغه باندې جوړه شوه بیره (۱). او «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى» (۲) «تا کتلې دی هغه ته؟ چې منع کوی، یو بنده کله چې هغه مونځ کوی» (۳).

بله دا چې که داسفريه خوب کښې او یواځې روح ته راپېښ شوې وې نو (روح عمده) به استعمال شوې وو (عمده) به نه وو استعمال شوې (۴).

امام رازی رحمته الله ددې خبرې وضاحت په داسې شان سره کړې دې چې د جمهورو مسلک د قرآن او د حدیث دواړو نه ثابتېږي (د قرآن مجید نه ددې ثبوت وړاندې تیر شو) او د حدیث مبارک نه ددې ثبوت د صحاح هغه مشهور حدیث دې کوم چې د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د مکې مکرمې نه تربیت المقدسه پورې او بیا د هغه ځانې نه آسمانونو ته تگ بیانوی (۵).

د جمهورو دریم دلیل: د جمهورو یو دلیل دادې چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم او فرمائیل (اسرې یې) دا فعل دې. او په افعالو کښې اصل دادې چې دا د بیدارۍ په حالت کښې ادا کولې شی ماسوا ددې نه که چېرې ددې خلاف څه عقلی یا شرعی دلیل قائم شی نو هغه فعل به ترې بیا خارج وی او دغه عقلی یا شرعی دلیل دلته نشته دې (۶).

د جمهورو څلورم دلیل: علامه قسطلانی رحمته الله لیکلې دی چې دا خبره په تواتر سره ثابته ده چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم په براق باندې سور بوتلي شوې دې، او په ځناورو باندې روحونه نه بلکه جسمونه سورولې شی، په دې باندې علامه زرقانی رحمته الله لیکي: لهذا دا خبره ضروری ده چې په براق باندې سوریدونکې جسد سره د روح دې سوروی (۷).

د جمهورو څلورم دلیل: هر کله چې رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د معراج نه تشریف راوړلو او په صبا کې د قریشو په وړاندې خپله ټوله قصه واوروله نو خلقو د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم خبره او نه منله، او څه نوې نوې ایمان راوړونکې په کښې مرتد هم شو، او یوه ډله په کښې ابوبکر صدیق رضی الله عنه له لاره او ورته ئې اووئیل چې ستا ملگرې داسې خبره کوی چې هغه د شپې شپې بیت المقدس ته اودهغه ځایونو نه آسمانونو ته لاړو، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ترې نه پوښتنه او کره چې آیا هغه داسې خبره کوی؟ خلقو ورته جواب ورکړو چې او هغه داسې بیان کوی، په دې باندې ابوبکر صدیق رضی الله عنه او فرمائیل: چې هغه داسې خبره بیانوی نو صحیح ده، رښتیا بیانوی، په دې باندې ورته خلقو اووئیل چې آیا ددې خبرې په بناء ورته هم رښتینې وانې چې هم په یوه شپه کښې بیت المقدس ته لاړو او صبا نه وړاندې واپس هم راغلو. هغوی ورته په جواب کښې اووئیل چې او زه د هغوی تصدیق کوم (۸).

لهذا د معراج د واقعې په اوریدو سره د بعضې حضراتو مرتد کیدل، د قریشو رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ته په

(۱): ترجمه تفسیر عثمانی، ص ۴۴۶.

(۲): سورة العلق: ۱۰، ۹.

(۳): تفسیر عثمانی، ص: ۷۸۲.

(۴): الجامع لاحکام القرآن: ۱۰، ۱۳۶، شرح المواهب للزرقانی: ۱۵۸.

(۵): التفسیر الکبیر: ۱۲۱۱۲.

(۶): شرح المواهب: ۱۵۸.

(۷): تفسیر ابن کثیر: ۱۴، ۱۲۰، شرح المواهب: ۱۵۸.

(۸): دلائل النبوة للبيهقي، باب الاسراء برسول الله صلى الله عليه و على آله وسلم: ۳۶۱۱۲.

دې حقله د دروغو نسبت کول، او د تعجب او د دروغ کولو په توگه ابوبکر صدیق رضی الله عنه له ورتلل او ددې خبرې خبر ورکول او بیا د ابوبکر صدیق رضی الله عنه تصدیق کول، دا ټولې خبرې په دې باندې دلالت کوي چې دا واقعه د بیدارۍ په حالت کېنې جسد مع الروح ته راپېښه شوې وه، او که چېرې د خوب په حالت کېنې معراج وې نو دا ټولې خبرې اترې او بحث وغیره د عقل نه ډیرې لرې دي بیا (۱).

د جمهورو شپږم دلیل: هر کله چې رسول الله ﷺ د معراج واقعه ام هانی رضی الله عنها ته وئیلې وه نو هغوی رسول الله ﷺ ته مشوره ورکړې وه چې دوی دې ددې ذکر چا ته نه کوي گنی نو خلق به مو نور هم زیات تکذیب او کړی، اوس که چېرې معامله د خوب وې نو په دې کېنې د تکذیب څه خبره وه؟ یعنی مطلب دا چې دا واقعه د بیدارۍ په حالت کېنې راپېښه شوې وه، ځکه خو دا ټولې قصې مخې ته راغلي (۱).

د علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله په ژبه د جمهورو د مسلک وضاحت: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی قرآن کریم چې څنگه په یو قسم اهتمام او په واضحه او روښانه عنوان سره واقعه د (اسراء) ذکر فرمائیلې ده او چې په څنگه قسمه کړه والی او تکره انداز سره مخالفین ددې د انکار او تکذیب دپاره تیار میدان ته راوتل تر دې چې بعضې موافقو حضراتو قدمونه هم په خوځیدو شو، نو دا ټولې خبرې ددې دلیل دي چې دا واقعه د یو عجیبه اونا آشنا خوب یا د روحانی سفر واقعه نه وه، د روحانی سفر اود انکشاف په رنگ کېنې د رسول الله ﷺ چې کومې دعوي د نبوت د ابتداء نه راروانې وې، نو بیا په دې ضمن کېنې د اسراء دعوي (که چېرې د خوب په حالت کېنې وې، مترجم) د کفارو دپاره ددغه مخکښنو دعوي نه کومې چې د خوب د حالت سره تعلق لري، مترجم) څه لویه د تعجب او د حیرانتیا خبره نه وه، چې په خصوصې توگه ئې بیا رسول الله ﷺ د تکذیب او د تردید او د خندا او توقو نښه گرځولې وه او چې خلقو له ئې بیا دا دعوت هم ورکولو چې راشئ نن د نبوت د دعوي کورنکې یوه نوې خبره واورئ، (یعنی که چېرې دا د خوب واقعه وې نو دا خبرې به نه کیدې، مترجم) او نه بیا رسول الله ﷺ ته په خاص توگه ددې واقعي په ښکاره کیدلو باندې د داسې قدرې سوچ او فکر او ویریدلو ضرورت وو کوم چې د بعضو صحیح روایاتونو نه ثابت دی، په څنو احادیثو کېنې ښه ښکاره لفظ دي (لَمَّا أَصْبَحَتْ بِمَكَّةَ) یا (لَمَّا أَتَتْ بِمَكَّةَ) بیا زه د صبا په وخت کېنې مکرمې ته راوړسیدم، که معراج چرته خان له یو روحانی کیفیت وې نو بیا به رسول الله ﷺ د مکې مکرمې نه څنگه غائب شوې وې، او د شداد ابن اوس د روایت مطابق د بعضو صحابه کرامو دا پوښتنه کول څه معنی لري چې د شپې مونږ تاسو (ﷺ) د ستاسو د قیام په ځانې او کتې، تاسو چرته تشریف اورې وړ؟

زمونږ په نیز د (اسري بعدة) دا معنی اخستل چې (الله ﷻ صرف په خوب کېنې خپل بنده یواځې په روحانی لحاظ سره د مکې مکرمې نه بیت المقدس ته بوتللو) ددې معنی مشابه دی چې څوک سرې د (فأثر بعبادتي) دا معنی واخلي چې (انې موسی علیه السلا زما بنديگان بنی اسرائیل)، په خوب کېنې یا صرف په روحانی لحاظ سره ئې خان سره واخله او د مصر نه اوزه) یا په سورة الکهف کېنې د

(۱): تفسیر قرطبي: ۱۳۱۱۰، تفسیر ابن کثیر: ۱۱۴۱۴، مرقاة المفاتیح، کتاب الفضائل والشامل، باب فی المعراج

۵۸۴۱۱۰

(۱): سیرت ابن هشام، ذکر الاسراء والمعراج: ۴۰۲۱۱

حضرت موسیٰ عليه السلام حضرت خضر عليه السلام له د ملاقات دپاره تلل او د هغوی په ملگرتیا کښې بیا سفر کول د گومې دپاره چې په خو خایونو کښې (فانطلقا) لفظ راغلی دې، ددې دې دا مطلب واخستې شی چې دا ټول هر څه صرف په خوب کښې یا په روحانی سفر سره واقع شوي وو. (۱)

د خوب په حالت کښې دمعراج د قائلینو ورومې دلیل: د معراج منامی (د خوب په حالت کښې د قائلینو ورومې دلیل دادې چې محمد بن اسحاق بن یسار دا اثر ذکر کړې دې چې معاویه ابن ابی سفیان رضي الله عنه نه چې کله د رسول الله صلى الله عليه وسلم دمعراج د سفر په حقله تپوس او کړې شو، نو دوی او فرمائیل چې دا د الله عز وجل له اړخه ریښتونی خوب وو، او د حضرت حسن بصری رضي الله عنه نه نقل کړې شوي دي چې دا آیت مبارک **﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ﴾** هم په دې حقله نازل شوي دي. (۲)

لهذا د اثر او آیت مبارک نه ثابتیږي چې سفر دمعراج د بیدارۍ په حالت کښې نه بلکه د خوب په حالت کښې په خوب کښې راپېښ شوي دي، لکه څنگه چې دا خبره په اثر کښې او په آیت مبارک کښې د لفظ **﴿الرُّؤْيَا﴾** نه واضحه ده.

د ذکر کړې شوي دلیل جواب: محمد ابن اسحاق چې په کوم سند سره د حضرت معاویه ابن ابی سفیان رضي الله عنه اثر ذکر کړې دې هغه دادې (حدثني يعقوب بن عتبة بن المغيرة بن اخنس أن معاوية بن أبي سفيان... الخ) شامی رضي الله عنه لیکلې دي چې يعقوب اگرچه ثقه دې خو ولي دوی د حضرت معاویه رضي الله عنه زمانه نه ده موندې، لهذا دا خبر منقطع دې، او په منقطع حدیث سره استدلال کول صحیح نه دي. (۳)

بله دا چې دا روایت ددې وجې نه هم باطل دې چې د معاویه بن ابی سفیان رضي الله عنه وفات په (۶۰) هجری کښې شوي دي. (۴)، او د يعقوب بن عتبة وفات په (۱۲۸) هجری کښې شوي دي. (۵)

په ذکر کړې شوي اثر او آیت مبارکه کښې د **﴿الرُّؤْيَا﴾** د لفظ نه استدلال کړې شوي دي، څنگه چې دا خبره معلومه ده چې د **﴿الرُّؤْيَا﴾** استعمال د اوده کیدلو په حالت کښې د خوب لیدلو دپاره غالب دي، ددې وجې نه په دې دواړو خایونو کښې د معراج د خوب په حالت کښې د راپېښیدلو مغالطه شوې ده.

حال دا چې د **﴿الرُّؤْيَا﴾** استعمال په حالت د بیدارۍ کښې په جقیقی سترگو سره د لیدلو دپاره هم کیږي، لکه په لسان العرب کښې دي. (۶)

وقد جاء الرؤيا في اليقظة. قال الراعي:

فكبر لرؤيا وهش فؤاده
ويشرفها كان قبل ويلومها

وعليه فسرقوله تعالى: (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ)

(۱): تفسير عثمانی، ص ۳۶۷

(۲): تفسير ابن كثير: ۱۱۴/۴، سيرت ابن هشام: ۴۰۰/۱

(۳): سبل الهدى والرشاد، في كيفية الاسراء: ۶۹۱۳

(۴): إكمال التهذيب الكمال: ۲۶۴/۱۱، الاصابة في تميز الصحابة: ۴۳۴/۱۳

(۵): الكاشف، الترجمة: ۵۵۹۷: ۱۳۹۱۳

(۶): لسان العرب: ۸۸۱۵، التفسير الكبير: ۱۸۸۱۲۰

قال: وعليه قول أبي العلي:

(ورأيك أحلى في العيون عن الغمض)

امام ثعلبی رضی اللہ عنہ په خپل تفسیر کښې د ﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا﴾ آیت لاندې لیکي، چې دلته ﴿الرُّؤْيَا﴾ نه مراد غریدلو سترگو سره لیدل دی، او ددې نه مراد هغه عجائب او د الله ﷻ د قدرت نبوت ته کتل دی کوم چې رسول الله ﷺ د معراج په شپه اولیدل، هم دا وجه وه چې اوریدونکي په فتنه کښې واقع شو، چا انکار او کړو، چا تکذیب او کړو، او څوک په کښې د دین نه بیرته او ګرځیدل.

او هم په دې باندې به د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ حدیث حمل کولې شی، چې هر کله د هغوی نه د رسول الله ﷺ د اسراء په حقله پوښتنه او کړې شوه نو هغوی ورته او فرمائیل (کانت رؤیا من الله صادقة) یعنی دا د الله ﷻ له اړخه په غریدلو سترگو سره لیدل وو.

او د ذکر کړې شوی آیت ذکر شوې تاویل کول، سعید بن جبیر، حس، مسروق، ابو مالک، قتاده، مجاهد، ضحاک، ابوزید، ابن جریج، عکرمة او د عطیه رضی اللہ عنہ قول دي. (۱)

امام بخاری رضی اللہ عنہ په باب المعراج، کتاب التفسیر او کتاب القدر کښې د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دا اثر نقل کړې دي چې په آیت مبارک کښې ﴿الرُّؤْيَا﴾ نه مراد د اوده کیدو په حالت کښې خوب لیدل نه دي، بلکه رؤیه بصری او رؤیه عینی مراد دي. (۲)

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما سید المفسرین دي، هغوی دپاره خو رسول الله ﷺ د قرآن د فهم دعا کړې وه، لهذا په دې حقله به د هغوی قول معتبر وی.

په دې مراد باندې په خپله هم په آیت مبارکه کښې دلیل دي چې تاسو ته کوم څه ښودلې شوې وو هغه د خلقو دپاره فتنه وه، که چرې دا دخوب په حالت کښې وې نو بیا په دې کښې د فتنې کیدل څنګه ممکن وو، په خوب کښې دا څه کوي بلکه ددې نه د وړاندې خبرې هم راتلې شی، فتنه خو به په دې صورت کښې وي چې ددې نه مراد رؤیت بصری وي (۳)، او که چرې ددې نه مراد خوب هم شی نو ددې نه علاوه د ذکر کړې شوی آیت په تفسیر کښې د مفسرینو نور قولونه هم دي:

بعضی علماء فرمائي چې ددې آیت تعلق د بدر د جنگ سره دي، رسول الله ﷺ ته د جګړې نه وړاندې د کفارو د قتل شوو افرادو د قتل ځایونه ښودلې شوې وو، رسول الله ﷺ فرمائیلې وو. (هذا مصرع فلان وهذا مصرع فلان) (۴)

د بعضی علماء قول دادې چې دا آیت د حدیبیې د خوب په حقله دي، رسول الله ﷺ ته په خوب کښې ښودلې شوې وو چې رسول الله ﷺ بیت الله ته داخل شو او طواف ئې او کړو (۵).

په بعضو روایاتو کښې دی چې ددې نه مراد د بنو امیه مخصوص حالت دي، رسول الله ﷺ په خوب کښې لیدلې وو چې بنو امیه د رسول الله ﷺ په منبر باندې خیرې نو رسول الله ﷺ ددې تعبیر داسې راوڅکو چې دوی ته به دنیا نصیب کیږي. (۶)

(۱) الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبي: ۵۸۱۴، نسيم الرياض، القسم الاول في تعظيم العلى الاعلى لقدر النبي ﷺ: ۱۰۰۱۳

(۲) صحيح البخارى، باب المعراج: ۳۸۸۸، و في التفسير: ۴۷۱۶، وفي القدر: ۶۶۱۳

(۳) تفسير قرطبي: ۱۸۳۱۱، فتح الباري، كتاب مناقب الابصار: ۲۷۳۱۷، عمدة القارى: ۴۰۱۱۷

(۴) روح المعانى: ۱۰۲۸، ارشاد السارى: ۲۵۱۱۴

(۵) التفسير الكبير: ۱۸۸۱۲، نسيم الرياض، فصل في ابطال حج من قال إنها نوم: ۱۱۳۱۳، تفسير قرطبي: ۱۸۳۱۱، روح المعانى: ۱۲۸۸

امام قرطبي رحمته الله ليکلي دي چي ددي آيت چي کوم د حديبيي په حقله د خوب کوم تاويل کړي شوي دي نو دا تاويل ضعيف دي، ځکه چي دا سورت مکي دي او رویت په مدينه منوره کښي شوي دي، (۱) ددي نه علاوه دبنو اميه په حقله چي کوم تاويل کړي شوي دي نو په دي باندې هم د بعضو حضراتوله اړخه اعتراض کړي شوي دي، خو ولې امام رازي، امام قرطبي، او علامه آلوسي رحمته الله ددي جواب ورکړي دي، چي اگرچي د رسول الله صلى الله عليه وسلم دپاره په مکه مکرمه کښي منبر نه وو خو ولې دا خبره بالکل ممکنه ده چي رسول الله صلى الله عليه وسلم د خپل خان دپاره په مدينه منوره کښي قائميدونکی منبر په حقله په مکه مکرمه کښي خوب ليدلې وي (۲).

دا ټول قولونه په خپل ځاني خو ولې سمه خبره دا ده چي ددي آيت تعلق د معراج سره دي (۳). بله دا چي د ذکر کړي شوي آيت تاويل کولو سره ځني علماؤ دا جواب هم ورکړي دي چي د بيداري په حالت کښي د عالم غيب د مشاهدو د تعبير دپاره په عربي لغت کښي څه لفظ نشته دي، ددي وجي نه په دي مقام کښي هم الرؤيا زيات مناسب وو، ځکه چي رسول الله صلى الله عليه وسلم په عالم غيب کښي د ملکوت د عجائبو مشاهده کړي وه، لکه څنگه چي سرې په خوب کښي د ما فوق العقل ډيرو عجيبه او نا اشنا خبرو مشاهده کوي. بله داچي په تورات کښي ددي لفظ الرؤيا اطلاق په کثرت سره په حالت د بيداري کښي د انبياؤ عليهم السلام د مشاهداتو دپاره کړي شوي دي (۴).

علامه شهاب الدين احمد بن محمد قسطلاني رحمته الله دا ليکلي دي چي سفر د معراج د بيداري په حالت کښي شوي دي، ددي باوجود ددي په الرؤيا سره د تعبير کولو وجه ممکنه کيدې شي دا وي چي د منکرينو د قول مطابق په توگه د مشاکلت نې داسې وئيلې وي (۵).

د خوب په حالت کښي د معراج د قائلينو دويم دليل: د جسماني معراج انکار کوونکو دويم دليل هغه حديث مبارک دي چي امام بخاري رحمته الله په واسطه د شريك بن عبد الله، د حضرت انس رضي الله عنه نه د هغې تخریج کړي دي، په دي کښي د رسول الله صلى الله عليه وسلم د اوده کيدلو صراحت موجود دي، يو نظر پرې واچوي (وهو نائم في المسجد الحرام) او د حديث مبارک په آخره کښي دي (واستيقظ وهو في المسجد الحرام) (۶).

د ذکر کړي شوي دليل جواب: د منکرينو د دليل ورومبيې جواب دا دي چي د شريك بن عبد الله په روايت کښي ډيري داسې خبرې دي چي هغه خبرې د معراج د قصې نقل کوونکو راويانو کښي هيچ جا هم نه دي نقل کړي (۷).

(۱): المصدر السابق، تفسير السمرقندي: ۲۷۴۱۲.

(۲): تفسير قرطبي: ۱۸۳۱۱۰.

(۳): التفسير الكبير: ۱۸۸۱۱۰، تفسير قرطبي: ۱۸۳۱۱۰، روح المعاني: ۱۰۲۸.

(۴): التفسير الكبير: ۱۸۹۱۲۰.

(۵): فيض الباري، باب المعراج: ۵۳۲۱۴.

(۶): ارشاد الساري: ۲۵۱۴.

(۷): صحيح البخاري، كتاب التوحيد، رقم الحديث: ۷۵۱۷، و كتاب المناقب، باب: كان النبي صلى الله عليه وسلم تام

عينه ولا ينام قلبه، رقم الحديث: ۳۵۷۰.

(۸): فتح الباري، كتاب التوحيد: ۶۰۳۱۱۳.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې د شریک په روایت کښې چې کومې خبرې د مشهورو راویانو دروایت خلاف دی هغه لس بلکه د لسو نه هم زیاتې دي، بیا حافظ رحمته الله دولس وهمونه او ابن قیم رحمته الله دیارلس وهمونه ذکر کړې دي، چې په کښې یو وهم دا هم دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله ته معراج د خوب په حالت کښې شوې دي^(۱).

د شریک بن عبدالله په حقله د امامانو قولونه: شریک بن عبدالله ته ډیرو امامانو ثقه و نیلې دي او بعضې حضراتو دوی ته ضعیف هم و نیلې دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله د عدل او فیصله کوونکې خبره دا فرمایلې ده چې د شریک بن عبدالله احادیث د اصحاب اصول حضرات د دلیل نیولو دپاره قابل ګرځولې دي، خو ولې د اسراء په حدیث کښې د کوم روایت چې دوی د انس رضی الله عنه نه کوي، څه ځایونه دي کوم چې شاذ دي، او د دغه ځایونو ملګرتیا دپاره د بل چا څه قول یا خبره نه ترلاسه کېږي^(۲). په شریک بن عبدالله باندې د تفصیلې کلام او د امامانو قولونه په کشف الباری دریم جلد کښې تیر شوي دي^(۳).

بله دا چې پدې راوی باندې امام نووي^(۴)، حافظ ابن حجر^(۵)، علامه عینی^(۶)، علامه خفاجی^(۷)، او علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله^(۸) هم د ټول قولونه راجمع کړې دي او تفصیلې بحث نې پرې کړې دي.

دویم جواب: قاضی عیاض رحمته الله په الشفاء کښې دا خبره لیکلې ده چې ممکنه ده چې رسول الله صلی الله علیه و آله ته د اسراء په دې سفر کښې مختلف حالتونه راپېښ شوي وي، مثلاً دا چې په څه حصه کښې رسول الله صلی الله علیه و آله خپل سترګې پټې کړې وي او اوډه وي، د ادب د وجې نه یا صرف ددې وجې نه چې د خپل رب نه علاوه نور څوک نه وینی، او په بعضې حصه کښې رسول الله صلی الله علیه و آله بیدار پاتې شوي وي او بعضې حالاتو کښې په کښې د خوب او د بیدارۍ د مینځ په حالت کښې وي.

په دې باندې د الشفاء شارح علامه خفاجی رحمته الله لیکي چې دا خو هسې اټکلې توجیه او د اندازې لګولو خبره ده، که مصنف رحمته الله دا ذکر کړې نه وي نو ښه به وه^(۹).

دریم جواب: یو جواب دا ورکړې شوې دي چې په دې ځانې کښې د خوب شکل اضطجاع (ستونی ستړ) نه تعبیر په (نوم) سره کړې شوې دي، ځکه چې اضطجاع وائی داسې حالت ته چې یو سرې ځان په زمکه داسې واچوي چې نه ولاړ وي او نه ناست وي، لهدا دي حالت نه کله کله مجازاً تعبیر په نوم سره هم کولې شي، د خوب او ددې شکل پخپل مینځ کښې د ملا بست د وجې نه^(۱۰)، هم په دې مفهوم

(۱): فتح الباری: ۲۱۱۳، ۶، نسیم الرياض فی شرح عشاء القاضی عیاض: ۱۱۷۱۳

(۲): هدی الساری مقدمة فتح الباری، ص: ۵۸۲

(۳): کشف الباری، کتاب العلم، ۱۵۸۱۳

(۴): شرح النووی علی صحیح مسلم: ۳۸۴۱۳

(۵): فتح الباری: ۲۵۶۱۷

(۶): عمدة القاری: ۳۰۱۱۷

(۷): نسیم الرياض: ۱۱۴۱۳

(۸): فتح الملهم: ۱۷۱۱۲

(۹): نسیم الرياض، القسم الاول فی تعظیم العلی الاعلی لقدر النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۱۶۱۳

(۱۰): لسان العرب: ۲۲۸، نسیم الرياض: ۱۱۷۱۳

باندې د حضرت انس رضی اللہ عنہ هغه روایت هم دلالت کوی (۱). په کومې کښې چې د معراج د سفر ورومېږي حالت بیان کړې شوې دي، د کومې چې دا الفاظ په روایت کښې موجود دي (بنا الفی المظلم). ورعاً قال: (فی الحجرومضطجعا) او د بعضو روایاتو مطابق (بن النائم والمظان) الفاظ دي، لهذا ددې نه به خوب مراد نه شی اخستې بلکه د خوب شکل به ترې نه مراد اخستې شی (۲).

ثلورم جواب: بعضې علماؤ دا جواب ورکړې دي چې د نوم او داستیقاظ نه دي هم ددې ظاهري معنی مراد واخستې شی نو بیا هم په کښې څه باک نشته، هغه داسې چې په دې صورت کښې به دا وئيلي شی چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سترگې خو اوده وي خو ولې زړه ئې بيدار وو، او د احاديثو مبارکو نه دا خبره ثابت ده چې د انبياء عليهم السلام سترگې خو اوده کيږي خو ولې زړونه ئې بيدار وي (۳). خو په دې باندې اعتراض کيږي چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سفر د معراج د جسم سره وو او بیا دې د دوی سترگې اوده وي نو دا خو يواځې دا نه چې د عادت خلاف خبره ده بلکه دا بي فائدي هم ده. په دې باندې په الشفاء کښې قاضی عياض رحمته اللہ علیہ ليکي چې په دې کښې حکمت دا کيدې شی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا د دې دپاره کړې وي چې د دوی احساسات او توجو د الله تعالى نه اخوانه شی او بل چا ته متوجې نه شی.

ددې په جواب کښې علامه خفاجی رحمته اللہ علیہ ليکي چې که داسې مراد واخستې شی نو بیا د جسماني معراج ضرورت هم نه پاتې کيږي، يواځې په روحاني معراج سره هم دا مقصد حاصليدل ممکن دی. بله دا چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نورو پيغمبرانو له جمع وړکول، او د پيغمبرانو عليهم السلام سره ملاقاتونه، او په خاص طور موسی عليه السلام ته بیا رجوع کول هم ددې خبرې انکار کوی چې د اوده سرې نه ددې خبرو صادریدل نه شی کيدې (۴).

پنځم جواب: بعضې علماؤ دا جواب ورکړې دي چې خوب د قصې په ابتداء کښې وو، وروستو بیا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم بيدار شوې وو، ځکه چې سره ددې روايته په هيڅ يو روايت کښې داسې څه خبره نشته چې د هغې نه دا خبره معلومه شی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ټوله واقعه کښې اوده وو (۵). په ذکر کړې شوی جواب باندې اشکال او د هغې جواب: په ذکر کړې شوی جواب باندې اشکال کيږي چې دا خبره نه منم چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د قصې په اوله کښې اوده وو بیا بيدار شو، ځکه چې د روايت په آخر کښې (استيقظ وهو فی المسجد الحرام) دی، ددې نه دا خبره معلوم کيږي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ټوله قصه کښې اوده وو (۶).

ددې يو جواب خو تير شو چې دا زياتې صرف د شريك بن عبد الله په روايت کښې دي کوم چې غير

(۱): صحيح البخاری، کتاب بدء الخلق، باب ذکر الملائكة، رقم الحديث: ۲۲۰۷، جامع الاصول، رقم الحديث: ۸۸۱۶، ۲۹۲۱۱.

(۲): نسيم الرياض: ۱۱۶۱۳.

(۳): صحيح البخاری، کتاب التوحيد، باب قوله: (و کلم الله موسى تكليماً) برقم الحديث: ۷۵۱۷.

(۴): نسيم الرياض: ۱۱۵۱۳، ۱۱۶.

(۵): ارشاد الساری: ۴۸۵۱۱۵، فتح الملهم: ۱۷۱۱۲، نسيم الرياض: ۱۱۴۱۳.

(۶): ارشاد الساری: ۴۸۵۱۱۵، الکرثر الجاری: ۲۹۰۱۱۱.

مقبول دي (۱).

دويم جواب دا ورکړې شوې دي، چې دي نه مراد د هغه خوب نه بيداريدل دی کوم چې رسول الله ﷺ د اسراء نه د راتلو نه پس کړې وو.

دريم جواب دا ورکړې شوې دي چې ددي نه مراد د خوب نه بيداريدل نه دی، بلکه د عالم ملکوت په مشاهده کښې ه استغراق نه راوتل ترې نه مراد دی.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چې دا جوابونه په هغه صورت کښې دي چې دا دواړه خبرې هم په يو قصه کښې واقع کيدل مراد واخستې شي، گڼي نو دا هم ممکنه ده چې داسې په نورو روحاني معراجونو کښې راپېښ شوې وي، نو بيا په دې صورت کښې به څه اشکال پاتې نه شي (۲).

د خوب په حالت کښې د معراج د قائلينو دريم دليل: د جسماني معراج انکار کوونکو دريم دليل د حضرت مالک بن صعصه رضي الله عنه حديث دي، کوم چې امام بخاري رحمته الله په کتاب بدء الخلق کښې (۳) او امام مسلم رحمته الله په کتاب الايمان کښې ذکر کړې دي، په کوم کښې چې دي (۴) (انا عند البيت بين النائم واليقظان) چې زه په خپل کور کښې د خوب او بيدارې په مينځمې حالت کښې وو.

او امام بخاري رحمته الله هم د دوی په روايت په باب المعراج کښې ذکر کړې دي، په کوم کښې چې دي (بيننا انا في الحطيم) ورعا قال: في الحجر ومضطجعا) چې زه په حطيم کښې يا د حجر سره مې ډډه وهلې وه ملاست ووم (۵). لهذا ددي دواړو قسمو د روايتونو نه دا خبره ثابتېږي، چې رسول الله ﷺ د معراج د سفر په وخت کښې د بيدارې په حالت کښې نه وو (۶).

د ذکر کړي شوي دليل جواب: علامه زرقاني رحمته الله د ذکر کړي شوي دليل په جواب کښې ليکي چې (بين النائم واليقظان) حالت د خوب حالت نه دي بلکه مطلب دادې چې د رسول الله ﷺ خوب بيدارې ته نژدې وو. او دا ددي سفر د ابتدائي حالت بيان دي، بيا هر کله چې رسول الله ﷺ مسجد حرام اړخ ته بوتلې شو او په براق باندي سواره کړې شو، نو دغه وخت رسول الله ﷺ د بيدارې په حالت کښې وو نو بيا د واقعي آخره پورې هم د بيدارې په حالت کښې وو (۷).
علامه خفاجي رحمه الله ليکلي دي چې ددي نه مراد د ناستې په حالت کښې پرکالی ده دا نه چې خوب ترې نه مراد دي (۸).

(۱): شرح النووي على صحيح مسلم: ۳۸۴۱۳، فتح الباري: ۲۵۶۱۷، عمدة القاري: ۳۰۱۲۷، نسيم الرياض: ۱۱۴۱۳، فتح الملهم: ۱۷۱۱۲.

(۲): تحفة الباري، كتاب التوحيد، باب (وكلم الله موسى تكليما): ۵۷۲۱۶، الكوثر الجارى، كتاب التوحيد: ۲۹۰۱۱۱، عمدة القاري: ۲۶۰۱۲۵، ارشاد الساري: ۴۸۵۱۱۵، فتح الباري: ۶۰۲۱۱۳، ۶۰۴، شرح المواهب للزرقاني، المقصد الخامس في تخصيصه عليه السلام بخصائص المعراج والاسراء: ۴۳۸، نسيم الرياض في شرح شفاء القاضى عياض: ۱۱۴۱۳.

(۳): صحيح البخاري، كتاب بدء الخلق، باب ذكر الملائكة، رقم الحديث: ۳۲۰۷.

(۴): صحيح مسلم، كتاب الايمان، رقم الحديث: ۱۶۴.

(۵): صحيح البخاري، باب المعراج، رقم الحديث: ۲۸۸۷.

(۶): نسيم الرياض: ۹۹۱۳.

(۷): شرح النووي: ۳۸۴۱۲، فتح الباري: ۲۵۶۱۷، عمدة القاري: ۳۰۱۱۷، تحفة الأخودي سورة الم نشرح: ۲۷۹۱۹.

(۸): نسيم الرياض: ۹۹۱۳، ۱۱۴.

دویم جواب: امام قرطبی رحمۃ اللہ علیہ لیکلې دی چې رسول الله ﷺ ته ډیر کرته معراج شوی دی. او دا خبره څه بعیده نه چې بعضې دې ورته د هغې نه د خوب په حالت کښې شوي وی. لهندا د مسیحینو په روایت کښې چې کوم الفاظ دی (بینا انا عند البیت بین النائم واليقظان) هغه هم په دې باندې محمول دی چې ممکنه ده دا د خوب په حالت کښې کوم معراج شوې وی نو دا د هغې په حقله وی.

د خوب په حالت کښې د معراج د قائلینو څلورم دلیل جسم سره د معراج د انکار کوونکو څلورم دلیل دادې چې ابن اسحاق رحمۃ اللہ علیہ په (السيرة) کښې دا روایت ذکر کړې دی (حدثني بعض آل أبي بكر أن عائشة رضی الله عنها كانت تقول: ما فقد جسده الشريف ولكن أسرى بروحه) (۱).

هم دا روایت قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ په الشفاء کښې دې الفاظو سره را نقل کړې دي (ما فقدت جسدي رسول الله صلى الله عليه واله وسلم) (۲).

د روایت ترجمه داده: محمد بن اسحاق رحمۃ اللہ علیہ فرماني چې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د خاندان يو بنده ما ته دايان اوکړو چې حضرت عائشې رضی الله عنها به فرمائيل چې در رسول الله ﷺ جسم مبارک نه وو ورك کړې شوې بلکه د رسول الله ﷺ روح مبارک د شپې بوتللي شو.

او د دویم روایت ترجمه به دا وی چې: ما د رسول الله ﷺ جسم مبارک ورك نه وو موندلي يعنى جسم مبارک ئې موجود وو. مترجم).

د ذکر کړې شوی دلیل جواب: د حضرت عائشې رضی الله عنها په ذکر کړې شوی اثر سره دلیل نیول صحیح نه دی، قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرماني چې د حضرت عائشې رضی الله عنها اثر ثابت نه دی (۳)، ځکه چې ددې روایت په سند کښې انقطاع ده، راوی مجهول دی، د ابن اسحاق رحمۃ اللہ علیہ الفاظ یو ځلې بیا د نظر وړاندې تیر کړې (حدثني بعض آل أبي بكر) بعضي آل ابی بکر څوک دی؟ هیڅ پته نشته.

علامه صالحی شامی رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب (سبل الهدی والرشاد) کښې لیکلې دی چې کوم روایت د حضرت عائشې رضی الله عنها اړخ ته منسوب دې نو د هغې سند داسې نه دې چې په هغې دې دلیل نیول صحیح شی، بلکه ددې په سند کښې خو انقطاع ده، ابو خطاب دحیه په (التتوير في مولد الامير المير صلى الله عليه واله وسلم) کښې لیکلې دی چې دا حدیث موضوعی دې او په (معراج صغیر) کښې لیکلې دی چې امام الشافعيه قاضی ابو عباس بن سريح او فرمائيل چې دا حدیث ثابت نه دی، دا د صحیح احادیثو درد دپاره راوړلې شوې دي (۴).

دویم جواب: د ذکر کړې شوی دلیل دویم جواب دادې چې که ذکر کړې شوې روایت صحیح هم وی نو بیا هم حضرت عائشه رضی الله عنها څه د خپلې مشاهدې په بنیاد خو دا خبره ورکوی، بلکه د چا نه د اوریدلې شوې خبرې خبر ورکوی ځکه چې دغه وخته پورې عائشه رضی الله عنها د رسول

(۱): تفسیر قرطبی: ۱۳۶۱۰.

(۲): سيرة ابن هشام، ذکر الاسراء والمعراج: ۴۰۲۱۱، شرح المواهب: ۷۸، تفسیر ابن کثیر: ۱۱۴۱۴، شرح ابن بطال.

کتاب التوحید: ۵۲۱۱۰.

(۳): الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلى الله عليه وسلم، فصل في تفضيله بما تضمنه كرامة الاسراء: ۱۲۱۱۱.

(۴): الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلى الله عليه وسلم، فصل في تفضيله بما تضمنه كرامة الاسراء: ۱۲۵۱۱.

(۵): سبل الهدى والرشاد، فصل في كيفية الاسراء: ۷۰۱۳.

الله ﷺ بی بی نه وه گر خیدلې، او نه لا د دوی عمر دغه وخت کښې دومره وو چې په خه خبره دې په صحیح توگه باندې پوهه شی یا دې خان سره محفوظه اوساتلې شی، ددې وجې نه چې دا خبره ثابتې شی چې دوی د اسراء په وخت کښې د رسول الله ﷺ په نکاح کښې نه وو نو دا د دوی په نه مشاهده کولو باندې او خپل خان نه علاوه د بل نه د اوریدلې شوې خبرې خبر ورکولو باندې دلالت کوی، لهذا د دوی خبرې ته د نورو د خبرو په مقابله کښې ترجیح نه شی ورکولې، په خاص توگه د هغه حضراتو د روایت په مقابله کښې چې د هغوی روایت صراحتاً د دوی د روایت خلاف دې، لکه د ام هانی رضی الله عنها، حضرت مالک بن صعصعة، حضرت ابوذر او د حضرت ابوهريرة وغيره روایت (۱).

ولې علامه خفاجی رحمته الله علیه په دې جواب باندې د عدم اطمینان اظهار کړې دې او فرمائیلې نې دې چې ډیره غوره به داسې چې دا اووئیلې شی (چې د دوی نه د غیر روایت له به ترجیح ورکولې شی د دوی په خبر باندې ځکه چې دوی رضی الله عنها د جهول نه روایت کوی، بلکه ددې وجې نه هم چې ددې روایت ثبوت د دوی رضی الله عنها نه هلو شته دې نه) (۲).

دریم جواب: هغه روایت دې چې په هغې کښې د متکلم صیغه استعمال شوې ده (مَا قَدَّتُ جَدَّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) ددې روایت مطابق هم د حضرت عائشې رضی الله عنها اړخ ته منسوب کړې شوې دا روایت کمزورې کیږي، ځکه چې د عائشې رضی الله عنها واده د رسول الله ﷺ سره په مدینه منوره کښې شوې دې نه چې په مکه مکرمه کښې او د (اسراء واقعه) مشهور او د راجح قول مطابق د هجرت نه وړاندې په مکه مکرمه کښې راپېښه شوې ده (۳).

په دغه وخت کښې خو عائشه رضی الله عنها ډیره ماشومه وه یا د بعضی حضراتو مطابق لا پیدا هم نه وه، لهذا دا ټول حال احوال ددې روایت په عدم صحت باندې دلالت کوی (۴). بلکه په دې حقله د حضرت عائشې رضی الله عنها صحیح روایت دادې چې رسول الله ﷺ ته معراج د جسم مبارک سره شوې دې.

لکه چې دا خبره د حضرت عائشې رضی الله عنها ددې خبره نه څرگندیږي چې رسول الله ﷺ په لیلۃ الاسراء کښې خپل پروردگار په خپلو سترگو مبارکو نه وو لیدلې. د حضرت عائشې رضی الله عنها دا ذکر کړې شوې خبره په دې باندې دلالت کوی چې رسول الله ﷺ د جسم مبارک سره بوتلې شوې وو، خو ولې رسول الله ﷺ په ویخو سترگو سره الله عز وجله ته نه دی کتلې. که د عائشې رضی الله عنها په نیز باندې رسول الله ﷺ ته د خوب په حالت کښې اسراء کولې شوه نو بیا به دوی رضی الله عنها ددې خبرې نه انکار نه کولو چې رسول الله ﷺ خپل رب لیدلې دې ځکه چې د خوب په حالت کښې خو د الله رب العزت دیدار ممکن دې، محال نه دې او ددې نه د انکار کولو هڅه وجه نشته دې (۵).

(۱): الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلى الله عليه وسلم: ۱۲۴۱۱، التعليق الصبيح، باب في المعراج: ۱۳۷۱۷.

(۲): نسيم الرياض: ۱۲۰۱۳.

(۳): واقعه د معراج كله شوې ده، تفصيلي بحث وړاندې راروان دې.

(۴): سبل الهدى والرشاد: ۷۰۱۳.

(۵): الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلى الله عليه وآله وسلم: ۱۲۵۱۱، التعليق الصبيح: ۱۳۷۱۷.

خلورم جواب: علامه تفتازانی رحمه الله یو جواب بل هم ورکړې دې چې د عائشې رضی اللہ عنہا د قول معنی (مَا قَدَّ جَنَدَهُ عَنِ الرُّوحِ بَلْ كَانَ مَعْرُوحَهُ، وَكَانَ الْمَعْرَاجُ لِلْجَسَدِ وَالرُّوحُ جَمِيعًا) ده.

مطلب نې دادې چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم جسم مبارک د دوی د روح مبارک نه نه دې بیل شوې بلکه یو ځانې وو ورسره او معراج جسد مع الروح ته شوې دې. علامه زرقانی رحمته اللہ علیہ فرمائی چې دا جواب په هغه وخت کښې د منلو دې چې کله دعائشې رضی اللہ عنہا روایت صحیح او منلې شی، او ددې توجیه ضرورت په هغه وخت کښې راپېښیږي کله چې دروایاتو اود آثار ترمینځه تطبیق او کړې شی (۱).

پنځم باب: په دې ځانې کښې یو بل قول د علامه ابن قیم رحمته اللہ علیہ هم دې، د هغوی رانې داده چې حضرت عائشې رضی الله معراج منامی نه دې بیان کړې بلکه هغوی د روحانی معراج بیان کړې دې، حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دا وئیل غواړی چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روح مبارک ته معراج کړې شوې دې او جسم مبارک نې معراج له نه دې بوتللي شوې.

د علامه ابن قیم رحمه الله قول لاندې په تفصیل سره بیانولې شی:

(ابن اسحاق رحمته اللہ علیہ د حضرت عائشې صدیقې او د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ نه دا روایت نقل کړې دې چې: دوی دواړو وئیلې دی چې په معراج کښې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روح مبارک بوتللي شوې وو او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم جسم مبارک د خپل ځانې نه غائب نه وو یعنې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم جسم اطهر و مبارک په دنیا کښې په خپل ځانې باندې موجود وو، او حضرت حسن بصری رحمته اللہ علیہ هم ددې په شان روایت کړې دې خو ولې مناسب دادی چې د معراج په خوب کښې د واقع کیدلو د قول او د جسم نه بغیر د صرف روح مبارک معراج ته د بوتللو په حقله چې کوم قول دې په دې کښې فرق دې.

حضرت عائشې رضی الله او حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ دا نه دی وئیلې چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته معراج په خوب کښې شوې دې، بلکه هغوی خو داسې وئیلې دی چې په معراج کښې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روح مبارک بوتللي شو او جسم مبارک نې غائب نه وو.

په دې دواړو کښې لوڼې فرق دې اوده سرې چې کوم څه وینی، کله په محسوسو صورتونو کښې کوم چې ده ته معلوم وی، د هغوی په مثل دده (اوده سرې) مخې ته راوړې شی، لهذا هغه وینی چې گویا هغه آسمان ته خپل وئیلې شوې دې، یا مکې مکرمې ته بوتللي شوې دې اود زمکې په مختلفو اړخونو کښې هغه له چکر ورکړې شوې دې، حال دا چې د هغه روح نه خو ختلې وی، نه تلې وی او نه نې چکر وهلې وی، صرف دومره قدرې اوشو چې د خوب په حالت کښې فرښتو د هغه مخې ته د یو معلوم څیز تمثیل راوړلو.

او کوم خلق چې داوانی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم آسمان ته او خپل وئیلې شو، په دوی کښې بیا دوه ډلې دی، یو ډله په کښې دا وائی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم معراج ته بدن او روح دواړو سره بوتلې شوې دې، او دویمه ډله په کښې دا وائی چې صرف روح مبارک ته نې معراج شوې دې او بدن مبارک نې ددې عالم دنیا نه، غائب شوې نه دې، ددې دویمې فرقې دا مقصد نه وی چې معراج قصه راپېښیدل په خوب کښې وو، بلکه مقصد نې دا دې چې په خپله بالذات روح مبارک ته معراج شوې دې او په حقیقت کښې هم روح مبارک پورته بوتللي شوې دې، او روح داسې کارونه او کرل لکه څنگه چې روح د جسم نه د بیلیدلو نه پس کوی، او په دې کښې د روح هم هغه حالت وو کوم چې جسم نه د بیلیدلو نه پس

(۱): شرح المواهب للزرقانی: ۸۸، الشفاء بتعريف حقوق المصطفى صلى الله عليه وسلم: ۱۲۵۱۱.

وی او څنگه حالت ئې چې د یو یو آسمان د ختو په وخت وی تر دې چې اووم آسمان ته په رسیدلو باندې دا اودریږی، او د الله ﷻ په وړاندې لار شی اودریږی، بیا الله ﷻ چې څنگه او غواړی ددې په حقله هم هغه شان حکم ورکړی، بیا هغه روح زمکې ته واپس راشی، لهذا رسول الله ﷺ ته چې د معراج په شپه څه حاصل شو نو هغه ددې نه هم زیات کامل وو کوم چې یو عام روح ته د خپل قالب (جسم) نه د جدا کیدلو نه پس حاصلیږی. او دا خبره بنسکاره ده چې دا وجه د هغې نه لویه ده کومه چې یو اوده سړی ته په خوب کښې په نظر راځی.

خو ولې څنگه چې دا خبره معلومه ده چې رسول الله ﷺ د خرق عادات په مقام کښې وو، تر دې چې د رسول الله ﷺ سینه مبارکه اوشلولې شوه او رسول الله ﷺ ژوندې وو، او دوی ته څه درد هم او نه رسیدلو، هم دغه صرف روح مبارک بداته پورته او خپړولې شو، بې ددې نه چې په رسول الله ﷺ باندې دې مرگ راغلې وی، د رسول الله ﷺ نه بغیر د بل چا روح ته د مرگ او د بدن نه د جداوالي نه علاوه دا عروج نه دې نصیب شوې (۱).

شپږم جواب: د منکرینو د ذکر کړې شوی دلیل جواب حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمته الله علیه هم ورکړې دې فرمائیلې ئې دی: او بعضې حضرات د حضرت عائشې رضی الله عنها او د حضرت معاویه رضی الله عنه د قول د وجې نه په شبه کښې پریوتل، نو خبره داده چې عائشه رضی الله عنها خو تر دغه وخت پورې د رسول الله ﷺ په نکاح کښې هم نه وه راغلې، او معاویه رضی الله عنه دغه وخته پورې لا اسلام هم نه وو راوړې، خدائې ښه عالم دې په دې چې دوی د چا نه اوریدلې دی او دا قول ئې کړې دې او که نه اجتهاد ئې ونیلې دی او یا ئې چرته د یوې بلې واقعې په نسبت سره داسې ونیلې دی (اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال).

ددې نه علاوه د عائشې رضی الله عنها د قول «مَا فُقِدَ جَسَدُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ تَوَجَّهَ دَا هَمَ كَيْدِي شَيْءٌ» چې (فقدان) معنی د لتولو (کتلو) ده، کما فی سورة يوسف من تنوير المقاس (قالوا واقبلوا علمهم ماذا بقدون) تطلبون (قالوا انقد) (طلب) (صواع الملك) مطلب دا چې د معراج نه دا واپسی په دومره تندئ سره شوې ده چې چا ته د رسول الله ﷺ د جسم مبارک د غائبیدو هډو پته نه ده لگیدلې، چې گنې دوی پسې دې تکل او کړې شې چې یوه دوی چرته تشریف یورو، او اگر چې ددې مضمون نه په «مَا فُقِدَ مُحَمَّدٌ» سره هم تعبیر کیدې شو، خو ولې د جسد اړخ ته په نسبت کولو کښې دې اړخ ته اشاره ده تعلق معراج بالجسد اړخ ته چې گنې د رسول الله ﷺ غائبیدل داسې وو چې که چا د هغوی تکل کولو نو د تکل متعلق به ئې هم جسد وو، لهذا په دې کښې اثبات د معراج بالجسد نور هم زیات مضبوط شو دا نه چې دې سره ترې نه نفی راغله، او که په «مَا فُقِدَ جَسَدُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ» کښې د فقدان مشهوره معنی واخستی شی، نو دا بیا هم د جسماني معراج منافی نه دې، ځکه چې د فقدان معنی صرف غائبیدل او ورکیدل نه دی، بلکه ددې معنی ده (اور کول) چې ددې د پاره د یو (فاقد) اور کونکې او د بل (مفقود) ورک شوې کیدل ضروری دی، لهذا مطلب ئې دا شو چې رسول الله ﷺ په دغه شپه هیچ چا ورک بیان نه موندو، او دا خبره صحیح ده ځکه چې رسول الله ﷺ چې کله تشریف یورو نو هغه وخت د کور ټول خلق اوده وو او د کور د خلقو د بیدارئ نه وړاندې واپسی اوشوه، غرض د خبرې دا چې ددې خبر هډو څه ضرورت نه دې راغلې چې چا رسول الله ﷺ په کور کښې نه وی لیدلې (۲).

(۱) زاد المعاد، تحقیق القول فی أن الاسراء كان بجسده و روحه: ۴۱، ۴۰، ۳.

(۲) بیان القرآن، سورة الاسراء: ۳۶، ۱۱۲، اشرف الجواب، دیار لسم اعتراض، ص: ۶۵.

ددې په حقله مختلف قولونه بیان کړې شو، اوس په آخره کښې د سلفو صالحینو رضی الله عنہم عقیده د (ابن اسحاق رضی الله عنہ) په الفاظو کښې لیکلې شی: (وکان فی مسراه، وما ذکر عنه بلا، و تمحص، و امر من امر الله (عزوجل) فی قدرته و سلطانه، فيه عبدة لاولی الالهاب، و هدی و رحمة و ثبات لمن آمن و صدق و کان من امر الله سبحانه و تعالی علی یقین، فأسری به (سبحانه و تعالی) کف شاء، لوریه من آیاته ما أراد، حتی عاین ما عاین من أمره و سلطانه العظیم و قدرته التي یصنع بها یرید). (۱)

ددې عبارت مفهوم دادې: د رسول الله صلی الله علیه و آله د شپې دا سفر او ددې په حقله چې څه بیان کړې شوې دی، په دې کښې ازمیښت دې او د کافر او مؤمن دپاره په کښې تمیز دې، او د الله عزوجل د قدرت او د سلطنت نه د هغه دپاره یو شان دې، او په دې واقعه کښې د عقل د خاوندانو دپاره یو عبرت دې، او کوم سړی چې په الله ایمان راوړو او په هغه ئې یقین اولرلو، هغه دپاره په دې واقعه کښې هدایت، رحمت او ثابت قدمی ده، نو الله عزوجل خپل بنده د شپې په وخت کښې بوتللو څنگه چې د هغه خوښه وه، دې دپاره چې خپل دې بنده ته د خپلو نښو نه چې کومې غواړی ورته ئې اوبښائی، تر دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله د الله عزوجل د شان او د هغه د عظیم قدرت نه هغه څه اولیدل چې کوم څه ورته الله عزوجل ښودل غوښتل، او هغه قدرت ئې اولیدلو د کومې په ذریعې سره چې هغه څه غواړی کوی ئې. واقعه د معراج کله راپیښه شوه: د سیرت د علماؤ په دې کښې اختلاف دې چې رسول الله صلی الله علیه و آله معراج ته کله بوتلې شوې وو؟ په دې حقله په عامه توگه لس قولونه ترلاسه کیرې، کوم چې لاندې لیکلې شی:

په دې کښې د ټولو نه ورومېې قول دادې چې رسول الله صلی الله علیه و آله ته د نبوت د ورکولو نه وړاندې دوی معراج له بوتلې شو، خو ولې دا قول شاذ دې، ما سوا ددې نه چې مونږ دا قول په دې باندې حمل کړو چې رسول الله صلی الله علیه و آله ته به دا د نبوت نه وړاندې معراج په خوب کښې شوې وی. د اکثر و علماؤ د قول مطابق معراج د نبوت نه پس شوې دې. د نبوت نه پس د معراج په واقع کیدلو کښې مختلف قولونه دی:

د ټولو نه ورومېې قول د هجرت نه د یو کال وړاندې د کیدلو دې، ددې قائل ابن سعد دې. ابن حزم په دې قول باندې اجماع رانقل کړې ده، خو ولې صحیح قول دادې چې د معراج د واقع کیدلو په حقله یو قول ته (اجماعی قول) وئیل مبالغه ده، د دوی دا قول رد کړې شوې دې، ځکه چې په دې کښې خو اختلاف دې د لسو نه زیات قولونه دی په دې کښې، د دې وجې نه د یو قول په باره کښې د اجماعی قول دعوی کول ممکن نه دی.

د ابن جوزی قول دې چې معراج د هجرت نه اته میاشتې وړاندې راپیښ شوې دې. د ابو الربیع بن سالم رانې د هجرت نه د شپږو میاشتو د وړاندې کیدلو ده. د ابراهیم الحربی وینا ده چې معراج د هجرت نه یوولس میاشتې وړاندې شوې دې، ابن منیر (السیرة لابن عبدالبر) په شرح کښې دې قول له ترجیح ورکړې ده.

ابن عبدالبر د هجرت نه د یو کال او دوو میاشتو وړاندې کیدلو قول هم رانقل کړې دې. ابن فارس د هجرت نه د یو کال او درې میاشتو وړاندې کیدلو قول رانقل کړې دې. سدی د هجرت نه د یو کال او پنځه میاشتو وړاندې کیدلو قول رانقل کړې دې.

(۱) سیرة ابن هشام، باب ذکر الاسراء ۳۹۶، ۳۹۷.

ابن سعید د هجرت نه د یو کال او د شپږو میاشتو د وړاندې کیدلو په حقله قول رانقل کړې دي. ابن الاثیر د هجرت نه د درې کالو وړاندې د راپیښیدلو په حقله قول اختیار کړې دي. زهری نقل کړې دي چې واقع د معراج د هجرت نه پنځه کاله وړاندې راپیښه شوې ده، قاضی عیاض رحمته الله علیه هم دا قول اختیار کړې دي. امام قرطبی رحمته الله علیه او امام نووی رحمته الله علیه په شرح د مسلم شریف کښې هم دي قول له ترجیح ورکړې ده، په دې مقام باندې د (امام زهری) د قول په نقل کولو کښې د علامه قسطلانی رحمته الله علیه نه سهو شوې ده. علامه قسطلانی رحمته الله علیه په (المواهب اللدنیة) کښې لیکلې دي، (قال الزهري: وكان ذلك بعد المبعث بخمس سنين) چې زهری فرمائیلې دي: معراج د نبوت نه پنځ کاله پس شوې دي، په دې باندې علامه زرقانی رحمته الله علیه په شرح المواهب کښې لیکي چې صحیح خبره داده چې د زهری قول د هجرت نه د پنځه کالو د وړاندې په حقله دي، دا نه چې د نبوت نه د پنځو کالو د پس قول نې دي (۱). ددې حضراتو دلیل دادې چې د مونځ د فرض کیدلو نه پس حضرت خدیجه رضی الله عنها رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم سره مونځ کړې دي، دویمه خبره: د مونځ فرضیت په لیلة الاسراء کښې شوې دي، دریمه خبره: حضرت خدیجه رضی الله عنها د هجرت نه درې یا پنځه کاله وړاندې وفات شوې ده، ددې مقدماتو نه دا نتیجه راوونځی چې معراج د هجرت نه پنځه کاله وړاندې شوې دي. ددې دا جواب ورکړې شوې دي چې د صحیح قول مطابق د حضرت خدیجه رضی الله عنها وفات د نبوت نه لس کاله پس په رمضان المبارک کښې واقع شوې دي، او دا د مونځ د فرضیت نه وړاندې شوې دي، ددې درې وارو حضراتو قول چې حضرت خدیجه رضی الله عنها پنځه واره مونځونه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم سره ادا کړل غلطه ده. ددې خبرې مرسته د حضرت عائشې رضی الله عنها د حدیث مبارک نه کیږي، چې حضرت خدیجه رضی الله عنها د پنځو مونځونو د فرضیت نه وړاندې وفات شوه، او ددې نه خبره هم لازماً راوونځی چې دا د حضرت خدیجه رضی الله عنها وفات د لیلة الاسراء نه وړاندې شوې دي نه چې وروستو، او هم دا قول معتمد دي. بله دا چې قاضی عیاض رحمته الله علیه او د هغوی د وخت نور حضرات هم د حضرت خدیجه رضی الله عنها د وفات په حقله په تردد او شک کښې دي، لکه څنگه چې د هغوی د قول (پنځه کاله یا درې کال قبل الهجرة) نه ظاهریږي، د دوی دې تردد لره د حضرت عائشې رضی الله عنها دا قول ختموی چې حضرت خدیجه رضی الله عنها د هجرت نه درې کاله وړاندې وفات شوه (۲). حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دې حضراتو ته په جواب کښې لیکلې دي چې: (د معراج په حقله چې څومره قولونه هم دی په هغې کښې دلته یو څو خبرې د غور او فکر قابلې دي: ورومېن: (عسکری) حکایت کړې دي چې حضرت خدیجه رضی الله عنها د هجرت نه اووه کاله وړاندې وفات شوې ده، او د هغوی د وفات په حقله دویم قول د هجرت نه د څلورو کالو د وړاندې کیدلو دي، او ددې نه علاوه د (ابن اعرابی) نه روایت دي چې حضرت خدیجه رضی الله عنها د هجرت په کال وفات شوې ده.

(۱) شرح المواهب للزرقانی، وقت الاسراء: ۷۰۱۲-۶۹

(۲) شرح المواهب للزرقانی، وقت الاسراء: ۶۹۱۲، ۷۰

دویمه خبره: د مونخ د فرضیت په حقله اختلاف دې چې دا په کوم کال فرض شوې دې؟ لهذا په دې حقله وئیلې شوې دی چې رسول الله ﷺ ته کله نبوت ورکړې شو، نو هم په دغه وخت په دوی باندي دوه مونخونه فرض کړې شوې وو، او په لیله الاسراء کښې خود پنخو مونخونو فرضیت شوې دې. دریمه خبره: د حضرت عائشې رضی الله عنها قول چې (حضرت خدیجه رضی الله عنها د مونخونو د فرض کیدلو نه وړاندې وفات شوه) نه به مراد د پنخو مونخونو نه وړاندې وفات کیدل اخستې شی. لهذا ددې نه به دا خبره لازماً راوخی چې خدیجه رضی الله عنها د اسراء نه وړاندې وفات شوې ده. (۱)

په دې قولونو کښې د ټولو نه زیات مشهور قول کومې ته چې ترجیح ورکړې شوې ده هغه د هجرت نه د یو کال د وړاندې والا قول دې. (۲)

علامه زرقانی رحمه الله لیکلې دی: چې راجح قول دادې چې د حضرت خدیجه رضی الله عنها د وفات نه پس او د بیعت عقبه نه وړاندې معراج واقع شوې ده، لکه څنگه چې د هجرت نه د پنځه کاله او د درې کاله د وړاندې واقع کیدلو د اقوالو نه علاوه د نورو اقوالو نه ظاهره ده، غرض د خبرې دا چې کثرت د علماؤ هم په دې اړخ دې، بله دا چې دا خبره هم د روایاتو نه ثابتې ده چې د حضرت خدیجه رضی الله عنها وفات د پنخو مونخونو د فرض کیدلو نه وړاندې شوې وو، او دا خبره هم منلې شوې ده چې حضرت خدیجه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ سره په شعب ابی طالب کښې وه، د شعب ابی طالب د راتلو نه پس د هغوی انتقال شوې دې، او دا خبره وړاندې معلومه شوې ده چې رسول الله ﷺ او د رسول الله ﷺ ملگری په لسمه (۱۰) هجری کښې د شعب ابی طالب نه بهر ته راوتې دی، لهذا ددې ټولو مقدماتو نه به نتیجه هم دا راوخی، چې رسول الله ﷺ معراج له د لسم (۱۰) نبوی نه پس چرته په یوولسم نبوی کښې په یو میاشت کښې تلې وو. (۳)

واقعه د معراج په کومه میاشت کښې واقع شوې وه: لکه څنگه چې د معراج د واقعي په کال کښې اختلاف دې هم دغه شان ددې په میاشت کښې هم اختلاف دې، په دې حقله په بعضو ځایونو کښې د پنخو میاشتو ذکر په مختلفو قولونو کښې ترلاسه کیږي، او بعضو ځایونو کښې د شپږو ذکر دې. د اکثر علماؤ قول د ربیع الاول د میاشتې دې، لکه څنگه چې په عمدة القاری کښې ذکر کړې شوې دی. (۴)

ابراهیم بن اسحاق الحرابی د ربیع الثانی په میاشت کښې د معراج واقع کیدل لیکلې دی. (۵)
عبد الغنی بن سرور المقدسی رحمه الله د رجب میاشتې له ترجیح ورکړې ده، او هم دا قول مشهور هم دې، او امام نووی رحمه الله په (الروضة) کښې هم دا قوی قول گرځولې دې. (۶)

(۱): فتح الباری، باب المعراج: ۲۵۴۱۷. سبل الهدی والرشد، الباب الرابع فی ای زمان و مکان وقع الاسراء، الفصل الثاني فی زمانه ۶۴۱۳، ۶۵ عمدة القاری: ۲۷۰۱۱۷. نسیم الرياض: ۷۰۱۳.

(۲): فتح الباری: ۲۵۴۱۷. عمدة القاری: ۲۷۱۱۷. فتح الباری لابن رجب: ۴۱۲، سبل الهدی والرشد: ۶۵۱۳. زاد المعاد: ۴۲۱۳، مرقاة المفاتیح: ۵۴۸۱۰. التعلیق الصبیح: ۱۳۸۱۷.

(۳): شرح المواهب للزرقانی: ۷۰۱۲.

(۴): عمدة القاری: ۲۷۱۱۷، شرح المواهب للزرقانی: ۶۹۱۲.

(۵): شرح المواهب: ۷۱۱۲.

(۶): عمدة القاری: ۲۶۱۱۷، شرح المواهب للزرقانی: ۷۰۱۲.

سدى عليه السلام په شوال کښې د معراج واقع کيدل ليکلې دى. (۱)

او ابن الفارس په ذوالحجه کښې د معراج واقع کيدل ليکلې دى. (۲)

ددې اقوالو نه امام نووي عليه السلام په (الروضة) کښې د رجب مياشتې له، او په خپله فتاوى کښې ۲۷ ربيع

الثانى له او په شرح د مسلم کښې نې د ربيع الاول مياشتې له ترجيح ورکړې ده. (۳)

علامه زرقانى عليه السلام د دې اقوالو د کتلو نه پس په طور د قاعدې دا ليکلې دى:

(چې د سلفو صالحينو تر مينځه کله هم په يو مسئله کښې اختلاف واقع شوې دې او په دې کښې

بيا يو اړخ ته د ترجيح ورکولو دپاره څه دليل هم نه وى، نو په دوو يا د دوو نه په زياتو قولونو

باندي به دعمل دپاره کتلې شى چې په امت کښې په دې قولونو کښې د کوم قول وجود بيا موندې

شو، لپذا دغه قول دې خپل کړې شى، هم دې قول ته به راجح ونيلې شى، او د معراج په باب کښې د

انسانيت عمل د ۲۷ رجب په قبلولو باندي دې، لپذا هم دا قول به قوی شمارلې کيږي. (۴)

واقع د معراج په کومه شپه راپيښه شوې ده: په دې باب کښې علامه زرقانى عليه السلام ليکلې دى، چې

په دې حقله درې قولونه مشهور دى چې په کومه شپه رسول الله صلى الله عليه وسلم معراج له بوتللي شوې وو هغه

د جمعې شپه وه او ياد خالى شپه وه، او يا د گل شپه وه، خو ولې په حتمى توگه ددې تاکل آسان نه

دى، او ددې وجه د معراج په واقع کښې د اختلاف واقع کيدل دى. (۵)

د معراج په وخت کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم کوم څانگې وو؟ حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليکلې دى چې هر کله

رسول الله صلى الله عليه وسلم معراج له بوتللي شونو هغه وخت دوى چرته وو؟ په دې حقله په رواياتو کښې د مختلفو

ځايونو ذکر ترلاسه کيږي، مثلاً: د زهرى په روايت کښې دى چې حضرت انس رضي الله عنه د حضرت ابو ذر

رضي الله عنه نه روايت کوي (فَرَجَ سَقْفَ بَيْتِي وَأَنَا مَعَكُمْ) د واقدي په روايت کښې دى (أَنَّ أُسْرِي مِنْ شَعْبِ أَبِي طَالِبٍ)

طبراني د ام هانى رضي الله عنها روايت نقل کړې دې په کومې کښې چې دى (أَنَّهَا تَفِي بَيْتَهَا) خلاصه د خبرې دا

چې د ورومې روايت مطابق رسول الله صلى الله عليه وسلم د معراج په وخت کښې په خپل کور کښې موجود وو. د

دويم روايت مطابق د معراج د واقع کيدلو په وخت کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم په شعب ابى طالب کښې

وو، او د دريم روايت مطابق د معراج د واقع کيدلو په وخت کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم د ام هانى رضي الله عنها په

کور کښې وو.

په دې درې وارو روايتونو کښې تطبيق داسې بيان کړې شوې دې چې کوم وخت رسول الله صلى الله عليه وسلم

معراج له بوتللي شو، په هغه وخت کښې دوى د ام هانى رضي الله عنها په کور کښې موجود وو، کوم چې په

شعب ابى طالب کښې واقع وو، او دې ته رسول الله صلى الله عليه وسلم خپل کور ځکه او ونيل چې رسول الله صلى الله عليه وسلم

په دغه کور کښې وو. (۶)

(۱): عمدة القارى: ۲۶۱۱۷

(۲): شرح المواهب: ۷۰۱۲، عمدة القارى: ۲۶۱۱۷

(۳): شرح المواهب: ۶۹۱۲... ۷۱

(۴): شرح المواهب للزرقانى: ۷۱۱۲

(۵): شرح المواهب للزرقانى: ۷۱۱۲، سبل الهدى والرشاد: ۶۶۱۳

(۶): فتح البارى، باب المعراج: ۲۵۶۱۷، عمدة القارى: ۳۰۱۱۷، نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض: ۱۱۰۱۳

ددې خبرې نور زیات وضاحت کولو سره علامه زرقانی رحمته الله علیه لیکلې دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله د ام هانی رضی الله عنها کور ته خپل کور د معمولی شان ملاست د وجې نه او وئیلو، ځکه چې د کور نسبت هغه چاته کولې شی چې څوک په دې کنبې اوسیري. (۱)

ددې نه علاوه په روایتونو کنبې د معراج د شروع کیدلو د وخت په حقله د (بینا أنافی المسجد الحرام) الفاظ هم موجود دی، چې رسول الله صلی الله علیه و آله په مسجد حرام کنبې وو کله چې دوی معراج له بوتللي شو، نو ددې جواب دا ورکړې شوې دې چې په حدیث کنبې کوم راغلې دی چې (بینا أنافی المسجد الحرام) او د رسول الله صلی الله علیه و آله قول (فی بیته) او د ام هانی رضی الله عنها د قول (بأت فی بیتها) تر مینځه هیڅ منافات نشته دې، ددې ټولو نه مراد هم د ام هانی رضی الله عنها کور دې، ددې مرسته د حضرت حسن بصری رضی الله عنه روایت کړې شوې حدیث کوی په کوم کنبې چې رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد او فرمائیلو چې دوی رسول الله صلی الله علیه و آله له یو دوه فریښتي راغلې، او دوی ئې د دوی د کور نه مسجد حرام ته بوتلل. (۲)

لیلة الاسراء افضله ده او که لیلة القدر؟ په لیلة الاسراء کنبې الله رب العزت رسول الله صلی الله علیه و آله له عزت ورکړو او ځان ته ئې راوغوښتو، او په لیلة القدر کنبې د عملونو اجر ډیر زیات دې، تر دې چې دې شپې ته د زرو میاشتو نه غوره وئیلې شوې ده، ددې وجې هم دلته یو سوال پیدا کیږي چې په دې دواړو شپو کنبې کومه یوه شپه افضله ده؟ نو ددې په جواب کنبې شیخ ابو امامة بن النقاش رضی الله عنه فرمائی:

(د رسول الله صلی الله علیه و آله په حق کنبې لیلة الاسراء د لیلة القدر نه غوره ده، ځکه چې په دې شپه کنبې د رسول الله صلی الله علیه و آله بې حده عزت او اکرام کړې شوې دي، ډیر عجائبات رسول الله صلی الله علیه و آله ته اوبښودلې شو، او د ټولو نه لوڼې دا چې د راجح قول مطابق رسول الله صلی الله علیه و آله ته په کنبې د الله جل شانہ د زیارت په شان عظیم دولت ورنصیب شو.

او د امت په حق کنبې لیلة القدر افضله ده، ځکه چې په دې کنبې د امت د پاره اعمال کول د تیرو اتيان کالو د اعمالو نه افضل دی، د امت په حق کنبې د لیلة الاسراء د افضل کیدلو څه دلیل په احادیثو کنبې نه ترلاسه کیږي، نه خو په صحیح احادیثو کنبې او نه په ضعیف احادیثو کنبې، هم ددې وجې نه رسول الله صلی الله علیه و آله د صحابه کرامو په وړاندې ددې شپې ټاکنه نه ده کړې، او نه خو په صحابه کرامو رضی الله عنهم کنبې چا ددې شپې په حقله څه ټاکلې شوې خبره کړې ده، په دې حقله چې چاهم څه وئیلې دی دا هغه د خپل اړخ د اندازې په بنیاد وئیلې دی، هغه سره په دې باندې څه مستند سند نشته دې، بس صرف په مختلفو قولونو کنبې چې د کومې اړخ ته د هغه میلان غالب شو هغه ئې رانقل کړو.

لهذا که دې شپه سره د امت دپاره څه نفع هم ترلې وه نو رسول الله صلی الله علیه و آله به هغه نفع ضرور بیان کړې وه، ځکه چې رسول الله صلی الله علیه و آله د امت دپاره په دې حقله ډیر حرص لرونکی وو. (۳)

امام بلقینی رحمته الله علیه د رسول الله صلی الله علیه و آله په شان کنبې قصیده لیکلې ده، د کومې نه په اخذ کولو سره چې علامه شامی رحمته الله علیه لیکي، چې لیلة الاسراء د لیلة القدر نه افضله ده، فرمائی چې کیدې شی حکمت

(۱): شرح المواهب للزرقانی: ۴۱۷

(۲): سبل الهدی والرشاد: ۶۴۱۳

(۳): شرح المواهب للزرقانی، المقصد الخامس: ۱۸۸

په دې کښې وی چې په دې شپه کښې رویت د باری تعالی رسول الله ﷺ ته نصیب شوي دي. کوم چې د هر څه نه غوره دي، او صرف د الله ﷻ له اړخه په مؤمنانو باندې احسان او فضل دي (۱).

د امام ابن تیمیه رحمته الله علیه نه پوښتنه او کړې شوه چې په دې دواړو شپو کښې کومه یوه شپه افضله ده، نو هغوی په جواب کښې او فرمائیل: د رسول الله ﷺ په حق کښې لیلۍ الاسراء افضله ده، او د امت په حق کښې لیلۍ القدر افضله ده، ځکه چې په دې شپه کښې رسول الله ﷺ په کومو انعاماتو سره خاص کړې شو هغه انعامات د هغه انعاماتو نه ډیر زیات دي کوم چې ورته په لیلۍ القدر کښې ورکړې شوي دي، او اهت ته چې کومه ډالۍ په شب قدر کښې ورنصیب شوي ده هغه ډالۍ د هغه څه نه کامله ده کومه چې دوی ته شب معراج کښې ورنصیب شوي ده، اگر چې د امتیانو دپاره په شب معراج کښې هم ډیر عزت دي خو ولې اصل فضل، عزت او لویه مرتبه په شب معراج کښې د هغې ذات دپاره ده په چا چې معراج او کړې شو، صلی الله علیه وعلی آله وسلم (۲).

علامه ابن جوزی رحمته الله علیه ددې بحث په ذکر کولو سره د علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه نه یو بل جواب را نقل کړې دي د هغه جواب خلاصه دلته لیکلې شي: فرمائي چې د شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمته الله علیه نه پوښتنه او کړې شوه، چې یو سړې داسې وائي چې لیلۍ الاسراء د لیلۍ القدر نه افضله ده او دویم سړې ددې په عکس وینا کوی په دې دواړو کښې په حق باندې کوم یو دي؟

ددې په جواب کښې علامه ابن تیمیه رحمته الله علیه او فرمائیل چې: لیلۍ الاسراء ته د افضل وټیونکی رائي که دا وی چې دا شپه د رسول الله ﷺ د امت په حق کښې په دې اعتبار سره بهتره ده چې په دې شپه کښې قیام، دعا، او نور عبادتونه، په لیلۍ القدر کښې د کړې شوو عبادتونو نه افضل دي نو دا قول باطل دي، ددې قول قائل هیڅ څوک هم نشته دي، او بیا په دې بناء باندې لیلۍ الاسراء افضل گنرل په هغه وخت کښې ممکن وو، چې په متعینه توگه دا معلومه وي چې دا کومه شپه ده؟ او حال دا چې ددې شپې په تعیین باندې څه دلیل نشته دي، بلکه ددې په حق کې کوم څه را نقل کړې شوي دي هغه منقطع او مختلف دي، او بیا خاص په دې شپه کښې څه عبادت هم مشروع نه دي، په خلاف د لیلۍ القدر، چې ددې په حقله ښه ښکاره او صفا او فرمائیلې شو، چې لیلۍ القدر د رمضان المبارک په آخری لسو شپو کښې اولتوي، او په دې شپه کښې د مخصوصو عبادتونو فائدي هم په احادیثو کښې راغلې دي، رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائیل چې (چا چې په شب قدر کښې دایمان او د احتساب سره قیام او کړو نو د هغه تیر شوی ټول گناهونه به او پخښلې شي) (۳)، او په خپله الله ﷻ دي ته د زرو میاشتو نه غوره وټیلې ده، او هم په دې شپه کښې قرآن مجید نازل شوي دي (۴).

او که هم ددې قائل مطلب دا وی چې یره په دې شپه کښې خو رسول الله ﷺ آسمانونو ته بوتللي شو او په دې شپه کښې رسول الله ﷺ ته هغه څه حاصل شو کوم چې ورته چرته په یوه بله شپه کښې نه دی حاصل شوي، او قائل په دې شپه کښې چرته د مخصوص عبادت د مشروعیت قائل هم نه

(۱): سبل الهدی والرشاد، جماع ابواب معراج، الباب الاول: ۱۵۱۳، نسیم الرياض: ۷۱۱۳

(۲): مجموع الفتاوی، کتاب الفقه، کتاب الصیام، رقم الحدیث: ۷۲۳، ۱۳۰۱۲۵

(۳): صحیح البخاری، کتاب الصوم، باب تحری لیلۍ القدر فی الوتر من العشر والاواخر، رقم الحدیث ۲۰۱۵، صحیح

مسلم، کتاب الصوم، باب فضل لیلۍ القدر، رقم الحدیث: ۱۱۶۹

(۴): سورة القدر: ۴

دی، نو دده داسې وئیل صحیح دی، یقیناً چې ددې زمان او د مکان نه زیات افضل څه بل زمان او مکان نشته دی، په کومې کبني چې الله ﷻ په خپل نبی ﷺ باندې داسې خاص فضل کړې وی (۱).
 علامه ابن قیم رحمته الله علیه لیکلې دی چې په داسې امورو کبني د کلام کولو دپاره د داسې حقیقتونو ضرورت وی چې هغه حقیقتونه قطعې وی، او د داسې قسمه حقیقتونو علم بهې د وحی نه ممکن نه دي، او په دې معامله کبني د څه تعیین په حقله وحی چپ ده، لهذا بغیرد علم نه په دې کبني کلام کول روانه دی (۲).

رسول الله ﷺ ته معراج یو ځل شوېدې او که دیو ځل نه زیات ورته شوېدې؟ په دې حقله هم مختلف قولونه دی، د صحیح او مستند روایتونو مطابق او د جمهورو علماء کرامو رحمته الله علیهم د قول مطابق واقع د معراج صرف یو ځلې راپېښه شوې ده، د کومو علماء قولونه چې د یو نه د زیاتو ځلو د معراج په حقله دی، د هغې اصل وجه داده چې په روایاتو کبني د معراج د واقعې په جزئیاتو کبني اختلاف دي، ددې وجې نه دغه علماء کرامو د اختلاف د ختمولو او د تطبیق دپاره د یو ځل نه زیات ځله د معراج واقع کیدل منلې دی، دې دپاره چې هر مختلف فیه واقع په یو ځان له معراج ثابته شی، خو ولې دا هسې یو فرض کړې شوې خبره ده چې واقعیت سره ددې هیڅ تعلق نشته دی، په معتبرو روایاتو کبني چرته په یو روایت کبني هم د معراج د تعدد اشاره قدرې نشته دي (۳).

علامه قسطلانی رحمته الله علیه د امام نووی رحمته الله علیه قول نقل کړې دي او فرمائیلې چې دی چې (رسول الله ﷺ ته د معراج واقع دوه ځلې راپېښه شوې ده، یو ځل د خوب په حالت کبني او یو ځل د بیدارۍ په حالت کبني) (۴).

په دې باندې علامه زرقانی رحمته الله علیه لیکلې دی چې د بخاری شریف د شارح المهلب رحمته الله علیه هم دا قول دي، او ددې نقل کونکې یو لوڼې جماعت دي، چې یو دهغوی نه ابونصر بن القشیری رحمته الله علیه هم دي، او ابوسعید په (شرح المصطفی) کبني فرمائی چې رسول الله ﷺ ته دیو ځل نه زیات ځله د معراج واقع راپېښه شوي ده، د بیدارۍ په حالت کبني هم او د خوب په حالت کبني هم (۵).

امام سهیلی رحمته الله علیه د خپل شیخ قاضی ابوبکر بن العربی رحمته الله علیه په حوالې سره دې قول ته صحیح وئیلې دي؛ په دې توگه باندې د خوب په حالت کبني چې کوم معراج وو هغه د تمهید په توگه وو، او ددې دپاره وو چې دا د خوب معراج چې په وینسه کبني راپېښیدونکې د معراج واقع په رسول الله ﷺ باندې آسان شی، او هم داسې ده لکه څنگه چې د نبوت ابتداء د ښو خوبونو (رؤیاء صالحه) نه شوې وه، ددې دپاره نو چې په رسول الله ﷺ باندې د نبوت کار (چې یو عظیم امر وو، او د انسان قوت ددې د زغملو نه عاجز وو) آسان شی، لکه څنگه چې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی:

(أول ما بدء به رسول الله صلى الله عليه وسلم الرؤيا الصادقة (۶))

(۱): زاد المعاد، مقدمة، التفاضل بين ليلة القدر و ليلة الاسراء: ۵۷۱، ۵۸.

(۲): زاد المعاد، مقدمة، التفاضل بين ليلة القدر و ليلة الاسراء: ۵۷۱، ۵۸.

(۳): روض الانف، ذكر الاسراء: ۴۱۸۳، فتح الباری: ۲۴۹۱۷.

(۴): المواهب اللدنية، الاسراء والمعراج: ۳۴۰۱۲.

(۵): سبل الهدى والرشاد: ۲۷۱۳، شرح العلامة الزرقانی: ۹۱۷، فتح الباری: ۲۴۹۱۷، روض الانف: ۱۷۱۳.

(۶): صحیح مسلم، باب كيف كان بدء الوحي الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ۱۶۰.

وفي رواية (الصالحه في النوم فكان لا يري الا جاءت مثل فلق الصبح) (۱)

مطلب نه دا دې چې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چې د نبوت د ورکړې نه وړاندې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته رېښتونی خوبونه خودلې کيدل او رسول الله صلى الله عليه وسلم به چې کوم خوب هم ليدلو هغه به د روښانه صبا په شان رېښتوني ثابت شو.

هم دغه شان د اسراء چې کومه واقعه ده دا د بيدارۍ د حالت نه وړاندې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته په خوب کښې اوبندولې شوه چې دا د دوی دپاره آسانه شی، چې يو لوڼې هيبت والا او يو لوڼې عظيم الشان سفر د بيدارۍ په حالت کښې راپېښيدونکې وو. هم دغه شان د معراج د يو ځل نه د زياتو ځلو واقع کيدلو په حقله په قائلينو کښې بعضو دا هم وئيلې دي چې په خوب کښې راپېښه شوې د معراج چې کومه واقعه ده هغه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د نبوت د ورکړې نه د وړاندې وخت ده، په دې قول باندې تفصيلی بحث وړاندې په صفحه نمبر ۲۰ باندې تير شوې دي.

بعضي علماؤ ليکلي دي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته څلور ځله واقعه د اسراء راپېښه شوې ده، او څلور واړه ځله ورته د بيدارۍ په حالت کښې راپېښه شوې ده، د هغوی استدلال هم د هغه مختلفو روايتونو نه دې کوم چې د اسراء په حقله روايت کړې شوې دي. (۲)

د دوی په جواب کښې علامه قسطلانی رحمته الله عليه ليکلي دي چې ذکر کړې شوې استدلال صحيح نه دي، ځکه چې د معراج د واقعي نقل کوونکي صحابه گنر دي، لهدا دا خبرې او کړې شوې چې په دوی کښې بعضو بعضي خبرې بيان کړلي او د ویم هغه خبرې نه دي بيان کړې، او چې بعضو په کښې څه خبره پرېښوده نو بل بيا هغه خبره ذکر کړې ده، نو ددې وجې نه دانه لازمېږي چې د روايتونو د اختلاف د وجې نه دې واقعه د معراج په گنرو پيرو سېره راپېښه شوې وي. (۳)

يو جواب دا هم ورکړې شوې دي چې د روايتونو مختلف کيدل په تعدد د معراج باندې دلالت نه کوي، ځکه چې راوی د روايت په وخت کښې د روايت څه حصه د هغې د عام والی او د معلوم والی د وجې نه هم حذف کړی، او کله کله د څه خبرې د هيريدو د وجې نه هم د هغې حذف کيدل ممکن دي، او کله کله داسې هم کيږي چې راوی صرف هغه خبره بيانوي کومه چې د هغه په نيز باندې زياته اهمه وي، او کله کله راوی په تازگي کښې وي د کومې په بناء چې هغه پوره په پوره روايت ذکر کړی، او کله کله صرف هغه خبره ذکر کړې کومه چې د مخاطب دپاره زياته فائده منده وي، لهدا داسې قسمه اختلاف د وجې نه د معراج د تعدد په حقله قول کول صحيح نه دي. (۴)

حافظ ابن کثير رحمته الله عليه ليکلي دي:

(چا چې د يو مختلف روايت د وجې نه د معراج يو بيل قول ذکر کړې دي او ددې روايتونو د وجې نه د گنرو معراجونو قائل شو، هغه يو داسې خبره او کړه چې تر اوسه پورې چا هم نه ده کړې، هغه داسې اړخ ته تيخته او کړه چې هغه اړخ ته تيخته نه کولې کيږي، يعنی ددې په ذريعې سره د تعارض په ختمولو کښې هيڅ قسمه کومک نه ترلاسه کيږي، او مطلب هم نه پوره کيږي، او په سلفو کښې چا هم داسې څه نه دي نقل کړې، که چېرې ددې گنرو روايتونو نه د گنرو معراجونو پته معلوميدلې نو

(۱): صحيح البخاری، کتاب الايمان، رقم الحديث: ۲

(۲): المواهب اللدنية ۳۴۱۱۲

(۳): شرح العلامة الزرقاني: ۱۰۱۷، فتح الباری: ۲۴۸۱۷

(۴): شرح العلامة الزرقاني: ۱۰۱۷، فتح الباری: ۲۴۹۱۷، سبل الهدى والرشاد: ۷۹۱۳

رسول الله ﷺ به خپل امت ته ددې خبر خامخا ورکولو، او صحابه کرامو څه به دا تعداد او تکرار رانقل کولو، او حال دا چې داسې هيڅ قسمه څه خبر نشته دې (۱).

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليکلي دي چې: د مختلفو روايتونو د وجې نه د گڼو معراجونو په حقله قول کول ډير کمزوري دي، ځکه چې ددې قول منلو سره به د هر ځل د معراج په سفر کښې د رسول الله ﷺ د انبياء کرامو عليهم السلام سره خبرې اترې، په هر آسمان باندې د رسول الله ﷺ اودرول او د هغوی نه پښتنه کول (چې آيا تاسو راغونښتي شوي يين) او په هر ځل باندې د مونځونو فرضيت، او ددې مونځونو د کمولو دپاره بيا د الله عز وجله دربار ته حاضریدل ورسره لازميږي، او داسې چرته هم منقول نه دي، ددې وجې نه دا خبره متعینه شي چې په مختلفو روايتونو کښې دې د تطبيق يا د ترجيح لاره اختياره کړې شي، او که د معراج تعدد په خوب کښې او منلې شي، او بيا د بيدارې په حالت کښې د معراج د واقع کيدل او منلې شي نو په دې کښې هيڅ قسمه څه خرابي نشته دې (۲).

ابن قيم رحمته الله عليه فرماني: (د روايتونو د مختلف کيدلو په وجه د معراج د واقع کيدلو په حقله د تعدد قول اختيارول د روايتونو په ظاهري الفاظو باندې د عمل کوونکو بې علمه خلقو طريقه ده، چې کله هم دوی په قصه کښې يو داسې خبره اوليدله چې هغه د نورو بعضو روايتونو نه خلاف ده، نو ددې روايت په وجه ئې ځان له د يو بيل معراج قول اختيار کړو، تر دې چې د هغوی په وړاندې چې څومره هم داسې قسمه روايتونه راغلل په کومو کښې چې لفظي اختلاف وو، نو هغوی هم دومره ځله د معراج واقع کيدل ذکر کړل، حال دا چې صحيح او برابر مذهب هم هغه دې په کومې باندې چې امامان د سيرت ولاړ دي، چې معراج صرف يو ځل په مکه مکرمه کښې د نبوت نه پس راپيښ شوي دي) (۳).

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليکلي دي چې:

(حافظ ابو محمد عبدالرحمن بن اسمعيل رحمته الله عليه چې د ابوشامه په نوم سره مشهور دي) هم په دې حقله دا ترجيح ده، چې معراج د يو نه زيات ځله راپيښ شوي دي، د هغوی دليل د مسند بزار حديث مبارك دې د کوم راوی چې حضرت انس رضي الله عنه دې (۴)، دا حديث امام بيهقي رحمته الله عليه هم په (شعب الايمان) کښې ذکر کړي دي (۵)، په دې حديث مبارك کښې دي چې رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائيل زه ناست ووم چې حضرت جبرئيل عليه السلام تشریف راوړو هغوی زه په اوږه باندې او تپولم، زه پاسيدم او د هغوی سره يوې اونې اړخ ته روان شوم، په دې اونه باندې د مارغه د جالې په شانتي دوه د جالو په شانتي ځايونه جوړ وو، په هغې کښې په يو کښې حضرت جبرئيل عليه السلام کيښناست او په بل کښې زه کيښناستم، بيا هغې اونې مونږ واخستو او پورته شو، تر دې چې هغه اونې زمکه او آسمان او څلور واړه اړخونه ډک کړل، ما د الله عز وجله د قدرت نښې کتلې، که چرې ما آسمان له گوتې اورل غوښتل نو

(۱): تفسير ابن كثير، سورة الاسراء: ۱۱۳، ۱۱۴، تفسير البغوي: ۵۸۱۵، السيرة الحلبية: ۱۵۲۱۲

(۲): فتح الباري: ۲۴۹۱۷، شرح المواهب: ۱۱۱۷، زاد المعاد: ۲۲۱۳

(۳): زاد المعاد: ۴۲۱۳، شرح المواهب: ۱۱۱۷، سبل الهدى والرشاد، الباب الثامن في سياق القصة: ۷۹۱۳

(۴): البحر الزخار المعروف بمسند بزار، مسند انس رضي الله عنه رقم الحديث ۷۳۸۹، ۹۱۵

(۵): شعب الايمان للبيهقي، كتاب الايمان، باب في معرفة الملائكة، رقم الحديث: ۱۵۵، ۱۷۵۱۱

اورې مې شوې، بیا د آسمان په دروازو کښې یوه دروازه ما دپاره پرانستې شوه بیا ما یو ډیر لوڼې نور اولیدلو..... الخ.
حافظ صاحب لیکي:

ددې حدیث په صحت کښې هیڅ قسمه کلام نشته دې، خو ولې دا سفر د معراج نه علاوه چرته بله قصه ده، کومه چې په ظاهره د مدینې منورې د قیام په وخت کښې راپېښه شوې ده، او دا څه لرې خبره نه ده چې دا واقعه دې د خوب په حالت کښې راپېښه شوې وی، بعد او نا آشنا والی خو د هغه معراج په گنډه کړته واقع کیدلو په معلومولو کښې دې په کوم کښې چې هر نښی او هر آسمان والا سره خبرې اترې شوې دی، د موندنې فرضیت په کښې شوې دې، او د موندونو د کمولو په حقله بیا بیا د الله ﷻ دربار ته رجوع کړې شوې ده (۱)،
حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمایلې دی چې:

(ابن عبدالسلام په خپل تفسیر کښې لیکلې دی چې رسول الله ﷺ ته اسراء د خوب او د بیدارۍ په حالت کښې راپېښه شوې ده، او دا واقعه په مکه مکرمه او په مدینه منوره کښې راپېښه شوې ده، په دې باندې حافظ صاحب فرمائی چې که د دوی مراد په مدینه منوره کښې د اسراء نه د خوب په حالت کښې د اسراء واقع کیدل وی نو د دوی دا کلام به بیا د لفظ نشر غیر مرتب په طریقه باندې وی کوم چې صحیح دې، یعنی په مدینه منوره کښې اسراء په حالت د خوب کښې او په مکه مکرمه کښې د اسراء واقعه هغه ده کومه چې د معراج واقعه سره پیوسته راپېښه شوې ده. او په دې کښې د موندونو فرضیت هم اوشو، او مناسب دادی چې په دې کښې دا زیاتې هم اوکړې شی چې په مدینه منوره کښې د اسراء واقعه د خوب په حالت کښې د یو ځل نه زیات ځله راپېښه شوې ده) (۲).
علامه قسطلانی رحمته الله علیه فرمایلې دی:

(رسول الله ﷺ ته څلور ډیرش (۳۴) ځله سفر د اسراء راپېښ شوې دې، په کومو کښې چې یو ځل جسمانی او د بیدارۍ په حالت کښې او باقی پاتې ټول روحانی او خوبونه وو کوم چې رسول الله ﷺ لیدلې وو) (۳).
علامه زرقانی رحمته الله علیه فرمائی:

(حق او صحیح قول دادې چې رسول الله ﷺ ته معراج صرف یو ځلې جسد مع الروح شوې دې، او په دې ټول سفر کښې رسول الله ﷺ بیدار وو، په دې خبره باندې د جمهورو محدثینو علماؤ، فقهاؤ، او متکلمینو د ټولو اتفاق دې، ټول صحیح روایتونه په دې باندې راغلې دی ددې نه د اوریدلو یو پوتې قدرې گنجائش هم نشته دې) (۴).

(۱): فتح الباری، باب الاسراء: ۲۴۹۱۷، عمدة القاری ۲۶۱۱۷، شرح العلامة الزرقانی: ۲۲۱۷، سبل الهدی والرشاد: ۷۱۱۳، ۷۲

(۲): فتح الباری، باب الاسراء: ۲۴۹۱۷، عمدة القاری: ۲۶۱۱۷، شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۱۷، سبل الهدی والرشاد: ۷۱۱۳، الباب فی علوم الكتاب سورة الاسراء: ۲۰۵۱۱۲

(۳): المواهب اللدنیة: ۳۴۱۱۲

(۴): شرح العلامة الزرقانی: ۱۳۱۷، عمدة القاری: ۲۶۱۱۷، فتح الباری: ۲۴۷۱۷، التعلیق الصبیح: ۱۳۶۱۷، مرعاة المفاتیح: ۵۲۴۱۱۰

د معراج په سفر باندې د ملحدینو اعتراضونه او د هغې جوابونه: د رسول الله ﷺ د معراج د سفر د واقع کیدونه په مسلمانانو کبسي هيڅ څوک هم انکار کوونکي نشته دي، د اسلام نه لرې لرې ملحدینو، فلسفيانو او د نفاق جامه اغوستونکو دې سفر ته عقلاً محال او ناممکنه ونيلو سره په دې باندې اعتراضونه کړي دي، او رنگ په رنگ شکونه او شبهې ئې پيدا کړي دي، بعضې د هغې نه دادې چې د يو جسم دومره تيز حرکت کول چې هغه په يو لگ شان ساعت کبسي دومره اوږد او لوټې سفر او کړي، غير معقول خبره ده، او که يو جسم دومره تيز حرکت هم او کړي نو دې سره د اسمان شلیدل لازميږي او دا محال دي، او د يو دروند، سخت او وزنی څيز د اسمان اړخ ته اوچتيدل هم د قبلولو جوگه نه دي، او که دا ذکر کړي شوې درې واړه خبرې صحيح هم او منلې شي نو دا به بيا د رسول الله ﷺ داسې معجزه وي چې دا به يو بې مثاله او د ټولو معجزو نه لويه معجزه وي، نو بيا دې سره دا خبره ضروري وه چې دا واقعه د انسانانو په اجتماع کبسي د هغوی د وړاندې راپيښه شوې وي، چې هغوی ددې واقعي ليدلو سره د رسول الله ﷺ د نبوت تصديق کړي وي او په دوی باندې ئې ايمان راوړي وي، لهذا ددې واقعي په داسې وخت کبسي راپيښيدل چې نه دوی چا اوليدل او نه چا ته خبر او شو دا داسې يو عبث فعل دي چې دا د حکيم ذات د شان لائق فعل نه دي، العياذ بالله (۱).

تيز تکې دکومه هده پورې ممکن دي؟ حضرت حکيم الامت مولانا محمد اشرف علی تھانوی صاحب رحمته اللہ علیہ فرمائي:

د ملحدینو د اولنی اعتراض چې (چې يو جسم د شپې په لږه شان حصه کبسي د مکې مکرمې نه بیت المقدس ته او بيا د هغه ځانې نه د اووه اسمانونو سيل او کړي او بيا واپس راشي، دا محال دي) په دې کبسي د محال کيدلو هډو څه خبره نشته دي، عقلاً دا څيز د ممکناتو نه خارج نه دي، البته د عقل نه لرې ضرور دي، او که داسې نه وي نو چې څوک ددې د محال کيدلو دعوی کوي هغه دې په دې خپله دعوی باندې دليل وړاندې کړي، نو چې کله اعتراض کوونکی دلائل راوړاندې کړي نو د دوی د دلائلو جواب به هم ورکړي شي، انشاء الله.

ولې دومره خبره ده چې د استبعاد د لرې کولو دپاره به مونږ دومره اووايو چې ستاسو په نيز باندې (زمانه) د زمکې او د اسمان د چکر نوم دي، لهذا د شپې ورځې راتلل، نور ختل پريوتل، دا ټول د افلاکو حرکت سره تړلې شوې دي، نو که چرې د فلک حرکت موقوف شي نو چې کوم وخت وي هم هغه وخت به وي، که چرته شپه وي نو هم شپه به وي، او که ورځ موجوده وي نو بيا هم ورځ وي، نو دا بالکل ممکن دي چې الله ﷻ د شپې په وخت کبسي د فلک حرکت او درولي وي، او په دې کبسي د تعجب څه خبره هم نشته دي، د عزت مندو او محترمو ميلمنو د قدر د ښکاره کولو دپاره د دنيا د خلقو هم دا قانون او قاعده ده چې هر کله د وخت د بادشاه سورلي په کومې چې هغه سور وي تيريري نو د لارې نه تلل راتلل او د ژوند ټول کاروبارونه او درولي شي تر څو پورې چې د هغه سورلي تيره نه شي، هم دغه شان که الله ﷻ د رسول الله ﷺ د عظمت او لوټې مرتبې د ښکاره کولو دپاره که چرې د زمکې او د اسمان حرکت او درولي وي چې د محبوب سورلي راروانه ده، لهذا د هر مخلوق هر حرکت ئې او درولو، نو په دې کبسي څه استبعاد يعنی لرې والي دي؟ هر کله چې رسول الله ﷺ د معراج نه فارغ شو نو بيا دوباره ئې د فلک حرکت چې په کوم ځانې باندې ولاړ وژرولن ئې

(۱) سبل الهدی والرشاد، الباب السادس: ۷۴/۳

کړو، اوس که څوک ددې خلاف د افلاک د حرکت په دوام باندې دعوی او کړی نو ددې دپاره دې بیا دلیل راوړی، انشاء الله یو دلیل هم نه شی ثابتولې (۱).

هم دغه شان درنرا منزل دومره تیز دې چې په یو منټ کې یو کروړ او شل لاکه میله مزل کوی، بجلې یعنی برق په یو منټ کې پنځه سوه ځله د زمکې نه تاو راتاو چکر وهلې شی، او داسې ستورې هم اوموندې شو چې په یو گهنټه کې اتلس لاکه اتیا زره میله تیز والی سره حرکت کوی.

ددې نه علاوه د انسان سترگه چې کله یو اړخ ته گوری نو دده ددې سترگې دا کتل په ډیر لږ شان وخت کې آسمان ته رسی. کوم وخت کې چې نمر راخیژی نو ددې بریښنا په لږ ساعت کې په ټوله زمکه باندې خوره شی. بله دا چې بادونه د حضرت سلیمان عليه السلام دپاره تابعدار کړې شوې وو، چې دغه بادونو به په ډیر لږ شان وخت کې د حضرت سلیمان عليه السلام تخت اوچت کړو او لوټې سفر به ئې کولو. لکه څنگه چې په قرآن مجید کې راځي (فسخرنا له الريح نهری بأمره) (ص: ۳۸)، (او مونږ د سلیمان عليه السلام دپاره باد تابعدار کړې وو کوم چې به د هغوی په حکم سره الوتلو)

هم د حضرت سلیمان عليه السلام په قصه کې راځي چې د هغوی یو وزیر چې هغوی د میاشتو په مزل باندې لري د بلقیس شهزادگي تخت د سترگو په رپ کې د سلیمان عليه السلام په خدمت کې وزاندې کړې وو، لکه څنگه چې په قرآن مجید کې ددې بیان کړې شوې دې ﴿قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَكَّأْتِكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكِ طَرَفُكَ﴾ فلما رآه مستقرا عنده قال هذا من فضل ربي (او وویل هغه سړی چې هغه سره یو علم وو د کتاب، زه به دا تاله راوړم، وړاندې ددې نه چې راوړی ستا اړخ ته سترگه) (۲)

هر کله چې د یو جسم د سترگو په رپ کې د شام ملک ته رسیدل ممکن دی، نو بیا داسې تیز حرکت د هر یو جسم دپاره ممکن دې، او الله ﷻ خو بیا ډیر زیات قادر دې چې د رسول الله ﷺ پاک جسم د شپې په څه لږه شان حصه کې پورته بوځي او واپس ئې هم راوړي (۳).

د اسمانونو شلیدل او بیا جوړیدل: د ملحدینو دویم اعتراض دا کیږي چې که د رسول الله ﷺ جسماني معراج او منلې شی نو په دې سره به دا لازمېږي چې کله دوی آسمان ته تشریف یورلو، نو پورته د تللو دپاره آسمان او شلیدلو او بیا وروستو واپس یو ځانې شو، حال دا چې دا خبره محاله ده، لهذا د رسول الله ﷺ جسماني معراج نه شی منلې کیدي.

ددې په جواب کې حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمته الله علیه فرمائي چې فلسفیانو سره د آسمان په شلیدلو باندې او بیا ددې په جوړیدلو باندې څه دلیل نشته دې، چې کله هغوی ددې دپاره څه دلیل بیان کړی نو ددې جواب به هم ورکړې شی (۴).

او دوی ته عقلی جواب دادې چې دا دعوی کول چې (شلیدل د افلاکو محال دی) باطله ده، ځکه چې ټول جسمونه بیل بیل خو ولې د یو جوهر د مرکب کیدلو نه وجود ته راځي، برابره خبره ده که هغه جسمونه سفلی وی او که جسمونه سماوی وی، او په سفلی جسمونو کې شلیدل او جوړیدل.

(۱): اشرف الجواب اعتراض نمبر ۶۴: صفحه نمبر: ۵۷۴

(۲): تفسیر عثمانی النمل: ۴

(۳): سبیل الهدی والرشاد، الباب السادس فی دفع شبهة اهل الزيغ فی استحالة المعراج: ۷۵۱۳-۷۴ روح المعانی.

الاسراء: ۹۸، ۱۰. التفسیر الكبير، الاسراء: ۱۱۸، ۱۱۹. اشرف الجواب ص: ۶۶.

(۴): اشرف الجواب، ص: ۶۵، اسلام اور عقلیات اصول موضوعه نمبر ۷، ۴۹

ممکن او د مشاهدې نه معلوم دی، نو هر کله چې په بعض جسمونو کښې جدا والې ممکن دي نو په بعضې نورو کښې هم ممکن دي، او بیا الله رب العزت خو په دې خبره باندې ډیر زیات قدرت لرونکې دي په دې خبره باندې چې هغه اسمان او شلوی او خپل نبی ﷺ پورته بوخی او بیا ئې واپس هم راوړی، او بیا هر کله چې په دې حقله نص هم راغلې دي، نو بیا ددې تصدیق کول واجیبري (۱) د دروند جسم د اسمان اړخ ته پورته کیدل: د فلسفیانو په نیز د یو کلک دروند جسم همد اسمانونو اړخ ته پورته کیدل یو په عقل کښې نه را تلونکې خبره ده.

حال دا چې ددې کمزورې اعتراض باطلیدل چې څنگه په نن صبانې زمانه کښې واضح شوي دي څه اووایم که داسې چرته مخکښې شوي وي، اول خو دا چې ددې اعتراض په منلو سره به د ټولو پیغمبرانو او درسلانو د نبوت او د رسالت نه انکار لازم راځي، او دا محال دی.

ورسره ورسره دا چې د حضرت جبرائیل ﷺ را کوزیدل به هم باطل شی ځکه چې هغه هم جسم دي، او څنگه چې ختل محال ثابتولې شی نو دغسې را کوزیدل هم محال گرځي، لهدا که ختل ناممکن او گرځولې شو نو را کوزیدل به هم ناممکن او گرځي، حال دا چې د ټولو پیغمبرانو نبوت د جبرائیل ﷺ را کوزیدل او ختل د ټولو په نیز د څه نا څه عقیدې په لحاظ سره منلې شوي دي، نو د رسول الله ﷺ اسمان ته د ختلونه د انکار په صورت کښې به ددې ټولو فرښتو انکار هم لازم او گرځي او دا محال دی، نو هر کله چې د بعضو جسمونو ختل او کوزیدل ممکن دی، نو د رسول الله ﷺ پورته تشریف اوړل هم ممکن دی.

ددې نه علاوه په نن صبا وخت کښې چې د منونو درنې الوتکې په اسمانی هوا کښې الوزیدل او بیا ددې په گڼتو گڼتو په زرگونو میله مزل کول د ټولې دنیا په وړاندې دی نو فقط د یو انسان د سفر په حقله ولې انسانیت دومره قدرې حیرانه او سرگردانه دي (۲).

د معراج د شپې په وخت کښې د کیدلو حکمت: یو ډیره زیاته بې بنیاده خبره دا هم کولې شی چې که تیرې شوي ټولې خبرې او منلې شی نو بیا هم دا کیدل پکار وو چې دا عظیمه معجزه د شپې په وخت کښې د کیدلو په وجه د ورځې په وخت کښې شوي وي او د خلقو په وړاندې دا ختل او کوزیدل شوي وي چې په دې سره دې خلقو د رسول الله ﷺ د نبوت په رښتونی کیدلو باندې دلیل نیولې وي، رسول الله ﷺ خو په داسې وخت کښې بوتللي شو چې څوک هم په دې وخت کښې ددې نظارې کتونکې نه وو نو دا هسې یو عبث فعل دي.

نوعالمانو ددین ددې اعتراض هم ډیر زیات جوابونه ورکړي دي چې د هغه ټولو جوابونو نه یو دادې چې داسې د شپې په وخت کښې ځکه اوشو چې ددې خبر په تصدیق کولو سره د ایمان دارو ایمان بالغیب نور هم زیات شی، او د کفر کونکو کفر ددې خبرې نه د انکار کولو په وجې سره نور هم زیات شی، لکه څنگه چې الله رب العزت ددې واقعي په حقله فرمائیلې دي: (وما جعلنا الرؤيا التي

(۱) سبل الهدی والرشاد: ۷۵۱۳، التفسیر الکبیر: ۱۱۸۱۲، سیرة المصطفى ﷺ د ملحدینو اعتراضونه او جوابونه: ۲۷۰۱۱

(۲) سبل الهدی والرشاد: الباب السادس: ۷۵۱۳، ۷۶، التفسیر الکبیر، الاسراء: ۱۱۸۱۲، ۱۱۹، روح المعانی: ۹۸، ۱۰، سیرت المصطفى: ۲۷۱، ۲۷۰۱۱.

انهاك الا فتنة للناس) (الاسراء: ۷۰)، ترجمه: (مونږ د معراج په واقعه كښې، كومه تماشه چې په حالت د بيدارۍ كښې، تا ته ښودلې وه، مونږ دا ددې خلقو د پاره د گمراهۍ سبب او گړخولو) (۱)
 او دا حكمت ورله هم بيان كړې شوې دې چې په عامه توگه د شپې وخت د خلوت وي، په دغه وخت كښې د محب او د محبوب ملاقات كولاو د ورځې په وخت كښې ملاقات كولاو نه شي برابرېدلې، ددې نه علاوه دا خبره خو د هغه خلقو دپاره ده چې هغوی د قلب سليم خاوندان وي، او د چا چې زړونه په كړه باندي پاڅه شوې وي نو د هغوی په نيز د تيختي د پاره په سوونو نور اشكالات هم وي، د هغوی په نيز دا واقعه د شپې اوشوه او كه د ورځې دا دواړه برابر دي، دا خو هغه خلق دي چې دوی په خپله د سپوږمۍ د دوو ټوټو كولو مطالبه كړې وه او چې بيا هر كله داسې اوشونو ونييل نې هذا: (يَعْرِضُكُمْ) (القدر: ۴) چې دا خو جادو دې چې د وړاندې نه راروان دې (تفسير عثمانى: ۲۸۷) (۲).

تعليق:

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: حَدَّثَنِي أَبُو سَفْيَانَ فِي حَدِيثِ هِرْقَلٍ فَقَالَ: يَا مَرْثَا - يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ - بِالصَّلَاةِ وَالصِّدْقِ وَالْعَقَافِ. [ر: ۷]
 حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه فرماني چې ابوسفيان رضي الله عنه د هرقل رضي الله عنه د هرقل (قيصر د روم) سره راپيښې شوو خبرو اترو اورولو سره ما ته اوونيل چې هغه يعنى رسول الله ﷺ مونږ ته د مونځ كولو، د رښتيا ونيلو، او د پاكدامنۍ حكم راکوي).

د تعليق تخريج: امام بخاري رحمته الله عليه ترجمه الباب د (كيف فرضت الصلاة في الاسراء) قائمولونه پس د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه حديث تعليقا ذكر كړې دې، كوم چې د هرقل د حديث يوه ټكره ده، (حديث د هرقل موصولا او په سند سره په تفصيل سره په (كتاب بدء الوحي) كښې تير شوې دې).
 څنگه چې وړاندې دا خبره تيره شوه چې تعليقات د بخاري په دوه قسمه دي:

①: كوم چې صرف او صرف د تعليق په توگه ذكر كړې شوې دي، او دويم هغه تعليقات دي چې هغه تعليقا هم ذكر كړې شوې دي او ټول په ټوله حديث هم په بخاري شريف كښې چرته په بل ځاني كښې ذكر كړې شوې وي (۳)، لهذا دا ذكر كړې شوې تعليق هم ددې دويم قسم د تعليق نه دي. دا تعليق چې د كوم حديث مبارك ټكرا ده، نو دغه حديث مبارك په صحيح بخاري كښې په يوولسو ځايونو كښې چرته پوره په تفصيل سره او چرته مختصر ذكر كړې شوې دي. ددې نه علاوه په صحيح مسلم، سنن ابوداؤد، او په سنن ترمذي كښې هم دا حديث ذكر كړې شوې دي (۴).

(۱): خلاصه تفسير از معارف القرآن: ۵۰، ۱۵.

(۲): المواهب اللدینه: ۳۴۲، سبل الهدى والرشاد: ۷۵۱۳، ۷۶، التفسير الكبير: ۱۲۰، ۱۲۱، اشرف الجواب، ص: ۶۷.

(۳): هدى السارى مقدمة فتح البارى، الفصل الثالث، ص: ۱۵، ۱۶.

(۴): أخرجه البخارى فى كتاب الإيمان، باب (بلا ترجمة، بعد سؤال جبريل النبى ﷺ عن الإيمان والإسلام والإحسان.....

رقم الحديث: ۵۱)

وفى كتاب الشهادات، باب من امر بإنجاز الوعد، رقم الحديث: ۲۶۸۱. و فى كتاب الجهاد، باب قول الله عزوجل: (قل هل تربصون بنا الا إحدى الحسنيين، والحرب سجال، رقم الحديث: ۲۸۰۴، و باب دعاء النبى ﷺ الناس الى الاسلام والنبوة..... رقم الحديث: ۲۹۴۱، و باب ما قيل فى لواء النبى ﷺ رقم الحديث: ۲۹۷۸، و فى كتاب الجزية والموادعة، باب فضل الوفاء بالعهد، رقم الحديث: ۳۱۷۴، و فى كتاب التفسير، باب: (قل يا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم أن لا نعبد الا الله) رقم الحديث: ۴۵۵۳، و فى كتاب الادب، باب صلة المرأة أمها و لها زوج، رقم الحديث

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه: د ترجمان القرآن، جبر الامة، ابن عم رسول الله ﷺ حضرت عبدالله بن عباس بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف رضي الله عنه تفصیلی پیژندگانه په كشف الباري اولنی او دویم جلد کښې تیره شوې ده. (١)

د ذکر کړې شوي تعليق د ترجمة الباب سره مناسبت: شاه ولي الله محدث دهلوی رحمته الله عليه فرماني چې د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبار سره دې چې د مونځ فرضيت هم د اسلام په شروع زمانه کښې ښه مشهور شوې وو، او ددې خبر لرې لرې ښارو ته رسيدلې وو. (٢)

د حافظ ابن حجر رحمته الله عليه راڼي: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرماني چې ددې تعليق په ذکر کولو سره د امام بخاری رحمته الله عليه مقصد دا بيانول دی چې د مونځ فرضيت په مکه مکرمه کښې شوې دې، هغه داسې چې په کومه زمانه کښې ابوسفیان د هرقل سره ملاقات او شونو اګر چې دا زمانه د رسول الله ﷺ مديني منوري اړخ ته د هجرت نه پس زمانه وه، خو ولي د هجرت نه پس د ابوسفیان ملاقات د رسول الله ﷺ سره نه دې شوې، ددې وجې نه د هرقل په جواب کښې د ابوسفیان ددې وينا نه چې رسول الله ﷺ مونځ ته د مونځ کولو حکم کوی نه معلومېږي چې رسول الله ﷺ به د هجرت نه وړاندې هم مکه مکرمه کښې د مونځ حکم فرمائيلو، او د راجح قول مطابق د اسراء واقعه هم د هجرت نه وړاندې راپېښه شوې وه په کومو کښې چې د مونځونو فرضيت شوې دې.

حافظ صاحب رحمته الله عليه فرماني چې (د مونځ د فرضيت) د وخت بيان اګر چې د حقيقت په اعتبار سره د کيفيت سره تعلق نه لري، خو ولي دا هم د کيفيت د مقدماتو ذکر کولو نه يوه مقدمه ده، لکه څنگه چې امام بخاری رحمته الله عليه د خپل صحيح په شروع کښې د کف کان بده الوحي لاندې د ډير لرې لرې او معمولی مناسبت لرونکی احاديث راوړي دي، هم دغه شان دلته هم مناسبت ښکاره شی. (٣)

د علامه عيني رحمته الله عليه راڼي: علامه عيني رحمته الله عليه د حافظ صاحب ذکر کړې شوې توجيه رد کولو سره فرماني چې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په حديث کښې داسې څه تفصيل يا وضاحت نشته دې د کومې نه چې د مونځ د فرضيت کيفيت ښکاره شوې وي، لهذا (فظهرت للناس) ونييل صحيح نه دی، بلکه په دې حقله ښه توجيه داده چې د څه خيز د کيفيت باندې هم د پوهيدلو نه وړاندې د هغه خيز ذات پيژندل ضروري دی، لهذا د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه په حديث کښې د فرضيت په اعتبار سره د مونځونو ذات ښودلې شوې دې، او ددې نه په وړاندې حديث کښې د فرضيت کيفيت ښودلې

٥٩٨٠، و فی کتاب الاستئذان، باب کیف یکتب الی اهل الكتاب، رقم الحدیث: ٦٢٦٠، و فی کتاب الاحکام، باب ترجمه الحکام و هل يجوز ترجمان واحد، رقم الحدیث: ٧١٩٦، و فی کتاب التوحید و باب ما يجوز من تفسير التوراة و غيرها من كتب الله بالعربية وغيرها، رقم الحدیث: ٧٥٤١.

و مسلم فی صحيحه، کتاب الجهاد والسير، باب کتب النبی ﷺ الی هرقل، رقم الحدیث: ٤٦٠٧.

و ابو داؤد فی سننه، کتاب الادب، باب کیف یکتب الی الذمی، رقم الحدیث: ٥١٣٦.

و الترمذی فی سننه، کتاب الاستئذان، باب ما جاء کیف یکتب الی اهل الشرك، رقم الحدیث: ٢٧١٧.

(١): كشف الباري: ٤٣٥١١، ٢٠٥/٢

(٢): شرح تراجم ابواب البخاری، ص: ٢٠

(٣): فتح الباري، کتاب الصلاة: ٥٩٧١٥، الکوثر الجاری: ٢٧١٢، فيض الباري: ٥١٢، الکنز المتواری: ١٤٠٤، حاشية السهار نفوری: ٥٠١١

شوی دې، نو په دې لحاظ سره به د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما حدیث د مونخ د فرضیت د کیفیت د بیانولو دپاره مقدمه او تهئید شمارلې کیری، نو په دې توجیه سره به دا حدیث د ترجمه البای سره مناسبت اولری. (۱)

لغوی او نحوی تحقیق: په ذکر کړې شوی تعلیق کنبې د (فعل) فاعل (ابوسفیان) دې، او (النسب) منصوب دې د (یعنی) فعل د مفعول کیدلو له وجې نه، او (بالصلاة) د (بأمرنا) سره متعلق دې. (۲)
(الصلاة) ارکان معهوده او افعالو مخصوصو ته په اصطلاح د شرع کنبې صلاة وائی، ددې عبادت شروع په (تکبیر) او ختمیدل په (سلام) سره کیری. (۳)

(الصدق) صدق داسې خبرې ته وئیلې چې شی دا خبره د واقعې مطابق وی. (۴)

(العفاف) خپل خان د حرام نه ساتلو ته (عفاف) وئیلې شی. (۵)

په ذکر کړې شوی تعلیق کنبې د صلاة نه پس د صدق ذکر دې او هم د صحیح البخاری په یو روایت کنبې (کوم چې په کتاب الجهاد کنبې دې) د صدق په د خانی (صدقة) لفظ دې. (۶) او ددې نه علاوه په یو بل روایت کنبې (کوم چې په کتاب التفسیر کنبې دې) د (الزکاة) لفظ دې، (۷) او هم دا روایت چې په صحیح مسلم کنبې دې، په هغې کنبې هم د (الزکاة) لفظ راغلی دې. (۸)

راجحه خبره داده چې دلته (صدق) او (صدقة) دواړه لفظونه دی، د راویانو د تصرف په وجه چرته یواځې (صدق) او چرته (صدقة) ذکر کړې شوی دې هم ددې وجې نه د کشمیهنی او د علامه سرخسی په روایت کنبې دا دواړه لفظونه جمع کړې شوی دی (بالصلاة والصدق والصدقة). (۹)

حدیث بَاب (وَرَوَى حَدِيث)

[۳۴۲] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ أَبُو ذَرٍّ يَمْتَدِّتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "فَرَجَّ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جَبْرِيْلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَفَرَجَّ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءٍ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُنْتَلِي حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَعُهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَعَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي، فَفَرَجَّ بِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَلَمَّا جِئْتُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، قَالَ جَبْرِيْلُ: لِحَازِنِ

(۱): عمدة القارى: ۶۰۱۴

(۲): عمدة القارى: ۶۰۱۴

(۳): شرح کرمانی: ۲۱۴، عمدة القارى: ۳۱۴، الکونر الجارى ۲۷۱۲، البناء: ۴۱۲، الموسوعة الفقهية: ۵۱۱۲۷

(۴): شرح کرمانی: ۲۱۴، عمدة القارى: ۶۰۱۴، لسان العرب: ۳۰۷۱۷، تاج العروس: ۵۱۲۷، مختار الصحاح، ص: ۲۱۶

(۵): شرح کرمانی: ۲۱۴، عمدة القارى: ۶۰۱۴، حاشية صحيح البخارى للسهارنفورى: ۵۰۱۱، تاج العروس: ۱۲۲۱۲، مختار الصحاح، ص: ۲۶۴

(۶): كتاب الجهاد، باب دعاء النبى ﷺ الى الاسلام، رقم الحديث: ۲۹۴۱

(۷): كتاب التفسير، (باب قل يا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا و بينكم)، رقم الحديث: ۴۵۵۳

(۸): صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، رقم الحديث: ۴۶۰۷

(۹): فتح البارى: ۵۰۱۱

السَّمَاءِ افْتَحَ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا جِبْرِيْلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ مَعِيَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أُرْسِلْ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمَّا فَتَحَ عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَلَى يَمِينِهِ أَسْوَدَةٌ، وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ، إِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَمِينِهِ فَصِيكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَسَارِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ لِجِبْرِيْلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ، وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ تَسْمُرُ بَيْنَهُ، فَأَهْلُ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ فَصِيكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى حَتَّى عَرَّجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقَالَ لِخَازِنَتِهَا: افْتَحِ، فَقَالَ لَهُ خَازِنَتُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُ: فَفَتَحَ، - قَالَ أَنَسٌ: فَذَكَرَ أَنَّهُ [ص: ١٠١] وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ آدَمَ، وَإِدْرِيْسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيْمَ صَلَوَاتُ اللهِ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يَثْبُتْ كَيْفَ مَنَازِلَهُمْ غَيْرَ أَنَّهُ ذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَإِبْرَاهِيْمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، قَالَ أَنَسٌ - فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيْلُ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِدْرِيْسَ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِدْرِيْسُ، ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا مُوسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيْمَ، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيْمُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ ابْنُ شَهَابٍ: فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ، كَانَا يَقُولَانِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا عَرَّجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوِيٍّ أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيْفَ الْأَقْلَامِ»، قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَفَرَضَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ عَلَيَّ أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ، حَتَّى مَرَرْتُ عَلَى مُوسَى، فَقَالَ: مَا فَرَضَ اللهُ لَكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ خَمْسِينَ صَلَاةً، قَالَ: فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَارْجَعْتُ، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَارْجَعْتُ إِلَى مُوسَى، قُلْتُ: وَضَعَ شَطْرَهَا، فَقَالَ: رَاجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَارْجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَارْجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَارْجَعْتُ، فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ، وَهِيَ خَمْسُونَ، لَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ، فَارْجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ إِلَى رَبِّكَ، قُلْتُ: اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي، لَمْ يَطْلُقْ بِي، حَتَّى انْتَهَى بِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَعَشِيْبَهَا أَلْوَانٌ لَا أُدْرِي مَا هِيَ؟ لَمَّا أُذْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا حَبَابِيْلُ اللَّوْلُوِّ وَإِذَا تَرَابُهَا الْبِسْكَ» [١٥٥٥، ٣١٦٤، وانظر: ٣٠٣٥]

د (باب کیف فرضت الصلاة فی الاسراء) لاندې امام بخاری رحمته الله دوه حدیثونه ذکر کړي دي. په دې کښې ورومبې حدیث ته (حدیث د معراج) وئیلې شی. د کتاب الصلاة لاندې ددې حدیث په تفصیل سره ذکر کولو نه مقصد د مونځ د فرضیت کیفیت بیانول دي، امام بخاری رحمته الله د معراج د واقعې په حقله چرته په تفصیل سره او چرته مختصر په دیارلس ځایونو کښې حدیثونه ذکر کړي دي.^(۱)

په صحیحینو کښې په دې حقله د ټولو نه تفصیلی بیان د حضرت ابو ذر^(۲)، حضرت مالک بن صعصعه^(۳) او حضرت انس بن مالک^(۴) نه روایت کړې شوي دي.

د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه په درې طریقو سره دا حدیث مبارک روایت کړې شوي دي. په یو طریق کښې صحیح البخاری، کتاب التوحید او صحیح مسلم، کتاب الايمان باب الاسراء، اخی راوی هم دې دي، خو ولې په دې طریق کښې ددې خبرې تصریح نشته دې چې دوی په خپله دا حدیث د رسول الله صلی الله علیه و آله نه اوریدلي دي.^(۵)

په دویم سند صحیح البخاری، باب ذکر الملائكة، و باب المعراج، او صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، کښې دا تصریح ده، چې هغوی دا واقع د مالک ابن صعصعه نه اوریدلي ده^(۶)، او په دریم سند صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب کیف فرضت الصلاة فی الاسراء، او کتاب الانبياء، کښې دا خبره ښه ښکاره ده چې هغوی دا واقع د حضرت ابو ذر رضی الله عنه نه واوریدله^(۷)، ددې نه علاوه په تابعینو حضراتو کښې د لویو لویو تابعینو رضی الله عنهم یو گنر شمیر د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه دا واقع نقل کړي ده، په کومو کښې چې ثابت البنانی^(۸)، ابن شهاب زهري^(۹)، قتاده^(۱۰)، شریک بن عبد الله ابي

(۱) صحیح البخاری، کتاب الحج، باب ما جاء فی زمزم، رقم الحدیث: ۱۶۲۶، و فی کتاب احادیث الانبياء، باب ذکر ادريس عليه السلام رقم الحدیث: ۳۳۴۲، و فی کتاب بدء الخلق، باب ذکر الملائكة، رقم الحدیث: ۳۲۰۷، و فی کتاب احادیث الانبياء، باب قوله تعالى (و هل انک حدیث موسى) رقم الحدیث: ۳۳۹۳، و فی باب قوله تعالى (ذکر رحمة ربک عبده زکریا)، رقم الحدیث: ۳۴۳۰، و فی کتاب مناقب الانصار، باب المعراج، رقم الحدیث: ۲۸۸۷، و فی باب کان النبی صلی الله علیه و آله تنام عینه و لا ینام قلبه، رقم الحدیث: ۳۵۷۰، و فی باب حدیث الاسراء، رقم الحدیث: ۳۸۸۶، و فی کتاب التفسیر، باب سورة الکونر، رقم الحدیث: ۴۹۶۴، و فی کتاب الاشربة، باب شرب اللبن، رقم الحدیث: ۵۶۱۰، و فی کتاب الرقاق، باب فی الحوض، رقم الحدیث: ۶۵۸۱، و فی کتاب التوحید، باب قوله تعالى: (و کلم الله موسى تکلیما) رقم الحدیث: ۷۵۱۷.

(۲) صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب کیف فرضت الصلاة، رقم الحدیث: ۳۴۹.

(۳) کتاب مناقب الانصار، باب المعراج، رقم الحدیث: ۲۸۸۷.

(۴) کتاب التوحید، باب قوله تعالى (و کلم الله موسى تکلیما) رقم الحدیث: ۷۵۱۷.

(۵) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب قوله تعالى: (و کلم الله موسى تکلیما) رقم الحدیث: ۷۵۱۷، صحیح مسلم،

کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۲.

(۶) صحیح البخاری، کتاب بدء الخلق، باب ذکر الملائكة، رقم الحدیث: ۳۲۰۷، و فی کتاب مناقب الانصار، باب المعراج، رقم الحدیث: ۲۸۸۷، و صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۴.

(۷) صحیح البخاری، کتاب الصلاة، باب کیف فرضت الصلاة، رقم الحدیث: ۳۴۹، و فی کتاب احادیث الانبياء، باب ذکر ادريس عليه السلام، رقم الحدیث: ۳۳۴۲، و صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۳.

(۸) صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۲.

(۹) سنن الترمذی، کتاب الصلاة، باب ما جاء کم فرض الله علی عباده الصلوات، رقم الحدیث: ۲۱۳.

(۱۰) سنن النسائی، کتاب الصلاة، باب فرض الصلاة، رقم الحدیث: ۴۴۹.

نمر) شامل دی، په دوی کښې د ټولو نه زیات مستند بیان د حضرت ثابت البنانی دې، او د شریک بن عبدالله په روایت کښې په گڼو ځایونو کښې د جمهورو په خلاف خبرې دی، د کومې د وجې نه چې امام مسلم رضی الله عنه په صحیح مسلم کښې، په باب الاسراء کښې په اشاره ذکر کولو سره د دوی حدیث پریښې دې، غرض د خبرې دادي چې د ټولو راویانو په سیاق او سباق کښې څه نا څه خبرې داسې دی کومې چې په نورو روایتونو کښې نشته دې (۱).

تراجم رجال

ددې حدیث په روایت کښې شپږ سند دې:

یحیی بن بُکیر: د دوی پوره نوم (ابوبکر یحیی بن عبدالله بن بکر القرشي المخزومي المصري) دې، د دوی حالات په تفصیل سره په (باب بدء الوحي) کښې په دریم حدیث مبارک کښې تیر شوي دي (۲).
اللیث: دا (امام ابوالمحارث لث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي) دې د دوی حالات هم په (کتاب بدء الوحي) کښې په دریم حدیث کښې تیر شوي دي (۳).

یونس: دا (یونس بن یزید بن ابی الهجاء ايلي) دې، د دوی مختصره ترجمه په (کتاب بدء الوحي) کښې د پنځم حدیث د لاندې او تفصیلی حالات ئې د (کتاب العلم) په باب (من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) کښې تیر شوي دي (۴).

ابن شهاب: د دوی پوره نوم (ابوبکر محمد بن مسلم بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله بن زهرة بن کلاب بن مرة بن کعب بن لؤي الزهري المدني) دې، د دوی حالات د (بدء الوحي) په دریم حدیث کښې تیر شوي دي (۵).
انس بن مالک: دا مشهور صحابی (انس بن مالک بن نضر بن ضمضم بن زید خزرجي انصاري رضی الله عنه) دې، د دوی تفصیلی حالات د (کتاب الايمان) په ورومې حدیث کښې تیر شوي دي (۶).

ابوذر: د دوی نوم د مشهور قول مطابق (جندب بن جنادة رضی الله عنه) دې، مشهور صحابی دې، د دوی تفصیلی حالات په (کتاب الايمان) باب المعاصي من امر الجاهلية.... الخ) کښې تیر شوي دي (۷).
د معراج د حدیث نقل کوونکو صحابه کرامو شمیر: علامه قسطلانی رحمته الله علیه په (المواهب اللدنیه) کښې د شپږو بیشت صحابه کرامو رضی الله عنهم نومونه ذکر کړي دي، او د رسول الله صلی الله علیه و آله د هغه صحابه کرامو رضی الله عنهم نه چې چادا حدیث نقل کړي دې د هغوی ذکر ئې هم کړي دې (۸) بیبا علامه زرقانی رحمه الله په شرح

(۱): صحیح البخاری، کتاب التوحید، رقم الحدیث: ۷۵۱۷.

(۲): فتح الباری: ۵۹۶۱۱، عمدة القاری: ۶۱۴، ۶۲، سبل الهدی والرشاد، الباب السابع فی اسماء الصحابة الذین رووا القصة: ۷۶۱۳، نسیم الریاض فی شرح الشفاء، القسم الاول فی تعظیم العلی الاعلی لقدر النبی صلی الله علیه و آله: ۱۱۰۱۳، شرح العلامة الزرقانی، المقصد الخامس: ۲۵۸، ۲۶.

(۳): اوگوری کشف الباری: ۳۲۳۱۱.

(۴): اوگوری کشف الباری: ۳۲۴۱۱.

(۵): کشف الباری: ۴۶۳۱۱، ۲۸۲۱۳.

(۶): کشف الباری: ۳۲۶۱۱.

(۷): کشف الباری: ۴۱۲.

(۸): کشف الباری: ۲۳۸۱۲.

المواهب کتبی د نورلس نورو صحابه کرامو ھ د نومونو اضافہ پہ کتبی کپی دہ، پہ دی شان سرہ دا ہول پنخہ څلویښت صحابه کرام ھ شمارلی شی، کوم چي د معراج د قصي مختصراً یا پہ تفصیل سرہ نقل کوونکی دی، د دوی مبارک نومونه لاندې ذکر کولې شی:

- ① حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ (مسند احمد و ابن مردويه) ② حضرت علی رضی اللہ عنہ (مسند احمد و ابن مردويه) ③ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم، نسائی، احمد، بزار، ابن مردويه، ابویعلیٰ ابونعیم) ④ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما (ابوداؤد، بیہقی) ⑤ حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ (ابن سعد، ابن عساکر) ⑥ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما (مسلم، ابن ماجہ، مسند احمد، بیہقی، طبرانی، بزار، ابن عرفہ، ابویعلیٰ) ⑦ حضرت حدیفہ بن الیمان رضی اللہ عنہ (ابن سعد، ابن عساکر) ⑧ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا (بیہقی، ابن مردويه، حاکم) ⑨ حضرت ام سلمیٰ رضی اللہ عنہا (طبرانی، ابویعلیٰ، ابن عساکر، ابن اسحاق) ⑩ حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ (بیہقی، ابن ابی حاتم، ابن جریر) ⑪ حضرت ابو سفیان رضی اللہ عنہ (دلائل ابی نعیم) ⑫ حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم، احمد، ابن ماجہ، ابن مردويه، طبرانی، ابن سعد، سعید بن منصور، ابن جریر، ابن ابی حاتم، بیہقی، حاکم) ⑬ حضرت ابو ذر رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم) ⑭ حضرت مالک بن صعصعہ رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم، احمد، بیہقی، ابن جریر) ⑮ حضرت ابوامامہ رضی اللہ عنہا (ابن مردويه) ⑯ حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم فی اثنا، حدیث ابی ذر رضی اللہ عنہ) ⑰ حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ (ابن مردويه) ⑱ حضرت ابن بن مالک رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم، احمد، ابن مردويه، نسائی، ابن ابی حاتم، ابن جریر، بیہقی، طبرانی، ابن سعد، بزار) ⑲ حضرت جابر رضی اللہ عنہ (بخاری، مسلم، طبرانی، ابن مردويه) ⑳ حضرت بریدہ رضی اللہ عنہ (ترمذی، حاکم) ㉑ حضرت سمرۃ بن جندب رضی اللہ عنہ (ابن مردويه) ㉒ حضرت شداد بن اوس رضی اللہ عنہ (بزار، طبرانی، بیہقی) ㉓ حضرت صہیب رضی اللہ عنہ (طبرانی) ㉔ حضرت ابو جبہ بدری رضی اللہ عنہ (بزار، طبرانی، بیہقی) ㉕ حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا (ابن مردويه) ㉖ حضرت ام ہانی رضی اللہ عنہا (طبرانی) ㉗ حضرت سہیل بن سعد رضی اللہ عنہ (ابن عساکر) ㉘ حضرت عبداللہ بن اسعد بن زرارہ رضی اللہ عنہ (بزار، بغوی، ابن قانع) ㉙ حضرت ابو الحمراء رضی اللہ عنہ (طبرانی) ㉚ حضرت ابو لیلیٰ انصاری رضی اللہ عنہ (طبرانی، ابن مردويه) ㉛ حضرت عبدالرحمن بن قرط رضی اللہ عنہ (سعید بن منصور) ㉜ حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ (ابن وجہ) ㉝ حضرت عبدالرحمن بن عباس رضی اللہ عنہ (ابن دحیہ) ㉞ حضرت ابو سلمہ رضی اللہ عنہ (ابن دحیہ) ㉟ حضرت عیاض رضی اللہ عنہ (ابن دحیہ) ㊱ حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊲ حضرت عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊳ حضرت ابو الدرداء رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊴ حضرت ابوسلمیٰ راعی النبی رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊵ حضرت ام کلثوم رضی اللہ عنہا بنت النبی ﷺ (ابو حفص نسفی) ㊶ حضرت بلال بن حمامہ رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊷ حضرت بلال بن اسعد رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊸ حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊹ حضرت ابن ابی اوفیٰ رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊺ حضرت اسامہ بن زید رضی اللہ عنہ (ابو حفص نسفی) ㊻.

(۱) المواهب اللدنیہ: ۲۴۵۱۲، ۲۴۶

(۲) ددی نہ پس چي کوم نومونہ دی دا پہ شرح المواهب کتبی دی.

(۳) شرح العلامة الزرقانی، المقصد الخامس فی تخصیصہ علیہ الصلوة والسلام بخصائص المعراج والاسراء: ۲۵۸— ۲۷

دا هغه صحابه کرام رضی الله عنہم دی د چانه چې قصه د معراج روایت کړې شوې ده، د دې ټولو په تفصیل سره ذکر امام یوسف شامی رحمته الله علیه هم کړې دي، خو ولې هغوی د اسامه بن زید رضی الله عنہ په حقله لیکلې دي، چې د دوی ذکر حضرت ابو حفص النسفی رحمته الله علیه په خپل تفسیر کښې کړې ده، خو ولې ما ته د دوی حدیث د لتون نه پس هم ترلاسه نه شو (۱).

علامه ابن کثیر رحمته الله علیه په (تفسیر ابن کثیر) کښې د شپاړس راویانو په مختلفو سندونو سره احادیث راجمع کړې دي، په کومو کښې چې صحیح، حسن، او ضعیف هر قسمه احادیث شامل دي (۲).

كَانَ أَبُو ذَرٍّ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فُرِجَ عَنِّي سَقْفُ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَانزَلَ جِبْرِيْلُ

(حضرت ابو ذر رضی الله عنہ به بیانول چې رسول الله صلی الله علیه و سلم ارشاد او فرمائیل: چې (یوه شپه) زما د کور چت پرانستې شو، په هغه وخت کښې زه په مکه کښې ووم، بیا د هغه پرانستې شوی چت نه، حضرت جبرئیل علیه السلام راکوز شو)

(فرج) د باب ضرب یضربُ نه د فعل ماضی مجهول صیغه ده، د کوم مطلب چې (شلول). سورې کول دي، مطلب به اوس داسې شی چې (په چت کښې غار او کړې شو) هم دې سره مناسب یو بل لفظ (فُتِّقُ) په یو روایت کښې موجود دي.

① د حضرت جبرائیل علیه السلام د چت په لاره باندې د راتلو حکمت: دلته دا یو سوال راپیدا کیږي، چې حضرت جبرائیل علیه السلام په عامه لاره د کور په دروازه ولې راداخل نه شولو؟ لکه څنگه چې د الله عز و جل ارشاد مبارک دي ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ مِنْ تَحْتِهِ نَارٌ﴾ (البقرة: ۱۸۹)

نو د دې په جواب کښې د علماء کرامو له اړخه مختلف حکمتونه بیان کړې شوي دي، چې یو د هغه حکمتونو نه دادې، چې په دې لاره باندې په راداخلیدلو سره په دې خبره باندې خبرداري ورکړې شوې دي چې د کراماتو ښکاره کیدل څه وختی او اختیاری څیز نه دي، بلکه دا کرامات په کوم وخت او کوم ځانې کښې هم ظاهریدې شی.

② دویم حکمت په کښې دا بیان کړې شوې دي: کونې ته په دې شان سره داخلیدل هغه خبر لره په زړه کښې نور هم مضبوطونکې وو، کوم چې هغه فرښتو راوړې وو، هغه داسې چې څنگه د دغه فرښتو په دې شان سره داخلیدل غیر معمولی وو دغه شان هغه خبر به هم غیر معمولی وی کوم چې هغوی ځان سره راوړې وو.

③ یو دریم حکمت په کښې دا بیان کړې شوې دي، چې عامه لاره پرېښودل او په چت شلولو سره راتلل د شق صدر د سینې شلولو، واقعي دپاره تمهید وو، یعنی څنگه چې یو کار د عادت خلاف راپېښ شو دغه شان یو بل کار هم د عادت خلاف راپېښیدونکې دي، نو لکه څنگه چې چت او شلیدلو او بیا سمدستی یو ځانې کیدلو سره په خپل اصلی حالت باندې جوړ شو، هم دغه شان په دې کښې دا خبره ده چې ستاسو صلی الله علیه و سلم زړه سره به هم دا واقعه راپېښیږي، لکه چې د چت شلیدل او بیا واپس سمیدلو کښې رسول الله صلی الله علیه و سلم دپاره د تسلی خبره وه.

④ دا وجې هم لیکلې شوې دي چې د جبرائیل علیه السلام په یو ځل او نیغه په نیغه د اسمان نه رسول الله صلی الله علیه و سلم

(۱): سبل الهدی والرشاد، الباب السابع فی اسماء الصحابة الذین رووا القصة عن النبی صلی الله علیه و سلم ۷۶۱۳، ۷۷

(۲): تفسیر بن کثیر، سورة الاسراء ۸۲/۱۴ ----- ۱۱۳

ته رسيدل دي دپاره وو چې په بله لاره باندې راتلو کښې چرته په ملاقات، او په راز اونياز کښې ناوخته نښی، او دې اړخ ته په کښې هم اشاره وه چې رسول الله ﷺ چې اسمان ته بللې شوي وو هغه بې د وخت د ټاکنې نه دی، او دې اړخ ته په کښې هم اشاره ده چې رسول الله ﷺ به هم په دې لاره باندې اسمان ته بوتلې شي، او دا هم ونيلې شوي دي چې په دې سره رسول الله ﷺ ته اشاره اوشي چې ما سره چرته يو د معمول نه او د عادت نه خلاف کار راپيښيدونکي دي.

⑤ يوه بله وجه دا هم مخې ته راځي چې ددې واقعې نه اشاره ترلاسه کيږي چې اهم کارونه ښه په استقامت سره او بې د تاخير نه کول پکار دي او ددې کارونو سر ته د رسولو دپاره د ټولو نه نژدې لاره اختيارول پکار دي (۱)

د معراج په وخت کښې رسول الله ﷺ چرته وو؟ په دې ځانې کښې رسول الله ﷺ او فرمايل چې (زما د کورچت او شليدلو) يعنی د کور نسبت ښې خپل ځان اړخ ته او کړو، حال دا چې دنور وبعضو روايتونو مطابق دا کور د رسول الله ﷺ نه وو، بلکه د (ام هاني رضي الله عنها) کور وو، نو بيا د چا بل چا کور ښې ولې خپل ځان ته منسوب کړو؟ نو ددې جواب دا ورکړې شوي دي چې داسې ښې د معمولي شان مناسبت د وجې نه فرمائيلې دي چې دغه وخت کښې رسول الله ﷺ د خپل قيام ځانې د خپل ځان اړخ ته منسوب کړو، او داسې په کلام د عربو کښې اکثر کيږي، بله دا چې په دې موضوع باندې تفصيلي خبرې وړاندې تيرې شوې (۲).

رسول الله ﷺ له راغلې يوه فرېښته وه او که نه ډيرې وې؟ په دې حديث کښې دي چې (حضرت جبرائيل رضي الله عنه راغلو) او د صحيح مسلم په يو روايت کښې دي (۳) چې رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائيلو: (آيت فانطلقواي الى زمزم) چې فرېښتو زه د زمزم اړخ ته بوتلم، يعنی د يوې نه زيات فرېښتې وې، او هم د صحيح مسلم د يو روايت مطابق (درې نفره) رسول الله ﷺ له راغلل (۴).

او د صحيح بخاري په يو روايت کښې دي چې (۵) د اسراء په شپه رسول الله ﷺ له د وحې نه وړاندې درې نفره راغلل، او د ټولو رسول الله ﷺ سره پيژندگلنه اوشوه، بيا هغوی لارل، ددې نه پس هغوی بيا په يوه شپه کښې راغلل او د معراج ټول کارونه حضرت جبرائيل رضي الله عنه ته اوسپارلې شول لکه څنگه چې (فتولا جبريل ثم عرج به الى السماء) نه دا اشاره کيږي، لهذا هم ددې خبرې نه ددې خبرې هم تعيين اوشي چې په شروع کښې دې رسول الله ﷺ له راتلونکي فرېښتې چې هر څومره ولې نه وي ولې په آخره کښې صرف حضرت جبرائيل رضي الله عنه پاتې شوي وو، او په ذکر کړې شوي د بخاري شريف په حديث کښې هم ددې آخری حالت يعنی د جبرائيل رضي الله عنه د راتلو ذکر دي (۶).

(۱) فتح الباری: ۵۹۷۱۱، عمدة القاری: ۶۲۱۴، سبل الهدی والرشاد، الباب التاسع فی تنبيهات علی بعض فوائد تتعلق

بقصة المعراج: ۹۶۱۳، الكنز المتواری: ۷۱۴، شرح العلامة الزرقانی: ۴۲۸

(۲) فتح الباری: ۲۵۶۱۷، عمدة القاری: ۳۰۱۱۷، نسیم الرياض علی شرح شفاء القاضی العیاض: ۱۱۰۱۳، شرح

السواهب: ۱۱۷

(۳) صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحديث: ۱۶۲

(۴) صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحديث: ۱۶۴

(۵) صحيح البخاری، کتاب المناقب، باب كان النبی ﷺ تمام عينه ولا ينم قلبه، رقم الحديث: ۳۵۷۰

(۶) عمدة القاری: ۱۶۲۱۱۶، الکوثر الجاری: ۲۸۱۲

فَقَرَّجَ صَدْرِي: (بیا هغوی زما سینه اوسیرله)

(فَرَجَ) د سیرلو په معنی سره دې، ددې ځانې نه د رسول الله ﷺ د سینې د سیرولو بیان دې، په دې ځانې کنبې خو صرف هم دومره ذکر کړې شوي چې جبرائیل ؑ زما سینه اوسیرله، خو ولي په بعضو نورو روایتونو کنبې ددې خبرې هم تفصیل شته دې چې د رسول الله ﷺ سینه مبارکه د کوم ځانې نه کوم ځانې پورې اوسیرلې شوه، لهذا د صحیح البخاری په کتاب بدء الخلق کنبې د حضرت مالک بن صعصعه په حدیث کنبې دې (۱)، (فَشَّقُّ مِنَ النَّحْرِ إِلَى مِرَاقِ الْبَطْنِ) چې (د رسول الله ﷺ سینه مبارکه د پورته نه واخله تر د خیتې مبارک د لاندې پورې اوسیرلې شوه).

هم دا الفاظ د صحیح مسلم په یو روایت کنبې هم دې (۲):

هم د مسلم شریف په یو بل روایت کنبې د (فَشَّرَّجَ صَدْرِي إِلَى كَذَا وَكَذَا... إِلَى اسْفَلِ بَطْنِهِ) الفاظ دې، (۳) مطلب دادې چې (زما سینه ددې ځانې نه دې ځانې پورې اشاره کولو سره ئې اوسیرلې شوه. د راوی وینا ده چې رسول الله ﷺ) د خیتې نه د لاندې حصې پورې اړخ ته اشاره اوفرمانیلله

په یو روایت کنبې دا الفاظ دې: (فَشَّقُّ مَا بَيْنَ هَذِهِ إِلَى هَذِهِ... قَالَ مِنْ ثَغْرِهِ إِلَى شَعْرَتِهِ) وسمعه بقول من قِصِّهِ إِلَى شَعْرَتِهِ (۴) یعنی رسول الله ﷺ اوفرمائیل چې (بیا جبرائیل ؑ ددې ځانې نه ددې ځانې پورې حصه اوسیرله، یعنی د سینې نه پورته راوتلی هډوکی نه واخله د نامه نه لاندې د وینستو پورې) بله دا چې د (ثغره) په ځانې د (قِصِّهِ) الفاظ هم استعمال کړې شوي دي، د (قِصِّهِ) مطلب (د سینې پورتنی حصه) ده

په دې ځانې کنبې علامه کرمانی رحمته الله علیه دا لیکلې دی چې په بعضو ځایونو کنبې د (الی شَعْرَتِهِ) په ځانې (الی الشنه) الفاظ موندې شي، (شنه) د نوم، او د نوم نه لاندې د سنتو وینستو د شروع کیدلو تر مینځه ځانې ته وائی (۵).

غرض دا چې ددې ټولو مختلفو وارد شوو الفاظو نه مراد دادې چې د رسول الله ﷺ د سینه مبارکه د شروع نه واخله د خیتې نه لاندې کوم ځانې کنبې چې د نامه نه لاندې وینسته وی دغه ځانې پورې سیرلې شوي ود (۶).

د سینې مبارکې سیرول څو ځله شوي دي؟ رسول الله ﷺ ته د سینې د سیریدلو واقعه د راجح قول مطابق څلور ځله راپېښه شوې ده.

په ورومې ځل ورته په ماشوموالی کنبې چې رسول الله ﷺ د حلیمې سعدیې په پالنه کنبې ورو راپېښه شوې وه، په دویم ځل ورسره دا واقعه د لسو کالو په عمر کنبې راپېښه شوې وه. په دریم ځل ورته د پیغمبري ورکولو په وخت کنبې راپېښه شوې وه، او په څلورم ځل ورته په وخت د معراج

(۱): صحیح البخاری، کتاب بدء الخلق، باب ذکر الملائكة، رقم الحدیث: ۳۲۰۷

(۲): صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۴

(۳): صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحدیث: ۱۶۳

(۴): صحیح البخاری، کتاب مناقب الانصار، رقم الحدیث: ۳۸۸۷

(۵): شرح کرمانی، کتاب مناقب الانصار: ۱۰۰۱۱۵

(۶): عمدة القاری، باب المعراج: ۳۰۱۱۷، فتح الباری: ۲۵۶۱۷، مرقاة المفاتیح: ۵۴۹۸، التعلیق الصبیح: ۱۳۹۸، شرح

العلامة الزرقانی: ۴۸۸، سبل الهدی والرشاد: ۸۸۱۲، ۸۰۱۳

کښې راپېښه شوې وه، څلور ځله د سينې مبارکې د سيريدلو ثبوت په صحيحو او معتبرو احاديثو کښې ترلاسه کيږي، بعضو په کښې پنځم ځل هم د سينې مبارکې سيريدل ثابت کړي دي. د صحيح روايتونو او د جمهورو علماؤ محدثينو په نيز په پنځم ځل د سينې مبارک سيريدل کوم چې د شلو کالو په عمر کښې ونيلې شي، ثابت او معتبر نه دي (۱).

په ورومې ځل د سينې مبارکې سيريدل په ورومې ځل چې د سينې سيريدلو کومه واقعه راپېښه شوې وه دهغې تفصيل په ډيرو کتابونو کښې په مختلفو طريقو سره ذکر کړې شوې دي په کومو کښې چې د صحيح احاديثو سره سره څه ضعيف احاديث هم دي، خو ولي د دغه ضعيفو احاديثو د روايتونو نه ددې واقعي په صحيح کيدلو باندې څه اثر نه غورځيږي، بلکه په گڼو طريقو سره ددې د روايت کولو ل وچي نه ددې په ضعف کښې کمې راځي، بله دا چې دا ضعيف احاديث، د صحيح احاديثو مرسته کوونکې جوړيدلو سره ددې واقعي د صحيح اويقيني کيدلو دپاره ذريعه جوړه شي ددې واقعي مختصر تفصيل لاندې ذکر کولې شي.

(کوم وخت کښې چې رسول الله ﷺ د حضرت حليمې سعديې رضي الله عنها په پالنه کښې وو، نو يو ځلي رسول الله ﷺ په ځنگل کښې خپلو همزولو هلکانو سره لوبې کولې، نو حضرت جبرائيل عليه السلام رسول الله ﷺ له راغلو، دوی ئې اونيول او په زمکه باندې ئې سملول، بيا ئې د رسول الله ﷺ د زړه مقام اوسيرلو او زړه مبارک ئې ورله بهر راويستلو، او بيا ئې هغه زړه اوسيرلو بيا ئې د هغه زړه نه د وينې څه منجمده شوې حصه اوويستله، او اونې فرمائيل دا په تاسو کښې د شيطان حصه ده، او هغه ئې اوغورځوله، بيا ئې زړه مبارک ورله په آب زم زم سره اوينځلو کوم آب زم زم چې ورسره په يو طشت (لوبښي) کښې وي، بيا ئې د هغې نه پس واپس ورله زړه مبارک په خپل ځانې باندې کښودو او په سينه مبارکه ئې ورله تانکې اولگولې، دومره وخت کښې رسول الله ﷺ سره لوبې کوونکې ماشومان په منډه منډه د رسول الله ﷺ رضاعي مور له اورسيدل، او ورته ئې اوونيل چې محمد ﷺ قتل کړې شو، هغه او د هغې خاوند يعنی د رسول الله ﷺ رضاعي پلار، په منډه منډه راغلل چې رسول الله ﷺ له اورسيدل نو هغه وخت معامله واپس خپل اصلي حالت له راغلې وه او د رسول الله ﷺ مبارک رنگ الوتې وو.)

حضرت انس رضي الله عنه فرمائي: (ما په خپله، د رسول الله ﷺ په سينه مبارکه باندې د گڼولو شورو د تانکو لگيدلو، نښې ليدلې دي.)

دا حديث مبارک په صحيح مسلم (۲) او په مسند احمد بن حنبل کښې ذکر کړې شوې دي (۳) ددې نه علاوه په ورومې ځل باندې د سينې مبارکې د سيريدلو په حقله په گڼو طريقو سره روايتونه په المستدرک على الصحيحين، دلائل النبوة لايي نعم او په اتحاف الخيرة المهرة للبوصري کښې ذکر کړې شوې دي (۴).

(۱): فتح الباری: ۵۹۷۱۱، ۲۵۶۱۷، عمده القاری: ۶۲۱۴، ۳۰۱۱۷، فتح الباری لابن رجب: ۷۱۲، شرح العلامة الزرقانی: ۱۱-۲۸۲، ۲۸۹، ۴۹۸، سبل الهدی والرشاد: ۸۶۱۲-۸۲، نسیم الرياض: ۷۳۱۳، التعلیق الصبیح: ۱۳۹۱۷، الكنز المتواری: ۷۱۴.

(۲): صحيح مسلم، کتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحديث: ۱۶۲.

(۳): مسند احمد بن حنبل، رقم الحديث: ۱۲۵۰۶، ۴۸۹۱۱۹.

(۴): المستدرک على الصحيحين، تفسير (الم نشرح): ۵۲۸۱۲، دلائل النبوة لايي نعم، رقم الحديث: ۱۶۸، ۲۲۱۱۱، اتحاف

الخيرة المهرة للبوصري، کتاب علامات النبوة: ۱۷۱۷.

په دویم ځل د سینې مبارکې سپریدل: هر کله چې رسول الله ﷺ د لسو کالو شو نو په دویم ځل رسول الله ﷺ سره د زړه د سپریدلو اود وینځلو واقعہ راپیښه شوه، د کومې خلاصه چې څه په دې انداز ده (حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ نه پوښتنه او کړه چې ای د الله رسوله! د نبوت په کارونو کې د ټولو نه ورومې تاسو سره کومه واقعہ راپیښه شوه؟ نو رسول الله ﷺ ورته په جواب کې وفرمائیل چې یو ځل کله چې زه د لسو کالو ووم زه په یو صحرا کې روان ووم چې ناگهانہ ما د خپل سر د پاسه په فضا کې دوه کسان اولیدل، په هغوی کې یو د بل نه پښتنه کوله چې هغه هم دادې؟ نو دویم ورله جواب ورکړو چې آو! نو هغه دواړو زه اونیولم، په دې حال کې چې ما د هغوی نیول محسوسول هم نه، بیا په کې یو خپل ملگری ته اووئیل چې دې سملوه، هغه زه بې د څه تکلیف نه سملولم، بیا په هغوی کې یو خپل ملگری ته اووئیل چې دده سینه اوسیره، نو هغه هم داسې اوکړل، ما د خپلې سینې نه نه وینه په وتلو اولیدله او نه مې د سپریدلو درد محسوس کړو، بیا یو خپل ملگری ته اووئیل چې دده زړه اوسیره او ددې نه کینه او حسد اوباسه، نو هغه د چکې شوې وینې په شان څه راویستل او اوئې غورځول، بیا ورته هغه اووئیل چې په دې کې نرمی او رحم واچوه نو هغه د سپینو زرو په مثل څه څیز زما زړه کې واچوو، بیا ئې د پوډرو په شان څه څیز راویستلو او په زخم ئې اودورول (نو هغه زخم واپس په خپل اصلی حالت کې شو.)

دا واقعہ په دلائل النبوة لایې نعیم کې^(۱) او په مسند احمد بن حنبل کې^(۲) او په نورو گڼو کتابونو کې نقل کړې شوې ده^(۳).

په دریم ځل د سینې مبارکې سپریدل: د نبوت په شروع کې د رسول الله ﷺ سره د سینې مبارکې سپریدلو واقعہ راپیښه شوله، د کومې مختصر تفصیل چې لاندې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په ژبه وړاندې کولې شی:

(چې رسول الله ﷺ او حضرت خدیجې رضی اللہ عنہا یوه میاشت د اعتکاف کولو منخته او کړه، په اعتکاف کې یوه شپه رسول الله ﷺ بهر تشریف یووړو نو رسول الله د (السلام علیک) اواز واوریدلو، رسول الله ﷺ فرمائی، ما وئیل جوړ دا چرته د پیری آواز دې، نو زه زر زر تلو سره حضرت خدیجې رضی اللہ عنہا له لارم، هغوی پښتنه او کړه چې تاسو سره څه واقعہ راپیښه شوه؟ رسول الله ﷺ ورته وفرمائیل چې (د یو غیبی آواز نه) سلام مې واوریدلو، نو هغوی اووئیل چې (دویریدلو خبره نه ده د) سلام (اواز په اوریدلو) کې هم خیر وی، بیا رسول الله ﷺ په دویم ځل بهر اووتلو نو سمدستی ئې حضرت جبرائیل رضی اللہ عنہ په دې حالت کې اولیدلو، چې هغوی نمر سره نزدې وو، د هغوی یو وزر د مشرق فضاء او بل وزر ئې د مغرب فضا ډکه کړې وه، ما د ویرې نه منډه کړه نو ناگهانہ هغه نمر نه اخوا شو او زما او زما د کور د ور ترمینځه شو، هغه ما سره خبرې اترې شروع کړې، تر دې چې زه هغوی سره بلد شوم، بیا هغوی زما نه د څه خبرې وعده واخستله، په دې دوران کې ناوخته شو، ما د واپس کیدلو اراده کړې وه چې حضرت جبرائیل رضی اللہ عنہ راکوز شو او ما له نزدې راغلو، او حضرت میکائیل رضی اللہ عنہ هم د زمکې او د آسمان ترمینځه لا ولاړ وو، بیا حضرت جبرائیل رضی اللہ عنہ زه اونیولم او ستونی ستغ ئې سملولم

(۱): دلائل النبوة لایې نعیم، رقم الحدیث: ۱۶۶، ۲۱۹۱۱.

(۲): مسند احمد بن حنبل، رقم الحدیث: ۲۱۲۶۱، ۱۸۱۱۲۵.

(۳): الاحادیث المختارة للمقدسی، رقم الحدیث: ۱۲۶۴، ۳۹۱۴.

، او زما د سینې په سپرولو سره نې زما د زره نه هغه څه راویستل د کومې ویستل چې الله پاک غوښتل، بیا هغوی زما زره په آب زم زم سره اووینځلو، بیا نې هغه زره واپس د هغه په ځانې باندې کیښودلو او سینه نې راله بنده کړه، او زما په شا باندې نې یومهر د نبوت، اولگولو، تردې چې ما د هغې اثر په خپل زره باندې محسوس کړو (۱)

په څلورم ځل د سینې مبارکې سپریدل: هر کله چې رسول الله ﷺ معراج له بوتللي شو، نو ددې سفر په شروع کېنې په څلورم ځل، در رسول الله ﷺ زره مبارک راویستلې شو، او په آب زم زم سره اووینځلې شو، ددې ځل د سینې مبارک د سپریدلو تفصیل کوم چې وړاندې ذکر کړې شوې دی، د احادیثو مبارکو په ډیرو کتابونو کې ترلاسه کیږي، په صحیحینو کې گڼې روایتونه په مختلفو طریقو سره په څه مختلفو الفاظو سره ذکر کړې شوې دی، د کومو ډیر فائده مند مضمونونه چې وړاندې هم ذکر کولې شی (۲)

د سینې مبارکې د سپریدلو حکمت: د ماشوم والی په زمانه کېنې چې د رسول الله ﷺ سینه مبارکه اوسیرلې شوه نو دهغې حکمت دا بیان کړې شوې دي، چې د رسول الله ﷺ په زره مبارک کېنې چې کومه د معصیت ماده وه، هغه ترې نه اوویستلې شوه، او داسې نې دې دپاره اوکړل چې رسول الله ﷺ په هر اعتبار سره د شیطان د اثر نه بچ شی.

او په دویم ځل باندې د لسو کالو په عمر کېنې د سینې مبارکې په سپرولو سره د رسول الله ﷺ د زره مبارک د وینځلو سره مقصد د رسول الله ﷺ د زره نه د لېو او لعب ماده ویستل وو، ځکه چې دا ماده د لېو او لعب د الله ﷻ د ذات نه انسان غافله کوی.

په دریم ځل باندې د پیغمبري د ورکړې نه وړاندې د سینې مبارک سپرل دې دپاره اوکړې شو چې د رسول الله ﷺ زره مبارک د وحی د اسرارو او د برکاتو او د الهی علومو بار برداشت کړې شی. او په څلورم ځل باندې د معراج د واقعي نه وړاندې د رسول الله ﷺ زره مبارک د سینې مبارکې نه په راویستلو سره دې دپاره اووینځلې شو، چې د رسول الله ﷺ زره مبارک د عالم ملکوت سیل، د تجلیات الهیه او د ربانی نښو مشاهده او د الله ﷻ سره د مناجاتو او د هغه سره د خبرو اترو کیدلو صلاحیت حاصل کړې شی.

بعضی علماؤ دا نکته بیان کړې ده چې هر کله بیت الله شریف ته د داخلیدلو نه وړاندې غسل سنت گرځولې شوې دي، نو بیا هر کله چې د الله ﷻ په دربار کېنې حاضرې کیږي نو ستا بیا ددې په حقله څه خیال دي؟ او بیا حرم شریف او په دې کېنې داخلیدل خو ظاهر د کائنات دي، لهذا ددې دپاره د ظاهري جسم غسل مقرر کړې شو، او د الله ﷻ دربار ته حاضریدل باطن د کائنات ته حاضرې ده ددې دپاره د جسم د باطن (د زره مبارک) غسل مقرر کړې شو، والله اعلم بحقیقه حاله، غرض د خبرې دا چې د هر ځل د سینې د سپرولو حکمت بیل بیل وو، او مشترکه مقصد نې دا وو چې د رسول الله ﷺ د پاک زره نورانیت او پاکوالي انتها ته اوریسی (۳)

(۱): دلائل النبوة لای نعيم، رقم الحديث: ۱۶۳، ۲۱۶۱۱، مسند ابی داود الطيالسي، رقم الحديث: ۱۶۴۳، ۱۳۵۱۳
 (۲): صحيح البخاری، كتاب المناقب، باب كان النبي ﷺ تام عينه ولا ينام قلبه، رقم الحديث: ۳۵۷۰، وفي كتاب بدء الخلق تحت باب ذكر الملائكة، رقم الحديث: ۳۲۰۷، صحيح مسلم، كتاب الايمان، باب الاسراء، رقم الحديث: ۱۶۲، ۱۶۴
 (۳): فتح الباری: ۵۹۷۱۱، ۲۵۷۱۷، عمدة القاری: ۶۴۱۴، ۳۰۱۱۷، ارشاد الساری: ۵۱۲، سبل الهدی والرشاد: ۹۱۱۲، ۹۲، شرح العلامة الزرقانی: ۲۸۹۱۱، ۴۹۸، مرقاة المفاتیح: ۵۴۹۸.

ایا د(سینې مبارکې سیرل) ضروری وو؟ گنړ کړته د سینې مبارکې په سیرلو سره د رسول الله ﷺ زړه مبارک او وینځلې شو او څه حصه د کومې نه چې د شیطان په حصې سره تعبیر کولې شی، ترې نه بیله هم کړې شوه، نو دلته دا سوال پیدا کیږي، چې الله ﷻ خو په دې خبره باندي قادر وو چې د رسول الله ﷺ زړه مبارک نه راویستلې کیدی بلکه ددې نه بغیر ئې د رسول الله ﷺ زړه مبارک د ایمان او د حکمت نه ډک کړې وې نو بیا داسې ئې ولې اونه کړل؟ او بیا بیا د رسول الله ﷺ سینه مبارکه ولې اوسیرلې شوه؟

ددې په جواب کښې الشیخ ابو محمد بن ابی جمره رضی اللہ عنہ فرمائی چې اگر چې الله ﷻ په دې باندي قادر وو خو ولې په دې کښې حکمت دا وو چې د رسول الله ﷺ د یقین په قوت کښې زیادت اوشی، ځکه چې کله رسول الله ﷺ خپله خپته مبارکه په سیریدلو باندي اولیدله او ددې سیریدلو نه ئې څه اثر دوی ته اونه رسیدلو، نو ددې په ذریعه رسول الله ﷺ ته د هر هغه خوف او ویرې نه امن ورکړې شو کوم چې عادتاً ممکن وو، هم ددې وجې نه رسول الله ﷺ حالا او مقلاً د ټولو انسانانو نه زیات بهادر او نه ویریدونکې وو، او هم ددې وجې نه الله ﷻ د سورة النجم په اوولسم (۱۷) آیت کښې د رسول الله ﷺ دا صفت بیان کړې دې ﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾ (۱) چې (نظر ئې نه اوخوید او اونه د حد نه تیر شو) یعنی سترگې چې څه اولیدل بڼه په قلاز او په یقین سره ئې اولیدل، نه خو ئې نظر کوږ ووږ کیدلو سره بڼی چې اړخ ته واوړیدلو او نه خو د (مُبْصِر) په تجاوز کولو سره وړاندي لارو، بس هم په هغه ځانې باندي نظر کلک ولاړ وو د کوم خیز بنودل چې ورته مقصود وو (۲).

د رسول الله ﷺ په زړه کښې "الْعَلَقَةُ السُّودَاءُ" پیدا کولو حکمت: کوم وخت چه د رسول الله ﷺ قلب اطهر او خیرلې شو نو دهغې نه د تور رنگ تینګه وینه راویستلوسره غورزولې شوې وه. ددې باره کښې د شیخ الاسلام ابوالحسن السبکی رضی اللہ عنہ نه سوال او کړې شو نوهغوی او فرمائیل چه دا تینګه شوې وینه کومه چه الله ﷻ د انسانانو په زړونو کښې پیدا کوی په دې کښې شیطان خپل تصرفات او وسوسې وغیره پیدا کوی. نو د شق صدر په ذریعه د رسول الله ﷺ د زړه مبارک نه ئې هغه لرې کړه. نو د رسول الله ﷺ په زړه مبارک کښې د شیطان د تصرف کولو هډو څه امکان باقی پاتې نه شو. او هم دغه معنی ده د حدیث پاک ددې جملې "هذا حظ الشيطان منك" او "ولم یکن للشيطان فيه حظ".

هم د رسول الله ﷺ نه پوښتنه او کړې شوه چه ستاسو په پاک ذات کښې د شیطان دغه حصه ولې پیدا کړې شوه؟ حالانکه ده خبره خو هم ممکن وه چه الله ﷻ رب العزت دغه هډو پیدا کوله نه. نو جواب ورکړې شو چه دا حصه هم د انسانی اجزاء په شان ده د کوم نه بغیر چه د انسانی تخلیق مکمل کیدل نه کیږي. نو دا ئې په دې وجه پیدا کړه چه د دغه خلقت تکمیل اوشی اوبیا ئې داد کرامت په توګه جدا کړه. ددې نه علاوه ددې حصې جدا کول د رسول الله ﷺ په اوچته مرتبه باندي فائز کیدل هم خودل دی. بعضو دا جواب هم ورکړې دې چه که چرې الله ﷻ خپل محبوب رضی اللہ عنہ بغیر ددې حصې نه پیدا کړې وې نو نورو خلقو ته به ددې حقیقت پته نه لګیدله. بل ددې عمل په ذریعه الله ﷻ د انسانیت په وړاندي دا

(۱): بهجة النفوس و تحلیها بمعرفة مالها و ما علیها بشرح مختصر صحیح البخاری لابن ابی جمره الاندلسی. باب المعراج والاسراء. الوجه الخامس عشر: ۱۸۵۱۳. فتح الباری. باب فی المعراج: ۲۵۸۱۷. سبل الهدی والرشد. الباب الرابع عشر فیما جاء فی شق صدره وقلبه الشریفین رضی اللہ عنہ ص ۹۰۱۲.

(۲): تفسیر عثمانی، سورة النجم: ۱۷، ص ۶۹۴.

بنکاره کره لکه چه څنگه رسول الله ﷺ په ظاهري توگه (يعنی بدنې لحاظ سره) په هر شان سره مکمل وړ دغه شان د باطن په اعتبار سره هم حضور پاک کامل او اکمل وو (۱) والله اعلم بالصواب.

په مذکورې بحث کښې علامه سهيلي ۱۰۰۰ یوه بله عجيبه نکته بيان کړې ده په کوم باندې چه د وړاندې د پوهيدلونه دا ضروري دی چه د هر انسان د تخليق شروع د نطفه نه کيږي د کوم ظهور چه په شهوت سره کيږي. هم دغه نطفه درجه په درجه د ټينگي وينې شکل اختيار کړي بيا هم دغه ټينگه وينه د بوټنې شکل اختياروي او هم دغه ټينگه وينه "مغمز شيطان" (يعنی کوم ځانې چه شيطان نوکاره لگولو سره بچي تنگوي) ته ونيلى شي.

علامه سهيلي ۱۰۰۰ ليکلي چه د شهوتونو په ټولو مقاماتو باندې د شيطان خصوصى او د زړه نه نظر وي هم په دې وجه د هر قالب انساني په دغه جز باندې په خاص توگه دهغه توجو وي او هغه ئې په هر يو پيدا کيدونکي بچي کښې لتوي.

بل طرف ته چونکه د رسول الله ﷺ بختور پيدا کيدل د انساني دستور مطابق اوشو په دې وجه په حضور پاک کښې هم دغه مغمز (کومه چه شيطان د تنگولو دپاره چيږي) کيدل لازمي وو. د مولود مبارک حقيقت سره د هغې هيڅ تعلق نه وو. نو د رسول الله ﷺ د وړو کوالې په زمانه کښې دغه مغمز ويستلوسره او غورزولې شو او صرف په دغه خبره باندې بس نه شو بلکه د روح القدس غوندي فريښتي په لاسونو باندې د زمزم په اوبو وينخلوسره د ايمان او حکمت نه ډکه شوې يوه کاسه د حضور پاک په زړه مبارک کښې واچولې شوه. (۲)

د منکوبين شق صدر ۵: قاضى عياض ۱۰۰۰ د معراج نه وړاندې د شق صدر نه انکار کړې دې او د هغوى د انکار وجه د حضرت شريك بن ابي نمر روايت دې (۳) هغوى ليکي چه د شريك په روايت کښې ديري غلطي خبرې دي. دهغه ټولونه شق بطن هم دې حالاتکه دا واقعه د رسول الله ﷺ د بچين په زمانه کښې پيښه شوې وه. (۴)

چنانچه حافظ ابوالفضل العراقى ۱۰۰۰ د تقريب شرح، طرح التثريب په مقدمه کښې ليکلي دي چه ابن حزم او قاضى عياض په ليلة الاسرا کښې د کيدونکي شق صدر نه انکار کړې دې او دعوى ئې کړې ده چه دا د شريك د ځان نه جوړې کړې شوې خبرې دي حالاتکه داسې نه ده په ليلة الاسراء کښې کيدونکي شق صدر د شريك نه علاوه د نورو ديرو راويانونه نقل دي او دهغوى روايات په صحيحين کښې هم نقل دي. لکه چه وړاندې په تفصيل سره تير شوى دى (۵)

ابوالعباس القرطبي ۱۰۰۰ په المفهم کښې ليکلي دي چه په ليلة الاسراء کښې کيدونکي شق صدر دروغ گنرونکو طرف ته بالکل توجو نه دى کول پکار ځکه چه دهغې ثبوت د داسې رواة طرف ته دې کوم چه ثقات او مشاهير دي. (۶)

(۱) سبل الهدى والرشاد الباب الرابع عشر فيما جاء فى شق صدره وقلبه الشريفين صلى الله عليه وسلم: ۹۰/۲ شرح العلامة الزرقانى، ذكر رضاعه صلى الله عليه وسلم ومامعه: ۲۸۹/۱، ۴۹/۸.

(۲) الروض الأنف فى شرح السيرة النبوية لابن هشام، شق صدر: ۱۷۰/۲ ترجمان السنة الرسول العظيم وعصمته فى عهد طفولته: ۳۶۲/۳.

(۳) صحيح البخارى كتاب التوحيد رقم الحديث: ۷۵۱۷.

(۴) الشفا بتعريف حقوق المصطفى فصل فى تفضيله بالاسراء: ۱۱۶/۱.

(۵) طرح التثريب فى شرح التقريب فصل فى التراجم: ۱۸/۱.

(۶) المفهم للقرطبي كتاب الايمان باب كيف كان ابتداء الوحى: ۳۸۲/۱.

علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ المواہب اللدنیہ کنہی او علامہ زرقانی رحمۃ اللہ علیہ ددی په شرح کنہی لیکلی دی چه: دا څه چه روایت شو یعنی شق صدر اود زره مبارک راویستل و غیره دا قسم خوارق و غیره په داسې شان سره تسلیم کول واجب او لازم دی څنگه چه نقل شوی، داد خپل حقیقت نه نه دی گرځول پکار. امام قرطبی رحمۃ اللہ علیہ علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ حافظ تورپشتی رحمۃ اللہ علیہ حافظ عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ او علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ اونور علماء کرام هم دغه فرماتی چه شق صدر په خپل حقیقت باندې محمول دې او حدیث صحیح ددی مؤید دې. هغه دادې چه صحابه کرام رضی اللہ عنہم سیون یعنی د گنډلو نشان د حضور پاک په سینه مبارکه باندې پخپله لیدلو: (۱)

علامه قرطبی رحمۃ اللہ علیہ د مسلم شرح المفہم کنہی لیکلی چه: کوم سړي دا وانی چه شق صدر یوخل د وړوکوالی په زمانه کنہی شوې دهغه دخبرې طرف ته توجو نه دی کول پکار دهغه خبره غلطه ده اودا دهغه وهم دې. د وړوکوالی په زمانه کنہی او په وخت دمعراج شق صدر بیانونکی انمه مشاهیر او حفاظ حدیث دی او کوم چه هغوی ذکر کړی دی دهغې په منلو کنہی نه څه امر محال دې اونه په هغې کنہی څه تعارض دې او نه په کنہی څه تناقض دې. لهذا صحیح هم دغه دی کوم چه پورته بیان کړې شو او هم دغه موقف د علماء د یو لونی دلې دې. (۲)

شق صدر یا شرح صدر؟: د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سینه مبارکه په حقیقی توگه سره څیرلې کړې شوه. (۳) لکه څنگه چه په احادیث مبارکه کنہی ذکر کړې شوې لفظ "شَقَّ" نه صفا بنکاری. خودې سره سره ددې واقعاتوپه بیان کنہی د "فَشَّرَحَّ" لفظ هم استعمال کړې شوې دې. د "فَشَّرَحَّ" لفظ په شلولو کنہی هم دې او په معنوی ارتوالی کنہی هم دې. (۴) چنانچه د شرح به دوه قسمونه جوړیږي، شرح صدر ظاهري او شرح صدر معنوی. رومیې به د شق په معنی کنہی استعمالیږي او دویم د ارتوالی په معنی کنہی، د تسلی د حاصلولو اود حوصلې د فراختی په معنی کنہی به استعمالیږي.

په سورة الم نشرح لك كنہی "شرح" نه مراد معنوی شرح صدر دې لکه چه علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ په تفسیر عثمانی کنہی لیکلی (۵) آیا مونږ کولایونه کړه ستاسینه، چه په هغې کنہی د علومو او معارفو سمندر ورکوز کړو اود نبوت لوازم اود رسالت فرائض د برداشت کولویوه لویه حوصله ورکړه چه د بې شمیره د بنمانو د عداوت او مخالفتونو د مزاحمت نه اونه ویرېږي.

شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ تفسیر عزیز کنہی دا مضمون په ډیر تفصیل سره بیان کړې دې د کوم خلاصه چه دلته ذکر کولې شی. فرماتی: شرح صدر د حوصلې د فراختی نوم دې چه هرچاته دهغه د مرتبې کمال او طاقت په اندازه حاصلیږي. داد حوصلې فراختی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته په ظاهره او باطن کنہی حاصله شوه. نو شرح صدر معنوی یعنی د حوصلې باطنی فراختی داسې او گنړنی چه د حضور

(۱) المواہب اللدنیہ: ۲/۳۴۰ کتاب البیر فی شرح المصابیح: ۴/۱۲۷۱ شرح العلامة الزرقانی: ۸/۵۱۱ المفہم: ۱/۳۸۲ شرح الطیبی باب فی المعراج: ۱۱/۶۶ سبیل الہدی والرشاد: ۲/۸۹ فتح الباری: ۷/۲۵۷ عمدة القاری: ۱۷/۳۰ مرقاة المفاتیح: ۸/۵۴۹ شرح الشفاء للملا علی القاری: ۱/۳۹۳.

(۲) المفہم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم کتاب الإیمان باب شق صدر: ۱/۳۸۳ السیرة الحلیة باب ذکر الإسراء والمعراج: ۱/۵۱۷.

(۳) المُعَرَّب: ۱/۴۳۷ لسان العرب: ۷/۱۶۵ مجمع بحار الأنوار: ۳/۲۴۱.

(۴) المُعَرَّب: ۱/۴۵۰ لسان العرب: ۷/۷۳ مجمع بحار الأنوار: ۳/۱۹۴.

(۵) تفسیر عثمانی سورة ألم نشرح ص: ۷۸۱.

پاک په سینہ مبارک کنبی یو لونی میدان خالی واقع شو په کوم کنبی چه یولونی عظیم الشان عمارت جوړ شوې دې. په دغه عمارت کنبی دولس مجالس دی، بعض په دې کنبی دنیا سره تعلق لری اوبعض آخرت سره اوبعض دین اودنیاسره. که په دې کنبی په رومی نمبر مجلس کنبی خیال اوکړې شی چه یولونی بادشاه ناست دې اوامور سلطنت سر ته رسوی. په دویم مجلس کنبی یولونی هوښیار حکیم ناست دې د حکمت او هوښیارتوب خبرې ښائی. په دریم مجلس کنبی یوقاضی د خلقو مقدمات فیصله کوی. په څلورم مجلس کنبی یومفتی د خلقو د مسئلو حل ښائی. پنځم مجلس کنبی یو محتسب ناست دې چه د خلقو په غلطه لاز باندې په تلو دهغوی رانیول مواخذه او محاسبه کوی په شپږم مجلس کنبی یو خوږ آواز اوخوش الحان قاری په خپل ښانسته آواز کنبی د کلام پاک تلاوت کولوسره خلق خوشحالی. په اووم مجلس کنبی یو عابد د دنیا اوما فیها نه ناخبره په عبادت کنبی مشغول دې. په اتم مجلس کنبی یو کامل عارف د الله ﷻ د حکمت علوم معرفت خبرې خلقو ته ښائی. په نهم مجلس کنبی یو واعظ خوږ بیان کونکې په منبر باندې ناست وعظ اونصیحت سره خلق د الله ﷻ طرف ته متوجه کوی. په لسم مجلس کنبی یو د اوچتې مرتبې خاوند د الله ﷻ رسول د الله پاک احکامات خلقو ته رسوی. په یوولسم مجلس کنبی یومرشد کامل ناست دې د مریدانو او طالبانو احوال اصلاح، مقامات اود مرتبو په اعتبار سره لاز خودنه کوی. او په دوولسم مجلس کنبی یومحبوب نازنین ناست دې چه د سر نه واخله ترخپو پورې حسن اوجمال دې اوهغه د خپل محبت په کشش سره د خلقو زړونه ښکار کړی دی او په زرگونو خلق دهغه د حسن د یو پرق لیدو خوا هشمند دی.

که په ښه شان سره سوچ او فکر او کړې شی نوهر قسم انسانی کمالات هم په دې دوولسو قسمونو کنبی داخل دی اودا دوولس په دوولس مجالس چې په کوم میدان کنبی واقع وی هغه میدان د نبی کریم ﷺ سینه مبارکه ده. لکه څنگه چه د یو دریاب نه بې شمیره نهرونه جاری کیری اود یوې ونې د جرړې د تازه گڼی نه ټولو ښاخونه ټولې پانرې تازه اوشنې وی. دغه شان د انسانی کمالاتو ټولې شعبې د نبی اکرم ﷺ د قلب اطهر نه فیض اخلی. لکه چه د رسول الله ﷺ سینه مبارکه د ټولو کمالاتو سرچینه او مخزن دې. نو چه څومره ماخذ اصلی منظم او طاقتور وی هم هغه هومره به د هغې نه فیض حاصلونکی خړوب وی. چنانچه په شرح صدر باطنی کنبی حضور پاک په پوره توگه باکمال کړې شو. دې نه پس شرح صدر ظاهر باندې د پوهیدلو دپاره داپیژندل پکار دی چه باطن (یا عالم غیب) او د ظاهر نسبت داسې دې لکه د اصل نسبت فرع سره، کوم څه چه په عالم ظاهر کنبی موجود دی نودهغې په عالم غیب کنبی څه اصل شته. لهذا کوم څه چه په عالم ارواح او عالم غیب کنبی دی هغه مصدر او جرړه ده او کوم څه چه په عالم اجسام او عالم ظاهر کنبی دی هغه مظهر او ښاخ دهغې دې کله چه په دې مقدمه باندې پوهه حاصله شوه نو اوس خان پوه کول پکار دی چه کوم وخت د حضور پاک شرح صدر معنوی په عالم غیب کنبی ثابته شوه نو په عالم ظاهری کنبی شرح صدر (په معنی د مشق) څلور ځل ښکاره شوه او ډیر ځلې د ظاهری شرح صدر حکمتونه جدا جدا دی اودا ټول کارونه د حکیم د حکمت عین مطابق دی. (۱)

داخلاصه وه د حضرت مولانا شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمته الله علیه د کلام کومه چه هغوی په تفصیل سره په تفسیر عزیزی کنبی درج کړې ده.

(۱) تفسیر عزیزی پاره عم سورة الم نشرح: ۴/۳۹۳-۳۷۷.

د ظاهری شرح صدر د منکرینو تو دید: په ماقبل کنبې د شق بطن ذکر شوی دې. بعض کوگ ذهن والا داسې دې چه دنبی کریم ﷺ دنورو معجزو په شان په حقیقی توگه باندي کیدونکی شق صدر نه انکار کوی چه عقلاً دا خبره ناممکن ده چه د چا خيته اوشلولې شی دهغه زړه رااوویستلې شی هغه هم اوخیرلې شی اود مبتلی به نه وینه اوخی نه هغه ته تکلیف وی او هغه لږ شان ساعت پس بیاد اول په شان صحت مند او طاقتور شی. لهذا هغوی په دې روایاتو کنبې تاویلات او کرل اود شق صدر ظاهری نفی کولوسره نی داپه معنوی شرح صدر باندي محمول کړه

په دوی باندي رد کولوسره امام قرطبي رحمته الله علیه لیکي چه: په دې واقعاتو کنبې په کوم کنبې چه د شق بطن قصه ذکر ده، دهغې په ظاهر او دهغې په حقیقت باندي محمول کړې شي ځکه چه دهغې په متن کنبې عقلاً څه امر محال ذکر نه دي، په دې اعتبار سره چه د سینی خیرل اود زړه راویستل د عادت موافق د مرگ سبب دي، لیکن خارق عادت د معجزې په توگه یا د کرامت په توگه په حضور پاک باندي مرگ رانغلو: (۱)

علامه طیبی رحمته الله علیه فرماني چه: دا حدیث په کوم کنبې چه د شق بطن قصه ذکر ده، اود دې په شان نور احادیث کوم چه د دې نوعیت دی چه هغه هم په هغه شان سره قبول واجب دی لکه چه ذکر شو، په هغې کنبې حقیقی معنی پریخودوسره به د مجازی معنی طرف ته به قدم نه شی اخستلې ځکه چه دا د یو داسې صادق رحمته الله علیه ورکړې شوی خبری دی چه د یو داسې قادر طرف نه نی نقل کوی چه هر قسم قدرت لری: (۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه: شق صدر د استخراج قلب او دغه شان نور خارق عادت مخې ته راتلونکی امور هم هغه شان منل واجب دی لکه څنگه چه ذکر شوی، دهغې د حقیقی معنی نه اعراض نه شی کیدلې ځکه چه دا د الله عز وجله د قدرت لاندې داخل دی اود هغه دپاره هیڅ څیز محال نه دي: (۳)

امام محمد بن یوسف الصالحی الشامی رحمته الله علیه پخپل کتاب سبل الهدی والرشد کنبې د علامه سیوطی رحمته الله علیه قول نقل کړې دي چه: زمونږ د زمانې بعض خلقو شق صدر (حقیقی) نه انکار کړې دي او معنوی امر (شرح صدر معنوی) باندي محمول کړې دی او (اولته) شق صدر حقیقی قائلین ته د قلب حقائق الزام ورکړې دي نو دا دهغوی صریح جهالت او فحش غلطی ده اود هغوی نه داسې علوم فلسفیه باندي دیرزیات یقین اود سنت د اسرار او رموز نه د لری والی د وجې نه شوی دی نتیجتاً د الله عز وجله د طرف نه رسوانی دهغوی مقدر جوړ شوی دي. الله عز وجله دي مونږ د دې قسم فحش غلطو کنبې داخه کیدو نه محفوظ اوساتی: (۴)

شق صدر او صاحب سیره النبی ﷺ: په عصر حاضر کنبې صاحب سیره النبی صلی الله علیه وسلم سید سلیمان ندوی رحمته الله علیه هم په دې مسئله کنبې د جمهورو ملگرتیا کونکي نه ینکاری. سید صاحب په سیره النبی صلی الله علیه وسلم کنبې ذکر کړې دي: زمونږ په نیز صحیح اصطلاح شرح صدر دي او د قرآن مجید "سورة الم نشرح" کنبې هم دي واقعه طرف ته اشاره ده (الْمُنشَرِّحُ لَكَ صَدْرَكَ) آیا مونږ ستا سینه کولاو کړې نه ده؟ بیا وړاندي لیکي چه د شرح صدر معنی د سینی د کولاو ولوده اود

(۱) المفهم لما أشكل من تلخیص کتاب مسلم کتاب الإیمان: ۳۸۲/۱.

(۲) شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح باب علامات النبوة کتاب الفضائل: ۶۶/۱۱.

(۳) فتح الباری کتاب مناقب الأنصار، باب المعراج: ۲۵۷/۷ عمدة القاری: ۳۰/۱۷.

(۴) سبل الهدی والرشد الباب الرابع عشر: ۸۹/۲.

عربو په کلام کښې ددې نه مقصد خبره ورخودل او دهغې حقیقت واضح کول وی. (۱)
 شق صدر اوسر سید احمد خان: سر سید احمد خان هم د شق صدر حقیقی نه انکار کولو سره شرح صدر
 معنوی مراد اخستی دې او یوازې په دې باندې بس نه دې کړې بلکه هغه خو په معراج جسمانی او
 حالت د بیدارنې کښې ددې. د سید صاحب ددې خبرې د جائزې اخستو نه مخکښې د یو عقل پرست
 او د دین اسلام د حقیقی صورت بدلولو والا مذهب هم مطالعه کړې. واقعي د عدم وقوع قول هم
 ذکر کړې دې. (۲)

د مذکورې موقف جائزه: وړاندې په پوره تفصیل سره دا خبره ذکر کړې شوې ده چه شرح صدر په دوه
 شان سره شوې، ظاهراً هم او باطناً هم، شق صدر باطنی ته شرح صدر او په علم لدنی باندې پوره شان
 سره منطبق کول په هیڅ یو شان سره صحیح کیدې نه شی.

علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه (الْمُتَشَرِّحُ لَكَ صَدْرَكَ) په تفسیر فواند کښې لیکلی دی: آیا مونږ
 ستا سینه کولونه کړه چه په هغې کښې د علمو او معارف سمندر ورکوز کړو او د نبوت لوازم او د
 رسالت فرائض برداشت کولو یوه لویه او وسیع حوصله ورکړه چه د بې شمیره د بنمنانو عداوت او د
 مخالفتونو د مزاحمت نه اونه ویرېږې. (تنبیه) د احادیث اوسیر نه ثابت دی چه په ظاهري توگه باندې
 هم فرښتو ډیر خل د حضور پاک سینه څیرلې ده خود آیت مدلول په ظاهر هغه نه معلومېږي. (۳) ددې
 نه معلومه شوه چه د شرح صدر یو صورت شق صدر والا هم دې خود آیت مدلول نه دې لکه څنگه
 چه شق صدر د پورته ثابت شوی احادیثو مدلول صرف معنوی شرح صدر نه دې. غرض دا چه د دواړو
 مدلول جدا جدا دي.

علامه بدر عالم میرتههی رحمته الله علیه د معراج د حدیث تشریح کولو سره په ترجمان السنة کښې لیکلی دی (۴)
 د دې (معراج) په تعدد کښې شک هغه چاته کیدې شی د چا په ذهن کښې چه د معراج د واقعي څه
 اهمیت نه وی. یو د زمکی مخلوق د آسمانونو او د پاسبه سیل کول څه معمولی خبره نه ده. دا عزت په
 دنیا کښې صرف هم یو رسول اعظم صلی الله علیه و آله ته نصیب شوې او هغه هم په ټول عمر کښې په حالت د
 بیدارنې کښې صرف هم یو خل. بیا د بچین واقعه خو د نورو د سترگو د لیدلو وه او دا واقعه پخپله د
 حضور پاک په خپل زبان فیض ترجمان بیان کړې شوې ده. یو د بجلنی د پرق په شان تلونکی سورلنی
 باندې سوریدل او د آسمانونو پورته تلوسره د آسمانونو پورته رسیدل، ددې دپاره به په زړه کښې
 د الله تعالی د لوینی څومره طاقت پکاروی یو عادی طبیعت ددې څه اندازه کولې شی. که چرې دا شرح
 صدر جوړ کړې شی نو شق صدر به د سره په احادیثو سره معدوم شی او بیابانه ولې دا سوال نه پیدا کیري
 چه کوم وخت په ماشوموالی کښې ده شرح صدر شوې وه نوبیا د معراج نه وړاندې ددې د کیدلو څه
 ضرورت وو؟ خو چه کوم سرې د حدیث نه ناخبره وی دهغه نظر په عقلی دائره کښې دومره محدود وی
 چه هغه په دې هم نه پوهیږي چه کوم د شق تفصیلونه په احادیثو کښې موجود دی آیا دهغې په شرح
 صدر باندې محمول کول معقول دی؟ دلته صرف د یوشق په لفظ باندې بحث نه دې بلکه دا غور کول

(۱) سیرة النبی صلی الله علیه وسلم، شق صدر یا شرح صدر: ۲۷۹/۳-۲۶۹.

(۲) تفسیر القرآن سر سید احمد خان، سورة الإسراء، شق صدر: ۱۳۱/۶-۱۲۳.

(۳) تفسیر عثمانی سورة الم نشرح ص: ۷۸۱.

(۴) ترجمان السنة الرسول الأعظم و شق صدره لیللة المعراج صلوات الله وسلامه علیه: ۱۶۰/۴-۱۵۹.

دی چه د شق کوم تفصیلات او کیفیات راغلی دی آیا هغه هم د دغه تاویل متحمل کیدی شی که نه؟ مثلاً دیوی فریفتی راتلل او د حضور پاک سینه مبارکه خیرل، او د حدود شق تعیین کول، زره مبارک بهر راوستل، بیابا په یو پلیت کبني دهغې وینخل، دهغه پلیت د سرو زرو کیدل، بیا داوونوم اخستلو سره زمزم وئیل، دغه شان بیا ددی د صحیح کیدو تفصیلی کیفیت بیانول، که د دغه ټولو څیزونو په شرح صدر وی نو دا تاویل به وی یا د الفاظو مسخ کول به وی؟ او داسې تاویلات کولو سره د کوم دېره چه په الفاظو کبني گنجائش نه وی آیا د شریعت نه ایمان او چتول نه دی؟ که چرې دا شق صدر په معنی د شرح صدر شوې وی چه د منکرینو په قول هرنبی ته حاصل وی نو آیا ددی تفصیلاتو ثبوت د یو نبی په ژوند کبني پیش کولې شی؟ دا شرح صدر هم عجیبه وو کوم چه دهر نبی دپاره ثابت کړې شی مگر د شق ددی تفصیلاتو ثبوت د تیرو شوو انبیاء کرامو د کتر تعداد نه به نی په یو کبني هم پیش نه کړې شی، یا للعجب .

غرض دا چه شق صدر او شرح صدر دواړه جدا جدا دلیل سره د قرآن پاک او احادیث مبارکه نه ثابت دی. وړاندې محدثین کرام او د علماء سیر اقوال نقل شوی. اوس لاندې د مفسرینو اقوال ذکر کولې شی چه هغوی هم د دواړو جدا جدا مدلول ذکر کړې دي.

داتفصیل علامه ثعلبی رحمته الله علیه الکشف والبیان کبني علامه زمخشری رحمته الله علیه تفسیر الکشاف کبني علامه ابن جوزی رحمته الله علیه زاد المسیر کبني علامه بیضاوی رحمته الله علیه تفسیر البیضاوی کبني علامه ابن کثیر رحمته الله علیه خپل تفسیر کبني علامه ابو سعود رحمته الله علیه تفسیر ابی السعود کبني علامه صاوی رحمته الله علیه حاشیه الصاوی علی الجلالین کبني علامه شوکانی رحمته الله علیه فتح القدر کبني او علامه آلوسی رحمته الله علیه روح المعانی کبني ذکر کړې دي. (۱)

خلاصه دکلام دا چه د شق صدر نه مراد حقیقه د سینې مبارکې خیرل مراد دی د شق صدر نه شرح صدر معنی مراد اخستل چه د یو خاص قسم علم دې صریح غلطی ده. شق صدر د حضور پاک رحمته الله علیه د خاص الخاص معجزات نه یوه معجزه ده او شرح صدر حضور پاک رحمته الله علیه سره مخصوص نه ده. د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې نه واخله تراوسه پورې هم علماء صالحین ته شرح صدر کبني بل که چرې د شق صدر نه شرح صدر معنی مراد وی کوم چه یو معنوی امر دې نوبیابه ددی حدیث څه مطلب وی؟ چه سیون (د گنر) نشان کوم چه د رسول الله رحمته الله علیه په سینه مبارکه باندې صحابه کرامو په خپلو سترگو لیدلو. آیا په شرح صدر سره په سینه مبارکه باندې د گنر څه نښې ښکارېږي؟ لاجول ولاقوة الا بالله العلی العظیم. (۲)

یو وضاحت: د سید صاحب په دې موقف باندې په انوار الباری کبني هم راگیرونه کړې شوې ده. په دې مقام باندې مؤلف انوار الباری سید احمد رضا پجنوری په حاشیه کبني لیکلی دی چه: د حضرت سید صاحب په کومو تفردات او طرز تحقیق باندې نقد کړې شوې دې زمونږ ذاتی خیال دادې چه هغه

(۱) الکشف والبیان فی تفسیر القرآن المعروف بتفسیر الثعلبی: ۴۸۷/۶-۴۸۶ تفسیر الکشاف للزمخشری سورة ألم شرح: ۷۵۹/۴. زاد المسیر فی علم التفسیر لابن الجوزی: ۲۸۴/۸ حاشیه الشهاب علی تفسیر البیضاوی: ۵۱۶-۵۱۷/۹ تفسیر ابن کثیر سورة ألم شرح: ۴۸۵/۶ تفسیر ابی السعود للقاضی ابی السعود: ۴۴۳/۶ حاشیه الصاوی علی تفسیر الجلالین: ۴/۲۸۹ فتح القدر للشوکانی: ۵/۵۷۷ تفسیر روح المعانی: ۱۵/۳۸۷-۳۸۵ تفسیر الکبیر للرازی: ۲-۵/۳۲

(۲) میرزا مصطفی صلی الله علیه وسلم لکامه لوی شق صدر کی حقیقت: ۸۲/۱

ددې د لونی حصې نه رجوع فرمائیلې وه او یو ځل دهغوی رجوع په معارف کښې شائع شوې هم وه. مگر دا د اداره دارالمصنفین اعظم گره. لویه هیره ده چه نه دهغوی د رجوع مطابق تالیفات کښې اصلاح او کره او نه نې دهغوی تالیفاتو سره چهاپ کره.

په داسې صورت کښې د حضرت ﷺ چرته په سابقه تحقیق باندې نقد او طعن کیرې نو په دې سره زړه ته تکلیف کیرې خاص کر ددې دپاره چه راقم الحروف حضرت سید صاحب ﷺ سره د هغوی قیمتی علمی خدماتو د وجې نه د مجلس علمی د ابهیل د زمانې نه د زړه تعلق پاتې دې. او د یوې مودې پورې دا کوشش او خواهش هم پاتې دې چه هغوی دې دخپل تفردات نه رجوع او کړې. بیا د رجوع خبر د یو محترم د یو ذاتی خط په ذریعه سره ملاؤ شو او په معارف کښې هم چهاپ شو نو دیره خوشحالی حاصله شوه. بیا آخری عمر کښې چه څومره حضرت تهانوی ﷺ سره دموصوف تعلق او استفاده زیاتیدله دهغوی په خیالاتو کښې نور بدلون کیدلو او دموصوف د وفات نه صرف یوه هفته وړاندې چه د احقر کوم ملاقات اوشو په هغې سره هم د دغه پورتنو خیالاتو تائید او توثیق اوشو. په دې وجه دا یو څو کرښې د خپل علم او تسلی مطابقت حضرت صاحب نورالله مرقده باره کښې اولیکلې شوې. خو ښکاره خبره ده چه په سیره النبی وغیره کښې کوم څیزونه تراوسه پورې چهاپ کیرې او یوشان د هغې ترجمې هم په نورو ژبو کښې چهاپ کیرې. په هغې سره چه کومې غلط فهمنی خوریرې دهغې ازاله په صحیح نیولو او نقد سره کیدې شی کوم چه د اهل تحقیق حق دې. جزاهم خیر الجزاء (۱)

ایا شق صدر سابقه انبیاء کرامو علیهم السلام سره هم شوې دې؟ لکه څنگه چه نبی کریم ﷺ سره د شق صدر واقعه پښه شوې ده دغه شان سابقه انبیاء کرام علیهم السلام سره هم داسې امر پښې شوې که نه؟ په دې کښې اختلاف دې.

امام شامی ﷺ سبل الهدی والرشاد کښې لیکلې دی چه "د علامه سیوطی ﷺ په نیزد شق صدر معجزه زمونږ نبی کریم ﷺ سره خاص ده. سابقه انبیاء کرامو کښې چاسره هم داسې واقعه نه ده پښه شوې. دې نه پس لیکې چه صحیح خبره داده چه دا معجزه صرف حضور پاک سره خاص نه ده بلکه نور انبیاء کرام هم په دې معجزه کښې حضور پاک سره شریک دی لکه چه بعض روایاتو سره دې طرف ته اشاره ملاویرې." (۲)

د جمهورو قول هم دغه دې چه د سابقه انبیاء کرامو زړونه هم وینځلې شوې وو. البته په کوم تفصیل او اهتمام سره چه د نبی کریم ﷺ سره د پښیدونکې معامله خبر ملاویرې دغه شان سابقه انبیاء کرامو سره پښیدونکې واقعه خبر نه ملاویرې صرف اشاره ملاویرې چه د سابقه انبیاء کرامو زړونوته هم غسل ورکولې شو. (۳)

قوله: ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْرَمَ بیانی دا د زمزم په اوبوسره او وینځلو. زمزم دهغه کوهی نوم دې کوم چه په مسجد حرام کښې دې. لفظ زمزم د تانیث او علمیت په وجه غیر منصرف دې. دې ته زمزام، زوازم او زوزم هم وئیلې شی. په لغات کښې ددې نور دیر نومونه هم ذکر شوی دی. په کوم کښې چه:

(۱) انوار الباری شرح صحیح البخاری شق صدر اوسیرت النبی صلی الله علیه وسلم: ۱۶-۱۷/۱۱.

(۲) سبل الهدی والرشاد الباب الرابع فی شق الصدر: ۹۱/۲.

(۳) فتح الباری باب المعراج: ۳۵۷/۷ شرح العلامة الزرقانی فی شق الصدر: ۲۸۶/۱ السیرة الحلیة باب ذکر الإسراء والمعراج: ۵۱۷/۱ سبل الهدی والرشاد: ۹۱/۲ ذخیره العقبی رقم الحدیث ۴۴۸، ۲۹/۶.

مَكْنُومَةٌ، مَضْنُونَةٌ، شُبَاعَةٌ، سُقْمَاءٌ، الرِّوَاءُ، رَكْضَةٌ، جَبْرَيْلُ، هَزْمَةٌ، جَبْرَيْلُ، شِفَاءٌ، سَفِيمٌ، طَعَامٌ، طَعِيمٌ، خَيْرَةٌ، عَبْدِ الْمَطْلَبِ (۱)
 دې ته زمزم و نیلووجه د دغه ابوزیاتوالې دې یابیاچه کله د زمکې نه اوبه وتلې وې هغه وخت حضرت هاجر هجره بی بی ددې اوبونه چاپیره پوله جوړولوسره (دې دپاره چه اوبه اخوا دیکخوا نه شی او نیل زم زم (اودریبه اودریبه) یا د دغه اوبو د راخوتکیدو په وخت حضرت جبرائیل علیه السلام دغه اوبونه او نیل زم زم اوددې نه علاوه وجه هم کیدې شی. (۲)

په زمزم سره د قلب اطهر د وینخلو وجه: علامه زرقانی علیه السلام فرماني چه د رسول الله ﷺ زړه مبارک په زمزم سره د وینخلو حکمت دادې چه دا اوبه زړه ته طاقت ورکوی او ویره لرې کولوسره سکون پیدا کوی. حافظ زین الدین عراقی علیه السلام فرماني چه په لیلۃ الاسراء کسې په دې اوبوسره د رسول الله ﷺ زړه مبارک ته غسل خکه ورکړې شو چه د عالم ملکوت په رؤیت باندې حضور پاک ته تقویت حاصل شی. (۳)

د رسول الله ﷺ زړه مبارک د جنت په اوبوسره ولې اونه وینخلې شو؟ بدې خانی کسې یو سوال پیدا کیدی چه کله د رسول الله ﷺ سینه مبارکه خیرلوسره د حضور پاک زړه مبارک ته غسل ورکړې شو نو د هغې دپاره فربتو هم د آسمان نه پلیت راورلو نودې سره به نې د جنت نه اوبه هم راخستې وې حالانکه داسې اونه شو بلکه هم د دنیا په اوبوسره د حضور پاک زړه مبارک او وینخلې شو داسې ولې اوشو؟

ددې په جواب کسې علامه ابن ابی جمرة علیه السلام فرماني که چرې د جنت په اوبوسره د رسول الله ﷺ زړه مبارک ته غسل ورکړې شوې وې نودامت دپاره به ددې د برکت اثر باقی نه وي پاتې شوې خکه چه ددې اوبو مستقر دنیانه ده بلکه جنت دې. بل ددې وجې نه هم چه آب زمزم هم آسمانی یا جنتی اوبه دی او هغه دا شان چه د الله جل جلاله قول ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَتْهُ فِي الْأَرْضِ ۗ إِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهٖ لَقَدِيرُونَ﴾ (۴) په تفسیر کسې حضرت ابن عباس علیه السلام قول دې چه په زمکه کسې هم کومې اوبه دی هغه هم د هغه اوبونه دی کومې چه د آسمان نه نازل شوی او په یو روایت داهم دی چه کله باران راوریرې نو په هغې کسې د جنت د اوبونه خه حصه ملاؤ شوې وی او په دغه باران کسې برکت د دغه ملاؤ شوې اوبو په اندازه وی. چنانچه په دې معنی کسې ټولې اوبه هم د جنت اوبه دی یا خه اوبه د جنت وی ددې نه علاوه د آب زمزم نور فوائد هم بیان کړې شوی دی په کوم کسې چه یو خو دلته ذکر کولې شی مثلاً:

① دامت دپاره برکت باقی ساتل مقصود وو. ② آب زمزم په هغه زمکه باندې واقع وو چرته چه بیت الله وو ③ دا اوبه د مبارک هستنی حضرت اسماعیل علیه السلام د اکرام دپاره پیدا کړې شوې ④ ددې اوبو یو خاصیت داهم دې چه په دې اوبو کسې د حضرت هاجر هجره بی بی دپاره خوراک هم کیخودی شو. ⑤ ددې اوبو ښکاره کیدل د یو خاص وجې او مقصد دپاره د خاص او مقرب فربتی حضرت جبرائیل علیه السلام

(۱) الصّحاح للجوهري، ص: ۴۵۸ لسان العرب: ۸۶/۶ القاموس المحيط ص: ۱۰۰۸ ذخيرة العقبی فی شرح المجتبى رقم الحديث: ۴۴۸، ۲۹/۶.

(۲) فیض القدير رقم الحديث: ۲۲، ۸۱/۱.

(۳) شرح العلامة الزرقانی: ۶۵-۶۶/۸.

(۴) سورة المؤمنون: ۱۸.

په ذریعه اوشو. لهذا په دې خاص اوبو کښې د حضور پاک زیات عزت او دهغوی زیات تعظیم وو په دې وجه په دې اوبوسره د حضور پاک زړه مبارک ته غسل ورکړې شو.

بعض داهم ونیلی دی چه کله دا اوبه د حضور پاک د باباجان حضرت اسماعیل عليه السلام د حیاة سبب جوړ شو نو زیات مناسب هم دغه وو چه هم د دې په ذریعه د حضور پاک زړه مبارک ته غسل ورکړې شی. (١)
اب زمزم غوره دی که اب کوثر؟ د معراج د سفر نه وړاندې حضور پاک سره د شق صدر معجزه پینښه شوه په کوم کښې چه د حضور پاک زړه مبارک په آب زمزم سره اووینخلې شو. هغه وخت د آب زمزم د استعمال د وجې نه دا سوال پیدا شو چه په اوبو کښې آب زمزم غوره دی که آب کوثر؟ (چه په جنت کښې یوه چینه ده یا یو نهر دې). نو په دې باره کښې په مجموعی توگه باندې درې اقوال مخې ته راخی: د ټولونه رومیې قول دادې چه آب زمزم د ټولو اوبونه غوره دی په دې وجه د حضور پاک زړه مبارک ته په دې سره غسل ورکړې شو. که چرته نورې اوبه د دې نه غوره وې نو دکائنات د ټولو نه د عظیم او مبارکې هستنی دپاره به هم دهغه اوبو انتخاب کیدلو نه چه د آب زمزم. دا قول اختیارونکې شیخ الاسلام السراج البلقینی رحمته الله علیه دې. دا قول علامه قسطلانی رحمته الله علیه علامه زرقانی رحمته الله علیه علامه ابن ابی جمرة رحمته الله علیه علامه سهیلی رحمته الله علیه او امام یوسف الصالحی رحمته الله علیه او علامه عینی رحمته الله علیه ذکر کړې دې. (٢)
دویم قول د علامه سیوطی دې چه آب زمزم ته مطلق د ټولو اوبونه افضل ونیل محل نظر دې البته داسې ونیلی شی چه آب زمزم د دنیا د ټولو اوبونه غوره دی او د جنت د اوبونه د ټولو نه غوره آب کوثر دې. ځکه چه آب کوثر دارالبقاء سره تعلق لری لهذا دا په دارالفناء کښې نه شی استعمالولې. لهذا په دارالفناء کښې د هغه ځانی د ټولو نه غوره اوبو زمزم سره غسل ورکړې شو.

د دوی په دې خبره باندې دا اشکال کیدې شی چه کوم پلیټ په دې واقع کښې استعمال کړې شو هغه خوهم د دارالبقاء یعنی جنت نه راوړلې شوې وو او دهغې استعمال په دارالفناء یعنی دنیا کښې اوکړې شو. نو د دې جواب دهغوی د طرف نه دا ورکړې شو چه دا اشکال ټیک نه دې ځکه چه پلیټ او رکیبنی داسې څیز دې د کوم په استعمال سره چه هغه ختمیږی نه په خلاف د اوبو چه دهغې په استعمالولو سره خودهغې ذات فنا کیږی په دې وجه دهغه ځانی پلیټ نی استعمال کړو لیکن اوبه نی استعمال نه کړې.

د علامه سیوطی رحمته الله علیه د دې خبرې هم جواب ورکړې شو چه کله تاسو دومره خبره اومنله چه د حضور پاک زړه مبارک ته هم په غوره اوبوسره غسل ورکړې شو نو دهغوی د شیخ الاسلام البلقینی رحمته الله علیه قول چه هم زمزم غوره اوبه دی تسلیم کول هم لازم شو. په دې وجه دهغوی ذکر کړې شوي دلیل د وجې نه زمزم غوره اوبه گرځولوباندې هم څه دلیل نشته دې او دهغوی دا وینا کول چه آب کوثر د جنت یعنی دارالبقاء اوبه دی په دې وجه دا په دارالفناء کښې استعمال نه کړې شو. د دې خبرې تقاضا نه کوی چه په دې اوبوسره د حضور پاک زړه مبارک ته غسل مه ورکوئی ځکه چه د حضور پاک د شان او منصب سره

(١) بهجة النفوس باب المعراج خرق العادة النبی صلی الله علیه وسلم: ١٨٩-١٨٨/٣ ذخیرة العقبی فی شرح المجتبی باب فرض الصلاة رقم الحديث: ٤٤٨، ٢٩/٦ الروض الأنف عن شق الصدر مرة: ١٧٤/٢ شرح العلامة الزرقانی: -٦٥/٨٦٦ سبل الهدی والرشاد الباب الرابع عشر: ٩٦/٢.

(٢) المواهب اللدنیة المصدر الخامس: ٣٥٤/٢ شرح العلامة الزرقانی ٦٦/٨-٦٥ بهجة النفوس: ١٨٨-١٨٩/٣ الروض الأنف: ١٧٤/٢ سبل الهدی والرشاد: ٩٦/٢ عمدة القاری: ٣١/١٧ مرقاة المفاتیح: ١٠/٥٢٨ التعلیق البصیح: ١٣٩/٧ نسیم الرياض: ٣/١١٠ الکوثر الجاری: ٢٨/٢.

حو لاتق دا وو چه د حضور پاک د پاره مطلقاً غوره اوبه استعمال کړې شوې وې نه چه صرف د دنیا د اوبونه غوره اوبه.

دویمه خبره دهغوی دا وینا کول چه د طشت یا پلیټ حال خو بل دې په دې باندې قیاس کولوسره دې اشکال نه کوی، تسلیم نه ده خکه چه دغه وخت د حضور پاک کرامت ښکاره کول وو گنی د سرو زرو استعمال خو حرام وو کوم وخت چه دا جائز اوگرخولې شو نو مونږ پوهه شو چه دا مقام اووخت د یو خرق عادت امر ښکاره کولو دې دې د پاره چه په هغې سره د حضور پاک د پاره د نور کرامت او عزت اظهار اوشی. نو دا خبره تقاضا کوی چه دکوثر اوبه استعمال شوې وې که هغه چرته غوره وې خوچه کله ددې باوجود د زمزم اوبه استعمال کړې شوې نو دا په دې خبره باندې قرینه ده چه هم دغه اوبه هم د کوثر د اوبونه غوره دی. دا قول علامه زرقانی رحمته الله علیه او علامه مناوی رحمته الله علیه ذکر کړې دي. (۱)

دریم قول د ابن الرفعة دې چه د ټولو نه غوره اوبه هغه دی کومې چه د حضور پاک د گوتونه د معجزه په توگه جاری شوې. اوداسې د حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم نه خو خل شوی. دغه مواقع علامه یوسف الصالحی رحمته الله علیه خپل کتاب سبل الهدی والرشاد لسم جلد کښې په تفصیل سره ذکر کړی دی ددې د غوره کیدو وجه داده چه دا اوبه د حضور پاک د مبارکو گوتو نه جاری شوې او د زمزم اوبه د حضرت اسماعیل علیه السلام د پوندو په مرلوسره، ددې دواړو په مینځ کښې فرق صفا ښکاره دې. په دې وجه کومه معجزه چه د حضور پاک د گوتو مبارکونه ښکاره شوه دا ډیره ابلغ ده د حضرت اسماعیل علیه السلام د معجزې نه.

البته ددې خبرې د وجې نه د علامه بلقینی په دې خبره باندې اشکال نه شی کیدې چه هغوی فرمائیلی د حضور پاک صلی الله علیه و آله وسلم زره مبارک د ټولو نه په غوره اوبوسره اووینځلې شو. خکه چه هغه وخت څه نورې اوبه خاص کر د حضور پاک د گوتو مبارکوراوتلې اوبه موجود نه وې پدې وجه د هغه وخت موجود اوبو کښې غوره اوبه مراد دی.

اودغه شان په ابن الرفعة باندې هم ددې صحیح حدیث د وجې نه څه اشکال نه شی کیدې په کوم کښې چه د زمزم د اوبو فضیلت راغلې دې. «خير ماء على وجه الأرض ماء زمزم» (۲) چه حضور پاک ارشاد فرمائیلی دې په مخ د زمکې د ټولونه غوره اوبه د زمزم اوبه دی.

اشکال په دې وجه نه شی کیدې چه د حضور پاک ددې فرمان په وخت هغه اوبه موجود نه وې کومې چه د معجزې په توگه دهغوی صلی الله علیه و آله وسلم د گوتو مبارکونه راوتلې. مطلب دا چه هغه وخت ددغه معجزې ظهور هم نه وو شوې. دا قول علامه زرقانی رحمته الله علیه علامه ابن ابراهیم حلبی رحمته الله علیه علامه یوسف الصالحی الشامی رحمته الله علیه اوملا علی قاری رحمته الله علیه ذکر کړې دي (۳).

اوس په دې دريوارو اقوالو کښې راجح قول کوم یو دې؟ په دې باره کښې علامه عبدالرؤف المناوی رحمته الله علیه د دې حدیث «خير ماء على وجه الأرض ماء زمزم» په تشریح کښې لیکنی چه ددې نص د وجې نه دهغه علماؤ د پاره تقویت پیدا کړې چه د کوثر د اوبونه د زمزم اوبه غوره گرځوی. بیا لږ شان وړاندې تلو سره کتلې شی چه د دې حدیث «خير ماء على وجه الأرض ماء زمزم» د وجې نه بعض علماؤ آب زمزم نه د

(۱) شرح العلامة الزرقانی المقصد الخامس فی تخصیصه علیه الصلاة والسلام بخصائص المعراج والإسراء: ۶۶-

۶۷/۸ فیض القدير بشرح الجامع الصغير حرف الهمزة رقم الحديث: ۲۲، ۸۱/۱

(۲) المعجم الكبير للطبرانی رقم الحديث: ۱۱۰۰۴، ۲۷۹/۵ المصنف لعبدالرزاق باب زمزم وذكره رقم الحديث:

۹۱۱۹، ۱۱۶/۵ جامع الأحاديث للسيوطی رقم الحديث: ۱۱۸۱۹ حرف الخاء.

(۳) شرح العلامة الزرقانی: ۶۸/۸ السيرة الحلبية: ۱۳/۳ سبل الهدی والرشاد: ۱۳/۱۰ مرآة المفاتيح: ۵۲۸/۱۰

هغه اوبونه هم غوره او نیل کومې چه د حضور پاک د گوتو مبارکونه جاری شوي وي حالانکه به هغه موقع چه دغه اوبونه غوره و نیلې شوي وو هغه وخت د حضور پاک د گوتو مبارکونه جاری کیندونکي اوبو والامعجزه ښکاره شوي هم نه ود. (۱)

د کلام خلاصه دا شوه چه د هغه وخت په اعتبار سره کوم وخت چه شق صدر اوشو د ټولونه غوره اوبه اوبه د زمزم گرځولې شي اودې نه پس هغه اوبه کومې چه د حضور پاک د گوتو مبارکود اثر نه پیدا شوي

قوله: ثُمَّ جَاءَ بِطُسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ: بیانی د سرو زرو یو بلیت راوړو راغله. طشت یو د تپال په شان

لوبنی وي چه اکثر د پیتلو نه جوړ شوي وي اکثر ددې استعمال د لاسونو د وینځلو دپاره کیږي. طشت د طاء فتحه او سین سکون سره وي. د ابن قریول وینا ده چه دا لفظ 'ط' په کړه سره هم استعمالیږي لیکن ددې استعمال فتح سره زیات فصیح دي و نیلې شي چه د طشت اصل طس د سین تشدید سره دي یو سین د ثقیل کیدو د وجې نه په تاء سره بدل کړې شوي. نوچه کله ددې جمع راوړلې شي نو سین واپس راگرځي لکه طاس، طیس، اطاس او طوس.

په طست کښې د یونه زیات لغات هم موندلې شي مثلاً الطس، الطة، الطة. ددې نه الطس جمع اطاس طوس او طیس راځي او الطة جمع طاس او طس راځي. (۲)

د زره مبارک د وینځلو دپاره د طشت استعمال ولي او کړې شو؟ علامه عینی رحمته الله علیه لیکي چه ددې لوبنی خاصوالي نور لوبنی پریځودو سره ځکه او کړې شو چه په عرف کښې ددې قسم وینځلو دپاره هم ددې لوبنی استعمال کیږي. (۳)

د سرو زرو طشت ولي استعمال کړې شو؟ د شق صدر په موقع باندي د حضور پاک زره مبارک د سرو زرو په طشت کښې کیځودو سره او وینځلې شو. نو په دې ځانی کښې دا سوال پیدا کیږي چه په شریعت محمدي کښې خود سرو زرو استعمال حرام دي نو دا ولي استعمال کړې شو؟ ددې سوال د امت علماؤ ډیر جوابونه ورکړي دي: ① د سرو زرو د استعمال د حرمت حکم په دې دنیا کښې په استعمال باندي دي په آخرت کښې نه دي لکه چه حضور پاک ارشاد فرمائیلې دي «هو لهم فی الدنيا وهولنا فی الآخرة» (۴) د سرو زرو استعمال د کافرانو او غیر مسلمو دپاره په دې دنیا کښې دي (زمونږ دپاره نه دي بلکه) زمونږ دپاره خوبه ددې استعمال په آخرت کښې وي (هلته به د هغوی دپاره نه وي)

بیا ددې طشت استعمال خود نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم نه دي شوي ددې استعمال خو هغه فربتو کړې چه دغه لوبنی نې خان سره راوړلې وو اود احکامو مکلف مونږ انسانان یو نه چه فربتې

(۱) فیض القدير حرف الباء رقم الحديث: ۴۰۷۷، ۶۵۲/۳، مرقاة المفاتیح باب علامات النبوة: ۲۸/۱۰ شرح العلامة الزرقانی: المقصد الخامس: ۶۸/۸ الكنز المتوارى باب كيف فرضت الصلوة: ۷/۴.

(۲) الصحاح للجوهري ص: ۴۰، النهاية فی غريب الحديث والأثر: ۱۱۰/۲، المغرب: ۲۰/۲، لسان العرب: ۱۶۰- ۱۶۱/۸، القاموس المحيط ص: ۱۴۳، عمدة القاری: ۶۳/۴، شرح النووي علی صحيح مسلم: ۳۸۹/۲.

(۳) عمدة القاری: ۶۳/۴، فتح الباری: ۳۹۷/۱، سبل الهدی والرشاد: ۹۳/۲.

(۴) سنن ابن ماجه باب كراهية اللباس رقم الحديث: ۳۵۹۰، ص ۱۱۸۷، المصنف لابن أبي شيبة كتاب اللباس رقم الحديث: ۲۵۱۴.

④ دا امر هغه وخت پيښ شو کوم وخت چه د دغه لوبنو (يعنی د سرو زرو د لوبنو) د استعمال ممانعت حکم نه وو نازل شوې. بلکه ددې استعمال مباح وو او ددې د حرمت حکم خو په مدینه المنورة کښې نازل شوې.

⑤ يوجواب دا هم ورکړې شوې دي چه دا امر د رسول الله ﷺ خصوصياتو سره تعلق لري. دا جواب ملاعلی قاری رحمته الله علیه په مرقاة کښې ذکر کړې دي.

⑥ حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ليکلی دی چه دا خبره هم ممکن ده چه د حرمت حکم د دنيا احوال سره مخصوص وی او کوم څه چه په ليلة الاسراء کښې پيښ شوی هغه اکثر د غيبواحوالوسره وو په دې وجه به هغه احکام آخرت سره هم ملحق وی (او په آخرت کښې به د سرو زرو نه مستفيد کيدونکی خالصتا هم مؤمنان وی).

⑦ علامه خفاجی رحمته الله علیه ليکلی دی چه د سرو زرو استعمال ځکه اوکړې شو چه هغه د جنت سره زرو کوم چه زمونږ د دنيا د سرو زرو د جنس نه نه دی او د احکامو تعلق د دې دنيا د سرو زرو سره دی لهذا دلته د نورو جوابونو هډو ضرورت نه پاتې کيږي. (۱)

د سرو زرو د استعمال حکمت: د رسول الله ﷺ د زره مبارک د وينخلو د پاره د سرو زرو استعمالولو څه حکمت وو؟ په دې باره کښې د ټولونه تفصيلی کلام علامه سهيلي رحمته الله علیه کړې دي او ددغه کلام څه نوره تشریح او اضافې سره علامه يوسف الصالحی الشامي او علامه زرقانی رحمته الله علیه نقل کړی دی.

چنانچه علامه سهيلي رحمته الله علیه فرماني لکه څنگه چه د سرو زرو ظاهر او دهغې ذات دي دغه شان دهغې لفظ او صفات هم دي. او د هات د لفظ اوصاف ظاهر او ذات د حضور پاک، وحی الهی او قرآن مجيد سره مناسبت دي. که لفظ ذهب ته او کتلې شي نو دا به دهغه معنی په مناسبت شي د کومې چه رسول الله ﷺ سره اراده کړې شوې وه. يعنی الله ﷻ د حضور پاک سره د عقيدې د ناپاکوالی (شرك) د لرې کولو اراده اوکړه او حضور پاک نی په هر اعتبار سره ظاهراً او باطناً پاک اوصفاکړو.

او که چرې د ذهب معنی او اوصاف ته نظر اوکړې نو ددې معنی يو څيز دهر قسم خرابو وغيره نه پاکول او صفا کول دي. چنانچه د سرو زرو د طشت مناسبت دهغه څيز سره اوشو د کوم چه حضور پاک سره اراده اوکړې شوه يعنی د حضور پاک د زره مبارک صفاتی.

د سرو زرو د اوصاف نه يو ددې ثقیل يعنی دروندوالي کيدل هم دی، تردې چه که دا په پاره کښې هم واچولې شي نو دا په هغې کښې هم لاندې کيښی بل طرف ته په حضور پاک باندي نازل کيدونکې کتاب قرآن مجيد او وحی هم ډير زیاته دروندوالي لرلو لکه چه د الله ﷻ ارشاد دي ﴿الْأَسْلَقُ عَلَيْكَ قَوْلًا تَلْمِذًا﴾ (۲) چه مونږ اچونکی يوپه تاباندي يو بوج (وزنداره) خيره.

حضرت عائشه رضي الله عنها فرماني چه کله به په حضور پاک باندي وحی نازلیدله او هغوی به په اوبڼه باندي وو نو (د وحی د بوج د وجې نه) به هغه اوبڼه کيناستله بيا به هغې د حرکت کولو طاقت نه لرلو (تردي

(۱) بهجة النفوس حديث الإسراء والمعراج: ۱۸۰/۳ مرقاة الفاتح كتاب الفضائل باب علامات النبوة: ۵۲۸/۱۰ فتح

الباري: كتاب المناقب باب المعراج رقم الحديث: ۳۸۸۷، ۲۵۷/۷، نسيم الرياض القسم الأولى في تعظيم العلى الأعلى لفرد النبي ﷺ: ۳۶/۳ ارشاد الساري: ۵/۲ عمدة القاري: ۴/۶۳-۶۲، ۳۱/۱۷ التوضيح لشرح الجامع الصحيح:

۲۳۰/۵-۲۲۹ شرح السيوطي على النسائي: ۲۱۷/۱.

(۲) سورت المزل: ۵

چه وحی به ختمه شوه. (۱)

چنانچه صفت معقوله (یعنی د وحی بوج) او صفت محسوسه (د سرو زرو سختی او دروندوالی کنبی) مطابقت بنکاره شو. د سرو زرو د اوصاف نه دا هم یو صفت دی چه سره زر اور نه خوری. دغه شان قرآن پاک دی چه د قیامت په ورځ به اور داسې زره نه خوری په گوم کنبی چه قرآن پاک محفوظ وی اونه به داسې بدن خوری چه د قرآن پاک مطابق عمل کوی.

د سرو زرو یو صفت دا هم دی چه زمکه (یعنی خاوره) په سرو زرو باندې اثر نه شی کولې دغه شان قرآن د خپل خان په کثرت سره لوستلو سره زړپړی نه اونه بل څه بهتر په دی کنبی تغیر اوتبدل پیدا کولې شی. بل سره زر په خلقو کنبی یو خوښ او ښکلې خیز دی دغه شان قرآن حکیم هم د عزت والا کتاب دی لکه چه د الله ﷻ قول دی ﴿وَأَنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ﴾ او هغه کتاب ډیر کم یاب دی. (۲)

مذکورې بحث خود سرو زرو د اوصاف او اوددې لفظ سره متعلق وو که ددې ذات اوددې ظاهر طرف ته نظر اوکړې شی نو داد دنیا بنائست او زینت دی او بل طرف ته قرآن مجید د الله ﷻ د وحی په ذریعه نبی کریم ﷺ اودهغوی امت د بادشاهانود خزانو مالکان جوړ کړل. دهغوی سره زر او سپین زر او ټول د زینت خیزونه د امت محمدیه قبضه کنبی راورسیدل. بیاد نبی کریم په اتباع باندې د سرو زرو محلاتو وعده هم کړې شوې ده. رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلې دی (د مؤمن دپاره) به دوه جنتونه وی دکوم لوبنی او ټول خیزونه چه به د سرو زرو وی. (۳)

او په قرآن پاک کنبی دی ﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصَافٍ مِّنْ ذَهَبٍ﴾ یعنی او دوی به اخلی گرخي به د سرو زرو رکیبنی خپل خان سره. (۴) لکه چه دی سرو زرو (کوم چه د طشت په صورت کنبی حضور پاک له راوړلې شو) خبرنی ورکولو دهغه سرو زرو کوم چه به په جنت کنبی وی اود قرآن او وحی الهی اتباع کونکوته به ملاوړی. اود دغه سرو زرو اوصاف خبر ورکولو د حق او د قرآن پاک د اوصاف اود سرو زرو لفظ (یعنی ذهب) خبر ورکولو د آسمان طرف ته د اوړلو اود حضور پاک نه دهر قسم ناپاکنی لری کولو ورو په طشت سره "تحلیته المصحف" دپاره د جواز استدلال: په دی مقام علامه سهیلی رحمته الله علیه تحلیه المصحف په جواز باندې استدلال کړې دی لکه چه څنگه په دی موقع باندې د حضور پاک زره مبارک ته د غسل ورکولو دپاره د طشت استعمال اوکړې شو دغه شان قرآن مجید په سرو زرو سره بنائسته کول هم جائز دی. هم دا په څه تفصیل سره علامه ابن بطال هم ذکر کړې دی. (۵)

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چه ددې واقعه نه استدلال کولوسره تحلیه المصحف ته جائز و نیل محل نظر دی. ددې د جواز دلایل نور دی دا نه دی. ځکه چه دغه سرو زرو د طشت استعمالونکې فریبتې وی انسانان نه وو. نوچه د کومو احکامو هغوی مکلف وی نودهغې احکاماتو دی انسانان هم مکلف

(۱) المستدرک علی الصحیحین کتاب التفسیر سورة المزمل رقم الحدیث: ۳۶۶۵، ۵۴۹/۲.

(۲) سورة حم سجدة: ۴۱.

(۳) صحیح البخاری کتاب التفسیر باب سورة الرحمن رقم الحدیث: ۴۵۹۷ صحیح مسلم کتاب ایمان رقم الحدیث: ۲۹۶

(۴) سورة الزخرف: ۷۱.

(۵) الروض الأنف لم اختیر طست من ذهب: ۱۷۵/۲ سبل الهدی والرشاد الباب الرابع عشر: ۹۵/۲-۹۴ شرح العلامة الزرقانی المقصد الخامس فی تخصیصه بخصائص المعراج والإسراء: ۵۸/۸-۵۷ فتح الباری کتاب المناقب الأنصار باب المعراج: ۲۵۷/۲.

(۶) الروض الأنف لم اختیر طست من ذهب: ۱۷۵/۲ شرح ابن بطال رقم الحدیث: ۳۴۹، ۷-۸/۲.

وی ددی دپاره دلیل پکاردي او هغه ندارد دي. بل ددی واقعي په وخت کښې خو هسې هم سره زړ استعمال مباح وو ځکه چه د سرو زرو د استعمال د حرمت حکم په مدینه منوره کښې راغلي لهذا دغه مذکوره استدلال صحيح نه دي. (۱)

قوله: مُمَّتْلِي حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي ثُمَّ أَطْبَقَهُ: (هغه طشت، د حکمت او ایمان نه دک وو (هغه فرښتې ایمان او حکمت، زما په سینه کښې واچولو اوسینه نی بنده کړه.

د ممتلئ مذکور راوړلو توجیه: د طشت صفت بیانولوسره نی او فرمانیل ((ممتلئ حکمة وایماناً)) حالته طشت مؤنث دي او ممتلئ مذکور دي. نو علماء کرامو ددی جواب ورکړې دي چه په دي خانی کښې ممتلئ د طشت صفت نه جوړیږي بلکه معنی طشت یعنی د لوبښی صفت جوړیږي او هغه مذکور دي لهذا هیڅ اشکال نشته دي. (۲)

د حکمت معنی: د حکمت په معنی کښې د علماء و ډیر اقوال دی. مثلاً قرآن مجید، فهم قرآن، خشیت، نبوت، اصابت فی القول والفعل وغیره. (۳)

علامه آلوسی رحمته الله د حکمت په معنی کښې تفصیلی کلام کړې دي. په کوم کښې چه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په حواله سره د عقل پوهې او هوښیارتیا معنی بیان کړې دي. اود حضرت مجاهد رضی الله عنه په حواله سره عقل فقه او اصابت فی القول معنی نقل کړې ده. امام رازی رحمته الله لیکلی دی د علم مطابق د عمل توفیق ملاویدل حکمت دي. بعض د حکمت نه مراد داسې خبرې اترې اخستې دي د کوم نه چه خلق نصیحت حاصل کړې او هغوی ته په دغه خبرو باندې تنبیه یعنی خبردارې وی. بعض دا ونیلی چه د انسانی طاقت په اندازه د څیزونو د حقیقت پیژندلو نوم حکمت دي. (۴)

تاج العروس کښې لیکلی دی د حکمت نه مراد د الله عز وجله اطاعت د دین پوهه په دي عمل ویره پرهیزگاری د سوچ او فکر صحیحوالي اود الله عز وجله احکام اود هغې په اتباع کښې غور او فکر کولونه کار اخستل دي. (۵) ابن سیده لیکلی دی چه د حکمت باره کښې دوه اقوال دي. یو نبوت او بل قرآن اود حکمت نه مراد قرآن اخستلو باندې داخبره کافی ده چه ټول امت هم د قرآن په ذریعه د جهالت په بدله کښې عمل حاصل کړې دي. (۶)

امام نووی رحمته الله لیکلی دی چه د حکمت په تفسیر کښې ډیر اقوال دي او هر یو تعریف کونکی په بعض صفاتو باندې اقتصار کړې دي (امام نووی رحمته الله فرماني چه، مونږ جامع او مانع تعریف کوو چه حکمت نوم دي د داسې علم کوم چه احکامو سره متصف وی، د الله عز وجله په معرفت باندې مشتمل وی، او بصیرت، تهذیب نفس، حق، دي سره عمل اود خواهشاتو او باطل نه د بچ کیدو سره ملاؤشوي وی. (۷)

(۱) فتح الباری کتاب الصلوة رقم الحديث: ۳۴۹، ۵۹۷/۱ شرح العلامة الزرقانی: ۵۷/۸.

(۲) فتح الباری: ۳۴۹، ۵۹۷/۱ إرشاد الساری: ۵/۲ تحفة الباری: ۲۸۱/۲ التوضیح لشرح الجامع لابن ملقن: ۲۳۱/۵.

(۳) تفسیر الطبری، البقرة: ۲۶۹، ۵۷۶/۵.

(۴) روح المعانی لقمان: ۸۳/۱۱-۱۲، ۱۲۷/۲۵ التفسیر الکبیر لقمان: ۱۲، ۱۰۴/۵.

(۵) تاج العروس ماده حکم: ۵۲۹/۳۱.

(۶) المحکم والمحیط الأعظم: ۵۰/۳.

(۷) شرح اللنووی علی المسلم کتاب الإیمان رقم الحديث: ۸۳، ۲۲۰/۲ عمدة القاری: ۶۳/۴ إرشاد الساری: ۵/۲ تحفة

الباری: ۲۸۱/۱ فتح الباری: ۵۹۷/۱.

امام نووی رحمته اللہ علیہ د حکمت په تفسیر کښې د ابن درید رحمته اللہ علیہ قول نقل کړې دې چې هره یوه داسې کلمه چه تاته نصیحت او کړې او تاخبردار کړې او تادعزت طرف ته وړاندې کړې یا دهرید کار نه دې منع کړې هغه حکمت دې. (۱)

دایمان مطلب: د ایمان لفظ د امن نه ماخوذ دې او امن ضد دې د ویرې. امن تسلی او طمانیت ته وائی. د ایمان استعمال په څلورو طریقوسره کیږي. یو خودا چه دا متعدی بنفسه وی، که د یومفعول طرف ته وی او که د دوو مفعولو طرف ته، چه دویم مفعول د حرف جر په واسطه سره راوړلې شی یا د جر د واسطې نه بغیر. دویم صورت دادې چه د ایمان صله با، وی هغه وخت به ایمان د تصدیق په معنی کښې وی. دریم صورت دادې چه دایمان صله لام وی هغه وخت به ددې معنی دانقیاد وی. څلورم صورت دادې چه د دې صله علی وی نوهغه وخت به ایمان د اعتماد په معنی کښې استعمالیږي دا صورت اقل قلیل دې. (۲)

د ایمان شرعی او اصطلاحی تعریف، په مختلف تعبیرات او مختلف عنوانات سره ډیرو علماؤ کړې دې. جمهور علماؤ دایمان تعریف په دې الفاظوسره کړې دې: "وهو التصديق بما علمه هجنى النبي ﷺ به ضرورة تفصيلاً فيما علم تفصيلاً وإجمالاً فيما علم إجمالاً".

مطلب دا چه د حضور پاك ﷺ نه دکومو څیزونو علم بدیهی توگه باندې شوي دې دهغې تصدیق کول ایمان دې. که چرې د حضور پاك نه ثبوت اجمالی دې نو اجمالی تصدیق ضروری دې او که چرې ثبوت تفصیلی دې نو د هغې تصدیق په تفصیلی توگه کول ضروری دې. (۳)

په زړه کښې حکمت او ایمان څنگه واچولې شو؟: علامه سهیلی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه په دې ځانې کښې یو سوال پیدا کیږي چه د سرو زرو په تهاال کښې ایمان او حکمت د کوالی څه مطلب دې؟ ځکه چه ایمان او حکمت څو یو عرض او صفت دې چه یو ذات سره قائم کیږي او په دې کښې د یو ځانې نه بل ځانې ته د منتقل کیدو (مثلاً د کول یا اړول وغیره)، ممکن نه دی ځکه چه انتقال وغیره د جسم خاصه ده د صفت یا عرض نه ده؟ نو ددې جواب دا ورکړې شو چه ددې معنی داده چه په طشت کښې څه داسې څیز وو دکوم په ذریعه چه د ایمان کمال او د حکمت کمال کښې زیاتوالې حاصلیدلې شو اودا خبره ممکن ده چه ددغه طشت د کیدل په حقیقی توگه وی ځکه چه معانی د جسم په شکل کښې اچول ممکن دی. لکه چه په آحادیثو کښې دسورت بقره اوسورت آل عمران باره کښې راځي (البقرة وآل عمران ظلتان أو غماتان)، دا دواړه سورتونه (په خپل لوستونکو باندې، به سوری کونکی وی) (۴)

هم دغه شان د مرگ باره کښې راځي چه د قیامت په ورځ به مرگ راوستلې شی دگه په شکل کښې او هغه ته به هم مرگ ورکړې شی یعنی ذبح به کړې شی. (۵)

(۱) شرح النووی علی السلم کتاب الإیمان رقم الحدیث: ۲۲۰/۲ ۸۳.

(۲) د ایمان لغوی اصطلاحی شرعی تعریف، دایمان مختلف صلوات سره استعمالات، ددې مثالونه اود نورو علماؤ تعریفات اود هر اعتبار نه د جامع بیان دپاره اوگورنی: کشف الباری کتاب الإیمان: ۵۶۱، ۵۶۹/۱.

(۳) روح المعانی، البقرة: ۱۱۰/۱، ۳.

(۴) أخرجه مسلم فی کتاب صلاة المسافرين، باب فضل قراءة القرآن رقم الحدیث: ۱۸۷۳ والترمذی فی کتاب فضائل القرآن باب ماجاء فی رسوة آل عمران رقم الحدیث: ۲۸۸۳.

(۵) أخرجه صاحب مشکوة فی کتاب أحوال القيامة وبدء الخلق فی الفصل الأول رقم الحدیث: ۵۵۹۱ وأخرجه البخاری فی صحیحه رقم الحدیث: ۶۵۴۸.

مطلب چه امر معنوی ته د امر محسوس صورت ورکړې شو دې دپاره چه هریو مشاهده کونکي ته یقیني کیفیت حاصل شی. (۱) بل په دې دور کښې خودا خبره نوره هم یقیني کیدو سره مخې ته راغلې ده. مثلاً گرمی تودوخې، د بدن د گرمائش ناپ کول، د هوا رفتار، د زمکې گردش غرض دا چه هریو غیر محسوس خیز په حسی انداز کښې محفوظ کولو دپاره د زیات نه زیات کوشش کیري نوهم دغه شان ایمان او حکمت هم اوگنرني. (۲)

ایمان او حکمت په حقیقت کښې ورکړې شو که حکماً؟ په دې ځانې کښې دا سوال پیدا کیري چه د حضور پاک په زړه مبارک کښې ایمان او حکمت په حقیقی توگه ورک کړې شو که داسې حکماً او فرمائیلې شو؟ نو ددې په جواب کښې علامه عینی رحمته الله علیه فرمائیلې چه داسې حقیقتاً پینښ شوی څکه چه معانی د جسد په صورت کښې اچول ممکن دی. لکه چه صبا به په قیامت کښې د اعمالو وزن کیري. (۳)

قوله: ثُمَّ أَطْبَقَهُ: حضرت جبرائیل علیه السلام په طشت کښې موجود حکمت او ایمان د رسول الله صلی الله علیه و آله په زړه مبارک کښې ورک کړه او زړه مبارک نی ورله بند کړو او په هغې باندې نی مهر اولگولو لکه چه د یو دک لوبښی څله بنده کړې شی او مهر پرې اولگولې شی څکه مهر لگولې شوې لوبښې محفوظ وی. مطلب دا چه په حضور پاک کښې نی د نبوت اجزاء را جمع کړل او مهر نی اولگولو دې دپاره چه په دې باره کښې پوښمن یعنی شیطان وغیره ته لار ملاونه شی. (۴)

قوله: ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي: بیا (جبرائیل علیه السلام) زما لاس اونیولو. په دې روایت کښې اختصار دې. ددې سفر رومبې حظه کوم چه د اسراء په نوم سره یادیري نه ده ذکر کړې شوې. ددې نه بعض خلقو په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د اسراء قصه چرته په بله شپه پینښه شوې ده او د معراج واقعه په بله شپه کښې. ددې په جواب کښې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکلی چه دا استدلال ټیک نه دې بلکه په دې ځانې کښې به داسې و نیلی شی چه په دې روایت کښې راوی د اختصار نه کارا خستی دې. (۵) د مسلم په روایت کښې د اسراء او معراج دواړو ذکر موجود دې. (۶)

دویمه خبره په روایت کښې دې ((ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي)) ثم د تراخی دپاره راخی لهاداد شق صدر نه پس سینه یو ځانې کول اود آسمانونو طرف ته ورختل ددواړو امورو په مینځ کښې د بیت المقدس سفر عین ممکن دې. د کوم قرینه چه ثم جوړیدې شی. حاصل دا شو چه بعض رواة د اسراء واقعه ذکر کړه او بعض رواة ذکر نه کړه. (۷)

(۱) الروض الأنف لم اختير فست من ذهب: ۱۷۴/۲ | إرشاد الساری: ۵/۲ تحفة الباری: ۲۸۱/۱ شرح النووي: ۳۹۰/۲ مرقاة المفاتیح: ۵۵۰/۱ بهجة النفوس: ۱۸۵/۳ التوضیح: ۲۳۱/۵ سیل الهدی والرشاد: ۹۸/۲.

(۲) الكنز المنواری: ۱۷/۴ لکونثر الجاری: ۲۸/۲.

(۳) عمدة القاری: کتاب مناقب الأندلس باب المعراج رقم الحدیث: ۳۸۸۷، ۳/۴ شرح الکرمانی: ۳/۴ فتح الباری لابن رجب: ۷/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۵۹/۸.

(۴) عمدة القاری: ۶۳/۴ إرشاد الساری: ۵/۲ التوضیح: ۲۳۱/۵.

(۵) فتح الباری: ۵۹۸/۱-۵۹۷ التوشیح للسیوطی: ۴۵۲/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۷۰/۸-۶۹.

(۶) صحیح مسلم کتاب الإیمان باب الإسراء رقم الحدیث: ۲۵۹.

(۷) فتح الباری: باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء رقم الحدیث: ۲۴۹، ۵۹۸/۱ التوشیح للسیوطی: ۴۵۲/۲ شرح

المواهب: ۷۰/۸-۶۹.

بل د امام بخاری رحمته اللہ علیہ ترجمه الباب قائم کول هم بنانی چه دواره هم په یوه شپه واقع شوی. (١) ددې تفصیل د ترجمه الباب د مقصد لاندې تیر شوی دې.

قوله: فَعَرَّجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا: بیانی زه واخستم او د دنیا آسمان طرف ته نی او خیرولم. په دې نسخه کښې فَعَرَّجَ بِي دې. او د کشمیهنی رحمته اللہ علیہ په روایت کښې د بِي په ځانې به یعنی دمتکلم نه د غائب طرف ته التفات سره ذکر کړې شوی دې. (٢)

عَرَّجَ دَصَدَدٌ په معنی کښې دې دکوم مطلب چه ختل او اوچتیدلو راځی. دا د فَعَرَّجَ بِي نه فعل ماضی دې. یعنی عَرَّجَ بِي عَرَّجًا او معراج د اسم آله صیغه یعنی آله صعود کوم چه پاږرنی ته ونیلی شی. ددې په عموم کښې د معراج په سفر کښې د حضور پاک سورلی براق هم داخلېږی. (٣)

دنیای اسمان: السماء مذکر او مؤنث دواړه شان استعمالیدې شی. علامه ابن ملقن رحمته اللہ علیہ د علامه ابن حزم رحمته اللہ علیہ قول نقل کړې دې چه آسمان د انبیاء کرامو نه علاوه بل هیڅ بشر نه دې لیدلې. په دې روایت کښې د السماء صفت الدنيا راوړلې شوی دې. دنیا د فعلی په وزن باندې الدُّنْيَا نه ماخوډ دې. او د فَنُو مطلب قرب دې لهدارو مېې آسمان په الدنيا سره یادول ددغه آسمان په زمکه باندې اوسیدونکو ته د نيزدې کیدو په وجه دې او په یو روایت کښې سَمَاءِ الدُّنْيَا اضافت سره هم دې. (٤)

د اسمانونو پیروالی: ابن عساکر رحمته اللہ علیہ د حضرت عبدالله ابن مسعود او ابن عباس رضی اللہ عنہم نه روایت کړې دې چه الله ﷻ د دنیا آسمان د موج مکفوف اودرولې شوی چې نه پیدا کړې. یو بل ځانې کښې دی چه د لوگی او اوبونه نی پیدا کړې. بیانی په دې آسمان کښې نمر اوسپورمنی کیخودل او د ستورو په ذریعه نی د شیطانانونه ددې حفاظت او کړو. (٥) دا آسمان د الرقیع، سقف محفوظ او موج مکفوف په نوم سره هم یادولې شی. د زمکې او آسمان په مینځ کښې د پنځو سوو کالو د مسافت سفر دې او هم دغه شان دهر آسمان په مینځ کښې هم دومره مسافت دې. (٦)

ایا د اسمان دروازی هم شته؟: علامه ابن ملقن رحمته اللہ علیہ او نورو داسې ډیر علماء کرامو ذکر کړې دې چه په آسمان کښې دروازی دی. ددې د حفاظت دپاره فرښتې مقرر دی. هیڅ څوک تلونکې راتلونکې ښکته پورته نه شی راتلې. ابن ابی جمرة رحمته اللہ علیہ لیکلی دی دې نه معلومه شوه چه د چاباره کښې الله ﷻ غواړي صرف هم هغه پورته تلې شی یعنی ددې ځانې نه د الله ﷻ د عظیم قدرت ظهور کیږی. (٧)

د دنیا د اسمان د فرښتې نوم: په مذکوره روایت کښې دی چه زه نی د دنیا آسمان طرف ته بوتلم خو په

(١) شرح صحیح البخاری لابن رجب: ٥/٢ فیض الباری: ٥/٢ فتح الباری: ١/٥٦٩ سبیل الهدی والرشاد: ٦٨/٣

(٢) فتح الباری: باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء ١/٥٩٨-٥٩٧ إرشاد الساری: ٥/٢ التوشیح للسيوطی: ٤٥٢/٢.

(٣) الصحاح للجوهري ص: ٦٨٦ النهاية فی غریب الاثر: ٢/١٧٩-١٧٨ عمدة القاری: ٤/٦٨ التوضیح لابن ملقن:

٢٣٥/٢ شرح النووی علی مسلم: ٢/٣٨٦ مرفقات المفاتیح: ١٠/٥٦٠.

(٤) التوضیح لابن ملقن: ٦٣٥ ٦/٣٨ الذخيرة العقی: ٤٢/٦.

(٥) کنز العمال خلق السماء والسحاب رقم الحدیث: ١٥١٨٤، ٦/٥٨.

(٦) سنن الترمذی باب صفة الثیاب أهل الجنة رقم الحدیث: ٢٥٤٠ إتحاف الخیرة المهرة باب ماجاء فی خلق

السموات رقم الحدیث: ٥٥٨٥، ٦/١٦٥ کنز العمال رقم الحدیث: ١٥١٨٥.

(٧) التوضیح لابن ملقن: ٦٣٨ إكمال المعلم: ١/٥٠١ السراج الوهاج: ١/١٠٦ بهجة النفوس: ٣/١٩٥ الكنز المتواری: ٨/٤.

یور روایت کنبی راخی چه د آسمان د دروازو نه نی د یوی دروازی طرف ته بوتلم. حافظ ابن حجر رحمته لیکلی دی چه د دغه دروازی نوم باب الحفظه دی. په دې باندې یوه فرېسته مقرر ده دکوم نوم چه اسماعیل دی. ددې لاتدی دوولس زره فرېستې دی. (۱)

قوله: فَلَمَّا جُئْتُ السَّمَاءَ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيْلُ لِحَازِنِ السَّمَاءِ افْتَحْ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيْلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَعِيَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا

چه زه کله د دنیا اسمان ته اورسیدم نو جبرائیل علیه السلام د اسمان په دروازه باندې متعین، پهره دار ته اوونیل دروازه کولاؤکړه. هغه پهره دار اوونیل څوک دی؟ هغه جواب ورکړو (زه) جبرائیل هغه تپوس اوکړو چه تاسره نور هم څوک شته؟ نو جبرائیل علیه السلام جواب ورکړو او زما سره حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم دی.

قوله: افْتَحْ: په دې ځانی کنبی مفعول محذوف دی یعنی افتح الباب دروازه کولاؤکړه. ددې نه معلومه شوه چه د آسمان دروازی هم دی او په دغه دروازو باندې باقاعده نگرانان هم متعین دی. دویمه خبره دامعلومه شوه چه دروازه بنده وه هغه کولاؤ کړې شوه. په دې کنبی د حضور پاک زیات اعزاز او اکرام وو چه باقاعده د حضور پاک د پاره دروازه کولاؤ کړې شوه په خلاف ددې چه که دروازه کولاؤ وه نو دا خبره به نه وه بلکه په دې کنبی خوبه څه د بې ادبۍ شک هم وو او هغه داسې چه د دروازی د کولاؤیدو نه باوجود دومره لویه هستی او درول او پوښتنه کول. (۲)

د دربان د سوال په جواب کنبی څه وئیل پکار دی؟ په دې ځانی کنبی یو ادب معلوم شو چه که د چا دروازه او تکلې شی او د کور والا سوال اوکړی چه دروازه کنبی څوک دی؟ نو په جواب کنبی داسې لفظ وئیل پکار دی چه دکور والا مخې ته راتلونکی ښه شان سره پیژندگلو اوشی لکه څنگه چه حضرت جبرائیل علیه السلام خپل نوم په جواب کنبی ذکر کړو. علماء کرامو په دې مقام باندې دا خبره هم کړې ده چه په نوم کنبی هم خپل نوم داسې ښکاره کړې شی چه د سړی پوره شخصیت واضحه شی. او چونکه په فرېستو کنبی د جبرائیل د نوم بله فرېسته نه وه په دې وجه هغه صرف جبرائیل وئیل کافی او گنرل گنی دې سره نور هم څه ملاوول وو.

ددې نه علاوه د سوال کونکی په جواب کنبی د خپل نوم اخستلو په ځانی "زه یم" وئیل صحیح نه دی داسې وینا کونکی باندې د الله تعالی رسول صلی الله علیه و آله وسلم نکیر کړې دي (۳)

حضرت جابر رضی الله عنه فرمائی چه (یوخل)، ما د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم دروازه او تکلوه. حضور پاک معلومات اوکړو چه څوک؟ ما په جواب کنبی اوونیل زه یم، نو په دې باندې حضور پاک د خفگان اظهار کولو سره او فرمائیل زه یم زه یم. (۴)

په جسمانی معراج باندې یوبل دلیل: د جبرائیل علیه السلام د دروازی کولاؤولونه معلومېږی چه د حضور پاک معراج جسمانی وو نه چه روحانی گنی د دروازی کولاؤولوه و ضرورت نه ووهم داسې به تیر شوی وو (۵)

(۱) إتحاف الخيرة المهرة كتاب الإيمان رقم الحديث: ۱۴۶، ۱۴۷/۱ دلائل النبوة للبيهقي: ۳۹۱/۲ فتح الباری باب المعراج: ۲۶۲/۷ عمدة القاری: باب المعراج: ۳۳/۱۷ شرح العلامة الزرقانی: ۱۱۷/۸.

(۲) عمدة القاری: ۴/۴ فتح الباری: ۵۹۸/۱ التوشیح للسيوطی: ۴۵۲/۲ الكنز المتواری: ۸/۴ سبیل الهدی والرشاد: ۱۱۹/۳ شرح العلامة الزرقانی: ۱۱۹/۸.

(۳) صحیح البخاری کتاب الاستئذان باب إذا قال: من ذا فقال أنا رقم الحديث: ۶۲۵۰.

(۴) فتح الباری: ۵۹۸/۱ إرشاد الساری: ۶/۲ سبیل الهدی والرشاد: ۱۱۹/۳ الكنز المتواری: ۸/۴.

قوله: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟: فریبستود حضرت جبرائیل علیه السلام نه سوال اوکړو آیا تاسوسره بل څوک هم دې؟

سوال دادې چه هغوی ته ددې خبرې احساس څنگه اوشو چه دوی سره بل څوک هم دې؟
حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی چه دا احساس یا خود شاهد د وجې نه اوشو یا په دې موقع باندې انوار او برکاتو کښې زیاتوالې محسوس کولوسره هغوی دا خبره محسوس کړه چه دوی سره بل څوک هم دی. (۱)

قوله: محمد صلی الله علیه وسلم: د فریبستې د سوال په جواب کښې حضرت جبرائیل علیه السلام جواب ورکړو چه ما سره محمد صلی الله علیه وسلم دې. دا جواب ددې خبرې دلیل دې چه د کښت نه زیات د حضور پاک نوم مبارک زیات مشهور دې. په دې وجه په جواب کښې د کښت په ځانی اسم ذکر کړې شو ځکه چه حضور پاک هم په دې نوم سره په ټولو جهانونو کښې مشهور او معروف وو. که چرې کښت دنوم نه زیات د عزت والاوې نور په جواب کښې به نی کښت ذکر کولو. (۲)

قوله: فقال: أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ: دربارن فریبستې تپوس اوکړو چه آیا حضور پاک ته پیغام ورلیکلوسره راغوبښتلې شوې دې؟ نو جبرائیل علیه السلام جواب ورکړو چه او.

ایا د فریبستې سوال د رسالت باره کښې وو؟: د فریبستې د مذکوره سوال د وجې نه بعض علماؤ د طرف نه دا خبره کړې شوې ده چه دا سوال د حضور پاک د بعثت سره متعلق وو چه آیا حضور پاک مبعوث شوې دې؟ ځکه چه دومره خبره خو هغوی ته معلومه شوې وه چه د حضور پاک بعثت کیدل دی البته کله به کیږي؟ په دې باره کښې د کثرت مشاغل د وجې نه هغوی ته دا معلومه نه وه نو په دې موقع باندې هغوی دا سوال اوکړو. لیکن د جمهور علماؤ د طرف نه دا جواب ورکړې شوې دې چه دا خبره ټیک نه ده ځکه چه د حضور پاک صلی الله علیه وسلم د بعثت خبر خو هر طرف ته خورشوې وو. په آسمانونو باندې د جناتو او شیطانانو تگ منع کړې شوې وو او سرکش شیاطین به په ستورو ویشتلوسره تختولې شونودا څنگه ممکن وه؟ چه د آسمانونو دربانانو ته دا خبره معلومه نه وی. حقیقت دادې چه سوال د بعثت باره کښې نه وو بلکه دې باره کښې وو چه آیا د حضور پاک صلی الله علیه وسلم طرف ته پیغام لیکلوسره راغوبښتلې شوې دې؟
علامه کرمانی رحمته الله لیکلی دی دا سوال د تعجب د اظهار دپاره وو چه الله عز وجل په خپل یو بنده باندې دومره لوئی انعام اوکړو یا بیا د زیری په توگه دا وو چه ترننه پورې یوکس ته دومره لوی عزت نه دې حاصل شوې چه څومره د حضور پاک صلی الله علیه وسلم درجه لویه ده چه حضور پاک صلی الله علیه وسلم پخپله راغوبښتلې شوې ماشاء الله کان. (۳)

قوله: فَلَمَّا فَتَحَ عَلُونَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَلَى بَيْتِنَا أَسْوَدَةٌ وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ،

إِذَا نَظَرَهُ قَبْلَ بَيْتِنَا ضَمَّكَ، وَأَذَا نَظَرَ قَبْلَ يَسَارِهِ، بَكَ: بیا چه کله دروازه کولاو کړې شوه نومونږ د دنیا آسمان ته وراوختلو نو هلته مونږ یو سړې اولیدلو چه ناست وو. دهغه ښی طرف ته څه تښت شان

(۱) عمدة القاری: ۴/۴ التوضیح: ۲۳۷/۶ الكنز المتواری: ۸/۴

(۲) فتح الباری: ۷/۲۶۲ شرح العلامة الزرقانی: ۸/۲۲۲ سبل الهدی والرشد: ۳/۱۱۹.

(۳) عمدة القاری: ۳/۳۴ سبل الهدی والرشد: ۳/۱۲۰.

(۱) شرح الكرمانی: ۴/۵ عمدة القاری: ۳/۳۴ فتح الباری: ۱/۵۹۸ فتح الباری لابن رجب: ۲/۷ الكوثر الجاری:

۲/۲۹۱ إرشاد الساری: ۲/۱۶ الكنز المتواری: ۴/۸ المفهم: ۱/۳۸۹ إكمال المعلم: ۱/۵۰۲ الروض الأنف: ۳/۴۳۲ بهجة

النفوس: ۲/۱۹۵ سبل الهدی والرشد: ۳/۱۲۰-۱۱۹.

شکلونه وو اوگس طرف ته هم څه تت غونډې شکلونه وو. کله چه به هغه خپل بڼې طرف ته کتل نو مسکې کیدو به او کله چه به نې گس طرف ته کتل نو ژریدلو به. هغوی (ماته په کتو سره) اوونیل "مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح" پخیر راغلي اي صالح نبي او اي صالح خوږه. ما د جبرائیل عليه السلام نه تپوس او کړو دا څوک دې هغوی اوونیل آدم عليه السلام دې. اودا ددوی بڼې اوگس طرف ته چه کوم خلق دی د دوی اولاد دې. بڼې طرف ته جنتی روحونه دی اوگس طرف ته جهنمی روحونه دی. په دې وجه چه هغه کله خپل بڼې طرف ته اوگوری نو مسکې شی کله چه خپل گس طرف ته گوری نو ژاړی.

د "اسودة" لغوی تحقیق: اسودة د سواد جمع ده لکه ازمنة چه د زمان جمع ده. ددې مطلب سرې دې چه کله یو څیز د لرې نه اولیدلې شی نو هغه د تور په شان معلومیږي یعنی تت تت. دغه شان د هغې په شکلونو کښې فرق نه شی کیدي. په مذکوره قصه کښې روحونو ته د اسودة ونیلو وجه هم دغه ده چه په هغې کښې د شکلونو په اعتبار سره فرق ممکن نه وو بس صرف تت تت سوری شان معلومیدل (۱).
 د موهبا تحقیق: داد "رُجِبَ بِرُحْبٍ" نه د ظرف صیغه ده. د کوم مطلب چه ارت خانی دې. دا کلمه د راتلونکي د خوشحالولو دپاره ونیلې شی. دا کلمه د فعل محذوف دپاره ظرف مکان کیدو سره به مفعول فيه واقع کیږي، یعنی "رُجِبَتْ مَرْحَبًا" تاسو به دغه خانی کولو او مومنی (۲).

د النبي الصالح وئیل حکمت: حضرت آدم عليه السلام نبي کریم عليه السلام ته "النبي الصالح" ونیلو سره مخاطب کړو. په دې خطاب کښې د نبي کریم عليه السلام ډیر عظیم الشان تعریف کړې شوي دي. هغه داسې چه د نبوت صفت سره وصف صلاح جمع کړې شو یعنی په دې خطاب کښې رسول الله عليه السلام ته ددې وصف په ذریعه فضیلت وراوبخښلې شو.

په دې مقام علماء کرام فرماني چه د انبياء کرامو صلاح، د عامو انسانانو د صلاح نه جدا او خاص ده. ددې خبرې دلیل دادې چه د انبياء کرامو په ادعیه کښې ملاوړې چه هغوی په صالحین کښې د داخلیدلو خواهش او کړو حالانکه اعلي د ادني خواهش نه شی گولې او په دې خبره کښې خو څه اختلاف نشته دې چه نبوت د عامو انسانانو د صلاح نه اعلي دي. لهذا دا امر به محقق شی چه د انبياء کرامو صلاح خاص او د اوچتې درجې صلاح ده د کومې د حاصلولو ارزو او خواهش چه د نبي کریم عليه السلام د کلام نه معلومیږي.

د صلاح مطلب: صلاح د هغه وصف نوم دي په کوم سره چه صفت کړې شوي سرې په خپل خان باندي لزم کړې شوي ټول حقوق الله او حقوق العباد پوره پوره ادا کونکې وي اودا یو داسې جامع لفظ دي چه هر قسم ښکلې خصلت په کښې شامل دي. هم په دې وجه چا حضور پاک ته النبي الصادق او النبي الامين ونیلو سره نه دي مخاطب کړې ځکه چه د صالح لفظ په ټولو صفاتو باندي حاوی وو. (۳)

(۱) النهایة فی غریب الحدیث والآثر، مادة سود: ۸۲۱/۱ فتح الباری: ۹۸/۱ شرح الکرمانی: ۵/۴ عمدة القاری : ۶۴/۴ إرشاد الساری: ۶/۲ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۸/۲ الکونثر الجاری: ۲۹/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۴/۸ الكنز المتواری: ۸/۴

(۲) معجم الصحاح ص: ۳۹۴ النهایة فی غریب الحدیث والآثر، ۶۴۳/۱ عمدة القاری: ۶۴/۴ إرشاد الساری: ۶/۲ الکونثر الجاری: ۳۰/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۳/۸.

(۳) سبل الهدی والرشاد: ۱۲۲-۱۲۳/۳ عمدة القاری: ۶۴/۴ فتح الباری: ۲۶۲/۷ إرشاد الساری: ۶/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۴/۸.

ذَ ابْن الصالح وئیلو حکمت: علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه حضرت آدم علیہ السلام دَ فخر په توگه حضور پاک ته ابن صالح وئیلوسره هم مخاطب کړې ځکه چه حضور پاک هم د هغوی د اولاد نه دي. (۱)

قوله: قلت لجبریل من هذا؟ ددې روایت نه معلومیری چه اول حضرت آدم علیہ السلام نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته پخیر راغلي او وئیل. بیا حضور پاک د حضرت جبرائیل علیہ السلام نه ددوی باره کښې معلومات او کپه چه دا څوک دي؟ کله چه د مالک بن صعصعه رضی الله عنه والا روایت چه په کتاب المناقب کښې د باب المعراج لاندې موجود دي کښې دی د حضور پاک اول نه د هغوی باره کښې معلومه کپه دهغې نه پس حضرت آدم علیہ السلام حضور پاک ته مرحبا او وئیل.

چنانچه ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائیلی دی چه اصل ترتیب هم هغه دي کوم چه د مالک بن صعصعه رضی الله عنه په روایت کښې دي. په دي روایت کښې وړاندیوالې روستووالې واقع شوې دي. حضور پاک "قلت لجبریل" او وئیل "فقلت لجبریل" نی نه دي وئیلې کوم چه په ترتیب باندې دلالت کوی. لهذا راجح خبره هم هغه جوړیری کومه چه حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه والا روایت کښې ده. (۲)

قوله: "تسم بنيه": تسم د نون او سین فتح سره دي. دا جمع ده ددې واحد التسمه دي. روح ته التسمه وائی. مراد ددې نه د حضرت آدم علیہ السلام د اولاد روحونه دي. حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه د ابن التین په روایت کښې د شین کسره او یاء فتح سره تسم دي. (۳)

د کافرانو روحونه آسمان ته څنگه اور سیدل؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت آدم علیہ السلام نبی او گس طرف ته د مؤمنانو او کافرانو روحونه اولیدل. په دي قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی (۴) چه په دي خبره کښې دلالت دي چه د جهنمیانو روحونه په سجين کښې دی او د مؤمنانو روحونه د جنت په انعامونو کښې دی نو بیا دواړه قسم روحونه په آسمان کښې څنگه راجمع شو؟

بیانی ددې خبرې دا جواب ورکړو چه په دي خبره کښې احتمال دي چه دا د دوزخیانو روحونه په مختلف وختونو کښې به حضرت آدم علیہ السلام ته پیش کیدل. بیا چه کله حضور پاک پورته تشریف یوو نو هم دغه وخت کښې د دي روحونو د پیش کیدو وخت وو او دغه شان رسول الله صلی الله علیه وسلم دغه روحونه هلته اولیدل. یواشکال او دهغې جواب: په مذکوره جواب باندې یو اشکال کیدی شی چه د کافرانو د روحونو د پاره خود آسمان دروازې کولاوولې نه شی بیا هغه پور ته څنگه اور سیدل؟ نو ددې دا جواب ورکړې شو چه جنت د آدم علیہ السلام نبی طرف ته دي او دوزخ گس طرف ته نو د هغه ځائی نه به د دوزخیانو حالت په آدم علیہ السلام باندې منکشف کیدلو.

دویم جواب دا ورکړې شو چه دا روحونه هغه وو چه تر دغه وخته په اجسام کښې نه وو داخل کړې شوی د هغوی مستقر د آدم علیہ السلام نبی او گس طرف ته وو. الله جل جلاله دمستقبل د حالاتو په اعتبار سره ددوی جنتی او دوزخی کیدل حضرت آدم علیہ السلام ته خودلې وو. هم په د وجه چه هغوی به نبی طرف ته کتل نو

(۱) عمدة القاری: ۳۴/۱۷ سبیل الهدی والرشاد: ۱۲۰/۳.

(۲) فتح الباری: ۵۹۸/۱ سبیل الهدی والرشاد: ۱۲۰/۳ شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۵/۸.

(۳) فتح الباری: ۵۹۸/۱ عمدة القاری: ۴/۴ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۸/۲ ارشاد الساری: الکونثر الجاری:

۳۰/۲ الكنز المتواری: ۸/۴ فیض الباری: ۵/۲.

(۴) إكمال المعلم لقاضی عیاض: ۵۰۳/۱.

خوشحالیدو به او گس طرف ته کتو باندي به خفه کیدو.

په رومبی جواب کښې دومره خبره پاتې کیرې چه جنت خو په آسمان کښې دې او دوزخ د زمکې لاندې بیا هغوی ښی او گس طرف ته څنگه او کتل؟ نو ددې دا جواب ورکړې شو چه دا جهالت په زمکه کښې دې په آسمان کښې نه دې د جنت او دوزخ په اعتبار سره ئی ښې او گس طرف خودلی شوی. (۱)

قوله: حتى عرجي، إلى السماء الثانية، فقال لخازنها: افتح. فقال له خازنها مثل

ما قال الأول، ففتح: یعنی تردې چه حضرت جبرائیل عليه السلام زه خان سره کړم او دویم آسمان طرف

ته اوختلو بیانی د دویم آسمان دربان ته او وویل دروازه کولاو کړه نو ددې آسمان دربان فرښتې هم هغه شان سوال او کړو څنگه چه د رومبی آسمان فرښتې کړې وو. بیا هغې دروازه کولاو کړه.

قوله: قال أنس: فذكر أنه وجد في السموات آدم وإدريس وموسى وعيسى وإبراهيم

صلوات الله عليهم، ولم يثبت كيف منازلهم: یعنی حضرت انس رضي الله عنه او فرمائیل چه حضرت ابوذر

رضي الله عنه او فرمائیل چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم په آسمانونو کښې حضرت آدم عليه السلام حضرت ادريس عليه السلام حضرت موسی عليه السلام حضرت عیسی عليه السلام او حضرت ابراهیم عليه السلام اولیدل. (لیکن، هغوی د انبیاء کرام علیهم السلام په آسمانونو کښې، منازل بیان نه کړل. چه کوم یونبی په کوم آسمان باندي وو.)

قوله: غير أنه وجد آدم في السماء الدنيا، وإبراهيم في السماء السادسة: حضرت انس

رضي الله عنه او فرمائیل چه، حضرت ابوذر رضي الله عنه دا خبره ذکر کړه چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم د دنیا په آسمان کښې حضرت آدم عليه السلام سره ملاقات او کړو او په شپږم آسمان کښې حضرت ابراهیم عليه السلام سره.

قوله: لم يثبت منازلهم: په دې مقام باندي حضرت انس رضي الله عنه د حضرت ابوذر رضي الله عنه په ذکر شوی

روایت باندي خپله تبصره نقل کوی فرماني چه هغوی د هر نبی دپاره آسمان معین ذکر نه کړو علاوه

ددې نه چه آدم عليه السلام سره د دنیا په آسمان کښې ملاقات اوشو او حضرت ابراهیم عليه السلام سره په شپږم

آسمان کښې ملاقات اوشو. په صحیحین کښې د حضرت انس رضي الله عنه روایت (کوم چه د حضرت مالک بن

صعصعد نه نقل کوی، کښې دی (۱) چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم د دنیا په آسمان کښې حضرت آدم عليه السلام سره

ملاقات او کړو (دومره خبره خو د ټولو روایاتو مطابق متفق علیه ده، او دویم آسمان کښې حضرت

عیسی عليه السلام او حضرت یحیی عليه السلام دریم آسمان کښې حضرت یوسف عليه السلام څلورم آسمان کښې حضرت

ادريس عليه السلام پنځم آسمان کښې حضرت هارون عليه السلام شپږم آسمان کښې حضرت موسی عليه السلام او په اووم

آسمان کښې حضرت ابراهیم عليه السلام سره ملاقات او کړو.

مذکوره روایت او حدیث باب د حضرت ابوذر رضي الله عنه په دې باره کښې مخالف دې چه حضرت ابراهیم

عليه السلام په شپږم آسمان کښې وو که په اووم کښې؟ ددې جواب ورکولوسره ونیلی شوی که چرې معراج

دیر ځل وی نوبیا خو څه اشکال نشته چه یو ځل په شپږم آسمان کښې وو او په دویم ځل په اووم آسمان

ملقن: ۲۴۰/۵.

(۱) فتح الباری: ۵۹۸/۱ عمدة القاری: ۶۴/۴ إرشاد الساری: ۶/۲ فتح الباری لابن رجب العنبلی: ۸/۲ الکونز الجاری:

۲۹/۲ شرح العلامة الزرقانی: ۱۲۵/۸ سبل الهدی والرشاد: ۱۲۱/۳ الكنز المتواری: ۹/۴ فیض الباری: ۵/۲ التوضیح لابن

صحيح البخاری کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائكة رقم الحديث: ۳۲۰۷ صحيح مسلم کتاب الإيمان باب الإسراء

رقم الحديث: ۱۶۴.

کښې به دې دواړو آسمانونو کښې یو ددوی وطن او د قیام ځانی وو او بل آسمان د دوی دپاره غیروطن وو

او که چرې معراج هم یو ځل اومنلې شی (لکه چه د جمهورو مسلک دې) نو ونیلې به شی چه په رومبی ځل نی هم په شپږم آسمان کښې اولیدلو اوبیا هغوی حضور پاک سره د اووم آسمان طرف ته لاړل یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه په معراج کښې د حضرت ابراهیم علیه السلام دکتلو باره کښې راجح خبره داده چه حضور پاک هغوی بیت المعمور سره دوه لگولوسره اولیدلو او بیت المعمور په اووم آسمان کښې دې. لهذا حضرت ابراهیم علیه السلام هم په اووم آسمان کښې وو ددې خبرې قائل دا خبره بغیرد څه ویرې ونیلو سره نقل کړې ده. علامه عینی رحمته الله فرماني چه دې خبرې ته بغیر د څه ویرې ونیل صحیح نه دی ځکه چه د حضرت ابراهیم علیه السلام باره کښې درې قسم روایات دی. په رومبی کښې دی چه حضور پاک هغوی د دنیا په آسمان کښې اولیدلو او دویم کښې دی چه په شپږم آسمان کښې او دریم روایت کښې په اووم آسمان کښې. په دې باندې اوونیلې شو چه په دې روایاتو کښې خو منافات دې دا ټول به څنگه جمع کیرې؟ یا په دې کښې به ترجیح کوم یوته وی؟

نوددې جواب دا ورکړې شو چه ددې خبرې احتمال دې چه الله تعالی هغوی د معراج په شپه شپږم آسمان ته راوغوښتل. دهغه ځانی نه د نبي کریم صلی الله علیه و آله په اعزاز کښې د اووم آسمان پورې لاړل بیا هغوی د دنیا آسمان ته واپس راوگرځولې شو(۱)

قوله: قال أنس فلما مرَّ جبريل بالنبي صلى الله عليه وآله بإدریس، قال: مرحباً بالنبي الصالح

والأخ الصالح، فقلت: من هذا؟ قال: هذا إدریس، ثم مررت بموسى، فقال مرحباً

بالنبي الصالح والأخ الصالح، قلت: من هذا؟ قال: هذا موسى، ثم مررت بعيسى،

فقال: مرحباً بالأخ الصالح والنبي الصالح، قلت: من هذا؟ قال: هذا عيسى، ثم

مررت بإبراهيم، فقال: مرحباً بالنبي الصالح والإبراهيم الصالح، قلت: من هذا؟ قال:

هذا إبراهيم: حضرت انس رضي الله عنه بیان اوکړو چه کله حضرت جبرائیل عليه السلام نبي کریم صلی الله علیه و آله سره د حضرت

ادريس عليه السلام خواکې تیریدو نوهغه - مرحباً بالنبي الصالح والأخ الصالح - (پخیر راغلي ای نبي صالح او ای

روره صالح، اوونیل (حضور پاک فرماني چه، ما د حضرت جبرائیل عليه السلام نه، تپوس اوکړو دا څوک دې؟

جبرائیل عليه السلام اوونیل دا حضرت ادريس عليه السلام دې بيازه موسى عليه السلام سره تیریدم نوهغوی (زه په لیدوسره،

اوونیل - مرحباً بالنبي الصالح والأخ الصالح - ما د (جبرائیل عليه السلام نه، تپوس اوکړو دا څوک دې؟ جبرائیل عليه السلام

اوونیل دا موسى عليه السلام دې بيا زه حضرت عيسى عليه السلام سره تیریدم نوهغوی اوونیل (مرحباً بالأخ الصالح

والنبي الصالح، ما د (حضرت جبرائیل عليه السلام نه، تپوس اوکړو دا څوک دې؟ جبرائیل عليه السلام جواب راکړو دا

عيسى عليه السلام دې بيا زه حضرت ابراهيم عليه السلام سره تیریدم نوهغوی (زما په لیدو سره، اوونیل - مرحباً

بالنبي الصالح والإبراهيم الصالح - (پخیر راغلي ای صالح نبي او صالح خويه، ما د (جبرائیل عليه السلام نه، تپوس

اوکړو دا څوک دې؟ جبرائیل عليه السلام اوونیل دا حضرت ابراهيم عليه السلام دې.

(۱) التوضیح لابن ملقن: ۲۴۳/۵-۲۴۲ شرح الکرمانی: ۴/۴ الروض الأنف: ۳/۴۵ فتح الباری: ۱/۵۹۹ عمدة القاری:

۴/۶۵ فتح الباری لابن رجب: ۲/۸ مرقاة المفاتیح: ۱۰/۵۶۵.

قوله: **قال انس**: "به ظاهره ددی نه پس راتلونکې عبارت حضرت انس رضی الله عنه د حضرت ابوذر رضی الله عنه نه نه دې اوریدلې بلکه هغوی پخپله د نورو راویانو نه اوریدلې شوې تفصیل نقل کړې دې." (۱)

قوله: **فلما مرَّ جبریل بالنبی ادریس**: په دې جمله کې چې په "النبي" باندې کومه بآه داخله ده هغه دمصاحبه دپاره ده او په ادریس باندې داخلیدونکې بآه الصاق دپاره ده. یا د علي په معنی کې ده او دواړه بآه به "مر" سره متعلق وی. ترجمه به داسې جبرائیل نبی کریم صلی الله علیه و آله سره د حضرت ادریس خوا کې تیر شوې. (۲)

قوله: **مرحبا بالأخ الصالح**: کوم وخت چې حضور پاک حضرت ادریس عليه السلام سره تیر شوې وو نو هغوی "مرحبا بالأخ الصالح" یعنی پخیر راغلې ای صالح رور ونیلو سره مخاطب کړو. دلته دا سوال پیدا کېږي چې هغوی د حضرت آدم عليه السلام او حضرت ابراهیم عليه السلام په شان صالح خونی ونیلو سره خطاب ولې اونه کړو؟

ددې جواب دا ورکړې شوې چې د حضور پاک په آباء او اجداد کې د حضرت ادریس عليه السلام کیدو یا نه کیدو کې اختلاف دې کوم چې علامه زرقانی رحمته الله علیه په تفصیل سره ذکر کړې دې. چنانچه که چېرې هغه د حضور پاک په آباء او اجداد کې داخل نه وی نو بیا خو معامله واضحه شوه او که چېرې داخل وی نو بیا به دا خطاب په دې باندې محمول کولې شی چې هغوی داسې د اسلامی او نبوی اخوت په وجه او ونیل په دې وجه داسې ونیلو کې هیڅ حرج نشته دې. لهذا هیڅ د اشکال والا خبره نشته دې. (۳)

یواشکال او دهغې جواب: پدې روایت کې تیر شو چې حضرت ابوذر رضی الله عنه د پیغمبرانو علیهم السلام په آسمانونو کې منازل نه دی بیان کړې حالانکه هم ددې روایت په آخره کې "ثم" سره د انبیاء منازل په متعین توګه مخې ته راځي نو بیا د روایت دا الفاظ ((لم نثبت کف منازلهم)) محمل به څه وی؟

ددې دا جواب ورکړې شوې دې چې د انبیاء د آسمانی مکان باره کې "ثم" سره چې کوم ترتیب راځي هغه د حضرت ابوذر رضی الله عنه بیان کړې شوې نه دې بلکه د حضرت انس رضی الله عنه بیان کړې شوې دې. لهذا څه اشکال نه پاتې کېږي.

دویم جواب دا ورکړې شو چې دې ځانې کې "ثم" د ترتیب زمانی یا مکانی دپاره نه دې بلکه د ترتیب اخباری دپاره دې. په دې وجه په دې ځانې کې اول د حضرت موسی عليه السلام سره ملاقات ذکر کړې شوې دې. بیا د حضرت عیسی سره د ملاقات ذکر دې. حالانکه ټول روایات په دې باندې متفق دی چې حضرت عیسی عليه السلام سره اول ملاقات شوې او حضرت موسی عليه السلام سره روستو.

بله دا خبره ده چې ابهام خو د "ثم" باوجود دې او هغه داسې چې د حضرت آدم عليه السلام او حضرت ابراهیم عليه السلام په مینځ کې صرف د دريو پیغمبرانو د ملاقات ذکر موجود دې حالانکه د هغوی په مینځ کې پنځه آسمانونه وو نو د څه انبیاء تذکره خو دلته هم نه ده کړې شوې. (۴)

(۱) عمدة القاری: ۶۵/۴ فتح الباری: ۵۹۹/۱ تحفة الباری: ۲۸۱/۱ إرشاد الساری: ۶/۲

(۲) شرح الکرمانی: ۵/۴ التوشیح للسيوطی: ۵۳/۲ تحفة الباری: ۲۸۱/۱ إرشاد الساری: ۷/۲-۶ فتح الباری: ۵۹۰/۱

(۳) شرح الکرمانی: ۵/۴ الکوثر الجاری: ۳۰/۲ تحفة الباری: ۲۸۱/۱

(۴) شرح الکرمانی کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلوة: ۵/۴ إرشاد الساری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلوة: ۷/۲ عمدة القاری: ۷۴/۴ تحفة الباری: ۲۸۱/۱ الكنز التنواری: ۱۰/۴

قوله: قال ابن شهاب فأخبرني ابن حزم أن ابن عباس وأبا حبة الأنصاري كانا

يقولان: قال النبي ﷺ: ثم عرج حتى ظهرت المستوي، أسمع فيه صرف الأعلام: ابن شهاب رضي الله عنه واني چه ماته ابن حزم رضي الله عنه خبر را كرو چه ابن عباس او ابو حبه انصاري رضي الله عنه واني چه بيا زه نور اوچت او خير اولي شوم تردې چه زه يو داسې اوچت مقام ته اور سيدم چرته چه ما: د فرستو: د قلمونو (كړياري يا كشاري) واوړيدو.

ابن شهاب: ددوی پوره نوم ابوبکر محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبدالله بن شهاب رضي الله عنه دي. (۱)
ددوی تفصیلی حالات کشف الباري رومي جلد کتاب بدء الريحی دريم حديث لاندې تير شوی دی (۲)

ابن حزم: دا ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم الانصاري رضي الله عنه دي. د ولید په زمانه کني د مديني منوري قاضي او امير رود (۳) ددوی تفصیلی حالات کشف الباري خلورم جلد کني تير شوی دی (۴)
ابن عباس: دا حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه دي. ددوی تفصیلی حالات کشف الباري رومي او دويم جلد کني تير شوی دی. (۵)

ابو حبة: ددوی دنوم باره کني اختلاف دي. بعض ويلي دي چه ددوی نوم عامر دي او بعض واني چه عمر دي. او بعض په نيز ثابت دي. واقدي ددوی نوم مالك ذکر کړي دي. علامه عيني ليکلي دي چه په دې سند کني هم کلام کړي شوي دي چه دابن حزم نه مراد پخپله ابوبکر دي يا ددوی پلار محمد دي. که چرې ابوبکر مراد وي نو هغوی ابو حبه نه دي ليدلې او که چرې دهغوی پلار محمد مراد وي نو هغوی زهري نه دي ليدلې. نو ددې دا جواب ورکړي شوي دي چه ابن حزم رضي الله عنه آن سره مرسلأ دا روايت بيان کړي دي. (سمعت بأخبرني) وغيره سره نې بيان نه دي کړي لېذا هيخ اشكال نه وارد کيږي. (۶)
عرج بي: دا فعل عرج معروف او مجهول دواړه شان نقل کړي شوي دي. (۷)

قوله: ظهرت: دا د علوت او ارتفعت په معنی کني دي چه زه پورته او ختمم (۸)

قوله: لمستوي: په مستوي کني لام دعلت دپاره دي د اوچتوالی دپاره، دعزت دپاره يو لوړ مقام ته اور سيدو. (۹)

قوله: صرف الأعلام: دا د کراماً کاتبين د قلمونو د ليکلو آواز ووهغوی دلوح محفوظ نه احکامات

(۱) عمدة القاری کتاب الصلاة باب كيف فرضت الصلوة: ۴/۶۵ إرشاد الساری: ۷/۲.

(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۳) شرح الکرمانی: ۴/۶ فتح الباری: ۱/۵۹۹ عمدة القاری: ۴/۶۵ إرشاد الساری: ۷/۲.

(۴) کشف الباری: ۴/۶۹.

(۵) کشف الباری: ۱/۴۳۵، ۲/۲۰۵.

(۶) عمدة القاری: ۴/۶۵ إرشاد الساری: ۷/۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۱.

(۷) فتح الباری: ۱/۵۹۹ إرشاد الساری: ۷/۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۱.

(۸) شرح الکرمانی: ۴/۶ إرشاد الساری: ۷/۲.

(۹) شرح الکرمانی: ۴/۶ إرشاد الساری: ۷/۲.

نقل کول (۱)

قال ابن حزم و انس بن مالك: قال النبي ﷺ: «فرض الله على امتي خمسين صلاة، فرجعت بذلك حتى مررت على موسى. فقال: ما فرض الله لك على امتك؟ قلت: فرض خمسين صلاة. قال: فأرجع الي ربك، فإن امتك لا تطبق لك. فراجعت فوضعت شطرها. فرجعت إلى موسى، قلت: وضعت شطرها فقال: راجع ربك، فإن ذا امتك لا تطبق. فراجعت، فوضعت شطرها. فرجعت إليه، فقال: أرجع إلى ربك، فإن امتك لا تطبق ذلك. فراجعت، فقال: هي خمس، وهي خمسون، لا يتبدل القول لدي. فرجعت إلى موسى. فقال: راجع ربك، فقلت: استجبت من ربّي: ابن حزم د (خپل شیخ نه) حدیث بیان کړې او انس بن مالک رضی اللہ عنہ (د ابوذر رضی اللہ عنہ په واسطه سره) بیان کړې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیلې، الله ﷻ زما په امت باندې پنځوس مونځونه فرض کړل، کله چه زه دې فریضې اخستوسره واپس شوم، تردې چه حضرت موسی علیه السلام تیریدم نوهغوی تپوس او کړو الله ﷻ ستاسو په امت باندې څه فرض کړې دی؟ ما جواب ورکړو پنځوس مونځونه نی فرض کړې دی. موسی علیه السلام (دې اوریدوسره) اوونیل تاسو ﷻ خپل رب ته واپس تشریف یوسنی ځکه چه ستاسو امت ددومره عبادت کولو طاقت نه لری. نوزه واپس شوم. نو الله ﷻ (د دې عبادت یوه حصه) معاف کړه، بیا موسی علیه السلام ته واپس راغلم او ورته مې اوخودل چه الله ﷻ یوه حصه معاف کړه. حضرت موسی علیه السلام بیا هم هغه خبره اوکړه چه تاسو خپل پروردگار ته رجوع اوکړنی ستاسو امت د دې هم طاقت نه لری. ما بیا رجوع اوکړه نو الله ﷻ د دې یوه بله حصه معاف کړه. بیا زه هغوی له واپس راغلم (او خبر مې ورکړ) نوهغوی اوونیل ته د خپل پروردگار طرف ته واپس شه ځکه چه ستاسو امت (د دې هم) طاقت نه لری. چنانچه ما بیا الله ﷻ ته رجوع اوکړه نو الله ﷻ ارشاد او فرمائیلو چه بڼه ده (اوس) دا پنځه مونځونه (مقرر کولې) شی اودا (په حقیقت کښې) د ثواب په اعتبار سره، پنځوس دی. زه خبره نه بدلوم. بیا هم هغه خانی کښې موسی علیه السلام له واپس راغلو نوهغوی اوونیل خپل رب ته رجوع اوکړه ما اوونیل (چه اوس) ماته دخپل پروردگار نه (بار بار وینا کولوسره) شرم راخی.

قوله: قال ابن حزم و انس بن مالك: د دې خانی نه د حدیث شریف باقی پاتې ټکړه د ابن حزم رضی اللہ عنہ او حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ طرف ته منسوب ده او په ظاهره دا پوره ټکړه د ابن شهاب رضی اللہ عنہ قول دی. او یو احتمال داهم دې چه داد امام بخاری رضی اللہ عنہ تعلیق وی او په دې خانی کښې د حضرت انس رضی اللہ عنہ او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په مینځ کښې د حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ واسطه هم نشته دی. اودغه شان د ابن حزم رضی اللہ عنہ او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په مینځ کښې د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما یا د ابو جبهه رضی اللہ عنہ واسطه نشته دی. چنانچه دا ټکړه خو یا مرسل ده یا بیا به داسې ونیلې شی چه راوی د مینځ واسطه په سابقه ذکر کولو باندې یقین کولوسره پریخودې ده. اودا خبره هم ښکاره ده چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابی کله ((قال رسول الله صلى الله عليه وسلم)) ونیلو سره خبره کوی نومراده هم دغه وی چه دې صحابی رضی اللہ عنہ دغه خبره بغیر د واسطې د جناب رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې ده. چنانچه دا احتمال هم دې چه حضرت انس رضی اللہ عنہ څه حدیث نیغ په نیغه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې وی او څه نی د حضرت ابوذر رضی اللہ عنہ نه اوریدلې وی. (۲)

(۱) فتح الباری: ۱/۵۹۹، ارشاد الساری: ۲/۷، الکونثر الجاری: ۲/۳۱.

(۲) شرح الکرمانی: ۴/۷، فتح الباری: ۱/۶۰۰، تحفة الباری: ۱/۸۲، عمدة القاری: ۴/۶۶، الکونثر الجاری: ۲/۳۱.

ارشاد الساری: ۲/۷، الكنز المتواری: ۴/۱۱.

قوله: فرض الله علی امتی: په دې روایت کښې دې چه الله ﷻ زما په امتو باندې پنخوس مونځونه فرض کړي دی. خو په کتاب المناقب کښې د حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه روایت او صحیح مسلم باب الاسراء کښې د حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې (فرض علی خمسين صلاة كل يوم وليلة) الفاظ دی چه الله ﷻ په ما باندې په ورځ او شپه کښې پنخوس مونځونه فرض کړي دی (۱)

په دې ځانی کښې داسې تطبیق ورکړې شوي دي چه په یوځانی کښې د اختصار د وجې نه خپل طرف ته حکم منسوب کړي دي او چرته ئی دامت ذکر کړي دي. دویمه خبره دا کړې شوې ده چه په حضور پاک باندې د فرض ذکر دې خبرې ته هم مستلزم دي چه هغه حکم په امت باندې هم فرض وی مگر دا چه د حضور پاک د خصوصیت د وجې نه څه حکم ددې قاعدې نه خارج وی، مطلب دادې چه دا خبره هم کله ممکن وی چه د حضور پاک د خصوصیت د وجې نه څه حکم صرف په رسول الله صلی الله علیه و آله باندې فرض وی او هم دغه کار د حضور پاک په امت باندې فرض نه وی. (۲)

قوله: فَرَأَجَعْنِي: په دې نسخه کښې د فراجعنی الفاظ دی خود کشمیهنی صلی الله علیه و آله په روایت کښې **فَرَأَجَعْتُ** الفاظ دی د دواړو معنی هم یوه ده. (۳)

په هر چکر کښې څومره څومره مونځونه کم شوي؟ په دې روایت کښې دی چه فوضع شطرها الله ﷻ د مونځونو یوه حصه کمه کړه. خود حضرت مالک بن صعصعه رضی الله عنه په روایت کښې (فوضع عنی عشرًا) الفاظ دی. اود حضرت شریک بن عبدالله رضی الله عنه په روایت کښې (فوضع عنه عشر صلوات) الفاظ دی اود ثابت البنانی رضی الله عنه په روایت کښې (لمحط عنی خمسًا) الفاظ دی. (۴)

علامه کرمانی رضی الله عنه د شطر معنی نصف اخستی ده. چنانچه ددې مطابق به مطلب داسې جوړشي چه په رومبی چکر کښې پنځه ویشته (۲۵) مونځونه کم کړي شو او په دویم چکر دیارلس (۱۴) مونځونه کم کړي شو او دریم چکر کښې اووه (۷) مونځونه کم کړي شو. (۵)

علامه عینی رضی الله عنه په دې باندې لیکي چه دا تفصیل قابل قبول نه دي. ځکه چه په روایت کښې د الله ﷻ طرف ته دتلو راتلو درې چکرې ذکر دي اود مونځونو کمې خو صرف په رومبو دوو چکرو کښې شوي. په دریم چکر کښې خود او فرمائیلې شو چه د ادا کیدو په صورت کښې خودا پنځه مونځونه دي لیکن د ثواب په اعتبار سره پنخوس دی. اود علامه کرمانی رضی الله عنه د کلام نه خودا لازم کیږي چه د حضور پاک څلور چکرې لگیدلې دي. رومبی ځل نیم مونځونه کم شو په دویم ځل دیارلس کم شو په دریم ځل اووه کم شو او په څلورم ځل دا او فرمائیلې شو چه دا پنځه مونځونه د پنخوسو برابر دي حالانکه د روایت مطابق معامله داسې نه ده پینه شوې.

(۱) صحیح البخاری کتاب مناقب الانصار باب المعراج رقم الحدیث: ۲۸۸۷ صحیح مسلم کتاب الإیمان باب الإسراء رقم الحدیث: ۱۶۳.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۰۰ عمدة القاری: ۴/۱۶۶ الکونثر الجاری: ۲/۳۱۱ ارشاد الساری: ۲/۸.

(۳) عمدة القاری: ۴/۶۶ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ الكنز المتواری: ۴/۱۲.

(۴) صحیح البخاری کتاب مناقب الانصار باب المعراج رقم الحدیث ۲۸۸۷ صحیح البخاری کتاب التوحید رقم الحدیث: ۷۵۱۷ صحیح مسلم کتاب الإیمان باب الإسراء رقم الحدیث: ۱۶۲.

(۵) شرح کرمانی: ۴/۷.

او محدث ابن المنیر رحمته اللہ علیہ فرمائی شطر د نصف په معنی کنبی نه دی بلکه ددی په معنی کنبی عموم دی چه کمی ضروری نه دی چه ټول مونځونه هم په یو چکر کنبی کم شوی وی. (۱)
حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی زما په نیزیه په ټولو روایاتو کنبی د تطبیق دا صورت وی چه ټول اووه چکرې لگیدلې دی په رومبو دوو چکرو کنبی لس لس مونځونه کم شوی او په پنځو چکرو کنبی پنځه پنځه مونځونه کم شوی. په دې باندې علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه په دې ځانی کنبی دا احتمال هم دی چه ټول دوه چکرې لگیدلې په رومی چکر کنبی دوه ځل لس لس مونځونه کم شو او په دویم چکر کنبی پنځه ځل پنځه پنځه مونځونه کم شو او هغه احتمال هم شته کوم چه حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ ذکر کړې دی. (۲)

قوله: هـی خمس وهی خمسون: په دې روایت کنبی خو د خمس او خمسون مبتداء هی دی خو هم په دې ځانی کنبی په بل روایت کنبی هـن خمس وهن خمسون هم دی. مراد دا دی چه په عمل کنبی خودا پنځه مونځونه دی لیکن په ثواب کنبی د پنځوسو برابر دی. (۳)

ایایوحکم دعمل نه وړاندې منسوخ کیدې شی؟ په دې ځانی کنبی چه په پنځوسو مونځونو کنبی کمی اوشو او باقی پنځه پاتې شو نو دا سوال پیدا کیږی چه تردې وخته پورې خو امت ته د پنځوسو مونځونو حکم رارسیدلې نه وو او په دې حکم باندې تردغه وخته پورې د عمل نوبت هم نه وو راغلې نو بیا د دغه حکم نسخ څنگه اوشوه؟ ځکه چه د عمل نه وړاندې د یوحکم منسوخ کیدل معقول نه دی. ددې جواب علامه عینی رحمته اللہ علیہ دا ورکړې دی د پنځوسو مونځونو حکم اول د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دپاره وو اوبیا د حضور پاک په واسطه سره د حضور پاک امت ته وو. نو چه کله حضور پاک ته حکم ملاؤشو نو حضور پاک په هغې باندې دعمل کولو کلکه اراده کولوسره امت ته ددغه حکم کولو دپاره کلکې ارادې سره واپس شوې وو. بیا چه کله د موسی علیه السلام په وینا سره الله عز وجل ته د عرض معروض کولوسره کوم کمی اوشو دا نسخ حقیقی او صحیح ده.

غرض دا چه ددې مونځونو د حکم کیدلونه پس د الله عز وجل په حضور کنبی د حضور پاک د شفاعت د نسخ دپاره خو سبب ضرور جوړ شو. لیکن دا شفاعت د حکم باطل کولو دپاره نه وو. نو د حضور پاک شفاعت منظور شو او د حضور پاک په حق کنبی د پنځوسو مونځونو حکم او امت ته دغه حکم رسول منسوخ شو. او د امت په حق کنبی خونسخ قبل العمل څه اعتراض کیدې نه شی ځکه چه امت ته دغه حکم رسیدلې نه وو.

دویم جواب دادې چه د پنځوسو مونځونو حکم تعبدی نه وو بلکه دا حکم نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته د خبر په توگه خودلې شوې وو. یعنی الله عز وجل حضور پاک ته دا خبر ورکړې وو چه په لوح محفوظ کنبی ستادپاره پنځوس مونځونه مقرر شوې وو. ددې مطلب حضور پاک بالفعل پنځوس مونځونه ادا کول آخستې وو بیا چه کله په دې باره کنبی مراجعت اوشو نو واضحه شوه چه د پنځوسو شمیر خود ثواب په اعتبار سره وو دعمل په اعتبار سره نه وو. (۴)

(۱) عمدة القاری: ۶۶/۴ سبیل الهدی والرشاد: ۱۴۵/۳.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۰۰ عمدة القاری: ۶۶/۴ إرشاد الساری: ۸/۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ الكنز المتواری: ۴/۱۲.

(۳) عمدة القاری: ۶۶/۴ فتح الباری: ۱/۶۰۰ شرح الکرمانی: ۴/۷.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۰۱ عمدة القاری: ۷۱/۴ شرح الکرمانی: ۹/۴ إرشاد الساری: ۸/۲ الکوثر الجاری: ۲/۳۱ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ سبیل الهدی والرشاد: ۳/۱۵۳-۱۵۰ شرح العلامة الزرقانی: ۸/۲۶۵-۲۶۴.

قوله: «لَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيْ» دَ اللهُ ﷻ رب العزت په دې فرمان چه زما په نیزخبرې بدلیدې نه شی. باندې سوال پیدا کیږي. که چېرې داسې وی نو پنځوس مونځونه کمیدوسره پنځه څنگه کړې شو؟ ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه دا خبره ټیک ده چه دَ اللهُ ﷻ په قول کښې بدلون نه کیږي لیکن ددې نه مراد اخبارات دی نه چه امور تکلیفیه، په امور تکلیفیه کښې بدلون ممکن دې په اخبارات کښې نه لکه دَ پنځو مونځونو ثواب دَ پنځوسو برابر کیدل. دویم جواب دادې چه دې نه مراد قضاء مبرم دې چه هغه نه بدلیږي قضاء معلق نه دې په دې کښې بدلون ممکن دې. لکه دَ قرآن پاک د دې آیت (يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ) (۱) یعنی الله ﷻ چه څه غواړي اخوا کوي اوڅه چه غواړي باقی ساتي نه ښکاره معلومیږي. یا بیا دریم جواب دا ورکړې شوې دې چه مقصد دا وو چه دې (آخری فیصلې) نه پس به زمونږ په حکم کښې څه بدلون کیږي.

په دې ځانې کښې علامه یوسف صالحی شامی رحمته الله علیه لیکلی دی چه مراد دا وو چه الله ﷻ دَ فرښتو په ژبه باندې په په صحف کښې دا وعده کړې ده چه ددوی (امت محمدیه) دپاره په هره یوه شپه ورځ کښې دَ پنځوسو مونځونو اجر دې بیاچه کله دَ پنځوسو شمیر منسوخ کړې شو او پنځه کړې شو نو صرف په شمیر کښې بدلون او شو اجر باقی پاتې شو. اوهم ددې وجې نه دَ اللهُ ﷻ ارشاد هن خمس وهن محسون نه مراد دشمیر په اعتبار سره پنځه او د ثواب په اعتبار سره هم پنځوس دی. او دادَ اللهُ ﷻ دَ طرف نه په دې امت باندې صرف فضل او احسان دې گنی په څلیر شت گهنټو کښې دَ پنځوسو مونځونو ادا کول یو داسې امر وویه کوم سره چه امت په مشقت کښې پریوتلې شو.

الغرض لَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ کښې دَ قول نه مراد اجرهم اخستې شی چه په اجر کښې بدلون نه کیږي. (۲)

قوله: «أَسْتَحْيَتْ ربي» دَ اصیلی په روایت کښې ددې جملې نه وړاندې دَ قد اضافه ده یعنی قد استحيت. (۳)

کله چه مونځونه دَ پنځوسونه کم شو پنځه باقی پاتې شو نو حضرت موسی عليه السلام بیا او فرمائیل چه تاسو بیا الله ﷻ ته تشریف یوسنی او دکمی درخواست او کړنی نو په دې باندې نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم ارشاد او فرمائیلو اوس دَ نور کمی درخواست کولو کښې ماله دَ خپل رب نه حیا راځي. د حضور پاک په دې ځل باندې دَ اللهُ ﷻ دربار ته واپس تللو کښې دَ حیا راتللو وجوهات ذکر کړې شوی دی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دَ ابن المنیر قول نقل کړې دې چه حضور پاک اندازه لگولې وه چه که دې ځل مې درخواست او کړو نوهسي نه چه دا آخری ځل د کمی سوال بالکلیه دَ ټولو مونځونو د معاف کولو سوال جوړنه شی په دې وجه حضور پاک دا جمله او فرمائیله په خلاف ددې نه وړاندې د کمی د سوال په هر ځل باندې دَ اللهُ ﷻ دَ طرف نه په مونځونو کښې د کمی کولو اعلان قطعې نه وو. او ددې آخری ځل په چکر کښې کله چه الله ﷻ دا ارشاد او فرمائیلو (مَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيْ) نو حضور پاک په دې باندې پوهه شو چه اوس د نور کمی درخواست کول دَ اللهُ ﷻ د منشانه خلاف دی.

(۱) سورت رعد: ۳۹.

(۲) شرح الکرمانی: ۸/۴-۷ شرح ابن بطال: ۸/۲ عمدة القاری: ۷۴/۴ ارشاد الساری: ۸/۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ سبل

الهدی والرشاد: ۱۴۹/۳.

(۳) ارشاد الساری: ۸/۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۲.

د رسول الله ﷺ د دې قول په توجیه کښې یوه خبره دا هم ذکر کړې شوې ده چه کیدې شي په دې آخري ځل باندې حضور پاك ته اندېښنه شوې وې چه دا بار بار سوال کول ښه خبره نه ده. لیکن د دې دا جواب ورکړې شوې دې چه نه دا خبره ټيک نه ده ځکه چه الله ﷻ ته سوال زاری کول هیڅ کله بد نه دی بلکه خوښ او محمود عمل دې. په دې باندې حافظ صاحب رحمته الله علیه لیکلی دی ممکن دی چه حضور پاك د الله ﷻ په دې نعمت باندې په پوره طریقه باندې د شکر نه کولو د اندېښنې نه دا جمله فرمائیلې وې. والله اعلم. (۱)

ثم انطلق بي حتى انتهى بي الى سدرة المنتهى وغشها ألوان لا أدري ماهي؟ ثم أدخلت الجنة، فأذا فيها حمانلؤلؤ، وأذا ترابها المسك: بيا حضرت جبرائيل عليه السلام زه سدره المنتهى ته بوتلم. دا (ونه) داسې رنگونو پته کړې وه چه د هغې متعلق ماته معلومه نه شوه چه هغه څه وو. دې نه پس زه جنت ته بوتلې شوم. ما په جنت کښې د مرغلرو هارونه اولیدل او د هغې خاوره د مشک (په شان) وه.

سدره المنتهى څه څيز دې؟: سدره د بيري ونې ته وائی او د منتهى نه مراد دادې چه دلته د هر چا خاتمه کيږي. دې ونې ته سدره المنتهى ځکه وائی چه دا جنت د دې په آخري غاړه باندې واقع دې دکوم نه وړاندې چه هیچاته څه علم نشته دې. دې نه وړاندې یوه فرېسته هم نه شي تللې تردې چه حضرت جبرائيل عليه السلام هم د دې نه وړاندې نه شي تللې. صرف او صرف محمد صلى الله عليه وسلم د دې نه وړاندې بوتلې شو. دا ونه د يو روایت مطابق په شپږم آسمان کښې ده، لیکن د مشهور روایت مطابق دا په اووم آسمان کښې ده. د دې دواړو روایتونو په مینځ کښې داسې تطبیق ورکړې شوې دې چه د دې ونې جرړې په شپږم آسمان باندې دی او ښاخونه یې په اووم آسمان باندې دي. (۲)

د دې ونې د صفاتو باره کښې حضرت اسماء بنت ابی بکر رضي الله عنها د نبی کریم صلى الله عليه وسلم ارشاد نقل کولو سره فرمائی چه کله د حضور پاك مخې ته د سدره المنتهى ذکر او کړې شو نو ما حضور پاك داسې فرمائیلو سره واوړیدو چه یو (تیز رفتار) سور د دې ونې د ښاخونو په سوري کښې ترسل کالوپورې روان وې یادائی ارشاد فرمائیلې چه د دې په سوري کښې په یو ځل سل سواره دم (د سکون سره ساه) واخستې شي. په دې ونه باندې د سرو زرو ملخان دی اولکه چه د دې میوې د منگو برابر دی. (۳)

د سرو زرو ملخان: په دې ونه باندې د سرو زرو ملخان دی د دې نه څه مراد دې؟ په دې کښې مختلف احتمالات دی. یو احتمال دادې چه په دې ونه باندې د نورانی فرېستو وزرې داسې پر قیږې لکه چه د دې په ښاخونو باندې د سرو زرو پر قیدونکی ملخان یوخوا بل خوا توپونه وهی اوداهم مراد کیدې شي ددغه ونې نه چه کوم انوار راوچتیرې او په ښاخونو باندې چه یو خاص قسم رنډا وې هغه نې د سرو زرو ملخانو سره تعبیر کړې وې. (۴)

د سدره المنتهى باره کښې د حضرت کشمیري رحمته الله علیه تحقیق: حضرت مولنا انور شاه کشمیري رحمته الله علیه فرمائی زما په نیز دا دنیا یعنی اووه زمکنې او ټول آسمانونه ټول په ټول د جهنم علاقه ده او د جنت

(۱) فتح الباری: ۱/۶۰۰ عمده القاری: ۴/۶۷ ارشاد الساری: ۲/۸ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ فیض الباری: ۲/۷.

(۲) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۲/۱۳ فتح الباری: عمده القاری: ۴/۶۷ ارشاد الساری: ۲/۸ تحفة الباری: ۱/۲۸۲ الكنز المتواری: ۴/۱۴.

(۳) سنن الترمذی کتاب فی صفة الجنة باب ماجاء فی صفة أثمار الجنة رقم الحديث: ۲۵۴۱.

(۴) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۲/۱۲ التعليق الصبیح باب فی المعراج الفصل الأول: ۷/۱۵۸ سبل الهدی والرشاد فی سباق القصة: ۳/۸۸-۸۷ عمده القاری: ۴/۷۶.

علاقه د اووم آسمان نه پورته ده اود جنت چت د الله ﷻ عرش دې ددې مقدمې نه پس پوهه شنی چه د سدره المنتهی جرړې د جهنم په علاقہ کنبې دی اوددې تنه اوبناخونه د جنت په علاقہ کنبې (یعنی د آسمانونو د پاسه) دې پدې باندې دلیل د قرآن پاک آیت مبارک ﴿عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى﴾ اودا خبره معلومه شوی ده چه د جنت علاقہ د هغه خانی نه شروع کیږی چرته چه د جهنم علاقہ ختمیږی. چنانچه ددې ونې نوم سدره المنتهی هم په دې وجه دې چه د جهنم علاقہ ختمیږی اود جنت علاقہ شروع کیږی. والله اعلم بالصواب. (۱)

د حَبَائِلِ اللُّلُوْءِ تشریح: د کتاب الصلوة ددې روایت په آخری جمله کنبې هم دغه الفاظ دی خود معراج متعلق په نورو تفصیلی روایاتو کنبې د مذکوره لفظ په خانی "جناب اللؤلؤ" الفاظ دی. لکه چه کتاب احادیث الانبیاء باب ذکر ادریس علیه السلام رقم الحديث: ۳۳۲۲ کنبې راخی.

حَبَائِلِ جمع ده د حَبَالِه د کوم معنی چه غاړ کنی، امیل اود کړنی راخی نوم مطلب به داشی چه حضور پاک په جنت کنبې د مرغلرو لړنی یا امیلونه اولیدل. د علماؤ د یو جماعت وینا ده چه په دې خانی کنبې چرته د یو راوی نه تسامح شوی اود تصحیف په توگه حَبَائِلِ ذکر شوی دې گنی په اصل کنبې جناب دې. دا جمع د جنب د ده. او جنب د یو خیز او چتوالی ته وانی چه په شان د گول خیز وی لکه گنبد چه په گولانی کنبې اوچت وی. نومراد به داشی چه د مرغلرو نه جوړ شوی گنبدونه نی اولیدل. (۲)

د حدیث خلاصه: په مذکوره طویل حدیث مبارک کنبې د حضور پاک د معراج د سفر، شق صدر اود سفر په وخت د انبیاء کرام علیهم السلام سره ملاقاتونه، بیا حضرت موسی علیه السلام سره ملاقات اود هغوی په لارخودنه باندې د الله ﷻ طرف ته مراجعت په سلسله د مونخونو د فرضیت کیفیت مخې ته راغلو.

د معراج په سفر کنبې د اهل سنت والجماعت مؤقف دا وو چه حضور پاک په بدنی توگه باندې د بیدارنی په حالت کنبې معراج کړی شوی دې. او په شق صدر کنبې په حقیقی توگه باندې د حضور پاک زړه مبارک او خیر لې شو او هغه وینخلوسره واپس دهغې په خپل خانی کنبې کیخودلې شو.

الحديث الثاني

[۳۳۳]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ: «فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ حِينَ فَرَضَهَا، رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ، فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَأَقْرَبَتْ صَلَاةَ السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ»

ترجمه: ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا ارشاد فرمائیلي چه کله الله ﷻ مونخ فرض کړو نو په سفر او حضر کنبې (دواړو ځایونو کنبې) دوه دوه رکعتونه وو (دماښام د مونخ نه علاوه)، بیا د سفر مونخ (هم دغه شان دوه رکعت، باقی پاتې کړل اود حضر په مونخ کنبې نی (د دوو رکعتو) اضافه اوکړه.

(۱) فیض الباری: ۹/۹.

(۲) شرح ابن بطلال: ۹/۲ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۳/۲ عمدة الفاری: ۶۸/۴ الکونثر الجاری: ۳۲/۲ ارشاد

الساری: ۹/۲ تحفة الباری: ۲۸۳/۱ فیض الباری: ۸/۲ الكنز المتواری: ۱۴/۴.

دهديث تخريج: دا حديث امام بخارى رحمه الله ذ كتاب الصلاة نه علاوه دوو خايونوكنبى او امام مسلم رحمه الله صحيح مسلم، امام ابوداؤد رحمه الله سنن ابوداؤد، امام نسائى رحمه الله سنن النسائى او امام مالك رحمه الله به موطا كنبى ذكر كرى دى. بالكل هم په دغه الفاظوسره صرف صحيح البخارى او صحيح مسلم كنبى دى او په لپشان مختلف الفاظوسره په نورو كتابونو كنبى موجود دى. (١)

تراجم رجال

په دې حديث كنبى شپږ رواة ذكر دى.

عبدالله بن يوسف: دا ابو محمد بن يوسف تنيسى كلاعى دمشقى رحمه الله دى. ددوى تعارف كشف الباري كتاب بدء الوحي دويم حديث او كتاب العلم باب ليل العلم الشاهد الغائب كنبى تير شوې دى. (٢)

مالك بن انس: دا مالك بن انس بن مالك ابي عامر الاصبهى المدنى رحمه الله دى. ددوى تذكره كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كنبى تيره شوې ده. (٣)

صالح بن كيسان: دا ابو محمد بن صالح بن كيسان المدنى رحمه الله دى. ددوى تذكره كشف الباري كتاب الايمان باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره ان يلقى فى النار من الايمان دريم حديث كنبى تيره شوې ده. (٤)

عروة بن زبير: دا عروه بن الزبير بن العوام بن خويلد بن اسد بن عبد العزى قصى قرشى اسدى مدنى رحمه الله دى. ددوى تعارف كشف الباري كتاب الايمان باب احب الدين الى الله اذومه كنبى تير شوې دى. (٥)

عائشه صديقه رضي الله عنها: دا حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها بنت سيدنا ابي بكر صديق رضي الله عنه ده. ددې تعارف كشف الباري كتاب بدء الوحي دويم حديث لاتدي تير شوې دى. (٦)

دهديث ترجمة الباب سره مناسبت: د باب كيف فرضت الصلاة لاتدي دا هوريم حديث دې كوم چه امام بخارى رحمه الله راوړلې دى. ددې حديث مبارك مناسبت ترجمة الباب سره بالكل واضح دى چه د مونځ د فرضيت نوعيت په شروع كنبى سفر او حضر دواړو كنبى دتولو وختونو دپاره هم دوه دوه ركعتو وو. بيا روستو د سفر هم دوه ركعتو باقى پاتې شو او البته دحضر او اقامت څلور ركعتو شو. (٧)

(١) صحيح البخارى كتاب سجود القرآن باب يقصر اذا خرج مؤمن وضعه رقم الحديث: ١٠٩ او كتاب مناقب الأنصار باب التاريخ رقم الحديث: ٣٩٣٥. صحيح مسلم كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب صلاة المسافرين رقم الحديث: ٦٨٥ سنن ابي داؤد كتاب صلاة المسافرين باب صلاة المسافرين رقم الحديث: ١١٩٨. سنن النسائى كتاب الصلاة باب كيف فرضت الصلاة رقم الحديث: ٤٥٤ الموطا للإمام مالك كتاب الصلاة باب قصر الصلاة فى السفر: ١٢٨/١ نور محمد كتب خانة تحفة الاشراف مسند عائشة صالح بن كيسان رقم الحديث: ١٦٣٤٨ الاصول كتاب الصلاة الفصل الأول فى الوجوب والكمية رقم الحديث: ٣٢٤٩، ١٨٥/٥.

(٢) كشف الباري كتاب بدء الوحي: ٣٨٩/١ وكتاب العلم: ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن: ٢٩٠/١، ٨٠/٢.

(٤) كشف الباري كتاب الايمان باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره ان يلقى فى النار من الايمان: ١٢١/٢.

(٥) كشف الباري: ٤٣٦/٢.

(٦) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٧) عمدة القارى: ٧٧/٤ تقرير البخارى: ٣٢٩/٢ تحفة الباري: ٢٨٣/١.

قوله: فرضها رکعتین رکعتین: په مذکوره حدیث شریف کنبې حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا د سفر او حضر د مونخ کیفیت بیان کړې دې چه په سفر کنبې د فرض مونخ خور کعتونه دی او په حضر کنبې د فرض مونخ خور کعتونه دی. چنانچه ام المؤمنین حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ارشاد او فرمائیلوچه کله الله عز وجل مونخ فرض کړو نو هغه په سفر او حضر دارو کنبې دوه دوه رکعتونه وو. رکعتین تکرار سره بیان کړې شوي دي. په دې کنبې په ظاهره حکمت دادې چه د حضور یاک دا قول هر څلور رکعتیز مونخ ته شامل شی گنی که چرته بغیر د تکرار نه صرف یو ځل رکعتین ذکر شوي وي نو دا وهم کیدی شو چه په سفر او حضر کنبې دا څلیر شت گهنټو کنبې صرف هم دوه رکعتونه دي او بنکاره خبره ده چه دا خلاف واقع او خلاف مقصود دي. ددې وهم ختمول رکعتین مکرر ذکر کولو سره اوشو. (۱)

هم دا حدیث په مسند احمد بن حنبل کنبې ذکر کړې شوي دي هلته إلا المغرب فإمها كانت ثلاثة الفاظو زیاتوالي دي چه په سفر او حضر کنبې دوه رکعتونه ووبغیر د ماښام نه چه ددې درې رکعتونه وو. (اودا درې رکعتونه په سفر او حضر کنبې هم دغه شان پاتې دي په دې کنبې کمې زیاتې نه دي شوي، په دې وجه پورته دا تعبیر اختیار کړې شوي دي چه هر څلور رکعتیز مونخ کنبې د دوو رکعتو اضافه او کړې شوه. (۲)

حضرت شاه صاحب تحقیق: حضرت مولانا نور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني زما د گمان مطابق د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا ددې قول چه په شروع کنبې دوه دوه رکعتونه فرض وو روستو څلور رکعتونه شو، نه مراد دا نه دي چه په شروع کنبې ټول مونخونه دوه دوه رکعتونه وروستو د رباعی مونخونو رکعتونه زیاتولو سره څلور کړې شو. بلکه مراد دادې چه د معراج د واقعته نه وړاندې مسلمانانو چه د ماسخوتن مونخ دوه رکعتونه کولو هغه د اسراء نه پس څلور رکعتونه کړې شو. یعنی وړاندې د معراج نه دوه رکعتونه فرض کړې شوي وو او پس د معراج نه چه کوم فرضیت اوشو هغه د څلورو څلورو رکعتو وو. (۳)

په مذکوره حدیث باندې دوه اشکالات: په دې حدیث باندې دوه قسمه اشکال کیږي چه په مذکوره حدیث کنبې فرمائیلې شوي دي چه د سفر مونخ هم دغه شان په خانی پاتې کړې شو یعنی د سفر په مونخ کنبې څه بدلون یا زیاتوالي اونه کړې شو. دا خبره د قرآن کریم د آیت (وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا) (۴) ترجمه. او کله چه تاسو په زمکه کنبې سفر کوئ نو په تاسو به دي کنبې هیڅ گناه نه وي چه تاسو مونخ کم کړئ او که چرې تاسو ته دا اندیښنه وي چه تاسو به کافران خلق پریشانه کوي (۵) خلاف دي، یعنی د آیت مبارک نه خودا معلومیږي چه قصر فی الصلاة یعنی په مونخ کنبې کمې شوي دي اود روایت نه دا خبره معلومیږي چه په مونخ کنبې کمې نه دي شوي.

(۱) عمدة القاری: ۷۷/۴ | ارشاد الساری: ۹/۲ تحفة الباری: ۲۸۳/۱.

(۲) مسند احمد بن حنبل مسند النساء مسند الصدیقه عائشه رقم الحدیث: ۲۶۳۳۸. ۵۳۹/۹ التوضیح للسيوطی:

۴۵۴/۲ التوضیح لابن ملقن: ۲۶۸/۵.

(۳) فیض الباری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة: ۹/۲.

(۴) سورة النساء: ۱۰۱.

(۵) بیان القرآن: ۳۹۷/۱۰.

دویم اشکال: په مذکوره حدیث باندې دویم اشکال داکيږي چه دا حدیث پخپله د حدیث د راویده یعنی حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د عمل خلاف دې ځکه چه هغې به په سفر کښې اتمام کولو لکه چه په صحیحین کښې د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا روایت موجود دې

«عن عائشة: أن الصلاة أول ما فرضت ركعتين، فأقرت صلاة السفر وأتمت صلاة الحضر، قال الزهري: فقلت لعروة: ما بال عائشة تفر في السفر؟ قال: إنها تأولت كما تأول عثمان»^(١)، یعنی زهري رضی اللہ عنہ د حضرت عروه رضی اللہ عنہ نه معلومه کړه چه آیا کله معامله داشان ده چه په سفر کښې مونځ په خپل اصلی حالت باندې په ځانې پاتې شو نو بیا حضرت عائشه رضی اللہ عنہا پخپله ولې پوره مونځ کولو؟ ددې نه معلومیږي چه پخپله د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فعل دهغې د روایت خلاف وو.

د دویمې اشکال جواب: دویمې اشکال چه په روایت او قرآنی آیت کښې تعارض دې، جواب دا ورکړې شوي دې چه د مذکوره آیت باره کښې د مفسرینو حضراتو دوه اقوال دي چه دا آیت د صلاة الخوف باره کښې دې یا د سفر د مونځ باره کښې. ددې آیت تعلق صلاة الخوف سره دې ددې قائل حضرت عبدالله ابن عباس رضی اللہ عنہما او جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہما دي.^(٢) او امام بخاري رضی اللہ عنہ هم ددې قائل دې لکه څنگه چه د هغوی د صنیع نه معلومیږي یعنی هغوی دا آیت باب صلاة الخوف لاندې ذکر کړې دې^(٣).

دویم جواب: هم ددې اشکال دویم جواب داسې ورکړې شوي دې چه که چرې دا اومنلې هم شی چه دا آیت هم د سفر باره کښې دې نه چه د صلاة الخوف باره کښې نو بیا هم دا روایت د قرآنی آیت معارض نه دې. په دې صورت کښې به د قرآنی آیت دا معنی شی چه دلته صلاة السفر ته مجازاً قصر فرمائیلې شوي دې. یعنی د حضر د مونځ په اعتبار سره د سفر مونځ ته قصر فرمائیلې شوي دې. په نورو الفاظو کښې داسې وئیلې شی چه په صلاة السفر باندې د قصر اطلاق د قصر د ظاهري لفظ په اعتبار سره دې نه چه د حقیقت په اعتبار سره.^(٤)

د حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ رأيي: په دې ځانې کښې حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرماني چه زما په نیز صحیح معنی داده چه په لیلۃ الاسراء کښې د ماښام د مونځ نه علاوه باقی ټول مونځونه دوه دوه رکعته فرض کړي شو. بیا د هجرت نه پس د سحر د مونځ نه علاوه باقی مونځونو کښې زیاتې او کړې شو لکه چه د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د روایت نه معلومیږي چه هغه فرماني چه د حضر او سفر مونځ دوه دوه رکعته فرض کړې شو. بیا چه کله نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مدینې منورې ته تشریف راوړو او په څه موده کښې تسلی حاصله شوه نو هغه وخت د حضر په مونځ کښې زیاتوالې او کړې شو بغیر د سحر د مونځ نه، ځکه چه په دې کښې اوږد قراءت وو او بغیر د ماښام د مونځ نه چه هغه د ورځې وتر (یعنی طاق رکعتونه) وو بیا چه کله فرض مونځ څلور څلور رکعته شوي وو نو په هغې کښې په رباعی مونځونو کښې د سفر دوران کښې مذکوره آیت **(فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِذَا)** د نازلیدلو په وخت کښې کمې.

(١) صحیح البخاری کتاب سجود القرآن باب یقصر إذا خرج من موضعه. رقم الحدیث: ١٠٩٠ صحیح مسلم کتاب صلاة المسافرين وقصرها رقم الحدیث: ١٥٧٠.

(٢) أوجز المسالك كتاب قصر الصلاة في السفر رقم الحدیث: ٣٢٥، ١٦٧/٣ بذل المجهود باب صلاة المسافر رقم الحدیث: ١١٩٨، ٣٣١/٥ تفسير ابن كثير: ٣٩٣/٢ تفسير الطبري: ١٣٢/٩.

(٣) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب صلاة الخوف.

(٤) أوجز المسالك: ١٦٨/٣ بذل المجهود: ٣٣٢/٥ الكنز المتواری: ١٥/٤.

کولوسره دوه رکعته کړې شو او دا دهجرت د څلورم کال نه پس او شو. یعنی په دې صورت کښې په صلاة الحضر کښې هیڅ بدلون اونه کړې شو او صلاة السفر (یعنی د سفر په حالت کښې ادا کیدونکې رباعی مونخونو) کښې کمې او کړې شو. چنانچه هغه وخت د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا قول ((فأقوت صلاة السفر)) کښې به دا توجیه کول وی چه ((فأقوت باعتبار مال)) او فرمائیل نه چه د کله نه مونخ فرض شوي دې دهغه وخت نه دا د (سفر د مونخ) په شان هم دغه شان دوه رکعته دي. (۱)

د حضرت کشمیری رحمته اللہ علیہ راڼي: حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمته اللہ علیہ د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ دا ذکر شوي راڼي رد کړې ده هغوی فرماني چه د حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ په دې جواب کښې نظر دي. هغه دا شان چه که چرې دا اومنلې شی نو په دې سره لازم راځي چه نسخ دوه ځل شوي اول د دوو رکعتونه د څلورو رکعتو طرف ته او په دویم ځل د څلورو رکعتونه دوو رکعتو طرف ته، حالانکه حافظ صاحب سره د علماء د قول نه سوا هیڅ دلیل نشته دي. بل په دې سره خو به دا هم لازم راشي چه د قصر د تړول نه وړاندې مسافرو څلور کالو پورې هم څلور رکعته کول او په دې باندې هم هغه سره څه نقلی دلیل نشته دي بغیر د هغه د اجتهاد نه.

چنانچه د حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ په نیز د دې یو تاویل هم هغه دي کوم چه وړاندې تیر شو او دویم هغوی فرماني چه په دې باره کښې احنافو سره نور د دې نه ډیر مضبوط دلائل دی چه په خپل مقام باندې به تفصیل سره ذکر کولې شی. (۲)

دریم جواب: د رومی اشکال دریم جواب دا ورکړې شوي دي چه په آیت مذکوره کښې د قصر نه مراد د مانخه په رکعتونو کښې کمې نه دي بلکه د مانخه په کیفیت کښې کمې مراد دي. په داسې توگه چه د مانخه ارکان مثلاً رکوع او سجدي مختصر کړې شی او په قیام کښې قراءت د فرض قراءت په اندازه او کړې شی وغیره. (۳)

امام ابویکر جصاص رحمته اللہ علیہ فرماني چه په ذکر شوي آیت کښې د قصر کومه خبره شوي ده د هغې په مراد کښې د سلف صالحین اختلاف دي. مثلاً د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت دي چه الله عز وجل د حضر مونخ څلور رکعته د سفر مونخ دوه رکعته او صلاة خوف یو رکعت فرض کړې دي. حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرماني دي نه مراد صلاة خوف دي کوم چه یو رکعت دي. د مجاهد رحمته اللہ علیہ نه روایت دي چه دلته په عدد کښې قصر دي یعنی د څلورو رکعتو مونخ دوه رکعته کړې شو. ابن جریج رحمته اللہ علیہ د حضرت ابن طاؤس رحمته اللہ علیہ نه او هغه دخپل پلار نه روایت کوي چه هغوی فرماني دي نه مراد صلاة خوف او د جنگ مونخ دي اومونخ په هر حالت کښې یعنی پیدل یا سور (د ویرې په حالت کښې) ادا کول دي (یعنی په کیفیت کښې قصر مراد دي) او نور ئي او فرمائیل د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مونخ او دنورو خلقو په سفر کښې مونخ هم دوه رکعته وو او په هغې کښې قصر نه وو.

او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما په یو روایت کښې دی چه په آیت کښې د قصر نه مراد د مانخه په حدود کښې قصر دي او هغه دادي چه مونخ گذار دي الله اکبر و نیلوسره مونخ شروع کړی او د رکوع او سجدي د پاره دي په سر اشاره او کړی او مونخ دي پوره کړی

(۱) فتح الباری کتاب الصلاة: ۶۰۲/۱ رقم الحدیث: ۳۵۰.

(۲) فیض الباری کتاب الصلاة: ۹/۲-۸ رقم الحدیث: ۳۵۰.

(۳) أوجز المسالك: ۳، ۱۶۸، بذل المجهود: ۳۳۲/۵، إعلاء السنن باب فرضت الصلاة الرکعتین: ۲۶۱/۷ معارف السنن

کتاب الصلاة باب قصر صلاة المسافر: ۴۶۱/۴ فتح الملهم باب صلاة المسافرين وقصرها: ۵۰/۴.

امام جصاص رحمته الله فرمائی ہے کہ یہ مذکورہ معانی کنبیٰ دے تو لونه بہتر معنی ہے وہ کہہ دے کہ وہ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ آخری روایت کنبیٰ اور حضرت طاؤس رضی اللہ عنہ پہ روایت کنبیٰ مراد اخستیٰ شویٰ ہے وہ اوہنے دادہ ہے کہ رکوع اوسجدیٰ پہ خانیٰ کنبیٰ دے اشارہ کویٰ اور قیام پہ خانیٰ دے سوریدو سرہ مونیٰ اوکریٰ. نورنیٰ او فرمائیل چہ داهم ممکن دی چہ قصر نہ مراد پہ مانخہ کنبیٰ تلل وی خکہ چہ د ویریٰ د مونیٰ نہ علاوہ پہ مانخہ کنبیٰ تلل راتلل مونیٰ فاسد کویٰ.

اوددی خبریٰ دلیل چہ پہ آیت مذکورہ کنبیٰ دے قصر نہ مراد (قصر فی صفة الصلاة) د حضرت مجاہد رحمته الله واقعہ ہے چہ ہغویٰ او فرمائیل یوسریٰ د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ خدمت کنبیٰ حاضر شو او عرض نی اوکرو چہ زہ او زما ملگریٰ پہ یوسفر کنبیٰ اووتلو. ما پہ سفر کنبیٰ پورہ مونیٰ (یعنی د خلورو رکعتہ والاہم خلور رکعتہ) کولو اوزما ملگریٰ بہ قصر کولو نو حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما ارشاد او فرمائیلو (نہ دے پہ حقیقت کنبیٰ) تا بہ قصر کولو (یعنی د کمیٰ والا کار بہ دے کولو کوم چہ د سنت نہ خلاف وو) او ستا ملگریٰ بہ پورہ مونیٰ کولو (یعنی د ہغہ پہ سفر کنبیٰ قصر کول پہ حقیقت کنبیٰ داسیٰ دی لکہ چہ ہغہ پہ حضر کنبیٰ پورہ مونیٰ کرے وی).

امام جصاص رحمته الله فرمائی ہے کہ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما خبرور کرو چہ قصر رکعتونو کنبیٰ قصر نشہ دی او پہ سفر کنبیٰ دوہ رکعتہ قصر نہ دی. (بلکہ دا پورہ تول مونیٰ دی). اوہم دغہ خبرہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نہ نقل ہے چہ د سفر مونیٰ دوہ رکعتہ دی او وروکیٰ اختر مونیٰ دوہ رکعتہ دی او لونیٰ اختر مونیٰ دوہ رکعتہ دی دا مونیٰ خونہ پورہ او مکمل مونیٰ خونہ دی قصر نہ دی. دا حکم د نبیٰ کریم صلی اللہ علیہ وسلم د ژبیٰ مبارکیٰ نہ صادر شویٰ دی. چنانچہ ثابتہ شوه چہ مذکورہ قصر کوم چہ پہ آیت مبارک کنبیٰ ارشاد فرمائیلی شویٰ دی د مانخہ پہ وصف کنبیٰ قصر دی د مانخہ پہ رکعتونو کنبیٰ قصر نہ دی د امام جصاص رحمته الله کلام پورہ شو. (۱)

دویم اشکال جواب: دویم اشکال (چہ پخبلہ د راویہ عمل دہغیٰ د روایت خلاف دی) جواب ہم پخبلہ د ام المؤمنین حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پہ روایت کنبیٰ موجود دی چہ کلہ زہری رحمته الله د حضرت عروہ رضی اللہ عنہ نہ دی بارہ کنبیٰ سوال اوکرو نو ہغویٰ جواب ورکرو چہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا بہ پہ دی بارہ کنبیٰ ہم داسیٰ تاویل کولو لکہ چہ حضرت عثمان بہ پہ منیٰ کنبیٰ د قیام دوران کنبیٰ پورہ مونیٰ د تاویل پہ وجہ سرہ کولو. یعنی حضرت عثمان رضی اللہ عنہ بہ پہ آخری عمر کنبیٰ منیٰ کنبیٰ پورہ مونیٰ کولو او کلہ چہ دہغویٰ نہ پہ دی بارہ کنبیٰ تپوس اوکریٰ شو نو ہغویٰ جواب ورکرو چہ ما دا مقام خپل وطن جور کرے دی. (ددی نہ علاوہ ددی خبریٰ مکمل تفصیلی وضاحت بہ پہ خپل مقام باندیٰ راخی) دغہ شان بہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د خپل پورہ مونیٰ د بارہ تاویل کولو. لیکن دا تاویل د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ والا تاویل نہ وو. (د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د تاویل بارہ کنبیٰ بہ توجیہات مختلفہ پہ خپل مقام باندیٰ بیانولیٰ شی). لہذا د حضرت عروہ رضی اللہ عنہ قول «(انہا تأولت کما تأول عثمان)» کنبیٰ پہ فعل تاویل کنبیٰ مشابہت خودلیٰ دی نہ پہ دی خبرہ کنبیٰ مشابہت چہ ہغیٰ بہ ہم ہغہ تاویل کولو کوم چہ بہ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کولو. (۲)

ابن قیم رحمته الله د ابن تیمیہ رحمته الله طرف نہ دا خبرہ نقل کرے ہے چہ دا خبرہ د عقل نہ لریٰ ہے چہ کوم عمل پخبلہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا د نبیٰ کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ لیدلو ہغیٰ د دغیٰ خلاف خنکہ کولیٰ شو. لہذا ہم دغہ

(۱) احکام القرآن للجمہور للنساء: ۲/۳۱۶-۳۱۵.

(۲) فتح الباری: ۴/۵۰-۴۹، ۵۲ أو جز المسالك: ۲/۱۶۸ عمدة القاری: ۴/۲۹۹ بذل المجہود: ۵/۲۷۱ | علاء السنن: ۷/۲۵۲، ۲۵۹.

وینا به کولې شی چه هغې تاویلا داسې کول نه دا چه دهغې په نیز په سفر کښې پوره مونخ جائز یا افضل وو. (۱)

بل که د نبی کریم ﷺ نه په دې باره کښې څه نقل وې نو حضرت عروه رضی الله عنہا به دا نه فرمائیل چه هغې به تاویل کولو. دې نه معلومېږی چه د حضور پاک نه په دې باره کښې هیڅ هم نقل نه دی بلکه قصر متعین دې. (۲)

قصر عزیمت دې که رخصت؟: په سفر کښې قصر (یعنی رباعی مونخونه نصف کولو) په مشروعیت باندې اجماع ده البته په دې امر کښې اختلاف دې چه په سفر کښې قصر مونخ کول عزیمت دې یا رخصت؟

د احنافو په نیز قصر کول عزیمت دې رخصت نه دې. چنانچه که چرته یوکس په سفر کښې پوره مونخ اوکړو او په آخره کښې سجده سهوه اونه کړه نو دهغه مونخ اونه شو. خو که په هیره سره نی پوره مونخ اوکړو او په آخره کښې یادراتلو سره نی سجده سهوه اوکړه نو دهغه مونخ به اوشی گڼی واپس راگرځول به واجب وی. (۳)

خلاصه د کلام دا شوه چه د احنافو په نیز باندې په سفر کښې پوره مونخ کول جائز نه دی بلکه هم قصر کول واجب دی. اودا د قصر لفظ په اعتبار د صلاة حضر دې گڼی په حقیقت کښې د احنافو په نیز د سفر مونخ پوره مونخ دې چه هم دوه رکعته فرض کړې شوې وو نه دا چه د څلورو رکعتونه کمیدو سره دوه رکعته شوی.

د ائمه ثلاثه مسلک: د امام مالک رضی الله عنہ په دې مسئله کښې د یو نه زیات اقوال دی. د یو قول مطابق دهغوی په نیز هم قصر واجب دې. (۴) امام احمد بن حنبل رضی الله عنہ دا رخصت گرځوی لیکن د یو قول مطابق هغه هم قصر ته قول محتاط وائی چه په دې کښې د چاهم مخالفت لازم نه راځی. (۵) شوافع دا رخصت گنری خود هغوی په نیز هم افضل قصر دې. (۶) د ائمه ثلاثه د لائل او دهغې په جواباتو باندې تفصیلی بحث په خپل مقام یعنی باب صلاة المسافر کښې به ذکر کولې شی په دې ځائی کښې صرف د احنافو دلائل ذکر کولې شی.

د احنافو دلائل: مذکوره حدیث باب د قصر عزیمت کیدو کښې د احنافو دلیل دې یعنی: «عن عائشة رضی الله عنها قالت: فرض الله الصلاة حين فرضها: ركعتين ركعتين في الحضر والسفر، فأقرت صلاة السفر، وزيدت في صلاة»

(۱) زاد المعاد بحث قصر الصلاة في السفر: ۱/۶۴۴ مجموع الفتاوى لابن تيمية، هل القصر في السفر سنة أو عزيمة؟ ۶/۲۴

(۲) معارف السنن: ۴/۴۵۵.

(۳) ردالمحتار على الدرالمختار كتاب الصلاة باب صلاة المسافر: ۱/۱۲۳ فتح القدير كتاب الصلاة باب الصلاة المسافر: ۱/۳۵۹ عمدة القاري: ۴/۷۹۹ علاء السنن: ۷/۲۵۲ وجزء المسالك: ۳/۱۶۸ بذل المجهود: ۵/۲۷۱.

(۴) التاج والإكليل فصل في أحكام صلاة السفر: ۲/۴۸۸ كمال المعلم: ۳/۵.

(۵) الشرح الكبير لابن قدامة فصل في قصر الصلاة: ۲/۹۰ شرح الزركشي باب صلاة المسافر: ۱/۳۵۴ إقناع للجوردي كتاب السفر: ۱/۲۳۷.

(۶) المجموع شرح المذهب: ۴/۳۳۲ أسنى المطالب: ۳/۳۵۱ كتاب الأم: ۱/۱۷۹ مغنى المحتاج: ۳/۳۶۰ شرح النووي كتاب الصلاة رقم الحديث: ۱۵۷۲. ۶/۲۰۱.

الحض یعنی د سفر مونیخ هم دغه شان دوه رکعت په خانی اوساتلې شو او د حضر په مونیخ کنبې اضاف او کړې شوه.

ددې نه معلومېږي چه د سفر مونیخ د تخفیف په وجه نه دې بلکه هغه دوه رکعت په خپل اصل باندې دې. لهذا دا رخصت نه شو بلکه قصر شو.^(۱)

دویم دلیل: د احنافو دویم دلیل د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت دې کوم چه امام مسلم رضی اللہ عنہ په خپل صحیح کنبې ذکر کړې دې. «عن مهاجد عن ابن عباس رضی اللہ عنہما، قال: «فرض اللہ الصلاة علی لسان نبيکم فی الحضرة أربع رکعات، وفي السفر رکعتين، وفي الخوف رکعة»^(۲)، یعنی ونی فرمائیل اللہ ﷻ په حضر کنبې څلور رکعت او سفر کنبې دوه رکعت او په ویرد کنبې یو رکعت فرض کړې دې او دا خبره د نبی کریم ﷺ په خبر ورکولوسره معلومه شوه. (د ویرې د یو رکعت باره کنبې تفصیلی بحث او توجیحات باب صلاة الخوف لاندې راځي).

هم دغه روایت په طبر انی کنبې ذکر دې دهغې الفاظ دادی: «افترض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رکعتين فی السفر، کما افترض فی الحضرة أربعاً»، یعنی رسول اللہ ﷺ په سفر کنبې دوه رکعت ګرځولی دی لکه څنگه چه په حضر کنبې څلور رکعت فرض ګرځولی دې.

دریم دلیل: د احنافو د قصر عزیمت کیدو باره کنبې دریم دلیل د نسائی او ابن ماجه حدیث دې: «عن عبدالرحمن بن ابی لهلی عن عمر رضی اللہ عنه قال: صلاة السفر رکعتان وصلاة الأضعی رکعتان، وصلاة الفطر رکعتان، وصلاة الجمعة رکعتان، تمام، غیر قصر، علی لسان محمد صلی اللہ علیہ وسلم، حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمائیل د سفر مونیخ دوه رکعت دې د لونی اختر مونیخ دوه رکعت دې د وړوکی اختر مونیخ دوه رکعت دې او د جمعه مونیخ دوه رکعت دې او دا ټول مونیخونه قصر نه دی بلکه مکمل مونیخونه دی او د رسول اللہ ﷺ په ژبه مبارکه باندې دا ټول معلوم شوی دی.^(۳)

څلورم دلیل: څلورم دلیل هم د نسائی روایت دې: «عن ابن عمر رضی اللہ عنه، قال: إن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم أتانا، ونحن ضلال، فعلمنا، فكان فيما علمنا أن الله تعالى عزوجل أمرنا أن نصلی رکعتين فی السفر، یعنی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ارشاد فرمائیلې چه مونږ د علم نه ناخبره وو چه مونږ له نبی کریم ﷺ تشریف

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة رقم الحديث: ۳۵۰.

(۲) صحیح مسلم کتاب الصلاة، رقم الحديث: ۶۸۷، سنن النسائی کتاب قصر الصلاة رقم الحديث ۱۹۱۲، جامع الأصول کتاب الصلاة، الفرع الأول فی الجوب والکمیة، رقم الحديث: ۳۸۲۸، ۱۸۴/۵.

(۳) سنن النسائی کتاب الصلاة باب عدد صلاة العید، رقم الحديث: ۱۵۶۷، سنن ابن ماجه کتاب الصلاة باب تقصیر الصلاة فی السفر، رقم الحديث: ۱۰۶۳.

امام نسائی رضی اللہ عنہ په دې حدیث باندې اعتراض کړې دې چه د ابن ابی لیلی رضی اللہ عنہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه سماع ثابت نه ده. ددې جواب دا ورکړې شوي دې چه امام مسلم رضی اللہ عنہ د خپل کتاب په مقدمه کنبې دا خبره لیکلې ده چه د ابن ابی لیلی رضی اللہ عنہ سماع د حضرت عمر نه ثابت نه ده. بلکه د بعض روایاتو مطابق خوباقاعده دهغوی دا الفاظ دی چه سمعت عمر بن الخطاب..... الخ. ددې نه علاوه دا خبره هم ده چه ابن ماجه دا حدیث په خپل کتاب کتاب الصلاة باب تقصیر الصلاة رقم الحديث: ۱۰۶۴ کنبې په دې سند سره ذکر کړې دې عن عبدالرحمن بن ابی الیلى عن کعب بن عجرة عن عمر نصب الرايه کتاب الصلاة ۱۹۰/۲-۱۸۹.

راورلو مونږ دهغوی ﷺ نه ډیر څه زده کړل په هغې کښې یوه خبره داهم وه چه د سفر د مونځ باره کښې الله ﷻ مونږ ته حکم راکړې چه مونږ دوه رکعته کوو (۱)

پنځم دلیل «قال ابن عمر رضي الله عنه: صحبت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكان لا يهد في السفر على ركعتين و أبا بكر وعمر وعثمان (رضي الله عنهم)» یعنی حضرت ابن عمر (رضي الله عنهما) فرماني چه زه د رسول الله ﷺ د حضرت ابوبکر حضرت عمر او حضرت عثمان (رضي الله عنهم) په صحبت کښې پاتې شوې يم حضور پاك اودې اصحابو (رضي الله عنهم) به د دوو رکعاتو نه زياتي نه ادا کول

شپږم دلیل «قال أنس رضي الله عنه: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم من المدينة إلى مكة، فكان يصلي ركعتين ركعتين، حتى رجعنا إلى المدينة» یعنی حضرت انس (رضي الله عنه) فرماني چه مونږ نبي كريم ﷺ سره د مدينې نه مكې مكرمې طرف ته په سفر اووتلو. په دې سفر كښې به نبي كريم دوه دوه ركعته مونځ كولو تردې چه مونږ مدينې منورې ته راوړسيدو.

اووم دلیل: د جمهور علماؤ مذهب هم دغه دې چه حضور پاك په سفر كښې هميشه هم قصر مونځ كړې دې (۲)

صاحب د البدائع ليكلی دی كه چرې قصر كول رخصت وې او پوره كول عزيمت وې نو داسې به ووجه حضور پاك به عزيمت كله هم نه ترك كولو ابلعذر ځكه چه په عزيمت باندي عمل كول افضل وي اود حضور پاك شان خو دادي چه حضور پاك به هم افضل اعمال اختيارول او افضل عمل به نې كله كله د امت د تعليم دپاره ترك كولو دې د پاره چه دغه عمل دامت دپاره هم رخصت پاتې شي گني د رسول الله ﷺ اكثر عمل به هم په دغې باندي وو. بهر حال دا وينا چه چه حضور پاك افضل عمل هميشه ترك كړې دا د واقعه نه خلاف خبره ده او په دې كښې د رسول الله ﷺ فضيلت كمول دي. الغرض دا يو داسې فعل دې د كوم احتمال چه هم ممكن نه دې (۳) ددې نه علاوه د رسول الله ﷺ د بې شميره صحابه كرامو (رضي الله عنهم) د آثارو نه په دې باره كښې روايتونه دي. په هغې كښې يو څو دلته ذكر كولي شي

① «عن أبي نضرة قال: مر عمران ابن حصين في مجلسنا، فأما إليه فتي من القوم، فسأله عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في الحج والغزوة والعمره فاجاب، فوقف علينا، فقال: إن هذا سألني أمراً، فأردت أن تسعوه - أو كمال قال - : غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلم يصل إلا ركعتين، حتى رجع إلى المدينة ومجيت معه، فلم يصل إلا ركعتين، حتى رجع إلى المدينة، وشهدت معه الفتح، فأقام عمكة ثمان عشرة ليلة، لا يصلي إلا ركعتين، يقول لأهل البلد: صلوا أربعاً فأنا سفر. واعتمرت معه ثلاث عمر لا يصل إلا ركعتين ومجيت مع أبي بكر وغزوت، فلم يصل إلا ركعتين، حتى رجع إلى المدينة ومجيت مع عثمان سبعم سنين من إمارته لا يصلي إلا ركعتين لم صلاها عنى أربعاً» (۴)

يعني د حضرت ابو نضرة (رضي الله عنه) نه روايت دې چه مونږ ناست وو مونږ سره حضرت عمران بن حصين (رضي الله عنه) تير شو زمونږ د قوم نه يو ځوان اودريدو اودهغوی نه نې تپوس اوکړو چه حج عمره او غزوات كښې د

(۱) سنن النسائي كتاب الصلاة باب كيف فرضت الصلاة رقم الحديث: ۴۵۷، ۲۳۶/۱ جامع الأصول كتاب التفسير سورة النساء رقم الحديث: ۵۸۶، ۱۰۵/۲ نصب الراية: ۱۹۰/۲-۱۸۹.

(۲) معارف السنن: ۴/۴۵۳ | اعلام السنن: ۷/۲۵۱.

(۳) بدائع الصنائع كتاب الصلاة: ۱/۴۶۴.

(۴) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة رقم الحديث: ۸۲۵۲، ۳۷۱/۵ مسند احمد بن حنبل حديث عمران بن حصين رقم الحديث: ۱۹۸۷۱ المعجم الكبير للطبراني رقم الحديث: ۲۰۹، ۲۰۸/۱۳.

نبی کریم ﷺ موندخ به څنگه وو (یعنی په دې سفرونو کښې به حضور پاک په مانځه کښې قصر کولو که اتمام؟) په دې باندې حضرت عمران بن حصین رضی الله عنہ زموږ مینځ ته راغلو او دریدو او ورنی فرمائیل چه دا سرې دهغه څه باره کښې سوال کوی نو ما ونیل چه ددې جواب تاسو هم واوړنی. بیا هغوی اوفرمائیل ما حضور پاک سره په غزوات کښې شرکت کړې دې نو په هغه سفر کښې به حضور پاک د واپس راگرځیدو پورې هم دوه رکعته کول. ما حضور پاک سره حج کړې حضور پاک به د مدینې منورې د راوېس کیدو پورې هم دوه رکعته کول زه حضور پاک سره د فتح مکې په موقع هم حاضر ووم. حضور پاک هلته اتلس شپې قیام کړې وو حضور پاک به هم دوه رکعته کول او حضور پاک د دغه ښار والوته فرمائیلی وو چه موږ مسافر یو (ځکه دوه رکعته کوو) تاسو هم څلور کوئ. ما حضور پاک سره درې عمرې کړې دی (په دې سفر کښې هم) حضور پاک هم دوه رکعته کول. (ارشاد نې اوفرمائیلو) ما حضرت ابوبکر رضی الله عنہ سره حج هم کړې او هغوی سره په غزوات کښې هم شریک پاتې یم هغوی به هم دوه رکعته کول. او هم دغه شان به نې موندخ کولو تردې چه مدینې ته به واپس شو. ما حضرت عمر رضی الله عنہ سره څو حجونه کړې هغوی به هم د مدینې د راوېس کیدو پورې هم دوه رکعته کول. او ما حضرت عثمان رضی الله عنہ سره دوه رکعتی په امارت کښې اووه کاله حج کړې هغوی به هم دوه رکعته کول. بیا (په آخره کښې) هغوی په منی کښې څلور رکعته ادا کول شروع کړی وو. (او حضرت عثمان رضی الله عنہ به داسې د تاویل په وجه کول مکمل وضاحت به په خپل مقام راځی).

② «حَاتِمِ بْنِ اسْمَاعِيلَ عَنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا يُسْأَلُ سَعِيدَ بْنَ الْمَسِيْبِ: أَمَّ الصَّلَاةَ وَأَصَوْرَ فِي السَّفَرِ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَأَيُّ أَقْوَى عَلَى ذَلِكَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْوَى مِنْكَ، كَانَ يَقْصِرُ الصَّلَاةَ فِي السَّفَرِ وَيَقْطُرُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُكُمْ مَنْ قَصَرَ الصَّلَاةَ فِي السَّفَرِ وَأَفْطَرَ»» (۱) (یعنی د حضرت عبدالرحمن بن حرملة رضی الله عنہ نه روایت دې چه هغوی یوسرې واوړیدو چه هغه د حضرت سعید بن المسیب رضی الله عنہ نه سوال کولو چه په سفر کښې زه پوره موندخ کولې شم؟ او روژه ساتلې شم؟ هغوی جواب ورکړو چه نه (دا دواړه کارونه به په سفر کښې نشی کولې). دغه سرې اوونیل چه زه د دغه دواړو کارونو په کولو باندې قدرت لرم. حضرت رضی الله عنہ جواب ورکړو چه رسول الله صلی الله علیه و آله تانه ډیر په دې کارونو باندې قدرت لرلو لیکن هغوی صلی الله علیه و آله به په سفر کښې قصر هم کولو او روژه به نې هم نه ساتله او رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد فرمائیلې تاسو کښې بهترین هغه سرې دې چه په سفر کښې قصر موندخ او کړی او روژه اونه ساتی:

د مذکور د دلائلونه او دغه شان د نورو ډیرو دلائلو او شواهدونه داخبره په پوره شان سره ښکاره شوي مخې ته راغلې ده چه په سفر کښې قصر واجب دې نه چه سنت یا رخصت.

۲- باب: وَجُوبُ الصَّلَاةِ فِي الثِّيَابِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى:

خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ / الاعراف: ۳۱ / وَمَنْ صَلَّى مُلْتَفِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ.

د مذکور باب ماقبل سره مناسبت: په سابقه باب کښې امام بخاری رضی الله عنہ د موندخ د فرضیت کیفیت بیانولو. اوس د مانځه د فرضیت نه پس د مانځه د شرطونو نه رومبې شرط یعنی په مانځه کښې د کپرو د استعمال د ضرورت بیان کوی. چنانچه په دې باره کښې (یعنی د سرې ډپاره د ښځې ډپاره په

(۱) المصنف لابن أبي شيبة، كتاب الصلاة رقم الحديث: ۸۲۵۴، ۳۶۹/۵ المصنف لعبد الرازق كتاب الصلاة رقم الحديث: ۴۸۰، جامع الأحاديث مراسيل سعيد بن المسيب رقم الحديث: ۴۰۰۵.

یخنی کنبی په گرمی کنبی د لباس د زیاتیدو په صورت کنبی او د لباس د کمیدو په صورت کنبی به څه حکم وی؟. امام بخاری رحمته الله او ولس ابواب قائم کړی دی. په کوم کنبی چه د ټولو نه وړاندې د دې خبرې ذکر کړې دې که چرې چاسره صرف هم یوه کپړه وی دکومې په اغوستو چه هغه مونځ کولې شی نو په دې کنبی په عام توگه درې حالتونه مخې ته راتلې شی یا خوبه هغه کپړه ډیره اړته او وسیع وی یا به د درمیانه درجې وی او یا به ډیره وړه او تنگه وی

امام بخاری رحمته الله رومبې باب "باب عقد الإزار علی القفا فی الصلاة" تر لوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه که هم یوه کپړه د درمیانه درجې وی نوییا مونځ گذار له پکار دی چه دهغې دواړه غاړې اونیسی او د خپل سټ نه شاته غوټه اولگوی دې دپاره چه په کیناستو پاسیدو کنبی کپړه پریوتو سره د ستر عورت حالت اختیار نه کړی. دا په هغه صورت کنبی دی چه کوم وخت کپړه دومره لویه نه وی چه هغه باقاعده د بدن نه چاپیره راتاؤ کړې شی او که چرې کپړه دومره لویه وی چه هغه واغوستې شی نو دهغې د حکم خود لو دپاره نی دوئم باب قائم کړو "باب الصلاة فی الثوب الواحد ملتصقاً به" په دې کنبی نی او خودل چه په داسې صورت کنبی د کپړې یو اړخ په اوږه باندې واچولې شی دې دپاره چه په دې طریقه ټول بدن پټ شی او د بدن هیڅ یوه حصه برینده (یعنی بغیر د کپړې پاتې) نه شی او که چرې دریم صورت وی یعنی کپړه ډیره تنگه وی نو هغه به نه اغوستې شی اوند به په سټ کنبی غوټه ورکولوسره زورندولې شی نو د دې حکم واضح کولو دپاره نی دریم باب "باب إذا کان الثوب ضیقاً قائم کړو او ونی خودل چه په داسې صورت کنبی دا تنگه کپړه د لنگ په شان استعمالولو سره دې سترد عورت پټ کړې شی اوباقی بدن دې بریند پریخودې شی نوییا به هم مونځ اوشی خلاصه داچه مقصود اولی اواصلی ستر پټول دی د دې دپاره چه څنگه کپړه وی هم هغه شان به حکم وی

د ترجمه الباب مقصد: مذکوره باب "وجوب الصلاة فی الثوب" نه امام بخاری رحمته الله د مونځ د شرطونو نه د رومبې اهم شرط اهمیت بنکاره کول غواړی.

د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله رائي: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی رحمته الله فرماني: د امام بخاری رحمته الله د اصول موضوعه نه دادی چه کوم ځانی د ائمه کرامو اختلاف قوی وی هغه (د ځان نه) څه حکم نه لگوی او چرته چه څه قوی اختلاف نه وی هلته چه د امام بخاری رحمته الله به نیز کوم راجح وی په هغې باندې حکم قطعې لگوی. چنانچه په دې سند کنبی اختلاف وو چه د مانځه د پاره کپړې شرط دی که نه؟ د امام مالک رحمته الله په نیز دا شرط نه دی او د باقی ائمه حضراتو په نیز شرط دی. او هم دغه مسلك د امام بخاری رحمته الله په نیز راجح وو چه کپړې د مونځ دپاره شرط دی. هم د دې طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رحمته الله د وجوب لفظ استعمال کړې. لکه چه په دې عنوان سره د مالکیه رد کړې شوي دي. (د ائمه د اختلاف وضاحت وړاندې راځی، او په وجوب باندې استدلال آیت مبارک ذکر کولو سره کړې دې (خُدُوا زِينَتَكُمْ) چه دا امر حکم ایجابي دې او (زِينَتُكُمْ) نه مراد لباس دې چونکه د بریند پاتې کیدو په مقابله کنبی دا زینت دې په دې وجه د کپړې په ځانی باندې د زینت لفظ ذکر کولو سره اشاره او کړه چه د مانځه په وخت کنبی بنکلی کپړې اچولوسره مونځ کول پکار دی (۱)

د حضرت کشمیری رحمته الله رائي: حضرت انور شاه کشمیری رحمته الله فرماني په دې باب سره امام بخاری رحمته الله د مانځه شرائط شروع کوی او امام بخاری رحمته الله د بعض فقهاؤ مخالفت کولو سره د دې خبرې

(۱) تقریر بخاری شریف: ۱۲۲/۲ الكنز المتواری: ۱۶/۴.

تصریح کړې ده چه ستر پټول د مانځه شرائط او فرائض کښې داخل دی. اود ستر نه مراد د فقهاء په
نیز داسې ستر دې چه هغې ته کتل د چا دپاره هم ممکن نه وی، په بل صورت کښې که چرې لباس سره
اندامونه راښکاره کړې نوهغه غیر معتبر لباس دې. (۱)

(خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) (الاعراف: ۳۱): (ای بنی آدم، واخلمی خپل خانست د هر مانځه په وخت. دا
ایت دهغه خلقو په رد کښې نازل شوچه د کعبه طواف به ئی په برینده کولو اودا به ئی ډیر قریت او
پرهیزگاری گنرله. نوهغوی ددې کار نه منع کړې شوچه دهر عبادت په وخت لباس اچونئ. (۲) د زینت
نه مراد لباس دې اولباس هغه دې کوم چه ستر پټ کړی.

امام بخاری رضی الله عنه دا آیت په ترجمه الباب کښې ذکر کولو سره لکه چه په دې خبره باندې استدلال کوی
چه کله د طواف په وخت کپړې اغوستل ضروری گرځولې شوی دی. په داسې حال کښې چه طواف
یو داسې عبادت دې په کوم کښې چه د مانځه پابندنی کمې وی نو په مونځ کښې کپړې اچول به درجه
اولی ضروری وی ځکه چه د مونځ پابندنی خود طواف په مقابله کښې ډیرې زیاتې دی. (۳)

بیا په مذکوره آیت کښې د ستر عورت حکم جمات ته راتلوسره مقید کړې شوې دې نه چه مونځ
کولو سره. ددې وجه هم دغه ده چه د شریعت په نظر کښې د فرض مونځ ادا کیدل هم په جمات کښې
کیدل پکاردی. غرض دا چه مونځ په ښه لباس کښې او په جمات کښې د جمع په وخت ښه په اهتمام
تلو سره ادا کول پکاردی. ځکه چه د لفظ زینت نه معلومیرې چه د مانځه په حالت کښې په نسبت د
نورو حالاتو ښکلې لباس کښې کیدل پکاردی. (۴)

د ستر عورت حکم: د مذکوره باب په ترجمه کښې ذکر کیدونکې آیت مبارک نه د مونځ دپاره د لباس
ضروری کیدو باندې استدلال کړې شوې دې.

د ستر پټولو حکم وجوبی دې که استحبابی؟ په دې باره کښې د اول نه په دې باندې پوهیدل پکاردی
چه د ټولو علماء کرامو خو په دې خبره باندې اتفاق دې چه ستر د عورت مطلقاً فرض دې که په مونځ
کښې وی او که د مونځ نه بهر. اختلاف په دې خبره کښې دې چه ستر عورت د مونځ صحیح کیدو د
شرائطونه دې او که نه دې؟ دغه شان د ښځې او سړی د ستر حد څه دې؟ په دې کښې هم اختلاف دې
چنانچه په رومې مسئله کښې د امام مالک رضی الله عنه ظاهر مذهب دادې چه ستر د عورت د مانځه دپاره
سنت دې شرط نه دې. اود ائمه ثلاثه مذهب دادې چه دا د مانځه د فرائض نه دی. (۵)

ددې اختلاف سبب اوپه آثار کښې تعارض اود الله عز وجله د قول (يَبْنِيْ اَدَمَ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) په
مفهوم اخذ کولو کښې دې. هغه داسې چه په دې آیت مبارک کښې (خُدُوا) د امر صیغه ده. اوس دې
نه امر وجوبی مراد دې که امر استحبابی؟ په دې کښې اختلاف دې.

(۱) حاشية الدسيوقي، فصل في الستر: ۲۱۱/۱ فيض الباري: ۱۰/۲ انوار الباري: ۹۵/۱۱.

(۲) تفسير عثمانى سورة اعراف ص: ۱۹۱ فتح الباري: ۶۰۳/۱ عمدة القاري: ۸۰/۴ التفسير الكبير: ۵۰/۱۴ الجامع
الأحكام القرآن: ۱۶۷/۷ تفسير ابن كثير: ۱۴۹/۳.

(۳) عمدة القاري: ۸۰/۴ الكنز المتواری: ۱۷/۴ فيض الباري: ۱۰/۲ انوار الباري: ۹۶/۱۱.

(۴) فيض الباري: ۱۰/۲ انوار الباري: ۹۶/۱۱.

(۵) البحر الرائق كتاب الصلاة باب في الشروط: ۴۶۵/۱ التبيين الحقائق، كتاب الصلاة باب في شروط: ۲۵۲/۱ البناء كتاب
الصلاة باب في شروط الصلاة: ۱۲۱/۱-۱۱۹ التناج والكليل، كتاب الصلاة فصل في ستر العورة: ۴۹۷/۱ ال إقناع كتاب
الصلاة فصل القول في شروط الصلاة والسنن: ۱۲۷/۱ المنتقى كتاب الصلاة الرخصة في الثوب الواحد: ۲۲۵/۲.

دآتمه ثلاثه په نیز دا امر و جوبی دې اودې نه مراد ستر د عورت دې اوددې دپاره هغوی سره دلیل ددې آیت شان نزول چه د بیت الله طواف سرو او بنخو په برینده کولو. په دې باندې دا آیت نازل شو. چنانچه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمانیلو چه بیا دې یومشرك هم د بیت الله حج یا طواف په برینده باندې اونه کړی. ((أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ألا يحج بعد العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان)) (۱)

د امام مالک رضي الله عنه په نیز دا امر و جوبی نه دې استجابی دې او ددې نه مراد په خادر وغیره سره ظاهری زینت دې یا د خادر نه علاوه نورې کپړې چه د زینت دپاره استعمالیږی هغه مراد دی (۲). د هغوی دلیل د مؤمنانو هغه حالت دې دکوم ذکر چه په حدیث رسول ﷺ کښې راخی: «من أنه كان رجال يصلون مع النبي صلى الله عليه وسلم عاقدي أزهرهم على اعتناقهم أنا قهم كهية الصبيان» ويقال للنساء: لا ترفعن رؤسكن حتى يستوي الرجال جلوساً» (۳). یعنی خلقوبه نبی کریم صلى الله عليه وسلم سره مونخ کولو په داسې حال کښې چه د هغوی لنگونه (خادرونه) به د هغوی ستونوسره تړلې شوی وو لکه څنگه چه د ماشومانو صورت وی او بنخوته به ونیلی شو چه خپل سرو نه دې تر هغه وخته پورې نه اوچتوی ترکومی چه سړی کینه نی.

د امام بخاری رضي الله عنه راثې: په دې مسئله کښې د امام بخاری رضي الله عنه په نیز هم ستر عورت د مانخه دپاره د شرایط نه دې لکه چه د هغوی د صنیع نه معلومیږی چه د باب عنوان نی «باب وجوب الصلاة في الثياب» قائم کړو. بیا ترجمه الباب کښې د حضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه د حدیث تکړه هم داسې نشاندهی کوی چه حضور پاک ارشاد فرمانیلی چه خپل خادر د څه ازغی وغیره په مدد سره تړلې اوساتنی. مطلب دا چه کله د مانخه نه بهر په ښکار کښې خپل ستر د پتولو حکم ورکړې شو نو په مانخه خو به په درجه اولی دا حکم وی.

چنانچه د امام بخاری رضي الله عنه دا حدیث په ترجمه الباب کښې راوړل د ستر عورت په وجوب باندې د دلالت دپاره او سابقه آیت کښې د زینت اختیار ولونه مراد لباس اغوستلو طرف ته اشاره کول دی نه چه د ستر د ښانست او ښکلی والی دپاره د زیاتی لباس استعمالولو طرف ته (۴).

قوله: «ومن صلى ملتعفا في ثواب واحد» او هغه سړی چه په یوه کپړه کښې رانغښتی مونخ کوی (دهغه مونخ صحیح دې). دا جمله امام بخاری رضي الله عنه د ترجمه الباب جز جوړولو سره ذکر کړی ده. په دې باره کښې حافظ ابن حجر رضي الله عنه او امام شهاب الدین ابوالعباس احمد بن محمد قسطلانی رضي الله عنه دا خبره لیکلې ده چه په ترجمه الباب کښې دا جمله صرف د مستملی په نسخه کښې ده حموی او کشمیهنی وغیره په نسخه کښې دا جمله په ترجمه الباب کښې نشته دې ددې وجه داهم ممکن ده چه هم په دې عنوان سره یو باب په مستقبل کښې هم امام بخاری رضي الله عنه ذکر کړی دې (۵).

(۱) هذا ليس بحديث واحد، ولكنه حديثان: الأول: من حديث ابن عباس في سبب نزول الآية ﴿ خذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾. أخرجه مسلم في كتاب التفسير رقم الحديث: ۳۰۲۸ والحديث الثاني: وهو ألا يحج بعد العام مشرك. وأخرجه البخاري في كتاب الحج باب لا يطوف بالبيت عريان، رقم الحديث: ۱۶۲۲.

(۲) بداية المجتهد كتاب الصلاة باب الرابع في ستر العورة: ۱۸۳/۲.

(۳) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب الرجل يعقد الثوب رقم الحديث: ۳۶۲ صحيح مسلم رقم الحديث: ۴۴۱.

(۴) عمدة القاري كتاب الصلاة: ۸۱/۴.

(۵) فتح الباري: ۱/۶۰۲ ارشاد الساري: ۱۱/۲.

دترجمة الباب مقصد: مذکوره جمله د سابقه خبرې (چه د مونخ دپاره سترعورت واجب دي) ظرف نه د اشاره کولو دپاره راوړلي شوي دي چه کپړه که لويه وي او که وړه وي يوه وي يا زياتي مونخ به هم به دغه کپړه ستر پتولوسره ادا کولې شي. (۱)

د علامه کشميري رحمته الله عليه رائي: علامه محمد انور شاه کشميري رحمته الله عليه فرماني هم داخبره امام ضحاوي رحمته الله عليه په خپل کتاب کنبې "الصلاة في الثوب الواحد" په نوم سره باب قائم کون. سره ذکر کړې دي او ددې مقصد دادې که چېرې مونخ هم په يوه کپړه کنبې کول وي نو که هغه چېرې لويه ده نو هغه په توگه د توشح، التحاف و اشتغال استعمال پکار دي کوم ته چه خادر راتاوول واني يعنې د خادر يو سر د سټ نه شاته راتاوول او مخې ته په سينه باندې راوړلوسره تړل که چېرې دومره گنجائش نه وي نو شاته دي راوړي او په سټ دي غوټه او تړي او که چېرې ددې نه هم کمه وي نو د ټنگ په شان دي په بدن باندې د نامه نه پورته او تړي. غرض دا چه خومره هم کپړه وي چه په استعمال کنبې راشي. (۲)

د حضرت شيخ الحديث رحمته الله عليه رائي: حضرت شيخ الحديث رحمته الله عليه فرماني په دې ځاني کنبې امام بخاري رحمته الله عليه څلور جملې ذکر کړي دي: ① (من صلى في الثوب ملتحفاً في الثوب الواحد) ② (بذكر عن سلمة) ③ (من صلى في الثوب الذي... الخ) ④ (أمر النبي صلى الله عليه وسلم أن لا يطوف... الخ) دا څلور جملې شارحين حضرات جزو د ترجمه گرځوي او هر د يوه د روايت نه د ثابتولو کوشش کوي. اولې جملې (من صلى في الثوب ملتحفاً في الثوب الواحد) نه په شراح باندې يواشکال کيږي چه که چېرې داجز د ترجمه او گرځولې شي نو تکرار ترجمه لازم راځي ځکه چه وړاندې يو مستقل باب "الصلاة في الثوب الواحد ملتحفاً" راځي ددې جواب شراح دا ورکوي چه دلته ئي تبعاً ذکر کړې دي او په مستقل باب سره ئي اصالة ذکر کړې دي خو زما په نيز په دې کنبې يوجزو ترجمه نه ده بلکه داسې جملې کله "مئيت" بفتح الباء الموحده وي او کله "مئيت" بکسر الباء وي. زما په نيز "مئيت" نه ده بلکه "مئيت" ده. د "مئيت" بفتح مطلب دا وي چه هغه جزو ترجمه وي او د هغې اثبات د روايت و غيرده نه مقصود وي او "مئيت" مطلب دا وي چه هغه (جمله) ترجمه ثابتوي. اوس دا څنگه "مئيت" په کسره دباء شوه؟ په داسې توگه چه امام بخاري رحمته الله عليه د وجوب ثياب باب قائم کړو دي نه پس ئي (من صلى في الثوب ملتحفاً) ذکر کولو سره بنائې چه کله حضور پاك او فرمائيل چه که چرته يوه کپړه وي او التحاف کونې نو که چېرې کپړه (د مونخ دپاره) شرط نه وي نو ددې التحاف و غيرده څه ضرورت وو؟ دغه شان ئي د سلمة بن اکوع رضي الله عنه روايت نقل کړې دي چه په ابوداؤد کنبې په تفصيل سره ذکر دي چه حضرت سلمة بن اکوع رضي الله عنه عرض او کړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم زه بنسکار کوم اوهم يوقميص وي د مونخ وخت کنبې څه او کرم؟ حضور پاك ارشاد او فرمائيلو (أذره لو بشوكة) يعنې کنده لگوه او که چرته نور څه ملاؤ نه شي نو په ازغی سره ئي بند کړه. دا روايت دامام بخاري رحمته الله عليه په نيز صحيح نه دي خو استدلال په داسې شان سره دي چه که چېرې لباس شرط نه وي نو "أذره" ونيلو څه ضرورت وو؟

او ((من صلى في الثوب الذي بهما فيه... الخ)) نه استدلال داسې دي چه يوه کپړه وي د هغې په اغوستو

(۱) الكنز المتواری: ۱۷/۴ الکوثر الجاری: ۳۴/۲ فتح الباری: ۶۰۲/۱

(۲) فیض الباری: ۱۱/۲ أنوار الباری: ۹۷/۱۱

کښې جماع هم کوی، نوییاهم دهغې اغوستلو سره مونځ کول منع گرځوی. ددې نه معلومه شوه چه ثياب یعنی لباس شرط دې. او «أن لا يطوف بالبيت عرباناً» نه بالکل واضح دی چه حضوریاک ((طواف بالبيت عرباناً)) نه منع فر مانیلې ده اوهم پخپله نې ارشاد فر مانیلې دې ((الطواف بالبيت صلوة)) نوچه کوم څیز صلاة حقیقی هم نه دې بلکه دهغې په حکم کښې دې اود هغې ادا کول نې په برینده منع کړې دی نواصل څیز یعنی مونځ څنگه عربان (په برینده) کیدوسره کیدې شی (۱)

د التحاف نه څه مراد دې؟ د ترجمه الباب په مذکوره جمله کښې ملتغفاً لفظ استعمال شوې دې. ملتغفاً د اسم فاعل صیغه ده د التحاف نه. ددې لغوی معنی په کپړه سره خپل ټول بدن ټولوده. نو د ملتغفاً معنی شوه په پوره بدن باندې کپړه رانغښتونکې. (۲) بل د کپړې دواړه طرفونه په خپلو دواړو اوږو باندې اچولو ته هم التحاف وائی. هم ددې دویم نوم التوشیح هم دې.

په دې باره کښې (یعنی په بدن باندې د کپړې رانغښتلو باره کښې) درې الفاظ استعمالیږي. التحاف، توشیح او اشتمال. رومی دوه (التحاف او توشیح) خو هم په یوه معنی کښې استعمالیږي. البته د دریم لفظ درې صورتونه دی: ① اشتمال مطلق ② اشتمال الصماء ③ اشتمال بمعنی اضطباع.

د رومی صورت خو هم د التحاف والا دې. ددویم نه مراد هیئت دې په کوم کښې چه په بدن باندې کپړه داسې واچولې شی چه د ضرورت په وخت په آسانتی سره خپل لاس بهر راویستلې نه شی دا صورت شرعاً منع دې په دې سره د سترښکاره کیدل لازم کیږي. او دریم صورت د اضطباع دې چه کپړه د ښې اوږې نه لاندې اوویستلې شی او گسه اوږه باندې واچولې شی. په دې صورت کښې هم په آسانتی سره د لاس استعمالول څه قدرې مشکل وی په دې وجه دا صورت هم خوښ کړې شوې نه دې سره ددې چه جائز دې.

البته اشتمال صماء والا صورت کښې که چرې لنگ جدا وی او د لنگ والا په بدن باندې بل څه کپړه رانغښتلې شوې وی بیا دا صورت جائز دې. ځکه چه په دې صورت کښې د سترښکاره کیدو نه امن دې. دادهغه بنده دپاره منع دې د کوم په بدن چې لنگ نه وی ځکه چه په هغه وخت د لاس بهر ویستلو وخت کښې به سترښکاره کیږي. (۳)

تعلیق: ((وَيَذَكَّرُ عَنْ سَلْمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: (يُزْرَعُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ). فِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ، وَمَنْ صَلَّى فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُمَامِرُ فِيهِ مَا لَمْ يَرَأْذِي وَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عَرَبَانًا)) [ر: ۳۶۲]

دحضرت سلمه بن اکوع رضي الله عنه نه نقل دی چه نبی کریم صلى الله عليه وسلم ارشاد فر مانیلې دې چه که (هم په یوه کپړه کښې د مونځ کولو نوبت راشی نو) دې ته تانکه اولگونې (یعنی ددې گریوان بند کړنی سره ددې چه ددې بندول) په یوازغی سره وی. (دې دپاره چه رکوع کولوسره په شرمگاه باندې نظر پرینوخی) ددې (حدیث) په سند کښې کلام دې.

(۱) تقریر بخاری شریف: ۲۳۲/۲-۲۳۱.

(۲) القاموس المحيط ماده (ل، ح، ف) ص: ۱۷۶۷ المعجم الوسيط ماده (ل، ح، ف) بل د ص: ۸۱۸

(۳) شرح الزرقانی علی الموطا کتاب الصلاة باب الرخصة فی الصلاة فی الثوب الواحد: ۱/۱۱۱ المنتقى: ۲۲۷/۲ تنویر

الحوالك للسيوطي: ۱/۲۲ فتح الباری لابن رجب: ۲/۴۴ شرح ابن بطال: ۲/۲۰ فیض الباری: ۱/۲ عمدة القاری:

۱۶۸/۴ تحفة الأحوذی، باب ماجاء فی الصلاة فی الثوب الواحد

ذ روایت تخریج: امام بخاری رحمته اللہ علیہ دا روایت پہ ترجمہ الباب کنبی ذکر کړې دې مستقل نی دا په خپل صحیح کنبی نه دې ذکر کړې. ددې وجه داده چه مذکوره روایت د امام صاحب رحمته اللہ علیہ د معیار او شرطونو مطابق نه دې. په دې وجه ددې نه پس امام بخاری رحمته اللہ علیہ "فی اسنادہ نظر" و نیلې دې. خودا روایت امام ابوداؤد رحمته اللہ علیہ او امام نسائی رحمته اللہ علیہ په خپل خپل سنن کنبی ذکر کړې دې. ددې نه علاوه دا روایت صحیح ابن حبان، صحیح ابن خزیمه او مستدرک علی الصحیحین کنبی هم موجود دې. (۱)

حضرت سلمة بن الاکوع رضی اللہ عنہ: دا مشهور صحابی حضرت سلمه بن عمرو بن الاکوع اسلمی مدنی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تفصیلی حالات کشف الباری کتاب العلم کنبی تیرشوی دې. (۲)

د یزره مطلب: یزره، د نصرینصر نه د مضارع صیغه ده ددې مطلب تانکه لگول دې. (۳)

ذ روایت ترجمه الباب سره تعلق: د پوره روایت مفهوم داسې دې چه حضرت سلمه بن اکوع رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه معلومه کړه چه یا رسول الله زه اکثرینکار کوم او زما په بدن باندې هم یوه کپړه وی نو آیا زه په دغه کپړه کنبی مونخ کولې شم؟ حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه دغه خادر ته تانکه لگولوسره تره (دې دپاره چه په شرمگاه باندې د نظر پریوتلونه بیج شی) سره ددې چه که تانکه په یوازغی سره اولگولې شی نو په هغې سره هم تانکه لگوه. نو ددې نه معلومه شوه چه د مانخه دپاره د کپړو کیدل ضروری دې او هم دغه خبره په ترجمه الباب کنبی و نیلې شوې ده. (۴)

په مانخه کنبی د سترکتلو حکم: که په مانخه کنبی په خپل ستریباندې نظر پریوخی نو په دې سره مونخ نه فاسد کیږي. علامه عینی رحمته اللہ علیہ لیکلی دې چه د حضور پاک د قول ((بُزْرَةٌ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ)) نه محمد بن شجاع رضی اللہ عنہ دا استدلال کړې دې چه د مانخه په حالت کنبی د سترطرف ته کتل مونخ فاسد کوي. (۵)

ذ وفی اسنادہ نظر تشریح: امام بخاری رحمته اللہ علیہ د حضرت سلمه بن اکوع رضی اللہ عنہ حدیث ترجمه الباب کنبی د ذکر کولونه پس ((فی اسنادہ نظر)) و نیلې دې او هم په دې وجه (چه مذکوره حدیث د امام صاحب په نیز د هغوی د شرایطو مطابق نه دې) دا مستقلاً ذکر نه کړو بلکه د ترجمه الباب جز جوړولوسره نی ذکر کړې دې.

دا حدیث د موسی بن ابراهیم دې هغه دا د حضرت سلمه بن اکوع رضی اللہ عنہ نه روایت کوي: ((قال: قلت: یا رسول الله! انی رجل أصد، فأصلی فی القميص الواحد؟ قال: نعم، زره ولو بشوكة)) دا حدیث امام احمد رحمته اللہ علیہ ابوداؤد رحمته اللہ علیہ نسائی رحمته اللہ علیہ او ابن حبان رحمته اللہ علیہ په خپل صحیح کنبی ذکر کړې دې او امام حاکم رحمته اللہ علیہ ددې حدیث تصحیح بیان کړې ده. دا حدیث دراوردی رحمته اللہ علیہ د موسی بن ابراهیم رحمته اللہ علیہ په طریق سره

(۱) سنن ابی داؤد کتاب الصلاة باب فی الرجل یصلی فی قمیص واحد، رقم الحدیث: ۶۳۲ سنن النسائی، کتاب الصلاة، الصلاة فی قمیص واحد، رقم الحدیث: ۷۶۶، صحیح ابن حبان، کتاب الصلاة، باب ما یکره المصلی وما یکره رقم الحدیث: ۲۲۹۴ صحیح ابن خزیمه کتاب الصلاة باب الامر بذر القمیص واجبة رقم الحدیث: ۷۷۸ المستدرک علی الصحیحین کتاب الصلاة رقم الحدیث: ۹۱۳.

(۲) کشف الباری کتاب العلم: ۱۷۳/۴.

(۳) النهایه فی غریب الأثر مادة زرر: ۷۳۱/۱ معجم الصحاح مادة زرر، ص: ۴۴۹.

(۴) عمدة القاری کتاب الصلاة باب وجوب الصلاة فی الثیاب: ۸۱/۴.

(۵) عمدة القاری کتاب الصلاة باب وجوب الصلاة فی الثیاب: ۸۱/۴ فیض الباری: ۱۱/۲ انوار الباری: ۹۷/۱۱.

بیان کړې دې اودغه طریق اخستوسره امام ابوداؤد رضی الله عنه ددې روایت تخریج کړې دې. اودراوردی رضی الله عنه هم دا روایت د عطف بن خالد رضی الله عنه په طریق سره هم بیان کړې دې. ددې طریق تخریج امام احمد رضی الله عنه او امام نسائی رضی الله عنه کړې دې.

ابن القطان رضی الله عنه د برقانی رضی الله عنه نه نقل کولوسره ونیلی دی چه په دې روایت کښې موسی بن ابراهیم رضی الله عنه نه مراد موسی بن محمد بن ابراهیم بن حارث التیمی دې. د ابن قطان رضی الله عنه ددې خبرې نه دوه امر لازم راخی. یو ددې روایت په اسناد کښې ضعف کیدل ځکه چه د موسی بن محمد بن ابراهیم بن حارث التیمی په ضعف باندې اتفاق دې. دویم ددې روایت منقطع کیدل. ځکه چه موسی بن محمد بن ابراهیم بن حارث التیمی د حضرت سلمه رضی الله عنه نه روایت کول ثابت نه دی هغه خو صرف دخپل پلار نه روایت کوی اوهغه د حضرت سلمه رضی الله عنه نه روایت کوی.

دا مضمون دې د ابن قطان رضی الله عنه دهغه د گمان مطابق دا هغه نظر دې د کوم طرف ته چه امام بخاری رضی الله عنه فی اسنادہ نظر کښې اشاره کړې ده. (۱)

د "نظر" حل: ددې نظر حل دا ذکر کړې شوی دې چه صحیح خبره داده په مذکوره روایت کښې موسی نه مراد موسی بن ابراهیم التیمی نه دې بلکه دې نه مراد موسی بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عبدالله بن ابي ربيعه المخزومي دې. علی ابن المدینی رضی الله عنه په دې باندې جزم نقل کړې دې اوددوی نه قاضی اسماعیل رضی الله عنه په خپل کتاب احکام القرآن کښې نقل کړې دې. اودغه شان مفضل غلابی رضی الله عنه په خپل تاریخ کښې مصعب زبیری رضی الله عنه په روایت سره ذکر کړې دې. هم دا ابویکر الخلال رضی الله عنه کتاب العلیل کښې ذکر کړې دې. اومتاخرین نه عبدالحق الاشبیلی رضی الله عنه وغیره هم ددې تصریح کړې ده هم په دې وجه ابن حبان رضی الله عنه په خپل صحیح کښې ددې حدیث تخریج کړې دې او د موسی بن ابراهیم التیمی بل یو روایت تخریج نی نه دې کړې د ده په ضعف باندې د اتفاق د وجې نه. (۲)

امام حاکم رضی الله عنه په مستدرک کښې دا حدیث صحیح گرځولې دې اوعلامه ذهبی رضی الله عنه هم ددې توثیق کړې دې. (۳)

قوله: ومن صلى في الثوب الذي يمام فيه إذا لم يرفه أذى: (دا خبره دهغه سړی باره کښې ده) څوک چه په هغه کپړو کښې مونځ کوی په کومو کښې چه هغه خپلې بی بی سره جماع اوکړه، خو چه هغه په دغه کپړو کښې ناپاکی اونه وینی (یعنی دهغه مونځ صحیح دې). په دې عبارت کښې د مستملی اوحموی د روایت مطابق "فيه" لفظ ساقط دې. (۴)

د روایت تخریج: دا جمله هم امام بخاری رضی الله عنه د ترجمه الباب جز جور ولوسره ذکر کړې ده. دا جمله هم په اصل کښې د یو حدیث مبارک تکره ده چه حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دخپلې خور ام حبیبه رضی الله عنها نه پوښتنه اوکړه چه آیا نبی کریم صلی الله علیه و آله به په هغه کپړو کښې مونځ کولو په کوم کښې چه به نی جماع

(۱) فتح الباری لابن رجب: ۲۰/۲ شرح ابن بطلال: ۱۲/۱ فتح الباری: ۱/۴۰۳-۴۰۴ عمدة القاری: ۴/۸۲-۸۱ الکوثر

الجاری: ۲/۴۳/۲ إرشاد الساری: ۲/۱۱ تحفة الباری: ۱/۴۸۴ التوشیح: ۱/۲۹۹.

(۲) فتح الباری: ۱/۴۰۴ عمدة القاری: ۴/۸۱ الکوثر الجاری: ۲/۳۴/۲ إرشاد الساری: ۲/۱۱ تحفة الباری: ۱/۴۸۴.

(۳) فتح الباری: ۱/۴۰۴ عمدة القاری: ۴/۸۱ إرشاد الساری: ۲/۱۱.

(۴) المستدرک علی الصحیحین کتاب الصلاة رقم الحدیث: ۹۱۳، ۳۷۹/۱.

کوله؟ نوهغې جواب ورکړ او وچې کله به حضور ياک په هغه کېر و باندې څه نجاست لگيدلې نه ليدلو

تعليق: «عن معاوية بن أبي سفيان أنه سأل أخته أم حبيبة: هل كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى في الثوب الذي يجامر فيه؟ قالت: نعم، إذ لم يعرفه أذي»، دا حديث امام ابو داؤد رضي الله عنه امام نسائي رضي الله عنه امام ابن ماجه رضي الله عنه او ابن حبان رضي الله عنه تخریج کړې او ابن خزيمه رضي الله عنه دا صحيح گړخولې دي. (١)

د روايت مقصد: په ترجمه الباب کښې دا روايت په توگه د جز پيش کولو نه مقصد هم هغه دي چه مونځ به هم په کېر و کښې ادا کيږي تردې چه د صحبت کونکي سره دهغه کېرې نه علاوه بل څه کېر نه وي د کومې په اغوستو سره چه نې جماع کړې وه نوبيا هم دهغه دپاره ضروري دي چه په دغه کېر و کښې مونځ ادا کړي. البته شرط دادي چه په دغه کېر و باندې نجاست نه وي لگيدلې. (٢)

د «أذي» نه څه مراد دي؟ اذي نجاست ته وائي او دې نه مراد مني ده. په دې باندې قرينه د حضرت امير معاويه رضي الله عنه سوال او دهغې په جواب کښې د حضرت ام حبيبه رضي الله عنها مذکوره کلام دي. (٣)

د امام بخاري رضي الله عنه په نيز دمنې حکم: دلته د امام بخاري رضي الله عنه دمنې باره کښې مذهب مخې ته راځي چه هغه هم د احنافو په شان دمنې نجس کيدو قائل دي. (٤)

قوله: «وأمر النبي صلى الله عليه وسلم أن لا يطوف بالبيت عريان» او نبی کریم صلى الله عليه وسلم حکم ورکړو چه هيڅ يو سړې دي د بيت الله نه بريند طواف نه کوي.

د ترجمه الباب مقصد: دا جمله د اقتباس په توگه امام بخاري رضي الله عنه په ترجمه الباب کښې ذکر کړې ده او مقصد دادي چه څنگه د طواف دپاره ستر پتبول شرط گړخولې شوي دي هم دغه شان مونځ د څه درجه چه د حج نه زياته ده دهغې دپاره خو ستر پتبول په درجه اولې باندې شرط دي.

د طواف والا حديث په غرض د استدلال جزو ترجمه جوړولو وجه داده چه طواف د مونځ مشابه دي دا هم د مانځه په حکم کښې گړخولې شوي دي نوچه کله د طواف دپاره ستر شرط او گړخولې شو نو مونځ ددې زيات لائق دي چه ستر پتبول ددې دپاره شرط وي. (٥)

د روايت تخریج: د روايت دا جمله دلته د اقتباس په توگه ده او هم په صحيح بخاري کښې نورو اووه مقاماتو کښې سنداً ذکر ده. (٦) دا جملې ته د تعليق نه بغير اقتباس ځکه ونيلې شوي دي چه په روايت

(١) سنن أبي داؤد كتاب الصلاة باب الصلاة في الثوب الذي يصيب أهله فيه رقم الحديث: ٣٦٦ سنن النسائي كتاب الصلاة باب المنى يصيب الثوب رقم الحديث: ٢٩٤ سنن ابن ماجه رقم الحديث: ٥٤٠ صحيح ابن حبان رقم الحديث: ٢٣٣١ صحيح ابن خزيمه رقم الحديث: ٧٧٦.

(٢) عمدة القاری: ٨١/٤ الكنز المتوارى: ١٨/٤.

(٣) عمدة القاری: ٨١/٤ فيض الباری: ١١/٢ أنوار الباری: ٩٧/١١.

(٤) عمدة القاری: ٨١/٤ فيض الباری: ١١/٢ أنوار الباری: ٩٧/١١.

(٥) فتح الباری لابن رجب: ٢٣/٢ فتح الباری: ٦٠٤/١ عمدة القاری: ٨٣/٤ الكوثر الجاری: ٣٥/٢ إرشاد الساری: ١١/٢ تحفة الباری: ٤٨٤/١ فيض الباری: ١١/٢.

(٦) صحيح بخاري كتاب الصلاة باب ما يستر من العورة رقم الحديث: ٣٦٩ وفي كتاب الحج باب لا يطوف بالبيت عريان رقم الحديث: ١٦٢٢ وفي كتاب الجزية باب كيف يئذ إلى أهل العدر رقم الحديث: ٣١٧٧ وفي كتاب المغازي باب حج أبي بكر بالناس في سنة تسع رقم الحديث: ٤٣٦٣ وفي كتاب التفسير باب فسحوا في الأرض أربعة أشبر

کتابی د امر نبی ﷺ تصریح نشته دی. او په ترجمه الباب کښې په ذکر کړې شوي جمله کښې د امر تصریح کړې شوي ده. په دې وجه دې جملې ته اقتباس ونیل خو صحیح دی ولې تعلیق ونیل صحیح نه دی (۱)

الحديث الثاني

[۲۳۲] - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: أَمْرُنَا أَنْ نُخْرِجَ الْحَيْضَ يَوْمَ الْعِيدَيْنِ، وَذَوَاتِ الْخُدُورِ فَيَشْهَدُنَ جَمَاعَةُ الْمُسْلِمِينَ، وَدَعْوَتُهُمْ وَتَعْتِزُّ الْحَيْضُ عَنْ مُصْلَاهُنَّ، قَالَتِ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِحْدَانَا لَيْسَ لَهَا جَلْبَابٌ؟ قَالَ: «لِيَلْبِسَهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جَلْبَابِهَا»، وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ: حَدَّثَنَا عُمَرَانُ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ، حَدَّثَنَا أُمُّ عَطِيَّةَ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَهْدِي (۱) - [۲۳۱۸]

د حديث ترجمه: د حضرت ام عطيه رضي الله عنها نه روايت دې چه مونږ ته (د نبی کریم ﷺ د طرف نه) حکم را کړې شوچه په اخترونو کښې حائضه او پرده کونکې ښځې واخلي بهر دې اوڅنې دې دپاره چه هغوی د مسلمانانو په جماعت کښې اودهغوی په دعاگانو کښې شریکې شی او حائضه ښځې دې د مانځه نه جدا شی (یعنی د حیض په وجه دې مونځ نه ادا کوی) یوې ښځې عرض او کړو یا رسول الله ﷺ که په مونږ کښې کله چاسره کپړه نه وی (په کومې سره چه هغه پرده او کړې شی نو هغه ښځه دې څه او کړې؟ یعنی څنگه اوڅنې؟) حضور پاک جواب ورکړو چه دهغې سره خواکې ښځې له پکار دې چه هغه دا (ښځه چاسره چه پرده نه وی) په پرده (یعنی لوبته) کښې پته کړی

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبو ذکی بصری رضي الله عنه دې. د ذوی تفصیلی حالات کشف الباری کښې کتاب بدء الوحي څلورم حدیث کتاب العلم باب من اجاب الفتيا بأشارة الهدى والرأس دویم حدیث کښې تیر شوی دی. (۲)

رقم الحديث: ۴۶۵۵. باب وأذان من الله ورسوله في الناس يوم الحج الأكبر. رقم الحديث: ۴۶۵۶. وباب إلا الذين عاهدتم من المشركين. رقم الحديث: ۴۶۵۷.

(۱) عمدة القاری: ۸۳/۴

(۲) أخرجه البخاری في كتاب الحيض باب شهود الحائض العيدين. رقم الحديث: ۳۲۴. وفي كتاب الصلاة باب التكبير أيام منى رقم الحديث: ۹۷۱. وباب خروج النساء والحيض إلى المصلى رقم الحديث: ۹۷۴. وباب إذا لم يكن لها جلباب في العيد رقم الحديث: ۹۸۰. وباب اعتزال الحيض المصلى رقم الحديث: ۹۸۱. وفي كتاب الحج باب تقتضى الحائض المناسك كلها إلا الطواف بالبيت رقم الحديث: ۱۶۵۲. وأخرجه مسلم في صلاة العيدين باب ذكر إباحتها خروج النساء في العيدين إلى المصلى وشهود رقم الحديث: ۸۹۰. وأخرجه أبو داؤد في الصلاة باب خروج النساء في العيد رقم الحديث: ۱۱۳۹-۱۱۳۶. وأخرجه الترمذی في الصلاة باب ماجاء في خروج النساء في العيدين رقم الحديث: ۵۳۹-۵۴۰. وأخرجه النسائي في العيدين باب خروج العواتق وذوات الخدور في العيدين رقم الحديث: ۱۵۵۹. وباب اعتزال الحيض مصلى الناس رقم الحديث: ۱۵۶۰. جامع أصول كتاب الصلاة الفصل السادس في صلاة العيدين الفرع التاسع في خروج النساء إلى العيدين رقم الحديث: ۴۲۶۳.

(۳) كشف الباری: ۴۷۷/۳، ۴۳۳/۱.

یزید بن ابراهیم: دا ابوسعید یزید بن ابراهیم التستری رضی اللہ عنہ دی مولى اسید دی او داهل بصرہ نہ دی ^(۱). دی دحسن ابن سیرین، ابن ابی ملیکہ، عطاء، قتادہ، ابی زبیر، ابراهیم بن العلاء الغنوی، عبداللہ بن یسار المکی، قیس بن سعید اولیث بن ابی سلیم رحمہم اللہ نہ روایت کوی ^(۲). او ددوی نہ وکیع، بہزبن اسد، عبدالرحمن بن مہدی، عبدالملک بن ابراهیم الجدی، ابن مبارک، ابو اسامہ، عبدالصمد، یزید بن ہارون، ابو داؤد، ابوالولید الطیالسیان، حجاج بن منہال، ابو عمرو الحوضی اوسهل بن بکار رحمہم اللہ روایت کوی ^(۳).

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ ددوی بارہ کنبی فرمائی ثقہ. دامام صاحب خوئی حضرت عبداللہ دخیل پلار امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نہ تپوس او کړو چه ستاسو د یزید بن ابراهیم سرہ زیات محبت دی کہ علی بن علی سرہ؟ نو امام صاحب رضی اللہ عنہ جواب ورکړو چه زما یزید بن ابراهیم سرہ زیات محبت دی ^(۴) ابن معین رضی اللہ عنہ فرمائی (یزید بن ابراهیم ائمت من جہر بن حازم) ^(۵) ابی خیشمہ رضی اللہ عنہ فرمائی چه دیحیی بن معین رضی اللہ عنہ نہ یزید بن ابراهیم رضی اللہ عنہ اوسری بن یحیی رضی اللہ عنہ بارہ کنبی سوال او کړې شو چه دی دواړو کنبی ائمت کوم یو دی؟ نوابن معین رضی اللہ عنہ جواب ورکړو (یزید لاشک فہ، والسری ثقہ، ولکن یزید بن ابراهیم اکبرمنہ) ^(۶).

ابوالولید رضی اللہ عنہ فرمائی (یزید بن ابراهیم ائمت عندنا من ہشام بن حسان) ^(۷) وکیع بن الجراح رضی اللہ عنہ تہ د یزید بن ابراهیم التستری رضی اللہ عنہ ذکر او کړې شو نو ہغوی او فرمائیل (ثقة، ثقة) ^(۸) علی بن المدینی رضی اللہ عنہ فرمای (یزید بن ابراهیم ائمت فی الحسن و ابن سیرین) ^(۹) سعید بن عامر رضی اللہ عنہ فرمائی (حدثنا یزید بن ابراهیم الصدوق المسلم) ^(۱۰) یزید بن زریع رضی اللہ عنہ فرمائی (مارأیت أحداً من أصحاب الحسن ائمت من یزید بن ابراهیم) ^(۱۱) محمد بن سعید رضی اللہ عنہ فرمائی (کان ثقة ثباتاً) ^(۱۲).

ابن عدی رضی اللہ عنہ فرمائی د یزید احادیث مستقیم دی سوا دہغہ د ہغہ احادیثونہ کوم چه ہغہ ((عن قتادہ، عن انس)) سرہ روایت کوی. اوئی فرمائیل چه ((وہومن یکتب حدیثہ ولا یأس بہ، وأرجو أن یكون صدوقاً)) ^(۱۳).

^(۱) التاريخ الكبير للبخاری: ۸/۲۱۸ کتاب الثقات لابن حبان: ۴۰۳/۴.

^(۲) تہذیب الکمال: ۷۷/۳۲ تہذیب التہذیب: ۳۱۱/۱۱.

^(۳) تہذیب الکمال: ۷۷/۳۲ تہذیب التہذیب: ۳۱۱/۱۱.

^(۴) الجرح والتعديل: ۳۱۱/۹.

^(۵) تہذیب التہذیب: ۳۱۲/۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۲/۷.

^(۶) تہذیب التہذیب: ۷۹/۳۲ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۳/۷.

^(۷) الجرح والتعديل: ۳۱۱/۹ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۲/۷.

^(۸) الجرح والتعديل: ۳۱۱/۹ سیر اعلام النبلاء: ۲۹۲/۷.

^(۹) تہذیب الکمال: ۸۰/۳۲.

^(۱۰) سیر اعلام النبلاء: ۲۹۲/۷ تہذیب الکمال: ۸۰/۳۲.

^(۱۱) تہذیب التہذیب: ۳۱۲/۱.

^(۱۲) سیر اعلام النبلاء: ۲۹۲/۷.

^(۱۳) تہذیب الکمال: ۸۱/۳۲ تقریب التہذیب: ۳۲۹/۲.

حافظ ابن حجر رحمته فرماني امام بخاري رحمته په خپل صحيح کښي د يزيد ابراهيم رحمته خريف ته دريو خايونو کښي تخرج کړي دي. دوو خايونو کښي متايعة او دريم خاني کښي احتجاجا. پومبي خاني کتاب الصلاة کښي دويم خاني سجود السهو او دريم خاني کتاب التفسير کښي (۱)
ددوی د وفات باره کښي دري اقوال دي. ابوالوليد الطيالسي فرماني چه ددوی وفات ۱۶۱ هجري کښي شوې. عمرو بن علي رحمته فرماني ۱۶۲ هجري کښي شوې او ابوبکر محمد بن سعيد بن يزيد رحمته فرماني ۱۶۲ هجري کښي شوې. (۲)

محمد: دامشهور تابعي عالم امام شيخ الاسلام ابوبکر محمد بن سيرين انصاري بصري رحمته دي ددوی د حالاتو تذکره کشف الباري کتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان کښي تيره شوې ده. (۳)
ام عطية: دا نسيبه بنت كعب الانصاريه رحمته ده. او د يوقول مطابق نسيبه بنت الحارث ده ام عطيه ددوی کښي دي. ددوی حالات کتاب الوضوء باب التيمن في الوضوء والغسل کښي تير شوي دي. (۴)

د ترجمه الباب مناسبت: د مذکور حديث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي چه په دي کښي حکم ورکړي شو چه «لتلبسها صاحبها من جلباتها» کومې ښځې سره چه د پردې دپاره خادر وغيره نه وي هغه دي دهغې يوه ملگرې ښځه خپل خادر وغيره ورکړي بيا دي پرده اوکړي او هغه ښځه دي عيذگاه ته راشي. نوچه کله دا خبره د پاره راتلو کښي د پردې تاكيد کړي شوې دي کوم چه واجب موندل دي نو دا پابندي په د فرانسو دپاره په درجه اولي وي. (۵)

قوله: أَمْرًا أَنْ تُخْرَجَ: د بخاري شريف په روايت کښي أَمْرًا د مجبول صيغې سره دي خود مسلم په روايت کښي عن هشام عن حفصة په طريق سره أَمْرًا رسول الله صلى الله عليه وسلم الفاظ دي. (۶)

قوله: الْحَيْضُ: د حاء ضمّه او ياء تشديد سره د حائض جمع ده. (۷)

قوله: يوم العيدين: دلته العيدين د تشبيه صيغه ده خود مستملي او کشميهني په روايت کښي يوم العيدين د واحد صيغه ده. (۸)

قوله: عن مصلاهن: هن ضمير دهغه ښځو طرف ته راگرځي کومې چه د حيض والا نه دي د مستملي په روايت کښي د المصلى اضافت هم طرف ته دي يعنى مصلاهن په دي صورت کښي مذکر ضمير ذکر کول تغليباً دي چه مونث د مذکر لاتدي کيدود وجب نه په دي کښي داخل دي خود کشميهني په روايت کښي دا لفظ اضافت نه بغير دي يعنى عن المصلى دغه وخت به مراد صرف د

(۱) هدى السارى ص: ۶۳۰

(۲) تاريخ الكبير للبخاري: ۳۱۸/۸ الكاشف: ۳۸۰/۲ الثقات لابن حبان: ۴۰۳/۴

(۳) كشف البارى كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان: ۵۲۴/۲

(۴) كشف البارى كتاب الوضوء باب التيمن في الوضوء والغسل.

(۵) عمدة القارى: ۸۳/۴ فتح البارى: ۶۰۵/۱ الكنز المنوارى: ۱۸/۳

(۶) صحيح مسلم كتاب صلاة العيدين ذكر إباحتها خروج النساء في العيدين إلى المصلى رقم الحديث: ۸۹۰

(۷) معجم الصحاح المادة ح. ي. ض. ص: ۲۷۷ النهاية في غريب الأثر: ۴۵۹/۱ إرشاد السارى: ۱۲/۲

(۸) فتح البارى: ۶۰۵/۱ إرشاد السارى: ۱۲/۲ عمدة القارى: ۸۳/۴

مانځه ځانی وی (۱)

قوله: قالت امرأة: امرأة نه مراد ام عطية رضي الله عنها ده. قالت نه مراد هغې پخپله خپل ذات اختې دې (۲) گنې پخپله په یو روایت کښې «قلت: بأرسول الله إحدانا»، موجود دې (۳)

قوله: جلباب: د ج- کسره سره جلباب دې. جلباب لونی څادر ته وائی په کوم سره چه ښځه خپل سر اوسینه پته وی. د دې نه علاوه د جلباب معنی پړوني قميص اولنگک وغیره هم راځی (۴)

قوله: لتلبسها: د سین جزم سره د امر صیغه ده. مراد دادې چه د خپل ضرورت نه زیاتې کپړه یو ضرورت مند ته د نفع اخستلو دپاره ورکړنی (۵)

د مذکورې روایت تفصیلی مباحث کتاب الوضوء کښې تیر شوی دی. دلته صرف په دې خبره باندې خبرداری مقصود وو چه په مانځه کښې ستریتبول فرض دی.

تعلیق (قال عبد الله بن رجاء، ثنا عمران، حدثنا محمد بن سيرين حدثنا أم عطية، سمعت النبي صلى الله عليه وسلم بهذا،

د تعلیق تخريج: حافظ ابن حجر په تغلیق التغلیق کښې دا تعلیق مکمل سند او متن سره ذکر کړې

دې. هغه فرمائی: «أخبرني بذلك أحمد بن أبي بكر المقدسي، في كتابه عن محمد بن علي بن ساعد الجلي أن يوسف بن

خليل الحافظ، أخبرهم: أنا محمد بن أبي زيد أنا محمود بن إسماعيل الصيرفي، أنا أحمد بن محمد [بن فاذشاه] أنا سليمان بن

أحمد ثنا علي بن عبد العزيز البغوي ثنا عبد الله بن رجاء الغداني، أنا عمران القطان، عن محمد بن سيرين، حدثنا أم عطية

الأنصارية، قالت وقد غزوت مع النبي صلى الله عليه وسلم غزوات كنا نقوم على الكلمى، ونداوي الجرحى، فلقلت: بأرسول

الله! إحدانا تخرج مع الناس يوم الفطر، ويوم النحر، قالت: فسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: يخرجن العواتق

وذوات الخدور والحمض، فيشهدن الخير ودعوة المسلمين، قلت: بأرسول الله! إحدانا لا يكون لها ثوب، قال: تلبسها أختها» (۶)

د حديث مفهوم دادې چه حضرت ام عطية رضي الله عنها او فرمائیل زه نبی کریم صلى الله عليه وسلم سره په څو غزواتو کښې

شریکه شوم. مونږ (ښځې) به مریضانوسره وو، د زخمیانو علاج به مو کولو ما رسول الله صلى الله عليه وسلم ته عرض

او کړو یا رسول الله! مونږ کښې څوک نورو خلقوسره په وړوکی اختر اولونی اختر کښې شریکې شوې

دی حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه آزادي پر دې والا ښځې او حائضه ښځې د مسلمانانو د خیر په

مجلسونو کښې دې حاضرېږی. حضرت ام عطية رضي الله عنها فرمائی چه ما عرض او کړو یا رسول الله!

(یو وخت کښې) مونږ کښې به چاسره کپړه هم نه وه (چه په هغې سره دغه ښځه پرده او کړې شی

نو حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه (په داسې صورت کښې) د هغې ملگرې ښځه دې خپله زیاتې کپړه ورواغونډوی.

(۱) فتح الباری: ۱/۶۰۵ | ارشاد الساری: ۲/۱۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۴.

(۲) عمدة القاری: ۴/۸۳.

(۳) صحیح مسلم کتاب العیدین ذکر إباحة خروج النساء فی العیدین إلی المصلی رقم الحدیث: ۸۹۰.

(۴) معجم الصحاح ص: ۱۸۰ فتح الباری لابن رجب: ۲/۲۴.

(۵) إرشاد الساری: ۲/۱۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۴ عمدة القاری: ۴/۸۴.

د تعلیق رجال

عبدالله بن رجاء: دا عبدالله بن رجاء الغدانی رضی اللہ عنہ دی. واضحہ دی وی چہ عبدالله بن رجاء دوه دی. یو عبدالله بن رجاء بن عمر الغدانی البصری او دویم عبدالله بن رجاء المکی البصری دی. په دی تعلیق کنبی اول ذکر شوې عبدالله بن رجاء مراد دی. لکه چنگه چہ ددی تصریح حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ او علامه عینی رضی اللہ عنہ کړې ده. (۱)

د هغوی پوره نوم عبدالله بن رجاء بن عمر دی. دوی ته ابن المثنی الغدانی، ابو عمر و نیلی شی او یو قول د ابو عمر په خانی ابو عمرو هم دی. دا بصری وو. (۲)

دی د اسحاق بن یزید الکوفی، اسرائیل بن یونس، جریر بن ابواب البجلی، حارث بن بل البصری، حرب بن شداد، حرب بن میمون الانصاری، حسن بن صالح بن حی، حماد بن سلمه، ربیع بن عبدالله بن الجارود، ربیعہ الکنانی، عمران بن داؤد القطان، محمد بن راشد المکحولی رحمهم الله او د نورو ډیرو شیوخونه روایت نقل کوی.

او د هغوی نه نقل کونکو کنبی بخاری، ابراهیم بن اسحاق الحری، احمد بن ابی صلابه، اسحاق بن الحسن الحری، اسماعیل بن عبدالله الاصبهانی، سمویه، اسید بن عاصم الاصبهانی، عبدالله بن محمد بن سنان، عبدالله بن محمد البرداد رحمهم الله قابل ذکر دی. (۳)

د هغوی باره کنبی ابن معین رضی اللہ عنہ فرمائی «کان شیخاً صدوقاً لایأس به» (۴) هاشم بن مرثد الطبرانی رضی اللہ عنہ یحیی بن معین رضی اللہ عنہ نه نقل کولوسره فرمائی: «کثیر التصحیف، ولیس به یأس» (۵) عمرو بن علی رضی اللہ عنہ فرمائی «صدوق، کثیر الغلط والتصحیف، لیس بحجة» (۶) ابو زرعه رضی اللہ عنہ فرمائی: «حسن الحديث عن اسرائیل» (۷)

ابو حاتم رضی اللہ عنہ فرمائی: «کان ثقة رضی» (۸) ابن المدینی رضی اللہ عنہ فرمائی چہ اهل بصره د دوو کسانو په عدالت باندې مجتمع دی یو ابو عمر الحوضی او دویم عبدالله بن رجاء. (۹)

امام نسائی رضی اللہ عنہ فرمائی «عبدالله بن رجاء المکی والبصری کلاهما لیس بهما یأس» (۱۰) ابن حبان رضی اللہ عنہ هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کړې دی. (۱۱)

د هغوی د وفات باره کنبی ابو القاسم اللاکانی ۲۱۹ هجری قول نقل کړې دی. محمد بن عبدالله الحضرمی ۲۲۰ هجری قول نقل کړې دی. دوی نه علاوه خلیفه بن خیاط او ابن عساکر رضی اللہ عنہ ذکر کړې

(۱) فتح الباری: ۱/۶۰۵ عمدة القاری: ۴/۸۵

(۲) تهذیب الکمال: ۱۴/۵۰۰-۹۵ تهذیب التهذیب: ۵/۳۰۹

(۳) تهذیب الکمال: ۱۴/۴۹۸-۹۵ تهذیب التهذیب: ۵/۳۱۰-۳۰۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۳۷۷-۳۷۶

(۴) تهذیب التهذیب: ۵/۲۱۰ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۳۷۷

(۵) تهذیب الکمال: ۱۴/۴۹۸ تهذیب التهذیب: ۵/۲۱۰

(۶) الحرو والتعديل: ۵/۶۴ تهذیب الکمال: ۱۴/۴۹۸

(۷) تهذیب التهذیب: ۵/۲۱۰ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۳۷۷

(۸) الحرو والتعديل: ۵/۶۴ تهذیب الکمال: ۱۴/۲۹۹

(۹) تهذیب الکمال: ۱۴/۲۹۹ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۳۷۷

(۱۰) تهذیب الکمال: ۱۴/۲۹۹ تهذیب التهذیب: ۵/۲۱۰

(۱۱) کتاب الثقات لابن حبان: ۸/۲۴۱ سیر اعلام النبلاء: ۱۰/۳۷۷

دی چه دی ۲۱۹ هجری کنبی ذوالحجه په میاشت کنبی وفات شوی اوداهم ونیلی شوی دی چه ۲۲۰ هجری دمحررم په میاشت کنبی وفات شوی (۱) ددوی روایات امام ابوداؤد رحمته امام نسائی رحمته او امام ابن ماجه رحمته هم نقل کری دی (۲)

عمران: دا ابو اعوام عمران بن داؤر العمی البصری القطان رحمته دی (۳)

دهغوی په استاذانو کنبی ابان ابی العیاش، بکر بن عبدالله المزنی، حسن بصری، حسین بن عمران الجهنی، حمید الطویل، خالد بن ابی عبدالله، سلیمان التیمی، قتاده، محمد بن جحاده، محمد بن سیرین، معمر بن راشد رحمهم الله نه علاوه یوجماعت دی. اود هغوی په شاگردانو کنبی اشعث بن اشعث السعدانی، حماد بن مسعدة، اوقتیبة، سلم بن قتیبة، سهل بن تمام بن بزيع، عبدالله بن رجا، الغدانی او ابوداؤد الطیالسی رحمهم الله وغیره قابل ذکر دی (۴)

عمرو بن علی رحمته فرمائی چه عبدالرحمن بن مهدی د عمران بن القطان رحمته نه روایت بیانولو اویحیی به دهغوی نه نه بیانولو. بیا یحیی یو ورخ د عمران القطان ذکر او کړو اودهغه نی بیه تعریف بیان کړو (۵)

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمته دخپل پلار احمد بن حنبل رحمته نه نقل کوی چه هغوی او فرمائیل «أرجوا أن يكون صالح الحديث» (۶) ابو عبیدالآجری رحمته فرمائی چه ما ابوداؤد رحمته فرمائیلوسره واؤریدو چه عمر العمی د حسن (بصری) رحمته دملگرو نه دی اوما دهغوی باره کنبی د خیر نه سوا بل څه نه دی اوریدلی (۷) ابن عدی رحمته فرمائی چه «وهومن یکتب حدیثه» (۸) ابن حبان رحمته هغه په کتاب الثقات کنبی ذکر کړی دی (۹)

امام بخاری رحمته دهغوی روایات د تعلیق او اشتیاد په توگه ذکر کړی دی. او الأدب المفرد کنبی دهغه نه روایات هم ذکر کړی دی اود امام مسلم رحمته نه علاوه باقی څلورو وارو ائمه حضرات دهغه نه روایت په خپلو کتابونو کنبی ذکر کړی دی (۱۰)

ددې تعدیل نه علاوه په هغوی باندې جرح هم کړی شوی ده. امام نسائی رحمته فرمائی ضعیف (۱۱) یزید بن زریع رحمته فرمائی «کان حروراً وکان یری السف علی اهل القبلة» عمران القطان حروری وو اوداهل قبله خلاف نی توره اوچتول جائز گنرل (۱۲)

(۱) إكمال تهذيب الكمال: ۳۴۶/۷ تقریب التهذيب: ۴۹۱/۱.

(۲) تهذيب الكمال: ۲۹۹/۱۴.

(۳) سير أعلام النبلاء: ۲۸۰/۷ تهذيب التهذيب: ۱۳۰/۸.

(۴) تهذيب الكمال: ۳۲۸/۲۲ تهذيب التهذيب: ۱۳۱/۸.

(۵) الجرح والتعديل: ۳۸۱/۶ سير أعلام النبلاء: ۲۸۰/۷.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۲۸/۲۲ الجرح والتعديل: ۳۸۱/۶.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۲۹/۲۲ تهذيب التهذيب: ۱۳۲/۸.

(۸) سير أعلام النبلاء: ۲۸۰/۷ تهذيب التهذيب: ۱۳۲/۸.

(۹) كتاب الثقات لابن حبان: ۲۴۳/۷.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۳۳۰/۲۲ سير أعلام النبلاء: ۲۸۰/۷.

(۱۱) الكاشف: ۹۳/۲ هدى السارى ص: ۶۴۵ تهذيب الكمال: ۲۳۰/۲۲.

(۱۲) تهذيب التهذيب: ۱۳۳/۸ سير أعلام النبلاء: ۲۸۰/۷.

ابوعبیدالاجری رضی اللہ عنہ فرمائی کہ ماڈ ابوداؤد رضی اللہ عنہ نے د عمران القطان رضی اللہ عنہ بارہ کنبی اوریدلی چہ «ضعیف أفتی فی أہم ابراہیم ابن عبد اللہ بن حسن بفتویٰ شدیدة فیہا سفک دماء» یعنی ونی فرمائیل چہ ہغہ ضعیف راوی دی ہغہ د ابراہیم بن عبد اللہ بن حسن پہ زمانہ کنبی یوہ سختہ فتویٰ ورکری وہ پہ کومہ کنبی چہ د وینو تو یولو ذکر کری وو. (۱)

غرض دا چہ د عمران بن القطان رضی اللہ عنہ بارہ کنبی د جرح او تعدیل ہر دوہ قسم اقوال موجود دی۔ پہ دی وجہ امام بخاری رضی اللہ عنہ دہغوی روایات صرف تعلیقاً او بہ توگہ د استشہاد ذکر کری دی۔ مسنداً او مستقلاً نہ۔ ددی نہ معلومیری چہ پہ مذکورہ راوی کنبی سرہ ددی چہ ضعف شتہ لیکن دہغی درجہ دی چہ دہغی تحمل کولوسرہ دتعلیقاتو او شواہدو دپارہ قبلیدلی شی۔ لکہ چہ تحریر تقریب التہذیب کنبی لیکلی دی «ہل: ضعیف یعتبر بہ المتابعات والشواہد، فقد ضعفہ ابوداؤد، والنائی، والعقیلی، وابن معین، فی روایة الدوری وابن محرز، وقال فی روایة عبد اللہ بن أحمد: أرجو أن یکون صالح الحدیث وقال البخاری: صدوق، یہم، وقال الدارقطنی: کان کثیر المخالفة والوہم، وقال ابن عدی: وھو من یکتب حدیثہ (یعنی: فی المتابعات والشواہد) ووثقہ العجلی، و ذکرہ ابن حبان فی الثقات» د مذکورہ عبارت خلاصہ او اقوال پہ تفصیل سرہ پور تہ ذکر کری شوی دی۔

او حافظ ابن حجر عسقلانی رضی اللہ عنہ تہذیب التہذیب کنبی لیکلی دی چہ دابن زریع رضی اللہ عنہ قول «کان حروفاً» کنبی زما تامل دی ہغہ حروری نہ وو سرہ ددی چہ لرشان خیال نی دغہ طرف تہ ضرور وو۔ اودائی ہم لیکلی دی چہ عقیلی رضی اللہ عنہ او فرمائیل چہ عمران القطان رضی اللہ عنہ د خوارج د رائی حامی وو لیکن ہغہ د ہغی طرف تہ دعوت ورکونکی نہ وو او الساجی ہغہ تہ صدوق و نیلی او عفان دہغہ توثیق کری دی۔ عجللی ہغہ تہ ثقہ و نیلی او الحاکم ہم ہغہ صدوق لیکلی دی. (۲)

دی نہ علاوہ حافظ صاحب رضی اللہ عنہ ہدی الساری کنبی دہغہ بارہ کنبی صاحب قنادۃ صدوق الفاظ لیکلی دی اودائی ہم لیکلی دی چہ امام بخاری رضی اللہ عنہ پہ خپل جامع کنبی دہغوی روایات بعض مقاماتو کنبی تعلیقاً نقل کری دی. (۳)

د عمران القطان رضی اللہ عنہ وفات ۱۶۰ ہجری کنبی ورائدی روستوشوی. (۴)
دتعلیق مقصد: امام بخاری رضی اللہ عنہ مذکورہ تعلیق خکہ ذکر کری چہ ہغہ ددی خبری تصریح کول غواری چہ د محمد ابن سیرین رضی اللہ عنہ د ام عطیہ رضی اللہ عنہا نہ حدیث بیانول ثابت دی اود ہغہ باطل خیال تردید مقصود دی چہ د محمد بن سیرین رضی اللہ عنہ سماع دہغہ د خپلی خود حفصہ نہ دی اود حفصہ د ام عطیہ نہ. (۵)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۲۸۰/۷ تہذیب الکمال: ۲۲/۳۳۰.

(۲) تہذیب التہذیب: ۱۳۲/۸-۱۳۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۸۰/۷.

(۳) ہدی الساری مقدمہ فتح الباری: ص: ۶۴۵.

(۴) تقریب التہذیب: ۷۵۱/۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۸۰/۷.

(۵) التوضیح لابن ملقن: ۲۸۱/۵ فتح الباری: ۶۰۵/۱ عمدۃ القاری: ۸۴/۴ لکونر الجاری: ۳۶/۲ ارشاد الساری: ۱۲/۲.

۳- باب: عَقْدُ الْإِزَارِ عَلَى الْقَفَائِي الصَّلَاةِ.

وَقَالَ أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ: صَلَّوْا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَاقِدِي أَرْزِهِمْ عَلَى عَوَائِقِهِمْ. [ر: ۳۵۵]

د باب دې په مانځه کښې لنگ په سټ باندي د ترلو باره کښې

د الإزار مطلب: ازار هغه کپړې ته وانی د کوم په ذریعه چه د نامه نه لاندې حصه پتولې شی ددې استعمال د مذکر او مؤنث دواړه شان کیږی. دې ته د ازار و نیلو وچه داده چه د دې په ذریعه شا ترلې شی ځکه چه د ازار لغوی معنی هم شا او ملا ده. (۱)

القفا: د سټ شاته والا حصی ته قفا وانی. په اردو کښې دې ته "کزی" وانی. قفا اسم مقصودې. دم ذکر او مؤنث دواړو دپاره استعمالیږی.

دمذکوره باب وړاندینی باب سره مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه دمذکوره باب د وړاندینی باب اودراتلونکي ابواب سره مناسبت ښکاره دې چه ټول ابواب د لباس سره متعلق احکام په بیان کښې دی. سوا د پنځو ابوابو نه کوم چه ددې پنځلسو په مینځ کښې راځی چه دهغې نه مقصود د لباس د احکامو بیانول مقصود نه دی. ددې پنځو ابوابو د ما قبل او ما بعد سره مناسبت به دهغې په مواقع باندي بیانولې شی. هغه پنځه ابواب دادی ① باب ما یذکر فی الفخذ، ② باب الصلاة فی المنبر والسطوح والخشب، ③ باب الصلاة علی الحصدر، ④ باب الصلاة علی الخمره، ⑤ باب الصلاة علی الفراش، (۲)

تعلیق: وقال: أبو حازم عن سهل: صلوا مع النبي صلى الله عليه وسلم عاقدي أزرهم

علي عوائقهم: امام بخاری رحمته الله علیه دا تعلیق متصلأ او مسندأ ددې باب نه وړاندې دریم باب «باب إذا كان الثوب ضيقاً» کښې ذکر کړې دې.

تراجم رجال

ابو حازم: دا سلمة بن دينار الأعرج الزاهد المدني رحمته الله علیه دې ددوی حالات کشف الباری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه کښې تیر شوی دی (۳)

سهل: دا ابن سعد الساعدي أبو العباس الأنصاري الخزرجي دې ددوی نوم حزن وو نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د دوی نوم بدل کړو سهل نی کیخودو. دې په ۹۱ هجری کښې وفات شوې. دوی په مدینه کښې آخري صحابی رضی الله عنه وو دوفات په اعتبار سره. ددوی حالات هم کشف الباری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه کښې تیر شوی دی. (۴)

د تعلیق مقصد: مذکوره روایت وړاندې مستقلاً د یو جدا باب لاندې راځی د دې باوجود ددې روایت یو جز په توگه د تعلیق د ذکر کولو مقصد مذکوره ترجمه الباب دې. دا ترجمه الباب ځکه ذکر کړې شوې

(۱) معجم الصحاح ص: ۴۰، التوضیح: ۲۸۲/۵، الکوثر الجاری: ۳۶/۲.

(۲) عمدة القاری: ۸۴/۴.

(۳) کشف الباری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه.

(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب غسل المرأة أباهما الدم عن وجهه.

دې چه د ستر عورت حکم تاکیداً مخې ته راشی. ددې دتائید دپاره دا تعلیق ذکر کېږي شو. ددې نه د ستر عورت تاکید په دې شان دې چه کله خپل ازار په خپل سټ باندې اوتر لې شی نو د رکوع په وخت دده مستوره اندامونه به نه ښکاری (۱)

لغوی اونهوی تحقیق

قوله: «صلوا» دا فعل ماضی دې ددې فاعل ضمیر جمع دې. د عاقدین ازرهم طرف ته د اضافت د وجې نه نون ساقط شو. دا جمله حال ده د صلوا د ضمیر نه دکشمیهنی په روایت کښې «عاقداوازرهم» دې کوم چه راجع دې د صحابه کرام رضی اللہ عنہم طرف ته (۲)

قوله: «عاقدي ازرهم» دپه اصل کښې عاقدین ازرهم وو پدې صورت کښې به دا جمله خبر جوړېږي د مبتداء محذوف. یعنی «صلواوهم عاقداوازرهم» (۳)

قوله: «أزرهم» دهمزه دضمه سره او د زاء د سکون سره دا جمع ده د ازار. دمذکر اومؤنث دواړو دپاره استعمالېږي (۴)

قوله: «عواتق» عواتق جمع دعاتق ده. په اوږو باندې دخادر کیخودو خانی ته عاتق وانی. د مذکر اومؤنث دواړو دپاره استعمالېږي (۵)

تشریح: د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم یوجماعت د مانځه په وخت استعمالیدونکې کپړې سره داسې کول چه په خپل سټ باندې د اوږو شاته خپل خادر ته غوته ورکوله او هغوی به داسې خکه کول چه دهغوی ستر د رکوع او سجدي په وخت پټ وی. خکه چه هغوی سره به پرتوگونه نه وو اودا د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم دا جماعت د اهل صفه وو لکه څنگه چه «باب نوم الرجال فی المسجد» کښې راځي (۶)

المحدث الأول

[۳۳۷/۳۳۵] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي وَاقِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: «صَلَّى جَابِرُ فِي إِزَارٍ قَدْ عَقَدَهُ مِنْ قَبْلِ قَفَاةٍ وَنِيَابُهُ مَوْضُوعَةٌ عَلَى الْبِشْبَجِ»، قَالَ لَهُ قَابِلٌ: تَصَلَّى فِي إِزَارٍ وَاحِدٍ؟ فَقَالَ: «إِنَّمَا صَنَعْتُ ذَلِكَ لِيَرَانِي أَحْمَقُ مِثْلَكَ وَأَيْنَا كَانَ لَهُ ثَوْبَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (۷)

(۱) عمدة القاری: ۸۵/۴

(۲) فتح الباری: ۶۰۶/۱ عمدة القاری: ۸۵/۴ إرشاد الساری: ۱۳/۲

(۳) فتح الباری: ۶۰۶/۱ عمدة القاری: ۸۵/۴ إرشاد الساری: ۱۳/۲

(۴) عمدة القاری: ۸۵/۴ إرشاد الساری: ۱۳/۲

(۵) عمدة القاری: ۸۵/۴ تحفة البای: ۲۸۵/۱ إرشاد الساری: ۱۳/۲

(۶) فتح الباری: ۶۰۶/۱

(۷) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب إذا كان الثوب ضيقاً رقم الحديث: ۳۶۱ الصلاة بغير رداء رقم الحديث: ۳۷۰ وفي صحیح مسلم کتاب الصلاة باب الرخصة فی الصلاة فی الثوب الواحد رقم الحديث: ۱۸۰ هونفی کتاب صلاة

ترجمه: دحضرت محمد بن منکدر رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ یوه ورخ په داسې لنگ کښې مونځ کولو کوم چه هغه په شاباندې تړلې وو په داسې حال کښې چه د هغه کپړې په یو ولاړ لړگي باندې کیخودې شوي وې. یو وینا کونکی هغه ته اوونیل تاسو هم په یوه کپړه کښې مونځ کونې. (حالانکه تاسوسره زیاتې کپړې هم شته) نو حضرت جابر رضی اللہ عنہ هغه ته جواب ورکړوما داسې څکه اوکړه چه ستا په شان کم عقل ماته اوگوری او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې مونځ چاسره دوه کپړې وې؟

تراجم رجال:

احمد بن یونس: دا احمد بن عبدالله بن یونس بن عبدالله بن قیس تمیمی یربوعی الکوفی رضی اللہ عنہ دی د دوی تعارف کشف الباری دویم جلد کښې تیر شوي دي. (١)

عاصم بن محمد: دا عاصم بن محمد بن زید بن عبدالله بن عمر بن الخطاب العمری المدنی رضی اللہ عنہ دی د ده په روترو کښې ابوبکر، عمر، زید او واقد رحمهم الله دی. (٢)

دی دخپل رور زید بن محمد بن زید، عمر بن محمد بن زید، واقد بن محمد بن زید، او دخپل پلار محمد بن زید او عبدالله بن سعید، او ابوسعید المقبری، قاسم بن عبیدالله بن عبدالله بن عمر، مشی بن یزید، محمد بن کعب القرظی او محمد بن المنکدر رحمهم الله نه روایت کوی.

اوددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحاق ابراهیم بن محمد الفزاري، احمد بن عبدالله بن یونس، اسحاق بن منصور بن حیان الاسدی، اسحاق بن یوسف الاررق، اسماعیل بن ابی اویس، بشر بن عمر الزهرانی، عبدالله بن رجاء الغدانی، قبیصة بن عقبه، ابوالولید هشام بن عبدالملک الطیالسی، وکیع بن الجراح، یزید بن هارون او یعقوب بن ابراهیم بن سعد رحمهم الله اوددوی نه علاوه یو جماعت شامل دي. (٣)

ددوی باره کښې ابن حنبل رضی اللہ عنہ فرماني لکه (٤) ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرماني ((لا بأس به)) (٥) امام نسائی رضی اللہ عنہ فرماني ((لینس به بأس)) (٦) ابوزرعه رضی اللہ عنہ فرماني ((صدوق الحديث)) (٧) بزار رضی اللہ عنہ فرماني ((صالح الحديث)) (٨) ابن حبان د هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړي دي. (٩) علامه ذهبی رضی اللہ عنہ فرماني صدوق. (١٠)

المسافرين باب الدعاء في صلاة الليل رقم الحديث: ٧٦٦ وفي أبي داود كتاب الصلاة باب الرجل يصلي في قبص واحد رقم الحديث: ٦٣٣ وفي باب إذا كان الثوب ضيقاً ينز به رقم الحديث: ٦٣٤ وفي جامع أصول الكتاب الاول في الصلاة الباب الاول الفصل السادس النوع الثاني في الثوب الواحد رقم الحديث: ٣٦٣٦، ٤٥٤/٥.

(١) كشف الباري كتاب الإيمان باب من قال إن الإيمان هو العمل رقم الحديث: ٢٦، ١٥٩/٢.

(٢) الكاشف: ٥٢٠/١ الجرح والتعديل: ٤٥٧/٦.

(٣) تهذيب الكمال: ٤٥٣/١٣-٤٥٢ تهذيب التهذيب: ٥٧/٥.

(٤) الجرح والتعديل: ٤٥٧/٦.

(٥) تهذيب الكمال: ٥٤٣/١٣.

(٦) تهذيب التهذيب: ٥٧/٥.

(٧) تهذيب التهذيب: ٥٧/٥.

(٨) تهذيب الكمال: ٥٤٣/١٣ تهذيب التهذيب: ٥٧/٥.

(٩) كتاب الثقات لابن حبان: ٢٥٦/٧.

(١٠) الكاشف: ٥٢١/١.

واهد بن محمد: دا واقد بن محمد بن زيد بن عبدالله بن عمر بن الخطاب العدوي المدني رضي الله عنه دي.
 ددوي حالات كشف الباري كتاب الايمان باب الجماع من الايمان كنيشي تيرشوي دي.^(١)
 محمد بن المنكدر: دا محمد بن المنكدر بن عبدالله بن الهدير بن عبدالعزيز بن عامر المدني رضي الله عنه دي.
 ددوي تعارف كشف الباري كتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوئه كنيشي تيرشوي دي.^(٢)
 جابر: دا جابر بن عبدالله بن عمرو بن حرام الانصاري رضي الله عنه دي. ددوي حالات كشف الباري كتاب الوضوء باب
 من لم ير الوضوء الا من المخرجين من القبل والدير كنيشي تيرشوي دي.^(٣)

شرح حديث

قوله: قبل قفاة: قبل قفاه د قاف زير او باء زير سره دي. دي نه مراد طرف دي يعني دسته طرف ته.
 مشجب نه خه مراد دي؟ چه دري لرگي داسي اودرولي شي چه دهغي پورتنی سرونه خپل مينخ كنيشي
 يو خاني رابند وي او لانديني سرونه ني خواره وي نوډ لرگو دي صورت ته مشجب واني. د اودس او
 غسل وغيره په وخت په دي باندي كپرې كيخودې شي. اود اوبو يخولو دپاره په دي باندي مشكيزي
 او ډولچي وغيره هم زور ډولي شي.^(٤)
 ابن بطال رضي الله عنه د دي مطلب مطلقاً هغه لرگي بيان كړي دي كوم چه په ديوال كنيشي ورته كوهلي شي او په
 دهغي باندي كپرې زور ډولي شي.^(٥) او علامه محمد انور شاه كشميري رحمته الله عليه د دي ترجمه په تپاني سره
 كړې ده.

د قال له قائل مصداق: يو وينا كونكي او ونييل، اوس دا وينا كونكي څوك سرې وو؟ په دي باره كنيشي
 د صحيح مسلم په روايت كنيشي تصريح موجود ده چه دا قائل عبادة بن الوليد بن الصامت رضي الله عنه وو.^(٦)
 حضرت شيخ الحديث رضي الله عنه ليكلي دي چه د دي باب نه پس لږ شان روستو راروان دي چه حضرت
 سعيد بن الحارث رضي الله عنه د حضرت جابر رضي الله عنه نه سوال او كړ او نيز دي باب «الصلاة بغير داعي» د ابن المنكدر
 په طريق يو روايت دي د كوم نه چه معلوميري چه سوال كونكي ابن المنكدر وو.
 د سوال كونكو مختلف رواة كيدل خه د اشكال خبره نه ده دا ممكن دي چه مختلف كسانو سوال كړي
 وي او په مختلف مواقع يا مختلف مجالس كنيشي دا سوال كړي وي.^(٧)

قوله: تصلي في إزار واحد؟ د حديث پاك د دي جملې نه اول همزه استفهام محذوف دي چه په
 اصل كنيشي عبارت «أتصلي في إزار واحد؟»^(٨)

(١) كشف الباري كتاب الايمان باب الحياء من الايمان: ١٥٣/٢.

(٢) كشف الباري كتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوئه.

(٣) كشف الباري كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدير.

(٤) فتح الباري: ١/٦٠٦ إرشاد الساري: ٢/١٣ تحفة الباري: ١/٢٨٥.

(٥) شرح ابن بطال: ٢/١٤ معجم الصحاح ص: ٤٥٣ المعجم الوسيط ص: ٤٧٢.

(٦) صحيح مسلم كتاب الزهد باب حديث جابر الطويل، رقم الحديث: ٣٠٠٨.

(٧) الكنز المتوارى باب عقد الإزار على القفا في الصلاة: ٤/٢٠-١٩ فتح الباري: ١/٦٠٦.

(٨) عمدة القاري: ٤/٨٦ تحفة الباري: ١/٢٨٥ إرشاد الساري: ٢/١٣ شرح الكرماني: ٤/١٣.

قوله: لیرانی أحق مثلك حضرت جابر رضی اللہ عنہ د سوال په جواب کښې او فرمائیل چه او ما داسې څکه او کرل چه ستا په شان جاهل اوبې وقوف ما په داسې کولوسره اووینی. أحق فاعل دې دیرانی ددې معنی د جاهل ده. دا أحق (بضم الحاء و سکون المیم) نه صفت مشبیه صیغه ده او د أحق نه مراد د عقل کمیدل دی. (۱)

علامه ابن اثیر رضی اللہ عنہ لیکلی دی: «حقیقة الحق وضع الشيء في غير موضعه مع العلم بقبحه» مفهوم دادې چه د أحق حقیقت یو څیز د هغې وضع کړې شوی ځانې نه علاوه په یو بل ځانې کښې کیخودل دی، ددې د قباحت د پیژندگلونه باوجود. دا په حماقت سره تعبیر کولې شی. (۲)

د حضرت جابر رضی اللہ عنہ ددې جواب چه لیرانی کښې لام تعلیل او غرض دپاره دې. اوس صرف د چا کتل څنگه غرض کیدې شی؟ ددې جواب دا ورکړې شو چه غرض دا جوړیدې شی لکه چه هغه داسې اوو نیل چه ما داسې څکه او کرل چه څوک جاهل ما په داسې کولوسره اووینی او دخپل جهالت د وجې نه په ما اعتراض او کړې. بیا زه په هغه باندي د دغه فعل جواز ښکاره کړم. (۳)

شیخ الحدیث رضی اللہ عنہ لیکلی دی چه د حضرت جابر رضی اللہ عنہ قول مثلك مطلب دادې چه ستا په شان هغه سرې د چا چه د واجباتو سنن او مستحبات په مینځ کښې تمیز نه وی ماته دې اوگوری. (۴) نور نې او فرمائیل چه په دې جواب کښې لکه چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ دا او فرمائیل چه ما دافعل قصداً او کړو دې دپاره چه ددې جائز کیدل معلوم شی یا خوداسې چه جاهل خلق په شروع کښې داسې حالت کښې، زما اقتداء او کړې (یعنی د ضرورت په وخت داسې مونځ او کړې). یا داسې چه ما په داسې کولوسره اوگوری په ما اعتراض او کړې اوزه هغه ته ددې فعل جائز کیدل او ښایم. (۵)

چاته د أحق وئیلو حکم؟ علامه عینی رضی اللہ عنہ لیکلی دی چه داسې سرې چاته چه د بنیادی ضروری سنتو علم هم نه وی نودهغه ددې کمی په وجه د هغه د خبردار کولو دپاره یو عالم دین أحق یا جاهل اووانی نو په دې کښې هیڅ حرج نشته دې. او د حضرت جابر رضی اللہ عنہ د دغه سرې طرف ته د حماقت نسبت کولو وجه هم دغه وه چه هغه دخپل کم علم د وجې نه په هغه باندي اعتراض کړې وو. (۶) حضرت شیخ الحدیث رضی اللہ عنہ فرمائی په خپل کلام کښې نې سختې په دې وجه پیدا کړه چه کم علم خلق په علماؤ باندي د اعتراض کولو نه منع کړې شی او د شریعت د امورو باره کښې بحث او تکرار نه بچ شی. (۷)

قوله: أینا کان له ثوبان علی عهد النبی صلی الله علیه وسلم: د أي اضاقت دې دنا ضمیر طرف ته. دا استفهام دې لیکن دا د نفی فائده ورکوی چه مونږ سره د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې دوه دوه کپړې نه وې بلکه یوه کپړه به وه او هغه هم کله لویه او کله وړه. غرض دا چه مونږ به د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په وړاندي هم په یوه کپړه کښې مونځ ادا کولو. بل ددې جملې نه د حضرت جابر رضی اللہ عنہ

(۱) عمدة القاری: ۴/۸۶ معجم الصحاح ص: ۲۶۳ شرح الکرمانی: ۴/۱۳.

(۲) النهاية فی غریب الحدیث والأثر لابن الأثیر: ۱/۴۳۳.

(۳) عمدة القاری: ۴/۸۶ تحفة الباری: ۱/۲۸۵ إرشاد الساری: ۲/۱۳.

(۴) الكنز المتواری: ۴/۱۹.

(۵) الكنز المتواری: ۴/۲۰.

(۶) عمدة القاری: ۴/۸۷-۸۶ شرح الکرمانی: ۴/۱۳ شرح ابن بطلال: ۲/۴۱ فتح الباری: ۱/۶۰۶.

(۷) الكنز المتواری: ۴/۲۰.

مقصود د خپل فعل نبی کریم ﷺ پورې سند بیانول هم دی (۱).
د حدیث باب ترجمه الباب سره مناسبت. د حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت واضح دی چه
حضرت جابر رضی الله عنه په یوه کپړه کښې مونځ کولو اودا کپړه هغه دخپل ستر شاته تپلې وه (۲).

الحدیث الثانی

[۳۳۱] - حَدَّثَنَا مَطْرَفُ أَبُو مَصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْعَوَالِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: رَأَيْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُصَلِّي فِي تَوْبٍ وَاحِدٍ، وَقَالَ: «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي تَوْبٍ» (۳) - [۳۳]

ترجمه: حضرت محمد بن المنکدر رضی الله عنه فرماني چه ما حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه په یوه کپړه کښې
مونځ کونکې اولیدلو او هغوی افرمائیل چه ما نبی کریم ﷺ په یوه کپړه کښې مونځ کولو سره
لیدلې دي.

تراجم رجال:

مطرف ابومصعب: دا مطرف بن عبدالله بن مطرف بن سليمان بن ياسر ايساري النخعي رضي الله عنه دي. دا
هغوی کنيت ابومصعب المدني دي. دا د نبی کریم ﷺ بی بی حضرت ميمونه خاتمه سلام اود حضرت
مالك بن انس رضي الله عنه خوريشی دي. (۴) د دوی پيدائش په ۱۳۷ هجري کښې شوي (۵).
د ابن شيرازي او ابن عدی وينا ده چه مطرف نى لقب دي نوم نه دي، ليکن ابن عدی د دوی نوم نه دي
ذکر کړې. (۶)

دي د اسامه بن زيد بن اسلم، زبير بن سعيد الهاشمي، عبدالله بن زيد بن اسلم، عبدالله بن سليمان
الاسلمي، عبدالله بن عمر العمري، عبدالرحمن بن ابي الموالي، عبدالعزيز محمد الدراودي او مالك بن
انس رحمهم الله نه روايت كوي.
اود د دوی نه روايت کونکو کښې امام بخاری، ابراهيم بن سعد بن الزهري اخو عبدالله بن سعد،
ابراهيم بن المنذر الحزامي، احمد بن خليد اللبي، احمد بن داؤد بن ابي صالح الحرائي، ابو يحيى
عبدالله بن احمد بن الحارث بن ابي مسرى المكي، ابو زرعة عبدالرحمن بن عمرو الدمشقي او ابو
سبرة بن محمد بن عبدالرحمن القرشي المدني رحمهم الله شامل دي (۷).

(۱) شرح الکرمانی: ۱۳/۴ عمدة القاری: ۸۶/۴ إرشاد الساری: ۱۳/۲.

(۲) عمدة القاری: ۸۶/۴.

(۳) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب إذا كان التوب ضيقاً رقم الحديث: ۳۶۱ وفي باب الصلاة بغير رداء رقم الحديث: ۳۷۰. وأخرجه
مسلم في كتاب الصلاة باب الرخصة في الصلاة في التوب الواحد رقم الحديث: ۵۱۸ وكتاب الصلاة المسافرين باب الدعاء في صلاة الليل رقم
الحديث: ۷۶۶ وأخرجه أبو داود كتاب الصلاة باب الرجل يصل في قميص واحد رقم الحديث: ۶۲۳ في باب إذا كان التوب ضيقاً بتزوره
رقم الحديث ۶۲۴ وفي جامع الأصول كتاب الصلاة باب في التوب الواحد رقم الحديث: ۳۶۳۶۴۵۴/۵.

(۴) الكاشف: ۲۶۹/۲ كتاب التاريخ الكبير: ۳۹۷/۷ تهذيب الكمال: ۷۰/۲۷.

(۵) الثقات لابن حبان: ۱۸۳/۹ تهذيب الكمال: ۷۳/۲۷.

(۶) الكامل لابن عدی: ۳۷۸/۶.

(۷) تهذيب الكمال: ۷۲/۲۸-۷۱ تهذيب التهذيب: ۱۷۵/۱.

دَدَوِي بَارِه كِنْبِي عَبْد الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي چِه زَمَا دَ پَلَارِ أَبُو حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَه مَطْرَفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بَارِه كِنْبِي پَنِستَنه اَو كَرِي شَوِه نُوهُغَوِي جَوَابِ وَر كَرُو «مَضْطَرِبِ الْحَدِيثِ صَدُوقِ» عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَانِي چِه مَا دَخِيلِ پَلَارِ نَه تَبُوسِ اَو كَرُو چِه تَاسُو تَه مَطْرَفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ اَو اِسْمَاعِيلِ بْنِ أَبِي اَوْسِ كِنْبِي كُومِ يُو زِيَاَتِ مَحْبُوبِ دِي؟ نُوهُغَوِي جَوَابِ وَر كَرُو مَطْرَفِ (١) عِلَامَه ذَهَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي (هُومَنْ كِبَارِ الْفُقَهَاءِ) (٢) اِبْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي (وَكَانَ لِقَّةً وَكَانَ بِهِ صَمَمٌ) (٣) دَارِ قَطْنِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي ثِقَّةً (٤) اِبْنِ عَدِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي رِيَانِي عَمَّا كُونِ بِيَا اِبْنِ عَدِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هَغِه رَوَايَاتِ ذِكْرِ كَرِي دِي (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَصْعَبٍ مَطْرَفٌ، حَدَّثَنَا اِبْنُ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ، آوَاهُ اللَّهُ فِي كَنَفِهِ وَنَشَرَهُ عَلَيْهِ رَحْمَتَهُ، وَأَدْخَلَهُ جَنَّتَهُ أَوْ قَالَ فِي مَحَبَّتِهِ، قَالُوا: مَنْ ذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: مَنْ إِذَا أُعْطِيَ شُكْرًا، وَإِذَا قُدِرَ غُفْرًا، وَإِذَا غَضِبَ فَقِرَّ».

وَحَدَّثَنَا اِبْنُ أَبِي صَالِحٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَصْعَبٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ اِبْنِ عَمْرِو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِكُلِّ أَمْرٍ مِفْتَاحٌ، وَمِفْتَاحُ الْجَنَّةِ حُبُّ الْمَسَاكِينِ وَالْفُقَرَاءِ الصُّبْرُ وَهُمْ جُلَسَاءُ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» وَبِهِ: حَدَّثَنَا مَالِكُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مَرْفُوعًا: «وَجِبَتْ مَحَبَّةُ اللَّهِ عَلَى مَنْ أَعْضَبَ لِحْلَمًا» (٥).

دَ اِبْنِ عَدِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پِه دِي كَلَامِ بَانْدِي نَقْدِ كُولُوسِرِه عِلَامَه ذَهَبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَرْمَانِي: دَا تَوَلِ رَوَايَاتِ دَكُومِ دَ وَجِي نَه چِه پِه مَطْرَفِ بَانْدِي جَرَحِ كَرِي شُوِي دِه دَغِه تَوَلِ اِبَا طَيْلِ دِي. مَطْرَفِ دَدِي وَجِي نَه دَ الزَّامِ نَه بَرِي دِي. پِه دِي رَوَايَاتِ تَوَكِنْبِي دِ رُومِي رَوَايَاتِ بُوَجِ پِه اِحْمَدِ بْنِ دَاوُدِ بَانْدِي دِي پَتِه نَه لَغِي دَا اِمْرِ دَ اِبْنِ عَدِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَه خَنَكِه پَتِي يَاتِي شُوِي؟

دَ اِبْنِ عَدِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَدِي كَلَامِ دَارِ الْقَطْنِي هَمِ تَكْذِيبِ كَرِي دِي اَو دَ نُوْرُو رَوَايَاتِ تَوَبُوجِ پِه اِبْنِ حَبِيبِ بَانْدِي دِي چِه دَا رَوَايَاتِ نَقْلِ كَرِي دِي. كِه چِرْتِه دَا رَوَايَاتِ دَهْغَوِي پِه تَرَاجِمِ كِنْبِي ذِكْرِ كَرِي شُوِي وَيِ نُوْدِيرِه بِه بَهْتَرِه وَه (٦) دِي نَه عِلَاوَه حَافِظِ اِبْنِ حَجْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَ اِبْنِ عَدِي كَلَامِ رَدِ كُولُوسِرِه فَرْمَانِيَلِي دِي چِه «هُوَ ثِقَّةٌ، لَمْ يُصِبْ اِبْنُ عَدِي فِي تَضَعِيفِهِ، هُوَ مِنْ كِبَارِ الْعَاثِرَةِ» (٧) بِلِ اِبْنِ حَبَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هَغِه پِه كِتَابِ الثَّقَاتِ كِنْبِي ذِكْرِ كَرِي دِي (٨).

اِبُو بَكْرِ الشَّافِعِي عَيْسِي بِنِ مَوْسَى نَه نَقْلِ كُولُوسِرِه فَرْمَانِي (كَانَ شَيْخًا بِالْمَدِينَةِ اطْرُوشًا) (٩) پِه كَالِ ٢٢٠ هَجْرِي كِنْبِي وَفَاتِ شُوِي اَو يَوْقُولِ ٢١٤ هَجْرِي دَوَفَاتِ هَمِ دِي (١٠).

(١) تهذيب الكمال: ١٧٢/٢٨ الجرح والتعديل: ٣٤٢/٨.

(٢) ميزان الاعتدال: ٤٤٣/٦.

(٣) الطبقات الكبرى لابن سعد: ٤٣٨/٥.

(٤) تهذيب التهذيب: ١٧٧/١٠.

(٥) الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدي: ٣٧٧-٣٧٨/٦.

(٦) ميزان الاعتدال: ٤٤٣/٦.

(٧) تقريب التهذيب: ١٨٩/٢-١٨٨ هدى السارى: ٦٢٥/١.

(٨) كتاب الثقات لابن حبان: ١٨٣/٩.

(٩) تهذيب الكمال: ٨٢/٢٨ تهذيب التهذيب: ١٧٥/١.

(١٠) الثقات لابن حبان: ١٨٣/٩ إكمال تهذيب الكمال: ٢٣١/١١.

عبد الرحمن بن أبي الموال: دا عبد الرحمن بن أبي الموال المدني دي دده نوم زيد دي. دحضرت علي بن ابي طالب عليه السلام آزاد كړې شوې غلام دي. دده پلار ابي الموال ته ابي الموال هم ونيلى شي. (١)
دي چه دكومو شيوخونه روايت كوي په هغوى كښې ابراهيم بن سريع الاتصاري مولى ابن زرارة، ايوب بن الحسن بن علي بن ابي رافع، الحسن بن علي بن محمد بن علي بن ابي طالب المعروف جده بابن الحنيفة، الحسن بن علي بن الحسين بن علي بن ابي طالب، شيبه بن نصاح المقرئ، عبدالله بن حسن بن حسن بن علي بن ابي طالب، عبدالرحمن بن ابي عمرة الاتصاري، محمد بن كعب القرظي، محمد بن مسلم بن شهاب الزهري، محمد بن المنكدر، محمد بن موسى الفطري او موسى بن ابراهيم بن ابي ربيعه المخزومي رحمهم الله شامل دي.

اودهغوى په شاگردانو كښې مطرف بن عبدالله السيارى، المدنى ابو مصعب، اسحاق بن ابراهيم الحينى، اسحاق بن الطباع، خالد بن مخلد القطوانى، زياده بن يونس، زيد بن الحباب، سفيان الثورى وهومن اقرانه، عبدالله بن مبارك، عبدالله بن وهب، محمد بن عمر الواقدي، يحيى بن يحيى النيسابورى، ابوسعيد مولى بنى هاشم او ابو عامر العقدي رحمهم الله شامل دي. (٢)

امام احمد بن حنبل عليه السلام دهغوى باره كښې فرماني: «(لا بأس به)» (٣) ابن معين عليه السلام فرماني «(صالح)». (٤)
امام ترمذي عليه السلام او امام نسائي عليه السلام فرماني «(ثقة)». (٥) ابوزرع عليه السلام فرماني «(لا بأس به، صدوق)». (٦) ابو حاتم عليه السلام فرماني «(لا بأس به، وهو أحب إلى من أبي معشر)». (٧) عبدالرحمن بن يوسف بن خراش عليه السلام فرماني «(صدوق)». (٨) ابن حبان دهغوى ذكر كتاب الثقات كښې كړې دي (٩) علامه ذهبى عليه السلام فرماني «(ثقة مشهور)». (١٠) قتيبه عليه السلام فرماني دي ١٧٣ هجري كښې وفات شوې. (١١)

په مذكوره راوى باندي كلام: ابوطالب د امام احمد عليه السلام نه نقل كولوسره فرماني چه دا عبدالرحمن بن ابي الموال منكر حديث روايت كوي لكه چه هغه د استخاره حديث د ابن المنكدر نه روايت كوي او ابن المنكدر د حضرت جابر عليه السلام نه روايت كوي او حديث استخاره د دوى نه علاوه بل چا نه دي روايت كړې. او حافظ ابن حجر عليه السلام په تقريب التهذيب كښې د دوى باره كښې «(صدوق، ربما أخطأ)» الفاظ ذكر كړې دي. (١٢)

(١) الكاشف: ٤٤٦/١ تقريب التهذيب: ٥٩٣/١ الجرح والتعديل: ٣٥٥/٥.

(٢) تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تهذيب الكمال: ٤٤٧/١٧-٤٤٦.

(٣) تهذيب الكمال: ٤٤٨/١٧ الجرح والتعديل: ٣٥٥/٥.

(٤) تهذيب الكمال: ٤٤٨/١٧ الجرح والتعديل: ٣٥٥/٥.

(٥) تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تهذيب الكمال: ٤٤٨/١٧.

(٦) تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تهذيب الكمال: ٤٤٨/١٧.

(٧) الجرح والتعديل: ٣٥٥/٥ تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦.

(٨) تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تهذيب الكمال: ٤٤٨/١٧.

(٩) كتاب الثقات لابن حبان: ٩١/٥ طبقات ابن سعد: ٤١٥/٥.

(١٠) ميزان الاعتدال: ٥٩٣/٢ الكاشف: ٤٤٤/١.

(١١) الكاشف: ٤٤٦/١ تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تقريب التهذيب: ٥٩٣/١.

(١٢) تهذيب التهذيب: ٢٨٣/٦ تقريب التهذيب: ٥٩٣/١.

د جرح رد: عبدالرحمن بن ابي الموالي په توثيق باندي د محدثينو حضراتو يو لونی جماعت (ابن معين، ترمذی، نسائی، ابوداؤد، ابوشاهین، ابن عدی، احمد، ابوزرعہ، ابو حاتم او ابن خراش رحمهم الله) د اجتماع نه پس د مذکورہ جرح اہمیت ختمیږي. په داسې توګه چه ددوی نه روایت شوي حدیث استخاره صرف هم ددوی نه نه بلکه ددوی نه علاوه د نورو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه نقل دي لکه څنګه چه ابن عدی رضی اللہ عنہ دا خبره واضحہ کړې ده چه «قد روي حديث الاستغفار غير واحد من الصحابة»، لپذا ددې حدیث د وجې نه «صدوق» ربما اخطا» ونييل څه معنی نه لري. (۱)

محمد بن المنکدر: دامحمد بن المنکدر بن عبدالله المدنی رضی اللہ عنہ دي. ددوی تعارف کشف الباری کتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه كسبي تيرشوي دي. (۲)

جابر بن عبدالله: دا جابر بن عبدالله بن الحرام الأنصاري رضی اللہ عنہ دي. ددوی حالات کشف الباری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين من القبل والدبر كسبي تيرشوي دي. (۳)

د روایت نه مقصود: دا روایت د حضرت جابر رضی اللہ عنہ د حدیث دویم طریق دي. په دې روایت کسبي حضرت جابر رضی اللہ عنہ خپل فعل نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته رسولې دي چه په يوه کپړه کسبي د مونځ کولو فعل د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه هم صادر شوي دي. په سابقه حدیث کسبي هم سره ددې چه دي طرف ته اشاره وه چه ددې فعل سند د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه دي. ليکن ددې طریق اندازه په نسبت د سابقه حدیث ډير اوقع في النفس وو په دې وجه داهم ذکر کړې شو. (۴)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرماني که چرې داسې اوونيلې شي چه ددې روایت د ترجمه الباب سره به څنګه مناسبت قائم کيږي؟ ځکه چه ترجمه الباب «عقد الازار على القفا في الصلاة»، دي او په روایت کسبي ددې هيڅ تذکره نشته دي. نوزه به ددې په جواب کسبي داسې وایم چه مطابقت خو به نې يا داسې وي چه دا روایت د سابقه روایت ټکره او ګرځولې شي يا داسې اوونيلې شي چه دا روایت د غلبه په اعتبار سره په ترجمه الباب باندي دلالت کوي. هغه داسې چه د يوي کپړې کيدو په صورت کسبي که چرې په سټ يا شاباندي دا غوټه کولو سره مضبوط نه کړې شي نو اکثر ستړعورت نه پاتي کيږي. لپذا د غلبه صورت اعتبار کولو سره مطابقت پيدا کيږي. (۵)

په علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ باندي د حافظ صاحب رحمته اللہ علیہ د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرماني چه دا معامله په علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ باندي واضحده نه شوه هغه داسې که چرې علامه صاحب ددې روایت په الفاظو باندي غور کړې وي او ددې باب نه وړاندي راتلونکې اتم باب «الصلاة بغير رداء»، په روایت باندي غور کړې وي نو علامه صاحب خو احتمالی جواب ورکړې دي ددې ضرورت به نه پاتې کيدو لپذا دا روایت د سابقه روایت جز نه دي بلکه د راتلونکي روایت «باب الصلاة بغير رداء»، جز دي

(۱) ميزان الاعتدال: ۵۹۳/۲ همدی الساری: ص: ۳۹۳ المغنی فی الضعفاء: ۱/۶۱۴ تهذيب التهذيب: ۲۸۳/۶ تحرير تقريب التهذيب: ۳۵۱/۲.

(۲) کشف الباری کتاب الوضوء باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوءه.

(۳) کشف الباری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدبر.

(۴) فتح الباری: ۱/۶۰۶ عمدة القاری: ۴/۸۶ إرشاد الساری: ۱۴/۲.

(۵) شرح الكرمانی: ۱۴/۴.

بل دعلامه صاحب دویم جواب چه د غلبه اعتبار او کړې شی هم تیک نه دې خکه چه کله روایت د راتلونکی روایت جز اوگرخی نو ددې روایت الفاظ «وهو یصلی فی ثوب ملتفتاً به» دی چنانچه هغه بله قصه ده کومه چه ددې حالت ده. کوم وخت چه حضور پاک سره کپړه کولو وه او حضور پاک دغه کپړه د خپل خان نه چاپیره کړې وه. خو د رومبی روایت په باره کبني دی چه کپړه به وړه او تنگه وه دکوم د وچې نه چه په سټ یا شا باندې دهغه کپړې غوته لگولې شوه. (۱)

دعلامه عینی رحمته الله علیه په حافظ صاحب رحمته الله علیه باندې رد: علامه عینی رحمته الله علیه د مذکوره روایت ترجمه الباب سره مناسبت بیانولوسره د علامه کرمانی رحمته الله علیه او د حافظ رحمته الله علیه کلام نقل کولونه پس فرمانی چه دا روایت نه خود سابقه روایت جز دې اونه دراتلونکی اتم باب نه پس راتلونکی روایت جز دې بلکه ددې ټولو روایاتو نه هر یو روایت مستقلاً جدا حدیث دې. (۲)

۳- باب: الصلوة فی الثوب الواحد ملتفتاً به.

دا باب دهغه سړی د مونخ (صحيح کیدو) په بیان کبني دې چه په یوه کپړه کبني مونخ کوی په داسې حال کبني چه هغه کپړه دهغه په بدن باندې تاوشوی

د التحاف تشریح: په ترجمه الباب کبني ملتفتاً به لفظ دې دالتحاف معنی په بدن باندې کپړه راتاوولو ده. دالتحاف په مراد اومصداق باندې تفصیل باب «وجوب الصلاة فی الثياب» جز «من صلی ملتفتاً فی ثوب واحد» په تشریح کبني تیر شوې دې. (۳)

دترجمه الباب سابقه باب سره مناسبت: سابقه باب په مانخه کبني صرف یوه کپړه اغوستلو باندې د انحصار کولو باره کبني وو چه کله کپړه تنگه یا وړه وی اغوستلوسره به د مونخ کولو خه صورت وی. اوس دا باب ذکر کولوسره مقصد صرف هم په یوه کپړه کبني د مونخ کولو بیان دې کله چه دغه کپړه لږه شان ارته وی یا بیا التحاف سره د مانخه جواز خودل مقصد دې. (۴)

د ترجمه الباب نه مقصود: ددې ترجمه الباب قائم کولو یومقصد خوتیر شو چه امام بخاری رحمته الله علیه کپړه په صورت د التحاف اغوستلوسره د مونخ جائز کیدل بیانوی. (۵)

دحضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه رائی: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمانی چه ددې ترجمه الباب نه په ظاهره مقصود دهغه ذهن تردید کول مقصد دې کوم چه دحضرت ابن مسعود رضی الله عنه روایت تاسو هیخ کله مونخ ادا نه کړنی په یوه کپړه کبني، که هغه کپړه د زمکې او آسمان نه هم زیاته ارته وی او ونی فرمانیل چه غرض اصلی صرف هم په یوه کپړه کبني د مانخه جواز بیانول دی. (۶)

«قَالَ الزُّهْرِيُّ فِي حَدِيثِهِ: الْمَلْتَفِيفُ الْمُتَوَشَّحُ، وَهُوَ الْمُخَالِفُ بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ، وَهُوَ الْإِدْتِمَالُ عَلَى مُنْكَبِهِ. قَالَ: قَالَتْ

(۱) فتح الباری: ۱۰۷/۶.

(۲) عمدة القاری: ۸۷/۴.

(۳) کشف الباری کتاب الصلاة باب وجوب الصلاة فی الثياب جلد هذا ص: ۲۲۴.

(۴) فتح الباری: ۶۰۷/۱.

(۵) فتح الباری: ۶۰۷/۱.

(۶) الكنز المتوارى: ۲۰/۴ تقریر بخاری: ۱۳۲/۲.

أمرهاني: أَلْتَحَفَ النَّبِيُّ ﷺ وَخَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى عَائِقَتِهِ». امام زهري رضي الله عنه په خپل حديث كښې بيان كړې دي چه ملتحف معنی متوشح ده اودا داسې سړې دې چه دخپل خادر يوه غاړه (حصه) په گسه اوږه باندي او دويمه غاړه (حصه) په ښې اوږه باندي واچوي او هغه خپلې دواړه اوږې په خادر باندي پټوي.

تراجم رجال:

الزهري: دا ابوبكر محمد بن سلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله الزهري المدني دې ددوي حالات كتاب بدء الوحي دريم حديث لاندې تير شوي دي. (۱)
شرح عبارات: امام بخاري رضي الله عنه د ترجمه الباب قانمولونه پس دامام زهري رضي الله عنه او ام هاني رضي الله عنها اقوال د ترجمه جز جوړولو سره ذكر كړي دي.

قوله: «في حديثه»: امام بخاري رضي الله عنه د ترجمه الباب لفظ ملتحفاً دتشریح په غرض سره ملتحف باره كښې د امام زهري رضي الله عنه قول راوړلې دې. چه د ملتحف نه مراد متوشح دې. اودا خبره هغوي په خپل روايت كړې شوي حديث كښې كړې ده. او هغه روايت مصنف ابن ابي شيبة كښې موجود دې كوم چه عن سالم عن ابن عمر په طريق سره روايت ده. پوره روايت سره د سند نه داسې دې: «حدثنا عبد الأعلى عن معمر عن الزهري عن سالم عن ابن عمر: أن عمر بن الخطاب رأى رجلاً يصلي ملتحفاً، فقال: لا تشبهوا باليهود، من لم يهد منكم إلا ثوباً واحداً فليتر به» (۲)

مفهوم دادې چه حضرت عمر رضي الله عنه يوسړې په مونخ كولو سره اوليدلو او دهغه حالت داسې وو چه هغه خپل خادر د خپل بدن نه راتاوكړې وو. حضرت عمر رضي الله عنه او فرمايل چه د يهودو مشابهت مه اختياروئې. په تاسو كښې چه كوم يو سړي سره يوه كپړه وي نو هغه دې هغه په خپل بدن باندي د لنگ په شان اوتري.

دا روايت امام طحاوي رضي الله عنه په دې طريق سره ذكر كړې دې: «عن أبي داؤد عن عبد الله بن صالح عن الليث عن عقيل عن ابن شهاب عن سالم عن ابن عمر..... الخ» (۳)

يا بيا دې نه مراد دامام زهري رضي الله عنه هغه اثر دې كوم چه هغوي «عن سعد بن أبي هريرة» سره بيان كړې دې. داني په مسند احمد كښې ذكر كړې دې. (۴)

قوله: «وهو المخالف بين طرفيه..... الخ»: په ظاهره دا عبارت دامام بخاري رضي الله عنه خپل دې دامام زهري رضي الله عنه نه دې. (۵)

او امام صاحب رضي الله عنه ددې الفاظونه ملتحف يا متوشح وضاحت بيانوي چه دخادر دوه غاړې يا دوه پلونه يوطرف (يعني ښې طرف) په گسه اوږه باندي اود خادر گسه غاړه په خپله ښي اوږه باندي واچولې شي هم دغه التحاف او هم دې ته توشح وائي. د التحاف او توشح تشریح شاته تيره شوي (۵).

۱ کشف الباری: ۳۲۶/۱.

۲ (المصنف لابن أبي شيبة كتاب الصلاة باب من كان يقول: إذا كان الثوب واحداً رقم الحديث: ۳۱۲۵. ۱۰۶/۳.

۳ شرح المعاني الآثار كتاب الصلاة باب الصلاة في الثوب الواحد رقم الحديث: ۲۲۲۰.

۴ مسند احمد بن حنبل مسند أبي هريرة رقم الحديث: ۷۲۵۰.

۵ فتح الباری: ۶۰۶/۱ عمدة القاری: ۸۸/۴.

قول: قال: قالت أم هانئ: التحف النبي ﷺ بثوب وخالف بين طرفيه على عاتقيه:

امام بخاري رحمته الله فرماني چه ام هانئ رضي الله عنها فرماني چه نبی کریم صلی الله علیه و آله یوې کپړې سره التحاف او کړو یعنی خادر نی راتاؤ کړو په داسې حال کښې چه د خادر دواړه پلونه په دواړو اوږو باندې ادل بدل اچولی وو (یعنی یو پلو نی په گسه اوږه باندې وو او بل پلو په بنسټی اوږه باندې).

ام هانئ: دا ام هانئ فاختة بنت ابي طالب بن عبدالمطلب رضي الله عنها ده. ددې تذکره کشف الباري کتاب الغسل باب التستر فی الغسل عند الناس کښې تیره شوي ده. (۱)

قول: التحف النبي صلى الله عليه وسلم بثوب: امام بخاري رحمته الله د ام هانئ رضي الله عنها دا قول تعلیقاً د ترجمه الباب جز جوړولو سره ذکر کړې دې او پوره روایت نی هم ددې باب آخر کښې ذکر کړې دې. لیکن په دې روایت کښې «وخالف بين طرفيه على عاتقيه» الفاظ نشته دې. په دې صورت کښې د ام هانئ رضي الله عنها د قول نه پس ددې جملې ذکر دې خبرې طرف ته اشاره ده چه مراد دادې د ام هانئ رضي الله عنها د قول «التحف النبي صلى الله عليه وسلم بثوب».

ابن بطال رحمته الله فرماني چه خادر داسې په مخالفت سره داغوستلو فائده داده چه د مونخ گذار نظر د رکوع په حالت کښې په خپل ستر باندې پرینوخی. علامه عینی رحمته الله فرماني چه دا فائده هم ده چه په رکوع اوسجود کښې به دهغه کپړه د پریوتلونه محفوظ پاتې کیږي. (۲)

فائده: په بخاري شریف کښې د ام هانئ رضي الله عنها مذکوره روایت کښې خو «وخالف بين طرفيه على عاتقيه» الفاظ نشته دې لیکن دصحیح مسلم په یو روایت کښې په دویم طریق سره دا الفاظ مذکور دی «حدثنا اسحاق، ثنا عبد الله بن الحارث المخزومي، ثنا الضحاك بن عثمان، عن ابراهيم بن عبد الله بن حنين، عن ابي مرقة عن ام هانئ بنت ابي طالب قالت رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى في ثوب واحد مخالفاً بين طرفيه ثمانى ركعات عمكة يوم الفتح» (۳)

المحدث الأول

۳۵۴- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي

سَلَمَةَ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ»

ترجمه: دحضرت عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله په یوه کپړه کښې مونخ ادا کړو په داسې حال کښې چه حضور پاک د خپل خادر دواړه پلونه په خپلو اوږو مبارکوباندې په مخالف طرف کښې اچولی وو.

(۱) جلد هذا ص: ۲۲۶.

(۲) كشف الباري كتاب الغسل باب التستر في الغسل عند الناس.

(۳) شرح ابن بطال: ۱۶/۲ فتح الباري: ۶۰۷/۱ عمدة القاري: ۸۸/۴ التوضيح لابن ملقن: ۲۸۷/۵.

(۴) فتح الباري: ۶۰۷/۱ تغليق التعليق: ۲۰۵/۲-۲۰۴ صحيح مسلم كتاب صلاة المسافرين باب استحباب صلاة

الضحى رقم الحديث: ۸۳

تراجم رجال

عبيدالله بن موسى: دا عبيدالله بن موسى بن باذم عيسى كوفى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب اليمان
اتم حديث كنبى تيرشوى دى. (۱)

هشام بن عروة: دا ابوالمنذر يا ابو عبدالله هشام بن عروة بن الزبير بن العوام المدني رضي الله عنه دي. دا
مشهور تابعى دي. ددوى حالات كتاب بدء الوحي د دويم حديث لاندې تير شوى دى. (۲)
عن ابيه: دا عروة الزبير بن العوام المدني رضي الله عنه دي. جليل القدر تابعى دي. دوى حالات هم كتاب بدء
الوحي د دويم حديث لاندې تير شوى دى. (۳)

عمر بن ابي سلمة: نوم اونسب: دا عمر بن ابي سلمه دي. ددوى نوم عبدالله بن عبدالاسد بن هلال بن
عبدالله بن عمر بن مخزوم القرشي المخزومي، ابو حفص المدني رضي الله عنه دي. دوى د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د بى
بى حضرت ام سلمه رضي الله عنها د رومى خاوند خوئى دي. يعنى د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د ربيب دي. (۴)
مشايخ او تلامذه: دي د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه اود خپلې مور ام سلمه رضي الله عنها روايت كوي. اود دوى نه روايت
كونكو كنبى ابواسامه اسعد بن سهل بن حنيف، ثابت البناني، سعيد بن المسيب، عبدالله بن كعب
الحميري، عروة بن الزبير، عطاء بن ابي رباح، قدامة بن ابراهيم بن محمد بن حاطب، وهب بن
كيسان، دهغوى خامن محمد بن عمر بن ابي سلمه اود دهغوى يوبل خوئى د كوم نوم چه معلوم نه دي
رحمهم الله شامل دى. (۵)

حالات او واقعات: حضرت عروة بن زبير رضي الله عنه دهغه اصحاب رسول صلى الله عليه وسلم په نومونو كنبى كومو چه
د حبشه طرف ته رومې هجرت كړې ابوسلمه بن عبدالاسد او دهغوى سره دهغوى بى بى ام سلمه هم
ذکر كړې. په هجرت كنبى د حبشه په زمكه كنبى عمر بن ابي سلمه رضي الله عنه پيدا شو. (۶)
علامه ذهبى ددې خبرې ترديد كړې دي چه دي د هجرت حبشه نه پس په ارض حبشه كنبى پيدا شوې
بلكه ددوى پيدائش د هجرت نه دوه كاله وړاندې يا ددې نه هم وړاندې شوې. خكه چه ددوى
والد صاحب د هجرت په دويم كال غزوه بدر كنبى شهيد شوې وو. نودده د پيدائش ځانى ارض حبشه
څنگه كيدې شي.

د هغه درې خوئيندې وې سلمه، زينب او درة. دي د ټولونه مشر وو. دا هغه سړې دي چاچه په
وروكوالى كنبى د خپلې مور نكاح رسول الله صلى الله عليه وسلم سره او كړه. (۷) د كوم تفصيل چه امام نسائي رضي الله عنه
كتاب النكاح باب إنكاح الابن امة كنبى ذكر كړې دي.

چه كله د حضرت ام سلمه رضي الله عنها عدت پوره شو نو حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه هغې ته د نكاح پيغام
وراو ليكلو. هغې قبول نه كړو بيا نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت عمر رضي الله عنه ته د نكاح پيغام وركولو سره اوليكلو.

(۱) كشف البارى كتاب اليمان رقم الحديث: ۸، ۶۳۶/۱

(۲) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

(۳) كشف البارى: ۲۹۱/۱.

(۴) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۷۲ تهذيب التهذيب: ۴۵۵/۷.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۷۳/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۵۵/۷ - ۴۵۶.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۷۳/۲۱.

(۷) سير اعلام النبلاء: ۴۰۷/۳.

نو هغې جواب ورکړو چه زه يوه داسې ښځه يم چه دغيرت والايم (يعنی زما د پاره د رسول الله ﷺ د نورو بيبيانو سره اوسيدل به ممکن نه وي)، (حاشية السيوطي على النسائي: ۸۲/۴)، او زما بچی هم دی او زما په اولياء کښې هم څوک موجود نه دی.

حضرت عمر رضي الله عنه نبی کریم ﷺ له تشریف راوړو اوتولې خبرې نې په خدمت کښې پېش کړې. حضور پاک هغوی ته داسې وينا کولوسره اوليگل چه ترکومي پورې ستا روميې خبره ده چه ته دغيرت والا ښځه نې نوزه به د الله ﷻ نه دعا اوکرهم چه هغه ستا غيرت لرې کړی اوستاد بچود پالنې بندوبست به هم اوشی اوستادا خبره چه ستا په اولياء کښې څوک موجود نه دی چاسره چه ته مشوره اوکړې شې نو ستا په حاضر اولياء او په غائب اولياء کښې څوک داسې نشته دې د چا چه په دې واده باندي اعتراض وي.

حضرت ام سلمه رضي الله عنها چه د حضور پاک داخبرې واوړيدې نوخپل خونې عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه ته نې اوونيل اي عمر پاسه اوزما نکاح رسول الله ﷺ سره اوکړه. چنانچه هغوی د ام سلمه رضي الله عنها نکاح جناب رسول الله ﷺ سره اوکړه. (۱)

د حضرت عمر بن ابی سلمه تربيت پخپله رسول الله ﷺ اوکړوپالنه پخپله رسول الله ﷺ اوکړه. يو ځل هغوی رسول الله ﷺ سره خوراک کولو نو هغوی ورته او فرمائيل اي بچی د خپلې مخې نه خوره، په ښې لاس سره خوراک کوه اود الله ﷻ نوم اخستوسره شروع کوه. (۲) هغوی دا هم ياد اوساتلو اودي نه علاوه نې نور احاديث هم ياد کړل. بل حضور پاک د هغوی رضاعي تره هم وو. حضرت ابن زبير رضي الله عنه فرمائي چه عمر زمانه دوه کاله مشر وو. (۳)

علی رضي الله عنه د هغه مورام سلمه رضي الله عنها ته درخواست اوکړو چه په جنگ جمل کښې هغوی سره شريکه شی نو هغې حضرت علی رضي الله عنه سره په جنگ جمل کښې خپل خونې عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه اوليگلو، بونيلي شوی دی چه حضرت عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه هم په دې جنگ جمل کښې شهيد شوې وو. (۴)

ليکن صاحب د تهذيب الكمال علامه مزی ددې خبرې تصريح کړې ده چه داسې هيڅ رښتياخبره نشته دې بلکه هغوی د عبد الملك بن مروان په زمانه کښې ۸۳ هجري کښې مدينه منوره کښې وفات شوې. (۵)

د حديث تخريج: امام بخاری رحمه الله دا حديث هم په دې باب کښې په دريو مختلف طرق سره بيان کړې دې. روميې طريق خو عبیدالله ابن موسی نه دې اودويم طريق محمد بن المثنی نه دې او دريم طريق عبیدالله بن اسماعيل نه نقل دې. ددې نه علاوه دا حديث په څه قدرې مختلف الفاظ سره مسلم ابوداؤد ترمذی نسائی ابن ماجه او صاحب مؤطا هم ذکر کړې دي. (۶)

(۱) سنن النسائي رقم الحديث: ۳۲۵۴ سير اعلام النبلاء: ۴۰۷/۳ تهذيب التهذيب: ۴۵۵/۷ الإصابه: ۵۱۹/۲

(۲) سير اعلام النبلاء: ۴۰۷/۳ الإصابه: ۵۱۹/۲ صحيح ابن حبان كتاب الأطعمة باب آداب الإكل رقم الحديث: ۵۲۱۲ صحيح البخاری رقم

الحديث: ۵۳۷۷ جامع الأصول رقم الحديث: ۵۱۴۵

(۳) سير اعلام النبلاء: ۴۰۷/۳ تهذيب التهذيب: ۴۵۶/۷ الإصابه: ۵۱۹/۲

(۴) سير اعلام النبلاء: ۴۰۷/۳ تهذيب التهذيب: ۴۵۶/۷ الإصابه: ۵۱۹/۴

(۵) تهذيب الكمال: ۳۷۳/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۵۶/۷

(۶) تهذيب الكمال: ۳۷۳/۲۱ الإصابه: ۵۱۹/۲

(۷) صحيح مسلم كتاب الصلاة باب الصلاة في ثوب واحد رقم الحديث: ۵۱۷ سنن أبي داؤد، كتاب الصلاة باب جامع الثوب ما يصلى فيه رقم الحديث: ۲۸ سنن الترمذی كتاب الصلاة باب الصلاة في الثوب الواحد: ۳۳۹ سنن النسائي

دهديث ترجمه الباب سره مناسبت: دمذكوره حديث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي چه به دي كنبی ذكر دي «قد خالف بين طرفيه» اوداهم هغه التحاف دي كوم ته چه التوشح او اشتغال على المنكبين واني (١)

الحديث الثاني

[٣٣٩/٣٣٨]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ «رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ قَدْ أَلْقَى طَرَفِيهِ عَلَى عَاتِقِيهِ»

ترجمه: حضرت هشام رضي الله عنه فرمائي چه زما پلار حضرت عروه بن الزبير رضي الله عنه حضرت عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه نه روايت كولو سره ماته اوفرمانيل چه عمر بن ابی سلمه رضي الله عنه نبی كريم صلى الله عليه وسلم دام سلمه رضي الله عنه په كور كنبی مونخ اداكولو سره اوليدلو په داسې حال كنبی چه حضورياك دخپل خادر دواړه غاړې په خپلو اوږو باندي اچولې وې.

تراجم رجال

محمد بن المثنى: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبید عنزی بصرى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب حلاوة الايمان كنبی تير شوى دي. (٢)

يحيى: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لآخيه ما يحب لنفسه كنبی تير شوى دي. (٣)

هشام: دا ابو المنذر يا ابو عبدالله هشام بن العروة بن الزبير بن العوام المدنى رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب بدء الوحي په دويم حديث كنبی تير شوى دي. (٤)

ابى: دا دهشام پلار عروه بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دي. ددوى حالات كتاب بدء الوحي دويم حديث لاندې تير شوى دي. (٥)

عمر بن ابى سلمه: ددوى نوم عمر بن ابى سلمه عبدالله بن عبدالاسد المخزومى رضي الله عنه دي. ددوى حالات هم په دي باب كنبی درومبى حديث لاندې تير شوى دي. (٦)

شرح حديث: دا د سابقه روايت په معنى كنبی دويم طريق دي. ددې طريق د ذكر كولو فائده داده چه په دي كنبی د دي خبرې تصريح ده چه حضرت عمر بن ابى سلمه رضي الله عنه نبى كريم صلى الله عليه وسلم په يوه كپړه كنبی

كتاب الصلاة باب الصلاة فى الثوب الواحد رقم الحديث: ٧٦٤ سنن ابن ماجه كتاب الصلاة باب الصلاة فى الثوب الواحد رقم الحديث: ١٠٤٩ الموطا للإمام مالك كتاب الصلاة باب الرخصة فى الصلاة فى الثوب الواحد رقم الحديث: ٣١٧ جامع الاصول كتاب الصلاة رقم الحديث: ٣٦٣٧، ٤٥٧/٥.

(١) عمدة القارى، ٨٨/٤

(٢) كشف البارى، ٢٥/٢

(٣) كشف البارى، ٢/٢

(٤) كشف البارى، ٢٩١/١

(٥) كشف البارى، ٢٩١/١

(٦) كشف البارى كتاب الصلاة باب الصلاة فى الثوب الواحد ملتحفا رقم الحديث: ٣٥٣، ص: ٢٦٩.

مونخ ادا کولوسره لیدلې دې. او هم ددې طریق په روایت کښې فی بیت ام سلمة زیاتی سره د مذکورہ تصریح نورهم تائید کیرې. (۱)
 د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: ددې حدیث مناسبت ترجمه الباب سره بالکل واضح اوبنکاره دې چه په دواړو کښې د التحاف ذکر دې.
 تخریج: د مذکورہ حدیث تخریج هم هغه دې کوم چه د سابقه دې.

الحديث الثالث

[۳۴۹] عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَامَةَ، عَنْ هِشَامِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ أَبِي سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ مُشْتَمِلًا بِهِ فِي يَدَيْهِ أَوْ سَلْمَةً وَأَضْعَا طَرْفَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ» (۲)

تراجم رجال

عبید بن اسماعیل: دا عبید بن اسماعیل الهباری الکوفی رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الحمض باب نقض المرأة شعرها عند غسلها من المحيض کښې تیرشوی دی. (۳)
 ابواسامة: دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زید قریشی کوفی رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کښې تیرشوی دی. (۴)
 عن هشام عن ابيه: دا هشام بن عروه او عروه بن زبیر رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات بدء الوحي ددوم حدیث لاندې تیرشوی دی. (۵)
 عمر بن ابي سلمه: دا عمر بن ابي سلمه عبدالله بن الاسد رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات هم ددې باب رومبی حدیث کښې تیرشوی دی. (۶)
 شرح حدیث: ددې باب رومبی حدیث دا دریم طریق دې کوم چه عبید بن اسماعیل په واسطه سره دې. په دې طریق کښې نورې فاندې داسې دی چه رومبو دواړو طریقو کښې نه وې.
 فائده ①: په دې طریق کښې ددې خبرې تصریح ده چه پخپله عمر بن ابي سلمه رضی اللہ عنہ عروه بن الزبیر رضی اللہ عنہ ته د مذکورہ واقعه خبر ورکړو او په رومبو دواړو روایتونو کښې عنغنه وه او دلته اخبار دې.
 فائده ②: په دې طریق کښې د اشتمال لفظ استعمال کړې شوي دې کوم چه د التحاف یعنی «قد خالف بين طرفيه» حقیقی تفسیر دې. (۷)

(۱) راجع رقم الحديث: ۳۵۴.

(۲) فتح الباری: ۶۰۸/۱ عمدة القاری: ۸۸/۴ إرشاد الساری: ۱۰۵/۲.

(۳) کشف الباری کتاب الحمض باب نقض المرأة شعرها عند غسلها من المحيض.

(۴) کشف الباری کتاب العلم باب فضل من علم وعلم: ۲۵/۲.

(۵) کشف الباری: کتاب بدء الوحي: ۲۹۱/۱.

(۶) کشف الباری کتاب الصلاة باب الصلاة فی الثوب الواحد ملتحقاً رقم الحديث: ۳۵۳، ص: ۲۶۹.

(۷) فتح الباری: ۶۰۸/۱ عمدة القاری: ۹۰/۴-۸۹ إرشاد الساری: ۱۵/۲.

وحدیث تخریج: اول خوددی مذکورہ حدیث تخریج ہم ہفہ دی کوم چہ د دی باب رومبی حدیث رقم الحدیث ۳۵۲، کنبی تیر شوی دی. البتہ امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیث خلور طریق نور ہم ذکر کپی دی چہ خلور وارہ صحیح دی:

① «الطریق الأول: حدثنا ابن أبي داود وقال: ثنا ابن أبي مریم وعبد الله بن صالح قالنا ثنا الليث عن يحيى بن سعد عن أبي أمامة بن سهل عن عمر بن أبي سلمة قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم: يصلي في ثوب واحد ملتصقاً به».

② «الطریق الثاني: حدثنا يونس قال: أنا بن وهب أن مالكا حدثه عن هشام بن عروة عن أبيه عن عمر بن أبي سلمة: أنه رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم: يصلي في ثوب واحد في بيت أم سلمة رضی اللہ عنہا وأضعاف طرفه على عاتقه».

③ «الطریق الثالث: حدثنا علي بن عبد الرحمن قال ثنا عبد الله بن صالح قال حدثني الليث قال ثنا يحيى بن سعد عن أبي أمامة بن سهل عن عمر بن أبي سلمة: قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في ثوب واحد ملتصقاً به مخالفاً بين طرفه على منكبيه».

④ «الطریق الرابع: حدثنا أبو بكر قال: ثنا روح بن عبادة قال ثنا هشام بن حسان وشعبة عن هشام بن عروة عن أبيه عن عمر بن أبي سلمة، قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي في ثوب واحد مخالفاً بين طرفيه» (١)

قوله: يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ مُشْتَمَلًا بِهِ: دا جملہ د رأیت دپارہ مفعول ثانی دی. او مشتلاً د يصلي ضمير نه حال دی. دمستملی او حموی د روایت مطابق دا لفظ مشتمل یا مشتمل دی. د جر صورت به د جر جوار د وجہ نه معتبر وی اود رفع به صورت کنبی به دا مرفوع وی دمبتدا، محذوف د وجہ نه یعنی «هو مشتمل به» (٢)

الحدیث الرابع

[۳۵۰] - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ أَبَا مَرْثَةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِئِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِئِ بِنْتَ أَبِي طَالِبٍ، تَقُولُ: ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْفَتْحِ، فَوَجَدْتُهُ يُغْتَسِلُ وَقَاطِئَةُ ابْنَتُهُ تُسْتَرُّهُ، قَالَتْ: فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟» [ص: ۸۰]، فَقُلْتُ: أَنَا أُمُّ هَانِئِ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ: «مَرْحَبًا يَا مَرْهَانِي»، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ، قَامَ فَصَلَّى ثَمَّانِي رَكَعَاتٍ مُلْتَصِقًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، زَعَمَ ابْنُ أُمِّي أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلًا قَدْ أُجْرَتْهُ، فَلَانَ ابْنُ هُبَيْرَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَدْ أُجْرْتَا مِنْ أُجْرَتِي يَا مَرْهَانِي»، قَالَتْ أُمُّ هَانِئِ: وَذَلِكَ ضَعْفِي (٢) [ص: ۸۲] [ص: ۸۱]

(١) شرح معاني الآثار كتاب الصلاة الصلاة في ثوب واحد رقم الحديث: ٢٠٧١، ٢٠٨٤، ٢٠٨٦.

(٢) فتح الباري: ٦٠٨/١ عمدة القاري: ٩٠/٤ إرشاد الساري: ١٦/٢.

(٣) أخرجه البخاري في صحيحه في كتاب الغسل باب التستر في الغسل عند الناس رقم الحديث: ٢٨٠ وفي كتاب الجهاد باب أما ن النساء وجوارهن رقم الحديث: ٣١٧١ وفي كتاب الأدب باب ماجاء في زعموا رقم الحديث: ١٥٨٦ ومسلم في صحيحه كتاب الحيض باب تستر المغتسل بثوب ونحوه رقم الحديث: ٢٣٣٦ وكتاب الصلاة المسافرين باب استحباب صلاة الضحى رقم الحديث: ٧١٧ أبو داود كتاب الصلاة باب الضحى رقم الحديث: ١٢٩٠ وكتاب الجهاد

ترجمه: حضرت ام هانى رضي الله عنها فرماني چه زه رسول الله صلى الله عليه وسلم له دفتح مكې والا به كمال لاي. ما هغه به غسل كولوسره اوليدلو. په داسې حال كښې چه د حضورياك لوربې بې حضرت فاطمه رضي الله عنها په حضور پاك باندي پرده كړې وه. ام هانى رضي الله عنها فرماني چه ما رسو الله صلى الله عليه وسلم ته سلام او كړو حضورياك او فرمائيل خوك دي؟ ما عرض او كړو زه ام هانى رضي الله عنها يم حضورياك او فرمائيل ام هانى رضي الله عنها ته دي پخير راغلي وي. بيا حضورياك د غسل نه فارغ شو نو او دريدو او په يوه كپړه كښې نې التحاف كولوسره (يعني د خپل خان نه راتاؤ كړه) اته ركعته مونځ نې او كړو كله چه حضورياك د مانځه نه فارغ شو نو ما عرض او كړو يارسول الله زما د مور خونې (حضرت علي كرم الله وجهه) واني چه هغه به د هبیره زما د خاوند، فلانكې خونې وژني حالانكه ما هغه ته پناه وركړې ده. نور رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمائيل اي ام هانى رضي الله عنها چاته چه تا پناه وركړې ده هغه ته مونځ پناه وركړه ام هانى رضي الله عنها او فرمائيل دا د چاشت وخت وو.

تراجم رجال

اسماعيل بن ابي اويس: دا ابو عبدالله اسماعيل بن ابي اويس الاصبحي المدني رضي الله عنه دي. ددوی تذکره او تفصیلی تعارف کتاب الإیمان باب تفضل أهل الإیمان فی الأعمال کښې تیر شوي دي. (١)

مالک بن انس: دا ابو عبدالله مالک بن انس بن مالک بن ابي عامر الاصبحي المدني رضي الله عنه دي. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدهن الفرار من الفتن کښې تیر شوي دي. (٢)

ابي النصر مولى عمر بن عبیدالله: ددوی نوم سالم بن ابي اميه مولى عمر بن عبیدالله القرشي التيمي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره کتاب الوضوء باب المسح على الخفين کښې تیره شوي ده. (٣)

ابومرة مولى ام هاني: دا ابومرة عبدالرحمن مولى ام هاني دي. دده تذکره کتاب العلم باب من قعد حث ينتهي به المجلس کښې تیره شوي ده. (٤)

ام هاني بنت ابي طالب: دا ام هاني فاخنة بنت ابي طالب بن عبدالمطلب رضي الله عنه ده. ددي تذکره کتاب الفصل باب التستر في الغسل عند الناس کښې تیره شوي ده. (٥)

دهديث ترجمة الباب سره مناسبت: د مذکور حديث ترجمة الباب سره مناسبت «فلما فرغ من غسله قام فصلي ثم ألى ركعات ملتحفاً في ثوب واحد» سره دي. (٦)

باب في أمان المرأة رقم الحديث: ٢٧٦٣ سنن الترمذي كتاب الاستئذان باب ماجاء في مرحباً رقم الحديث: ٢٧٣٥ سنن النسائي كتاب الطهارة باب ذكر الاستنار عند الاغتسال رقم الحديث ٢٢٥ الموطأ لإمام مالك في قصر الصلاة باب صلاة الضحى رقم الحديث: ٥١٨ جامع الأصول كتاب الصلاة رقم الحديث: ١١٤٥٦٥٥/٢ تحفة الأشراف رقم الحديث: ١٨٠١٨، ٢٠٧/٢.

(١) كشف الباري: ١١٣/٢.

(٢) كشف الباري: ٨٠/٢.

(٣) كشف الباري كتاب الوضوء باب المسح على الخفين.

(٤) كشف الباري: ٢١٤/٣.

(٥) كشف الباري كتاب الفصل باب التستر في الغسل عند الناس.

(٦) عمدة القاري: ٩٢/٤.

شرح حدیث

قوله: فلما فرغ من غسله: حضرت ام هانی رضی اللہ عنہا فرمائی کہ کلمہ حضور پاک ﷺ دغسل نہ فارغ شونو ہنوی اتہ رکعتہ مونخ اوکرو پہ داسی حال کنبی چہ رسول اللہ ﷺ خپل بدن پہ یوہ کپہہ کنبی رانغبستی وو پہ دے روایت کنبی (فصل ثمانی رکعات) یعنی ثمانی د نون کسرہ او یاء فتحہ سرہ خو علامہ کرمانی رحمۃ اللہ علیہ ثمان رکعات لفظ لیکلے دے پہ دے صورت کنبی ثمان د نون فتحہ سرہ بہ د فصلی مفعول وی توأصلاً دلته دوه خبری ذکر کول مقصود دی یود غسل نہ فراغت باندي د چاشت اتہ رکعتہ او دویم د حضور پاک د التحاف پہ حالت کنبی مونخ ادا کول (۱)

قوله: زعم ابن أمی أنه قاتل رجلاً: زعم نہ مراد دے خانی کنبی قال دے یا بیا ادعی نہ مراد چہ ہغہ او وئیل (۲) پہ دے روایت کنبی ابن امی الفاظ دی خود حموی پہ روایت کنبی ابن امی الفاظ دی لیکن پہ مقصود کنبی تفاوت نشته دے خکہ چہ ام هانی د حضرت علی رضی اللہ عنہ حقیقی خور دہ علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ پہ دے خانی کنبی فرمائی سرہ ددے چہ پہ مقصود کنبی خلل نہ واقع کیری لیکن د ابن امی الفاظ د حرمت د تاکید قرابت او پیدائش کنبی پہ مشارکت باندي زیات دلالت کوی (۳)

إنه قاتل کنبی قاتل د باب مفاعله نہ د اسم فاعل صیغہ دہ مراد دادے چہ ہغہ د قتل کولوارادہ کونکے دے پہ دے وجہ ہغہ تردغہ وختہ پورے پہ حقیقت کنبی قاتل نہ ووجور شوی لیکن د فعل سرتہ پہ رسول باندي د عزم او ارادے د وجہ نہ دہغہ د پاره د قاتل لفظ استعمال کرے شوب (۴)

قوله: قد أجزته: داجملہ محلاً منصوب دہ د رجلاً صفت کیدو د وجہ نہ (۵)

قوله: فلان بن هبيرة: دالفظ منصوب او مرفوع دواړہ شان لوستل جائز دی منصوب خود بدل کیدو د وجہ نہ چہ یا خوبہ د رجلاً نہ بدل وی او یابیا بہ د أجزته ۵ ضمیر سرہ بدل جوړیری او مرفوع بہ د مبتداء محذوف د خبر کیدو د وجہ نہ وی (۶) هبيرة د ۵ فتحہ او یاء فتحہ یاء پہ جزم او راء پہ فتحہ سرہ دے (۷) دا ابن ابی وھب بن عمر بن عائد بن عمران المخزومی رضی اللہ عنہ دے دام هانی رضی اللہ عنہا خاوند دے او ام هانی رضی اللہ عنہا د حضرت علی رضی اللہ عنہ سکہ خور دہ د فتح مکے پہ کال مسلمانہ شوی دہغی د خاوند هبيرة نہ د ہغہ اولاد دے عمر هانی یوسف او جعدہ پہ دے کنبی هبيرة د ابن عمر کنیت سرہ او دہغہ بی بی فاختہ دام هانی رضی اللہ عنہا پہ کنیت سرہ مشہور شو (۸)

(۱) شرح الکرمانی: ۱۶/۴ عمدة القاری: ۹۲/۴.

(۲) عمدة القاری: ۹۲/۴ شرح الکرمانی: ۱۶/۴ فتح الباری: ۶۰۹/۱.

(۳) عمدة القاری: ۹۲/۴ شرح الکرمانی: ۱۶/۴ فتح الباری: ۶۰۹/۱.

(۴) شرح الکرمانی: ۲/۱۶ فتح الباری: ۱/۶۰۹.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۷/۴ إرشاد الساری: ۱۷/۲.

(۶) شرح الکرمانی: ۱۷/۴ فتح الباری: ۶۰۹/۱.

(۷) عمدة القاری: ۹۳/۴.

(۸) شرح الکرمانی: ۱۷/۴ عمدة القاری: ۹۳/۴ تهذیب الکرمال: ۱۵۶۵/۴ إصابہ: ۲۵۷/۱ الاستیعاب لابن عبدالبر:

۲۴۱/۱-۲۴۰-۲۴۱/۱ إرشاد الساری: ۱۷/۲.

اوس ددی فلان بن هبيرة نه خه مراد دي؟ نو په دي باره کښې دوه اختلافات دي. يو د روايت الفاظ په مينځ کښې او بل ددي د مصداق باره کښې.

موطا امام مالک رحمته الله عليه شرح التمهيد کښې د ام هاني رضي الله عنها روايت محمد بن عجلان په طريق سره داسې دي: «عن امرهاني قالته انا في يوم الفطر حومان لي، فأجرهما، فجاء علي يهد قلبي، فأتمت النبي صلى الله عليه وسلم وهو في قبة بالأبطح بأعلى مكة وفيه: أجرنا من أجزت أمنان من أمتنا» (۱) او د معجم الكبير الطبراني په روايت کښې (ان اجرت حموي) دي. (۲) او هم د معجم په يو روايت کښې (حموي ابنى هبيرة) دي. (۳)

يعني په حديث باب کښې چاته چه پناه ورکړې شوې هغه يو دي اوبه دي نورو رواياتو کښې د دوو د پناه ورکولو ذکر دي. دويم اختلاف په دي فلان بن هبيرة د مصداق باره دي. ابو العباس ابن سريج ونيلى دي چه دا دوه سړى وو جعده بن هبيرة او يو بل څوک دي د کوم نوم چه معلوم نه دي. دا دواړه دهغه خلقو نه وو چا چه حضرت خالد رضي الله عنه قتل کړې اونه هغوي امان قبول کړې اونه نى وسله غورزولې ده دوى ته ام هاني رضي الله عنها پناه ورکړې وه اودا دواړه د ام هاني رضي الله عنها د سخرگنښي خپلوان وو. (۴)

الأزرفي د واقدي په سند سره نقل کړى دي چه دا حارث بن هشام او ابن هبيرة بن ابى وهب وو. (۵) ابن هشام تهذيب السيرة کښې جزماً دا خبره ليکلې ده چه کومو دوو کسانو ته ام هاني رضي الله عنها پناه ورکړې وه هغه حارث بن هشام او زهير بن ابى اميه وو او دا دواړه مخزومى وو. (۶)

د علامه کرمانى رحمته الله عليه رائي: فلان بن هبيرة د مصداق تعيين باره کښې علامه کرمانى رحمته الله عليه فرماني چه کيدې شى ام هاني رضي الله عنها فلان بن هبيرة نه خپل حقيقي څونى مراد اخستې وى اوداهم ممکن دي چه خپل پاللي څونى مراد اخستې وى. معامله شك کښې ده دا احتمال هم دي چه هغه د ام هاني رضي الله عنها څونى وى اوداهم ممکن ده چه دهغه نه علاوه څوک وى. راوى دهغه نوم هير کړې دي په دي وجه نى هغه د فلان په لفظ سره تعبير کړې دي. زبير بن بكار ونيلى دي چه هغه حارث بن هشام المخزومى وو. (۷)

د حافظ ابن حجر رحمته الله عليه رائي: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه د علامه کرمانى رحمته الله عليه قول (وقال الزبير: فلان بن هبيرة هو الحارث بن هشام) ذکر کولو باندې فرمانيلى دي چه د زبير په کلام کښې تصرف واقع شوې دي ځکه چه کومه قصه زبير سره پيښه شوې ده په هغې کښې د (فلان بن هبيرة) په ځانې (الحارث بن هشام) ذکر وو. حافظ صاحب رحمته الله عليه فرماني زما په روايت باب کښې دغه کلماتو حذف واقع شوې دي. لکه چه عبارت داسې وو (فلان ابن عمر هبيرة) بيا لفظ عم ساقط شو. بيا په عبارت کښې ((فلان قريب هبيرة)) وو يعنى په دي ځانې لفظ ابن په ځانې قريب وو کوم چه حذف کړې شو او ابن اولگولې شو. په دي تعبير سره الحارث بن هشام، زبير بن ابى اميه، عبدالله بن ابى ربيعه نه په هر يو باندې به کلام صادق راشي ځکه چه دا خو يا ابن عم هبيرة دي يا د هغې قريبي دي ځکه چه دا ټول مخزومى دي. (۸)

(۱) التمهيد باب السين ابو نضر مولى عمر بن عبدالله الحديث الثامن: ۱۸۹/۲۱.

(۲) المعجم الكبير للطبراني فاخنة ام هاني رقم الحديث: ۱۰۰۹.

(۳) المعجم الكبير للطبراني فاخنة ام هاني رقم الحديث: ۱۰۱۵.

(۴) فتح الباري: ۶۰۹/۱ عمدة القارى: ۹۵/۴ التوضيح: ۲۸۸/۵.

(۵) فتح الباري: ۶۰۹/۱ عمدة القارى: ۹۵/۴ التوضيح لابن ملقن: ۲۸۸/۵.

(۶) فتح الباري: ۶۰۹/۱ عمدة القارى: ۹۵/۴ [ارشاد السارى: ۱۷/۲ اكمال المعلم لقاضى عياض: ۶۱/۳]

(۷) شرح الكرمانى: ۱۷/۴.

(۸) فتح الباري: ۶۰۹/۱.

دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ رائی او پہ حافظ صاحب باندی رد: اصوب او اقرب دادی چه فلان نه مراد ذہبیرہ ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ نه علاوه ذہبیرہ بلکہ بنسخی نه خونئی وی او راوی دہغه نوم ہیرکری وی. ددی رائی پہ صحت باندی دالتمہید او الطبرائی روایات دلالت کوی. پہ دے روایاتو کنبی دا وو چه چاتہ چه ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ پناہ ورکری وہ ہغه دہغی د سخرگنئی خیلوان وو.

پہ دے باندی یو اعتراض پیدا کیری چه دابونضر والا پہ روایت کنبی چاتہ چه پناہ ورکری شوی دہغه ذہبیرہ یو کیدو ذکر ملاویری او المعجم والاروایت کنبی د دوو کسانو ذکر دے. نو دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ قول بہ پہ دے صورت کنبی خنکہ صادق راشی؟ نو پخبلہ علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ ددی جواب ورکری دے چه ہیخ ذہبیرہ والا خبرہ نه ده عین ممکن دی چه ذہبیرہ دوجی نه راوی صرف د یو ذکر کری وی دا ہم داسی دی لکہ چه راوی دہغه نوم ہیرکری.

ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ ونیلی دی چه کہ چری ذہبیرہ نه دہغه خونئی مراد دے کوم چه دام ہانی رحمۃ اللہ علیہ نه دے نوهغه به جعدہ وی. ابو عمر دا ونیلی دی چه ہغه جعدہ نه علاوه بل خوک وو یعنی دام ہانی رحمۃ اللہ علیہ نه وو. بیا علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ قول رد کولوسرہ ونیلی دی چه دعلامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ تحقیق صحیح دے او بعض خلقو (مراد حافظ صاحب دے) «والذی یظہری» ونیلوسرہ کوم تحقیق پیش کری دے ہغه دحقیقت نه لری دے او ددی سری دخیل خان نه تصرف کول دی بغیرد خہ وجہ نه خکہ چه پہ دے کنبی حذف مجاز اوشی بعید مقدر منلو ارتکاب لازم راخی. بل دا دتولو مذکورینو خلاف دے. یعنی تول خلاف اصل دی. (۱)

دعلامه انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ رائی: دعلامه انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ رائی ہم ہغه ده کومہ چه دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ پہ رد کنبی علامه عینی پیش کری ده. شاہ صاحب دحافظ صاحب خبرہ نقل کولونہ پس فرمانی چه دے نه ورائی حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دعلامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ قول ہم نیمگری ذکر کوی. پہ دے باندی محقق عینی رحمۃ اللہ علیہ ذکرمانی رحمۃ اللہ علیہ پورہ قول نقل کوی چه ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ ذہبیرہ خونئی مراد اخستی دے دخیل بطن نه یاد ریبب ارادہ نی او کرہ (یعنی دبل چا د بطن نه) اوداقول اقرب الی الصواب اوزیات معقول دے او حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ چه کومہ توجیہ حذف ومجاذ و تقدیر بشیی بعید سرہ کری ده ہغه پہ ہیخ شان سرہ مناسب نه ده. دا تول داصل خلاف او بی خایہ تصرف کلام دے بل د محققینو د مذکورہ اقوال ہم مخالف دے حضرت شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اوفرمانیل چه ہغه دحضرت ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ لیور وو چه ترہغه وخته پوری پہ حالت دکفر کنبی وو. (۲)

چاتہ ذہبیرہ د امان ورکولو حکم: پہ مذکورہ روایت کنبی ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ فرمانی: «قد أجزته فلان بن ہبیرہ» پہ دے باندی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمانیل «قد أجزنا من أجزت بأمر ہانی» حضور پاک د ام ہانی رحمۃ اللہ علیہ پناہ (یعنی غیر مسلم ته د امان ورکولو معاملہ) پہ خانی اوساتلہ دلته دا خبرہ نه ده چه رومی امان صحیح نه وو پہ دے وجہ حضور پاک پناہ ورکری (یعنی امان نی ورکری) بلکہ دام ہانی رحمۃ اللہ علیہ د امان ورکولوسرہ امان شوی وو حضور پاک دہغی د تسلی دپارہ اوفرمانیل چه چاتہ تا امان ورکری ہغه ته مونہ ہم امان ورکری.

فقہ حنفی او جمهور فقہاء مذهب ہم دغه دے کہ یوکافر ته یومسلمان پناہ ورکری نوهغه به شرعاً پہ

(۱) عمدة القاری: ۹۴/۴ التوضیح لابن ملقن: ۲۸۸/۵ وجز المسالك: ۲۳۱/۳-۲۲۹.

(۲) انوار الباری: ۱۰۱/۱۱.

امن کنبی کبری سره ددی که هغه ته یو غلام امن ورکړې وی او یایوی بنځې یا (عقل مند) بچی، د هغه د قتل کولو هیڅوک حق نه لری. که چرې د هغه قتل کول مقصود وی نو اول به د نقضی امان اعلان کول وی د هغې نه پس به د هغه قتل جائز کیری.

البته د مالکیه نه د ماجشون قول دې چه بنځه غلام او ماشوم که په شروع کنبی چاته امان ورکړی نو دا جائزه دی خو که چرې دا امان نی ورکړو نو پوره کولې به شی البته امام ته به اختیاروی چه دا باقی ساتی او که نه ساتی. (۱)

قوله: وذلک ضحی: دروایت په آخر کنبی ام هانی رضی الله عنہا فرمائی «وذلك ضحی» چه دا د چاشت وخت وو.

د ذلک مشارالیه: ذلک اسم الاشارة دې ددی مشارالیه کنبی دوه احتماله دی: یو الصلاة (کوم چه حضور پاک اته رکعتہ اداکړه) دویم وخت. یعنی کوم وخت چه حضور پاک اته رکعتہ اداکړه هغه د چاشت وخت وو. (۲)

قوله: ضحی: دا لفظ په دوو طریقو باندې لوستلې شی یو ضاد په ضمه سره او آخر کنبی الف مقصوره سره یعنی الضحی. او دویم د ضاد فتحه سره او الف مده سره یعنی الضعاء الضحی (بالضم والقصر) د نمر د راختنه پس د ورځې د شروع وخت ته وانئ.

او الضعاء (بالتفتح والمد) هغه وخت ته وانئ چه کله نمر د آسمان څلورمې حصې پورې اوچت شی دا او ددی نه پس د زوال پورې وخت مراد دې. (۳) دې نه علاوه د ضحی په تشریح کنبی نور هم اقوال دی کوم چه امهات کتب اللغة کنبی کتلې شی.

د فتح مکة په موقع باندې نبی کریم ﷺ کوم یو مونځ اداکړې؟ په کومه ورځ چه مکة فتح شوه هغه ورځ باندې نبی کریم اته رکعتہ ادا کړل د چاشت وخت وو. په دې وجه په دې موقع باندې دا اختلاف پیدا شو چه دا مونځ د چاشت مونځ وو که د فتح؟ یعنی د فتح په خوشحالی کنبی د شکرانې مونځ. چنانچه په دې باره کنبی د علماؤ درې اقوال دي: یو دا چه حضور پاک د چاشت مونځ اداکړو. بل قول دا دې چه دا رکعتونه د صلاة الفتح وو نه چه د چاشت. دریم قول دادې چه حضور پاک په دغه جنگ کنبی د شپې پاتې کیدونکی مونځ قضاء کړې وو لیکن دا قول مرجوح او ضعیف دې.

ذلک ضحی نه رومی فریق استدلال کړې دې چه دا ادا کیدونکی رکعتونه د چاشت رکعتونه وو. لیکن په دې باره کنبی د دویم فریق وینا ده چه په دې جمله باندې خود چاشت د مونځ هیڅ دلالت نه کیری په دې وجه چه ام هانی رضی الله عنہا د وخت خبر ورکړې دې نه چه د مونځ. د فریق ثانی وینا ده چه دا اته رکعتہ مونځ د فتح سنت وو. (۴) ددې تائید د مسلم شریف د دې روایت نه هم کیری په کوم کنبی چه ام

(۱) عمدة القاری: ۹۵/۴ الموسوعة الفقهية: ۲۳۵/۶ بدائع الصنائع کتاب السير فی شرائط امان: ۱۶/۹ الجوهرة النيرة کتاب السير علی من یجب الجهاد التاج والإکلیل کتاب الجهاد فصل فی ما یحرم فی الجهاد: ۳۶۰/۳ الفواکه الدوانی فی احکام الجهاد: ۸۹۰/۲ المدونة الکبری فی امان المرأة: ۵۲۵/۱ شرح مختصر خليل: ۱۲۳/۳ تحفة الأحوذی: ۱۹۱/۴ عارضة الأحوذی: ۵۶/۴ أوجز المسالك: ۲۳۱/۳.

(۲) عمدة القاری: ۹۵/۴ إرشاد الساری: ۱۷/۳.

(۳) أوجز المسالك: ۲۱۹/۳ مرقاة المفاتیح: ۳۵۱/۳ النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۷۲/۲ معجم الصحاح ص: ۶۱۵.

(۴) أوجز المسالك کتاب قصر الصلاة فی السفر: ۲۳۲/۳ بذل المجهود: ۵۱۸/۵ مرقاة المفاتیح: ۳۵۲/۳-۳۵۱/۳ الحل

المفهم لصحیح مسلم: ۱۸۵/۱.

هانی رضی اللہ عنہما فرمائی چہ د چاشت مونخ حضور پاک نہ دې نہ وړاندې ادا کړې اونه ددې نه پس. (۱)
 اود ابن قییم رحمۃ اللہ علیہ د قول مطابق حضرت خالد رضی اللہ عنہ دخپلو بعض فتوحاتو په موقع باندي صلاة الفتح ادا
 کړې. (۲) علامه طبری رحمۃ اللہ علیہ په خپل تاریخ کښې دامام شعبی رحمۃ اللہ علیہ نه روایت کړې دې چہ حضرت خالد
 بن ولید رضی اللہ عنہ کله حیره فتح کړو نو هغه وخت نی صلاة الفتح اته رکعتہ او کړل اوددې په مینخ کښې نی
 د سلام په ذریعہ فصل اونه کړو. (۳)

علامه سهیلی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چہ د علماؤ په نیز دا مونخ صلاة الفتح په نوم سره مشهور دی. امراء چہ
 به کله یو ښار فتح کولو نو دا مونخ به نی ادا کولو او نور فرمائی ددې مونخ په سنتو کښې داهم دی چہ
 په دې کښې په جهر سره قرأت اونه کړې شی اوددې مونخ دپاره دلیل د حضور پاک د فتح مکہ په
 موقع باندي د مونخ ادا کول دی. (۴)

ابن جریر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ کله مدائن فتح شو نو حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنہ د کسری په ایوان
 کښې دا مونخ ادا کړو. په دې کښې اته رکعتہ وو د کومې په مینخ کښې چہ هغوی فصل اونه کړو. (۵)
 قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی په ظاهره دام هانی رضی اللہ عنہما په دې حدیث کښې په دې خبره باندي دلالت نشته
 دې چہ حضور پاک د چاشت مونخ ادا کړو په دې کښې خو صرف د مونخ د ادا کولو وخت ظاهر کړې
 شوې دې. (۶)

ددې په مقابلہ کښې په سنن ابوداؤد کښې دکریب په طریق باندي دام هانی رضی اللہ عنہما روایت ذکر کړې شوې
 دې په کوم کښې چہ دی حضور پاک د چاشت اته رکعتہ مونخ ادا کړو. (۷) اود مسلم کتاب الطهارة کښې
 د ابومرہ په طریق سره یو روایت کښې دی حضور پاک د چاشت اته نوافل ادا کړه. (۸) اود ټولو نه زیات
 صریح هغه روایت دې کوم چہ ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ التمهید کښې نقل کړې دې په کوم کښې چہ دی
 حضور پاک اته رکعتہ مونخ ادا کړو. (۹)

د چاشت د مونخ حکم: د چاشت مونخ دا حنافو په نیز مستحب دې لکه چہ علامه شامی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی
 دی: «و ندب اریہ فصاعدا فی الضحی علی الصحیح من بعد الطلوع إلی الزوال، و وقتها المختار بعد ریم النهار» د صحیح
 قول مطابق دنمر د راختونه واخله تر نمر د زوال پورې څلور یا د څلورو نه زیات نوافل کول مستحب
 دی اوبهتر او خوښ کړې شوې وخت ددې مونخ دپاره څلورمه حصه د ورځ د وتلونه پس دې. (۱۰)
 د چاشت د مونخ په حکم کښې د علماؤ زبردست اختلاف دې. په دې باره کښې د فقهاؤ اومحدثینو
 شپږ اقوال دی دکوم وضاحت اودلائل د ائمه اربعه مذاهب اوقول راجح باندي بحث په متعلقه مقام

(۱) صحیح مسلم کتاب الصلاة رقم الحدیث: ۷۲۰.

(۲) زاد المعاد: ۱/۳۵۴.

(۳) تاریخ الرسل والملوک: ۲/۳۱۹.

(۴) سبل الهدی الرشاد: ۵/۴۰۱ شرح المواهب للزرقانی: ۲/۳۲۶ فتح الباری: ۳/۷۰.

(۵) تاریخ الرسل والملوک حدیث المدائن القصوی التي کان فیها منزل کسری: ۲/۴۶۴.

(۶) إكمال المعلم: ۳/۱۶ عزاد المعاد: ۴/۱۰ فتح الباری: ۳/۷۰.

(۷) سنن ابی داؤد کتاب الصلاة باب صلاة الضحی رقم الحدیث: ۱۲۹۱.

(۸) صحیح مسلم کتاب الحيض باب التستر عند المغتسل بثوب وغيره رقم الحدیث: ۳۳۶.

(۹) التمهید لمحمد بن شهاب الحدیث الخامس والثلاثون: ۸/۱۳۶.

(۱۰) ردالمختار مع الدر المختار کتاب الصلاة سنة الضحی: ۲/۴۶۵.

باندې کولې شی. (۱)

دا شراق او چاشت مونځ هم یو دي که جدا جدا؟ دویم بحث په دې ځانې کښې دادې چه د چاشت مونځ او د اشراق مونځ هم د یو مونځ دوه نومونه دی که دا دواړه جدا جدا دی؟ په دې باره کښې به تفصیلی بحث په خپل مقام باندې راځی. خلاصه داده چه د فقهاء او محدثینو د ظاهری کلام مطابق دا دواړه مونځونه جدا جدا نه دی بلکه هم یو مونځ دي. ځکه چه فقهاؤ د دې دواړو مونځونو دپاره هم یو وخت ذکر کړې دي یعنی د نمر د راخټونه تر نمر د زوال پورې. لیکن معتمد او مختار قول دادې چه دا دواړه جدا جدا مونځونه دی. (۲)

ملاعلی قاری رحمته الله علیه په شرح الشمانل کښې لیکلی دي تحقیق دادې چه د چاشت د مونځ وخت هغه وخت شروع کیږی کله چه د کراهت وخت ختم شی او د دې مونځ آخری وخت تر زوال پورې وی او کوم مونځ چه د دغه وخت په شروع کښې ادا کولې شي هغې ته د اشراق مونځ وانی. (۳)

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه خصائل النبوی شرح شمانل ترمذی کښې لیکلی دی د فقهاؤ او محدثینو په نیز د مکروه وخت د وتلونه پس تر زوال پورې ټول ته صلوة الضحی ونیلی شي. لیکن د صوفیاؤ په نیز دا دووه مونځونه دی یو ته د اشراق مونځ وانی او بل ته د چاشت مونځ د ورځې د څلورمې حصې پورې وخت ته د اشراق وخت وانی او د څلورمې حصې نه پس تر زوال پورې د چاشت وخت دي. (۴)

استنباط احکام او فوائد

- ① د مذکورہ حدیث نه یوه دا خبره معلومه شوه چه د یوسړی دپاره د غسل په وخت په خپله یوه محرم ښځه باندې پرده کول جائز دی.
- ② داهم معلومه شوه چه محرم ښځه خپل رسته دار سړی ته سلام کولې شي.
- ③ داهم معلومه شوه چاته د پردې نه شاته جواب ورکول جائز دی.
- ④ اوداهم معلومه شوه که څوک پیژندگلو کول غواری نو په جواب کښې صرف "زه" نه دی ونیل پکار بلکه په خپل هغه نوم باندې خپله پیژندگلو کول پکار دی کوم چه مشهور وی که هغه په نوم وی که په کنیت سره وی او که په لقب سره.
- ⑤ دا هم معلومه شوه چه د راتلونکی په استقبال او اعزاز کښې مرجبا ونیل پکار دی.
- ⑥ اوداهم معلومه شوه چه د چاشت اته رکعته مونځ مستحب دي.
- ⑦ اود دویم قول مطابق د صلاة الفتح استحباب هم معلوم شو.
- ⑧ اوداهم معلومه شوه که یوه ښځه یو غیر مسلم ته امان ورکړی نو د هغې امان ورکول جائز دی.
- ⑨ اوداهم معلومه شوه چه میلمه په کوربه کښې یا کوربه په میلمه کښې چه کوم ښه صفات او وینی نو هغه دي نورو ته اورسوی. (۵) والله اعلم بالصواب.

(۱) اوجز المسالك: ۲۲۱/۳-۲۲۰-الحل المفهم لصحيح مسلم: ۱۸۶/۱-۱۸۵-فتح الباری: ۳/۷۰-بذل المجهود: ۵۱۳/۵.

(۲) اوجز المسالك: ۲۲۲/۳-بذل المجهود: ۵۱۶/۱-الحل المفهم لصحيح مسلم: ۱۸۶/۱-أنوار الباری: ۱۰۰/۱۱.

(۳) جمع الوسائل فی شرح الشمانل: ۸۵/۲.

(۴) خصائل نبوی ص: ۳۱۹.

(۵) شرح الکرمانی: ۱۷/۴-التوضیح لابن ملقن کتاب الصلاة: ۲۸۸/۵-۲۸۷-عمدة القاری: کتاب الصلاة: ۹۵/۴.

الحديث الخامس

[٣٥١] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي نَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوْلَاكُمْ نَوْبَانِ» (١) [٣٥١]

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه يو سائل د نبي كريم صلى الله عليه وسلم نه تپوس او كړو چه په يوه كپړه كښې مونځ ادا كول جائز دي؟ نبي كريم صلى الله عليه وسلم هغه ته او فرمائيل آيا تاسو كښې هر يو كس سره دوه كپړې وي؟ (يعنى په يوه كپړه كښې مونځ ادا كول جائز دي).

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابو محمد عبدالله بن يوسف تنيسي كلاعي دشتي رضي الله عنه دي. د دوى احوال كتاب بدء الوحي دويم حديث او كتاب العلم باب يبلغ العلم الشاهد الغائب كښې تير شوى دي. (٢)

مالك: دا ابو عبدالله مالك بن انس الاصجى المدنى رضي الله عنه دي. د دوى حالات كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن كښې تير شوى دي. (٣)

ابن شهاب: د دوى پوره نوم ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله الزهري المدنى رضي الله عنه دي. د دوى تفصيلي حالات كشف الباري رومبې جلد كتاب بدء الوحي دريم حديث لاندې تير شوى دي. (٤)

سعيد بن المسيب: د سعيد بن المسيب بن حزن بن ابي وهب قرشى مخزومى رضي الله عنه دي. د دوى حالات كتاب الايمان باب من قال: ان الايمان هو العمل كښې تير شوى دي. (٥)

ابوهريرة: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه تذكرو كره كتاب الايمان باب امور الايمان كښې تيره شوي ده. (٦)

شرح الحديث

قوله: «ان سأللاً» په دې روايت كښې دي چه يو سائل د نبي كريم صلى الله عليه وسلم نه سوال او كړو، امام طحاوى رضي الله عنه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت ذكر كړې دي: «قال: قام رجل فقال: يا رسول الله! أوفى في نوب واحد؟ قال: نعم، فقال: أولاكم نوبين؟» (١)

(١) أخرجه البخارى فى باب الصلاة فى القميص والسراويل والبنان رقم الحديث ٣٦٥ ومسلم فى كتاب الصلاة باب الصلاة فى نوب واحد رقم الحديث: ٥١٥ وأبو داؤد فى كتاب الصلاة باب جماع أبواب ما يصلى فيه رقم الحديث: ٢٢٥ والنسائى فى كتاب الصلاة باب الصلاة فى النوب الواحد رقم الحديث: ٧٦٤ والمؤطافى فى كتاب الصلاة باب الرخصة فى الصلاة فى النوب الواحد رقم الحديث ٣٠ جامع الأصول كتاب الصلاة رقم الحديث: ٣٦٣٥، ٤٥٢/٥.

(٢) كشف الباري: ٢٨٩/١، ١١٣/٤.

(٣) كشف الباري: ٨٠/٢.

(٤) كشف الباري: ٣٢٦/١.

(٥) كشف الباري: ١٥٩/٢.

(٦) كشف الباري: ٦٥٩/١.

او ابن شیبہ رضی اللہ عنہ چه کوم روایت ذکر کړې دي په هغې کښې دي: «قال: سئل النبي صلى الله عليه وسلم عن الصلاة في الثوب الواحد؟ فقال: أولكلكم ثوبان» (۱)

د دواړو روایاتو مفهوم هم هغه دي کوم چه د حدیث باب وو. بهر صورت د سائل نوم معلوم نه دي البته علامه سرخسی رحمته اللہ علیہ په المبسوط کښې دهغه نوم ثوبان ذکر کړې دي. (۲)

قوله: أولكلكم ثوبان؟ همزه استفهام دپاره دي. علامه کرمانی فرماني چه همزه نه پس واو عاطفه

دي. بيا که چرې دا سوال اوکړې شی چه د دغه واو په ذریعه په څه باندې عطف اچولې شوې دي؟ نوزه به وایم چه دلته معطوف علیه محذوف دي ددې تقدیر، **ألمت سائل عن مثل هذا الظاهر به شی**. ددې معنی به داسی چه ددې په شان واضح او ښکاره سوالونو باره کښې خوښه سوال کولې شی او نه تاسو سره دوه دوه کپړې دي. یعنی استفهام په دي مقام باندې د قرینې د وجې د نفی فائده ورکوي. (۳)

لفظ سره ددې چه د استفهام دي لیکن دلته نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دهغوی حال پیژندلو د وجې نه چه هغوی سره خو یا کپړې وی نه یا بیا تنگې وی هغه ته خبر ورکوي لکه چه داسې وانی چه کله ستاسو حال دادې چه په تاسو کښې چاسره هم دوه کپړې نه وی او مونځ ادا کول په تاسو باندې فرض هم دی نو پوهه شنی چه ستاسو دپاره هم په یوه کپړه کښې مونځ ادا کول جائز دی. (۴)

دا صیغه صیغه د استفهام ده لیکن ددې معنی د. تقریر او اخبارده. کومه چه ددې د حال نه معلومیدله. ددې په ضمن کښې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته اجازت ورکړو. (۵) علامه خطابی رحمته اللہ علیہ فرماني چه دا لفظ خود استفهام دي لیکن ددې معنی د اخبار ده چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دهغوی ظاهری حال ته په کتلوسره خبر ورکړو. ددې کلام په ضمن کښې حضور پاک فتوی هم ورکړه چه کله په تاسو باندې د ستر پتول واجب دی او د مونځ ادا کول هم په تاسو باندې لازم دی او دوه دوه کپړې هم نشته نو ولې تاسو دا خیال اونه کړو چه هم په یوه کپړه کښې مونځ کول جائز دی. (۶)

علامه طحاوی رحمته اللہ علیہ فرماني که چرې مونځ کول په یوه کپړه کښې مکروه وی نو ددغه سری دپاره به هم مکروه وو چاسره چه هم یوه کپړه ده ځکه چه چاسره دوه کپړې وی دهغه دپاره په یوه کپړه کښې مونځ ادا کولو حکم هم هغه دي کوم چه دهغه سری دپاره دي چه د یوې کپړې نه علاوه نور څه نه لری. (۷)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرماني چه ددې حدیث ترجمه الباب سره مطابقت ښکاره دي. ځکه چه په دي حدیث کښې په یوه کپړه کښې د مونځ کولو باره کښې سوال کړې شوې دي. دکوم جواب چه دا ورکړې شو چه مونځ هم په یوه کپړه کښې ادا کول جائز دی. (۸)

(۱) شرح معانی الآثار باب الصلاة في الثوب الواحد رقم الحديث: ۲۰۶۱.

(۲) المصنف لابن أبي شيبه في الصلاة في الثوب الواحد رقم الحديث: ۳۱۸۲.

(۳) المبسوط للسرخسي كتاب الصلاة كيفية الصلاة: ۳۳/۱.

(۴) شرح الكرمانی: ۱۷/۴.

(۵) عمدة القاری: ۹۶/۴ التوضیح لابن ملقن: ۲۸۹/۵.

(۶) إكمال المعلم شرح مسلم: ۲۳۹/۲.

(۷) معالم السنن للخطابی رقم الحديث: ۲۰۱، ۱۵۶/۱.

(۸) شرح معانی الآثار رقم الحديث: ۲۲۳۳، ۳۸۰/۱.

(۹) عمدة القاری: ۹۵/۴.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے «أولکلکم ثوبان» سرہ ددی خبری طرف تہ اشارہ کرے شوے ده چه دامسنله په غیر محل کنبی واقع شوے ده. خکه چه کوم وخت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغه خلق په مونخ کولوسره اولیدل چاچه یوه کپره اچولې وه نوبیاهم حضوریاک هغوی منع نه کړل نودا دحضوریاک د هغوی په فعل باندې تقریر شو لهذا ددی نه پس په دې باره کنبی دسوال کولو هیڅ معنی باقی نه پاتې کیږی. (۱)

ه-باب: إِذَا صَلَّى فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ فَلْيَجْعَلْ عَلَى عَاتِقِهِ

داباب دې په هغه باره کنبی چه کله څوک سرې په یوه کپره کنبی مونخ کوی نو هغه له پکار دی چه دهغې څه حصه په خپله اوږه باندې واچوی. بعض نسخو کنبی (على عاتقه) مفرد لفظ سره دې. (۲)

دعائق نه څه مراد دې؟ دا دضرب یضرب نه د اسم فاعل صیغه ده. دست او اوږې په مینخ کنبی ځانی ته عاتق وانی. دا دآدر کیخودو ځانی وی. مذکرو مؤنث دواړه شان استعمالیږی ددی جمع عواتق ده. (۳)

المحدث الأول

[۳۵۲/۳۵۲] - حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ لَيْسَ عَلَى عَاتِقِهِ شَيْءٌ» (۴) [۳۵۸]

ترجمه: دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه روایت دې په کوم کنبی چه هغوی فرمائی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیلې چه تاسو کنبی دې څوک په داسې کپره کنبی مونخ نه کوی په کومه کنبی چه څه دهغه په اوږه نه وی.

تراجم رجال

ابوعاصم: دا ابوعاصم ضحاک بن مخلد بن ضحاک بن مسلم الشیبانی البصری رحمۃ اللہ علیہ دې ددوی حالات کتاب العلم باب القراءة والعرض علی المحدث کنبی تیرشوی دی. (۵)

(۱) الكنز المتواری: ۳۳/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۷/۴ عمده القاری: ۹۷/۴.

(۳) الفاموس المحيط ص: ۱۷۱ المحکم: ۱/۱۷۹ المغرب فی ترتیب المعرب: ۲۴۷/۲ تاج العروس: ۱۲۳/۲۶ سان العرب: ۱/۲۳۴ عمده القاری: ۹۷/۴.

(۴) رواه البخاری فی هذا الباب ومسلم فی کتاب الصلاة باب الصلاة فی الثوب واحد رقم الحديث: ۵۶۶ وأبو داؤد فی کتاب الصلاة باب جماع أثواب ما یصلی فیہ رقم الحديث: ۶۲۶ والنسائی فی کتاب الصلاة باب صلاة الرجل فی ثوب واحد لیس علی عاتقه منه شیء رقم الحديث: ۷۷۰ جامع الاصول کتاب الصلاة النوع الثانی فی الثوب الواحد وهیئة اللبس رقم الحديث: ۳۶۳۳، ۴۵۲/۵.

(۵) کشف الباری: ۱۵۶/۳.

مالک: دا ابو عبدالله مالک بن انس المدني رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن کنبی تیرشوی دی. (۱)

ابی الزناد: دا ابوالزناد عبدالله بن ذکوان المدني رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۲)

عبدالرحمن الاعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات هم کتاب الإیمان باب حب الرسول من الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۳)

ابوهريرة: دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب أمور الایمان کنبی تیرشوی دی. (۴)

شرح حدیث

قوله: لا یصلی أحدکم: د حدیث مبارک په دې جمله کنبی یصلی د بیا په اثبات سره دې څکه چه په دې باندې لای نفی داخل ده لیکن ددې معنی د نهی ده چه په تاسو کنبی دې هیڅوک مونځ نه کوی. خو دارقطنی په غرائب المالك کنبی لایصل لفظ سره روایت ذکر کړې دې دې ځانی کنبی به لانا هیه وی کوم چه بیا ساقط کړه. (۵)

قوله: لیس علی عاتقیه شی: دا جمله حالیه ده د واؤنه بغیر. علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی په دې قسم جملو کنبی واؤ ترک کول جائز دی. (۶)

په اوږه باندې د خادر اچولونه بغیر د مونځ کولو حکم: علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه دا نهی تحریمی ده که تنزیهی؟ بیانی ددې جواب ورکولو سره او فرمائیل زه وایم چه د نهی ظاهر خو د نهی تحریمی تقاضه کوی لیکن ددې د ترک په جواز باندې اجماع منعقدده (یعنی که یوسرې په یوه کپړه کنبی مونځ ادا کړی او د دغه کپړې یوه حصه په اوږه باندې وانچوی نو د هغه مونځ به صحیح شی) څکه چه مقصود سترعورت دې په کومه طریقه هم چه دا حاصل شی جائز دي. (۷)

علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ په دې باندې د اجماع دعوی کول صحیح نه دي څکه چه امام احمد رضی اللہ عنہ او د محمد بن علی نه د عدم جواز قول نقل دي. ددې نه علاوه امام ترمذی رحمته اللہ علیہ هم خلاف ذکر کړې دي. امام طحاوی رحمته اللہ علیہ ددې موضوع متعلق مستقل باب قائم کړې دي. هغوی د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما طاؤس رضی اللہ عنہ او نخعی رضی اللہ عنہ هم خلاف ذکر کړې دي. بیاد ټولو احادیثو ذکر کولو نه پس دا نتیجه راوونکلی ده چه اصل خو هم دغه دې چه د خادر دواړه پلونه په اوږو باندې اچولو سره مونځ ادا کړې شی. دا هغه وخت دي چه کله خادر دومره لونی وی چه دا په اوږو باندې واچولې شی

(۱) کشف الباری: ۸۰/۲

(۲) کشف الباری: ۱۰/۲

(۳) کشف الباری: ۱۰/۲

(۴) کشف الباری: ۶۵۹/۱

(۵) شرح الکرمانی: ۱۷/۴ فتح الباری: ۶۲۱/۲ عمدة القاری: ۹۸/۴

(۶) عمدة القاری: ۱۹۸/۴ ارشاد الساری: ۱۸/۲

(۷) شرح الکرمانی: ۱۷/۴

اوکه چری خادر وروکې وی نوییابه حکم دا وی چه دا د لنگ په شان اوتړلې شی (۱)
 شیخ تقی الدین سبکی رحمته الله علیه د امام شافعی رحمته الله علیه طرف ته هم د وجوب قول منسوب کړې دې مگر په
 کتب شافعیه کښې راجح قول ددې خلاف دې (۲)

علامه خطابی په عدم وجوب باندې ددې حدیث نه استدلال کړې دې په کوم کښې چه حضور پاک په
 یوه کپره کښې مونځ ادا کړو په داسې حال کښې چه دهغه کپرې یو پلو په بعض ازواج مطهرات باندې
 پروت وو او هغه اوده وه. د کوم نه چه معلومیږی چه نه خو کپره دومره لویه وه چه هغه په اوږو باندې
 واچولې شی اونه دومره وړه وه چه هغه د لنگ په توگه اوتړلې شی. حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی چه په
 دې استدلال کښې تامل دې (۳)

په ظاهر د امام بخاری رحمته الله علیه په مذهب کښې تفصیل دې چه کپره لویه وی نو په اوږو باندې اچول واجب
 دی. اوکه چری تنگه وی نو واجب نه دی. هم ددې تفصیل طرف ته اشاره کولو دپاره امام بخاری رحمته الله علیه
 رواندې باب «إذ أكان الثوب ضيقاً» قائم کړې دې (۴)

علامه عینی رحمته الله علیه فرمایي چه معلومیږی د امام بخاری رحمته الله علیه مذهب د امام احمد رحمته الله علیه د مذهب نه
 مختلف دې. هغه داسې چه امام احمد رحمته الله علیه صرف اوږې پتول د مونځ شرط یا واجب گرځوی امام
 بخاری رحمته الله علیه او ابن المنذر رحمته الله علیه صرف د وجوب قائل دی او کپره د تنگیدو په وخت خود وجوب هم قائل
 نه دی (۵)

امام مسلم رحمته الله علیه د ابن عینیه رحمته الله علیه په طریق سره چه کوم روایت ذکر کړې دې په هغې کښې «لیس علی
 عاتقه شیء» جمله کښې هېچ نه وړاندې منه اضافه ده (۶)

اوددې جملې نه مراد دا دې چه کله خادر ارب وی نودغه خادر د لنگ په شکل په ملا یا کوناتو باندې
 مه اچونی بلکه د خادر د دواړو پلونو په ذریعه اشتمال دې او کړی یعنی د خادر دواړه پلونه دې په
 اوږو باندې واچوی ځکه چه په دې طریق سره د بدن د پورتنی حصې ستر هم اوشی سره ددې چه دغه
 حصه په ستر کښې داخل نه ده. بل په دې طریق کښې ستر عورت باندې قدرت هم زیات په مضبوطه
 طریق سره حاصلیږی (۷)

د هدایت ترجمه الباب سره مناسبت: دمذکوره حدیث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دې چه په
 دواړو کښې خادر په اوږو باندې د اچولو ذکر دې د مانځه په حالت کښې (۸)

(۱) شرح معانی الآثار کتاب الصلاة باب فی الثوب الواحد رقم الحدیث: ۲۰۹۷، ۳۸۳/۱.

(۲) الحاوی کتاب الصلاة باب إذا صلت الأمة مكشوفة الرأس: ۱۷۳/۲ المجموع شرح المذهب: ۱۷۴/۳.

(۳) التوضیح: ۲۹۱/۵ فتح الباری: ۶۲۱/۲ عمدة القاری: ۹۸/۴.

(۴) فتح الباری: ۶۲۱/۲ عمدة القاری: ۹۷/۴.

(۵) عمدة القاری: ۹۸/۴.

(۶) صحیح مسلم کتاب الصلاة باب الصلاة فی ثوب واحد رقم الحدیث: ۵۱۶.

(۷) فتح الباری: ۲/۶۲۱.

(۸) عمدة القاری: ۹۸/۴.

الحديث الثاني

[۳۵۳]- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُهُ - أَوْ كُنْتُ سَأَلْتُهُ - قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ صَلَّى فِي تَوْبٍ وَاحِدٍ فَلْيَخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ» (١)

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نے روایت دی ہے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد فرمائیے کہ جو کوم سر پہ پہ یوہ کپڑہ کنسی مونخ ادا کوی نوہنغہ لہ پکاردی ہے دخپلے کپڑے دوارہ سرونہ پہ اوڑو بانڈے واچوی او مخالفت پیدا کوی (یعنی یو سر پہ دویمہ اوڑو او دویم سر پہ رومیہ اوڑو بانڈے واچوی).

تراجم رجال

ابونعیم: دا ابونعیم الفضل بن دکین الملاتی الکوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی احوال کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدينه کنسی تیرشوی دی. (٢)

شيبان: دا ابومعاویہ شیبان بن عبدالرحمن تمیمی نحوی بصری رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب العلم باب كتابة العلم ددویم حدیث لاندی تیرشوی دی. (٣)

يحيى بن كثير: دا مشهور امام یحیی بن کثیر طائی یمامی رضی اللہ عنہ دی. ددوی تذکرہ ہم کتاب العلم باب كتابة العلم ددویم حدیث لاندی تیرہ شوی ده. (٤)

عكرمة: دا ابو عبدالله عکرمہ مولی عبدالله ابن عباس مدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی احوال کتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم اللهم علمه الكتاب کنسی تیرشوی دی. (٥)

ابوهريرة: دحضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات کتاب الإیمان باب أمور الإیمان کنسی تیرشوی دی. (٦)

شرح حديث

قوله: «سَمِعْتُهُ، أَوْ كُنْتُ سَأَلْتُهُ»: ددی حدیث راوی یحیی بن کثیر رضی اللہ عنہ ته دحضرت عکرمہ رضی اللہ عنہ نه سماع یادہنغہ نه سوال کولوباره کنسی شک دی. یعنی اول هغوی اوونیل چه ما دَعکرمه نه واؤریده بیانی اوونیل چه ما دَهغہ نه سوال اوکرو چنانچه مفهوم به هم دا جوریری چه ما دَعکرمه نه واؤریده دخپل تپوس کولونه پس یادتپوس نه بغیر (٧) دسنن ابی داؤد په تخریج کرپشوی روایت کنسی ددی شک نه

(١) سنن ابوداؤد کتاب الصلاة باب جماع اثواب ما یصلی فیہ رقم الحدیث: ۶۲۷ جامع الأصول کتاب الصلاة النوع الثاني رقم الحدیث: ۳۶۳۴، ۴۵۲/۵.

(٢) کشف الباری: ۶۶۹/۲.

(٣) کشف الباری: ۲۶۳/۲.

(٤) کشف الباری: ۲۶۳/۲.

(٥) کشف الباری: ۳۶۳/۳.

(٦) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(٧) شرح الکرمانی: ۱۸/۴ فتح الباری: ۶۲۱/۲ عمدة القاری: ۹۹/۴.

بغير عننة سره مضمون دي يعنى (بمضى عن عكرمة عن أنى هريرة عن أنى داود كتاب الصلاة باب جماع أبواب ما يصلى فيه رقم: ۶۳۷) .

قوله: «أشهد أنى سمعت:» حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي الفاظوسره دهغوى ذ ذهانت دهغوى ذ حافظي او استحضار باندي اشاره ده. (۱)

قوله: «فى ثوب واحد:» ثوب صفت واحد صرف دکشميهنى په روايت کنبى دي. ددوى نه د علاوه په روايت کنبى واحد نه بغير صرف ثوب ذکر دي. (۲)

قوله: «فليخالف بين طرفيه:» مراد دادې چه دکپرې په دوارو پلونو کنبى مخالفت پيدا کړنى او

ددې مخالفت نه مراد توشح يعنى اشغال على المنكبين دي. حضورياک ددې خبرې خکه حکم ورکړو چه د بدن پورتننى حصه اودزینت مواضع هم په ستر کنبى پت شى. علامه عینى رحمته الله فرماني چه دا حکم نى خکه ورکړو چه درکوع په حالت کنبى خادر وغيره بنکته پرينوخی (۳) علامه ابن بطال رحمته الله فرماني چه د مونخ گذار نظر د رکوع په حالت کنبى په خپل ستر باندي پرينوخی. (۴)

دا امر د جمهور علماؤ په نيز د استحباب دپاره دي، تردې پورې چه که يوسرې په خپله اوږه باندي ذ خادر خه پلو کيخودو بغير د مونخ ادا کړى نو دهغه مونخ به صحيح شى. (۵)

يوه خبره دا هم کړې شوې ده که چرې توشح اونه کړې شى يعنى چه خپل خادر نى په خپلو اوږو باندي وانچولو نو په مونخ کنبى دکيناستو پاسيدو په وخت اوهم دغه شان د رکوع او سجدو په وخت به دغه خادر سنبالوي په دي کنبى د مشغول کيدو د وجې نه بنې لاس په گس لاس باندي د کيخودو سنت به دده نه فوت شى. (۶)

امام احمد رحمته الله ددې حديث په ظاهر باندي عمل کولوسره د قدرت په وخت د خادر حصه په خپله اوږه باندي کيخودل شرط گرځولي دي. هم ددوى نه يو روايت بل هم دا دي چه که چرې چاداسې اونه کرل نو دهغه مونخ به صحيح شى ليکن هغه به گناهگار وي. (۷)

د حديث باب ترجمه الباب سره مناسبت: د حديث به ترجمه الباب سره مناسبت داسې وي چه دکپرې دواړه پلونه په دوارو اوږدو باندي مخالفت لازمی نتیجه داده چه د خادر اړخ په اوږه باندي وي اوهم دغه خيز په ترجمه الباب کنبى دي. (۸)

(۱) شرح الکرمانى: ۱۸/۴ فتح البارى: ۶۲۱/۲

(۲) فتح البارى: ۶۲۱/۲ ارشاد السارى: ۱۹/۲

(۳) شرح الکرمانى: ۱۸/۴ عمدة القارى: ۱۰۰/۴

(۴) شرح ابن بطال: ۱۶/۲

(۵) شرح الکرمانى: ۱۹/۴ فتح البارى: ۶۲۲/۲ عمدة القارى: ۱۰۰/۴ ارشاد السارى: ۱۹/۳ الکوثر الجارى: ۴۱/۲

(۶) شرح الکرمانى: ۱۹/۴ فتح البارى: ۶۲۳/۲ عمدة القارى: ۱۰۰/۴

(۷) شرح الکرمانى: ۱۹/۴ فتح البارى لابن رجب: ۳۲/۲ فتح البارى لابن حجر: ۶۲۲/۲ عمدة القارى: ۱۰۰/۴ انفرید

البخارى: ۳۳۳/۱

(۸) شرح الکرمانى: ۲۰/۴ عمدة القارى: ۱۰۰/۴

هـ- باب: إِذَا كَانَ الثُّوبَ ضَيْقًا

داباب دې په هغه باره کښې چه کله مونځ گذارسره تنگه (وره) کپړه وی نو هغه به څه کوی؟

ضَيْقًا: د بیا په تشدید او تخفیف دواړه شان لوستل صحیح دی. د دواړو معنی هم یوه ده. دا صفت مشبه دی. د دې مادې نه اسم فاعل به د ضائق فاعل په وزن باندې وی. البته د دې په مینځ کښې به فرق په داسې توگه وی چه ضیقاً د صفت مشبه کیدو د وجې نه په دوام او ثبوت باندې دلالت کوی او ضائقاً اسم فاعل کیدو د وجې نه حدوث باندې دلالت کوی (۱)

شاته ذکر شوچه کپړې په درې قسمه کیدې شی: ① لویه ② متوسط ③ قصیر یعنی وړه نو امام بخاری رحمته الله علیه باب «الصلوة فی الثوب الواحد ملتحقاً» قانمولوسره او خودل چه که کپړه ارته او لویه وی نوبیا دې د مونځ د پاره التحاف او کړې شی او که چرې کپړه د دویم قسم وی یعنی متوسطی نو د هغې دپاره امام صاحب رحمته الله علیه باب «إذ اصلی فی الثوب الواحد، فلیجعل علی عاتقه» قانم کولوسره او خودل چه په دې صورت کښې به څادر داسې اچولې شی چه یو اړخ نی په اوږه باندې وی. او که چرې کپړه د دریم قسم نه وی یعنی وړه وی نوبیا د مانځه د پاره دغه کپړه په خپلو کوناتو باندې اوتړی، د دې دپاره امام بخاری رحمته الله علیه دا باب «إذ اکان الثوب ضیقاً» قانم کړې دې (۲)

الحديث الأول

[۲۵۳]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: سَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الصَّلَاةِ فِي الثُّوبِ الْوَاحِدِ، فَقَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، فَجِئْتُ لَيْلَةً لِبَعْضِ أُمْرِي، فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي، وَعَلَى ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَاشْتَمَلْتُ بِهِ وَصَلَّيْتُ إِلَى جَانِبِهِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: «مَا السُّرِّي يَا جَابِرُ» فَأَخْبَرْتُهُ بِحَاجَتِي، فَلَمَّا فَرَعْتُ قَالَ: «مَا هَذَا الْإِسْتِمَالُ الَّذِي رَأَيْتُ»، قُلْتُ: كَانَ ثَوْبٌ - يَعْنِي ضَاقٌ - قَالَ: «فَإِنْ كَانَ وَاسِعًا فَالْتَمِصْ بِهِ، وَإِنْ كَانَ ضَيْقًا فَاتْرُدْ بِهِ» (۳)

(۱) شرح الكرمانی: ۲۰/۴ عمدة القاری: ۱۰۰/۴.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۱۲۳/۲.

(۳) رواه البخاری اطراف هذا الحديث فی الصلاة باب عقد الإزار علی القفا فی الصلاة رقم الحديث: ۳۰۳ وفی باب الصلاة بغير رداء رقم الحديث: ۳۷۰ صحیح مسلم کتاب صلاة المسافرين باب الدعاء فی صلاة اللیل رقم الحديث: ۷۶۶ وفی کتاب الصلاة باب الصلاة فی ثوب واحد وصفه لیه رقم الحديث ۵۱۸ وفی کتاب الزهد والرفاق رقم الحديث: ۳۰۱۰ سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب فی الرجل فی قمیص واحد رقم الحديث ۶۳۳ وباب إذا کان الثوب ضیقاً عزز به رقم الحديث: ۶۳۴ الموطأ کتاب الصلاة الجمعة باب الرخصة فی الصلاة فی الثوب الواحد رقم الحديث: ۳۰ جامع الأصول کتاب الصلاة باب فی الثوب الواحد رقم الحديث: ۳۶۳۶، ۴۵۴/۵.

حضرت سعید بن الحارث رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ما حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ نے پہ یوہ کپڑہ کنبی دے مونیخ کولوبارہ کنبی تپوس اوکرو هغوی او فرمائیل چه یوخل زه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره په یوسف کنبی او تلم. یوہ شپه زه د خپل څه ضرورت دپاره حضور پاک ته لارم نو ما حضور پاک په مونیخ کولوسره اولیدلو. زما په بدن باندې هم یوہ کپڑه وه نو ما په هغې سره اشتمال اوکرو او د حضور پاک په اړخ کنبی اودریدم اومونیخ مې اوکرو. کله چه حضور پاک د مونیخ نه فارغ شو نوونی فرمائیل ای جابر! د شپې په وخت په کوم غرض سره راغلي؟ ما حضور پاک ته خپل ضرورت اوخودلو. کله چه زه د دغه امر نه فارغ شوم نو حضور پاک معلومات اوکړل چه دا اشتمال کوم ما اولیدلو دا څنگه وو؟ ما عرض اوکرو چه هم یوہ کپڑه وه، حضور پاک او فرمائیل که چرې کپڑه کولاو وی نو په هغې سره التحاف کوہ اوکه کپڑه تنگه وی نو د هغې نه لنگ تره.

تراجم رجال

یحییٰ بن صالح: دا الامام العالم الحافظ الفقیه ابو زکریا یحییٰ بن صالح الوحاظی رضی اللہ عنہ دې دوی ته ابو صالح الشامی دمشقی هم وئیلی شی او د دوی نسب د حمص طرف ته کولوسره الحمصی هم وئیلی شوې دې. (۱)

ولادت: د ابن حبان رضی اللہ عنہ د تحقیق مطابق د هغوی پیدائش ۱۲۷ هجری کنبی شوې او د ابن زبیر رضی اللہ عنہ د قول مطابق ۱۲۷ هجری کنبی شوې. (۲)

مقام: ابن سعد رضی اللہ عنہ د دوی تذکره «الطبقة السابقة من الشام» کنبی کړې ده. (۳)

مشائخ و تلامذه: دې چه دکومو حضراتو نه روایت نقل کوی په هغوی کنبی مالک بن انس، سعید بن عبدالعزیز، فلیح بن سلیمان، زهیر بن معاویه، حماد بن شعیب الکوفی، سلیمان بن بلال، عفیر بن معدان، سعید بن بشیر، سلیمان بن عطاء، محمد بن مهاجر، سلمة بن کلثوم، معاویه بن سلام حبشی، اسحاق بن یحییٰ الکلبی رحمهم الله وغیره شامل دی.

او د دوی نه روایات کونکو کنبی امام بخاری، امام مسلم، ابوداؤد، ترمذی، ابن ماجه، محمد بن یحییٰ الذهلی، احمد بن ابی الحواری، محمد بن عوف، ابن واره، ابوامیه الطرسوسی، عثمان بن سعید الدارمی، ابوزرعه دمشقی، یعقوب التسوی، احمد بن محمد بن یحییٰ بن حمزة، احمد بن عبدالوهاب، علی بن محمد بن عیسیٰ الجکانی او د دوی نه علاوه کتر تعداد شامل دې. (۴)

د دوی باره کنبی د محدثینو حضراتو اقوال: د دوی باره کنبی یحییٰ بن معین رضی اللہ عنہ فرمائی ثقه (۵) ابوحاتم رضی اللہ عنہ فرمائی صدوق (۶) ابن حبان رضی اللہ عنہ د هغه ذکر کتاب الثقات کنبی کړې دې (۷) ابوعوانه

(۱) الکاشف ۳۶۸/۲ تاریخ الكبير: ۲۸۲/۸ تاریخ الإسلام للذهبي: ۱۶۳/۴.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۷۸/۳۱ کمال تهذيب الكمال: ۳۲۷/۱۲.

(۳) طبقات لابن سعد: ۴۷۳/۷ تقريب التهذيب: ۲۰۵/۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۳۷۸/۳۱-۳۷۵.

(۵) الجرح والتعديل: ۱۹۴/۹.

(۶) الجرح والتعديل: ۱۹۴/۹.

(۷) کتاب الثقات لابن حبان: ۲۶۰/۹.

الاسفرا ابینی رضی اللہ عنہ فرمائی (حسن الحديث، وصاحب الرأي، وكان عدل محمد بن الحسن الفقيه الى مكة) (۱) أبو زرعة الدمشقي رضی اللہ عنہ فرمائی (لم يقل - یعنی - أحمد بن حنبل في يحيى بن صالح الا خيراً) (۲) سليمان بن عبد الحميد البهراني رضی اللہ عنہ فرمائی چه ما ذ ابو اليمان رضی اللہ عنہ داسي اور يدلي چه (الحسن بن موسى الأشهب) مونز سره دحمص قاضي جو ريدوسره راغلو، هغوي اوونيل چه ماته ذ يوداسي سري باره كنيي اوبنايه چه ثقه وي، موسر وي زه دهغه نه دخپلو معاملاتو باره كنيي راني غوارم. نو ما ورته اوونيل چه زه خود يحيى بن صالح رضی اللہ عنہ نه زيات ثقه خوك نه وينم (۳) علامه ذهبي رضی اللہ عنہ هغه ثقه گر خولې دي. (۴) ابن عدی رضی اللہ عنہ هغه د شام په ثقات كنيي ذكر كړې دي. (۵) الخليلي رضی اللہ عنہ فرمائی ((ثقة، روي عنه الأئمة)) (۶) ابو يحيى واني (وهو من عندهم من أهل الصدوق والأمانة) (۷) احمد بن صالح المصري فرمائی چه يحيى بن صالح د مالك بن انس نه ديارلس اجاديث روايت كړي دي مونز دغه روايات دهغه نه علاوه ذ بل چانه نه دي اور يدلي. (۸) احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائی چه ماته يومحدث بيان او كړو چه يحيى بن صالح رضی اللہ عنہ ونيلى كه چري اصحاب حديث ذ رويت باره كنيي لس اجاديث پريردي نو بنه خبره ده. امام احمد رضی اللہ عنہ فرمائی لكه چه دهغه خيال ذ جهميانو طرف ته دي. (۹)

دخه ائمه ذ طرف نه په ده باندي جرح هم شوي ده اودا جرح ذ هغوي ذ عدم اتقان ذ وجې نه ده بلکه په هغه كنيي د بدعت ذ موجود كيدو ذ وجې نه ده. (۱۰) عقيلي رضی اللہ عنہ فرمائی ((يحيى ابن صالح حمصي، جهي)) (۱۱) تهذيب الكمال په حاشيه كنيي بشار عواد ليكي چه د يحيى بن صالح ذ تضعيف باره كنيي كوم څه تير شو هغه په عقائدو او راني كنيي دهغوي ذ مخالفت ذ وجې نه دي. په دي وجه بهترين خبره هغه ده كومه چه علامه ذهبي رضی اللہ عنہ په خپل كتاب النافع كنيي كړې ده چه د چاباره كنيي كلام كړي شوي دي هغه ثقه دي. يعني دخپل ذات په اعتبار سره ثقه دي ليكن دهغوي ذ راني او تجهيم باره كنيي كلام كړي شوي دي. (۱۲)

حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی چه يحيى بن صالح الوحاظي الحمصي رضی اللہ عنہ د امام بخاري رضی اللہ عنہ ذ شيوخ نه دي. يحيى بن معين رضی اللہ عنہ ابو اليمان رضی اللہ عنہ او ابن عدی رضی اللہ عنہ ذ هغوي توثيق كړې دي او امام احمد بن

(۱) سير اعلام النبلاء: ۴۵۴/۱۰.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۸۰/۳۱.

(۳) تهذيب التهذيب: ۲۳۰/۱۱.

(۴) تاريخ الإسلام للذهبي: ۱۶۳/۶.

(۵) تهذيب الكمال: ۳۷۹/۳۱ تهذيب التهذيب: ۲۳۰/۱۱.

(۶) إكمال تهذيب الكمال: ۳۲۷/۱۲ تهذيب التهذيب: ۲۳۱/۱۱.

(۷) ميزان الاعتدال: ۳۸۶/۴ إكمال تهذيب الكمال: ۳۲۷/۱۲.

(۸) ميزان الاعتدال: ۳۸۶/۴.

(۹) ميزان الاعتدال: ۳۸۶/۴ تهذيب التهذيب: ۲۳۰/۱۱.

(۱۰) سير اعلام النبلاء: ۴۵۵/۱۰.

(۱۱) تهذيب الكمال: ۳۷۹/۳۱ تهذيب التهذيب: ۲۳۱/۱۱.

(۱۲) تهذيب الكمال: ۳۸۱/۳۱.

حنبل رضي الله عنه ذَهْفَه مذمت بيانولو سره ذَهْفَه نسبت د جهميانوطرف ته کړې دې او اسحاق بن منصور رضي الله عنه هغه ته «کان مرجئاً»، ونييلې دې. او الساجي رضي الله عنه ذَهْفَوِي باره کښې «هو من أهل الصدق والأمانة»، ونييلې دې. ابوحاتم رضي الله عنه ورته صدوق ونييلې دې. امام بخاري رضي الله عنه ذَهْفَوِي نه دوه يا درې احاديث نقل کړې دي. او د انمه سته نه امام نسائي رضي الله عنه نه سوا ټولو ذَهْفَوِي روايات نقل کړې دي. (١)

تحریر تقریب التهذیب کښې دې چه دې ثقه دې. امام بخاري، ابن معين، ابن عدی، ابوالیمان او ذهبی رحمهم الله هغه ثقه مگر خولې دې. ابوحاتم رضي الله عنه ذ دوی نه روایت کړې دې او د دوی باره کښې نې صدوق ونييلې دې. ابن حبان رضي الله عنه هم دې په ثقات کښې شميرلې دې. احمد عقیلی او الحاکم ذ الرأی: ذ وجې نه د دوی باره کښې کلام کړې دې او دا یو داسې تضعیف دې د کوم چه هیڅ اعتبار نشته دې. (٢)

وفات: ذَهْفَوِي عمر د لس کم سلو کالونه زیات وو. یو جماعت ذَهْفَوِي باره کښې دا ونييلې دي چه ذَهْفَوِي وفات ٢٢٢ هجري کښې شوې دې. (٣) ابن زبر رضي الله عنه دا ونييلې چه ذَهْفَوِي عمر د پنځه اتيا کاله وو. (٤)

فليح بن سليمان: دا ابو يحيى فليح بن سليمان بن ابي المغيرة خزاعي اسلمی مدنی دې. د دوی حالات کتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشغول في حديثه، فأتاه الحديث ثم أجاب السائل کښې تیر شوی دې. (٥)

سعيد بن الحارث: دا سعيد بن الحارث بن ابي سعيد بن المعلى رضي الله عنه دې. د مدینې قاضي وو. دوی ته ابن ابي المعلى الانصاري المدنی هم ونييلې شی. (٦)

دې د جابر بن عبدالله، حضرت عبدالله بن حنين، عبدالله بن عمر بن الخطاب ابوسعید الخدری او حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روایت کوي. او د دوی نه روایت کونکو کښې عمرو بن الحارث، فليح بن سليمان، محمد بن عمرو بن علقمة بن وقاص، موسى بن عبيدة الترمذی او ابو يحيى الاسلمی رحمهم الله دي. (٧)

ابن معين رضي الله عنه فرماني مشهور (٨) يعقوب بن سفيان رضي الله عنه فرماني هو ثقة. (٩) ابن حبان رضي الله عنه هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (١٠) ذَهْفَوِي وفات ١٢٠ هجري کښې شوې. (١١) دې د طبقه ثالته نه وو. (١٢)

(١) هدى السارى مقدمه فتح البارى ص: ٦٣٥ دار السلام.

(٢) تحرير تقريب التهذيب: ٨٨/٤

(٣) سير اعلام النبلاء: ٤٥٦/١٠ تهذيب التهذيب: ٣٢٧/١١.

(٤) تهذيب الكمال: ٣٨١/٣١ | كمال تهذيب الكمال: ٣٢٧/١١.

(٥) كشف البارى: ٥٥/٣.

(٦) الكاشف: ٤٣٣/١ التاريخ الكبير للبخارى: ٤٦٣/٣ تقريب التهذيب: ٣٤٩/١.

(٧) تهذيب الكمال: ٣٧٩/١٠ سير اعلام النبلاء: ١٦٥/٥ - ١٦٤.

(٨) الجرح والتعديل: ١٢/٤ تهذيب التهذيب: ١٥/٤.

(٩) كمال تهذيب الكمال: ٢٧٣/٥ تقريب التهذيب: ١٥/٤.

(١٠) تهذيب التهذيب: ١٥/٤.

(١١) سير اعلام النبلاء: ١٦٥/٥ تاريخ الإسلام للذهبي: ٥٢٤/٣.

(١٢) تقريب التهذيب: ٣٤٧/١.

جابر بن عبدالله: دامشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب
الوضوء باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين من القبل والدير كنبی تیرشوی دی. (۱)

شرح حدیث

دا روایت سعید بن الحارث رضی اللہ عنہ پہ طریق سرہ د افراد بخاری رضی اللہ عنہ نہ دی. (۲) حضرت جابر رضی اللہ عنہ دا حدیث امام مسلم رضی اللہ عنہ د حضرت عبادہ رضی اللہ عنہ پہ طریق سرہ یو طویل حدیث کنبی نقل کړې دی، په دې کنبی دی: «یا جابر! إذا كان واسعاً، فخالف بين طرفيه، وإن كان ضيقاً، فأشدده على حقهك» (۳) او امام ابو داؤد رضی اللہ عنہ هم د عبادہ بن الصامت رضی اللہ عنہ په طریق سرہ هم دغه روایت ذکر کړې دی. (۴)

قوله: «خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم في بعض أسفارة»: یوسائل د حضرت جابر بن

عبدالله رضی اللہ عنہ نه سوال او کړو چه کله مونږ کنبی چا سره یوه کپړه وی نوهغه به په دغې کنبی څنگه مونږ کوی؟ نو د دې په جواب کنبی حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ خپله یوه قصه بان کړه چه زه یو ځل نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره په یو سفر کنبی ووم. د بخاری په مذکور روایت کنبی د دغه سفر تفصیل نه دې بیان کړې شوې. لیکن د مسلم شریف په روایت کنبی تصریح ده چه غزوة بواط وو. (۵)

غزوة بواط: په کوم جهاد او جنگ کنبی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پخپله ذاتی شرکت کړې وی هغې ته غزوه وائی که په هغې کنبی د قتال نوبت راغلې وی او که نه وی راغلې. د غزوة په شمیر کنبی د علما، سیر اختلاف دی. د راجح قول مطابق ۲۷ غزوات د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کنبی شوی (۶) د دې پوره تفصیل به کتاب المغازی کنبی راخی. د دغه ۲۷ غزوات نه صرف په نهو غزواتو کنبی د قتال نوبت راغلې دی. بدر، احد، خندق، قریظ، مصطلق، خیبر، مکه، حنین او طائف (۷) په غزوة بواط کنبی د قتال نوبت نه دې راغلې. بواط د بآ فتحه او ضمه دواړه شان لوستلې شوې دی. بواط د یوغر نوم دی چه دمکې مکرمی او مدینې منورې په مینځ کنبی یو مقام ینبع سره نيزدی واقع دی. (۸)

طبقات ابن سعد کنبی دی چه د ینبع او مدینې منورې په مینځ کنبی د څلور برد فاصله ده. (۹) هجري د ربیع الاول په میاشت کنبی دا غزوه پینښه شوې. په دې غزوه کنبی حضور پاک سره دوه سوه صحابه کرام رضی اللہ عنہم وو. د قریشو چه کومې قافلې پسې حضور پاک وتلې وو هغه د حضور پاک د زد نه وتلې وه او حضور پاک بغیر د جنگ نه واپس تشریف راوړو. په دې غزوه کنبی حضور پاک حضرت سائب بن

(۱) کشف الباری کتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين من القبل والدير.

(۲) التوضیح لابن الملتن: ۲۹۲/۵ عمدة القاری: ۱۰۱/۴.

(۳) صحیح مسلم کتاب الأدب والرفاق باب حدیث جابر الطویل رقم الحدیث: ۳۰۱۰.

(۴) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب إذا كان الثوب ضيقاً ينزر به رقم الحدیث: ۶۳۴.

(۵) صحیح مسلم کتاب الزهد والرفاق باب حدیث الطویل رقم الحدیث: ۳۰۱۰.

(۶) تاریخ الطبری: ۴۰۵/۲-۴۰۴ الکامل لابن اثیر: ۲۰۷/۲ سيرة ابن هشام: ۳۵۴/۲.

(۷) سيرة ابن هشام مع الروض الأنف: ۳۵۴/۲.

(۸) معجم البلدان ماده ینبع: ۴۵۰/۵.

(۹) طبقات ابن سعد، غزوة بواط: ۲۰۱/۲.

عثمان بن مظعون رضي الله عنه دَمَدِينِي مَنْوَرِي حَاكِم مَقْرَر كَرِي وَو (١) خُوْد اَبْن سَعْد دَ بِيَان مَطَابِق حَضْرَت سَعْد بِن مَعَاذ رضي الله عنه دَ مَدِينِي حَاكِم مَقْرَر كَرِي شَوِي وَو (٢)

قوله: فَحَبِطُ لَيْلَةٍ لِبَعْضِ أَمْرِي پوره عبارت به په تقدیری توگه سره داسې وی: «فَحَبِطُ لَيْلَةٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَجْلِ بَعْضِ حَوَائِجِي» په دې سفر کښې زه یوه شپه د خپل حاجت د پاره نبی کریم صلی الله علیه و آله ته راغلم. الأمر نه مراد د امور نه یو امر دې یعنی د څه کار یا د څه حاجت د پاره راغلم. دا امر د اوامر نه نه دې یعنی د احکاماتو نه د یو حکم د وجې نه راغلم. (٣)

اوس حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه د کوم کار په غرض د نبی کریم صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شوې وو؟ په دې باره کښې د مسلم په روایت کښې تفصیل موجود دې (٤) چه حضور پاک هغه او حضرت جابر بن صخر رضي الله عنه لیکلې وو چه هغوی دې د ډیرې اچولو په مقام باندې تللو سره د اوبو لتون او کړی او بندوبست دې او کړی. (٥)

قوله: فَأَشْتَمَلْتُ بِهِ: حضرت جابر رضي الله عنه د خپل حالت خبر ورکولو سره بنائې چه زما په بدن باندې هم یوه کپړه وه د کومې نه چه ما اشتمال کړې وو. علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني چه دې ځانې «فَأَشْتَمَلْتُ» ونیلو تعبیر اختیارولو کښې څه نقص دې. ځکه چه هغه د خپلې کپړې دواړه پلونه د خپل زڼې لاندې کلک کړې وو. دې ته اشتمال نه شی ونیلې. هغه ته مسئله معلومه نه وه گنې په داسې حالت کښې کپړه ملا سره ترل پکار وو. (٦)

قوله: وَصَلَّيْتُ إِلَيْ جَانِبِهِ: ونی فرمائیل چه زه د حضور پاک په اړخ کښې اودریدم اومونځ مې اوکړو. په دې جمله کښې د «إِلَى» لفظ استعمال کړې شوې دې او «إِلَى» د انتهاء د پاره استعمالولې شی په دې ځانې کښې دا سوال پیدا کیږی چه په دې جمله کښې د انتهاء د معنی څه مطلب دې؟ او څه مقام دې؟ مناسب خودا چه داسې ونیلې وې (صلیت فی جانبه) نوددې جواب دادې چه «إِلَى» په دې ځانې کښې «فِي» په معنی کښې دې اوداسې اکثر کیږی چه په کلام کښې یو حرف جر د دویم حرف جر په معنی کښې استعمالولې شی.

دویم جواب دادې چه دلته د صلیت کښې د انضمام د معنی تضمین دې یعنی دا جمله «صَلَّيْتُ مِنْهَا» إلی جانبه» ده. ددې بحث تفصیل دادې چه تضمین وائی یو اسم یا فعل کښې د بیل اسم یا فعل معنی استعمالول ددې حاصل او فائده دا وی چه کله فعل په خپل فعل اصلی کښې وی نو اکثر دهغې د پاره د یوصله استعمال صحیح نه وی لکه دلته چه د صلیت استعمال إلی سره کیږی اود صلی صله إلی نه راځی. نودلته به ونیلې کیږی چه صلیت، انضمام معنی ته متضمن دې اود انضمام صله

(١) سيرة ابن هشام غزوه بواط رقم الحديث: ٦٩٨، ٢٥١/٢ تاريخ الطبري: ٤٠٥/٢.

(٢) طبقات ابن سعد غزوه بواط: ١٠/٢ البداية والنهاية: ٢٤٦/٣.

(٣) شرح الکرمانی: ١٩/٤ عمدة القاری: ١١٠/٤ الكنز المتواری: ٢٧/٤.

(٤) صحیح مسلم کتاب الزهد والرفاق باب حدیث الجابر الطویل رقم الحدیث: ٣٠١٠.

(٥) فتح الباری: ٦٢٢/٢ الكنز المتواری: ٢٧/٤.

(٦) فیض الباری: ١٤/٢ انوار الباری: ١٠٤/١١.

الی استعمالیږي. نوجمله «صلیت متنها الی جانبه» په معنی کښې به وی. دکوم مطلب چه دادې ما د حضور پاک اړخ سره ملاؤ مونځ اوکړو.

دریم جواب دا ورکړې شوې دې چه الی په دې خانی کښې د انتها دپاره دې او هم په دغه معنی کښې استعمال شوې دې. په دې صورت کښې به جمله داسې شي «صلیت متنها الی جانبه» ددې مطلب به دا شی چه زه د حضور پاک اړخ ته اورسیدم مونځ مې اوکړو. (۱)

قوله: «فلما انصرف:» بیا چه کله حضور پاک راتاؤ شو یعنی کله چه حضور پاک دمانځه نه فارغ شو او د قبلي د طرف نه تاؤ شو. (۲)

قوله: «هالسری:» السری د سین ضمه او الف مقصوره سره د شپې وخت کښې تگ ته وانی. په دې خانی کښې د سري د وجود سوال اونه کړې شو بلکه د سري د سبب باره کښې سوال کړې شوې دې یعنی اې جابر! ستا د شپې په وخت د راتلو څه سبب دې؟ او د حضور پاک د طرف نه دا سوال ځکه اوکړې شو چه په عام توگه دغه وخت د چا د تگ راتگ نه وی. (۳)

قوله: «ما هذا الاشمال الذي رأيت؟» د اشمال مطلب خو هم دغه دې چه د یوې کپړې په ذریعه سره خپل بدن راانگارل بیا که چرې دا راانگارل داسې وی چه د ضرورت په وخت خپل لاس د خادر نه راویستل ممکن وی نواشمال کول جائز دی. لیکن یو صورت د اشمال ناجائز هم دې هغه دادې چه د پوره بدن نه کپړه داسې راتاوول چه د ضرورت په وخت په آسانتی سره لاس راویستی نه شی تردې چه د لاس راویستلو دپاره د خادر پلو اوچتول وی. د کوم د وجې نه چه ستر بنکاره کپړی دې اشمال ته اشمال صماء او اشمال ممنوع وانی. (۴)

په مذکوره حدیث کښې د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه «فاشملت» وئیل او د حضور پاک «ما هذا الاشمال» وئیلونه متبادر معنی خو هم دغه جوړیږي چه کیدې شی هغه د اشمال صماء والا صورت جوړ کړې وو دکوم د وجې نه چه حضور پاک د هغه نه سوال اوکړو. (۵)

دویمه خبره دلته د «ما هذا» نه سوال استفهامی انکاری دې د کوم مطلب چه به دا جوړیږي چه حضور پاک لکه چه داسې او فرمانیل چه تاله داسې اشمال نه وو کول پکار. (۶)
لیکن حقیقت دادې چه دلته د حضور پاک سوال د اشمال صماء د وجې نه نه وو لکه څنگه چه د حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه قول ذکر کړې شوې دې چه دلته ناقص تعبیر استعمال کړې شوې دې. هغه داسې چه اشمال صماء خو هغه وخت ممکن وی کله چه کپړه لویه او ارته وی خود حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه سره خو کپړه وړه وه لکه چه وړاندې هغوی پخپله «کان ثوباً یعنی ضاق»

(۱) شرح الکرمانی: ۲۰/۴ عمدة القاری: ۱۰۱/۴ إرشاد الساری: ۲۰/۲.

(۲) شرح الکرمانی: ۲۰/۴ عمدة القاری: ۱۰۱/۴ إرشاد الساری: ۲۰/۲.

(۳) شرح الکرمانی: ۲۰/۴ فتح الباری: ۲۳/۶ الکونثر الجاری: ۴۲/۲.

(۴) فتح الباری لابن رجب: ۴/۲ فیض الباری: ۱۱/۲ إرشاد الساری: ۲۰/۲.

(۵) التوضیح لابن ملقن: ۲۹۲/۵ شرح ابن بطلال: ۲۱/۲.

(۶) فتح الباری: ۲۳/۲.

ونیلې دې (۱) چنانچه ونیلی به شی چه حضرت جابر رضی اللہ عنہ صورتاً اشتمال کړې وو هغه داسې چه هغوی سره کپړه وړه وه د دغه کپړې استعمال په دې صورت کښې په توگه د اشتمال نه وو کیدل بلکه دا د لنگ په طریقہ ترل وو او هغه د مسنلې د نه معلومیدو د وجې نه دا وړه کپړه د اشتمال په طرز د خپل بدن نه راتاؤ کړې وه. په دې باندې حضور پاک د انکار په غرض تپوس او کړو چه ای جابر دا د اشتمال په شان شکل دې ولې جوړ کړې دې؟

هم دا خبره امام مسلم رضی اللہ عنہ په صحیح مسلم کښې بیان کړې ده چه د حضور پاک د انکار سبب دا وو چه کپړه وړه وه اودا کپړه حضرت جابر رضی اللہ عنہ د اشتمال په توگه اچولې وه. دکوم په وجه چه ستر په پوره طریقہ پتول مشکل وو نو حضور پاک هغوی ته د مسنلې صحیح صورت او خودلو چه اشتمال په هغه صورت کښې وی کله چه کپړه کولاؤ وی خو چه کله کپړه وړه وی نو هغه وخت دغه کپړه د لنگ په شان ترل پکار دی. ځکه چه اصل مقصد دستر پتول دی او هغه په وړه کپړه کښې هم د لنگ په شکل کښې کیدې شی. (۲)

د مسلم شریف د روایت الفاظ دا دی «وكانت علی بردة، ذهبت أن أخالف بين طرفيها، فلم تبلغ لي، وكانت لها ذهاب فنكتها، ثم خالفت بين طرفيها، ثم تواقصت عليهما، ثم جئت حتى قمت عن يسار رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأخذ بيدي فأدارني، حتى أقامني عن يمينه، ثم جاء جابر بن صخر فتوضأ، ثم جاء فقامر عن يسار رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم يدينا جميعاً، فذفَعَنَا حتى أقامنا خلفه، فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يرمقني وأنا لأشعر، ثم فطنت به، فقال هكذا يهدى، يعني شد وسطك، فلما فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: يا جابر! قلت: لبيك، يا رسول الله! قال: إذا كان واسعاً فخالف بين طرفيه، وإذا كان ضيقاً فأشددته على حقوك» (۳)

د دې عبارت مفهوم دا دې چه حضور پاک د مانخه دپاره اودریدو زما په بدن باندې یو وړوکی خادر وو. ما دهغې دواړه غاړې راواړولې او هغه مې په خپل سټ پورې اوترلو. دې نه پس زه راغلم او د حضور پاک گس طرف ته اودریدم. حضور پاک زما لاس او نیولو او تاوولو سره ئی نسی طرف اودرولم. بیا جابر بن صخر رضی اللہ عنہ راغلو هغوی هم اودس او کړو اود حضور پاک گس طرف ته اودریدو. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زمونږ د دواړو لاسونه او نیول شاته ئی کړو. او خپل خان پسې شاته اودرولو. بیا حضور پاک ماته نیغ کتل شروع کړل دکوم چه ماته علم اونه شو دې نه پس ماته خبر اوشو. حضور پاک په خپل لاس مبارک سره اشاره او کړه چه خپله شا اوتره (دې دپاره چه پرده بنکاره نه شی). کله چه حضور پاک د مانخه نه فارغ شونو حضور پاک اوفرمانیل ای جابر انوماعرض او کړو حاضر یم یا رسول الله حضور پاک اوفرمانیل کله چه خادر ارت وی نو هغې دواړه غاړې راواړه وه او چه کله تنگ وی نو دا په ملا باندې اوتره.

قوله: «كان ثوباً» لکه چه جابر رضی اللہ عنہ اوفرمانیل «كان الذي اشتملت به ثوباً واحداً»، یعنی هغه کپړه په کومې سره چه ما اشتمال کړې وو هغه یوه کپړه وه. ثوباً منصوب دې دکان خبر کیدو په وجه. دا بوذر او کریمه رحمهما الله په روایت کښې ثوب دې رفع سره. په دې صورت کښې به دا کان تامه وی او ثوب د دې فاعل او اسماعیلی دلته دیولفظ اضافه هم نقل کړې ده. هغه دې ضیقاً یعنی «كان ثوباً ضيقاً» (۴)

(۱) فیض الباری: ۱۴/۲ انوار الباری: ۱۰۴/۱۱.

(۲) فتح الباری: ۶۲۳/۲.

(۳) صحیح مسلم کتاب الزهد والرفاق باب حدیث الجابر الطویل رقم الحدیث: ۳۰۱۰.

(۴) شرح الکرمانی: ۴/۲۰۴ فتح الباری: ۶۳۲/۲ عمدة القاری: ۱۰۱/۴ ارشاد الساری: ۲۰/۲.

حضرت علامه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی دے خانی کنبی دَ ثوباً صفت واحداً راویستل صحیح نہ دی لکہ چہ امام شہاب الدین ابوالعباس احمد قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ چہ راویستی دے (۱) خکہ چہ دامقام د یوی کپری تنگوالی د ورې کیدو روان دے. پھ دے وجه مناسبت ہم دادی چہ دے خانی دَ ثوباً صفت ضیقاً سره اوویستلی شی یعنی «کان ثوباً ضیقاً» (۲) پدے خانی ثوب دَرَفَع صورت کنبی دکان تامه گر خولوسره حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چہ کلہ کان تامه دے نوییا دَ خبر ضرورت نشته دے (۳)

په دے باندے علامه البدر الدمامینی رحمۃ اللہ علیہ په دے دوارو حضراتو باندے اعتراض کولوسره ونیلی دی چہ کان تامه جوړولوسره د دے په فاعل باندے اقتصار کول مناسب نہ دی. خکہ چہ د حضرت جابر رضی اللہ عنہ صرف «کان ثوب» سره به د حضور پاک د سوال جواب نه جوړیږی بلکه جواب خو به د خبر ورکولو صورت کنبی جوړیدے شی. نومناسب هم دغه دی چہ هم ددے مقام مناسب څه تقدیر رااوویستلی شی په دے وجه په اکثر نسخو کنبی په دے مقام باندے یعنی ضاق ونیلوسره د مقام وضاحت کړی شوې دے (۴)

د آرتې کپری استعمالولو طریقه: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ ته ارشاد او فرمائیلو «فإن کان واسعاً فالتحف به» که چرې کپره لویه او ارته وی نو د هغې التحاف کوه. په دے صورت کنبی علامه قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ دا لیکلی دی چہ د کپری یوه غاړه د لنگ په شکل کنبی راغونډ کړه او دویم پلو په اوږه باندې واچوه. (۵)

د تنگې کپری استعمالولو طریقه: حضور پاک حضرت جابر رضی اللہ عنہ ته او فرمائیلو که چرې کپره تنگه یا وره وی نو په هغې سره لنگ تړه. (۶)

قوله: فاتزر به: اتزر د باب افتعال نه د امر حاضر معروف واحد صیغه ده. د اللفظ انتزر دے رومی همزه د باب افتعال نه دے او دویم همزه د فعل حرف اصلی دے. دا همزه په تاء سره بدل کړو تاء کنبی مدغم کړو، اتزر شو (۷)

د حدیث مبارک نه مستنبط احکام: د مذکورہ حدیث نه دا احکام مستنبط کیږی:

- ① د چاد سوال په جواب کنبی صرف د او یا نه په خانی مکمل تفصیل ذکر کول نه صرف جائز دی بلکه اکثر زیات فائده مند ثابتیږی. ② په غرض د جوانج د شپې په وخت چا له تلل جائز دی. ③ د مونغ شوق او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ملگرتیا او اقتداء کنبی د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم مونغ کول هم معلومیږی ④ په مانځه کنبی قلیل عمل سره څوک خبردار کول هم ثابت دی. ⑤ د مانځه نه پس راتلونکې

① إرشاد الساری: ۲۰/۲.

② فیض الباری: ۴/۲ انوار الباری: ۱۱/۱۰۴.

③ فتح الباری: ۲/۲۳ عمدة القاری: ۴/۱۰۱.

④ إرشاد الساری: ۲۰/۲.

⑤ إرشاد الساری: ۲۰/۲.

⑥ حدیث باب رقم الحدیث: ۳۶۱.

⑦ شرح الکرمانی: ۴/۲۰ عمدة القاری: ۴/۱۰۲-۱۰۱ إرشاد الساری: ۴/۲۰ تحفة الباری: ۱/۲۸۸.

مقصد په صراحت سره معلومول هم ښکاره شوی. ⑥ په یو خطا باندې نرم انداز سره متصل پوهه کول هم معلومېږي. (۱)

د حديث ترجمه الباب سره مطابقت: د مذکور حديث ترجمه الباب سره مطابقت آخری جسته «وان كان ضيقاً فأنزله» سره ښکاره دي. (۲)

الحديث الثاني

[٢٥٥] - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: كَانَ رِجَالٌ يُصَلُّونَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَاقِدِي أَرْهَمُ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ، كَهَيْئَةِ الصَّبِيَّانِ، وَيُقَالُ لِلنِّسَاءِ: «لَا تَرْفَعْنَ رُءُوسَكُنَّ حَتَّى يَسْتَوِيَ الرَّجَالُ جُلُوسًا» (٣) [٥٥٤، ٤٨١]

ترجمه: حضرت سهل بن سعد ساعدی رضي الله عنه فرماني چه څه خلقو حضور پاك سره داسې مونځ كولو چه هغوی خپل ازار (لنگ څاډرونه وغيره) خپلو سټونوسره داسې تړلې وو لكه چه د ماشومانو په سټونوكښې كپړې تړلې شي او حضور پاك به ښځوته فرمائيل چه تركومي پورې سړي پاسي اوناست نه وي ترهغه وخته پورې تاسو د سجدې نه سر مه اوچتونئ.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدي البصري رضي الله عنه دي. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه او كتاب العلم باب من خص بالعلم قومًا دون قوم كراهية أن لا يغفوا كنبی تیره شوي ده. (۴)

يحيى: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمي رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه كنبی تیر شوي دي. (۵)

سفيان: دا مشهور تابعي ابو عبد الله سفيان بن سعيد ثوري كوفي رضي الله عنه دي. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب علامة المنافق په دویم حديث كنبی تیره شوي ده. (۶)

(۱) عمدة القارى: ١٠٢/٤ شرح الكرماني: ٢٠/٤.

(۲) عمدة القارى: ١٠٠/٤ منار البارى: ٣٧٩/١.

(۳) أخرجه البخارى فى الصلاة باب عقد الإزار على القفا، وفى باب هذا، وفى صفة الصلاة باب عقد الثياب وشدها، رقم الحديث: ٨١٤ وفى العمل فى الصلاة باب إذا قيل للمصلى، تقدم أو انتظر، فانتظر لابس رقم الحديث: ١٢١٥ ومسلم فى الصلاة باب خروج النساء المصليات وراء الرجال رقم الحديث: ٤٤١ وأبو داود فى الصلاة باب الرجل يعقد الثوب فى القفا رقم الحديث: ٦٣٠ والنسائى فى القبلة باب الصلاة فى الإزار رقم الحديث: ٧٦٧ وجامع الأصول كتاب الصلاة رقم الحديث: ٤٦٠/٥، ٣٦٤٥.

(۴) كشف البارى: ٢/٢، ٥٨٨/٤.

(۵) كشف البارى: ٢/٢.

ابوحازم: دا سلمه بن دينار الاعرج الزاهد المدني رضي الله عنه دې د دوى كنيته ابو حازم دې. د دوى حالات كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه كنيته تيرشوى دى. (١)
سهل: دا ابن سعد الساعدي ابو العباس الانصارى الخزرجى رضي الله عنه دې. د دوى حالات هم كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه كنيته تيرشوى دى. (٢)

شرح حديث

مذكوره حديث امام بخارى رضي الله عنه «باب عقد الإزار على القفا في الصلاة» كنيته تعليقا نقل كرهى وو اوس نى په دې باب كنيته سندا ذكر كوى. د دې حديث په سند كنيته سفيان نه مراد سفيان بن عيينه دې كه سفيان الثوري؟ په دې كنيته اختلاف دې خكه چه دا دواړه حضرات د ابو حازم رضي الله عنه نه روايت كوى لكه چه علامه كرمانى رضي الله عنه او شيخ الاسلام زكريا الانصارى رضي الله عنه ذكر كړئ دى. (٣)
ليكن علامه قسطلانى رضي الله عنه د سفيان بن عيينه رضي الله عنه احتمال رد كړې دې او په سفيان الثوري رضي الله عنه باندې جزم كړخولې دې. (٤) او علامه عيني رضي الله عنه هم د حافظ مزى رضي الله عنه په حواله سره هم په دې باندې جزم كړې دې لكه چه په اطراف كنيته حافظ مزى رضي الله عنه تصريح كړې ده. (٥)
دا حديث امام مسلم رضي الله عنه «(عن أبي بكر بن أبي شيبة عن وكيع)» (٦) ابو داؤد رضي الله عنه «(عن محمد بن سليمان الأنباري عن وكيع)» (٧) او نسائي رضي الله عنه «(عن عبد الله بن سعيد عن يحيى)» په سند سره روايت كړې دې. (٨) په دې كنيته د سنن ابى داؤد د روايت الفاظ لېشان مختلف دى او هغه دادى: «(عن سهل بن سعد) قال: رأيت الرجال عاقدي أزدهم في أعناقهم من ضيق الأزار خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم في الصلاة كما مثال الصبيان، فقال قائل: يا معشر النساء لاترفعن رؤوسكن حتى يرفع الرجال».

قوله: «كان رجال يصلون مع النبي صلى الله عليه وسلم: سهل بن سعد رضي الله عنه او فرمانيل چه خلقوبه نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره مونځ كولو په رجال كنيته د تنوين باره كنيته علامه كرمانى رضي الله عنه فرماني چه دا د تنوين يا تبويض دپاره دې. يعنى بعض الرجال، كه چرې دا معرفه ذكر كړې شوې وې نو دا به په استغراق باندې دلالت وو كوم چه دمقصود نه خلاف وو. (٩)

(١) كشف الباري: ٢٧٨/٢.

(٢) كشف الباري كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه.

(٣) كشف الباري كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه.

(٤) شرح الكرمانى: ٢٠/٤ تحفة الباري: ٢٨٨/١.

(٥) إرشاد السارى: ٢٠/٢.

(٦) عمدة القارى: ١٠٢/٤ تحفة الأشراف سهل ابن سعد رقم الحديث: ٤٦٨١، ١٠٥/٤.

(٧) صحيح مسلم كتاب الصلاة باب خروج النساء المصليات وراء الرجال رقم الحديث: ٤٤١.

(٨) سنن أبى داؤد كتاب الصلاة باب الرجل يعقد الثوب فى القفا رقم الحديث: ٦٢٨.

(٩) سنن النسائي كتاب الصلاة باب الصلاة فى الإزار رقم الحديث: ٧٦٧.

(١٠) شرح الكرمانى: ٢١/٤.

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی ہے کہ رجال کنبی تنوین ذ تنويع ذ پاره دي چه دذي خبري تقاضا کوي چه بعض رجال یعنی بعض سرو به داسي کول اوبعض به دذي خلاف کول. اود ابوداؤد يه روايت کنبي الرجال معرف بالام دي او په دي کنبي لام ذ جنس ذپاره دي کوم چه ذ نکره په حکم کنبي وي (۱)

علامه عینی رحمته الله د دوارو حضراتو قول نقل کولونه پس ليکي چه زه وایم کوم خه چه ذ ابوداؤد په روايت کنبي ذکر دی هغه داخبره رد کوي کوما. چه دا دواره حضرات فرمائی او هغه الرجال معرف بالام دي (۲)

علامه سهارنپوری رحمته الله ليکي چه الرجال کنبي لام دعهذ ذپاره دي. دي نه مراد بعض الرجال دي اود دي رجال نه مراد اصحاب صفة دي (۳)

قوله: عاقدی ازهم علمی اعناقهم کهيئة الصبيان مراد دادې چه هغه سرو به خپلي خادري په خپلو ستونو کنبي داسي ترلې لکه ماشومانوته دهغوي په غاړه کنبي کپړه ترلې شوه دي ذپاره چه هغه کپړه کولاؤ نه شی. عاقدی مضاف دي ازهم طرف ته. اصل کنبي عاقدین وو ذ اضافت ذ وجي نه نون پريوتلو او اؤذ جمع ذ الإزار.

دا جمله منصوب ده د حال کيدوؤ وجي نه او دا هم ممکن دی چه دذي نصب د کان خبر کيدو په وجه وي (۴)

د بخاری په دي روايت کنبي «کهيئة الصبيان» الفاظ دي اود ابوداؤد په روايت کنبي «کامثال الصبيان» الفاظ دي او معنی ذ دوارو تقریبا هم يوه ده لکه چه د ماشومانو غاړه کنبي غوټه تر لوسره زور بندولې شی هم دغه شان دي سرو ذ خپلو کپړو غوټې په خپلو ستونو باندي لگولې وي (۵)

قوله: وقال للنساء: لا ترفعن رؤوسكن حتى يستوي الرجال جلوساً اوبنخوته نی اوفرمانیل چه تاسو په مانخه کنبي د سرو د سجدي نه د اوچتيدونه وړاندي خپل سرو نه مه اوچتونې ذ سنن ابوداؤد په روايت کنبي دي «قال قائل» دا قائل څوک وو؟ په دي کنبي دوه احتمال دي چه دا قول ذ نبی کریم صلی الله علیه و آله وي يا د حضور پاك په حکم سره ذ بل چاوی (۶)

حضرت سهارنپوری رحمته الله ليکلي دي چه ذ قال فاعمل حضرت بلال رضي الله عنه دي (۷) کشميهنی رحمته الله په روايت کنبي «وليقال للنساء» الفاظ دي (۸) او د نسائي رحمته الله په روايت کنبي دي «فقيل للنساء» الفاظ دي (۹)

(۱) فتح الباری: ۶۲۳/۲

(۲) عمدة القاری: ۱۰۲/۴

(۳) بذل المجهود: ۵۶۱/۳

(۴) شرح الکرمانی: ۲۰/۴ عمدة القاری: ۱۰۹۲/۴ إرشاد الساری: ۲۰/۲ بذل المجهود: ۵۶۲/۳

(۵) سنن أبي داؤد رقم الحديث: ۶۲۸

(۶) سنن أبي داؤد رقم الحديث: ۶۲۸

(۷) بذل المجهود: ۵۶۲/۳

(۸) عمدة القاری: ۱۰۲/۴

(۹) سنن النسائي كتاب الصلاة باب الصلاة في الإزار رقم الحديث: ۷۶۷

او حضرت ابوداؤد رضي الله عنه حضرت اسماء رضي الله عنها نه يو روايت په دې الفاظو سره نقل کړې دې. «سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من كان منكم يؤمن بالله واليوم الآخر، فلا ترفع رأسها، حتى يرفع الرجل رؤوسهم، كراهية أن تهن عورات الرجال» (١) په دې روايت كښې تصريح ده چه دا قول پخپله د نبی کریم صلى الله عليه وسلم دې «لا ترفعن رؤوسكن أي: لا ترفعن من السجود» (٢)

مراد دادې چه تاسو خپل سرونه دسجدي نه مه اوچتونې تردې چه سړي نيغ شی او کينې جالساً منصوب دې د حال كيدو د وجې نه اودا مصدر دې جالسون په معنی كښې (٣) بنڅو ته دغه حکم د کپړې د تنگوالی وړو کوالی او یا کمیدو د وجې نه ورکړې شو. دې دپاره چه که چرته ستر بنکاره وی نوچه د چا نظر په پتو اندامونوباندې اونه لگي (٤) حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرمائی چه دې نه معلومېږي چه که چا په خپلو اندامونوباندې کپړه رانغښتې وی او پټ کړې وی اود بنکته کتلو په صورت کښې د ستر والا اندامونه بنکاره شی نو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې. یعنی د بنکته طرف نه هم پرده کول ستر پټول واجب نه دی (٥) دغه شان علامه عینی رضي الله عنه د ابوداؤد په شرح کښې ليکي که چرته د هوا په وجه د مونځ گزار دستر والا اندامونه بنکاره شی او بیا هم په هغه ځانې بغير د څه تاخير نه خپلې ځانې ته واپس شی نو په دې سره څه حرج نه کيږي. خو که د رکن د ادا کيدو په وخت برابر يو اندام بنکاره پاتې شی نومونځ فاسد کيږي (٦)

دمذکورې حديث ترجمه الباب سره ربط: ددې حديث شريف ترجمه الباب سره مناسبت داسې دې چه دبنڅو د سجدي نه د سر اوچتولو نه منع کولو وجه دا وه چه سرو سره به کپړه تنگه وه مکمل ستر پټول به ورته گران وو. په دې وجه بنڅې منع کړې شوې چه د سرو نه اول خپل سر دسجدو نه مه اوچتونې دې نه معلومه شوه چه سرو سره به کپړه تنگه وه اوهم دغه خبره په ترجمه الباب کښې ذکرده.

٦-باب: الصَّلَاةُ فِي الْجُبَّةِ الشَّامِيَّةِ

داباب دې په هغه جبه کښې د مونځ کولو په بيان کښې کومه چه د شام جوړه شوې وی

قوله: جِبَّةٌ: دجيم په ضمه او باء مشدد فتحه سره دې (ثوب مقطوع الكم طويل، يلبس فوق الثياب، وجمعه جِبَّ وَجَبَّ) (٧)

جبه داسې لباس دې چه د کپړو دپاسه اغوستلې شی ددې لستونزې کټ شوې وی اودا اوږده وی ددې جمع جِبَّ او جَبَّ راځي.

(١) سنن أبي داؤد كتاب الصلاة باب رفع النساء إذا كن مع الرجال رؤوسهن من السجود رقم الحديث: ٨٥١

(٢) شرح الكرمانی: ٢١/٤ عمدة القاری: ١٠٣/٤.

(٣) شرح الكرمانی: ٢١/٤ عمدة القاری: ١٠٣/٤.

(٤) شرح ابن بطلال: ٢٠/٤ شرح الكرمانی: ٢١/٤ عمدة القاری: ١٠٣/٤ شرح النووي عنی صحيح مسلم: ٣٨٠/٤.

(٥) فتح الباری: ٢٣/١ العالم کبریة كتاب الصلاة الباب الثالث فی شروط الصلاة الفصل الأول: ٦٥/١ بدائع الصنائع: ٢١٩/١ الفقه الإسلامي وأدلته: ٧٤٣/١.

(٦) شرح أبي داؤد للعینی رقم الحديث: ١١٠٦١/٣ ١٥٨ الفقه الإسلامي وأدلته: ١٠٣٣/٢.

(٧) أقرب الموارد، المادة ج.ب.ب. ب. ١٠/١٠٠ لسان العرب: ١٦٢/٢-١٦١ معجم الصحاح ص: ١٥١.

قوله: الشام: دا د عربو یومشهور ملک دې درومی همزه فتح سره او دویم همزه سکون یعنی الف سره اودا دهمزه فتحه سره لوستل هم جائز دی. دې ملک ته د انبیاء زمکه وائی د حضور پاک په زمانه کښې دا د کافرو ملک وو. (۱)

قوله: الحجة الشامية: نه مراد داسې جبهه ده کومه چه د شام د ملک جوړه وی او چونکه د شام ملک د کافر ملک وو په دې وجه په نورو الفاظو کښې داسې ونیلې شی چه داسې جبهه کومه چه کافرانو تیاره کړې وی. د الشامية صفت نه دا خبره مقصود ده چه د کافرانو تیاره کړې شوې کپړه. خکه چه الشام دار الکفرو، مطلقاً صرف د شام والو تیاره شوې کپړه مراد نه ده. بلکه په ترجمه الباب کښې ددې لفظ ذکر صرف په حدیث مبارک کښې راغلې لفظ شام په رعایت سره دې او مراد ترې د هر کافر تیاره کړې شوې کپړه ده. په دې شرط چه هغې کښې د نجاست کیدل متحقق نه شی. که د دغه کپړو نجس کیدل ثابت شی نو بیا هغه پاکول ضروری دی. (۲)

د ترجمه الباب مقصد: علامه ابن بطال رحمته الله علامه کرمانی رحمته الله علامه ابن رجب حنبلی رحمته الله حافظ ابن حجر رحمته الله علامه عینی رحمته الله علامه احمد بن اسماعیل الکورانی رحمته الله علامه قسطلانی رحمته الله اوشیخ الاسلام زکریا الانصاری رحمته الله ددې ترجمه الباب مقصد دا بیان کړې دې چه د غیر مسلم د لاس جوړ شوې لباس کښې مونځ کول جائز دی. که هغوی دغه کپړې په خپل ملک کښې تیار کړې وی او د هغه ځانې نه راغونښتي وی او که په دارالاسلام کښې تیارې کړې وی (۳)

د حضرت مولانا کشمیری صاحب رحمته الله رائي: حضرت مولانا نور شاه کشمیری رحمته الله فرماني چه د ترجمه الباب او حدیث الباب دواړو په ظاهره او مقصد اولی دادې چه د کافرانو د وضع قطع کپړې هم د مونځ په وخت کښې استعمالولې شی لکه څنگه چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مبارک شامی جبهه استعمالوله خکه چه هغه وخت شام د رومیانو لاندې اود کافرانو په قبضه کښې وو او هلته به هم د رومیانو د طرز لباس استعمالیدلو: دویم ضمني او ثانوی مقصد اهام کیدې شی چه د کافرانو جوړ شوې یا داستعمالی کپړو استعمالول بغیر د وینځلو په مانځه کښې استعمالولې شی که نه؟ دکوم طرف نه چه امام بخاری رحمته الله پس د ترجمه په آثار سره اشاره کړې ده. د حضرت شاه صاحب رحمته الله رائي داده چه دامام بخاری رحمته الله مخې ته رومی مقصد هم وضع قطع دې کوم چه د حدیث الباب هم منطوق او منصوص مطابق دې اودویمه خبره ضمني او د ثانوی درجې ده.

ددې په خلاف شارحین بخاری (لکه څنگه وړاندې تیر شو) د کافرانو د لباس طرف ته پاکوالي او پلیتوالي مقصود گرځولې دې اود وضع او قطع طرف ته نی هیڅ تعارض نه دې کړې حالانکه په حدیث باب کښې ټولې خبرې هم دې سره متعلق معلومیری چه حضور پاک شامی جبهه اچولې وه. دکوم چه لستونږی تنگ وو د اودس په وخت حضور پاک دا پورته نه کړې شو نو حضور پاک خپل لاسونه د

(۱) معجم البلدان تذکرة الشام: ۳/۳۱۱ شرح الکرماني: ۴/۲۱ تحفة الباری: ۱/۲۸۸.

(۲) شرح ابن بطال: ۲/۳۲ عمدة القاری: ۴/۱۰۳ ارشاد الساری: ۲/۲۱ تحفة الباری: ۱/۲۸۸.

(۳) شرح ابن بطال: ۲/۳۲ فتح الباری لابن رجب: ۴/۳۸ فتح الباری لابن حجر: ۲/۲۲ عمدة القاری: ۴/۱۰۳ الکونر الجاری: ۲/۴۳ ارشاد الساری: ۲/۲۲ تحفة الباری: ۱/۲۸۸.

لستونرو لاندې راویستل اوبیانی اودس اوکړو. لهذا په حدیث باب کنبې په ظاهر طهارت او نجاست د کافرانو لباس سره هیڅ تعارض نشته دې البتہ ضمناً دغه خبره ضرور راوتلې شی. (۱)

د شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ رائی: زما اود شارحینورائی ده چه دکافرانو د لاس جوړې شوې کپړې، داغوستلو جواز ثابت کوی دی. چونکه کافرانو به د نجاست او طهارت څه پرواه نه کوله لهذا دهغوی د لاس جوړې شوې کپړې استعمالول منع کیدل پکار دی، نو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددې جواز ثابتوی. دحضرت امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ نه صرف کراحت نقل دې اود امام مالک رحمۃ اللہ علیہ په نیز په وخت کنبې دننه راگرخول دی اود جمهورو رائی داده چه اصل طهارت دې په دې وجه د دې اغوستل جائز دی.

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ هم جمهورو سره دې اود بعض مشائخ درس رائی داده چه په دې ترجمه سره دهغه کپړو داغوستلو جواز ثابتول دی کومې چه دکافرانو په هیئت سره جوړې وی لکه پتلون او کوټ وغیره مگر زما په نیز دا صحیح نه ده ځکه چه په روایت او آثار کنبې هیڅ یو څیز ددې مساعدت نه کوی. (۲)

حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ فرمانی چه دلته دوه څیزونه دي یوهغه دکوم طرف ته چه علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ اشاره کړې ده چه دا باب دې په هغه کپړو کنبې د مونځ د جواز په بیان کنبې کومې چه کافرانو جوړې کړې وی. (۳) اوددویمې خبرې طرف ته اشاره دحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دخبرې نه ملاویږی چه دا باب دې په هغه کپړو کنبې د مونځ جائز کیدو په بیان کنبې کومې چه دکافرانو وی خوچه دهغې نجس کیدل ثابت نه شی. (۴) یوه دریمه خبره دحضرت شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ نه ملاویږی چه دکافرانو په وضع قطع سره جوړشوی لباس کنبې د مونځ د جواز حکم. (۵)

دکافرانو جوړشوی لباس د استعمال حکم: د جمهور علماء کرامو په دې باره کنبې مسلک دادې چه کومې کپړې کافرانو تیارې کړې وی جوړې کړې وی یا گنډلې وی نو دهغه کپړو په مانځه کنبې استعمال او بهر د مانځه نه استعمال صحیح دې. ځکه چه دمذکوره باب باره کنبې پخپله دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ الفاظ دادی: (انما اولنا بهذا لأن الباب معقود لجواز الصلاة في الثياب التي تنسجها الكفار ما لم تحقق نجاستها). (۱)

یعنی مذکوره باب قائم کړې شوي هم ددې دپاره دې چه د کافرانو تیارې کړې شوې کپړې اغوستلو سره د مونځ د جائز کیدو حکم معلوم شی. په دې شرط چه دا یقین وی چه دا کپړې نجس نه دی که په دې کنبې د نجاست کیدل ثابت شی نو مونځ به جائز نه وی لیکن په دې صورت کنبې د مونځ دعدم جواز به دهغه نجاست د وجې نه وی نه چه دکافرانو د لاس تیاریدو د لباس د وجې نه.

حضرت شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ فرمانی د جمهورو په نیز راجح دادی چه د کافرانو په تیارشوی لباسونو کنبې دهغې پاکولو نه بغير مونځ کول مکروه دی د مالکیه په نیز په وخت کنبې دننه دغه مونځ راگرخول ضروری دی اود وخت تیریدونه پس ضروری نه دی. اود صاحبینو په نیز ترکومې پورې چه په

(۱) فیض الباری ۱۵/۲ انوار الباری: ۱۱/۱۰۵.

(۲) الكنز المتواری: ۲۷/۴ تقریر البخاری: ۳۳۴/۲.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۳/۴.

(۴) فتح الباری لابن حجر: ۶۲۳/۲.

(۵) فیض الباری: ۱۵/۲ انوار الباری: ۱۰۵/۱۱.

(۶) عمدة القاری: ۱۰۳/۴ مرعاة المفاتیح رقم الحدیث: ۴۳۵، ۱۹۲/۸.

دې کښې نجاست ثابت نه شی تر هغه وخته پورې په دې کښې مونځ کول او نور اعمال کول ټول جائز دي او زموږ په نيز هم په دې قول فتوی ده. (۱)

د کافرانو استعمال شوو کپړو حکم: دويمه خبره دهغه کپړو استعمال ده کومې چه کافرانو استعمال کړې وي چه دهغې استعمال جائز دي که ناجائز؟ ځکه چه دکافرانو په نيز د نجاست يا طهارت څه معنی نه وي. چنانچه عين ممکن ده چه دهغوی استعمال شوې کپړې هم پاکې نه وي نو دغه کپړو استعمال باره کښې فقهاء کرام ليکي که چرې هغه داسې کپړې وي چه دکافرانو د ملکونو نه راځي اونوي وي اودهغوی استعمال شوې نه وي نو دې حکم وړاندې تير شوې دي چه دهغې د پاکوالي اوناپاکوالي مدار په هغه کپړو کښې دنجاست ثبوت يا عدم ثبوت باندې دي او که چرې هغه استعمال شوې وي نوبيا به کتلې شي چه هغه کپړې د بدن په پورتنني حصه کښې د استعمال دي يا د بنکته حصې. نو که هغه کپړې د بدن په پورته حصو کښې استعمالیږي لکه ټوښی پټکې سينه بند قميص څادر رومال وغيره نودغه کپړې بغير د وينځلو نه استعمالولو کښې هيڅ حرج نشته او که هغه کپړې د بدن په لاندينو حصو کښې استعمالیږي لکه پرتوگ، لنگ وغيره نو دهغې باره کښې امام احمد رضي الله عنه فرماني چه په دې قول کښې دوه احتمالات دي چه دهغه مونځ واپس راگرځول واجب دي. دا قول د مالکيه نه د قاضي صاحب رضي الله عنه دي اودويم قول (يعنی احتمال) د عدم وجوب دي دا قول د ابوالخطاب دي ځکه چه اصل طهارت دي کوم چه په شک باندې ختمیږي نه.

دامام ابوحنيفه رضي الله عنه امام شافعي رضي الله عنه نه د کراهت قول نقل دي. ځکه چه هغوی د نجاست نه د بچ کيدو خيال نه کوي لهذا پاچامه پرتوگ اولنگ وغيره استعمال مکروه دي. او قول راجح تير شوې دي چه اصل ثبوت نجاست دي. لهذا دکافرانو کپړې به وينځلو سره استعمالولې شي. (۲)

د کافرانو مشابهت اختيارولو حکم: لکه څنگه وړاندې معلومه شوه چه د علامه انور شاه کشميري رحمته الله عليه په نيز راجح دا دي چه په مذکوره حديث کښې د حضور پاک د جې شامبي کوم ذکر دي دهغې نه مقصد د غير مسلمو او کافرانو د وضع قطع د بعض خاص صورتونو اختيارولو جواز معلومول دي. ځکه چه کله د شاميانو د تنگو لستونو (کوم چه د تنگوالي د وجې نه پورته اوچتول مشکل وو د کوم د وجې نه چه حضور پاک خپلې متې د جې نه لاندي ويستلې) هغې طرف ته اشاره ده. په دې ځاني کښې د دې بحث کافي تفصيلي معلوماتو کښې موجود دي چه کافرانو سره په کومو څيزونو کښې ترکوم حده پورې مشابهت اختيارولو گنجانش دي اوترکومه حده پورې ممانعت دي؛ لاندي به کافرانو سره د تشبیه متعلق څه قدرې وضاحت کولې شي.

د تشبیه تعزيف: د تشبیه بالكفار باره کښې د ټولو نه زيات تفصيلي بحث حضرت مولانا قاري محمد طيب قاسمي صاحب رحمته الله عليه کړې دي. حضرت د اسلامي تهذيب او تمدن المعروف به «التشبه في الاسلام» په نوم سره د ۲۲۵ صفحاتو کتاب ليکلي دي حضرت اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه د دې کتاب باره کښې ليکي چه د تشبیه مسئله داسې مکمل اومدلل ما نه ده ليدلې ترکومو لطائفو پورې چه د ذهن تللو

(۱) الكنز المتواری: ۲۷/۴ تقریر بخاری: ۲/۳۳۴.

(۲) المغنی لابن قدامه کتاب الطهارة: ۱/۹۷ شرح الکبیر: ۱/۲۱ کشف القناع لابن یونس البهوتی الحنبلی: ۱/۴۷ تهذیب الفروق والقواعد السنية فی الاسرار الفقهية، الفرق التاسع والثلاثون والمائتان: ۴/۲۸۵ فتح القدير: ۱/۲۱۲-۲۱۱ حاشیه ابن عابدین کتاب الحیض مطلب فی الفرق بین الاستبراء والاستنقاء والاستنجاء: ۱/۵۶۵ الكنز المتواری: ۴/۲۸.

احتمال نه وو هغه رانېکاره شو د لرې نه د لرې شېبهات ختم کړې شو. (مجموعه رسائل حکيم الاسلام اسلامي تهذيب وتمدن: ۲۵/۵).

دې نه علاوه مولانا محمد ادریس صاحب کاندهلوی رحمته الله علیه په دې موضوع باندې ډیر په وضاحت سره خپل تصنیف سیرة المصطفی صلی الله علیه و آله کښې سیر حاصل خبرې اترې کړې دي چه په جدا رساله کښې هم چهاپ دي. حضرت کاندهلوی رحمته الله علیه د تشبه په تعریف کښې پنځه اقوال ذکر کړي دي دکوم نه چه د تشبه قباحتونو او مضرتونو اندازه لگولې شی.

① اول تعریف: خپل حقیقت خپل صورت او وجود پریخودو سره د بل قوم حقیقت د هغوی صورت او د هغوی په وجود کښې د ورگړو کیدو تشبه ده.

② دویم تعریف: خپله هستی د بل په هستی کښې فنا کولونوم تشبه ده.

③ دریم تعریف: خپل هیئت او وضع بدلولو سره د بل قوم وضع او هیئت اختیارولو نوم تشبه ده.

④ څلورم تعریف: خپل امتیازی شان پریخودل او د بل قوم امتیازی شان اختیارولو نوم تشبه ده.

⑤ پنځم تعریف: خپل او د خپلوانو صورت او سیرت پریخودل او د غیرو او یردو صورت او سیرت خپلولو نوم تشبه ده. (۱)

ددې دپاره چه شریعت مطهره دمسلم او غیرمسلم په مینځ کښې یو خاص قسم فرق کول غواړي. چه مسلمان به په خپله وضع قطع کښې اوسیدو کښې تگ راتگ کښې په غیرمسلم باندې غالب او د هغه نه به جدا وی. خانله او جدا توگه باندې به دمسلمان عبادت، معاملات او معاشرت وی. ظاهری علامت د دغه امتیاز دپاره ږیره او لباس مقرر کړې شو چه لباس ظاهری او خارجی علامت دي اوبه خپل انسانی بدن کښې ږیره اوسنت کول فرق کونکې گرځولې شوی دي. نبی کریم صلی الله علیه و آله موقع په موقع خپل صحابه کرام رضی الله عنهم دغیرمسلمو د مشابهت نه منع کړي دي. دې باره کښې لاتدې یوڅو احکامات ذکر کولې شی:

تشبه بالكفار سره متعلق د حضور پاک ارشادات: **دالله ﷻ د طرف نه د رسول الله ﷺ په واسطه سره امت محمدیه صلی الله علیه و آله دغیرمسلمو کافرانو یهودیانو اونصاری نه د لرې ساتلو په مختلفو مقاماتو کښې**

تلقین کړې شوي دي. مثلاً

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) (۲) یعنی اي د ایمان خاوندانو مه جوړه ونی یهودیان اونصاری دوستان، هغوی خپل

مینځ کښې دوستان دی د یوبل، اوڅوک چه تاسو نه دوستی اوکړی هغوی سره، نو هغه هم د هغوی نه دي، الله ﷻ هدایت نه کوی ظالمانو خلقوته. (۲)

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا) (۳) یعنی اي ایمان والو تاسو مه (کیرښی) د هغوی په شان څوک چه کافران شوی. (۳)

(۱) تشبه بالكفار لکاندهلوی ص: ۷ مکتبه حکيم الامت کراچی.

(۲) سورة المائدة: ۵۱.

(۳) تفسیر عثمانی، ص: ۱۵۰.

(۴) سورة آل عمران: ۱۵۶.

(۵) تفسیر عثمانی، ص: ۹۰.

سنن ترمذی کنبی یو روایت دی په کوم کنبی چه حضور پاک ارشاد فرمائیلې دې کوم سرې چه د اسلامی ملت نه علاوه یو بل ملت سره مشابهت اختیار کړی نو هغه زموږ نه نه دي، ارشاد او فرمائیلې شو چه تاسو یهود او نصاری سره مشابهت مه اختیاره ونی. (١)

«عن عمرو بن شعيب عن أبيه، عن جده، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لبس منا من تشبه بغيرنا، لا تشبهوا باليهود ولا بالنصارى» ددې حديث په شرح کنبی صاحب تحفة الاحوذی ليکی چه مراد دادې چه تاسو یهوديانو او نصاری سره دهغوی په یو کار کنبی هم مشابهت مه اختیاره ونی. (٢)

سنن ابی داؤد کنبی دی چه حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه کوم سرې د کوم قوم مشابهت اختیار کړی هغه به هم دهغوی نه وی. (٣) علامه سهارنپوری رحمته الله علیه فرمائی چه مشابهت عام دي که دخیر په کارونو کنبی وی او که د شر، آخری انجام به نی هم دهغوی سره وی په خیر یا شر کنبی. (٤) د من تشبه په شرح کنبی ملا علی قاری رحمته الله علیه ليکی چه کوم سرې مشابهت اختیار کړی د کافرانو فاسقانو فاجرانو یا بیا د نیکانو صالحانو په لباس وغیره کنبی (یا په بل څه صورت کنبی) هغوی به په گناه او خیر کنبی هم هغوی سره وی. (٥)

په یو بل حديث شریف کنبی دی په مونږ کنبی او مشر کانو کنبی فرق (علامت) په توپو باندې د پتکو تړل دی. یعنی مونږ په توپنی باندې پتکې ترو او مشرکان بغیر د توپنی نه پتکې تری. (٦)

د تشبه باره کنبی د صحابه گرامو او تابعین اثار: د حضرت عمر فاروق په دور حکومت کنبی چه کله د اسلامی سلطنت دائره خوریدله نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ددې خبرې فکر راگیر کړو چه د مسلمانانو د عجمیانوسره د گډوډ والی سره په اسلامی امتیازاتو کنبی څه فرق رانه شی. ددې خطري د مخې یو طرف ته نی مسلمانانوته ددې نه د بیج کیدو تلقین کولو نوبل طرف ته نی د غیر مسلمو د باره هم دستور قائم کړو. لکه چه د حضرت عثمان النهدي رضی الله عنه په روایت کنبی دی مونږ د عتبه بن فرقد رضی الله عنه سره په آذربيجان کنبی وو چه مونږ ته حضرت عمر رضی الله عنه یو خط راو لیکلو (په کوم کنبی چه دیر زیات احکامات او هدايات وو. دهغه ټولونه یو داهم وو چه) تاسو خپل خان د اهل شرك او اهل کفر د لباس او هیئت نه لرې اوساتنی. «عن أبي عثمان النهدي قال: كتب إلنا عمر بن الخطاب ونحن بأذربيجان مع عتبة بن فرقد: يا عتبة إنه ليس من كدك ولا كد أبيك ولا كد أمك، فأشبه المسلمین فی راحلهم ما تشبه منه فی رحلك ولأكمم والتعموزي أهل الشرك ولبوس الحرير..... الخ» (٧)

په یو بل روایت کنبی دی چه حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه ليکلی وو چه «أما بعد! فاتزروا وارقدوا واتعلوا.... وعلکم یلباس أبکم اسماعیل، ولأکمم والتعموزي العجم..... وتمعّدوا واخشوشوا واخولقوا... الخ» (٨)

(١) سنن الترمذی کتاب الاستئذان باب ما جاء فی کراهية إشارة اليد بالسلام رقم الحديث: ٢٦٩٥.

(٢) تحفة الاحوذی للمباکفوری: ٥٠٤/٧.

(٣) سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشهرة رقم الحديث: ٤٠٣٠.

(٤) بذل المجهد: ٥٩/٤.

(٥) مرقاة المفاتیح: ٢٢٢/٨.

(٦) سنن ابی داؤد کتاب اللباس رقم الحديث: ٤٠٧٨ مرقاة المفاتیح رقم الحديث: ٤٣٤٠، ٢١٥/٨.

(٧) جامع الأصول الكتاب الأول فی اللباس الفصل الرابع فی الحرير النوع الثاني، رقم الحديث: ٨٣٤٣، ٦٨٧/١٠.

(٨) شعب الإيمان لليهيقي، الملابس والزى رقم الحديث: ٥٧٧٦، ٢٥٣/٨.

ددي مفهوم دادې چه اي مسلمانانو د ازار او خادر استعمال کونې خپلنې اچونې اود جدامجد اسماعيل عليه السلام لباس (لنگي او خادر) لازم او نيسنې او خپل خان د عيش پرستني او عجميانو د لباس او دهغوي د وضع قطع او هيئت نه لرې اوساتني (هسي نه چه تاسو په لباس او وضع قطع کينې د عجميانو په شان نه شني) ... او پيرې زگي اوزرې جامې اچونې کوم چه د اهل تواضع لباس دي او بل طرف ته اهل نصاري او يهود دارالاسلام کينې د اوسيدلو په صورت کينې ني د ډيرو کارونو پابند کړل دکوم نه چه صفا معلوميدله چه په ډير مضبوط انداز کينې اسلامي طور طريقي او اسلامي اقدارو حفاظت کړې شوې دي.

چنانچه د شام د فتح په موقع د شام نصاري سره د عهد صلح نه پس کوم شرائط فيصله کړې شو هغه دا وو: «... وأن نؤقر المسلمين وأن نقوم لهم من مجالسنا إن أرادوا جلوساً ولا تشبه بهم في شيء، من لباسهم من قلفونهم ولا عمامة، ولا نعلين، ولا فرق شعر ولا نتكلم بكلامهم ولا نتكلم بكناهم ولا نركب السروج ولا نتقلد السيوف ولا نتخذ شيئاً من السلاح ولا نعمله معنا ولا ننقش خواتمنا بالعربية ولا نبيع الخمر وأن نلزم زينا حينا كنا وأن نشد الزنا نير على أوساطنا، وأن لا نظهر صليب على كناكنا ولا كنهنا في شيء من طريق المسلمين ولا أسواقهم وأن لا نضرب في كناكنا إلا خفيفاً وأن لا نرفع أصواتنا بالقرآءة في كناكنا في شيء من حضرة المسلمين وأن لا نخرج شعائير ولا بعوتاً ولا نرفع موتانا مع أمواتنا ولا نظهر النيران معهم في شيء من طرق المسلمين ولا نجاوزهم موتاناً... الخ»

په عهدنامه کينې د امان د مطالبه نه پس ددي لاندینو شرائطو د خيال ساتلو اقرار وو چه مونږ (د شام نصاري) به د مسلمانانو تعظيم او توقير کوو. او که چرې مسلمانان زموږ په مجالسوکينې کيناستل غواړي نومونږ به دهغوي دپاره مجلس پرېږدو. او مونږ به په يوکار کينې هم د مسلمانانو سره تشبه او مشابهت نه اختياره وو. نه په لباس کينې نه په پتکي کينې نه په خپلو کينې اونه دسر په لارويستوکينې. مونږ به د دوی په شان خبرې نه کوو اونه به د مسلمانانو په شان نومونه او کنيت ايرېدو او نه به په زين باندې په اس سورلي کوو، نه به تورې رازورنده وو نه به څه قسم وسله جوړه وو اونه به نې راوچتوو او نه به په خپلو مهرورنو باندې عربي نقش کنده کوو اونه به د شرابو کاروبار کوو اود سرد وړاندې حصي ويښته به کتې کوو اومونږ چه کوم خاني کينې هم اوسېږو په خپله وضع باندې به يو او په غاړوکينې به زنار (مخصوص تار) زورنده وو او په خپلو گزجوباندې به د صليب نشان نه اوچتوو اود مسلمانو په يوه لار اوبازار کينې به خپل مذهبي کتاب نه چهاپ کوو. او مونږ به په گرځوکينې ناقوس (جرس) ډير په مزه آواز سره وهو اومونږ به خپلو مرو سره اور نه اوږو (دا آخری شرط مجوسيانوسره متعلق دي).

عبدالرحمن بن غنم رضي الله عنه فرماني چه ما دا شرائط نامه اوليکله د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه مخې ته مې. د کتلودپاره کيخوده نوهغوي په دي شرائط نامه کينې څه نوره اضافه اوکړه هغه داده. (وأن لا نضرب أحدينا من المسلمين، شرطنا لهم ذلك على أنفسنا وأهل ملتنا وقبلنا منهم الأمان، فإن نحن خالفنا شيئاً ما شرطناه لكم، فظمناه على أنفسنا، فلا ذمة لنا، وقد حل لكم ما يحل لكم من أهل البعائنة والشقاق)، (چه مونږ به يومسلمان نه وهو، يعني تکليف به ورته نه رسوو، مونږ هم په دي شرائطو د خپل خان دپاره اود خپل اهل مذهب دپاره امن حاصل کړې دي. نوکه مونږ په دغه پورتنو شرائطو کينې د کوم شرط خلاف ورزي اوکړه نو زموږ عهد او امان به ختم شي او کومه معامله چه د اهل اسلام د دښمنانو او مخالفينوسره ده هم هغه به ددوی دپاره رواه وي.

(۱) تفسير ابن كثير سورة التوبة: ۲۹، ۳/۳۷۴.

یو بل روایت کوم چه علامه ابن کثیر رحمته الله نقل کړې دې کښې د دغه پورتنو شرائطونه علاوه خه نور شرطونه هم ذکر دی او هغه دادی: «ان لا يحدث في مدينتنا ولا في حولها ديراً ولا كنيسة، ولا قلابة ولا صومعة راهبه ولا نجد ما حارب منها، ولا نحبي منها ما كان في خطط المسلمين، وان لا نمنع كنائسنا ان ينزلها أحد من المسلمين في ليل ولا نهار، وان نوسع أبوابها للمارة وابن السبيل، وان ينزل من مريانا من المسلمين ثلاثة أيام نطعمهم، ولا نؤوي في كنائسنا ولا منازلنا جاسوساً، ولا نكتم غشاً للمسلمين، ولا نعلم أولادنا القرآن ولا نظهر شركاً، ولا ندعو إليه أحد، ولا نمنع أحدنا من ذوي قرابتنا الدخول في الاسلام ان أرادوا..... الخ» (۱)

مونږ به په خپله آبادنی کښې هیڅ نوې گرجه نه جوړه وو او کومه گرجه چه خرابه شی دهغې مرمت به نه کوو، او که حصه د زمکې چه د مسلمانانو د پاره وی مونږ به هغه نه آباده وو، او یو مسلمان که هغه شپه وی او که ورځ یو وخت به هم د گرجې د ورکوزیدونه نه منع کوو، او دخپلو گرجو دروازې به د مسافرو او لارې لارو د پاره کولو ساتو او د دريو ورځو پورې به د مسلمان میلمه میلمستیا کوو او په خپل یو گرجه او مکان کښې به د مسلمانانو جاسوسی کونکو ته خانی نه ورکوو او د مسلمانانو د پاره به بغض او حسد پټ نه ساتو او خپل اولاد ته به د قرآن تعلیم نه ورکوو او یو د شرک رسم به په ښکاره او دا که نه کوو اونه به چاته د شرک دعوت ورکوو اونه به خپل خپلوان په اسلام کښې د داخلیدو نه منع کوو.

دغه پورتنو شرائطو ته په کتلو سره صفا اندازه کیری دچه د مسلمانانو اسلامی تشخص په خانی ساتلو د پاره څومره اهتمام او کړې شو ځکه چه په اسلام کښې د غیرو طریقې راتلل د اسلام ختمول او په اسلام کښې د تخریب مترادف دی. حکیم الاسلام قاری محمد طیب صاحب رحمته الله هم دې طرف ته اشاره کولو سره فرمائی چه تشبه بالغير في الحقیقت تخریب حدود او د ابطال ذاتیات نوم دې (۲) غیروسره د اختلاط نه نی ځنگه منع کړل ددې اندازه لاتدې ذکر کړې شوي ددې مکالمې نه ښه کیدې شی کومه چه حضرت عمر فاروق رضی الله عنه او د ابو موسی اشعری رضی الله عنه په مینځ کښې شوي ده.

«أبو موسى: قلت، لعمر رضى الله عنه أن لي كائناً نصرانياً»، «عمر: مالك؟ قاتلك الله! أما سمعت الله يقول: (يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَرَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) ألا اتخذت حنفيًا؟»، «أبو موسى: يا أمير المؤمنين! إن لي كتابته وله دينه. عمر: لا إكراه في الدين ولا إكراه في الدين ولا إكراه في الدين ولا إكراه في الدين»

حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه فرمائی چه ما حضرت عمر رضی الله عنه ته اوونیل چه ما سره یونصرانی کاتب نوکر دې. حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل په تا څه شوی دی؟ الله دې تا غرق کړی ولې تاد الله جل جلاله دا حکم نه دې اوریدلې چه یهود اونصراری خپل دوستان مه جوړه ونی ځکه چه هغوی په خپل مینځ کښې د یو بل دوستان دی، تا یو مسلمان ولې نوکر اونه ساتلو؟ ابو موسی اشعری رضی الله عنه وانی چه ما اوونیل ای امیر المؤمنین! زما د پاره دهغه کتابت دې اودهغه د پاره دهغه دین یعنی زما خود هغه کتابت سره غرض دې زما دهغه دین سره څه تعلق دې؟ حضرت عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه د چا اهانت سپکاوی الله جل جلاله کړې دې زه به دهغوی عزت نه کوم څوک چه الله جل جلاله ذلیل کړی دی هغه ته به عزت نه ورکوم څوک چه الله جل جلاله لرې کړی دی زه به هغوی نه رانیزدې کوم.

(۱) تفسیر ابن کثیر سورة التوبة: ۲۹، ۳/۳۷۳.

(۲) مجموعه رسائل حکیم الاسلام اسلامی تهذیب و تمدن: ۸۱/۵.

ددي فائده مندو خبرو اترو نه داخبره بنکاره کيږي چه: ① ترکومي چه يو اضطراري حالت داعي نه وي دهغه وخته پوري اصل هم دغه دي چه غيرمسلمو نه استغاثه او هغه هم داسې په کوم کښې چه دهغوي تکريم کيږي. د دين متين فهم حقيقي او عقل اوسوچ ددي اجازت نه ورکوي. ② دا عذر د اوريدو قابل نه دي چه زمونږ خو صرف خدمتگار پکار دي نه چه دهغه مذهب، خکه چه ددي خدمت حاصلولو کښې هغوي سره ملگرتيا به هغه سختوالي او تغليظ کم يا يوطرف ته کړي کوم چه د يومسلمان اسلامي شعار بناني او هم دغه د تغليظ قلت آخر مدهانت او سترگي پتول اود دين نه اعراض مقدمه جوړيدو سره څومره د دين منکرات د زياتيدو سبب ثابتيږي. ③ د حضرت فاروق اعظم رضي الله عنه او ابوموسی اشعري رضي الله عنه نه پس يوسړې دهغوي په شان تدین نه شي راوړلې خو که يوسړې فرض کړه راوړي هم نوهيخ وجه نشته چه د حضرت ابوموسی اشعري رضي الله عنه غوندي شخصيت خودي دکافرانو نه خدمت اخستو نه منع کړې شي او دغه سړې دي منع نه کړي.

داخبره منلې کيدې شي چه يوسړې پوخ اود صحيح عقيدې والايماندار هم دي او دعمل په دي اشتراك سره په هغه کښې څه اضطراب هم نه شي راتلې ليکن داسې خوکيدې شي چه داسې ذمه واري هستنی اشتراك عمل دعامو مسلمانانو دپاره د لوني استعانت او اختلاط په معامله کښې د شك شبه سبب جوړشي او عوام دخپل خان دپاره دغه کار حجت اوگنډې اودغه شان دا اختلاط او التباس عام کيدوسره ناقابل تدارک مفاسدسبب جوړشي.

④ دکوم مخلوق چه هغه خالق تکريم اونه کړو اودهغوي دپاره ئي دعزت يوه کرښه هم برداشت نه کړه نوهم دهغه خالق د منونکو غيرت اوحميت خلاف دي چه هغوي دهغه ددښمنانو عزت اوکړي اوڅوک چه هغه اوشرې دي دي هغوي سره محبت اوکړي گني دا خود اسلام په نوم سره د الله عز وجله د شرانع توهين او پخپله د الله عز وجله د کارونو به صريح تکذيب اوشي. نعوذبالله.

⑤ په اسلام کښې محض سياست مقصودنه دي بلکه محض دين مقصود دي. سياسي گڼېر صرف د دين دحفاظت دپاره برداشت کولې شي. نوکه چرې هم د سياست يوه شعبه د دين د گڼوډوالي يا مدهانت اودحق نه د سترگوپتولو ذريعه جوړه شي نوپه بي پرواهني سره به دغه ختمولي شي اود دين حفاظت به کولې شي گني د خلاف په صورت کښې به قلب موضوع او انقلاب ماهيت لازم راشي. چه وسيله مقصود شي اومقصود د وسيلې په درجه کښې هم پاتې نه شي. ( )

دتشبه بالکفار مفاسد: دغيرو په شان وضع قطع اودهغوي په شان لباس اختيارولو کښې ديززيات مفاسد دي: ① رومي نتيجه خو به داوي چه کفر او اسلام کښې به په بنکاره څه فرق پاتې نه شي او حق ملت به باطل ملت سره پټ شي. چه رښتيا تپوس اوکړې نوحقيقت دادې چه تشبه بالنصاري (معاذالله) د نصرانيت دروازه اودرشل ده. ② بل دا چه دغيرو مشابهت اختيارول دغيرت هم خلاف دي. آخر قومي نښه او قومي پيژندگلو هم څه څيز دي دکوم نه چه دا بنکاره وي چه دا سړې دفلانکي قوم دي. نوکه دا ضروري وي نوددي طريقه بغيرددي نه بل څه دي چه د نورو قومونو لباس دي وانچوي. لکه څنگه چه نور قومونه د خپلې خپلې وضع پابند دي اود نورو قومونو په مقابله کښې دي زمونږ يوخاص پيژندگلو وي. ③ دکافرانو لباس معاشرت استوگنه او لباس اختيارول په حقيقت کښې دهغوي سياست او اوچتوالي منل دي بلکه دخپل خان کمتری اوتابع کيدلو اقرار او اعلان دي

(۱) مجموعه رسائل حکيم الاسلام اسلامي تهذيب وتمدن: ۹۸/۵-۹۷.

دکوم چه اسلام اجازت نه ورکوی. ⑤ بل د دې تشبه بالكفار نتیجه به داوی چه په مزه مزه د کفر سره مشابهت سره به په زړه کښې خیال او داعیه پیدا کوی کوم چه صراحت سره ممنوع دی کما قال الله ﷻ: ﴿وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَسْكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن آليَاءَ ثُمَّ لَا تَتَّقُونَ﴾ ①

اود هغه خلقو طرف ته مه ورتیتیره څوک چه ظالمان دی، هسې نه چه د هغوی طرف ته مانل کیدو: و چې نه په تاسو اور اونه لگی اود الله ﷻ نه سوا بل څوک ستاسو دوست او امدادی نشته بیا به تاسو چرته امداد اونه مومنی بلکه د غیر مسلمو لباس او شعار اختیارول د هغوی د محبت علامت دی کوم چه شرعاً ممنوع دی. کما قال الله ﷻ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّ مِنْهُمْ إِنْ لَمْ يَكُنُوا إِيمَانًا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ ②

اې ایمان والو تاسو یهود اونصاری دوستان مه جوړه ونی. هغوی خپل مینځ کښې د یو بل دوستان اوملگری دی. هغوی ستاسو دوستان نه دی اوتاسو کښې چه څوک هغوی دوستان جوړه وی هغه به هم د هغوی نه وی. تحقیق الله ﷻ ظالمانو خلقو ته هدایت نه کوی.

⑤ د دې نه پس په مزه مزه اسلامی لباس او اسلامی تمدن پوری به مسخرو او توقو غیبت راشی اسلامی لباس به سپک گنرلې شی او تبعاً به د هغې د اسلام خلق هم سپک گنرلې شی که اسلامی لباس نی سپک نه گنرلو نو انگریزی لباس به نی ولې اختیارولو؟

⑥ د اسلامی احکامو په جاری کولو سره به مشکلات راځی. مسلمان به د هغوی کافرانه صورت کتلوسره گمان کوی چه دا څوک یهودی یا نصرانی دی یا هندو دی او که چرې داسې نغش غلډو شی به تردد به کیږی چه د دې کافر په شان انسان جنازه او کړو که نه؟ او په کوم قبر کښې دې خښ کړو؟

⑦ کله چه اسلامی وضع پریږدی اود نورو قومونو وضع اختیار کړی نو په خپل قوم کښې به د هغه هیڅ عزت پاتې نه شی او چه کله قوم د هغه عزت اونه کړو نو په غیرو باندې څه بوج دی چه د هغه عزت به کوی. غیر هم د هغه عزت کوی د چا چه په قوم کښې عزت وی ⑧ د بل قوم لباس اختیارول د خپل قوم نه د بې تعلقی دلیل دی. ⑨ افسوس چه دعوی خود اسلام مگر لباس خوراک معاشره تمدن ژبه او د ژوند تیروولو طریقه ټول په ټول د اسلام د دښمنانو په شان کله چه حال دادې نو د اسلام د دعوی کولو څه ضرورت دی؟ اسلام ته د داسې مسلمانانو نه څه حاجت شته اونه څه پرواه څوک چه د هغه د دښمنانو مشابهت دخپل خان د پاره د عزت موجب او فخر سبب گنرې ③.

د تشبه په فقهی اعتبار سره مرتبې: د تشبه ممانعت او مفاسد بنسکاره کیدونه پس پوهیدن پکړدی چه د تشبه بالكفار هغه کوم مراتب دی په کوم سره چه د تشبه جواز او عدم جواز، حرمت او کراهت استحسان او عدم استحسان او امکان او عدم امکان تفصیلات واضح کیدوسره مرخې ته راشی چنانچه د انسان نه صادریدونکی افعال او اعمالو عقلاً دوه قسمونه کیدی شی اضطراری امور او اختیاری امور لاندې په هرو دواړو باندې تفصیلی بحث نقل کولې شی.

په اضطراری امورو کښې د تشبه اختیارولو حکم د اضطراری امورو نه مراد هغه امور دی د کوم په پیدا کولو کښې اوبه نه پیدا کولو کښې چه د انسان د اختیاراتو هیڅ دخل نه وی مثلاً د انسانی خلقی

① سورة الهود: ۱۱۳.

② سورة المائدة: ۵۱.

③ مسئله تشبه بالكفار للکانهلوی: ص: ۲۰-۱۶.

اوضاع اطوار او جلی اقتضات یعنی دهغه د بدن اندامونه، مخ ست بیا د ده ذاتی عوارض مثلا اولره، تنده په دغه دتنه داعیه سره په خوراک ځناک باندې مجبور کیدل خپل بدن پتول وغیره داسې امور دی کوم چه غیر اختیاری دی که چرې هغه نه هم غواړی خو بیا هم دغه جذبات د هغه په زړه باندې ورپیږه کوی.

نوبنکاره خبره ده چه شریعت په داسې کارونو کښې انسان ته خطاب نه کوی. دا امور په کافرانو او غیر کافرانو کښې مشترک دی داسې نه شی ونیلې کیدې چه منع د تشبه د وجې نه دي اشتراک ختم کړې شی. یعنی شریعت په دې امورو کښې دانه وانی چه کافران خوراک کوی نو تاسو دهغوی مشابهت ترک کولو سره خوراک مه کونی، یا لکه هغوی لباس اچوی لهذا تاسو لباس مه اچونی یا دهغوی لاسونه پوزد او خپې وغیره دی نو تاسو دهغوی په مخالفت کښې دغه اندامونه پرې کړنی. بلکه شریعت ددې خبرې حکم ورکوی چه تاسو خوراک او کړنی خو تاسو د خوراک طریقې د ترک تشبه په ذریعه سره ممتاز ضرور جوړې کړنی ځکه چه دا ستاسو اختیاری فعل دي. دغه شان شریعت دا نه وانی چه د ترک تشبه په جوش کښې لباس ترک کړنی لیکن دا ضرور وانی چه تاسو د لباس وضع قطع د غیرو قومونو د لباس نه ممتاز او جدا اوساتنی اودا خامخاستاسو په حدود او اختیار کښې دي. شریعت به کله هم اونه وانی چه تاسو دغیر مسلم پوزد غوږ وغیره کتلوسره په ترک تشبه خپل د بدن اندامونه پرې کړنی دا اندامونه ستاسو په اختیار او پیدا کولو سره کله په وجود کښې راغلی دی؟ او دا خبره به ضرور کوی چه ستاسو د مخ اوبدن ښانست د غیرو قومونو د زینت نه دي جدا وی ځکه چه دا خو هم ستاسو د اختیار فعل دي.

شریعت به چرې هم دا اونه وانی چه د خپل بدن اندامونه پرې کړنی ځکه چه دا ستاسو اعضاء او جوارح د غیر مسلم قومونو په شان دی. ددې دپاره د مشابهت په وجه دا نه دی کیدل پکار او دا به ضرور وانی چه صحیح ده ددې په وجود کښې راتلل ستاسو په اختیار او پیدا کولو سره نه دی شوی لیکن ستاسو د اعضاء دا ښانست او جوړځ د غیر اقوامونه ممتاز او جدا کیدل خو هم ستاسو اختیاری فعل دي هغه درنه پاتې نه شی.

په اختیاری امورو کښې د تشبه اختیارولو حکم: دې نه پس پوهیدل پکار دی چه دانسان نه صادر کیدونکی اختیاری امور دوه قسمه دی. مذهبی امور او معاشرتی امور.

په مذهبی امورو کښې د تشبه حکم: د مذهبی امورو نه مراد هغه اعمال دی د کوم تعلق چه مذهب سره دي یعنی دغه اعمال او افعال د عبادت په توگه سره کولې شی. لکه د نصاری په شان په سینه باندې صلیب زورندول، د هندوانو په شان زنا تړل، یا په تندې باندې قشقه لگول، یا د سیکهانو په شان په لاس کښې د اوسپنې کره اچول وغیره، نو ددې قسم په مذهبی امورو کښې د غیر قومونو مشابهت اختیارول بالکل ناجائز او حرام دی. هم ددې حرمت د وجې نه د اسلامی اقدارو امتیاز باقی پاتې کیدې شی گنی دغیرو سره گډوډوالی نه د تباهنی نه علاوه به نور هیڅ هم حاصل نه شی.

په عادی او معاشرتی امورو کښې د تشبه حکم عادی او معاشرتی امور هم دوه قسمه دی. یوهغه امور چه قبیح بالذات دی یعنی دکوم نه چه شریعت اسلامی نیغ په نیغ منع کړې ده چه دغه کارونه به نه کونی. دویم هغه امور کوم چه مباح بالذات دی د کوم نه چه شریعت نیغ په نیغه کړې نه ده خود نورو خارجی امورو د وجې نه شی هغه منع کړی وی.

په قبیح بالذات امورو کښې د تشبه حکم: په قبیح بالذات امورو کښې هم دغیر قومونو مشابهت اختیارول هم حرام دی لکه د گیتونه لاندې پرتوگ زورندول، ربښمن لباس استعمالول یا د یوقوم

دَداسی حرکت نقل کول په کوم کښې چه د هغوی د باطل معبودانو تعظیم وی لکه د بتانو مخې ته یتیدل وغیره. په دې افعالو کښې د تشبه حرمت په دې وجه دې چه دا امور بالذات قبیح دی. د شریعت د طرف نه د دې ممانعت په صفاتو گه راغلي دي.

په مباح بالذات امورو کښې د تشبه حکم: که چرې هغه امور دخپل ذات په اعتبار سره قبیح نه وی بلکه مباح وی نو د هغې هم دوه صورتونه دی. یو هغه امور چه د یو غیر قوم شعار (یعنی علامتی او شناختی علامت) وی. دویم هغه افعال چه د یو غیر قوم شعار نه وی. د دې دواړو قسمونو تفصیل لاندې لیکلې کیږی:

د غیر قومونو په شعائر کښې مشابَهت: که چرې هغه امور (مباح بالذات) وی او د غیرو قومونو شعائر (یعنی علامتی او شناختی علامت) نه وی نوبیا هم په دغه امورو کښې د غیرو قومونو مشابَهت اختیارول حرام دی. مثلاً د غیر قوم هغه لباس چه صرف هم د هغوی طرف ته منسوب وی او هم د هغوی په نسبت سره مشهور وی او د دغه مخصوص لباس استعمالونکې هم د هغوی نه گنلې شی. لکه زمونږ په زمانه او زمونږ په علاقه کښې د محرم په میاشت کښې خصوصاً او باقی ورځو کښې عموماً تورلباس یا صرف تور قمیص د شیعه گانو طریقه ده او دغه شان شین پتکې او د تیز براؤن رنگ خادر په دې دور کښې د یو بدعتی جماعت طریقه جوړه شوې ده.

مطلقاً د غیرو په افعال کښې د مشابَهت حکم: که چرې هغه مباح بالذات امور د غیر مسلم قومونو د طریقی نه نه دی نوبیا د دغه افعالو دوه قسمونه دی. چه د دغه افعالو بدل مسلمانانوسره موجود دي یا د هغې بدل مسلمانانوسره موجود نه دي. پدې دواړو قسمونو کښې د مشابَهت حکم لاندې او گورنی په ذی بدل څیزونو کښې د غیرو د مشابَهت اختیارولو حکم: که چرې په دغه مباح بالذات امورو کښې مسلمانانوسره په امتیازی توگه باندې داسې طور طریقی موجود وی چه د کافرانو د طور طریقی مشابَهه نه وی نو په داسې امورو کښې د غیرو مشابَهت مکروه دي. ځکه چه د اسلامی غیرت تقاضاً هم دغه ده چه مونږ د دغه قومونو دغه ټولو څیزونو استعمال پریردو د کوم بدل چه مونږ سره موجود وی گنی دا د مسلمانانو قومونو د پاره به د عزت خلاف یو څیز وی او بغير د ضرورت نه هسې به د نورو خلقو محتاج جوړیږی. لکه څنگه چه رسول الله ﷺ د چا په لاس کښې فارسی کمان (یعنی د ایران د ملک جوړ شوي کمان) اولیدلو نو په خفگان نې ارشاد او فرمائیلو دا څه دي راخستې دي؟ دا او غورزه وه او عربی کمان په لاس کښې واخله. د کوم په ذریعه چه الله ﷻ تاسو ته قوت او عزت درکړې او د زمکې ښارونه مو فتح کړل او گورنی (عن علی رضی الله عنه، قال: کانت ید رسول الله صلی الله علیه وسلم قوس عربية، فرأی رجلاً یبده قوساً فارسیة، فقال: ما هذه؟ ألقها، وعلیکم هذه وأشباهها ورماح القنا فاهما ینید الله لکم بهما فی الدین، ویمکن لکم فی البلاد)،^۱ چونکه د فارسی کمان بدل عربی کمان موجودو په دې وجه حضور پاک ورته غیرت واچولو منع ئی کړو دې د پاره چه غیر قوم سره دهر ممکن نه د ممکن امتیاز پیداشی او د وړوکی نه وړوکی اشتراک هم ختم شی.

په غیر ذی بدل څیزونو کښې د غیرو د مشابَهت حکم: او که چرې د غیر قومونو څیزونه داسې وی چه د هغې څه بدل مسلمانانوسره موجود نه وی لکه د نن یورپ نوی نوی ایجادات، نوی وسله، د تهنذیب او تمدن نوی سامانونه. نو د دې بیا دوه صورتونه دی یا خوبه د دې استعمال د تشبه په نیت سره

(۱) سنن ابن ماجه کتاب الجهاد باب السلاح رقم الحدیث: ۲۸۱۰.

کولې شی اویا به د تشبه د نیت نه بغیر کولې شی په رومی صورت کښې به استعمال جائز نه وی ځکه چه تشبه بالكفار په نیت او ارادې سره مقصود جوړول، دهغې طرف ته خیال اورغبت نه بغیر نه شی کیدې اود کافرانو طرف ته خیال یقیناً د اسلام څیز نه دې بلکه د اسلام نه ویستونکې څیز دې قرآن کریم خو صفا اعلان کړې دې ﴿وَلَا تُرْكُوا لِي الَّذِينَ ظَلَمُوا فَمَا تَمَكُمُ النَّارُ﴾^۱ اود هغوی طرف ته مه یتبیره کوم چه ظالمان دی هسې نه چه دهغوی طرف ته مانل کیدو د وجې نه تاسو پورې اور اونه لگي.

بل د غیر مسلم تقلید یو مسلمان د ترقی منزل ته نه شی رسولې لکه چه د تیارو تقلید د نور په پړق کښې، د مرض تقلید په صحت کښې او د یوضد تقلید د بل ضد کښې څه اضافه او قوت نه شی پیدا کولې او که په دې څیزونو کښې د تشبه نیت نه وی بلکه په اتفاقی توگه یا د ضرورت په توگه په استعمال کښې راځی نو د ضرورت د حد پورې دهغې په استعمال کښې څه حرج نشته دې^۲

د کلام خلاصه: ددې پوره بحث خلاصه داده چه مونږ مسلمانان د خپل تهذیب او خپل اقدار باقی ساتلو سره د هر غیر مسلم قوم د طور طریقونه د بیچ کیدو هر ممکن کوشش او کړو.

د حضرت کشمیری رحمته الله علیه تحقیق: د تشبه بالكفار د ممانعت باره کښې یو دیره ښکلې نتیجه ورکونکې بحث صاحب انوار الباری حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه نقل کړې دې، فرماني د شعار بحث به صرف په هغه امورو کښې چلیږي دکوم باره کښې چه د صاحب شرع نه څه د ممانعت حکم موجود نه وی گنی دهر شرعی ممنوع نه به ځان ساتل ضروری وی که هغه د یوقوم شعار وی او که نه وی. دې نه پس د کومو څیزونو چه ممانعت موجود نه وی او هغه د نورو شعار وی نو دهغې نه به هم مسلمانانو له ځان ساتل ضروری وی. که چرې هغه بندنه شو اود هغې تعامل هم د نورو په شان عام شی تردې چه د دې زمانې مسلمانان صالحان هم هغه اختیار کړي نوییابه د ممانعت سختی باقی پاتې نه شی لکه څنگه چه دکوټ استعمال په شروع کښې صرف د انگریزانو لباس گنلې شو بیا هغه په مسلمانانو کښې راخوړ شو تردې چه په پنجاب کښې صلحاء او علماء، پورې خلقو اختیار کړو نو چه کوم قباحت په شروع کښې د اختیارونکو دپاره وو هغه په آخره کښې باقی پاتې نه شو او حکم بدل شو خو چه کوم امورو په کافرانو او مشرکانو کښې د مذهبی شعار په توگه رائج وی یا د کوم ممانعت چه صاحب شرع په صراحت سره کړي وی په هغې کښې د جواز یا نرمی حکم هیڅ کله نه شی ورکولې^۳

د تشبه سره متعلق آخری خبره چه کوم کوم صورتونه به تشبه بالغیر گنلې شی. ددې باره کښې زمونږ د دبویند علماؤ موقع په موقع د امت مسلمه لار خودنه کړې ده دکوم نظائر چه د دغه اکابر علماؤ په مطبوعه اردو فتاوی کښې کتلې شی. واضحه دې وی چه په لباس کښې مشابهت، که هغه لباس دغیرو مخصوص لباس نه وی اود هغې، تعلق دهرې علاقې مزاج او عرف سره وی چه هم یو څیز په یوښار او علاقه کښې د عرف د وجې نه ناجائز وی نوهم هغه څیز په بله علاقه کښې د عرف نه کیدو د وجې نه ناجائز نه وی. ددې دپاره په دې معامله کښې دخپلې علاقې ماهر تجربه کار مفتیان عظام سره رابطه کولو سره د حقیقی صورت نه ځان خبرول ضروری دی. «وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الْقِيَابِ يَنْسُجُهَا الْمَجُوسُ: لَهْرِيهَا نَاسًا. وَقَالَ مَعْمَرٌ: رَأَيْتَ لُزْهْرِي: يَلْبَسُونَ لِبَاسَ الرِّمَنِ مَا صَنَعَهُ بِالْبَوْلِ. وَصَلَّى عَلِيٌّ فِي تَوْبٍ غَيْرٍ مَقْصُورٍ»

(۱) سورة الهود: ۱۱۳.

(۲) مجموعه رسائل حکیم الإسلام اسلامی تهذیب و تمدن: ۱۳۳/۵-۱۲۸ تشبه بالكفار للکاندهلوی ص: ۸-۱۲

انوار الباری: ۱۱۱/۱۰۶-۱۰۵ فیض الباری: ۱۵/۲.

(۳) فیض الباری: ۱۵/۲ انوار الباری: ۱۰۱/۵.

قوله: وقال الحسن في الثياب بنسجها المجوس لم ير بها بأساً حسن بصرى دهغه كپرو باره كنبی فرمائیلى كومی چه مجوسیان جوره وی (چه دهغی په اغوستوسره مونخ كولو كنبی) هیخ حرج نشته دی

قوله: الحسن: دامشهور تابعی ابوسعید الحسن بن ابی الحسن یسار بصری رضی الله عنه دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب وان طائفان من المؤمنین اقتلوا فأصلحواینها، فمأهم المؤمنین كنبی تیر شوی دی (۱)

قوله: بنسجها: بنسجها بكسر السين المهملة وضمها وضم الجيم دي ددی معنی ده بنزل یا تیارول (۲)

قوله: المجوسی: دحموی او کشمیهنی په روایت كنبی دغه شان دي دمفرد صیغی سره او مراد جنس مجوس دی او ددی دوو حضراتونه علاوه نسخو كنبی د جمع صیغی سره دي المجوس (۳)

قوله: لم یر: لم یر معروف او مجهول دواړه شان استعمال كړې شوي دي. معروف لوستونكې راوی علامه عینی رضی الله عنه او مجهول لوستونكې راوی علامه كرماني رضی الله عنه دي. په رومبی صورت كنبی د لم یر فاعل حضرت حسن بصری رضی الله عنه وی او دا صیغه به د صنعت تجریدنه وی لكه چه حضرت حسن رضی الله عنه د خپل خان نه یوسړې جدا كړو او بیانی د هغه طرف ته د غائب اسناد راوگرخول او د مجهول په صورت كنبی د ده نائب فاعل القوم گرخولي شوي دي (۴)

دمذكوره جملي تخريج: دا اثر ابن ابی شيبه رضی الله عنه موصولاً نقل كړې دي، او گورنی (حدثنا وكيع، قال: لا بأس بالصلاة في رداء اليهودي والنصراني) (۵) او ددی نه هم واضح اثر حافظ صاحب رضی الله عنه د ابونعیم بن حماد رضی الله عنه په نسبت سره ذكر كړې دي: (عن معتمر عن هشام، عن الحسن: لا بأس بالصلاة في الثوب الذي بنسجه المجوسی قبل أن يغسل) (۶) اوبه داسې لباس كنبی د مونخ اداكولو باره كنبی ابن سيرين رضی الله عنه نه د كراهت قول نقل دي (۷)

قوله: وقال معمر: رأيت الزهري يلبس من ثياب اليمن ما صغر بالبول: معمر رضی الله عنه وانی ما زهري رضی الله عنه د یمن په داسې كپرو اغوستو سره لیدلي كوم چه به متیازو سره رنگ كولي شوي

معمر: معمر په فتح د میم مشهور امام دي ددوی نوم معمر بن راشد ازدی حدانی بصری دي ددوی حالات کتاب بدء الوحي پنجم حدیث او کتاب العلم باب كتابه العلم د دریم حدیث لاتدي تیر شوی دی (۸) زهري: دا ابوبكر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله لونی الزهري المدني رضی الله عنه دي ددوی حالات کتاب بدء الوحي باب كيف كان بدء الوحي د دریم حدیث لاتدي تیر شوی دی (۹)

(۱) كشف الباری: ۲۲۰/۲.

(۲) فتح الباری: ۲/۲۴۶ عمدة القاری: ۴/۱۰۹۴.

(۳) شرح الكرماني: ۴/۲۱ فتح الباری: ۲/۲۴۶ عمدة القاری: ۴/۱۰۴.

(۴) شرح الكرماني: ۴/۲۱ فتح الباری: ۲/۲۴۶ عمدة القاری: ۴/۱۰۴.

(۵) المصنف لابن أبي شيبه كتاب الصلاة في الثوب يخرج من الناج. رقم الحديث: ۶۳۷۰.

(۶) فتح الباری: ۲/۲۴۶.

(۷) المصنف لابن أبي شيبه رقم الحديث: ۶۳۶۹.

(۸) كشف الباری: ۱/۴۶۵، ۴/۳۲۱.

(۹) كشف الباری: ۱/۳۲۶.

د اثر تخریج: دامام زهری رحمۃ اللہ علیہ دا مذکورہ اثر امام عبدالرازق بن ہمام رحمۃ اللہ علیہ المصنف کنبی موصولاً ذکر کری دے. (عبدالرازق عن معمر قال: رأیت الزهری یلبس ما صہر بالبول، یعنی عبدالرازق رحمۃ اللہ علیہ د معمر رحمۃ اللہ علیہ نہ روایت کری دے چہ معمر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ما زهری رحمۃ اللہ علیہ پہ داسی کپرو کنبی اولیدلو چہ پہ متیازو سرہ رنگ کری شوی وی.)^(۱)

ما صیغ بالبول: ذیمن پہ ملک کنبی بہ کپری جوریدو سرہ پہ متیازو کنبی رنگ کولے شوی. چنانچہ معمر رحمۃ اللہ علیہ د زهری رحمۃ اللہ علیہ ہغہ حالت بیانوی کوم وخت چہ ہغوی ہغہ کپری اچولے وی. پہ دے بارہ کنبی دیرو انہ حضراتو مختلف توجیہات بیان کری دی کوم چہ دلته ذکر کولے شی: شیخ الاسلام زکریا الانتصاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ امام زهری رحمۃ اللہ علیہ بہ داسی لباس د مونیخ نہ بہر استعمالولو اوہغہ ہم داوچیدو پہ حالت کنبی^(۲)، علامہ کرمانی رحمۃ اللہ علیہ حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ اونور دیر انہ حضرات دا ذکر کری دی چہ البول پہ شروع کنبی کوم الف لام دے ہغہ د جنس د پارہ دے یا عہدی دے کہ چری جنسی وی نومراد بہ داشی چہ ہغوی بہ داسی کپری د وینخلونہ پس استعمالولی. یعنی چہ کلہ بہ پہ وینخلوسرہ د متیازو اثر ختمیدلو نویابہ نی ہغہ کپری استعمالولی. اوکہ چری الف لام عہدی وی نومطلب بہ داشی چہ ہغہ متیازی بہ د ہغہ خنارو وی دکومو غوبنی چہ خورلے شی یعنی د حلال خاروی. او امام زهری رحمۃ اللہ علیہ د ماکول اللحم حیوانات د متیازو د طہارت قائل وو.^(۳) د ماکول اللحم حیواناتو د ابوالوسرہ متعلق دامام زهری رحمۃ اللہ علیہ مسلک: امام زهری رحمۃ اللہ علیہ چہ کومی ذیمن د ملک کپری اچولے وی پہ دے بارہ کنبی د بخاری اکثر شراح لیکلی دی چہ ددے وجہ دا وہ چہ امام زهری رحمۃ اللہ علیہ بہ حلال خاروو متیازی پاکے گنرلے.

د علامہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ تحقیق: حضرت کشمیری رحمۃ اللہ علیہ د شراح بخاری ددے خبری بارہ کنبی فرمائی چہ دامام زهری رحمۃ اللہ علیہ طرف تہ دا نسبت غلط دے خکہ چہ زما پہ نیز د ہغوی مذهب ہم د تولو ابوالو د نجاست دے. اوددے پہ ثبوت کنبی ماسرہ د مصنف عبدالرازق وغیرہ نقول دی. بیا ددغہ تولو باوجود دہغے د مذکورہ استعمال وجہ دا وہ چہ داسی کپری بہ پہ متیازو کنبی د رنگ کولونہ پس د وینخلو رواج ہم وو. پہ دے وجہ ہغوی بہ ہم خامخا د وینخلونہ پس استعمالولی اود وینخلونہ پس د استعمال ذکر دلته خکہ اوکری شو کوم طبائع دداسی کپرو استعمال د وینخلونہ پس نہ خوبوی ہغوی تہ بہ پہ دے نقل سرہ فائدہ وی چہ طبعی گراہت بہ نہ کوی. بیانی اوفرمانیل چہ ماتہ د کلہ نہ دامعلومہ شوی دہ چہ حیدرآبادی رومال د گلو اوچیلو پہ متیازو کنبی رنگ کولے شی نوزہ نی ہم د استعمال نہ ورائندے وینخم.

دے نہ علاوہ نورفرمانی چہ دا قول معمر عن زهری نہ استدلال کولوسرہ د امام زهری رحمۃ اللہ علیہ مذهب «طہارة اہوال ماکول اللحم»، گر خول صحیح نہ دی خکہ چہ د مصنف عبدالرازق نہ دہغوی مذهب نجاست اہوال ثابت دے او امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ کتاب الطب کنبی «باب الہان الاثن»، قائم کری دے پہ دے کنبی «هل تشرب اہوال الابل» سرہ ہم اشارہ د نجاست طرف تہ دہ. (ددے سوال جواب کنبی ابوادریس رحمۃ اللہ علیہ

(۱) المصنف لعبدالرازق کتاب الصلاة باب ماجاء فی الثوب یصیغ بالبول رقم الحدیث: ۱۴۹۸، ۲۹۲/۱.

(۲) تحفہ الباری: ۲۸۹/۱.

(۳) شرح الکرمانی: ۲۲/۴-۲۱ فتح الباری: ۶۲۴/۲ عمدة القاری: ۴/۴، شرح ابن بطال: ۲۳/۲ الکواثر الجاری:

۴۳/۲ إرشاد الساری: ۲۱/۲ فیض الباری: ۱۵/۲.

ونیلی چه د دوانی په ضرورت سره د دې استعمال جائز گنرلې شوي دي گنی که دهغه سائل او مجیب په نظر کښې پاکې وې نو د مذکوره سوال او جواب څه موقع وه؟.

پوره روایت دا شان دي: ^(١) «حدثني عن يونس عن ابن شهاب قال: وسألته: هل نتوضأ أو تشرب ألهان الأذن أو مرارة السم أو أبوال الإبل؟ فقال: قد كان المسلمون يتداونون بها، فلا يرون بذلك بأساً، فأما ألهان الأذن: فقد بلغنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مهي عن لحومها، ولم يبلغنا عن ألهاها أمر ولا مهي، يعني شاه صاحب رضي الله عنه فرماني چه ما د حضرت عمر رضي الله عنه اثر هم ليدلې دي چه هغوي د يمني كپرو د استعمال د ممانعت اراده كړې وه چه په متيازو سره به رنگ كولي شوي. ليكن چه كله حضرت ابي رضي الله عنه او وئيل چه تاسو د يوداسي خيز د ممانعت حكم څنگه وركولي شني د كوم ممانعت چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه ثابت نه دي نو حضرت عمر اراده ترك كړه.

پوره روایت داسې دي: «عبدالرزاق عن ابن عيينة عن عمرو بن الحسن قال: قال عمر، لومهننا عن هذا العصب، فإنه يصغ بالبول، فقال أبي بن كعب: والله! ما ذلك لك، قال: ما؟ قال: لأننا لبسناها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم والقرآن ينزل، وكفن فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عمر: صدقت» ^(٢)

مطلب دا چه حضرت عمر رضي الله عنه هم مطلقاً د ټولو ابوالو د نجاست قائل وو ځكه خوڼي د يمني كپرې استعمال بندول غوښتل. مگر د داسې كپرو د وينځلونه پس د استعمال شرعاً گنجائش موجود وو او هم د دې وجې نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه ممانعت ثابت نه وو نو حضرت عمر د حضرت ابي بن كعب رضي الله عنه خبره قبوله كړه دي دپاره چه خلق په سختني او تنگوالي كښې راگيرنه شي. بيا چه كله د امام زهري رحمته الله عليه مذهب هم د ټولو ابوالو د نجاست وو نوهغه به ولي بغيرد وينځلونه يمني كپرې استعمالولي شوي؟ ^(٣)

د ماکول اللحم ځناورو د متيازو حکم: کتاب الطهارة کښې د ماکول اللحم ځناورو د طهارت او عدم طهارت مسنله سره د اختلافات د ائمه تيره شوي ده د کومې خلاصه چه داده. د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه امام شافعي رحمته الله عليه او سفيان ثوري رحمته الله عليه په نيزهر قسم ميتازې بول و براز نجس دي او په صاحبينو کښې د امام ابو يوسف رحمته الله عليه مذهب هم دغه دي. ^(٤) او حافظ صاحب رحمته الله عليه دا مذهب د جمهورو مذهب گرځولي دي. ^(٥)

امام مالک رحمته الله عليه امام احمد رحمته الله عليه امام بخاري رحمته الله عليه او امام اوزاعي رحمته الله عليه په نيز د ماکول اللحم متيازې پاکې دي. فيض الباري کښې ليکلي دي چه د امام محمد رحمته الله عليه او امام زفر رحمته الله عليه هم دغه مسلك دي او علامه شوکاني رحمته الله عليه ليکلي دي چه د شوافع نه ابن المنذر رحمته الله عليه ابن خزيمه رحمته الله عليه ابن حبان رحمته الله عليه او اصطخري و روياني هم دغه مسلك دي. ^(٦)

^(١) صحيح البخارى كتاب الطب باب ألهان الأذن رقم الحديث: ٥٧٨١.

^(٢) المصنف لعبدالرزاق باب ماجاء فى الثوب بصيغ بالبول رقم الحديث: ١٤٩٧.

^(٣) فيض البارى: ١٥٠٢/١١: ١٠٧/١١-١٠٦.

^(٤) عمدة القارى: ٣٣١/٣.

^(٥) فتح البارى: ٤٤٧/٢.

^(٦) نيل الأوطار كتاب الطهارة باب الرخصة فى بول ما يوكل لحمه، قم الحديث: ٣٧٦٠/١: عمدة القارى كتاب

الوضوء باب أبوال الإبل والدواب والغنم ومرابضها رقم الحديث: ٢٣٣، ٢٣١/٣.

د نجاست د قائلین دلیل: امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ امام ابویوسف رضی اللہ عنہ او نورو انمه چه دهر قسم متیازو د نجس کیدو قائل دی دهغوی دلیل «استزهوا من البول فإن عامة عذاب القبر منه» دی. ددی حدیث مطلب دا دی چه د بولو متیازو د خاخکو نه بیج کیرنی خکه په عام توگه د عذاب قبر سبب د متیازو د خاخکو نه بیج کیدل دی.

دا حدیث په مختلف طرق او مختلف الفاظوسره الدارقطنی المستدرک علی الصحیحین الجامع الصغیر نیل الأوطار الترغیب والترهیب الجامع الکبیر للطبرانی او په مجمع الزوائد وغیره کنبی ذکر کړی دی.^(۱)

د طهارت د قائلین دلیل: د ماکول اللحم د ابوال د طهارت د قائلینو دلیل حدیث عرینه دی.^(۲) ددی حضراتو ټول دلالت لود هغی جوابات په خپل مقام باندې تیر شوی دی.

قوله: ووصلی علی فی ثوب غیر مقصور: علی کوره (بغیر وینخلو) کپرو کنبی مونخ ادا کړو. علی: دا امیر المؤمنین سیدنا علی بن ابی طالب بن هاشم مکی مدنی رضی اللہ عنہ دی ددوی تفصیلی حالات کتاب العلمیاب اثر من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم کنبی تیر شوی دی.^(۳)

د اثر تخریج: مذکوره اثر موصولاً ابن سعد رضی اللہ عنہ د عطاء بن محمد رضی اللہ عنہ په طریق سره الطبقات الکبری کنبی نقل کړی دی: «عن عطاء بن محمد قال: أريت علي أرضي الله عنه صلى وعليه قميص كرايس غير مغسول»^(۴)

قوله: غیر مقصور: دی نه مراد خام خیز دی یعنی کوری خیز، خام یا کوره مال هغی ته وائی چه په وجود کنبی د راتلونو پس ډیر زیات استعمال شوې نه وی یا وینخلې شوې نه وی (د) دلته هم دغه مراد دی چه حضرت علی رضی اللہ عنہ په داسې کپرو کنبی مونخ او کپرو چه نوې وې وینخلې شوې نه وې. د مذکوره آثار ترجمه الباب سره مناسبت: امام بخاری رضی اللہ عنہ د ترجمه الباب د جز په توگه درې آثار ذکر کړی دی. په دې کنبی د رومی اثر ترجمه الباب سره خو مناسبت ښکاره دی البته دویم اثر د ترجمه الباب موافق نه دی. په دې پاره کنبی علامه عینی رضی اللہ عنہ لیکي چه رومی اثر مقصودی دی اوباقی دوه ددې رومی اثر د موافقت دپاره هم طردا للباب ذکر کړی شوی دی (د)

(۱) سنن الدارقطنی کتاب الطهارة باب نجاسة البول والأمر بالتنزه رقم الحديث: ۲، ۷، ۹ المستدرک علی الصحیحین کتاب الطهارة رقم الحديث: ۶۵۳ الجامع الصغیر باب حرف الألف رقم الحديث: ۱۳ نیل الأوطار کتاب الطهارة باب الرخصة فی بول ما یوکل لحمه رقم الحديث: ۳۷، ۶۰/۱ الترغیب والترهیب إصابه البول الثوب رقم الحديث: ۱۶۷، ۱۵۸، ۱۶۱ الجامع الکبیر للطبرانی باب الصاد صدی بن عجلان أبو أمامة الباهلی رقم الحديث: ۶۷۰۵، ۸۶۹ مجمع الزوائد کتاب الطهارة باب استنزه من البول رقم الحديث: ۱۰۳۳، ۴۲۹۳.

(۲) صحیح البخاری کتاب الوضوء باب أبوال الإبل رقم الحديث: ۳۳۳.

(۳) کشف الباری: ۱۴۹/۴.

(۴) الطبقات الکبری لابن سعد ذکر لباس علی رضی الله عنه: ۱۸/۲ الزهد لابن حنبل زهد امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ: ۱۶۲/۱ العلل ومعرفة الرجال رقم الحديث: ۴۰۴۱، ۳۲/۳.

(۵) فتح الباری: ۲/۲۴۲ إرشاد الساری: ۲/۲۹.

(۶) عمدة القاری: ۱۰۴/۴.

الحديث الأول

[٢٥١]- حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ مُسْلِمٍ، عَنِ مَسْرُوقٍ، عَنِ مُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ: «يَا مُغِيرَةَ خُذِ الْإِدَاوَةَ»، فَأَخَذْتُهَا، فَأَنْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَارَى عَنِّي، فَقَضَى حَاجَتَهُ، وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ شَامِيَّةٌ، فَذَهَبَ [ص: ٨٢] لِيُخْرِجَ يَدَهُ مِنْ كَتِفَيْهَا فَنَظَرْتُ، فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ أَسْفَلِهَا، فَصَبَبْتُ عَلَيْهِ، فَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، وَمَسَحَ عَلَيَّ خَفِيَّ، ثُمَّ صَلَّى، (١) [١٨٠]

ترجمه: حضرت مغیره بن شعبه رضی اللہ عنہ روایت کوی چه زد پہ یوسف رکبھی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سره وود حضور پاک او فرمائیل ای مغیره د اوبولوبنی خان سره داخله چنانچه ما واخستلو. بیا حضور پاک لاری تردی چه زما نه پناه شو (یعنی دومره لری لاری تردی چه) زما دنظر نه غائب شو. بیا حضور پاک خیل حاجت پوره کرو. حضور پاک هغه وخت شامی جبه اغوستی وه. حضور پاک دهغی د لستونری نه خیل لاس راویستل غوښتل نوهغه تنگ (کیدود وچی نه نه پورته کیدل) لهذا حضور پاک خیل لاسونه مبارک دهغی د لاندی نه راویستل. بیا ما دحضور پاک د اودس په اندامونو مبارکو باندی اوبه واچولې. حضور پاک د مانخه د اودس په شان اودس اوکرو په خپلو موزو باندی مسح اوکړه اوبیانی مونخ اداکړو.

تراجم رجال

یحیی: دا ابوزکریا یحیی بن موسی البلخی رضی اللہ عنہ دی ددوی تذکره کتاب الحمض باب ذلك المرأة نفسها، إذا تطهرت من المحيض، وكيف تغسل كنبی تیره شوی ده (٢)
ابن ملقن رضی اللہ عنہ فرمای چه ددی یحیی تذکره «کتاب الجنائز باب الجريد على القبر رقم: ١٣٦١»، اودسورت رحمن دتفسیر لاندی هم تیره شوی ده. ابن السکن کتاب الجنائز کنبی د مذکورہ یحیی نسبت

(١) صحیح البخاری کتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه رقم الحديث: ١٨٢ وباب المسح على الخفين رقم الحديث: ٢٠٣ وباب إذا أدخل رجله وهما طاهرتان رقم الحديث: ٢٠٦ وكتاب الصلاة باب الصلاة في الجبة الشامية رقم الحديث: ٣٦٣ وكتاب الجهاد الجبة في السفر والحرب رقم الحديث: ٢٩١٨ وكتاب المغازي باب (بلا عنوان) رقم الحديث: ٤٤٢١ وكتاب اللباس باب من لبس جبة الصوف في الغزو، رقم الحديث: ٥٧٩٩ صحیح مسلم کتاب الطهارة باب المسح على الخفين رقم الحديث: ٢٧٤ سنن أبي داود كتاب الطهارة باب المسح على الخفين رقم الحديث: ١٥١-١٤٩ سنن الترمذی كتاب الطهارة باب ماجاء في المسح على الخفين أعلاه وأسفله رقم الحديث: ٩٧-٩٨ سنن النسائي كتاب الطهارة باب المسح على الخفين رقم الحديث: ١٢٤ وباب المسح على الخفين في السفر رقم الحديث: ١٢٥ وباب المسح على العمامة مع الناصية رقم الحديث: ١٠٨ الموطأ الإمام مالك كتاب الطهارة باب ماجاء في المسح على الخفين: ٣٦/١ سنن ابن ماجه كتاب الطهارة باب الرجل يستعين على وضوءه رقم الحديث: ٢٨٩ جامع الأصول كتاب الطهارة الفرع الأول في جواز المسح رقم الحديث: ٥٢٦٩، ٢٢٨/٧.

(٢) كشف الباري كتاب الحيض باب ذلك المرأة نفسها، إذا تطهرت من المحيض.

دموسى طرف ته کړې دې يعنى يحيى بن موسى اوباقى دواړو خايونو کښې بغير د نسبت نه مهمل پريځي دې.

او کلابازى ذکر کړې دې چه يحيى دوه دى. يو يحيى بن موسى او بل يحيى بن جعفر بن عون. دا دواړه د ابومعاويه نه روايت کوي. بل الطبراني په خپل معجم کښې يوطريق يحيى الحمانى عن ابى معاويه هم نقل کړې دې. ليکن دا يحيى دامام بخارى رضي الله عنه د شيوخ نه نه دې. (١) علامه کرمانى رحمته الله عليه فرماني چه يو احتمال داهم دې چه يحيى بن معين وي ځکه چه دې هم د ابومعاويه رضي الله عنه نه روايت کوي او د امام بخارى رضي الله عنه د شيوخ نه هم دې. (٢)

ابومعاويه محمد بن خازم: دامحمد بن خازم الشيمى السعدى الكوفى رضي الله عنه دې. ددوى تذکره کتاب العلم باب الحياء فى العلم کښې تيره شوي ده. (٣)

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى کوفى رضي الله عنه دې. چه داعمش په لقب سره مشهور دې ددوى تذکره کتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم لاندې تيره شوي ده. (٤)

مسلم بن صبيح: دامسلم بن صبيح الهمدنى الكوفى العطار رضي الله عنه دې. د دوى لقب ابوالضحى دې. د يو قول مطابق مولى همدان دې او ددويم قول مطابق مولى آل سعيد بن العاص القرشى دې. (٥) هغوى چه د كوم مشانخونه روايت کړې دې په هغوى کښې جرير بن عبدالله البجلي، جعدة بن هبيرة المخزومي، شهر بن شكل، شريح القاضى، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبدالله بن يزيد الخطمى، عبدالرحمن بن هلال العيسى، عبيدة السلماني، علقمة بن قيس النخعي، مسروق بن الأجدع او نعمان بن بشير رحمهم الله داخل دى. او ددوى نه روايت کونکو کښې سليمان الاعمش، جابر الجعفي، الحسن بن عبيدالله، حصين بن عبدالرحمن، سعيد بن مسروق الثوري، شبك الضبي، عاصم بن هبالة، عباد ابن منصور، عطاء بن السائب، عمرو بن المرة، مغيرة بن مقسم رحمهم الله وغيره شامل دى. (٦)

ابن معين رضي الله عنه ددوى باره کښې فرماني ثقة. (٧) ابوزرع رضي الله عنه دهغوى باره کښې فرماني ثقة. (٨) ابن حبان دهغوى ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې (٩) ابن سعد دهغوى باره کښې ليکلى دى «كان ثقة كثير الحديث» (١٠) حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرماني «ثقة فاضل» (١١) دې په سلم هجرى کښې د حضرت عمر

(١) التوضيح لابن ملقن: ٢٩٨/٥.

(٢) شرح الكرمانى: ٢٢/٤.

(٣) كشف البارى: ٦٠٥/٤.

(٤) كشف البارى: ٢٥١/٢.

(٥) التاريخ الكبير: ٢٦٤/٧، الكاشف: ٥٨٩/٢، تقريب التهذيب: ١٧٩/٢.

(٦) تهذيب الكمال: ٥٢١/٢٧، الجرح والتعديل: ٢١٤/٨.

(٧) الجرح والتعديل: ٢١٤/٨، تهذيب الكمال: ٥٢٢/٢٧.

(٨) الجرح والتعديل: ٢١٤/٨.

(٩) الثقات لابن حبان: ٣٩١/٥.

(١٠) الطبقات الكبرى لابن سعد: ٢٨٨/٩.

(١١) تقريب التهذيب: ١٧٩/٢.

بن عبد العزيز رضي الله عنه دَخَلَتْ بِهِ زَمَانَهُ كُنْبِي وَفَاتَ شَوْي. (١) طَبَقَهُ رَابِعَهُ كُنْبِي دَ هَفْوِي شَمِيرِ كِيَرِي (٢)
 مسروق: دا ابو عائشه مسروق بن الاجدع بن مالك بن اميه همداني كوفي رضي الله عنه دي. دَدَوِي حَالَاتِ كِتَابِ
 الإيمَانِ بِأَبِ عِلْمَةِ الْمَنَافِقِ دَدَوِي حَدِيثِ لَانْدِي تِيرَشَوِي دِي. (٣)
 المغيرة: دا ابو محمد المغيرة بن شعبه بن ابي عام الثقفى رضي الله عنه دي. دَدَوِي حَالَاتِ كِتَابِ الْوُضُوءِ بِأَبِ الرَّجْلِ
 يُوْضِي صَاحِبَهُ كُنْبِي تِيرَشَوِي دِي. (٤)

شرح الحديث

قوله: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر: حضرت مغيرة بن شعبه رضي الله عنه فرماني په
 يو سفر كنبی زه نبی کریم صلی الله علیه و آله سره ووم. دې سفر نه مراد د تبوك سفر دې لکه چه حافظ ابن حجر او نورو
 شارحینو ددې تصریح کړې ده. (٥)

قوله: خذ الإداوة: حضور پاک صلی الله علیه و آله او فرمانيل اي مغیره! داوبووالا لوبني خان سره واخه. اداوة
 دهمزه کمره سره، ددې مطلب دې دخرمن نه جوړ شوي د اوبو لوبني ددې جمع اداوي راخي. (٦)
 د حديث ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکور حديث ترجمه الباب سره مناسبت بنسبته دې چه په
 دواړو کنبی د جبه ذکر دې. (٧)

د مذکور حديث نه مستفاد امور: ① په دې حديث شريف سره په موزو باندي د مسح مشروعيت پته
 لگي. ② دنورو نه د امداد غوښتلو جواز هم معلومېږي. ③ دباغت وركړې شوې مردار ځناور څرمني
 استعمال جائز دې. ④ كله چه د نجاست د عدم تحقق علم اوشي نو د كافرانو د لباسونو د استعمال
 جواز معلوم شو. ⑤ په مذکور حديث سره په هغه حضراتو باندي رد كيږي چه د آيات وضوء د تړول نه
 پس د مسح على الخفين مشروعيت منسوخ كيلاؤ قائل وو. ځكه چه آيات وضوء په غزوه مريسيع
 كنبی نازل شوې وو او دا واقعه (مسح على الخفين) غزوه تبوك كنبی پيښه شوې او غزوه تبوك د
 غزوه مريسيع نه پس واقع شوې وه. ⑥ په سفر كنبی چونكه تادي مطلوب وي په دې وجه د آسانتي په
 غرض تنگ لباس اغوستل جائز دى. ⑦ د قضاء حاجت دپاره د خلقو د نظر نه لرې تلل مستحب دى
 ⑧ په طهارت باندي دوام مستحب او مطلوب دې ځكه چه هم په شروع كنبی حكم وركړې وو چه د

(١) تهذيب الكمال: ٥٢٢/٢٧، النقات لابن حبان: ٢٩١/٥.

(٢) تقريب التهذيب: ١٧٩/٢.

(٣) كشف الباري: ٢٨١/٢.

(٤) كشف الباري كتاب الوضوء باب الرجل يوضي صاحبه ي.

(٥) فتح الباري: ٤٠٦/٢ عمدة القاري: ١٤٧/٣، إرشاد الساري: ١٢٢/٣ الكونثر الجارى: ٤٤/٢ شرح الكرماني: ٣٣/٤.

(٦) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ٤٦/١ تفسير غريب ما فى الصحيحين: ١٠٢/١ القاموس المحيط ص: ١١٢٢

المعجم الوسيط ص: ١٠.

(٧) عمدة القاري: ١٠٥/٤.

اوبولوبی واخله. ① ذ مذکوره حدیث نه دمشرانو استاذانو او مشائخ دمطالبه نه بغیر دهغوی ذ خدمت جواز معلومیبری. ② د ضرورت په وخت متبی ذ لستونرونه لاندې راویستل جائز دی (۱)

۷- باب: گراهیه النعري في الصلاة وغيرها

داباب دې په مانځه او بهر د مانځه د برېښ ډیو مکروه (ناخوښه او ممنوع) کېدو باره کښې مونږ سره په مروج نسخو کښې اود علامه کرمانی رحمته الله علیه په نسخه کښې دا باب داسې دې (۲) (یعنی: گراهیه النعري في الصلاة وغيرها) خو په نسخه مصریه او شروح ثلاثه (فتح الباری، عمدة القاری او ارشاد الساری) کښې ددې ترجمې آخری لفظ "وغیرها" نشته دې په دې مقام باندې دې حضراتو داسې و نیلی دی چه په دې ترجمه کښې کشمیهنی او حموی ذ "وغیرها" اضافه کړې ده (۳)

د ترجمه الباب مقصد: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه ددې باب مقصد ستر د پتولو عمومیت بیانول دی لکه چه څنگه د مانځه په حالت کښې ستر پتول فرض دی دغه شان بهر د مانځه نه هم بغیر د ضرورت نه ستر ښکاره کول ناخوښه دی بلکه مکروه دی (۴)

د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه رائي: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چه د شراح رائي ده چه امام بخاری رحمته الله علیه اول لباس في الصلاة ثابت کړو اوس عموم ثابتول فرمائی. که في الصلاة وی او که في غير الصلاة مگر زما په نیز دا صحیح نه ده ځکه چه په دې صورت کښې دا ابواب اللباس کښې ذکر کول پکار وو. بلکه زما په نیز غرض دادې چه په وړاندې باب کښې لباس د فرض په اندازه ثابت کړې شوی دی چه ستر پتول ضروری دی اودلته د باقی بدن پتول ثابتوی چه که چا سره کپړې وی نوهغه د سترنه علاوه نور بدن هم پتول پکار دی (۵)

الحديث الأول

[۳۵۴]- حَدَّثَنَا مَطْرُبُنُ الْفَضِيلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَاءُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا قَمْرُوبُنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يُحَدِّثُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْقُلُ مَعَهُمُ الْحِجَارَةَ لِلْكَعْبَةِ وَعَلَيْهِ إِزَارَةٌ»، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ عَمَّهُ: يَا أَبَنَ أَخِي، لَوْ حَلَلْتَ إِزَارَتَكَ فَجَعَلْتَ عَلَى مَنْكِبَيْكَ دُونَ الْحِجَارَةِ، قَالَ: «فَحَلَّلْتُهَا عَلَى مَنْكِبَيْهِ، فَسَقَطَ مَعْشِيًا عَلَيْهِ، فَمَارِئِي بَعْدَ ذَلِكَ عُرْيًا لَأَصْلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (۱) [۳۶۱۷۵۰۵]

(۱) شرح ابن بطال: ۲۳/۲ شرح الكرمانی: ۲۲/۴ عمدة القاری: ۱۰۴/۴، ۱۴۸/۳-۱۴۷ الكونر الجاری: ۴۴/۲ تحفة الباری: ۲۸۹/۱

(۲) شرح الكرمانی: ۳۴/۴

(۳) فتح الباری: ۶۳۵/۲ عمدة القاری: ۱۰۶/۳ ارشاد الساری: ۳۲/۲ تحفة الباری: ۳۸۹/۱

(۴) عمدة القاری: ۱۰۶/۴

(۵) تقریر بخاری شریف: ۳۳۵/۲

(۶) أخرجه البخاری في كتاب الحج باب فضل مكة وبنائها وقوله تعالى: «وَأَذِّنَا لِلنَّاسِ وَأَمَّا وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهْرَانِيَّتِي لِلطَّائِبِينَ وَالْعَقِيبِينَ وَالرُّكْمَ الْجُودِيَّةَ» رقم الحديث: ۱۵۸۲ وفي كتاب مناقب الأنصار باب

ترجمه: حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه روایت کوی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم (د نبوت نه وړاندې) دکعبه (آبادنی) دپاره قریشوسره کانړی اوچتول اود رسول الله صلی الله علیه وسلم په بدن مبارک باندې ازار (لنگ) تړلې شوې وو. نو دحضورپاک تره حضرت عباس رضي الله عنه حضورپاک ته اوونیل اې زما وراره کاش چه تا خپل لنگ کولاؤ کړې وې او په خپلو اوږو باندې دې د کانړی لاتدې کیخودلو (نوپه کانړی اوچتولو کنبې به آسانی وه). حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی چه حضورپاک خپل لنگ کولاؤ کړو او په خپلو اوږو باندې واچولو. (لیکن، حضورپاک (د حیا، د وجې نه) بې هوشه کیدوسره راپریوتلو. بیا ددې نه پس جرې هم حضورپاک برینه نه دې لیدلې شوې.

تراجم رجال

مطربن الفضل: دامطر بن الفضل المروزي دې (١) ددوی په مشانخو کنبې روح بن عباده حجاج بن محمد المصيصی، شبابة بن سوار، وکیع بن الجراح، يحيى بن ابي بکیر الکرمانی اويزید بن هارون رحمهم الله نومونه ملاویری. اوددوی نه روایت کونکو کنبې امام بخاری، احمد بن حمويه الاسفرا بينی، عبیدالله بن واصل البخاری الحافظ او محمد بن علی الحکیم الترمذی شامل دی. (٢)

ابن حبان رضي الله عنه ددوی ذکر خپل کتاب الثقات کنبې کړې دې اوددوی باره کنبې نی ونیلی دی (مستتم الحديث) (٣) فربری رضي الله عنه فرمائی چه مطربن الفضل رضي الله عنه مونږ سره فربری کنبې وفات شوې. (یعنی ٢٥٠ هجری نه پس). (٤)

روح: دا ابو محمد روح بن عبادة بن العلاء قیسی بصری رضي الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الإیمان باب اتباع الجنائز من الإیمان کنبې تیره شوې ده. (٥)

زکریا بن اسحاق: دا زکریا بن اسحاق المکی رضي الله عنه دې. (٦)

دې د عمرو بن دینار، ابراهیم بن میسره، عطاء بن ابي رباح، عمرو بن ابي سفیان بن عبدالرحمن بن صفوان بن امیه الجمحی، ابوزبیر محمد بن مسلم المکی، ولید بن عبدالله بن ابي سمیره او يحيى بن عبدالله بن صیفی رحمهم الله نه د حدیث روایت کوی.

د دوی نه روایت کونکو کنبې روح بن عبادة، ازهر بن القاسم، یشر بن سری، سعید بن سلام العطار البصری، ابو عاصم الضحاک بن مخلد، عبدالله بن المبارک، عبدالرازق بن همام، ابو عامر عبدالملک بن عمرو العقدي، المعافي بن عمران او وکیع بن الجراح رحمهم الله شامل دی (٧)

بنیان الکعبه رقم الحدیث: ٢٨٢٩ و مسلم فی صحیحه فی کتاب الحيض باب الاعتناء بحفظ العورة رقم الحدیث: ٣٤٠ جامع الأصول حرف الفاء کتاب الأول فی الفضائل والناقب الباب الثامن فی فضل الأمکنه الفرع الثاني: فی بناء البيت رقم الحدیث: ٢٩٠٧، ٣٠١/٩.

(١) الکاشف: ٢٢٩/٢.

(٢) تهذيب الکمال: ٥٨/٢٨-٥٧.

(٣) الثقات لابن حبان: ١٨٩/٩.

(٤) تهذيب التهذيب: ١٧٠/١٠.

(٥) كشف الباري: ٥١٨/٢.

(٦) التاريخ الكبير للبخاري: ٤٢٣/٣ الکاشف: ٤٠٥/١.

(٧) تهذيب الکمال: ٣٦٥/٩ تقریب التهذيب: ٣١٣/١.

ذهغوى باره كنبى احمد بن حنبل رضي الله عنه فرمانى ثقة (١) ابوزرعه او ابوحاتم او امام نسائى رحمه الله فرمانى «لا بأس به» (٢) علامه ذهبى رضي الله عنه فرمانى ثقة (٣) ابن حبان رضي الله عنه ذهغوى ذكر كتاب الثقات كنبى كرى دى (٤) ابن سعد فرمانى (كان ثقة، كثير الحديث) (٥) ابو عبيدالآجرى رضي الله عنه فرمانى چه ما دا بود او د رضي الله عنه نه تپوس او كرو چه زكريا بن اسحاق قدرى دى؟ هغه ماته او ونييل چه ولى ته ذهغه باره كنبى ويربرى؟ نو ما او ونييل چه هغه ثقة دى هغوى او ونييل چه او هغه ثقة دى (٦) ابو الحسن الميمونى رضي الله عنه فرمانى عبدالله ابن مبارك رضي الله عنه به ذهغوى په مجلس كنبى حاضر يدلو (٧) البرقى رضي الله عنه او الحاكم رضي الله عنه فرمانى (كان ثقة) (٨) علامه ذهبى رضي الله عنه فرمانى چه هغوى ١٥١ يا ١٥٢ يا ١٥٣ هجرى كنبى وفات شوى (٩)

عمرو بن دينار: دا ابو محمد عمرو بن دينار مكى جمحى رضي الله عنه دى. دوى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم په دريم حديث كنبى تير شوى دى. (١٠)

جابر بن عبدالله: دامشهور صحابى حضرت جابر بن عبدالله الانصارى رضي الله عنه دى. دوى حالات كتاب الضوء باب من لم يرالوضوء الا من المخرجين من القبل والدير كنبى تير شوى دى. (١١)

شرح حديث

قوله: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ينقل معهم الحجارة للكعبة» حضرت جابر رضي الله عنه روايت كوى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم به قريشو سره د كعبه (بيت الله) د تعمير دپاره كانرى اوچتول او راوړل به نى. د الكعبة نه مراد لپناء الكعبة دى. (١٢)

قوله: «وعليه إزارة» په دغه دوران كنبى چه حضور پاك به كانرى اوچتول او راوړل نو د حضور پاك په بدن مبارك باندي ذهغوى ازار يعنى لنگ ترلې شوې وو. بعض نسخو كنبى دا جمله د واؤ حرف عاطف نه بغير ده. (١٣)

(١) الجرح والتعديل: ٥٢٩/٣.

(٢) الجرح والتعديل: ٥٢٩/٣ سير اعلام النبلاء: ٣٤٠/٦.

(٣) الكاشف: ٤٠٥/١ سير اعلام النبلاء: ٣٤٠/٦.

(٤) تهذيب الكمال: ٣٥٧/٩.

(٥) الطبقات لابن سعد: ٤٩٣/٥.

(٦) تهذيب الكمال: ٣٥٧/٩.

(٧) تهذيب التهذيب: ٣٢٩/٣ الطبقات ابن سعد: ٤٩٣/٥.

(٨) تهذيب التهذيب: ٣٢٩/٣ | كمال تهذيب الكمال: ٥/٦٤.

(٩) سير اعلام النبلاء: ٣٤٠/٦.

(١٠) كشف الباري: ٢٠٩/٤.

(١١) كشف الباري كتاب الضوء باب من لم يرالوضوء الا من المخرجين من القبل والدير.

(١٢) عمدة القارى: ١٠٦/٤ | إرشاد السارى: ٢٢٢/٢.

(١٣) عمدة القارى: ١٠٧/٤.

قوله: فقال له العباس عمه، يا ابن أخي: حضرت عباس رضي الله عنه يعني د حضورياک تره هغوی ته او فرمائیل ای زما وراره که ته خپل لنگ کولاؤ کړې بیا دا زه ستا په اوږو باندې دکانړی لاتدې کیردم نودابه بڼه اود آسانتی سبب شی. دې خانی کښې به د "لو" جواب محذوف شی. او هغه لکان اسهل علمک، کیدې شی. دې نه علاوه دا "لو" دتمنی دپاره هم مگر خولې شی. په دې صورت کښې به د "جواب لو" ضرورت پاتې نه شی. (١)

«فجعلت علی منکبه دون الحجارة»، په دې جمله کښې دکشمیهنی د روایت مطابق فجعلت په خانی فجعته مفعول ضمیر سره دې. او دون الحجارة مطلب تحت الحجارة دې. (٢)

قوله: قال فحله وجعله علی مکبیه: د قال فاعل څوک دې؟ په دې باره کښې یوا احتمال خودادې چه ددې فاعل حضرت جابر رضي الله عنه دې اودویم احتمال دادې چه ددې فاعل هغه ومحدث دې څوک چه دا حدیث بیانوی. (٣)

قوله: فسقط مغشياً علیه: څنگه چه حضورياک خپل لنگ کولاؤ کړو په اوږه باندې د کانړی لاتدې د اوچتولو دپاره کیخودو هم هغه وخت د حیا، او شرم د وجې نه حضورياک بې هوشه پریوتلو. (٤)

قوله: فما رؤي بعد ذلك عرباً ناصلي الله علیه وسلم هغه وخت خود رسول الله صلى الله عليه وسلم ازار هغوی ته اوتړلې شو او حضورياک ته هوش راغلو مگر ددغې نه پس ترپوره ژوندون پورې حضورياک چا برینه اونه لیدلو. په یو روایت کښې راخی د آسمان نه یوه فرشته نازل شوه هغې د حضورياک ازار هغوی ته اوتړلو. (٥)

بل په دې روایت کښې دی چه ددې نه پس چاهم کله حضورياک برینه نه دې لیدلې او په یوبل روایت کښې دا الفاظ دی «فلم يتر بعد ذلك» چه حضورياک ددې نه پس کله هم نه دې برینه شوي. (٦)

یواشکال اود هغې جواب: په دې حدیث کښې په مذکوره واقعه باندې یواشکال کبړی چه د نبوت د شان نه دا خبره لرې ده چه هغوی دې د خلقو په وړاندې برینه شی. ددې اشکال د جواب تعلق وقوع واقعه سره دې چه دا واقعه کله پېښه شوې ده؟ چنانچه اول په دې باره کښې دا خبره واضح کولې شی د تعمیر کعبه واقعه کله پېښه شوي؟ دکعبه ددې تعمیر باره کښې د علماء سیر مختلف اقوال دی چه دا آبادي کله شوې او هغه وخت چه کله دا واقعه پېښه شوه هغه وخت د حضورياک عمر مبارک څه وو امام زهري رحمته الله عليه فرماني چه کله قریشو دکعبه تعمیر کړې، هغه وخت حضورياک بالغ شوي نه وو. (٧)

(١) شرح الکرمانی: ٢٣/٤ فتح الباری: ٦٢٦/٢

(٢) فتح الباری: ٦٣٦/٢ تحفة الباری: ٢٨٩/١

(٣) شرح الکرمانی: ٢٣/٤ إرشاد الساری: ٢٢/٢

(٤) شرح الکرمانی: ٣٣/٤ عمدة القاری: ١٠٧/٤

(٥) التوضیح لابن ملقن: ٣٩٩/٥ عمدة القاری: ١٠٧/٤

(٦) فتح الباری: ٦٢٦/٢ إرشاد الساری: ٢٢/٢

(٧) المصنف لعبدالرازق باب بنیان الکعبه: ١٠٠/٥ ٣١٧/٥

په دې باره کښې دویم قول دادې چه د کعبه د آبادي وخت کښې د حضور پاك عمر پنځلس کاله وو دا قول ذکر کونکې علامه ابن بطال رحمته الله علامه کرمانی رحمته الله علامه زرقاتی رحمته الله دې (۱) دریم قول دادې چه دا واقعه د بعثت نه پنځه کاله وړاندې پېښه شوې دا قول ذکر کونکې امام محمد بن اسحاق رحمته الله امام هشام رحمته الله علامه سهیلی رحمته الله او امام طبری رحمته الله دې (۲) دا هم ونیلی شوی دی چه د پنځه کاله وړاندې والا واقعه بله ده او پیش نظر واقعه دویمه ده. خوییا هم دومره خبره یقیني ده چه د حضور پاك دغه ذکر شوې واقعه د بعثت نه وړاندې ده.

د جواب توضیح: د کومو حضراتو په نیز چه مذکوره واقعه د بلوغت نه وړاندې وخت ده نویا خو هیڅ اشکال نه پیدا کیږي. لیکن د دویم قول په رنډا کښې اشکال راتلې شی چه حضور پاك برینډیدل څنگه برداشت کړل. نو په دې خبره کښې اول خبره خوداده چه مذکوره واقعه د نبوت نه د وړاندې ده دویمه خبره داده چه په عربو کښې تعری (بربنډوالې) به معیوب نه شو گنډلې. مشرکانو به د بیت الله طواف په بربنډه کولو ددې عام رواج وو. دریمه خبره داده چه دلته د ازار کولو ولو ذکر دې د قمیصي د لرې کولو ذکر نه دې. خو چونکه د حضور پاك د اوچت شان سره دا هم نه وو په دې وجه شی د دې ذکر او کړو. دا مقصدنی نه دې چه حضور پاك بالکل بربنډ شوې وو او کاشف العورة شوې وو. قمیصي نی په بدن مبارک باندې وو په دې وجه ددې خبرې گنجائش وو لیکن الله عز وجله ته چونکه د خپل نبی دپاره دا خبره هم خوښه نه وه اود وحی سلسله هم نه وه لهذا د حضور پاك د تربیت عندالله دا انتظام اوشو چه هغوی بې هوشه کړې شو او خلقو په حضور پاك باندې کپړه واچوله هغه کوم دتعری احتمال چه به پیدا کیدلو هغه هم ختم کړې شو. دې نه پس حضور پاك کله هم بربنډ نه دې لیدلې شوې.

قوله: **عصمت انبياء کرام عليهم السلام**: د مذکوره واقعي متعلق د اشکال یو اړخ مسئله د عصمت انبياء عليهم السلام هم ده چه برینډیدل د عصمت د انبياء کرامو عليهم السلام خلاف دی او د انبياء کرامو عليهم السلام د نبوت د منصب خلاف امر دې. د انبياء کرام عليهم السلام د عصمت د مسئلې متعلق مختصر په دې خان پوهه کول پکار دی چه په دې خبره باندې اجماع ده چه د انبياء عليهم السلام د نبوت نه وړاندې اود نبوت نه پس د کفر اختیارولو نه معصوم دی. دوی نه کفرهډو کیدي نه شی. په دې خبره باندې هم اجماع ده چه بعدالنبوة قصداً گناه نه شی کیدي. البته سهواً د صفات مرتکب کیدي که نه؟ په دې کښې اختلاف دې

د اشاعره په نیز د حضرات انبياء کرام عليهم السلام نه صفات سهواً خو څه چه عمداً هم صادر کیدي شی وړاندې د نبوت نه هم او پس د نبوت نه هم خو ماتریدی ددې نه مطلقاً انکار کړې دې چنانچه حافظ عراقی تقی الدین سبکی، ابواسحاق اسفراینی او قاضی عیاض رحمهم الله هم دا اختیار کړې

(۱) شرح الکرماني: ۲۴/۴ شرح ابن بطال: ۲۴/۲ التوضیح لابن ملقن: ۲۹۹/۵ شرح المواهب للزرقاتی بنیان الکعبه: ۳۷۹/۱

(۲) السيرة النبوية لابن هشام حديث بنیان الکعبه: ۱۹۲/۱ الروض الأنف حديث بنیاد الکعبه: ۱۲۷/۱ تاریخ للطبری تاریخ ماقبل الهجرة: ۵۲۶/۱ البداية والنهاية شيء مما وقع من الحوادث فی زمن الفترة، فمن ذلك بنیان الکعبه: ۲۶۵/۲ فتح الباری لابن حجر کتاب الحج فضل مکه وبنیاناها: ۵۶۵/۳

دې بيا د صغائر وقوع ممکن گنرونکو د اهم و نیلی دی چه د انبیاء علیهم السلام نه هغه صغائر نه شی کیدی کوم چه خست، ردالت او په کمینه توب باندي دلالت کوی (۱)

د علامه عثمانی رحمته الله علیه رائی: حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی چه په دې واقعہ کښې د حضور پاک نه تعری (برېښیدل) صادر شوی دی. د دې متعلق دومره خبره باندي پوهه شنی چه هغه وخته (پورې) هیڅ څه احکام نه وو نازل شوی. بیا دا د حضور پاک عام عادت نه وو بلکه هم یو ځل داسې شوې وو. لهذا دا فعل خاص کر د داسې قوم په مینځ کښې په چا کښې چه دا خبره د مروت خلاف هم نه شوه گنرلې د زیات نه زیات هغه وخت صغیره گناه کیدی شی او د اشاعره مذهب دې چه د انبیاء کرامو علیهم السلام نه وړاندي د نبوت د بعثت نه د صغائر صدور کیدی شی نو په دې صورت کښې خو هیڅ اشکال نشته دې.

البته د ماتریدی مسلک دادې چه انبیاء علیهم السلام وړاندي د بعثت نه هم کبائر او صغائر ټولو نه معصوم وی. په دې تقدیر باندي (د حضور پاک نه تعری صادر کیدلو) جواب به داشی چه د یو مصلحت عظیمه د وجې نه یو ځل د دغه صغیره تحمل او کړې شو. هغه مصلحت دا وو چه قریشو ته د اول نه او خودلې شو چه د حضور پاک تربیت په غیر معمولی توگه باندي د یو غیبی طاقت په خاص نگرانی کښې کیږی ځکه چه د حضور پاک نه یو لونی کار اخستل دی. او حضور پاک خو یو خاص شان لری (هم دغه وجه ده چه د تعری د صادر کیدونه پس زر حضور پاک بې هوشه شو) گنی په زرگونو خلق برینم گرځی راځی. په هیچا داسې حال نه دې راغلې او حضور پاک ته یو لمحده دا حالت پېښ شوې د دې مصلحت په وجه د حضور پاک په حق کښې د لرې شان وخت دپاره د تعری تحمل او کړې شو لکه څنگه چه د یو خصوصی مصلحت په وجه حضرت موسی علیه السلام د بعثت نه پس د مجمع په وړاندي برینو تلل او شو او هلته د موسی علیه السلام یو نفرت انگیز عیب نه خلاصې د ټولو خلقو په وړاندي مطلوب وو (د حضرت موسی علیه السلام واقعہ صحیح بخاری کتاب الغسل باب من اغتسل عربانا واحده فی الخلوۃ رقم الحدیث: ۲۷۸ کښې موجود ده). (۲)

د صاحب ترجمان السنه رائی: صاحب ترجمان السنه حضرت مولانا بدر عالم میر تهی رحمته الله علیه لیکي چه د هغه زمانې د مورخینو د حضور پاک په سن مبارک کښې اختلاف دې. خودا خبره متفق علیه ده چه دا واقعہ د نبوت نه د وړاندي وخت ده. گورنی ولې دلته دا ممکن نه وه چه د لنگ کولاویدونه وړاندي حضور پاک د بریندوالی نه بچ کړې شوې وې مگر بیابانه دا څنگه ثابتیدله چه دا هغه نه دې د چا بریندوالی چه یو ځل هم د برداشت قابل نه وی. د دې دپاره نظر تربیت داغواړی چه یوه واقعہ په ناپوهنی کښې داسې هم پېښه شی او په هغې باندي رانیول هم وی او دغه شان دا ښکاره کړی چه د انبیاء کرام علیهم السلام هستی د عام انسانانو نه بالکل جدا وی د اوچتو اخلاقو خلاف قدرت نه دهغوی هیڅ عمل خوښ نه وی آخر په قدم قدم باندي د قدرت دا منع کول د قوم په نظر کښې هغوی

(۱) شرح المقاصد المبحث السادس الانبياء صلوات الله عليهم معصومين: ۳/۳۱۱-۳۰۹ النبراس مسئله عصمة الانبياء عليهم السلام ص: ۲۸۳ التفسير الكبير سورة البقرة: ۳۶، ۱۰/۳-۷ الشفاء لقاضي عياض: ۲/۹۲ شرح النووي على المسلم كتاب الإيمان باب حديث الشفاعة رقم الحديث ۴۷۴، فبض الباری: ۱/۱۶۹ مرقاة المفاتيح كتاب الإيمان باب الكبائر وعلامات النفاق رقم الحديث: ۵۵، ۱/۲۱۳ وكتاب الدعوات باب جامع الدعاء رقم الحديث: ۲۴۸۲، ۵۵/۳۹۰.

(۲) فضل الباری: ۳/۴۰-۳۹.

ممتاز کولې شی. د دې دپاره چه د نبوت نه وړاندې دا خبره دهغوی په ذهنونو کښې کښی چه دا زمونږ د طبقې نه جدا او اوچت انسان دې. دومره خبرې دپاره ددې ضرورت نشته دې چه دهغوی یو داسې کار اوسی کوم چه د گناه په تعریف کښې راځي که هغه صغیره ولې نه وی بلکه هر هغه کار چه د اوچت معیار نه لږ شان هم پریوتې ولې نه وی د هغې صادر کیدل هم یو خل دوه بس هم دومره کافی دی. ونیلی شی چه د موسی عليه السلام په شریعت کښې د ستر مسئله دومره مکمل نه وه څومره چه زمونږ په شریعت کښې ده. په دې لحاظ سره تر هغه وخته پورې په بریندو کښې هیڅ مضائقه هم نه وه. بل طرف ته د حضور پاک صلی الله علیه و آله سن مبارک هم په اختلاف کښې دې. بل هغه وخت په عربو کښې یو شریعت هم نه وو هغه خلقو به لکه چه خپل نفس ته جنیف ونیلی. خودملت حنیفه تخم نی هم هیر کړې وو. بیا په دې یوه واقعه باندي دا دومره لویه تنبیه. ددې لارمه ثمره به دا کیدله چه د خلقو نظرونه د حضور پاک طرف ته اوچت شو او په هغوی کښې دا شعور پیدا شو چه ضرور د چا چه شروع داسې ده نودهغه آخر خوبه څه کیرې.

د رسول الله صلی الله علیه و آله شان مبارک خو ډیر اوچت دی. د حضور پاک د غار ملگری حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه متعلق کله چه چا د شیخ ابوالحسن اشعری رحمته الله علیه نه تپوس او کړو چه د جاهلیت په زمانه کښې دهغوی څه حال وو؟ نویځ موصوف څه عجیبه خبره او کړه: «أنه ما زال بعین الرضا من الله عزوجل» (یعنی هغه خو همیشه نه د الله عز وجل د رضا نظر لاندې پاتې دې اوداښکاره خبره ده چه څوک د داسې چا پاللي شوې وی نوهغه په شرک او کفر کښې کله راگیریدې شی؟

کله چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د یوامتی دا حال وی نویځله به د بارگاه رسالت څه حال وی؟ ددې اندازه د دغه یو واقعی نه کیدې شی. د حضور پاک په ژوند مبارک کښې دا ټول صرف هم یوه واقعه ده اوهغه هم د نبوت نه وړاندې. په دې کښې هم تصریح ده چه دامشر تره (حضرت عباس رضی الله عنه) د خبرې په منلو سره شوی په خپل فطرت سره نه دی شوی او په دې باندي په دومره سختی سره غیبی راگیرول موجود دی سوچ او کړنی په کوم دور کښې چه لا د ملائکو نازلیدل هم نه وی شروع شوی اودخپل شریعت څه تصور هم نه وی اولنې شریعت موجود نه وی په داسې دور کښې د ستر ښکاره کیدل څه اهمیت لرل پکار دی؟ او آیا ددې یوې واقعی د وجې نه کومه چه دومره په تنبیه سره راغلې وی د انبیاء په ژوند کښې وړاندې د نبوت نه د صفات دپاره په اصولی توگه گنجائش منل پکار دی که ددې برعکس دهغوی د عصمت سبق اخستل پکار دی.

ابن هشام رحمته الله علیه د بحیر اراهب قصه نقل کولونه پس لیکي:

«فشب رسول الله صلى الله عليه وسلم، والله يكلؤه ويحفظه ويحوطه من أقدار الجاهلية لما يريد به من كرامته ورسالته، حتى يلم أن كان رجلاً وأفضل قوم مروءة، وأحسنهم خلقاً، وأكرمهم حسباً، وأحسنهم جوازاً، وأعظمهم حليماً، وأصدقهم حديثاً، وأعظمهم أمانة، وأبعدهم من الفحش والأخلاق التي تدلس الرجال، تلزها وتكرماً، حتى ما اسمه في قومه إلا الأمين، لما جمع الله فيه من الأمور الصالحة» (۱)

چه رسول الله صلی الله علیه و آله ځوان شو نوپه داسې شان چه الله عز وجل به دهغوی خیال ساتلو، دهغوی حفاظت به نی کولو اود جاهلیت ټول ناخوښه حرکثونونه نی هغوی لرې ساتلې وو. تردې چه چه هغوی د عین شباب

(۱) البواقیت والجواهر المبحث الثالث والأربعون فی بیان أن أفضل الأنبياء المحمد بین: ۷۳/۲ بحواله ترجمان السنة:

په دور کښې په لحاظ د مروت د ټولو نه افضل، په اخلاقو کښې د ټولو نه بهتر، د گاونډي خيال د ټولو نه زيات ساتونکې، په علم او بوج برداشت کولو کښې د ټولو نه زيات، په خبرو اترو کښې د ټولو نه زيات رښتوني، په امانت کښې د ټولو نه زيات امانتدار، د ټولو فحش او ټولو بد اخلاقونه کوم چه د انسان د پاره خراب داغ وي ډير لري وو. او هم د دغه ښکلي صفتونو د وجې نه د حضور پاك په قوم کښې لقب امين وو. داهر څه ددې د پاره وو چه الله ﷻ هغوی درسالت په جليل منصب باندې لگول وو د حضرت ميرتېهې ﷺ کلام ختم شو. (۱)

د حديث مبارک نه مستفاد امور: ① د حديث شريف نه دامعلوميرې چه الله ﷻ د خپل رسول ﷺ د حفاظت انتظام د وړو کوالی نه کړې وو. چنانچه حضور پاك د ټولو قبيح امورو او د اهل جاهليت د خصلتونو نه محفوظ او مامون او ډير لري وو. هم ددې نه يو د ستر ښکاره کيدل هم دی.

② ددې حديث شريف نه داهم معلوم شو چه حضور پاك د اخلاقو په اوچته درجه باندې فائز وو کامل حيا لرونکې وو. د حضور پاك د حياء په صفت کښې نقل دی چه حضور پاك د پيغلې جينسې نه زيات حياء کونکې وو. (کان اشدها من العذراء في خدرها) (۲)

③ داهم معلومه شوه چه دسړی د پاره د دغه خايونونه علاوه چرته چه ستر ښکاره کول جائز دی چرته بل يو ځانی کښې ستر ښکاره کول جائز نه دی. (۳)

د حديث مبارک ترجمه الباب سره مطابقت: د حديث شريف ترجمه الباب سره مطابقت آخری جمله (فما روي بعد ذلك عربياً صلى الله عليه وسلم) د عموم سره دې چه حضور پاك ددې نه پس په مانځه کښې يا د مانځه نه بهر کله بربنډه نه دې ليدلې شوې او هم دغه څيز ترجمه الباب (گراهمة التعري في الصلاة وغيرها) کس مقصود دی. (۴)

.....
.....
.....

۸- باب: الصلاة في القيصر والسراويل والتبائن والقباء

د باب دې په قميص (کرته) پرتوگ لنگ او قبا کښې د مونځ کولو بيان کښې

د لغات وضاحت: قميص: قميص د تاريزې کپړې نه جوړ شوې وی دې ته کرته وائی. حضرت کشميری ﷺ فرمائی چه د قميص گريوان نه وی. ددې نه معلوميرې چه په موجوده زمانه کښې کوم قميص د گريوان والا مروج دې دا د روستو وختونو ايجاد دې. (۵)

(۱) ترجمان السنة مسئله عصمت: ۳/۲۸۷-۲۸۶.

(۲) صحيح مسلم الفضائل باب كثرة حياته رقم الحديث: ۶۱۷۶ نوب: په مسئله عصمت انبياء عليهم السلام باندې د ټولو نه تفصیلي او جاندار بحث په اردو ژبه کښې ترجمان السنة: ۳/۲۸۷-۳۴۵ کښې موجود دې

(۳) شرح ابن بطلال: ۲/۷۴ شرح الکرمانی: ۴/۲۴ فتح الباری: ۲/۶۲۶ عمدة القاری: ۴/۱۰۷ ارشاد الساری: ۲/۲۳ تحفة الباری: ۱/۲۸۹ الشرح المبسر لصحيح البخاری: ۱/۴۱.

(۴) عمدة القاری: ۴/۱۰۶ الکوثر الجاری: ۲/۴۵ الكنز المتوارى: ۴/۳۰.

(۵) الصحاح ص: ۸۸۳ القاموس المحيط ص: ۵۶۵ لسان العرب: ۱/۳۰۳-۳۹۲ أنوار الباری: ۱۱/۱۱۵.

قوله: السراويل: داعجمی لفظ دې مذکر اومؤنث دواړه شان استعمالیږي ددې جمع سراويلات راځي د سراويل باره کښې یوقول داهم دې چه دا جمع ده د سراولة. بل سراويل د سین په ځانې شین سره اودلام په ځانې ن سره هم نقل دې یعنی سراويل او سراوين ددې نه علاوه دوه لغات نور هم دی سروال او سرویل. د پرتوگ اغوستل د حضورپاک نه ثابت نه دی خوبیا هم رسول الله ﷺ داخوبن کړې دې او د څلورو درهمو خريدار هم دې. (۱)

قوله: ثَبَان: دتاء پیش او د باء تشدید اوزیر سره ثَبَان دې زمونږ په عرف کښې دې ته لنگوت ونیلی شی. پهلوانان خلق د کشتنی په وخت دا استعمالوی. دا د پرتوگ نه وړوکې وی. ددې په ذریعه د شرمگاه او سرین ستر کیږي. په دې کښې دوه صورتونه مستعمل کیږي یو هغه په کوم کښې چه څه حصه پتون هم پتیرې هغې ته نیکر وانی. دویم هغه په کوم سره چه شرمگاه او سرین پتیرې. دې ته جانگې اندیر ونیر او لنگوتې وغیره وانی. (۲)

قوله: قَبَاء: د قاف فتح سره داهم غیر عربی لفظ دې کوم چه په عربو کښې استعمال شوي. داد کوب یا شرب په شان لیکن ددې نه څه قدرې وړوکې وی. د کرتې دپاسه استعمالیږي. ددې په مقابل کښې عبا، استعمالیږي کوم ته چه چوغه هم وانی. (۳)

دترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دا ترجمة الباب قائم کولوسره داخودل غواړي چه دمانخه په وخت مونږ گذار چاته چه د کپرو سهولت حاصل وی او په هغې سره د ستر پتول ممکن وی نودهغې استعمالولو سره مونږ کول صحیح دی. که هغه کپره صرف قمیص وی یا پرتوگ، جانگې وی یا قبا، په دې کښې دهر یو د استعمال سره مونږ کول صحیح کیږي. (۴)

د شیخ الحدیث رحمته الله رائي: حضرت شیخ رحمته الله فرماني چه شراح فرمانیلی دی په مختلف انواع لباس کښې جدا جدا د مونږ جواز ثابتول دی او زما په نیز امام بخاری رحمته الله تنبیه فرماني چه دوه کپرې اولی دی. د شراح استدلال «أوکلکم یهدیون» نه او زما استدلال «إذا سمع الله فأسعوا» نه دې ځکه چه دې نه معلومیږي که څوک په دوو کپرو باندي قادر وی نودهغه دپاره د دوو اغوستل افضل دی. (۵)

الحديث الأول

[۲۵۸]- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا سَمِعَ اللَّهُ فَاوَسِعُوا»، فَقَالَ: «إِذَا سَمِعَ اللَّهُ فَاوَسِعُوا»، جَمَعَ رَجُلٌ عَلَيْهِ ثِيَابُهُ، صَلَّى رَجُلٌ فِي إِزَارٍ وَدِءٍ، فِي إِزَارٍ، وَقِيصٍ

(۱) المحکم لابن سیده، رس ل: ۴۷۲/۸ صحاح ص: ۴۹۱ مجمع بحار الأنوار: ۶۸/۳ لسان العرب: ۲۴۸/۶-۲۴۷.

(۲) المحکم لابن سیده، ت ب ن: ۵۰۳/۱ صحاح ص: ۱۲۴ القاموس المحيط ص: ۱۰۶۶ لسان العرب: ۱۸۲/۲ الکونر الجاری: ۴۶/۲

(۳) المحکم لابن سیده، ت ب و: ۵۸۵/۶ صحاح ص: ۸۳۲ القاموس المحيط ص: ۱۱۹ لسان العرب: ۲۷/۱۱ فتح الباری: ۲۶/۲

(۴) عمدة القاری: ۱۰۹/۴.

(۵) الكنز المتواری: ۳۲/۴-۳۱ تقریر بخاری شریف: ۱۲۷/۲.

فِي إِزَارٍ وَقَبَاءٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَدِئَابٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَقَمِيصٍ، فِي سَرَاوِيلٍ وَقَبَاءٍ، فِي تَبَانٍ وَقَبَاءٍ، فِي تَبَانٍ وَقَمِيصٍ، قَالَ: وَأَخْبَبُهُ قَالَ: فِي تَبَانٍ وَدِئَابٍ (١) [٣٥]

ترجمه: دحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه يوسرې نبي كريم صلى الله عليه وسلم طرف متوجه شو او هغه تپوس او کړو چه په يوه کپړه کښې مونځ ادا کولوڅه حکم دي؟ نو حضور پاك او فرمائيل چه په تاسو کښې هر سرې د دوو کپړو وسعت لري؟ (روستو) هم دغه سوال د حضرت عمر رضي الله عنه نه او کړې شو نو هغوی رضي الله عنهم په جواب کښې او فرمائيل (يوه کپړه کښې مونځ کول صحيح خو دی مگر اوس چونکه، الله عز وجل تاسو نه آسانی درکړې ده نوهم دهغې مطابق عمل کوئ. لهذا هر سرې له پکار دي چه ذيوې نه په زیاتو کپړو کښې مونځ کوی. مثلاً (خوک) په لنگ او خادر کښې (خوک) په پرتوگ او خادر کښې. راوی فرمائی چه زما گمان دي چه دانی هم فرمائيلی چه (خوک) پرتوگ او قميص کښې هم مونځ کوئ.

تراجم رجال

سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدي اشحي بصري رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب من كره أن يعود في الكفر كما يكره أن يلقى في النار من الإيمان كښې تير شوی دی. (١)

حماد بن زيد: دا ابو اسماعيل حماد بن زيد بن درهم ازدي بصري رضي الله عنه دي. ددوی احوال كتاب الإيمان باب وإن طائفتان من المؤمنين اقتلوا فأصلحو أي نهما كښې تير شوی دی. (٢)

: دا ابوبكر ايوب بن ابی تميمه كيسان سختيانی بصري رضي الله عنه دي. ددوی احوال كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان كښې تير شوی دی. (٣)

محمد: دا مشهور تابعی امام ابوبكر محمد بن سيرين انصاری بصري رضي الله عنه دي. ددوی حالات كتاب الإيمان باب اتباع الجنائز من الإيمان كښې تير شوی دی. (٤)

ابي هريرة: دا مشهور صحابی رسول صلى الله عليه وسلم دي. ددوی تذکره كتاب الإيمان باب أمور الإيمان كښې تيره شوې ده. (٥)

شرح حديث

قوله: قام رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم يوسرني دنبي كريم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو او په يوه کپړه كښې د مونځ ادا کولو باره كښې سوال او کړو چه دي كښې مونځ كېږي كه نه؟ نو دې په جواب كښې نبي كريم صلى الله عليه وسلم او فرمائيل آيا په تاسو كښې هر يو كس سره دوه دوه كپړې دي؟

(١) رواه البخاري في الصلاة باب الصلاة في الثوب الواحد ملتحقاً وفي هذا الباب وأخرجه مسلم في كتابه. كتاب الصلاة باب الصلاة في ثوب واحد رقم الحديث: ٥١٥

(٢) كشف الباري: ١٠٥/٢.

(٣) كشف الباري: ٢١٩/٢.

(٤) كشف الباري: ٢٦/٢.

(٥) كشف الباري: ٥٣٤/٢.

م كشف الباري: ٢٥٩/١٦٦٣.

مطلب داوو چه کله دَ غربت دَ وجې نه تاسوسره وی هم یوه کپړه نوبه هغې کنبې به د مونغ اداکول صحیح شی. وړاندې باب «الصلوة فی الثوب الواحد ملتحقاً به»، په آخره کنبې هم دغه روایت «اولکلکم لوبان؟» پورې تیر شوي دي. خو هلته د امام بخاری رحمته الله علیه استاذ راوی حضرت عبدالله بن یوسف رحمته الله علیه وو او دلته امام بخاری رحمته الله علیه د حضرت سلیمان بن حرب رحمته الله علیه نه روایت نقل کړې دي (۱)

قوله: ثم سأل رجل عمر: بيا هم دغه سوال چا د حضرت عمر رضي الله عنه نه هم او کپړو (چه یوه کپړه اغوستلوسره مونغ صحیح کیري که نه؟)

سوال کونکې څوک وو؟ د حضرت عمر رضي الله عنه نه سوال کونکې څوک وو؟ د هغه نوم څه وو؟ په دې باره کنبې ټولو شارحینو حضراتو لیکلی دی چه د هغه سوال کونکې نوم معلوم نه دي (۲)

البته بعض خلقو دا احتمال بیان کړې دي چه کیدې شی دا سوال کونکې حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وی. د دې احتمال بنیاد دادې چه یوخل عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او د ابی بن کعب رضي الله عنه په دې مسئله کنبې اختلاف پیدا شو چه په یوه کپړه کنبې مونغ جائز دي که نه. حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه او فرمائیل چه په دې کنبې هیڅ حرج نشته یعنی مونغ کیري لیکن د ابن مسعود رضي الله عنه خیال دا وو چه داسې کول جائز نه دی. ځکه چه داسې صرف په هغه وخت جائز وو کوم وخت چه خلقو سره کپړې نه وې. بهر حال اوس چه خلق د دې وسعت لری نو مونغ هم په دوو کپړو کنبې صحیح دي. بیا حضرت عمر رضي الله عنه په منبر باندي او دریدو ارشاد نی او فرمائیلو چه صحیح دی هغه کوم چه ابی بن کعب رضي الله عنه او فرمائیل نه هغه کوم چه ابن مسعود رضي الله عنه او فرمائیل (۳)

علامه عینی رحمته الله علیه فرماني چه د دې اختلاف سره دا خبره نه متعین کیري بلکه تخمین او اندازه کیري د دې دپاره د دغه سائل دمصدق باره کنبې خو احتمال ابی بن کعب رضي الله عنه هم جوړیدي شو (۴)

قوله: فقال: إذا وسع الله فأوسعوا: د سانل په جواب کنبې حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائیل چه ان الله عظم تاسو ته وسعت او آسانی درکړې ده نو د مونغ په وخت هم د دغه وسعت او آسانی اظهار کونی گنی په عام توگه څنگه چه خلق مونغ کوی هغه هم صحیح دي.

قوله: جمع رجل عليه ثياب، صلى رجل..... ارشاد نی او فرمائیلو چه د وسعت په حالت کنبې که مونغ گذار په خپل مونغ کنبې خپلې کپړې جمع کړي او مونغ او کړي په دې خانی جمع او صلی د ماضی صیغې دی لیکن دا دواړه د امر په معنی کنبې دی یعنی لپهم او لپصلى دي

د ابن المنیر رحمته الله علیه په نیز دا کلام د شرط په صورت کنبې دي یعنی «ان جمع رجل عليه ثياب فحسن» بیانی مختلف صورتونه بیانولوسره د دې جمع تفصیل بیان کړي شو. د ابن مالک رحمته الله علیه فرمان دي چه د دې حدیث مبارک نه دوه فاندې حاصلې شوي یود ماضی استعمال د امر په معنی کنبې یعنی جمع

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب الصلاة فی ثوب الواحد ملتحقاً رقم الحديث: ۳۵۸.

(۲) فتح الباری: ۲/۶۲۶ | ارشاد الساری: ۲/۲۴.

(۳) المصنف لابن عبدالرازق کتاب الصلاة باب ما یکنفی الرجل من الثياب رقم الحديث: ۱۳۸۵، ۱/۳۵۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۰۹/۴.

لیجمع په معنی کنبې اوسلې د لیصلي په معنی کنبې او دویمه فائده دحرف عطف حذف سره د کلام راورلو، ځکه چه په اصل کنبې «صلی رجل فی ازار ورداء، و فی ازار و قمیص»، کیدل پکاروو. (۱)
په مانځه کنبې ذکرېدو داستعمال طریقہ: حضرت عمر رضی اللہ عنہ ارشاد او فرمائیلو چه کله وسعت وی نو د یوې کپړې په ځانی په دوو کپړو کنبې مونځ کونی. دا دوه کپړې جمع کولوچه کوم صورتونه ارشاد کړې شوی دی هغه نهه دی. ټولې هغه کپړې دکوم داستعمال چه دې ځانی کنبې ذکر کړې شوی دې هغه شپږ دی. په دې کنبې درې د ستر پتولو دپاره دی اودریو سره باقی بدن پتول مقصود دی دې دریو له په دریو کنبې ضرب ورکولوسره نهه صورتونه جوړیږی. درې کپړې لاتدې تړونکې لنگ پرتوگ او جانگې دې او نورې درې څادر قمیص او قباده. چنانچه دټولو نه اول ارشاد او فرمائیلې شو که چرې غواړنی نو لنگسره څادر قمیص یا قبا جمع کړنی یعنی لنگ او څادر یا لنگ او قمیص یا لنگ او قبا جمع کړنی. دغه شان پرتوگ سره څادر قمیص او قبا جمع کولوسره درې صورتونه پرتوگ او څادر، پرتوگ او قمیص، او پرتوگ او قبا جوړشو. او جانگې سره څادر قمیص او قبا جمع کولو سره هم درې صورتونه جانگې او څادر، جانگې او قمیص، جانگې او قبا جوړیږی. دا ټول نهه صورتونه شو. دې نه جانگې او څادر والا صورت حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه دې ذکر کړې. (۱)

قوله: وأحسبه قال: فی تیان ورداء. احسبه دراوی قول دې په اصل کنبې حضرت عمر رضی اللہ عنہ مذکورہ صورت نه وو ذکر کړې. د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په دې باندې جزم نشته دې چه دا صورت حضرت عمر رضی اللہ عنہ بیان کړې وو که نه، بلکه هغوی او فرمائیل چه زما گمان دې چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا صورت (یعنی جانگې او څادر کنبې مونځ کونکې) ذکر کړې دې گمان ونیلو سره نی ځکه ذکر کړو چه ددې خبرې خو احتمال موجود دې چه حضرت عمر رضی اللہ عنہ په قصد سره دا صورت پریخودې وی ځکه چه کوم ستر نورو دوو صورتونو (جانگې او قمیص، جانگې او قبا) کنبې حاصلیږی هغه په جانگې او څادر کنبې نه شی کیدي.
بل طرف ته حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د مذکورہ صورتونو د بیان ترتیب ته کتلوسره داستقراء خیال او کړو هم په دې وجه نهم صورت ته گمان ونیلوسره ذکر کړو اودا صورت په هغه صورت کنبې ټیک کیدي شی چه څادر لونی وی ځکه چه هغه وخت مقصود یعنی د ستر پتول حاصلیږی. (۲)
دهدیت شریف نه مستفاد امور: د دې حدیث نه دا امور مستفاد کیږی چه: ① کله چه د یوې خبرې علم نه وی نوهغه چرته د پوهه سرې نه پوښتنه کول پکار دی. ② د کپړو وسعت سره په کمو کپړو کنبې مونځ کول مکروه دی. ③ مونځ په دوو کپړو کنبې یا په زیاتوکپړو کنبې ادا کول افضل اومستحسن عمل دې. ④ د مونځ په حالت کنبې هم داسې کپړې استعمالول پکار دی کومې کپړې چه اغوستو سره مونځ په خپلو مجالسو کنبې شرکت کوو. (۱)

(۱) شرح ابن بطلال: ۲۹/۲ فتح الباری: ۶۲۷/۲ عمدة القاری: ۱۰۹/۴ ارشاد الساری: ۲۴/۲ الکوثر الجاری: ۴۶/۲ فضل الباری: ۴۱/۳.

(۲) فتح الباری: ۶۲۷/۲ عمدة القاری: ۱۰۹/۴ ارشاد الساری: ۲۴/۲.

(۳) شرح ابن بطلال: ۲۸/۲ فتح الباری: ۶۲۷/۲ عمدة القاری: ۱۰۹/۴ ارشاد الساری: ۲۴/۲.

(۴) الشرح المیسر لصحیح البخاری: ۲۲۰/۱ فیض الباری: ۱۷/۲ شرح الکرمانی: ۲۵/۴.

د حديث ترجمه الباب سره مطابقت: مذکورہ حديث ترجمه الباب سره مطابق واضح دی چه د کومو

کپرو ذکر دي د هغې ذکر ترجمه الباب کښې هم دي. (۱)

یوه خبره قابل غور ده چه ترجمه الباب کښې د تیان ذکر دي د تیان نه مراد جانگي اندر ونیر نیکر کچه وغیره دی اودا لباس داسې دي چه ددې داغوستلو په صورت کښې پتون ښکاره وی حالانکه پتون پتول په مانځه کښې ضروری دی. دغه شان دمانځه نه علاوه هم د ستر کیدو د وجې نه پتول ضروری دی. حالانکه د ترجمه الباب په مقصد کښې دا خبره راغلي وه که چرته چا سره صرف هم دغه وی نو هغې کښې هم مونځ صحیح دي.

نوددې باره کښې شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه لیکي چه صرف په تیان کښې د مانځه د جواز قول صرف د امام مالک رحمته الله علیه مذهب دي اود امام بخاری رحمته الله علیه میلان په دي مسئله کښې د امام مالک رحمته الله علیه په طرف دي. زمونږ په نیز به مراد داسی چه که چرې تیان کښې ستر پتیدي شی نوییا صرف هم دا اغوستلو سره مونځ ادا کول به صحیح دی. گنی دي سره چرته د یو بلې کپري اغوستل او مونځ ادا کول صحیح وی گنی نه. (۲)

ترجمه الباب سره متعلق د حضرت مدنی رحمته الله علیه رائی: زمونږ استاذ محترم حضرت مدنی رحمته الله علیه فرمانی چه په دي ترجمه الباب کښې د څلورو کپرو ذکر دي. په کوم کښې چه گنډلې شوي او بغیر گنډلې شوي دواړه شان کپري شامل دي. چنانچه د امام بخاری رحمته الله علیه دي ترجمه الباب نه دا مقصد بیابول دی چه سړی سره د ستر پتولو دپاره څنگه کپره چه هم وی که گنډلې شوي وی او که غیر گنډلې شوي دهغې په اغوستو سره مونځ کول صحیح دی. دا مراد اخستلوسره په مذکورہ باب کښې ذکر کړي شوي د دواړو احادیثو ترجمه الباب سره مطابقت قائمېږي. ځکه چه په حديث اول کښې خو نیغ په نیغه په هغه کپرو کښې د مونځ کولو ذکر موجود دي خو په دویم حديث کښې د عمرې ذکر دي او په دي کښې گنډلې شوي کپري منع گرځولي شوي دی. لهذا په عمره کښې ناگنډلې څادر ترلې شی دغه شان د دویم حديث تعلق هم بي غبار طریقه سره به د ترجمه الباب نه معلوم شی

الحديث الثاني

[۳۵۹] - حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَيْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي عُمَرَ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: «لَا يَلْبَسُ الْقَبِيصَ وَلَا السَّرَاوِيلَ، وَلَا الْبُرُتْسَ، وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الزَّعْفَرَانُ، وَلَا وَدَسٌ، فَمَنْ لَمْ يَجِدِ الثَّقَلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الثَّقِيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ»، وَعَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ (۳) - [۳۶۰]

ترجمه: عبدالله بن عمر رضي الله عنه ارشاد فرمانی چه یوسری د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه پوښتنه او کره چه کوم سړی احرام اوتري هغه به څه اغوندي؟ حضور پاک ارشاد او فرمانیلو چه احرام ترونکي به نه قميص اغوندي نه پتکي او نه پانجامه نه برنس (یعنی هغه کپره کومې سره چه توپنی هم گنډلې شوي وی) اونه هغه

(۱) عمدة القاری: ۱۰۸/۴.

(۲) الكنز المتواری: ۳۲/۴.

(۳) ددې حديث مڪمل تخريج كشف الباری كتاب العلم: ۴/۶۶۳ كښې تیر شوي دي

کپره په کوم کښې چه ورس یا زهفران لگیدلې وی. بیا که محرم ته د اچولو د پاره چپل ملاؤ نه شی نو موزې دې د گیتونه لاندې کت کولو سره واچوی.

تراجم رجال

عاصم بن علی، نوم او نسب: دا عاصم بن علی بن عاصم صهیب الواسطی رضی الله عنه دې. د دوی کنیت ابو الحسین دې خود دوی د کنیت باره کښې یو قول ابو الحسن القرشی التیمی هم دې. (۱) دا د قریبه بنت محمد بن ابی بکر الصدیق رضی الله عنه آزاد کړې شوې غلام وو. (۲)

شیوخ او تلامذه: د کومو شیوخونه چه دې روایت نقل کوي په هغوی کښې محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذنوب رضی الله عنه، دهغه ورور الحسن بی علی بن عاصم رضی الله عنه، د دوی والد علی بن عاصم رضی الله عنه، ابو الاشهب جعفر بن حیان العطار رضی الله عنه دی، زهیر بن معاویه رضی الله عنه، ابو الاحوص سلام بن سلیم رضی الله عنه، شریک بن عبدالله رضی الله عنه، شعبه بن الحجاج رضی الله عنه، عاصم بن محمد بن زید العمری رضی الله عنه، ابو اویس عبدالله بن عبدالله المدنی رضی الله عنه، عبدالرحمن بن عبدالله المسعودی رضی الله عنه، عکرمه بن عمار الیمامی رضی الله عنه، یزید بن ابراهیم التستری او نور د یرزیات انه حدیث شامل دی. او د هغوی نه روایت کونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن اسحاق الحرابی، احمد بن حنبل، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، عبیدالله بن عمر القواریری، علی بن عبدالعزیز البغوی، عمر بن حفص السدوسی، محمد بن احمد بن النضر الازدی، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازی، محمد بن سويد الطحان، محمد بن يحيى الذهلی او محمد بن یونس الکدیمی وغیره داخل دی. (۳) هغوی په بغداد کښې د یوې اوږدې مودې پورې د حدیث شریف درس ورکولو. د دې نه پس د واسط په طرف واپس راغلو او هم په واسط کښې وفات شو. (۴)

اقوال جرح و تعدیل: د عاصم بن علی رضی الله عنه باره کښې اکثر ائمه الرجال د تعدیل اقوال ذکر کړي دی سواد بن معین نه د ټولو اقوالو خلاصه ذکر کولې شی. صالح بن احمد بن حنبل د خپل پلار ابن حنبل نه نقل کولو سره فرماني: «ما اقل خطاه، قد عرض على بعض حديثه» (۵) عبدالله بن احمد بن حنبل د خپل پلار نه نقل کولو سره فرماني: «لقد عرض على حديثه، وهو اصح حديثاً من أبيه»، مطلب دادې چه زما په وړاندې د هغوی څه احادیث نقل کړي شو نو ما دهغه روایات د هغه د پلار د روایاتو نه زیات صحیح اولیدل. (۶) ابو الحسن الميموني رضی الله عنه د احمد بن حنبل رضی الله عنه نه روایت کولو سره فرماني چه: «صحیح الحديث، الغلط ما كان اصح حديثه، وكان ان شاء الله صدوقاً» (۷)

امام ابو داؤد رضی الله عنه فرماني چه ما د احمد بن حنبل رضی الله عنه نه واؤریده چه دهغه نه د عاصم بن علی رضی الله عنه باره کښې تپوس او کړي شو نو هغوی او فرماني: «حديثه حديث مقارب حديث أهل الصدق، ما اقل الخطأ فيه» (۸)

(۱) تفریب التهذیب: ۴۵۸/۱ الکاشف ۱/۵۲۰ التاريخ الكبير: ۴۹۱/۳.

(۲) تهذیب التهذیب: ۱۳/۱۱۱۱ اعلام الزر کلی: ۲۴۸/۳.

(۳) تهذیب الکمال: ۱۳/۵۱۰-۵۰۹ تهذیب التهذیب: ۵۰/۵.

(۴) تهذیب الکمال: ۱۳/۵۱۱ سیر اعلام النبلاء: ۲۶۳/۹.

(۵) الجرح والتعديل: ۴۵۴/۶ تهذیب التهذیب: ۵۰/۵.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۶۳/۹ تهذیب التهذیب: ۵۰/۵.

(۷) سیر اعلام النبلاء: ۲۶۳/۹ تهذیب التهذیب: ۵۰/۵.

(۸) تهذیب الکمال: ۱۳/۵۱۱ تهذیب التهذیب: ۵۰/۵.

امام ابو حاتم رضي الله عنه فرمائي صدوق ^(١) ابن حبان رضي الله عنه هغه په كتاب الثقات كښي ذكر كړې دي ^(٢) ابو الحسين ابن المنادي رضي الله عنه فرمائي چه عاصم بن علي د بغداد مسجد رصافه كښي به درس ور كولو. دهغوی په مجلس كښي به د يولك نه هم زيات خلق وو دهغوی احاديث املا كونكو كښي به هارون الديك او هارون مكحلة هم وو. ^(٣)

په ده باندې ابن معين رضي الله عنه جرح كړې ده. دلته اقوال جرح او قول فيصل ذكر كولي شي. صالح بن محمد الحافظ د يحيى بن معين قول ذكر كولو سره فرمائي «كان عاصم بن علي ضعيفا» ^(٤) معاويه بن صالح رضي الله عنه د ابن معين رضي الله عنه نه نقل كوي فرمائي «ليس بشيء» په يوبل روايت كښي دي «ليس بشيء» ^(٥)

مفضل بن غسان الغلابي رضي الله عنه فرمائي چه ماد يحيى بن معين رضي الله عنه د عاصم بن علي رضي الله عنه پاره كښي تپوس او كړو نو هغوی د عاصم بن علي رضي الله عنه مذمت او كړو او دهغه نى خرابه تذكره او كړه. ^(٦) عبیدالله بن محمد الفقيه رضي الله عنه وائي چه ماد يحيى بن معين رضي الله عنه نه د عاصم بن علي رضي الله عنه پاره كښي «كذاب ابن كذاب» وئيل او ريديلى دي. ^(٧)

د ابن معين رضي الله عنه د جرح نه پس علامه ذهبی رضي الله عنه د عاصم بن علي رضي الله عنه تعديل بيانولونه پس فرمائي. حالتيكه زما په نيز عاصم بن علي رضي الله عنه هم هغه دي كوم چه ما ذكر كړې دي يعنى «كان عالماً صاحب حديث» ^(٨) علامه ذهبی رضي الله عنه بل خائي كښي فرمائي چه په عاصم بن علي رضي الله عنه باندې يحيى بن معين رضي الله عنه جرح او كړه حالتيكه صحيح خبره داده چه هغه صدوق دي لكه چه ابو حاتم رضي الله عنه ذكر كړې دي. ^(٩) حافظ ابن حجر رضي الله عنه فرمائي چه ابن سعد رضي الله عنه او ابن قانع رضي الله عنه دهغه توثيق كړې دي او فرمائيلى دي «كان ثقة في الحديث» ^(١٠)

ابن عدی رضي الله عنه په الكامل كښي د عاصم بن علي رضي الله عنه څلور منكر روايت ذكر كړل دهغه نه پس نى اوليكل چه د عاصم بن علي د روايت كښي د دي څلورو رواياتونه علاوه بل يو روايت هم كمزورې نه دي ليدلي شوي. دهغه نه روايت كونكو يو لوى جماعت دي. مونږ د دغه څلورو رواياتونه علاوه بل يو روايت كښي څه حرج نه دي ليدلي.

ابن معين رضي الله عنه دهغوی تضعيف كړې دي نواحمد بن حنبل رضي الله عنه دهغه دهغه د پلار او دهغه د رور توثيق هم كړې دي. ^(١١) محمد بن احمد بن ابراهيم الحكيمي رضي الله عنه نقل كوي د ابو عبد الله الجعفي الكوفي رضي الله عنه

^(١) الجرح والتعديل: ٤٥٤/٦.

^(٢) الثقات لابن حبان: ٢٥٧/٧.

^(٣) سير اعلام النبلاء: ٢٦٣/٦ تهذيب الكمال: ٥١٣/١٣.

^(٤) تهذيب الكمال: ٥١٣/١٣ تهذيب التهذيب: ٥٠/٥.

^(٥) تهذيب الكمال: ٥١٣/١٣ تهذيب التهذيب: ٥٠/٥.

^(٦) تهذيب الكمال: ٥١٣/١٣ تهذيب التهذيب: ٥٠/٥.

^(٧) الكامل لابن عدی: ٢٣٤/٥ تهذيب الكمال: ٥١٣/١٣.

^(٨) ميزان الاعتدال: ٣٥٤/٢ تذكرة الحفاظ: ٣٩٧/١.

^(٩) سير اعلام النبلاء: ٢٦٣/٦ الجرح والتعديل: ٤٥٤/٦.

^(١٠) تهذيب التهذيب: ٥١/٥ كمال تهذيب الكمال: ١١١/٧.

رضی الله عنه، هغه فرمائی چه ماد یحیی بن معین رضی الله عنه نه واوریده هغه د عاصم بن علی باره کنبی فرمائیل چه هغه سید المسلمین دی. ^(۲) عبیدالله بن محمد الفقیه رضی الله عنه وانی چه ما یحیی بن معین رضی الله عنه ته اوونیل چه ته د الله عز وجل شکر ادا کره دهغه تعریف نی او کره خکه چه دی وخت کنبی سید الناس دی. نوهغه اوونیل چه ستا دی ناس وی چپ شه. سید الناس خو عاصم بن علی دی. دهغه په مجلس کنبی دیرش زره خلق وی. ^(۳)

ابوبکر المرودی رضی الله عنه وانی چه ماد احمد بن حنبل رضی الله عنه نه د عاصم بن علی باره کنبی تپوس او کړو او دی سره سی پخپله ورته هم اوونیل چه د یحیی بن معین رضی الله عنه وینا ده چه په دنیا کنبی د عاصم د نوم نومونه هم کسان دی هغه ټول په ټول ضعیف دی. په دی باندی امام احمد بن حنبل رضی الله عنه او فرمائیل چه (ما أعلم منه إلا خيراً، کان حديثه صحيحاً، وحديثه شعبة والمسعودي ما كان أصحها) ^(۴) دهغوی په مجلس کنبی به یولک او شل زره او د یولک پورې کسان شامل وو. ^(۵)

وفات: د عاصم بن علی رضی الله عنه وفات ۲۲۱ هجری کنبی شوی. ^(۶) په دی باندی زیاتوالی کولوسره ابن سعد رضی الله عنه لیکلی دی چه درجب میاشت وه د پیر ورځ وه او نیمه میاشت تیره شوی وه. ^(۷) ابن ابی ذئب: دامحمد بن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابی ذئب القرشی العامری المدنی رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب العلم باب حفظ العلم کنبی تیر شوی دی. ^(۸)

الزهري: دا امام محمد بن مسلم بن عبیدالله المعروف ابن شهاب الزهري رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب بدء الوحي ددریم حدیث لاندی تیر شوی دی. ^(۹) سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنه دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب الجماع من الإیمان لاندی تیر شوی دی. ^(۱۰)

عبدالله ابن عمر: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه حالات کتاب الإیمان باب الإیمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس لاندی تیر شوی دی. ^(۱۱)

شرح حدیث

^(۱) الكامل لابن عدى: ۲۳۵/۵ الكاشف مع حاشية: ۵۲۰/۱.

^(۲) تهذيب الكمال: ۵۱۳/۱۳ تهذيب التهذيب: ۵۰/۵.

^(۳) ميزان الاعتدال: ۳۵۵/۲ تهذيب الكمال: ۵۱۳/۱۳.

^(۴) تهذيب الكمال: ۵۱۱/۱۳ تهذيب التهذيب: ۵۰/۵.

^(۵) سير أعلام النبلاء: ۲۶۳/۹ ميزان الاعتدال: ۳۵۵/۲.

^(۶) الكاشف: ۵۲۰/۱.

^(۷) الطبقات الكبرى: ۳۱۶/۷ التاريخ الكبير: ۴۹۲/۶ الكاشف: ۵۲۰/۱.

^(۸) كشف الباری: ۴۴۲/۱.

^(۹) كشف الباری: ۳۲۶/۱.

^(۱۰) كشف الباری: ۱۲۹/۲-۱۲۸.

^(۱۱) كشف الباری: ۶۳۷/۱.

مذکوره حديث کتاب العلم په آخر کښې تیر شوی دې ددې حديث تشریحی مباحث څه هم هلته تیر شوی دی. دا حديث مبارک چونکه کتاب الحج سره متعلق دې په دې وجه به تفصیلی مباحث هم هلته راځي خو بیا هم ددې حديث په دې باب کښې ذکر کولو مقصد صرف په دې امر باندې خیر دار کول دی چه مونځ قمیص پرتوگ یا بل گنډلې شوې کپړې اغوستونه بغیر ادا کول جائز دی لکه چه محرم داسې لباس استعمالوی کوم چه ناگنډلې وی. (۱)

د حديث مبارک مستفاد امور. د حديث شریف مستفاد کیدونکی امورو نه ډیر خو په کتاب العلم کښې بیان شوی دی خو بیا هم دلته موضوع سره متعلق یوه داخبره هم مستفاد کيږي چه په مونځ کښې مقصودی امر دستر پتول دی که هغه په هر قسم کپړه سره هم اوشی.

د حديث ترجمه الباب سره مطابقت: علامه عینی رحمته الله علیه د مطابقت سره متعلق لیکلی چه ددې حديث ترجمه الباب سره مطابقت په دې حیثیت سره دې چه مونځ د قمیص او پرتوگ نه بغیر هم ادا کيږي او په ترجمه الباب کښې هم دغه امر دې چه مونځ په ذکر کړې شوو کپړونه په یوه کپړه کښې جائز دې. (۲)

قوله: وعن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله: په دې عبارت کښې امام بخاری رحمته الله علیه د روایت یو بل طریق ذکر کوی. ددې په تشریح کښې مختلف شارحینو مختلف اقوال دی کوم چه ذکر کولې شی.

د علامه کرمانی رحمته الله علیه رائي: علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چه دا جمله د امام بخاری رحمته الله علیه تعليق دې اودا احتمال هم دې چه د ((عن نافع)) عطف د تیر شوی روایت سند کښې ((عن سالم)) باندې وی. (۳)
د ابن حجر رحمته الله علیه په علامه کرمانی رحمته الله علیه باندې رد: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چه دلته د عطف والاخبره ده د علامه کرمانی رحمته الله علیه د گمان مطابق تعليق والاخبره نه ده. ځکه چه دا عقلی تجاوز دی دکوم استعمال چه په امور نقلیه کښې کول مناسب نه دی. (۴)

د علامه عینی رحمته الله علیه په ابن حجر رحمته الله علیه باندې رد: علامه عینی رحمته الله علیه د حافظ صاحب په رد باندې تبصره کولو سره فرماني چه د حافظ صاحب د علامه کرمانی رحمته الله علیه د توجيه شناعت بیانول صحیح نه دی. ځکه چه علامه کرمانی رحمته الله علیه دې ته تعليق د ظاهري صورت په کتلو سره ونیلې دې په دې باندې جزم نه دې گرځولې. هم دغه وجه ده چه علامه کرمانی رحمته الله علیه داهم ذکر کړی دی چه په دې ځانی کښې یوا احتمال د عطف هم دې. (۵)

په کتاب العلم کښې مذکوره روایت په دوو طرق سره ذکر کړې شوې وو. رومې طریق د حضرت نافع رحمته الله علیه سره وو او دویم طریق حضرت سالم رحمته الله علیه سره دلته هم په دوو طرق سره ذکر دې البته ترتیب برعکس دې رومې طریق د حضرت سالم رحمته الله علیه نه دې او دویم د حضرت نافع رحمته الله علیه نه.

(۱) فتح الباری: ۲/۲۸۶ شرح الکرماني: ۴/۲۵.

(۲) شرح الکرماني: ۴/۲۶-۲۵ عمدة القاری: ۴/۱۱۰ الکونر الجاری: ۲/۴۷.

(۳) شرح الکرماني: ۴/۲۶.

(۴) فتح الباری: ۲/۲۸۶.

(۵) عمدة القاری: ۴/۱۱۰.

باب: مَا يَسْتُرُ مِنَ الْعَوْرَةِ

داباب دې د ستر عورت په بيان كښې.

د باب د عنوان مطلب: په دې عنوان كښې د ما باره كښې دوه احتمالات دي. دابه مصدره وي يا موصوله. د مصدره كيدو په صورت كښې ددې تقدير «(باب في بيان ستر العورة)» به وي او كه چرې دا موصوله او منلې شي نو ددې تقدير «(باب في بيان الشئ الذي يستر، أي: الذي يجب ستره)».

په رومبي صورت كښې ترجمه داباب د ستر عورة په بيان كښې دې وي او په دويم صورت كښې به ترجمه دا باب دې دهغه اندامونو په بيان كښې د كومو پټول چه فرض دي وي. دويمه خبره من بيانیه ی یا تبعیضیه، اكثر شراح حديث دا من بيانیه گر خولي دي. (١)

د حضرت كشميري رحمته الله عليه راځي: په دې موقع باندي كشميري رحمته الله عليه او فرمايل چه په تراجم ابواب كښې سل يا پاؤ باندي سل ځله من راغلي دي. شارحينو چرته مطلب تبعیضیه او كله بيانیه خولې دي ددې دواړو فرق په رضی كښې دې اوكتلې شي د بيانیه په صورت كښې اطراد حكم دپاره وي. ما په هر ځاني كښې تبعیضیه كڼلې او په دې وجه بعض ځايونو كښې تقرير كولو سره بنايم او شارحين په آرام كښې دي. دلته به د تبعیض صورت داسې وي چه عورة په لغت كښې هر هغه شي ته وائي دكوم نه چه حياء او كرې شي. لهذا ددې د افراد نه د سړي او ښځې هغه اندامونه هم دي دكومې ستر چه واجب دي. (٢)

د عورة معنى: عورة د عور نه دي دې نه مراد هر هغه اندام دي دكومې په ښكاره كيدو باندي چه دهغې نه حياء كولې شي. ددې نه علاوه صرف په شرمگاه باندي هم د عورة اطلاق كولې شي (٣)

د ترجمه الباب مقصد او د حافظ ابن حجر رحمته الله عليه راځي: حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمائي چه ددې باب غرض د مونځ نه بهر دستر عورت فرضيت او حد خودل دي. ددې باب نه دا ښكاره كيږي چه د امام بخاري رحمته الله عليه په نيز واجب ستر د انسان شرمگاه (وراندي روستو دواړه) دي. په دې باب كښې د مذكوره رواياتونه رومبي حديث په دې باندي شاهد دي چه دنبي كريم صلوات الله عليه نهې مقيد ده دهغه وخت او صورت سره چه كله په شرمگاه باندي هرڅه هم (كپړه وغيره) نه وي. ددې مقتضى دادې چه كله شرمگاه پټ وي نوبياهم نهې نشته دي. او په مانځه كښې دستر باره كښې امام بخاري رحمته الله عليه سابقه ابواب كښې تفصيل بيان كړې دي. (٤)

د علامه عيني رحمته الله عليه راځي او په حافظ صاحب رحمته الله عليه باندي نقد: د علامه عيني رحمته الله عليه په نيز مطلقاً د ستر عورة واجب مقدار بيانول دي كه په مانځه كښې وي او كه د مانځه نه بهر وي بيا علامه عيني رحمته الله عليه په حافظ ابن حجر رحمته الله عليه باندي نقد كولو سره فرمائي چه بعض كسانو دا امر خارج صلاة سره مقيد كړې دي او دليل د حديث باب لفظ احتباء نيولي دي. حالانكه په دې ځاني كښې د خارج صلاة په صورت

(١) عمدة القارى: ١١١/٤، إرشاد السارى: ٢٦/٢ تحفة البارى: ١٢٩١/١ الكنز المتوارى: ٣٦/٤.

(٢) فيض البارى: ١٨/٢ أنوار البارى: ١١٨/١١.

(٣) النهاية في غريب الحديث والأثر: ٢٧٠/٢ معجم الصحاح ص: ٧٥٣ معجم الأنوار: ٣/٧٠٠.

(٤) فتح البارى: ٢/٦٢٨.

کنبی نهی مقید نه ده. بلکه دا امر خارج صلاة اوداخل صلاة دوارو سره دې. (۱)
 دحضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه رائی: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چه ددې باب غرض دا خبره
 بیانول دی چه د بدن هغه حصه کومه چه په شرمگاه کنبی داخل ده اودکوم پتول چه فرض دی دهغی
 مقدار اواندازه خه ده؟ (۲)

بل حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی زما په نیز راجح هغه دی کوم چه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائیلی
 دی خکه چه دامام بخاری رحمته الله علیه په نیز ستر عورة صرف دواره شرمگاهونه دی. پتونان په ستر کنبی
 داخل نه دی اوددې تفصیل وړاندې مستقل تفصیل سره راخی. (۳)

دستر عورت مقدار: د کومو اندامونو پتول چه ضروری دی دهغه اندامونو په تعیین کنبی د ائمه اربعه
 اختلاف دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه د ابن بطلان رحمته الله علیه په نسبت سره ددغه اختلاف طرف ته په اجمالی توگه
 باندې اشاره کړې ده. دلته د ابن بطلان رحمته الله علیه ذکر کړې شوی تفصیل ذکر کیری.

علامه ابن بطلان رحمته الله علیه فرمائی چه د ستر عورت په مقدار کنبی دعلماء اختلاف دې. د یوې دلې وینا ده
 چه بغیر د وړاندې روستو شرمگاهونو نه د سری د یواندام ستر واجب نه دې. دا قول د ابن ابی ذئب او
 اهل ظواهر دې. دامام مالک رحمته الله علیه په نیز د ستر عورت حد د نامه او زنگون په مینخ کنبی دې. هم دغه
 قول د امام ابوحنیفه رحمته الله علیه امام شافعی رحمته الله علیه دامام اوزاعی رحمته الله علیه او ابو ثور رحمته الله علیه دې. ددې ټولو ائمه په نیز
 نوم او زنگون په ستر کنبی داخل نه دې. بلکه ددې مینخ والا حصه ستر کنبی داخل ده. بغیرد امام
 ابوحنیفه رحمته الله علیه نه چه دهغوی په نیز زنگون هم په ستر کنبی داخل دې. نوم نه دې اوهم دغه قول دامام
 احمد رحمته الله علیه او عطاء رحمته الله علیه دې. (یعنی ددې حضراتو په نیز هم نوم په ستر کنبی داخل نه دې او زنگون په
 ستر کنبی داخل دې). خو دامام شافعی رحمته الله علیه د بعض اصحاب په نیز نوم په ستر کنبی داخل دې. (۴)

په هونخ کنبی داخل د ستر عورت باره کنبی د ائمه مذاهب: د ستر عورت دوه قسمونه جوړیدې شی
 یو په مانخه کنبی ستر عورت او بل د مانخه نه بهر ستر عورت. مسئله مباحوث عنها د داخل صلاة
 ستر عورت حد دې. دلته دې مسئلې سره متعلق د ائمه اربعه اقوال ذکر کولې شی.

د احنافو مذهب: د احناف په نیز داخل صلاة سری دپاره د ستر عورت حد د نامه نه د زنگون پورې دې
 زنگون په ستر کنبی داخل دې اونوم نه اود داخل صلاة پنخې دپاره د ستر عورت حد د هغې پوره بدن
 دې تردې چه د هغې زورند شوی وینسته هم. بغیرد ټلو د باطن او د خپو ظاهر اود مخ یعنی دا دریواړه
 اندامونه د ستر نه بهر دی. (۵)

د شوافع مذهب: د شوافع په نیز د داخل صلاة سری دپاره د ستر عورت حد د نامه نه تر زنگونونو پورې
 دې. نوم او زنگون په ستر کنبی داخل نه دې. بلکه د دې دوارو اندامونو په مینخ کنبی داخل حصه
 ستر دې. چونکه دا دواره اندامونه دې حصې سره ملحق دی کوم چه په ستر کنبی داخل دی. په دې

(۱) عمدة القاری: ۱۱۱/۸.

(۲) سراج القاری: ۳۷۹/۲.

(۳) الكنز المتواری: ۳۵/۴.

(۴) شرح الکرمانی: ۲۶/۴ شرح ابن بطلان: ۳۲-۳۳/۲.

(۵) الدر المختار مع ردالمختار کتاب الصلاة باب شروط الصلاة مطلب فی ستر العورة: ۲۹۸-۲۹۷ البحر الرائق کتاب
 الصلاة باب شروط الصلاة: ۴۷۰-۴۶۸ فتح القدير کتاب الصلاة: ۳۶۶/۱-۲۶۴.

وجه د ستر د پوره والی دپاره د دغه دواړو اندامونو پټول هم ضروری دی. او د داخل صلاة ښځې دپاره د ستر عورت حد دهغې پوره بدن دې تر دې چه د سر زور بند وینسته هم بغیر د مخ او دواړو تلو ددې د ظاهر اوباطن سره، چه داد ستر حصه نه ده. (١)

مذاهب حنابله: د داخل صلاة سړی دپاره د ستر عورت حد د حنابله په نیز هم هغه دې کوم چه د شوافع په نیز دې. او د ښځې دپاره هم حد په شان د مذهب شوافع دې. بغیر د مخ چه حنابله د ښځې ټول بدن ستر گړخوی او صرف مخ ترې مستثنی گنړی. (٢)

د مالکیه مذهب: د مالکیه په نیز د داخل صلاة مونځ گذار دپاره ستر دوه قسمه دې یومغلظه اوبل مخففه. دسړی دپاره ستر مغلظه دواړه شرمگاهونه دي اوستر مخففه هغه دې چه ددې دواړه اندامونو نه زیات یعنی دنامه زنگون پورې حصه او کوم چه ددې محاذي دی دشا طرف نه ټول ستر دې. او د ښځې دپاره ستر مغلظه بغیر د سینې نه او ددې مقابل اطراف او دشا حصه ټول بدن ستر دې او ستر مخففه سینه او ددې اطراف دی. ددوی په نیز هم مخ او دلانسونوشاه او مخ دننه طرف د ستر نه بهر دی. (٣)

د مانځه نه بهر ستر عورة: پورته په مانځه کښې د ستر عورة د حد باره کښې بیان اوشو اوس د مانځه نه بهر به کوم کوم خانی پټولې شی. یا په نورو الفاظو کښې کومو اندامونو طرف ته نظر کول جائز دی؟ او د کوم طرف ته کتل ناجائز دی؟ په دې باره کښې قیاس خودادې چه ښځه ټول په ټول یعنی ټوله د سرد وینستونه واخله تر خپو پورې چه پټه وی دهغې طرف ته کتل جائز نه دی. لیکن د بعض ضرورتونو او حاجتونو د وجې نه خلقو سره د نرمی والا معامله کولو سره استحساناً د ښځې بعض اندامونو ته د کتلو اجازت ورکړې شوې دې. (٤)

د احنافو د مذهب مطابق ددې څه تفصیل ذکر کولې شی.

دسړي د ښځې طرف ته د کتلو حکم: نظر (د کتلو) مسائل په څلورو قسمونو کښې تقسیم کولې شی. (٥)

دسړی سړی ته کتل (٦) د ښځې ښځې ته کتل (٧) د ښځې سړی ته کتل (٨) او دسړی ښځې ته کتل (٩)

① د سړي سړي ته کتل: دسړی دپاره دسړی طرف ته کتل سوادستر والا د خانی نه نور ټولو اندامونو طرف ته کتل جائز دی او ستر د نامه نه واخله تر زنگون پورې دې سره د زنگون. بیا د زنگون حکم په نسبت د پتون لپ شان کم دې. د دې دپاره د رکبه تفسیر او معانی کښې د یونه زیات احتمالات دی

(١) العزیز شرح الوجیز کتاب الصلاة الباب الخامس فی شرائط الصلاة الشرط الثالث ستر العورة: ٣٧/٢-٣٤ المجموع شرح المذهب کتاب الصلاة باب ستر العورة: ١١٦٧/٣ مغنی المحتاج کتاب الصلاة باب شروط الصلاة: ٢٨٥/١ نهایة المحتاج کتاب الصلاة ١٢/٢-١١.

(٢) الإنصاف للمروزی کتاب الصلاة باب ستر العورة: ٤٥٢/١-٤٩ المغنی لابن قدامة کتاب الصلاة ستر العورة فی الصلاة وحد العورة: ٣٣٧/١-٣٣٦ المبدع شرح المقنع کتاب الصلاة باب ستر العورة: ٣٢٠/١-٣١٦ کشف القناع عن متن الإفتاح کتاب الصلاة ستر العورة: ٢٤٨/١-٢٤٧.

(٣) المواهب الجلیل کتاب الصلاة فصل فی ستر العورة: ١٧٩/٢ الشرح الصغیر للدردیر کتاب الصلاة شروط الصلاة ستر العورة: ٢٨٣-٢٨٥/١ حاشیة الدسوقی کتاب الصلاة فصل فی ستر العورة: ٣٤٥/١-٣٤١ الذخیرة کتاب الصلاة شروط الصلاة ستر العورة: ١٠٣-١٠١/٢.

(٤) المبسوط للسرخسی کتاب الاستحسان: ١٥١/١٠.

(٥) المبسوط: ١٥٢/١٠ بدائع الصنائع کتاب الاستحسان: ٤٨٣/٦.

چنانچه کوم سِرې د بِل سِرې بِنکاره زنگون طرف ته گوري نو هغه په نرمنی سره پوهه کول پکار دی او که هغه انکار کوی نو هغه سره جگړه مه کونی. خو که یو سِرې د بِل سِرې بریندوې پتون طرف ته گوري نو هغه دې په سختنی سره منع کړی او که چرې هغه انکار کونکې وی نو هغه سره باقاعدہ جگړه یعنی د سختنی نه کار اخستل هم جائز دی. لیکن د وهلو ټکولونه به خان ساتلې شی. مذکوره حکم د سِرې د پاره هغه وخت دې کله چه د فتنې ویره نه وی، که چرې د فتنې ویره وی نویا کتل جائزه دی. مثلاً بې ډیرې بڼاسته هلکانو طرف ته کتل. (١)

② **د بِنڅې بِنڅې ته کتل:** د بِنڅې بِلې بِنڅې ته د کتلو حکم داسې دې لکه د سِرې سِرې طرف ته کتل د بعض فقهاؤ وینا ده چه د بِنڅې بِنڅې ته کتلو حکم په اعتبار سره داسې دې لکه د سِرې خپل محارم بِنڅو ته کتل. چنانچه د دې حضراتو په نیز بِنڅې د پاره د بِلې بِنڅې شاه او خیته کتل جائزه دی. (٢)

③ **د بِنڅې سِرې ته کتل:** د بِنڅې د پاره سِرې ته د کتلو حکم داسې دې لکه د سِرې سِرې ته کتل، یعنی د بِنڅې د پاره د یوسرې د پتواند اموونو نه علاوه (د نامه نه لاتدې تر زنگونو پورې سره د زنگون کتل جائز دی. دلته داهم شرط دې چه دا کتل هغه وخت جائز دی کوم وخت چه د عدم شهوت یقین وی او که چرې شهوت وی یا گمان غالب وی د شهوت د پیدا کیدو نویا دا کتل جائزه دی. (٣)

④ **اود سِرې بِنڅې ته کتل:** د سِرې بِنڅې ته کتل په څلور قسمه دی: (١) خپلې بِنڅې ته او مملوکه وینڅې ته کتل (٢) خپل محرماتو ته کتل (٣) د خپل خان نه علاوه د بِل چا وینڅو ته کتل (٤) آزادو پردو بِنڅو ته کتل. (٤)

① **خپلو بیبیانو ته کتل:** د سِرې د پاره خپلې بی بی او خپلې وینڅې پوره بدن د سر نه واخله تر خپو پورې کتل جائز دی که شهوت سره وی او که بغیر د شهوت نه وی. خکه چه د دې دواړو اصنافو سره په هراعتبار د فاندې اخستلو د جواز حکم دې نویا پرده خو ډیره لرې خبره ده. (٥)

② **خپل محرمات بِنڅو طرف ته کتل:** د سِرې د پاره د خپلو محرماتو بِنڅو د زینت مواضع طرف ته کتل مباح دی. دغه شان د کوم اندام طرف ته چه کتل جائز دی نو د ضرورت په وخت هغه اندام ته لاس هم لگولې شی. لیکن دا حکم هم مشروط دې عدم فتنه او عدم شهوت سره، گنی جائزه دی بِل د مواضع زینت نه علاوه شاه یا خیتې طرف ته کتل یا لاس لگول جائزه دی په مواضع زینت کبې سر، وینسته، سټ، سینه، مټې، مروند، تلی، پتون، خپې او مخ داخل دې سر او وینسته د تاج اغوستلو خایونه دی. سټ او سینه دهار وغیره اچولو خانی دې. غوږ د والو کاتبو اچولو خانی دې مټ او مروند د بنگرو وغیره اچولو خانی دې. لاس د گوتمې او خضاب نکریزو لگولو خانی دې. خپې د پانزیب اچولو خانی دې. او قدم د خضاب او نکریزو لگولو خایونه دی او مخ خو ټول زینت دې. (٦)

(١) المبروط: ١٥٢/١٠ بدائع الصنائع: ٤٩٧/٦ الموسوعة الفقهية الكويتية: ٣١/٥٠٧ ردالمحتار: ٢٥٨/٥.

(٢) المبروط: ١٥٤/١٠-١٥٣ بدائع الصنائع: ٤٩٩/٦ الموسوعة الفقهية الكويتية: ٣١/٤٧ ردالمحتار: ٢٦٢/٥.

(٣) المبروط: ١٥٤/١٠ الموسوعة الفقهية الكويتية: ٣١/٥١ ردالمحتار: ٢٦٢/٥.

(٤) المبروط: ١٥٤/١٠ الموسوعة الفقهية الكويتية: ٤٤/٣١.

(٥) المبروط: ١٥٤/١٠-١٥٥ بدائع الصنائع: ٤٨٩/٦ الموسوعة الفقهية الكويتية: ٣١/٤٨.

⑤ د نورو وینځو طرف ته کتل: د غیر وینځو مدبرات امهات الاولاد او مکاتبات طرف ته کتلو حکم هم داسې دې لکه د سرو د خپلو محرماتو طرف ته د کتلو حکم چه دې. ځکه چه د داسې وینځو په کید کنبې کار روزگار کول، تگ راتگ، خدمت وغیره کول داسې اموردی چه دې نه خلاصې ممکن نه دې. ددې ضرورتونو د وجې نه د دومره امورو گنجانش دې. اودوی سره خلوت او مسافرت هم د محارم بنځو په شان دې. (۱)

⑥ پردو بنځو طرف ته کتل: د جمهور فقهاؤ په نیز د بنځې ټول بدن د پردی سړی د پاره ستر دې سواد مخ دواړو لاسونو او دواړو خپو د قدمونو. ځکه چه په ډیرو معاملاتو کنبې بنځه د سرو محتاج وی. مثلاً په اخستلو ورکولو کنبې. لیکن ددې اندامونو بنکاره کول هم فتنه ده، امن کیدو سره مفید دې. فقهاؤ مخ د ستر نه بهر گرځولې دې لیکن په دور حاضر کنبې د فتنو د عام کیدو وجې نه به د مخ پرده هم کولې شی. (۲)

د بنځو د ستر باره کنبې د شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله علیه موقف: د حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی رحمته الله علیه رانې د ستر عورة د حد باره کنبې داسې ده چه هغوی فرماني چه د ستر عورة حد دوه قسمه دې. واجب او مندوب. واجب ستر د مانځه د صحت د پاره شرط دې او هغه په سرو کنبې صرف دواړه شرمگاهونه دی په تاکیدې توگه باندي دې دواړو سره پتون هم یوځانی کړې شوې دی اود بنځې د پاره د ستر عورة حد دهغې پوره بدن دې. او مندوب ستر عورة دادي چه په شرط د مونځ گذار د وسعت دې په یوه کپره کنبې مونځ نه کوی بلکه پوره توگه باندي دې خپله ظاهری حلیه او هیئت د شان اوشوکت والا جوړ کړې او د الله عزوجل په دربار کنبې دې حاضر شی. (۳) په دې ځانی کنبې حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه د حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه د سیرت متعلق څه لیکلی دی او هغه دادي:

زموږ شاد ولی الله صاحب قدس سره لکه چه څنگه مقلد دې هم هغه شان نیم مجتهد هم دې. هغوی فرماني چه مانه په دریو څیزونو باندي (په روحانی توگه، زما د طبیعت خلاف مجبور کړې شوم، یوڅو تقلید مگر دا اختیار را کړې شو چه غواړې نو د چا تقلید او کړه. هغوی یوځل د حضور پاک نه روحانی سوال او کړو چه په دې مذاهب اریعه کنبې کوم یو غوره دې؟ نو ارشاد او فرمائیلي شو چه ټول برابر دی. شاه صاحب رحمته الله علیه فرماني چه په هندوستان کنبې د حنفی مذهب سره تدلی الهی وینم ددې په خلاف کنبې خطرات دې. او زما رانې داده تدلی الهی تبلیغی جماعت سره ترلې دې. د تدلی نه مراد خاص رحمت دې چه ددې مخالفت کول سخت خطرناک دی یوځل حضرت اقدس پیران پیر شیخ عبدالقادر جیلانی رحمته الله علیه او فرمائیلي «قدمی علی رقبه کل ولی»، یو بزرگ او فرمائیلي «إلا أنا» حضرت پیران پیر او فرمائیلي د چا په اوږه چه زما قدم نه دې دهغه په اوږه باندي دسور (خنزیر) قدم دې چنانچه هغه د خپلو شاگردانو سره حج ته روان وو په لار کنبې په یوه نصرانیه باندي نظر پریوتلو او په هغې باندي

(۱) المبسوط: ۱۵۷/۱۰-۱۵۵ بدائع الصنائع: په دې عنوان باندي پوره تفصیلی بحث کتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه کنبې تیر شري دې ۴۸۹/۶ الموسوعة الفقهية الكويتية: ۴۷/۳۱ من شاه فلیراجع.

(۲) المبسوط: ۱۵۷/۱۰ بدائع الصنائع: ۴۹۱/۶ الموسوعة الفقهية الكويتية: ۴۹/۳۱ ردالمحتار: ۲۵۹/۲.

(۳) المبسوط: ۱۵۸-۱۶۰/۱۰ فتح القدیر: ۲۶۶/۱ بدائع الصنائع: ۴۹۴/۶-۴۹۲ البحر الرائق: ۴۶۶/۱ ردالمحتار:

منین شو او شاگردان نی رخصت کرل. بیا الله ﷺ خه موده پس هغه ته د مریدانو او شاگردانو دعاگانو سره هدایت ورکړو شاه ولی الله ﷺ فرماتی اودریم خیز په کوم چه زه مجبور کړې شوم هغه تفضیل شیخین دې. زما زړه غواری چه علی ﷺ افضل وی خکه چه هغه د حضور پاک خوم او د ټولو سلاسل اولیاء الله مرجع دې. مگر زه په تفضیل شیخین ﷺ باندي مجبور کړې شوم او او فرمائیلې شو چه شیخین حضرات سره خو د ظاهری دین تحفظ او بقاء ده اود علی ﷺ سره د باطن شریعت او علوم و اسرار اودا ټول د ظاهر شریعت تابع دی. اودریم خیز په کوم چه زه مجبور کړې شوم هغه د اسباب اختیار دې. زما زړه غواری چه اسباب ترک کړم مگر زه ددې نه منع کړې شوم. هم ددې شاه ولی الله رانی ده چه صرف سواتین عورت دې د سرو دپاره اود متمدن حضرات دپاره پتون هم عورت دې (۱)

المحدث الأول

[۳۰۰]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ، وَأَنْ يَحْتَمِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِهِ مِنْهُ شَيْءٌ» (۱) [۵۹۰-۵۹۱]

ترجمه: حضرت ابوسعید خدری ﷺ روایت کوی چه رسول الله ﷺ اشتمال صماء (یعنی هم په یوه کپړه کنبې بدن پتولو سره په دې کنبې د ستر بنکاره کیدو اندیښنه وی) بل دا شان کیناستونه نی هم منع فرمائیلې چه یوه کپړه واچوی اودواړه زنگونونه اودروی، په دې صورت کنبې په شرمگاه باندي خه نه وی (یعنی بستر بنکاره پاتې کیږي).

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا شيخ الاسلام ابوجاء قتيبة بن سعيد بن جميل بن طريف ثقفي رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب إفساء السلام من الإسلام کنبې تیر شوی دی (۲).
اللیث بن سعد: دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب بدء الوحي په دریم حدیث کنبې تیر شوی دی (۱).

(۱) الكنز المتواری: ۳۵-۳۶/۴ تقریر بخاری شریف: ۱۲۸/۲-۱۲۷.
(۲) أخرجه البخاری أيضاً فی کتاب الصوم باب صوم النظر رقم الحدیث: ۱۹۹۰ وفی کتاب البیوع باب بیع الملابسة رقم الحدیث: ۲۱۴۵-۲۱۴۴ وفی کتاب اللباس باب إشتمال الصماء رقم الحدیث: ۵۸۲۰ وفی باب الاحتباء فی ثوب واحد رقم الحدیث: ۵۸۲۲ وفی کتاب الاستئذان باب الجلوس کیفما تیسر رقم الحدیث: ۶۲۸۴ ومسلم فی کتاب اللباس باب النهی عن إشتمال الصماء والاحتباء فی ثوب واحد کاشفاً بعض عورته رقم الحدیث: ۲۰۹۹ وأبو داؤد فی کتاب الصیام باب فی صوم العیدین رقم الحدیث: ۴۱۷۲ وفی کتاب البیوع باب فی بیع الفرر رقم الحدیث: ۳۳۷۷-۳۳۷۸ والنسائی فی کتاب الزینة باب النهی عن إشتمال الصماء رقم الحدیث: ۵۳۴۳-۵۳۴۲ وابن ماجه فی کتاب اللباس باب مانهی عنه من اللباس رقم الحدیث: ۳۵۶۰-۳۵۵۹ والجامع الأصول حرف الباء کتاب البیوع الباب الثالث الفصل الثالث فی النهی عن بیع الملبسة والمناذرة رقم الحدیث: ۳۴۳، ۵۲۳/۱ وحرف اللام کتاب اللباس الفصل الأول النوع الخامس فی الاحتباء والإشتمال رقم الحدیث: ۵۲۶۰، ۶۴۱/۱۰.
(۳) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

ابن شهاب: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله بن لونی الزهري المدنی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب بدء الوحي دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٢)
 عبیدالله بن عبدالله بن عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب بدء الوحي پنخم حدیث او کتاب العلم باب متى يصح سماع الصغار؟ کنبی تیر شوی دی.
 ابی سعید الخدری: دا مشهور صحابی سعد بن مالک بن سنان بن عبید بن ثعلبه بن عبید بن الابرص انصاری خدری رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن کنبی تیر شوی دی (٣)

شرح حدیث

قوله: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن اشتمال الصماء: راوی وانی چه جناب رسول الله ﷺ داشتمال الصماء نه منع فرمائیلې.

دَ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ تَشْرِيحٌ: دَ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ تَشْرِيحٌ پخپله په یوبل حدیث شریف کنبی کړې شوې ده چه اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ داده چه دَ خپلو دواړو اوږو نه په یوه اوږه باندې داسې کپړه واچولې شي چه دویمه اوږه ښکاره پاتې شي یعنی په هغې باندې کپړه نه وی او دویمه تشریح دا کړې شوې ده چه د یوسړې په خپل بدن باندې داسې کپړه راتاوول چه د هغه په شرمگاه باندې څه کپړه نه وی او هغه کولاؤ وی دا طریقه ممنوع ده. (٤) دَ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ معنی په مذکوره حدیث کنبی راغلې ده خو بیا هم فقهاء کرام او ائمه لغات ددې څه نوره تشریح هم کوی.

دَ فقهاء کرامو په نیز: دَ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ معنی داده چه یوسړې یوه کپړه داسې واغوندی چه د هغه په بدن باندې بله کپړه نه وی بیا هغه دَ دغه کپړې دَ دواړو پلونو نه یوپلو اوچت کړی او په خپله اوږه باندې کیردی او دغه شان د هغه شرمگاه بریند کیدو سره ښکاره شی. (٥)

او دَ ائمه لغت په نیز: دَ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ معنی داده چه په ټول بدن باندې داسې کپړه راتاؤ کړی چه د دغه کپړې یو طرف هم اوچت شوې نه وی بیا په دغه کپړه کنبی څه سوړه وی دکومې نه چه اغوستونکې خپل لاسونه راوباسی. نو په دې مقام باندې به مراد داسې چه پوره بدن داسې پټول چه د ضرورت په وخت او حاجت کنبی خپل لاس په آسانتی سره استعمال نه کړې شی. (٦)

قوله: وَأَنْ يَجْتَمِعَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ: او نبی کریم ﷺ د دې خبرې نه هم منع فرمائیلې ده

(١) كشف الباری: ٣٢٤/١.

(٢) كشف الباری: ٣٢٤/١.

(٣) كشف الباری: ٤٦٦/١، ٣٧٩/٣.

(٤) صحيح البخاری کتاب اللباس باب اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ رقم الحديث: ٥٨٢٠ جامع الأصول کتاب البيوع الباب الثالث الفصل الثالث رقم الحديث: ٣٤٣، ٥٢٣/١.

(٥) البحر الرائق کتاب الصلاة ما يكره في الصلاة: ٤٣/١، النهر الفائق کتاب الصلاة ما يكره في الصلاة: ٢٨٢/١، الفقه الإسلامي وأدلته كتاب الصلاة: ٩٧٥/٢.

(٦) لسان العرب حرف ش م ل: ٢٠٢/٧، النهاية في غريب الحديث والأثر العادة ش م ل: ١/١، معجم الصحيح العادة ش م ل، ص: ٥٦٣.

چه څوک سرې په يوه کپړه کښې داسې احتباء او کړې چه ذهغه په شرمگاه باندې څه څيز باقی پاتې نه شي.

د احتباء مطلب: احتباء د ناستې هغه شکل ته وانی په کوم کښې چه ناست خپلې دواړه گوډې اودرولوسره په کوناتو باندې کینی او په خپله ملا او زنگونونو نه چاپیزه څه کپړه یا رسنی اوتړی په داسې کیناستوکښې ښکاره خبره ده چه داسې معلومیږي لکه چه دې ناست په یوڅیز سره اده لگولوسره ناست وی. (١) او کله د لاسونو په ذریعه احتباء کیږي لکه خپل لاسونه د زنگونو نه راتاؤ کړي ددې صورت ممانعت هغه وخت وی چه کله ناست انسان داسې کینی نو شرمگاه ئی بریند شي. او که په شرمگاه ئی څه کپړه وی مثلاً پرتوگ ئی اغوستې وی بیا احتباء مذکوره ممنوع ده.

د حدیث مبارک نه مستفاد امور: د مذکوره حدیث نه دوه امور مستنبط کیږي یو د اشتمال صماء ممانعت او بل د احتباء صورت ممنوعه. (٢)

د حدیث مبارک ترجمه الباب سره مطابقت: ترجمه الباب سره مطابقت د حدیث دې جملې «لیس علی فرجه منه هی» سره دې داسې فرج کولؤ ساتل منع دی. دا دلالت کوی چه ستر عورت واجب دې اوهم دغه د باب عنوان دې. «ما یتر من العورة» (٣)

الحديث الثاني

[٣١١] - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بِنُ عُبَيْةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ يَبْعَتَيْنِ عَنِ اللَّيْمَائِسِ وَالنَّبَاذِ، وَأَنْ يَشْمَلَ الصَّمَاءَ، وَأَنْ يَخْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ» (١)، ٥٥٩١، ٥٦٣، ١٨٩١، ٢٠٣٨، ٢٠٣٩، ٥٤٨١، ٥٤٨٣

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دوه قسمه بیع، بیع اللباس اوبیع النباذ نه منع فرمائیلې ده اوددې خبرې نه ئی هم منع فرمائیلې ده چه یو سرې دې اشتمال الصماء او کړی او هم په یوه کپړه کښې احتباء او کړی.

(١) اعلام الحدیث للخطابی: ٣٥٢/١ عمدة القاری: ١١٣/٤ جامع الأصول کتاب البیوع رقم الحدیث: ٣٤٣، ٥٢٣/١ النهاية فی غریب الحدیث والآخر: ٣٢٩/١.

(٢) عمدة القاری: ١١٣/٤.

(٣) عمدة القاری: ١١١/٤.

(١) أخرجه البخاری فی مواقیب الصلاة باب الصلاة بعد الفجر حتى ترفع الشمس رقم الحدیث: ٥٨٤ وفي الصوم باب صوم يوم النحر رقم الحدیث: ١٩٩٣ وفي البیوع باب بیع الملامسة رقم الحدیث: ٢١٤٥ وفي اللباس باب اشتمال الصماء رقم الحدیث: ٥٨١٩ وباب الاحتباء فی ثوب واحد رقم الحدیث: ٥٨٢١ ومسلم فی کتاب البیوع باب إبطال بیع الملامسة والمنايذة رقم الحدیث: ١٥١١ والترمذی فی کتاب البیوع باب ماجاء فی المنايذة واللامسة رقم الحدیث: ١٣١٠ والنسائی فی کتاب البیوع باب بیع الملامسة رقم الحدیث: ٤٥١٣ باب تفسیر ذلك رقم الحدیث: ٤٥١٧ وابن ماجه کتاب التجارات باب ماجاء فی النهی عن المنايذة واللامسة رقم الحدیث ٢١٦٩ وفي جامع الأصول حرف الباء کتاب البیوع الفصل الثالث رقم الحدیث: ٣٤٤، ٥٢٦/١.

تراجم رجال

قبیمة بن عقبه: دا قبیصه بن عقبه بن محمد بن سفیان السوانی کوفی رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات کتاب
الإیمان باب علامة المنافق کنبی تیرشوی دی. (۱)
سفیان: دا ابو عبد الله سفیان بن سعید بن مسروق ثوری کوفی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات هم کتاب الإیمان
باب علامة المنافق کنبی تیرشوی دی. (۲)
أبو الزناد: دا ابو عبد الرحمن ابو الزناد عبد الله بن ذکوان مدنی قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب
الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۳)
اعرج: دا ابو داؤد عبد الرحمن بن هرمز مدنی قرشی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات هم کتاب الإیمان باب حب
الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان کنبی تیرشوی دی. (۴)
ابو هريرة: حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ جلیل القدر صحابی رضی اللہ عنہ دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب أمود
الإیمان کنبی تفصیل سره تیرشوی دی. (۵)

شرح حدیث

قوله: نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن بيعتين: عن اللباس والنباذ: راوی
حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ فرمانی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ددو قسم بیوع نه منع فرمائیلې یو بیع اللباس او دویم
بیع النباذ.

د بیع اللباس تعریف: اللباس دلام کسره سره د باب مفاعله مصدر دی او هم ددی باب مصدر ملامسه
هم راخی ددی معنی ده لاس لگول دی. (۱)
د بیوع مختلف اقسام: د بیوع د مختلف قسمونو نه یو بیع بیع اللباس یا بیع الملامسه هم ده. د بیع
ملاسه تعریف او تشریح پخپله په احادیثو کنبی راغلې ده او فقهاء کرامو هم دا په تفصیل سره بیان
کړې ده. چنانچه د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د بیع ملامسه نه منع
فرمائیلې ده. (۲) او د مسلم شریف په روایت کنبی پخپله د حدیث راوی حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ د طرف نه
بیان کړې شوې دی چه ملامسه دی ته وائی چه بایع او مشتری نه هر یو د بل کپړې ته بغیرد سوچ
او فکر نه لاس اولگوی. (۳)

(۱) كشف الباری: ۲/۲۷۸.

(۲) كشف الباری: ۲/۲۷۸.

(۳) كشف الباری: ۲/۱۰۷.

(۴) كشف الباری: ۲/۱۱۱.

(۵) كشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۶) عمدة القاری: ۴/۱۱۴.

(۷) صحيح البخاری كتاب البيوع باب بيع الملامسة رقم الحديث: ۲۱۴۵.

(۸) صحيح مسلم كتاب البيوع باب إبطال بيع الملامسة والمنابذة رقم الحديث: ۱۵۱۲.

په یوبل حدیث شریف کنبی د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه کوم یوسرې په شبه یا ورځ کنبی د بل کپرې ته لاس اولگوی او بغیرد اړولو راپولو صرف په لاس لگولو سره بیع او کړی (۱) دې نه علاوه فقهاء کرامو مختلف صورتونه لیکلی دی. مثلاً یوسرې اینغبستی کپرې ته لاس اولگوی یا په تیاره کنبی یوې کپرې ته لاس اولگوی بیا دغه کپرې په دې شرط سره واخلی یانی خرڅه کړی چه کله هغه دا اوینی نودهغه دپاره به خیار باقی پاتې نه شی. دویم صورت دادې چه د اینغبستی کپرې باره کنبی بایع مشتری ته اووانی چه کله ته دې کپرې ته لاس اولگوی نوزه به دا په تاباندې خرڅوم یا به ته زما کپرې ته لاس لگوی نویع به کیرې. دریم صورت دادې چه یوڅیز په دې شرط سره خرڅ کړې شی چه کله مشتری دې ته لاس اولگوی نودمجلس خیار به ختم شی. (۲)

د بیع النباذة تعریف: نباذ هم په مثل د لاس دې. هم ددې مصدر دویم وزن منباذة هم استعمالیرې. (۳) د بیع منباذة تعریف هم احادیث مذکوره دی اوفقهاء کرامو هم ددې تفصیلی صورتونه ذکر کړی دی. چنانچه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله د بیع منباذة نه منع فرمائیلې ده. (۴) حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه منباذة داده چه بایع او مشتری کنبی هر یو خپله کپرې د بل مخې ته اوغورزوی. او په دې دواړو که یو هم خپل ملگری ته اونه وانی چه کپرې مه گوره. (۵)

دغه شان د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه منباذة دې ته وانی چه بایع او مشتری کنبی یوکس د بل طرف ته خپله کپرې اوغورزوی او بل هم دهغه طرف ته خپله کپرې اوغورزوی بغیرد کتلو اوبغیرد رضامندنی دا غورزول بیع اوگرځوی. (۶) د منباذة چه کوم تفصیل فقهاء کرام سره ملاویری ددې نه یو خو هم هغه دې کوم چه پورته د ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کنبی تیر شو. دویم دا چه بایع او مشتری د ایجاب اوقبول دالفاظونه احتراز کولوسره صرف دغه غورزول بیع اوگرځوی. چنانچه په دوی کنبی یو اووانی چه زه نی د لاس (درهم) په بدله کنبی کپرې ستا طرف ته درغورزوم (او هغه هم داسې کوی، او دویم نی اوچتوی. دریم صورت دا دې چه بایع وانی ددومره رقم په بدله کنبی نی ستا طرف ته غورزوم اوچه کله نی دراوغورزوم نویع به لازم شی اوخیار به ختم شی. (۷)

(۱) صحیح مسلم کتاب البیوع باب إبطال بیع الملامسة والمنابذة رقم الحدیث: ۱۵۱۱.

(۲) ردالمحتار مع الدررالمختار کتاب البیوع مطلب استثناء الحمل فی العقود علی ثلاث مراتب: ۶۵/۵ حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر کتاب البیوع فصل علة طعام الربا اقتباس وإدخار: ۵۶/۳ دارالکتب عربیة المغنی کتاب البیوع فساد بیع الملامسة: ۲۹۷/۴ دارالفکر

(۳) عمدة القاری: ۱۱۴/۴.

(۴) صحیح بخاری کتاب البیوع باب بیع المنابذة رقم الحدیث: ۲۱۴۶.

(۵) صحیح مسلم کتاب البیوع باب إبطال بیع الملامسة والمنابذة رقم الحدیث ۱۵۱۳.

(۶) صحیح مسلم کتاب البیوع باب إبطال بیع الملامسة والمنابذة رقم الحدیث ۱۵۱۲.

(۷) ردالمحتار کتاب البیوع مطلب استثناء الحمل فی العقود علی ثلاث مراتب: ۶۵/۵ حاشیة الدسوقی البیوع فصل علة طعام الربا: ۵۶/۳ المغنی البیوع فساد بیع المنابذة: ۲۹۸/۴.

د دواړو بیعو حکم: بیع ملامسة او بیع منابذة دواړه قسم بیوع شارع عليه السلام ممنوع گرځولی دی. او علت ددې د ممنوع کیدو قمار غرر جهالت او د خیار مجلس باطل کول دی. (١)

قوله: «وَأَنْ يَشْتَمِلَ الصَّمَاءُ وَأَنْ يَجْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ:» او نبی کریم د اشمال صماء نه هم منع فرمائیلې ده. او ددې خبرې نه نې هم منع فرمائیلې ده چه څوک سرې هم په یوه کپړه کښې احتباء او کړی. د اولنې جملې او دویمې جملې عطف «عَنْ بَعْضَيْنِ» باندې دې ددې دواړو تشریح په سابقه حدیث کښې تیره شوې ده. په مذکوره روایت کښې د احتباء ذکر مطلق ذکر کړې شوې دې لیکن د نورو احادیثو د وجې نه دا احتباء به هم دې قید سره مقید وی کوم چه په ما قبل والا حدیث کښې موجود وه. یعنی چه دا احتباء داسې وی چه دهغه په شرمگاه باندې څه کپړه نه وی. (٢)

د حدیث ترجمه الباب سره مطابقت: په مذکوره حدیث کښې هم د اشتمال صماء او احتباء نه منع کړې شوې ده اودا ممانعت دلالت کوی چه ستر عورة مانځه کښې وی او که بهر د مانځه نه په هر حال کښې ضروری دې. (٣)

الحديث الثالث

[٣٣]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَدِّينَ [ص: ٨٣] يَوْمَ النَّحْرِ، يُؤَدِّنَ بَيْنِي: أَنْ لَا يَحْتَجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ " قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: ثُمَّ أَرَدَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ، فَأَمْرَةٌ أَنْ يُؤَدِّنَ بِبِرَاءَةٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَذَنَ مَعْنَا عَلِيٍّ فِي أَهْلِ مِثْيَ يَوْمَ النَّحْرِ: «لَا يَحْتَجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ» (٤) [١٥٤٣]. ٢٠٠٦، ٤١٠٥، ٤٣٧٨، ١٤٣٨٠

ترجمه: حضرت ابو هريره رضي الله عنه روایت کوی چه حضرت ابو بکر رضي الله عنه ماته په دې کال په کوم کال چه هغوی امیر حج جوړولو سره لیکلې شوې، اعلان کونکو سره د قربانۍ په ورځ اولیکلم چه مونږ دا

(١) ردالمحتار کتاب البيوع مطلب استثناء الحمل في العقود على ثلاث مراتب: ٥/٦٦٥ نيل الأوطار كتاب البيوع باب النهى عن بيع الفرر رقم الحديث: ٢١٦٦، ٥/١٦٠.

(٢) عمدة القارى: ٤/١١٤ [ارشاد السارى: ٢/٢٧ فتح البارى: ١/٥٢٩].

(٣) عمدة القارى: ٤/١١٤.

(٤) أخرجه البخارى في كتاب الحج باب لا يطوف بالبيت عريان رقم الحديث: ١٦٢٢ وفي كتاب الجزية والموعة باب كيف ينبذ إلى أهل العهد رقم الحديث: ٣١٧٧ وفي المغازي باب حج أبي بكر بالناس رقم الحديث: ٤٣٦٣ وفي تفسير سورة البراءة باب قوله: «فَيُحْتَوَى فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ» رقم الحديث: ٤٦٥٥ وباب قوله: «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» رقم الحديث: ٤٦٥٦ باب قوله: «إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» رقم الحديث: ٤٦٥٧ ومسلم في الحج باب لا يحج البيت مشرك رقم الحديث: ٣٢٨٧ وأبو داود في الحج باب يوم الحج الأكبر رقم الحديث: ١٩٤٦ والنسائي في الحج باب قوله: «خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» رقم الحديث: ٢٩٦٠ وفي الجامع الأصول الكتاب الأول في تفسير القرآن سورة البراءة رقم الحديث: ٤٢٣ ٢/١٥٣.

اعلان اوکروچه راتلونکی کال کنبې دې یو مشرک حج کولو ته نه راځی او یوکس دې په برېښه باندي طواف نه کوی.

حمید بن عبدالرحمن (چه په دې حدیث کنبې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کونکې دې) فرماني چه بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت ابوبکر رضی الله عنه (د حج امیر جوړیدو سره د تللو نه پس هغه پسې) شاته حضرت علی رضی الله عنه اولیگلو چه (منی ته رسیدوسره) د سوره براءة اعلان اوکړی (یعنی لوستلو سره دې واوروی). حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرماني حضرت علی رضی الله عنه مونږ سره په منی کنبې د قربانۍ په ورځ دا اعلان اوکړو چه ددې کال نه پس دې یو مشرک هم حج له نه راځی اوڅوک دې په برېښه طواف نه کوی.

تراجم رجال

اسحاق: د مذکوره حدیث په سند کنبې ددې درومبی راوی نه مراد کوم راوی دې؟ په دې باره کنبې شراح حدیث متردد دی. ددې وجه داده چه دبخاری شریف په نسخو کنبې دانوم بغیرد نسبت هم دغه شان ملاوېږی. د بعض شارحینو وینا ده چه ددې نه مراد اسحاق بن ابراهیم دې. کوم چه د ابن راهویه په نوم سره معروف اومشهور دې اود بعض شارحینو په نیز دا اسحاق بن منصور کوسج دې. دا اختلاف ددې وجې نه دې چه دا دواړه حضرات دخپل شیخ یعقوب بن ابراهیم نه روایت کوی خو اول ذکرشوی ته حافظ ابن حجر رضی الله عنه علامه عینی رضی الله عنه او علامه قسطلانی رضی الله عنه ترجیح ورکړې ده. حافظ ابن حجر رضی الله عنه لیکلی دی چه دبخاری شریف کومه نسخه ماسره ده په دې کنبې د ابوذر د روایت نه اسحاق بن ابراهیم بن راهویه ذکر دې. (۱) اودویم ذکر کړې شوی ته ترجیح ورکونکو کنبې ابن ملقن رضی الله عنه صاحب التوضیح دې. (۲)

بهر صورت داسحاق بن ابراهیم بن راهویه رضی الله عنه ذکر کتاب العلم باب فضل من علم وعلم کنبې تیرشوی دې (۳) اوکه چرې دا اسحاق بن منصور کوسج رضی الله عنه وی نو د دوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب حسن اسلام المرء ددویم حدیث لاندې تیر شوی دې. (۴)

یعقوب بن ابراهیم: دا ابویوسف یعقوب بن ابراهیم بن سعد قرشی زهری رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب العلم باب ما ذکر فی ذهاب موسی فی الی الخضر کنبې تیرشوی دی. (۵)

ابن اخي ابن شهاب: دا د امام زهری رضی الله عنه وراره محمد بن عبدالله بن مسلم زهری مدنی رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب الایمان باب اذالم یکن الاسلام الحقیقه وکان علی الاستلام کنبې تیرشوی دی. (۶)

عن عمه: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب الزهری المدنی رضی الله عنه دې. ددوی حالات کتاب بدء الوحي باب کیف کان بدء الوحي دریم حدیث کنبې تیرشوی دی. (۷)

(۱) فتح الباری: ۶۳۰/۱ عمدة القاری: ۱۱۴/۴ ارشاد الساری: ۲۷/۲.

(۲) التوضیح لابن ملقن: ۳۱۱/۵ تحفة الباری: ۲۹۱/۱ الکوثر الجاری: ۴۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۴۲۸/۳.

(۴) کشف الباری: ۴۲۰/۲.

(۵) کشف الباری: ۳۳۱/۳.

(۶) کشف الباری: ۱۸۳/۲.

(۷) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

حمید بن عبدالرحمن بن عوف: دا د مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ خونئی دی ددوی کنیت ابو ابراهیم دی. ددوی حالات کتاب الایمان باب تطوع قیام رمضان من الایمان لاتدی تیر شوی دی. (۱)

ابوهریره رضی اللہ عنہ: د ابوهریره رضی اللہ عنہ تفصیلی حالات کتاب الایمان باب امور الایمان کنبی تیر شوی دی. (۲)

شرح حدیث

قوله: فی تلك الحجة: راوی حدیث حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ زه په دي كال اعلان كوني كونسره... الخ. ددی كال نه مراد هغه كال دي په كوم كال كنبي چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حج امير جوړولو سره ليكلي وو. اودا د هجرت نهم كال وو. (۳)

قوله: فی مؤذنين: دی نه مراد «شرط المؤذنين، أي: فی رهط المؤذنين فی الناس» دي. يعنى مؤذنينوسره نى اوليگلم اودمؤذن نه مراد اعلان كونكى دى نه چه اذان كونكى. (۴)

قوله: ألا يحج بعد العام: الامركب دي دان او لانه، دنون په لام كنبي ادغام كولوسره الاكري شو. اكثر شراح حضراتو په روايت كنبي هم دا لفظ ذكر كړي دي. خود كشميېنى په روايت كنبي «ألا يحج» الفاظ دي. يعنى د لانا فيه نه وړاندي الاحرف تنبيه دي. ددي مطلب به شى چه خبردار ددي كال نه پس يو مشرك د حج دپاره رانه شى. (۵)

قوله: قال حميد بن عبد الرحمن: دمذكوره روايت ددي الفاظونه معلومېرى چه حميد بن عبد الرحمن رضي الله عنه په دي موقع باندي موجود وو كوم وخت چه رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت على كرم الله وجهه اوليگلو او ده دغه منظر ليدلو سره ددي چه دي تابعى دي صحابى نه دي. په دي وجه داجمله به مرسل وي دمراسيل تابعين نه.

علامه كرماني رحمته الله ليكلي دي چه په دي خاني كنبي دا احتمال هم دي چه قول حميد او قول ابى هريره دواړه دتعليق دقبيل نه وي اودا هم احتمال دي چه دواړه اسناداً ذكر كړي شوي وي. ليكن داخبره خو بنسكاره ده چه مسنله ارداف په دي خاني مذكوره اسناد نه دي. او صاحب توضيح فرماني ممكن ده چه حميد داخبره د ابوهريره رضي الله عنه د تلقين نه پس ذكر كړي وي اوداهم احتمال دي چه حضرت زهري رضي الله عنه دا قول موصولاً ذكر كړي وي. په دي باندي علامه عيني رحمته الله فرماني چه راجح خبره هم هغه ده كومه چه ما ذكر كړه يعنى دا قول د مراسيل تابعين نه دي. بل علامه ابن حجر رحمته الله هم دا په تغليق التغليق كنبي دتعليق په توگه ذكر نه كړه. (۶)

(۱) كشف البارى: ۳۱۶/۲.

(۲) كشف البارى: ۶۵۹/۱.

(۳) شرح الكرماني: ۲۸/۴ عمدة القارى: ۱۱۴/۴ إرشاد السارى: ۲۸/۲ الكونثر الجارى: ۹/۲ الكنز المتوارى: ۳۷/۴.

(۴) عمدة القارى: ۱۱۵/۴.

(۵) شرح الكرماني: ۲۸/۴ إرشاد السارى: ۲۸/۲ عمدة القارى: ۱۱۵/۴.

(۶) شرح الكرماني: ۲۸/۴ التوضيح لابن ملقن: ۳۱۱/۵ الكنز المتوارى: ۹/۲ عمدة القارى: ۱۱۵/۴.

قوله: ثم أردف رسول الله صلى الله عليه وسلم علياً بيا رسول الله ﷺ حضرت علي عليه السلام اوليكلو. اول نبی حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حج امیر جوړولو سره اوليكلو بيا د هغوی د تلو نه پس حضرت علي رضی اللہ عنہ هم مني ته اوليكلو. خلاصه دا چه دې خانی کښې أردف په معنی د ایسل دي (۱)

قوله: أَنْ يُؤَدِّنَ بِبِرَاءَةٍ: د براءة استعمال رفع سره دي یعنی ببراءة داسې اعراب د حکمانی د وجې نه دي چه آیت قرآنی کښې (بِرَاءَةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) دي (۲)

حضرت علي رضی اللہ عنہ ددې اعلان دپاره ليكلو کښې حکمت: په دغه کال امیر حج حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ وو هم هغه ددې اعلان برامت مکلف جوړنه کړې شولکه ددې اعلان د پاره نی جدا مستقل کي اوليكلو. ددې د حکمت باره کښې علماء کرام ليکي چه ددې برامت نه مراد نقض عهد دي کوم چه د مکې د قريشو او مسلمانانو په مینځ کښې وو. او په اهل عرب کښې دستور وو چه نقض به صرف په هغه صورت کښې قابل قبول وي کله چه صاحب عقد په خپله اعلان د برامت او کړې يا د هغه د خاندان او قبيلې نه څوک بل سرې اعلان او کړې. په دې وجه ددې اعلان دپاره حضرت علي رضی اللہ عنہ اوليكلې شو کوم چه هم د حضور ياک د خاندان نه يوکس وو. (۳)

اعلان د براءة چاته او کړې شو؟ حضرت علي رضی اللہ عنہ باندې چه کوم اعلان او کړې شو هغه څه وو؟ اود چانه براءة مقصود وو؟ نوددې جواب دادې چه هغه وخت څلور قسم خلق وو: اول قسم هغه خلق وو چاسره چه څه معاهده نه وه. دويم قسم هغه خلق وو چاسره چه معاهده خو وه ليکن د معاهدې موده مقرر نه وه. دريم هغه خلق وو چاسره چه معاهده وه ليکن هغوی د هغه معاهدې خلاف ورزی کولوسره ماته کړې وه. څلورم قسم هغه خلق وو چاسره چه معاهده وه او هغه معاهده په خانی وه ماته کړې نه وه. چنانچه د رومبو دواړو قسم خلقود پاره خودا اعلان او کړې شو چه څلور مياشتې هغوی ته مهلت دي دي نه پس هغوی ته دلته د اوسيدو اجازت نشته. په دې موده کښې که هغوی غواړي نو اسلام دي قبول کړي په دې صورت کښې هغوی زمونږ روڼه دي او که چرې هغوی اسلام نه قبلوي نو بيا به هغوی ددې خانی نه اوځي. دريمه ډله د هغه خلقو وه چا چه معاهده ماته کړې وه لکه د قريشو قبيله، هغوی سره په حديبيه کښې معاهده شوی وه د لسو کالو دپاره ليکن هغوی هغه معاهده په ۸ هجري کښې ماته کړې وه. بيا حضور ياک د هغوی خلاف فوج اوليكلو نو الله ﷻ د فتح مکه په شکل کښې په هغوی باندې غلبه ورکړه. د هغوی دپاره هم دغه حکم وو چه هغوی دي په څلور مياشتو کښې دتنه خپل بندوبست او کړي که ايمان راوړل غواړي نو صحيح ده او که ايمان نه راوړل غواړي نو بيا دي د دې خانی نه ځي. څلورم قسم څه قبيلې وې د چا د معاهدې چه نهه مياشتې باقي وې اودوی په خپل عهد باندې قائم هم وو. نود هغوی دپاره اعلان دا ووو چه تاسو خپله موده پوره کړئ. ددې نه پس که ايمان راوړئ نو تيمک گنی دا خانی به پرېږدئ.

(۱) عمدة القاری: ۱۱۵/۴ إرشاد الساری: ۲۸/۲.

(۲) شرح الکرمانی: ۲۸/۴ إرشاد الساری: ۲۸/۲.

(۳) التوضیح لابن ملقن: ۳۱۳/۵ عمدة القاری: ۱۱۵/۴ إرشاد الساری: ۲۸/۲ الكنز المتواری: ۵۰/۲.

دا هغه څلور قسمه خلق وو دچا باره کښې چه اعلان د براءة اوکړې شو او دې سره هغه اعلان هم اوکړې شو کوم چه راوی په مذکوره حدیث کښې ذکر کړې دې. یعنی مشرکان دې راتلونکی کال کښې حج له نه راځی اویوکس ته په برېنده د طواف کولو اجازت نشته دې. (۱)

باقی قصه: حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله د طرف نه منی طرف ته اولیگلي شو او د سورلنی دپاره هغوی د رسول الله صلی الله علیه و آله اوبڼه عضباء استعمال کړه چه د نبی اکرم صلی الله علیه و آله د طرف نه د هغوی د لیگلو علامت وو. چنانچه حضرت علی رضی الله عنه سحر ذی الحلیفه یا مقام عرج کښې حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ته اورسیدلو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله د اوبڼې عضباء آواز واوریدو متوجه شو نو په هغې باندي حضرت علی رضی الله عنه ناست وو. تپوس نی اوکړو چه آیا تاسو امیر حج جوړولوسره راؤلیگلي شونی؟ هغوی او فرمائیل نه زه خوئی مامور کولو سره د براءة اعلان کولو دپاره لیگلي یم. (۲)

د روایت ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره روایت ترجمه الباب سره مناسبت د روایت آخری جمله «ولا يطوف بالبيت عريان» سره دې، چه په برېندو بدن د طواف کولو ممانعت د ستر عورت په وجوب باندي دلالت کوی. (۳)

۱- باب: الصلوة بغير رداء

داباب د خادر نه بغير د مونځ کولو د حکم باره کښې دې.

حدیث الأول

[۳۳] - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي الْمَوَالِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: وَهُوَ «يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ مُلْتَحِفًا بِهِ، وَرِدَاؤُهُ مَوْضُوعٌ»، فَلَمَّا انْصَرَفَ قُلْنَا: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ تُصَلِّي وَرِدَاؤُكَ مَوْضُوعٌ، قَالَ: نَعَمْ، أَحْبَبْتُ أَنْ يَرَانِي الْجُهَالُ مِثْلَكُمْ «رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي هَكَذَا» (۴) - [۳۳هـ]

ترجمه: د حضرت محمد بن المنکدر رضی الله عنه نه روایت دې چه زه حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه له لارم په داسې حال کښې چه هغه یوه کپره اچولوسره مونځ کولو چه هغه په خپل بدن باندي راتاؤ کړې وه او هغوی خادر (یو طرف ته) کیخودې وو. بیاچه کله هغوی مونځ ختم کړو زمونږ طرف ته، راؤگرخیدو نومونږ عرض اوکړو ای ابو عبد الله تاسو مونځ کوئی په داسې حال کښې چه ستاسو خادر (یو طرف ته) پروت دې؟ نو هغوی رضی الله عنه او فرمائیل او زه داسې خکه کوم چه ستاسو په شان جت خلق ما اووینی (چه په یو خادر کښې هم مونځ کول جائز دی، هغوی او فرمائیل چه ما نبی کریم صلی الله علیه و آله هم دغه شان مونځ کولوسره لیدلي دې.

(۱) تفسیر ابن کثیر سورة التوبة آیت: ۵-۱، ۳/۱۰۰ جامع البیان عن تاویل آی القرآن تفسیر طبری سورة التوبة: ۳۰۱-۳۱۲/۱۱.

(۲) التوضیح لابن ملقن: ۳۱۳/۵ الکوثر الجاری: ۲۹/۲.

(۳) عمدة القاری: ۱۱۴/۴ الکوثر الجاری: ۲۹/۲.

(۴) مرتخریجه تحت باب عقد الإزار علی الفقا فی الصلاة رقم الحدیث: ۳۵۳ ص ۲۴۹.

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله بن یحیی بن عمرو بن اولیس الایسی رضی دی
 ددوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب المحرم علی الحدیث کنبی تیرشوی دی (۱)
 ابن ابی الموالی: دا عبدالرحمن بن ابی الموالی المدنی رضی دی ددوی تفصیلی حالات کتاب الصلاة باب
 عقد الإزار علی القفا فی الصلاة کنبی تیرشوی دی (۲)
 محمد بن المنکدر: دا محمد بن المنکدر بن عبدالله المدنی رضی دی. ددوی پیژندگلو کتاب الوضوء باب
 صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوءه کنبی تیره شوی دی (۳)
 جابر بن عبدالله: دا جابر بن عبدالله بن الحرام الانتصاری رضی دی. ددوی تفصیلی حالات کشف الباری
 کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین من القبل والدبر کنبی تیرشوی دی (۴)

تشریح حدیث

ددی حدیث شریف مکمل تشریح باب عقد الإزار علی القفا فی الصلاة رقم الحدیث: ۳۲۵ لاندی تیره شوی ده.
قوله: «أحببت أن يرأى الجهال الجهال» په مذکورہ روایت کنبی د حضرت جابر بن عبدالله رضی دا
 الفاظ «أحببت أن يرأى الجهال مثلکم»، راغلی دی خو په وړاندی حدیث نمبر ۳۵۲ کنبی دا الفاظ «لیوانی
 أحق مثلك»، وو. ددی جواب دادی چه داسی روایت بالمعنی ذو وجی نه شوی دی چه یو خانی کنبی
 اختصار نو بل خانی کنبی تفصیل دی. یابیا داسی یوخل نه بلکه ډیر خل شوی دی یوخل نی دغه
 الفاظ ونیلی او خوخل نی دا الفاظ اوونیل (۵)
 د یواشکال جواب: په دې مقام باندی په ذهن کنبی یو اشکال راخی په یوه کپره کنبی خو مونخ کول
 سره ددی چه جائز دی لیکن خلاف اولی دې خاص کر چه کله ډیری کپری موجود وی. نوددی جواب
 دادی چه صرف په یوه کپره کنبی مونخ ادا کول کله دتعلیم ډپاره وی نو په دې کنبی هیخ خرابی نشته
 دی (۱)

۱۱- باب: مَا يُدْكَرُ فِي الْفَخْدِ

وَيُرْوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: وَجَرُّهُدٍ، وَمُحَمَّدِ بْنِ جُنَيْشٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ (الْفَخْدُ عَوْرَةٌ). وَقَالَ أَنَسٌ: حَسَرَ
 النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْفَخْدِ، وَحَدِيثُ أَنَسٍ أَسْنَدٌ، وَحَدِيثُ جَرُّهُدٍ أَحْوْطٌ حَتَّى يُخْرَجَ مِنْ أَخْتِلَافِهِمْ. وَقَالَ

(۱) کشف الباری: ۴۸/۴.

(۲) کشف الباری کتاب الصلاة باب عقد الإزار علی القفا فی الصلاة رقم الحدیث: ۳۵۲ ص: ۲۵۹.

(۳) کشف الباری کتاب الوضوء باب صب النبی صلی الله علیه وسلم وضوءه.

(۴) کشف الباری کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین من القبل والدبر.

(۵) الكنز المتواری: ۳۸/۴.

(۶) الكنز المتواری: ۳۸/۴ عمدة القاری: ۱۱۷/۴.

أَبُو مُوسَى: غَطَّى النَّبِيُّ ﷺ رُكْبَتَيْهِ حِينَ دَخَلَ عُمَانُ [ر: ٣٤٩٢] وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَفَخَذَهُ عَلَى فُخْدِي، فَثَقَلْتُ عَلَى، حَتَّى خِفْتُ أَنْ تُرْضَ فُخْدِي. [ر: ٤٣١٦]

دا باب دهغه روایاتو په بیان کښې دې چه د پتون (ستر کیدو یا نه کیدو) باره کښې ذکر دې فخذ ذفا، فتحه او خاء کسره او سکون سره استعمالیږي او په یولغت ذ فاء کسره او خاء سکون سره هم دې یعنی فُخْدُ، فُخْدُ او فُخْدُ د دې معنی پتون ده. (١)

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه لیکلی دی چونکه فخذ کښې دننه اختلاف وو په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه دا باب منعقد فرمائیږي دې. او چونکه امام بخاری رحمته الله علیه د دې ستر کیدو متعلق رانې نه لري په دې وجه نی د ما ی ذکر په صیغه مجهول سره ذکر کړو. لیکن د جرهد رحمته الله علیه په روایت کښې غط فخذ حکم راغلې دې په دې وجه نی د دې طرف ته هم توجه راوگرخوله چه اصل عیبه خو سواتین دې لیکن ستر فخذ هم احتیاطاً کول پکار دی لکه چه څنگه د حدیث جرهد تقاضا ده. (٢)

قوله: «ویروی عن ابن عباس وجرهد ومحمد بن جحش عن النبي صلى الله عليه

وسلم: الفخذ عورة» امام بخاری رحمته الله علیه ترجمه الباب قائم کولو سره وړاندې د دې عبارت نه درې تعلیقات ذکر کړي دی کوم چه د پتون په ستر کیدو باندې دلالت کوی. هم د دې نه پس نی یو تعلیق نقل کړې دې چه د پتون په ستر نه کیدو باندې دلالت کوی. دې نه پس امام صاحب رحمته الله علیه خپله فیصله نقل کوی. لاندې ټول تعلیقات موصولاً او مسنداً ذکر کولې شی.

رومې تعلیق: امام بخاری رحمته الله علیه «ویروی عن ابن عباس رضی الله عنهما» نه وړاندې تعلیق ذکر کړې دې دا حدیث امام ترمذی رحمته الله علیه موصولاً ذکر کړې دې او په دې باندې نی د حسن غریب حکم لگولې دې «حدثنا واصل بن عبد الأعلى الكوفي: حدثنا يحيى بن آدم: حدثنا إسرائيل عن أبي يحيى، عن مجاهد، عن ابن عباس رضی الله عنه: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «الفخذ عورة»، قال أبو عيسى: وهذا حديث حسن غريب،^٣ په دې باندې حافظ ابن حجر لیکلی دی چه د دې حدیث راویانو کښې یو راوی ابویحیی القتات دې کوم چه ضعیف دې. دده د نوم باره کښې هم اختلاف دې شپږ یا اووه اقوال دی. د دې نومونو مشهور دینار دې (٤) دویم تعلیق: د جرهد حدیث امام ترمذی رحمته الله علیه او امام ابوداؤد رحمته الله علیه او امام مالک رحمته الله علیه ذکر کړې دې. (٥)

(حدثنا ابن عمر: حدثنا سفیان عن أبي النضر موسى عمران بن عبد الله، عن زعدة بن مسلم بن جرهد الأسلمي، عن جرهد قال: مر النبي صلى الله عليه وسلم بجرهد في المسجد وقد انكشف فخذة فقال: إن الفخذ عورة، قال أبو عيسى: هذه حديث حسن.

(١) معجم الصحاح ص: ٧٩٩ لسان العرب: ١٠/١٩٨.

(٢) تقرير البخاری: ١٣٧/٢.

(٣) جامع الترمذی کتاب الأدب باب ماجاء أن الفخذ عورة رقم الحديث: ٢٧٩٧.

(٤) فتح الباری: ٢/٦٣١ عمدة القاری: ٤/١١٨.

(٥) جامع الترمذی کتاب الأدب باب ماجاء أن الفخذ عورة رقم الحديث: ٢٧٩٥ مسند أحمد بن حنبل رقم الحديث: ١٥٩٢٦، ٢٥/٢٧٤ المستدرک علی الصحیحین رقم الحديث: ٧٣٦٠، ٦/٣٦٧ سنن أئیی داؤد کتاب الحمام باب الدخول فی الحمام رقم الحديث: ٤٠١٤٠.

دریم تعلیق: امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددریم تعلیق پہ توگه د محمد بن جحش رحمته اللہ علیہ نوم نقل کړې دې ددوی حدیث امام احمد بن حنبل په خپل مسند کښې ذکر کړې دې (حدثنا هشيم حدثنا حفص بن ميسرة، عن العلاء، عن ابي كثير مولى محمد بن جحش عن محمد بن جحش ختن النبي ﷺ: أن النبي صلى الله عليه وسلم مر على معمر يفتاء المسجد محتباً كاشفاً عن طرفي لحذاه، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: خمر فخذك بامعمر، فإن الفخذ عورة.)^(۱) دتعلیق اول راوی: عبدالله ابن عباس k دا مشهور صحابی رسول حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما دې. ددوی تفصیلی حالات کشف الباری کتاب بدء الوحي څلورم حدیث او کتاب الإيمان باب کفران العشير، وکفر بعد کفر کښې تیر شوی دی.^(۲)

ددویم تعلیق راوی: جرهد: نوم او نسب: دا صحابی رسول ﷺ دې. دده نوم جرهد بن رزاح بن عدی رضی اللہ عنہ دې.^(۳) ددوی د کښت باره کښې یو قول د ابو عبد الرحمن هم دې. دې د اهل صفة نه وو^(۴) حافظ ابن عبد البر رحمته اللہ علیہ ددوی د نوم باره کښې درې اقوال ذکر کړې دي. یو قول دادې چه ددوی نوم جرهد بن خویلد وو. امام زهري رحمته اللہ علیہ هم دغه ذکر کړې دې. دویم قول دادې چه دا جرهد بن رزاح بن عدی بن سیم وو. او دریم قول دادې چه دا جرهد بن خویلد بن بحرة بن عبدایالیل بن زرعه بن رزاح بن اسلم بن افضی وو. لیکن ابن ابی حاتم رحمته اللہ علیہ فرمائیلي دي چه جرهد بن خویلد بل وو او جرهد بن رزاح الاسلمی بل وو.^(۵)

شیوخ او تلامذه: دې د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او دده صرف هم یو حدیث دې. «الفخذ عورة» هم دا روایت امام بخاری رحمته اللہ علیہ تعلیقاً ذکر کړې دې.^(۶)

دده نه روایت کونکو کښې دده نمسي زرعة بن عبد الرحمن بن جرهد دې دده د نوم باره کښې یو قول زرعة بن سلم بن جرهد هم دې. ددې نه علاوه ددوی خامن عبدالله بن جرهد او عبد الرحمن بن حصد هم دده نه روایت کوی.^(۷) د حضرت جرهد الاسلمی باره کښې نقل دی چه یو ځل دې د نبی کریم ﷺ په مجلس کښې حاضر شو د حضور پاک مخې ته خوراک پروت وو (دې په خوراک کښې شریک شو، دې وروکې وو په خپل گس لاس باندې خوراک شروع کړو. دهغه په ښی لاس کښې څه زخم وغیره وو حضور پاک هغه ته او فرمائیل چه په ښی لاس باندې خوره هغه جواب ورکړو یارسول الله دا په تکلیف کښې دې. حضور پاک دهغه په لاس باندې پوکې او وهلو دکوم په برکت چه ترمرگه پورې دهغه په لاس کښې بیا تکلیف رانغلو.^(۸) هغه د افریقی طرف ته تلونکې غزوه کښې شرکت او کړو بیا په ۶۱ هجری کښې دامیر معاویه رضی اللہ عنہ د خلافت د زمانې په آخره او د یزید بن معاویه د حکومت په شروع کښې

(۱) مسند احمد باقی مسند الانصار مسند محمد بن عبدالله بن جحش رقم: ۲۲۴۹۴ والمستدرک علی الصحیحین رقم الحدیث: ۷۳۶۱، ۱۸۰/۴.

(۲) کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۵/۲.

(۳) تهذیب الکمال: ۵۲۳/۴ | کمال تهذیب الکمال: ۱۷۸/۳.

(۴) کمال تهذیب الکمال: ۱۷۸/۳ الطبقات لابن سعد: ۲۹۸/۳.

(۵) الإصابة: ۲۳۱/۱ الاستیعاب علی هامش الإصابة: ۲۵۵/۱-۲۵۴.

(۶) تهذیب التهذیب: ۶۹/۱.

(۷) الثقات لابن حبان: ۶۲/۳.

(۸) الإصابة: ۲۳۱/۱ | کمال تهذیب الکمال: ۱۷۸/۳ تهذیب الکمال: ۶۹/۲.

دَهْفَوِي انتقال اوشو. (١) امام بخاری دَهْفَوِي روايت تعليقا ذکر کړې دې اود هغوی حدیث امام ابوداؤد
 رَوِي امام ترمذی رَوِي او امام نسائی رَوِي ده روايت نقل کړې دې. (٢)

دَدْرِيمَ تعليق راوی محمد بن عبدالله بن جحش: دا محمد بن عبدالله بن جحش بن رماب بن يعمر بن
 صيرة ابن كبير بن غنم الاسدي رَوِي دې. (٣) دده په صحابي كيدو كښې اختلاف نقل كړې شوې دې.
 ليکن د راجح قول مطابق دې صحابي دې. (٤) ددوی كښت ابو عبدالله دې اود مور نوم نى فاطمه بن
 ابي حبيش بن المطلب بن اسد بن عبد العزى دې. (٥)

دې د نبی کریم ﷺ، خپلې ترور حمنه، زينب او حضرت عائشه رَوِي نه روايت کوی. اود دوی نه
 روايت کونکو كښې ددوی خونى ابراهيم دده آزاد كړې شوې غلام ابو كثير او معلى بن عرفان رحمهم
 الله دې. (٦) هغوی د خپل پلار خپل تره ابواحمد سره د حبشه طرف ته هجرت كړې وړو. (٧) د هغوی پلار په
 هغه كيار صحابه كرامو كښې وو چه د احد په ورځ شهيدان شوي. (٨) د امام واقدى د قول مطابق دده
 پيدائش دمدينې د هجرت نه پنځه كاله وړاندې شوې. (٩)

خلورم تعليق: وقال أنس: حسر النبي صلى الله عليه وسلم عن فخذة: حضرت انس رَوِي
 فرمانى نبى كرىم ﷺ د خپل پتون نه كپړه او چته كړه. امام بخارى رَوِي د حضرت انس رَوِي جمله تعليقا
 ذکر كړې ده. دا تعليق امام صاحب پخپله په دې باب كښې راتلونكى رومبى حدیث كښې موصولاً
 ذکر كړې ده. تفصیلى بحث به هم هغه ځانې كښې راځي. دحسر معنى دكشفت ده. (١٠)

قوله: وحديث أنس أسند، وحديث جرهد أحوط، حتى يخرج من اختلافهم: امام بخارى
 رَوِي او فرمائيل چه د حضرت انس رَوِي حدیث مبارك د سند په اعتبار سره زيات مضبوط دې اود جرهد
 رَوِي والا حدیث د عمل په اعتبار سره زيات د احتياط والا دې. يعنى د حضرت جرهد رَوِي والا حدیث
 باندي عمل كولو سره بنده دا اختلاف نه وتلې شي. ځكه چه رومبو دوو احاديثو نه د پتون ستر كيدل
 معلوميرى اود دريم حدیث نه ستر نه كيدل معلوميرى. لهذا د پتون د ستر كيدو اعتبار كول زيات
 محتاط قول دې. (١١)

(١) الطبقات لابن سعد: ٢٩٨/٣ الثقات لابن حبان: ٤٤/٣

(٢) تهذيب الكمال: ٤٩/٢

(٣) الثقات لابن حبان: ٤٢/٣ الجرح والتعديل: ٣٩٤/٧

(٤) تهذيب الكمال: ٤٥٨/٢٥ الجرح والتعديل: ٣٩٤/٧

(٥) الثقات لابن حبان: ٣/٣٦٣

(٦) تهذيب الكمال: ٤٥٩/٢٥ الجرح والتعديل: ٣٩٤/٧

(٧) خلاصه تذهيب تهذيب الكمال ص: ٣٤٤

(٨) تقريب التهذيب ص: ٤٨٤ تهذيب الكمال: ٤٥٨/٢٥

(٩) تهذيب التهذيب: ٢٥١/٩

(١٠) عمدة القارى: ١١٩/٤

(١١) عمدة القارى: ١١٩/٤

قوله: حتى يخرج: مذکوره الفاظ واحد مذکر غائب مجهول صیغی سره هم نقل دی او ذ جمع متکلم معروف صغی سره هم نقل دی. یعنی نخرج په معنوی توگه باندې دواړه شان لوستل برابر دی. (۱)

پنځم تعلیق: وقال أبو موسى: غطي النبي صلى الله عليه وسلم ركبتيه حين دخل

عثمان: حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ فرمائی چه کوم وخت حضرت عثمان رضی اللہ عنہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راو رسیدو نوبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپل زنگونونه په کپړه باندې پټ کړل:

ذتعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: ترجمه الباب «ما یذکر من الفخذ» او په مذکوره تعلیق کښې د زنگون ذکر دې نه چه د پتون نوذمذکوره تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت ښکاره کولو دپاره علامه عینی رحمته اللیة لیکلی چه ددې روایت مطابق نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپل زنگون پټ کړو اوداسې نی ددې په ستر کښې د داخلیدو د وجې نه اوکړه. چنانچه کله زنگون په ستر کښې داخل شو نو پتون خو فرج سره زیات نیزدې دې هغه په درجه اولې په ستر کښې داخل شو. (۲)

ذتعلیق راوی حضرت ابو موسی: دامشهور صحابی حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ ددوی تفصیلی حالات کتاب ایمان باب أي الإسلام أفضل لاندې تیرشوی دی. (۳)

ذتعلیق تخريج: مذکوره تعلیق په حقیقت کښې د یوبل حدیث مبارک یوه حصه ده. امام بخاری رحمته اللیة په مناقب حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کښې ذکر کړې دې. هغه مکمل موصولاً دلته ذکر کولې شی: «قال حماد: وحدنا عاصم الأحول وعلى بن الحكم: سمعا أبا عثمان يحدث عن أبي موسى بنعمه، وزاد فيه عاصم: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان قاعدا في مكان فيه ماء، قد كشف عن ركبتيه، فلما دخل عثمان غطاها» (۴)

شپږم تعلیق: وقال زيد بن ثابت: أنزل الله على رسوله صلى الله عليه وسلم وفجدة على فخذي، فنقلت على حتى خفت أن ترطس فخذي، یعنی حضرت زيد بن ثابت رضی اللہ عنہ او فرمائیل چه (يوخل، د الله عز وجل د طرف نه په نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندې وحی نازل شوه په داسې حال کښې چه «هغه وخت، د نبی کریم پتون مبارک زما په پتون باندې پروت وو. «هغه وخت دهغه وحی د وجې نه، د حضور پاک پتون په ما باندې دومره دروند شو چه داسې محسوس کیدله چه زما پتون (د حضور پاک د پتون د وزن د وجې نه، مات شی (یا چوره چوره شی).

ذتعلیق غرض: ددې تعلیق نه دامام بخاری رحمته اللیة څه غرض دې؟ په دې باره کښې شراح حیران دی چه دې روایت سره دامام بخاری رحمته اللیة مدعی خو نه شی ثابتیدی. ځکه چه دامام صاحب رحمته اللیة مقصود خود پتون ستر نه کیدل ثابتول دی او هغه په دې روایت سره ممکن نه دی ځکه چه د پتون د پتون د پاسه کیدلو سره دا لارم نه راځی چه په پتون باندې کپړه هم نه وی. لهذا په دې تعلیق سره خو نه په دې باندې دلالت کیږی چه پتون په ستر کښې داخل دې اونه په دې خبره باندې دلالت کیږی چه پتون په ستر کښې داخل نه دې. او که په دې روایت کښې ددې خبرې تصریح وه چه د حضور پاک په پتون مبارک

(۱) فتح الباری: ۲/۶۳۱ عمدة القاری: ۱۱۹/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۲/۴.

(۳) کشف الباری: ۶۹۰/۱.

(۴) صحیح البخاری کتاب مناقب عثمان رضی اللہ عنہ رقم الحدیث: ۳۶۹۵.

باندې کپړه نه وه نو په دې خبره باندې دلالت کېدې شو چه پتون ستر نه دي په دې وجه حضور د خپل پتون مبارک ښکاره ساتلي وو. (١)

دتعليق تخريج: داتعليق هم د يو روايت حصه ده کوم چه امام بخاری په کتاب التفسير سورة النساء نازل قوله تعالى ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَعْدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ کښې ذکر کېدې. لاندې مکمل حديث موصولاً ذکر کونې شی: «حدثنا إسماعيل بن عبد الله قال: حدثني إبراهيم بن سعد عن صالح، عن ابن شهاب قال: حدثني سهل بن سعد الساعدي أنه رأى مروان بن الحكم في المسجد، فأقبلت حتى جلست إلى جنبه، فأخبرنا أن زيد بن ثابت أخبره عن النبي صلى الله عليه وسلم أملى عليه لا يستوي القاعدون من المؤمنين والمجاهدون في سبيل الله فجاءه ابن أم مكتوم وهو عمها على، قال: يا رسول الله! والله! لو أستطيع الجهاد معك لجاهدت، وكان أعمى، فأنزل الله على رسول الله صلى الله عليه وسلم وفخذه على فخذي، فثقلت على، حتى خفت أن ترض فخذي، ثم سرى عنه، فأنزل الله: غير أولى الضمير» بل داروايت امام بخاری رضي الله عنه كتاب الجهاد کښې هم نقل کړې دي (٢)

دتعليق راوی زيد بن ثابت: دامشهور صحابي رسول حضرت زيد بن ثابت بن الضحاک بن زيد بن لوذن بن عمرو بن عبدعوف بن غنم بن مالک بن النجار الاتصاري النجاري المدني رضي الله عنه دي (٣)؛ ددوی کښت ابوسعید او ابو خارجه بيانولې شی. (٤) ددوی د مور نوم النوار بنت مالک بن صرعه بن فلان بن عدي بن عامر دي. (٥) واقعه بعاث (دا يوه مشهوره ورځ ده په کوم کښې چه قبيله اوس او خورج په مینځ کښې جنگ شوې وو) کښې هغه د شپږو کالو وو پدې جنگ کښې دهغوی پلار ثابت بن الضحاک قتل کړې شو. (٦) بيا چه کله نبي کریم ﷺ هجرت او کړو مدينې ته نى تشریف راوړو نو هغه وخت ددوی عمر ١١ کاله وو. (٧)

دهغوی خوئی حضرت خارجه بن زيد بن ثابت رضي الله عنه فرمائی چه زما پلار او فرمائیل چه کوم وخت نبي کریم ﷺ مدينې منورې ته تشریف راوړو نو زه نى په خدمت کښې ورحاضر کړم او حضور پاك ته خبر ورکړې شو چه يا رسول الله! دا ماشوم د قبيله بنى نجار نه راغلې دي. هغه په تاسو باندې نازل شوى سورتونونه او ولس سورتونه او د يوبل روايت مطابق شپاړس سورتونه، زباني ياد کړى دى په دې باندې نبي کریم ﷺ دا ورو لودپاره او فرمائیل نو ما هغه ټول سورتونه واورول بيا حضور پاك ماته او فرمائیل اي زيد ته زما د آسانئ دپاره اهل کتاب يهوديانوسره دخط او کتابت علم زده کړه په الله ﷻ باندې قسم زده دخطونوپه معامله کښې په يهودو باندې تسلى نه کوم. زيد رضي الله عنه فرمائی چه په ما باندې نيمه مياشت هم نه وه تيره چه زه د کتابت په علم کښې ما هر شوم بيا به مې د حضور پاك د طرف نه ليکونکى خطونه ليکل. او کله چه به حضور پاك له دنورو خطونه راتلل نو هم ما به لوستل او اورولو. (٨)

(١) عمدة القارى: ١٢٣/٤.

(٢) صحيح البخارى كتاب التفسير سورة النساء رقم الحديث: ٤٥٩٢.

(٣) صحيح البخارى كتاب الجهاد باب قول الله: لا يستوي القاعدون..... الخ رقم الحديث: ٢٨٣١.

(٤) سير أعلام النبلاء: ٢/٤٢٦ تهذيب الكمال: ١٠/٢٤.

(٥) الثقات لابن حبان: ١٣٥/٣.

(٦) تهذيب الكمال: ٢٥/١٠.

(٧) تهذيب التهذيب: ٣٩٩/٣ ثقات لابن حبان: ١٣٦/٣.

(٨) تهذيب الكمال: ٢٨/١٠ تهذيب التهذيب: ٣٩٩/٣.

(٩) سير أعلام النبلاء: ٤٢٩/١٠ تهذيب الكمال: ٢٨/١٠.

دغه شان په یو بل روایت کښې دی چه رسول اکرم ﷺ ارشاد او فرمائیلو چه بیشکه ماله خطونه راخی زه نه غواړم چه هغه دې هر څوک اولولې آیا ته ددې خبرې طاقت لرې چه عبرانی ژبه (او یا ارشاد ئی او فرمائیلو چه سریانی ژبه) زده کړی. نو ما عرض او کړو چه ولې نه (زه ددې دزده کولو طاقت لرم) چنانچه ما دغه ژبه صرف په اوولس شپو کښې زده کړه. (۱)

ذید ﷺ د فضیلت باره کښې چه رسول الله ﷺ کوم الفاظ ارشاد فرمائیلی هغه ددې حدیث شریف نه اندازه لگولې شی. «عن النبی صلی الله علیه وسلم أرحم أمتی بأمتی أبوبکر، وأشد هم فی دین الله عمر، وأصدقهم حواء عثمان، وأفرضهم زید بن ثابت... و ذکر بقیمة الحدیث» (۲) یعنی زما په امت کښې د علم الفرائض د ټولونه لونی ماهر حضرت زید بن ثابت ﷺ دی.

حضرت زید بن ثابت ﷺ ارشاد فرمائی چه د هجرت نه پنځه کاله وړاندې کله چه واقعه د بُعاث پښه شوه هغه وخت زه د یوولسو کالو ووم. زه د حضور پاک په خدمت کښې پیش کولوسره او خودلې شوم چه د الخراج دې ماشوم شپاړس سورتونه زبانی یاد کړی دی. فرمائی چه د وړو کوالی د وجې نه ماته غزوه بدر او احد کښې د شرکت اجازت ملاؤ نه شو. دې نه پس په غزوه خندق کښې د شریکیدو اجازت ملاؤ شو (۳) مسروق ﷺ فرمائی چه د اصحاب رسول ﷺ نه فتوی وړ کونکی صحابه ﷺ کښې عمر، علی، ابن مسعود، زید بن ثابت، ابی بن کعب او ابو موسی اشعری ﷺ وو. (۴) الغرض د هغوی ﷺ مناقب او فضائل بې حده مقبول دی. په هغې کښې صرف یو څو پورته ذکر کړې شو. حضرت زید بن ثابت ﷺ د نبی کریم ﷺ، حضرت ابوبکر ﷺ، حضرت عمر فاروق ﷺ، حضرت عثمان بن عفان ﷺ او حضرت عبدالله بن عثمان ﷺ نه احادیث روایت کوی. (۵) او دوی نه روایت کونکو کښې یو لونی شمیر دې. په هغې کښې یو څو مشهور دلته ذکر کولې شی ابان بن عثمان بن عفان، انس بن مالک، بشر بن سعید، ثابت بن الحجاج، حجر المدری، سعد بن مالک، سعید بن المسیب، سلیمان بن یسار، سهل بن حنیف، سهل بن سعد الساعدی، عطاء بن یسار، کثیر بن افلاح، مروان بن الحکم، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف او حضرت ابوهریره ﷺ رحمهم الله شامل دی. (۶) یحیی بن بکیر ﷺ فرمائی حضرت زید بن ثابت ﷺ ۵۶ کالو په عمر کښې د هجرت ۴۵ کال باندې وفات شوی. د هغوی په وفات کښې یو قول د ۴۶ کالو کښې وفات کیدلو هم دې. اوداهم ونیلی شوی دی چه د هغوی عمر ۵۱ یا ۵۵ کاله وو (۷) لیکن علامه ذهبی ﷺ د هجرت نه ۴۵ کال وړاندې وفات والا قول صحیح ګرځولې دې په دې صورت کښې د هغوی عمر ۵۶ کاله جوړیدلو (۸) حضرت سعید بن المسیب ﷺ فرمائی چه د حضرت زید بن ثابت ﷺ په جنازه کښې حاضر شوم کله چه هغوی په قبر کښې خښ کړې شو نو حضرت ابن عباس ﷺ او فرمائیل چه کوم سرې غواړی چه هغه ته دا علم وی چه علم به د دنیا نه څنگه او چتولې شی نو (هغه سرې دې پوهه شی چه) علم دغه شان

(۱) طبقات لابن سعد: ۳۵۸/۲ تهذیب الکمال: ۲۸/۱۰.

(۲) سیر اعلام النبلاء: ۴۳۲/۱۰ تهذیب الکمال: ۲۹/۱۰.

(۳) تهذیب الکمال: ۳۰/۱۰.

(۴) تهذیب الکمال: ۳۹۹/۲ سیر اعلام النبلاء: ۴۳۳/۱.

(۵) سیر اعلام النبلاء: ۴۳۷/۱۰ تهذیب الکمال: ۲۵/۱۰.

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۴۲۷/۲ تهذیب الکمال: ۲۶/۱۰.

(۷) تهذیب الکمال: ۳۱/۱۰.

(۸) تهذیب الکمال: ۳۹۹/۳ سیر اعلام النبلاء: ۴۴۱/۲.

(يعني ددي قسم كسانو وفات كيدو سره) اوچتولې شي. په الله قسم نن د علم ډيره لويه حصه څخه كړې شوه. (١) حضرت ابوهريره رضي الله عنه دهغوي د وفات په ورځ او فرمائيل چه نن ددي امت بحر الامة (د علم سمندر) اوچت كړې شو. كيدي شي حضرت ابن عباس رضي الله عنه (په علم كښې) دهغه خليفه جوړ كړې شي. د پتون ستر كيدو باره كښې د مذاهب بيان: پتون (چه د شرمگاه او زنگون مينځمې حصه ده) په ستر كښې داخل دي كه نه؟ ددي باره كښې دائمه اربعه مذهب او هم ددي باره كښې د امام بخاري رحمته الله عليه خيال څه دي؟ ددي تفصيل لاندې داسې ذكر كولې شي چه په دي صورت اول د جمهور علماؤ سره د ائمه اربعه مذهب او دلائل ذكر كولې شي. ددي نه پس به د امام بخاري رحمته الله عليه خيال او د هغوي ذكر كړې شوي دلائل باندې تفصيلي نظر اچولې شي.

دائمه اربعه مذهب: صحيح ترين او اصح في المذهب مطابق د ائمه اربعه صاحبين امام زفر او امام اوزاعي رحمهم الله په نيز پتون په ستر كښې داخل دي. (٢) او د دوي مقابل اهل الظواهر امام احمد (د يوروايت مطابق) اوشوافع نه ابن حزم رحمهم الله په نيز پتون ستر نه دي بلكه ستر صرف دواړه شرمگاهونه دي. (٣)

دي نه پس پتون سره متصل د زنگونوباره كښې د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه او امام احمد رحمته الله عليه قول د ستر كيدو دي او د امام مالك رحمته الله عليه او امام شافعي رحمته الله عليه په نيز زنگونونه په ستر كښې داخل نه دي. او دنوم باره كښې د امام ابوحنيفه رحمته الله عليه او د نورو ټولو ائمه حضراتو مذهب دادي چه نوم په ستر كښې داخل نه دي. د جمهور علماؤ دلائل: په مسئله مذكوره (چه پتون په ستر كښې داخل دي) كښې د جمهور علماؤ دلائل دلته ذكر كولې شي:

رومي دليل: ((عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا زوج أحدكم أمته عهده أو أجزيره، فلا ينظر إلى ما دون السرة وفوق الركبة، فإن مات تحت السرة إلى الركبة عورة)) (٤)
ترجمه: عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمائيل كله چه په تاسو كښې څوك دخپلې وينځې نكاح خپل غلام يا نوكر سره او كړي نو دهغې د نوم نه لاندې زنگون پورې حصه او د زنگون نه پورته حصه مه گورني ځكه چه د نامه نه لاندې د زنگون پورې حصه ستر دي.
دويم دليل (عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تبرز لحذك ولا تنظر إلى فخذ حتى ولا مهت)) (٥)

(١) تهذيب الكمال: ٣٩٩/٣ سير اعلام النبلاء: ٤٣٩/٢.

(٢) البحر الرائق كتاب الصلاة باب في شروط الصلاة: ٢٨٤/١ المبسوط للسرخسي كتاب الاستحسان: ٢٥٢/١٠ شرح الوقاية كتاب الصلاة من شروط الصلاة: ٢٣٥/١ حاشية الدسوقي على الشرح الكبير للدردير باب في ستر العورة: ٢١١/١ بداية المجتهد الشرط الرابع في ستر العورة: ٧٨، ٩٤/١ المجموع شرح المهذب باب ستر العورة: ١٦٥/٢ نهاية المحتاج باب صفة أي كيفية الصلاة: ٢٣٧/٧ أسنى المطالب الشرط الخامس ستر العورة: ٣/٤٠ الشرح الكبير لابن قدامة كتاب الصلاة باب ستر العورة: ٢٠٠/٣ المبدع شرح المقنع باب ستر العورة: ٢٣٧/٢ الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف كتاب الصلاة باب ستر العورة: ٦٣/٢.

(٣) نيل الأوطار كتاب الصلاة ابواب ستر العورة بيان العورة وحدها: ٦٣/٢.

(٤) سنن أبي داود كتاب الصلاة باب متى يؤمر الغلام بالصلاة رقم الحديث: ٤٩٦ وكذا في كتاب اللباس باب في قول الله تعالى: (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ) رقم الحديث: ٤١١٦ سنن الدارقطني كتاب الصلاة باب الأمر بتعليم الصلوات والضرب عليها وحد العورة التي يجب سترها رقم الحديث: ٢.

ترجمه. حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ روایت دی چه حضور پاک او فرمائیل خپل پتون (د بل په مخکښې مه ښکاره کونې اومه د ژوندی یا مری د پتون طرف ته گورنې.

دریم دلیل: «عن محمد بن (عبدالله بن) جحش رضی الله عنه قال: مرالنبي صلى الله عليه وسلم وأنا معه على معمر ولخذاه مكشوفتان، فقال: يا معمر! غط عليك فخذيك، فإن الفخذين عورة»^(۱)، ترجمه: د عبد الله بن جحش رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم معمر رضی اللہ عنہ سره تیرید او اوزه حضور پاک سره ووم چه د معمر پتونونه ښکاره وو. حضور پاک هغه ته ارشاد او فرمائیلو ای معمر! خپل پتونونه پټ کړه ځکه چه پتونونه ستر دي. شلورم دلیل: «عن زرعة بن عبد الرحمن بن جرهه عن أبيه قال: كان جرهه هذا من أصحاب الصفة، إنه قال جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم عندنا ولخذي منكشفة، فقال: غمر عليك، أما علمت أن الفخذ عورة»^(۲).

ترجمه: زرعه بن عبد الرحمن د خپل پلار جرهد رضی اللہ عنہ نه روایت کوی چه حضرت جرهد رضی اللہ عنہ چه د اصحاب صفة نه دي او فرمائیل چه (يوخل، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زمونږ خواته راغلو په داسې حال کښې چه زما پتون ښکاره وو. نو حضور پاک ارشاد او فرمائیلو خپل ستر پټ کړه ولې تاته معلومه نه ده چه پتون ستر دي. پنځم دلیل: «عن ابن عباس رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الفخذ عورة»^(۳).

ترجمه: د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمائیلو چه پتون ستر دي. پتون ستر نه منونکو دلائل: کوم کسان چه پتون ستر نه مني دهغوی په دلائلو کښې د حضرت انس رضی اللہ عنہ او حضرت زيد رضی اللہ عنہ احاديث دي کوم چه امام بخاری رحمته اللیة خپل صحیح کښې تعلیقاً او موصولاً نقل کړی دي. دهغوی توجیه او جواب لږ شان روستو په تفصیل سره راخی. د جمهورو د مذهب د ترجیح وجه: د جمهور فقهاو دلائل (کوم چه پورته ذکرشو) کښې صحیح حسن مقبول او ضعیف هر قسم احاديث دي. لیکن چه کله هم یو مضمون د ډیرو زیات صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نه نقل وی نو دهغوی په صحیح کیدو او مقبول کیدو کښې تردد باقی نه پاتې کیږي. هم په دې وجه جمهور ائمه سلف او خلف دا مضمون یعنی پتون ستر کیدل تسلیم کړی دي. دویمه خبره داده چه کله په یو ځانی کښې حرمت او حلت راجمع شی نو حرمت ته به ترجیح ورکولې شی. مثلاً په دې مسئله کښې د بعض احادیثونه د پتون ښکاره کولو جواز معلومیږي او د بعض احادیثو

(۱) سنن أبي داؤد كتاب الحمام باب النهي عن التعري رقم الحديث: ۴۰۱۷ سنن الدارقطني كتاب الحيض باب في بيان العورة والفخذ منها رقم الحديث: ۴ مسند أحمد بن حنبل رقم الحديث: ۱۲۴۹، ۴۰۵/۲.

(۲) المستدرک على الصحيحين كتاب معرفة الصحابة، باب ذكر عبدالله بن عباس رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۶۶۸۴ مسند أحمد بن حنبل رقم الحديث: ۲۲۴۹۵، ۱۶۶/۲۷.

(۳) سنن أبي داؤد كتاب الحمام باب النهي عن التعري، رقم الحديث: ۴۰۱۶ سنن الترمذي كتاب الأدب باب أن الفخذ عورة رقم الحديث: ۲۷۹۷ سنن الدارمي كتاب الاستئذان باب في أن الفخذ عورة رقم الحديث: ۲۶۵۰ مسند أحمد بن حنبل رقم الحديث: ۱۵۹۳۱، ۲۷۹/۲۵.

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب ما یذکر فی الفخذ تعلیقاً.
(۲) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب ما یذکر فی الفخذ تعلیقاً.

نه د پتون ستر کیدل یعنی ددې پتول معلومیرې. نو پتول (یعنی بنسکاره او کولاو نه ساتلو) ته به ترجیح وی او په دغه نه بنسکاره کولو باندې به عمل کولې شی.

او هم په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه «حدیث انس أسند وحديث جرهد احوط» و نیلې دې ځکه چه د حضرت جرهد رضی الله عنہ حدیث نه د پتون ستر کیدل معلومیرې او ددې متعلق عمل کولو کبني احتیاط دې سره ددې چه ددې په مقابل کبني حدیث انس رضی الله عنہ د سند په اعتبار سره زیات مضبوط دې. (۱) د پورتنی تفصیل نه د جمهورو د مذهب تائید او ترجیح واضح کیږي. (۲)

د احنافو په نیز زنگون هم په ستر کبني داخل دي: پتون سره متصل اندام رکه (زنگون) هم د احنافو په نیز ستر دي. (په خلاف د نورو انمه، چه هغوی دا د ستر نه خارج گرځوی، ځکه چه د حضرت علی رضی الله عنہ په حدیث کبني زنگون هم ستر گرځولې شوې دي. «عن علی رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم الركبة من العورة».) (۳)

ترجمه: د حضرت علی رضی الله عنہ نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائیلې چه زنگون هم ستر کبني داخل دي. مذکوره حدیث سره ددې چه ضعیف دي لیکن د احنافو په نیز په دې باندې عمل کول عین د احتیاط مطابق دي.

د احنافو محتاط رویه او انتهائی کوشش: دانمه احناف خاصه ده چه حتی الوسع د سرکار دو عالم صلی الله علیه وسلم اقوال او ارشادات خپلولو دپاره ډیر کوشش کوی. تردې چه د احنافو په مذهب کبني ضعیف حدیث له په قیاس باندې ترجیح ورکولې شی. چنانچه مذکوره حدیث او حدیث د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنہما آخری تکره «فإن ماتمت السرة إلى الركبة عورة» نه استدلال کولو سره احنافو زنگون هم پتون سره ستر گرځولې دي. (۴) البته د احنافو په مذهب کبني د روایاتو د اختلاف په رنډا د ستر درې درجې گرځولې شوی دي. دکوم تفصیل او دهغې حکم صاحب د هدایه رحمته الله علیه ډیر په بنسکلی انداز کبني ذکر کړی دی: «وحکم العورة فی الركبة أخف منه فی الفخذ، وفي الفخذ أخف منه فی السواة حتى أن کاشف الركبة ینکر علیه بالرفق وکاشف الفخذ یعنف علیه وکاشف السوءة یؤذّب إن لجزء» (۵)

ترجمه: دستر حکم په زنگون کبني په نسبت د پتون اخف یعنی کم دي او په پتون کبني په نسبت د شرمگاه اخف دي چنانچه که چرته یو سړی خپل زنگونونه بنسکاره پرېځودې وی نوهغه په نرمی سره اوتوکنی او که یو سړی پتون بریند کړې وی نوهغه لږ په سختی سره اوتوکنی او که چا خپل شرمگاه هم بنسکاره کړې وی نوهغه په ډیره سختی سره منع کړنی (تردې چه په نه منلو باندې) سزاهم ورکولې شی.

(۱) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب ما یذکر فی الفخذ تعلیقاً.

(۲) بدایة المجتهد: ۱۸۴/۲.

(۳) سنن الدارقطنی کتاب الصلاة باب الأمر بتعلیم الصلوات والضرب علیها وحد العورة التي یجب سترها رقم الحدیث: ۴.

(۴) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة باب متى یؤمر الغلام بالصلاة رقم الحدیث: ۴۹۶.

(۵) الهدایة کتاب الکراهية فصل فی الوط والنظر والمس: ۲۰۲/۷ البشری.

دامام نظام الدین الشاشی رحمۃ اللہ علیہ قول: نظام الدین الشاشی رحمۃ اللہ علیہ پہ اصول شاشی کنبی لیکلی دی چه کلمہ الی بعض صورتونو کنبی ذ اسقاط فاندہ ورکوی نو پہ داسی صورت کنبی ذ الی ما بعد پہ ما قبل کنبی داخلیری لکہ ذ حضور پاک قول «عورة الرجل ماتحت السرعة إلى الركبة»، کنبی دی چه پہ دے کنبی کلمہ الی ذ اسقاط دپارہ دہ. لہذا رکبہ بہ ذ ستر پہ حکم کنبی داخل وی.

ذ دے تفصیل اجمال دادے چه کلمہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذ عورة الرجل حد بیان کرو نو ماتحت السرعة ونیلو سرہ ذ ستر حکم ذ نوم نہ لاندے پورہ بدن تہ شامل شو. بیا ذ الی الركبة ونیلو وخت حکم ذ قدمونو طرف نہ ساقط کیدو سرہ زنگونونو تہ اورسیدو، ذ کوم پہ صورت کنبی چه زنگونونہ پہ ستر کنبی شامل شو نہ چه خارج (۱).

ذ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ رجحان: ذ پتون ستر کیدل یا نہ کیدلو بارہ کنبی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ خہ واضح موقف یا دو تہوک انداز نہ دے اختیار کرے اونه نی بالکلیہ دپتون ستر کیدل بیان کرے دی اونه نی ذ ستر نہ کیدل، بلکہ ترجمۃ الباب «ما يذكر في الفخذ»، قائم کولوسرہ اشارہ کرے دہ چه پہ دے باب کنبی بہ دوارہ شان روایات ذکر کولے شی (۲).

چنانچہ اول نی درے روایات تعلیقاً ذکر کرے دی ذ حضرت ابن عباس، حضرت جرہد او حضرت محمد بن (عبد اللہ بن) جحش رضی اللہ عنہ لیکن دا روایات یروی مجهول صیغے سرہ ذکر کول ددی ذ ضعف طرف تہ اشارہ کرے دہ ددی روایاتو سرہ پتون ذ ستر کیدو علم کیے.

دے نہ پس درے روایات ہم تعلیقاً ذ حضرت ابو موسی اشعری، حضرت انس بن مالک او حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ نقل کرے دی. ددی روایاتو نقل کولونہ پس امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چه «حدیث انس أسند و حدیث جرہد أحوط»، یعنی سنداً حدیث انس رضی اللہ عنہ مضبوط دے پہ نسبت ذ حدیث جرہد رضی اللہ عنہ البتہ ذ عمل پہ اعتبار سرہ حدیث جرہد رضی اللہ عنہ زیات أحوط دے دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ ددی خبرے نہ اشارہ ملاویبی او ذ امام صاحب رجحان دہغہ ذ تحریر ذ انداز نہ دا معلومیے چه ہغوی ذ پتون ستر نہ کیدو طرف تہ مائل دی لیکن احتیاطاً پتون پتولو حکم ورکوی. امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ چه ذ پتون ذ ستر نہ کیدو کوم درے روایتونہ ذکر کرے دے پہ ہغے کنبی ذ حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ والا حدیث ذ زنگون ذ پتولو بارہ کنبی دے نہ چه ذ پتون بارہ کنبی. لہذا ددی نہ استدلال خو ہدو ممکن نہ دے.

دویم روایت ذ حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ دے چه پہ دے کنبی دہغہ پہ پتون بانڈے ذ حضور پاک پتون مبارک کیخودو ذکر وو نہ چه ذ پتون ذ بر بندیدو اوستر نہ کیدو. لہذا ددی نہ ہم استدلال تام نہ شی کیدے. دریم روایت ذ حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ دے پہ کوم کنبی چه ہغوی فرمائیے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ذ خیل پتون نہ کپرہ اخوا کرہ. ددی حدیث جواب دادے چه اول ددی حدیث سیاق اوسباق پہ مکمل توگہ بانڈے او کتلے شی ددی الفاظ دادے

«فرکب النبي صلى الله عليه وسلم ركب أبو طلحة، وأنا رديف أبي طلحة، فأجرني نبي صلى الله عليه وسلم في زقاق خيبر وإن ركبتني لتمس لخص النبي صلى الله عليه وسلم، ثم حصر الأزارع عن لخصه، حتى إلى أنظر إلى يماض فخص النبي صلى الله عليه وسلم»، یعنی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ اس بانڈے سور شو ابو طلحہ رضی اللہ عنہ ہم (پہ یوبل) اس بانڈے سور شو

(۱) أصول الشاشی البحث الأول فی کتاب اللہ. فصل فی الی ص: ۱۴۸-۱۴۷.

(۲) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب ما يذكر في الفخذ

زه په دغه اس باندې ابوظلحه رضي الله عنه سره سور شوم. دڅيبر په تنگو کوڅو کښې حضورياک اس اوزغلولو (دې سره سره ابوظلحه رضي الله عنه هم خپل اس زغلولو او ددې اس زغلولو په وخت کله زمونږ اس د نبی کریم صلي الله عليه وسلم اس سره تيريدلو نو، زما زنگون په د حضورياک پتون مبارک سره لگيدلو نو بيا حضورياک دخپل پتون نه ازار خوا کړو تردې چه ما د رسول الله صلي الله عليه وسلم د پتون مبارک سپينوالي ليدلو. دا روايت دې دکوم نه چه امام بخاری رحمته الله عليه د پتون په ستر نه کيدو باندې استدلال کوي ليکن دا استدلال په يو څو وجوهاتو سره ضعيف دې. اول وجه داده چه اسونو منډې وهلې په دې دوران کښې کپړه پخپله اوچتيرې لهدا د ثمرحسردامعنی اخستل چه حضورياک پخپله ازار اوچت کړو اوخپل پتون مبارک نی کولاؤ کړو دامشکوک دې. (۱) بلکه په دې ځانی کښې خوبه ونيلې شی چه کتب اللغات، صحاح، قاموس وغيره کښې ددې خبرې تصريح راغلي ده چه "حسرد لارم هم استعماليرې اومتعدی هم. (۲) لهدا د اس د منډې د وجې نه اود هوا د مخالف سمت نه دکيدو په وجه پخپله ازار د پتون نه اخوا شوې وو. دحضورياک د فعل په دې کښې هيڅ دخل نه وو. لهدا دې نه استدلال کمزورې دې. دويمه خبره داده چه مذکوره احتمال (حسرد لارم اومتعدی کيدو) دکتب اللغة د وجې نه دې. د صحيح مسلم او مسنداحمد په روايت کښې د "حسرد په ځانی" اتمسرد لفظ دې کوم چه هم لارم دې. په "حسرد" کښې خود متعدی کيدو احتمال هم وو ليکن دمسلم د روايت مطابق خوددې د لارم کيدو والامعنی متعین شوې ده چه ازار نی اخوا کړې نه دې بلکه پخپله اخوا شوې وو. (۳)

البته په دې موقع باندې يو سوال پيدا کيږي ښه ده تیک شوه ازار خو پخپله اوچت شوې وو ليکن د ازار پتول پکار وو دې دپاره چه چاته هډو دکيدلو موقع نه ملاويدله ولې دلته خو حضرت انس رضي الله عنه پتون ليدلې دې اوبيانی د دې رنگ هم خودلې دې. نوددې په جواب کښې به ونيلې شی چه دا سوال کول فضول دې ځکه چه کله ازار اخوا شو نودحضرت انس رضي الله عنه نظر هلته پريوتلو بيا حضورياک دا هم په هغه وخت پت هم کړو. حضرت انس رضي الله عنه خو صرف داخودل غواړي چه حضورياک ښه په تيزنی سره اس زغلولو دومره تيز چه انحسار ازار پورې خبره راورسيدله. يعنی د اس تيز زغلولو کيفيت بيانول مقصود دې. ددې په ضمن کښې داخبره هم راغله چه د پتون نه کپړه اخوا شوه او داهم چه زما نظر پرې پريوتلو. دې نه پس حضورياک خپل پتون پت کړو که نه؟ ددې ذکر کولو ضرورت نشته ټول ته معلومه ده چه رسول الله صلي الله عليه وسلم څومره زيات د شرم اوحياء والاانسان وو. يقينا هغوی به زر خپل پتون پت کړې وی لهدا ددې نه استدلال صحيح نه دې. (۴)

دريمه خبره دا چه حضرت انس رضي الله عنه دا بيانول غواړي چه زما زنگون د حضورياک پتون سره لگيدلو دکوم د وجې چه دا احتمال هم دې چه ددې زنگون د مړلو د وجې نه دحضورياک د پتون نه کپړه اخوا شوې وی نه حضورياک پخپله کولاؤ کړې يا په هواسره ښکاره شوه لهدا ددې وجې نه هم استدلال نه پاتې کيږي. (۵)

(۱) الكنز المتواری: ۴۱/۴-۴۰.

(۲) معجم الصحاح المادة: ح س ر. صفحه: ۲۳۳ قاموس الوحيد. ماده ح س ر: ۳۳۶/۱.

(۳) صحيح مسلم کتاب النکاح باب فضيلة إعتاقه أمته ثم يتزوجها رقم الحديث: ۳۵۶۳ مسند احمد بن حنبل رقم الحديث: ۱۱۹۹۲، ۵۰/۱۹.

(۴) فتح الباری لابن رجب: ۵۶/۲ التوضیح لابن ملقن: ۳۲/۵.

(۵) إرشاد الساری: ۳۲/۲.

خلورمه خبره دا ده چه بعض روایاتو کنبی دا هم راغلی دی چه حضرت انس رضی الله عنه او فرماییل چه زما خبه د رسول الله صلی الله علیه و آله خبی سره اولگیدله یعنی په دې روایت کنبی خونده د فخذ ذکر دې او نه د رکبه، که چرې د دې روایت اعتبار او کړې شی نوبیا د پتون د بنکاره کیدو مسئله دې کنبی نشته دې (۱) بل دا هم ممکن دی چه د حضرت انس رضی الله عنه زنگون جنگیدلو دکوم د وجهې نه چه بار بار د پتون نه ازار اخوا کیدلو په دې وجه دهغه دا اندیبننه پیدا شوه چه که چرې دا هم دغه شان لکې نوهیې نه چه ازار کولو شی لهذا أهون البلیتین اختیارولوسره حضوریاک داسې او کپه چه خپل ازار نی د فخذ نه لاندې کړو او فخذ یعنی پتون بنکاره شو. په دې وجه ددې نه هم پتون ستر نه کیدو باندې استدلال کول صحیح نه دی. والله اعلم بالصواب.

الحديث الأول

[٣٦٤] - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَا خَيْبَرَ، فَصَلَّيْنَا عِنْدَهَا صَلَاةَ الْغَدَاةِ بِغَلَسٍ، فَرَكِبَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكِبَ أَبُو طَلْحَةَ، وَأَنَا رَدِيفُ أَبِي طَلْحَةَ، فَأَجْرِي نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي زُفَاقِ خَيْبَرَ، وَإِنَّ رُكْبَتِي لَتَمَسُّ فِجْدَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ حَصَرَ الْإِزَارَ عَنْ فِجْدِهِ حَتَّى إِنِّي أَنْظُرُ إِلَى يَبَاضِ فِجْدِ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا دَخَلَ الْقَرْيَةَ قَالَ: "اللَّهُ أَكْبَرُ خَرَيْتُ خَيْبَرَ إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ {فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ} [الصافات: ٤٤]" قَالَهَا قَلَاتًا، قَالَ: وَخَرَجَ الْقَوْمُ إِلَى أَعْمَالِهِمْ، فَقَالُوا: مُحَمَّدٌ، قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: وَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: وَالْخَيْبِسُ - يَعْنِي الْخَيْبَسُ - قَالَ: فَأَصْبَنَاهَا عَنُوتًا، فَجِئِمَ السَّبِيُّ، فَجَاءَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أُعْطِنِي جَارِيَةً مِنَ السَّبِيِّ، قَالَ: «أَذْهَبُ فِجْدُ جَارِيَةً»، فَأَخَذَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حَبِيبٍ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أُعْطِنِي دِحْيَةَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حَبِيبٍ، سَيِّدَةَ قُرَيْظَةَ وَالنُّضَيْرِ، لِأَنْ تَصْلَحَ إِلَّا لَكَ، قَالَ: «أَدْعُوهُ بِهَا»، فَجَاءَ بِهَا، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «خُدْ جَارِيَةً مِنَ السَّبِيِّ غَيْرَهَا»، قَالَ: فَأَعْتَقَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَزَوَّجَهَا، فَقَالَ لَهُ تَابِتٌ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا أَصْدَقَهَا؟ قَالَ: نَفْسَهَا، أُعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالطَّرِيقِ، جَهَّزْتُهَا لَهُ أُمَّ [ص: ٨٣] سَلِيمٍ، فَأَهْدَتْهَا لَهُ مِنَ اللَّيْلِ، فَأَصْبَحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرُوسًا، فَقَالَ: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ فَلْيَبِيْ بِهِ»، وَبَسَطَ نِطْعًا، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِاللَّحْمِ، وَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِاللَّحْمِ، قَالَ: وَأَخْبِيَهُ قَدْ ذَكَرَ السُّوَيْقِيُّ، قَالَ: فَحَاسُوا حَيْسًا، [٥٨٥، ٢١١٥، ٢١٢٠، ٢٧٣٦، ٢٧٨٤، ٢٧٨٥، ٢٨٢٩، ٣٤٤٧، ٣٩٦١، ٣٩٦٢، ٩٠٥

(١) صحيح البخاري كتاب الأذان ما يحقن بالأذان من الدماء رقم الحديث: ٦١٠ مسند أحمد رقم الحديث: ١٣٧٩٧.

٣٩٦٤، ٣٩٦٥، ٣٩٧٤ - ٣٩٧٦، ٣٩٧٧، ٣٧٩٨، ٤٨٦٤، ٤٨٧٤، ٥٠٧٢،

وانظر: [٢٧٣٢، ٣٩٦٣] فَكَانَتْ وَلِيْمَةً رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (١)

ترجمه: حضرت انس رضي الله عنه نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیہ وسلم د غزوه خیبر دپاره روان شو (مقام) خیبر ته په رسیدو سره مونږ د سحر موند (اول وخت کښې) هم په تیاره کښې اوکړو. بیا (په ښاریه کښې د داخلیدلو دپاره) نبی کریم صلی الله علیہ وسلم (په اوبڼه یا اس باندې) سور شو او (دغه شان) ابوظلحه رضي الله عنه هم سور شو او زه هم د ابوظلحه رضي الله عنه سره (هم په هغه سورلۍ ابوظلحه رضي الله عنه پسې شاته) سور شوم. حضور پاک د خیبر په کوڅو کښې خپله سورلۍ زغلوله (دخیبر د ښار لارې اوکوڅې تنگې وې د سورلو په زغلولو کښې به یو بل سره جنگیدلې دغه شان) زما زنگون به (هم) د حضور پاک پتون سره لگیدلو. (چنانچه یوځل) د پتون مبارک نه ازار خوا شو تردې چه زما نظر د حضور پاک د پتون په سپینوالی باندې اولگیدلو. بیا حضور پاک دخیبر په علاقه کښې وړ داخل شو او حضور پاک (په اوچت آواز) کښې الله اکبر نعره اوچته کړه او درې ځل نی دا جمله او فرمائیله «خربت خمین» خیبر هلاک شو (بیانی او فرمائیل: **إِنَّا إِذَا نزلْنَا بِأَحَادٍ قَوْمًا فَمَاءُ صَاحِبِ الْمَنْدِينِ**) چه مونږ کله د قوم په صحن کښې (د جنگ دپاره) کوزیږو نو د ویرې د دهشت وهلی خلقو سحر (دیر) خراب شوې دي. (یعنی په هغوی باندې د الله عز وجل د طرف نه د مسلمانانو په صورت کښې عذاب راغلی دي).

راوی وائی چه دغه وخت د کلی خلق خپلو خپلو کارونو پسې وتل چه هغوی (خپل مینځ کښې) اوونیل چه محمد راغلو (محمد راغلو). راوی عبدالعزیز رضي الله عنه وائی چه زما بعض ملگرو بیان کړې دي چه د کلی خلقو ونیل محمد او خمیس یعنی دهغوی لښکر (دحملې کولو دپاره) راغلي دي. چنانچه مونږ خیبر د تورې په زور فتح کړو بیامو قیدیان جمع کړل. بیا حضرت دحیه کلبی رضي الله عنه د نبی کریم صلی الله علیہ وسلم په

(١) رواه البخاری فی کتاب النکاح باب ما یحقن بالأذان من الدماء رقم الحدیث: ١٠٦٠ وفی صلاة الخوف باب التکبیر والغسل بالصبیح رقم الحدیث ٩٤٧ وفی البیوع باب بیع العبد والحيوان بالحيوان نسینة رقم الحدیث: ٢٢٢٨ وفی البیوع باب هل یسافر بالجاریه قبل أن یتبرئها؟ رقم الحدیث: ٢٢٣٥ وفی الجهاد باب فضل الخدمه فی الغزو. رقم الحدیث: ٢٨٨٩ وفی الجهاد باب من غزا الصبی للخدمه رقم الحدیث: ٢٨٩٣ وفی الجهاد باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم إلى الإسلام والنبوة رقم الحدیث: ٢٩٤٥-٢٩٤٣ وفی الجهاد باب التکبیر عند الحرب رقم الحدیث: ٢٩٩١ وفی الجهاد باب ما یقول إذا رجع من الغزو رقم الحدیث: ٣٠٨٦-٣٠٨٥ وفی المناقب باب سؤال المشرکین أن یریهم النبی صلی الله علیه وسلم آیه رقم الحدیث: ٣٦٤٧ وفی المغازی باب غزوة خیبر رقم الحدیث: ٤١٩٧ - ٤٢٠١، ٤٢١٣-٤٢١١ وفی کتاب النکاح باب اتخاذ السراوی ، ومن أعفق جاریه ثم تزوجها رقم الحدیث: ٥٠٨٥- ٥٠٨٦ وفی کتاب النکاح باب البناء فی السفر رقم الحدیث: ٥١٥٩ وفی کتاب النکاح باب الولیمة ولوبشاة رقم الحدیث: ٥١٦٩ وباب الخبز المرفق والأکل علی الخوان والسفرة رقم الحدیث: ٥٣٨٧ وفی کتاب الأطعمه باب الحیس رقم الحدیث: ٥٤٢٥ وفی کتاب الذبائح والصيد باب لحوم الحمر الإنسیة رقم الحدیث: ٥٥٢٨ وفی کتاب اللباس باب إرداف المرأة خلف الرجل ذا محرم رقم الحدیث: ٥٩٦٨ وفی کتاب الأدب باب قول الرجل جعلنی الله فداک رقم الحدیث: ٦١٨٥ وفی کتاب الدعوات باب التعوذ من غلبه الرجال رقم الحدیث: ٦٣٦٣ وإمام مسلم فی صحیحہ فی النکاح باب فضیلة إعتاقه أمة ثم یتزوجها رقم الحدیث: ٣١٦٥ وفی الجهاد باب غزوة خیبر رقم الحدیث: ١٨٠١ والنسائی فی سننه فی النکاح باب البناء فی السفر رقم الحدیث: ٣٣٨٤-٣٣٨٢ وإمام أبوداؤد فی سننه فی کتاب النکاح باب فی الرجل یعتق أمة ثم یتزوجها رقم الحدیث: ٢٠٥٤ وجامع الأصول حرف الفین کتاب الأول فی الغزوات والرايا غزوة خیبر رقم الحدیث: ٣٤٠/٨ ٤١٢٦.

خدمت کنبی حاضر شو او عرض نی او کرو یا رسول الله ﷺ د قیدیانو نه ماته یوه وینځه راکړنی حضور پاک هغه ته د یوې وینځې داخستلو اجازت او کرو نو هغه د صفیه بنت حبیبې انتخاب او کرو واخستله لاړو.

بیا یوسرې د حضور پاک په خدمت کنبی حاضر شو او عرض نی او کرو یا رسول الله! تاسو د خيبر د دوو قبیلو، بنو قریظه او بنو نضیر سرداره بنځه صفیه بنت حبیبې د حیه کلبی ﷺ ته ورکړه حالانکه د مرتبې په اعتبار، هغه خو صرف ستاسو لائقه ده. د بل چانه ده، په دې باندې حضور پاک حکم او فرمائیلو چه د حیه او صفیه دواړه راوغواړنی (کله چه دواړه راوړسیدل، نو حضور پاک د حضرت صفیه ﷺ طرف ته اوکتل (نوهغه نی دمخ او بشرې نه هم هغه شان اولیدله چه ځنگه نی اوریدلی وو، نو حضور پاک حضرت د حیه ﷺ ته او فرمائیل چه (دا صفیه پرېږده او ددې بدله کنبی، یوه بله وینځه منتخب کړه. راوی وانی چه نبی کریم ﷺ د اکرام په توگه، حضرت صفیه بنت حبیبې آزاده کړه او هغی سره نی واده او کرو.

د حضرت انس رضی الله عنیه یو شاگرد ثابت دهغه نه تپوس او کرو چه ای ابو حمزه رسول الله ﷺ حضرت صفیه ﷺ ته دمهر په توگه څه ورکړې وو؟ حضرت انس رضی الله عنیه جواب ورکړو د حضرت صفیه ﷺ آزادول دهغې حق مهر او گرځولې شو. بیا هم د خيبر په لزام سلیم رضی الله عنیه د حضرت صفیه ﷺ (بناؤ سنگار کولو سره، ناوې جوړه کړه او (د واده د شپې دپاره، د نبی کریم ﷺ خواته اولیکله نو حضور پاک د واده زلمی په حالت سحر کړو. بیا (سحر) حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه کوم سړی سره (د خوارک څښاک) څه (سامان، وی هغه دې راوړی. رسول الله ﷺ د څرمن یو دسترخوان خور کړو. نو چا کبجورې راوړې چا غوړی راوړل. د راوی عبدالعزیز رضی الله عنیه بیان دې چه زما گمان دې چه حضرت انس رضی الله عنیه ستوان (راوړلو) هم بیان کړې وو. الغرض خلقو (ټول هر څه یو ځانی کړل، حیسن (شیره، نی تیاره کړه، بیاتونو په یو ځانی او خورله، او هم دغه د سردار دوجهان رضی الله عنیه ولیمه وه.

تراجم رجال

ددې ټول راویان کتاب الایمان باب حب الرسول من الایمان د دویم حدیث لاندې تیر شوی دی تفصیلی حالات هم هلته او گورنی. (۱)

شرح حدیث

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم غزا خيبر راوی بیان کوی چه جناب رسول الله ﷺ د غزوه خيبر دپاره روان شو.

غزوه خيبر کلي شوي؟ خيبر د یونباريې نوم دې خيبر د مدینې منورې نه شمال مشرق طرف ته اتو منازلو په فاصله باندې د شام طرف ته پروت دې. په دې علاقه کنبی دکه جوړو ونې ډیرې زیاتې دی د یهودو په ژبه کنبی خيبر قلعه ته وانی. ونیلی کیږی چه د بنی اسرائیلو نه دلته د ټولو نه اول راتلونکی سړی نوم خيبر وو هم دهغه په نوم باندې دا ښار آباد شو. د اسلام په شروع کنبی دلته دوه قبیلې بنو قریظه او بنو نضیر آبادې وې

ذ ابن اسحاق رضی اللہ عنہ بیان دے دے صلح حدیبیہ نہ پہ واپستی باندي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذ ذوالحجہ پوره میاشت او دمحرّم میاشتی د شروع یو خو ورخی هم په مدینه کنبی حصار شو. بیا دخیبر طرف ته روان شو او دمحرّم باقی ورخی هم د غزوه کنبی تیری شوی دا د هجرت نبوی اووم کال وو (۱)

نوټ: د غزوه خیبر تفصیلی او جزوی واقعات کتاب المغازی کنبی مفصل راروان دی.

قوله: فصلینا عندها صلاة الغداة بغلس: بیا مونږ خیبر (سره نیزدې سرحدی علاقه) کنبی د

سحر مونځ (په اول وخت کنبی) هم په تیاره کنبی او کړو. د عندها نه مراد خارجاً منها دې چه مونږ دینار د آبادنی نه بهر مونځ ادا کړو. (۲) صلاة الغداة د سحر د مونځ د پاره صلاة الغداة لفظ استعمال کړو. په دې کنبی دهغوی خلاف دلیل دې چه د سحر د مونځ د پاره د دې لفظ استعمال مکروه گنږي. امام نووی روضة الطالبین کنبی لیکي چه سحر ته فجر او یا الصبح وائی. او د دې وخت د غداة د شروع وخت دې. د سحر مونځ ته الغداة وئیل ناخوبنه دې. (۳)

د سحر د مونځ وخت: د سحر د مونځ د مستحب وخت باره کنبی صاحب بدایة المجتهد لیکي چه دامام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ په نیز د سحر د مونځ مستحب وخت دادې چه اسفار یعنی کله چه تیاره اخوا شی اورنړا خوره شی نو د سحر مونځ دې ادا کړې شی خود انمه ثلاثه په نیز د سحر د مونځ مستحب وخت کنبی ادا کولو د پاره ضروری دی چه تغلیس یعنی په تیاره کنبی مونځ ادا کړې شی (۴)

د احنافو د مذهب باره کنبی علامه شامی رحمته اللہ علیہ لیکلي دي چه د مونځ گذار د پاره مستحب دی چه د سحر د مونځ شروع او ختمول په اسفار کنبی او کړي او د اسفار حد دادې چه په داسې وخت کنبی مونځ ادا کړي چه د فساد په صورت کنبی دا سرې د نمر د راختلو نه وړاندې اودس او کړي او مسنون قرائت سره مونځ ادا کړي شی. اودا حکم د یخنی او گرمی په اعتبار سره مطلق دې بغیرد مزدلفه نه چه هغه وخت به حاجی د سحر مونځ په تیاره کنبی ادا کوی. (۵)

علامه انور شاه کشمیری رحمته اللہ علیہ فرمائی چه د راوی تغلیس په خاص توگه سره ذکر کول لکه چه دا نوې خبره گنږلو مترادف ده د کوم نه چه معلومه شوه چه د حضور پاک عام عادات مبارک غلس کنبی د سحر مونځ ادا کولو نه وو. بیا دا چه داسې کول د غزوه د وجې نه وو چه د مانځه نه زر فارغ شی او جهاد کنبی مشغول شی. نه د دې د پاره چه د مانځه سنت هم دغه وو خکه چه د سفر په حالت کنبی وو او ټول صحابه یوځانې کنبی موجود وو. په داسې وخت کنبی احناف هم دغه تعلیم ورکوی. په دې موقع باندي حضرت رضی اللہ عنہ او فرمائیل که سل خل هم د حضور پاک په غلس کنبی مونځ کول ثابت شی نو بیا احنافو ته څه مضر نه دې البتہ مضر هله دې چه هغوی سره د اسفار د پاره څه حدیث نه وی مبسوط امام محمد رضی اللہ عنہ کنبی دی چه که د جمع خلق ټول موجود وی نو د سحر په مونځ کنبی تغلیس او کړنی او امام طحاوی رحمته اللہ علیہ اسفار په دې طریقہ افضل او گنږلو چه د مانځه شروع په غلس کنبی وی او اختتام په اسفار کنبی. حضرت شاه رحمته اللہ علیہ فرمائی چه زه هم مختار د طحاوی رحمته اللہ علیہ اختیاروم. خاص کر په دې

(۱) التوضیح لابن ملقن: ۳۲۰/۵ عمدة القاری: ۱۲۴/۴ طبقات ابن سعد: ۱۰۶/۲ اسیرة ابن هشام: ۳۷۸/۳.

(۲) فتح الباری: ۶۳۳/۲ إرشاد الساری: ۳۲/۲.

(۳) روضة الطالبین کتاب الصلاة باب الأول فی المواقیت: ۲۹۳/۱.

(۴) بدایة المجتهد کتاب الصلاة الباب الأول فی معرفة الأوقات، المسئلة الخامسة: ۹۷/۱.

(۵) الفتاوی الهندیة کتاب الصلاة باب المواقیت: ۵۸/۱.

وجه هم چه هغه د امام محمد رضی الله عنه نه نقل دې او په دې کښې ټول احادیث را جمع کيږي ځکه چه بعض کښې د اسفار حکم دې او په څه کښې د غلس. هم ددې دپاره د فقه په کتب فتاوی کښې کوم د اسفار فضیلت لیکلې دې چه شروع هم په اسفار کښې وی او ختم هم په دې کښې وی. هم دا اختیار ولوسره د غلس والا احادیث معمول بها نه پاتې کيږي بلکه چه کله مذکوره اسفار افضل گرځولې شی نو د نبی کریم صلی الله علیه و آله اکثري عمل به مفضول گرځولې کيږي دکوم جرأت چه یو عاقل نه شی کولې. لهذا مختار امام طحاوی رضی الله عنه اولی بالقبول دې. (۱)

قوله: فرکب نبی واللہ صلی اللہ علیہ وسلم: بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله په سورلنی سور شو. حضور پاک په کوم ځناور سور شوې وو؟ سورلی کومه یوه وه؟ علامه عینی رحمته الله لیکلې دی چه د یو ضعیف حدیث نه دا خبره معلومیږي چه په خرباندي سور وو. لیکن په ظاهره باندي دامعلومیږي چه حضور پاک په خر نه بلکه په اس باندي سور وو لکه چه د روایت راتلونکی الفاظو «أجرى فی زقاق خيبر حتى انحسر الازار عن فخذة» نه معلومیږي. او بیا دواړه خبرې داسې جمع کيدې شی چه د محاصره په وخت په خرباندي سور وی او د حملې په وخت په اس باندي سور وی. (۲)

قوله: وركب أبو طلحة وأنا رديف أبي طلحة: او ابو طلحه رضی الله عنه په (اس) باندي سور شو په داسې حال کښې چه زه هم هغه سره دهغه شاته سور شوم.

ابو طلحة: دا زید بن سهل الانصاری رضی الله عنه دې. ددوی تذکره کتاب الوضوء بالماء الذي يغسل به شعر الإنسان کښې تیره شوی ده. دا حضرت انس بن مالک رضی الله عنه د مور خاوند وو. (۳) حضرت انس رضی الله عنه فرماني چه زه د ابو طلحه رضی الله عنه رديف ووم. دې نه معلومیږي چه داسې سوريدل جائز دی په دې شرط چه سورلی دغه بوج او چتولې شی. (۴)

قوله: فأجرى نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی زقاق خيبر: بیا نبی کریم صلی الله علیه و آله خپله سورلی د خیبر په کوڅو کښې اوزغلوله. د أجرى فعل مفعول به، مرکبه دې. زقاق د زاء په ضمه سره دې ددې جمع ارقه اوزقان راځي. دا د مذکر او مؤنث دواړو دپاره استعمالیږي. (۵)

قوله: ثم حسر الازار عن فخذة: راوی بیان کوي چه بیا حضور پاک د خپل پتون نه کپره اخواکړه. په دې باره کښې مکمل تفصیل او جوابی احتمالات وړاندي صفحاتو کښې تیر شو نور دا چه اشکالات هغه وخت کيږي کله چه حسر د ماضی معروف صیغه وی (سره ددې چه ماقبل کښې دا خبره تیره شوې ده چه حسر متعدی هم استعمالیږي بیا هغه وخت هیڅ اشکال باقی نه پاتې کيږي).

(۱) أنوار الباری: ۱۱/۱۲۵ فیض الباری: ۲۲/۲.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۴/۴.

(۳) شرح الکرمانی: ۴/۳۱ عمدة القاری: ۱۲۴/۴.

(۴) فتح الباری: ۲۳۳/۲.

(۵) معجم الصحاح ص: ۴۵۳ النهایة فی غریب الحدیث والاثار: ۱/۲۲۶.

لیکن دعلامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د قول مطابق او حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ دا دماضی مجهول صیغہ سره هم نقل دې. که چرې داسې وی نو بیا هم خه اشکال نه پاتې کیږي ځکه چه دغه وخت به ددې معنی وی چه په غیر اختیاري توگه باندي د حضور پاک د پتون نه ازار اخواشو. ددې معنی تائید دمسلم رحمۃ اللہ علیہ او مسند احمد د روایت نه هم کیږي لکه چه تیر شو. بل د یو روایت مطابق لفظ خسر دې نه چه خسر که چرې داسې وی نو بیا به هم ددې معنی هم هغه وی کومه چه د خسر؟ او انحرس ده یعنی لارموالی (۱)

قوله: حتى اني انظر الى ياض فخذني الله صلى الله عليه وسلم تردې چه ما د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم د پتون سپینوالي هم اولیدلو. ددې نسخې مطابق خود انظر لفظ دې. خود کشمیښی په روایت کښې لام تاکید سره «حتى اني لأنظر» الفاظ دی. (۲)

قوله: فلما دخل خيبر بیا چه کله حضور پاک د خيبر په ښار کښې داخل شو. ددې نه معلومیږي چه لارې کوڅې د خيبر د ښار نه بهر وي نه چه داخل. (۳)

قوله: قال: الله اكبر، خربت خيبر، انا اذا نزلنا بساحة قوم، فساء صباح المنذرين علامه ابن ملقن رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه ددې ځاني نه د جنگ په وخت د الله عز وجل د ذکر او تكبير او چتولو مستحب كيدل معلوميري اوداد آيت قرآني موافق او برابر دي. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) (۴)

قوله: خربت خيبر یعنی د خيبر ښار وړان شو تباہ شو په دې کښې فساد راغلو. د وخت نه وړاندې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددې قسم خبر ورکول د غيب د خبرو (کومي چه د الله عز وجل د طرف نه معلومي شوي وي) خودلو سره متعلق دی یا دښه فال په خاطر دهغوی خلاف د بد دعاد قبيل نه دی. (۵)

قوله: انا اذا نزلنا ددې مطلب دادې چه کله مونږ د جنگ د پاره ورکوزیږو.

قوله: بساحة قوم د یو قوم په صحن کښې یعنی د کورونو مخې ته چه کوم خالی ځاني یا میدان وی په هغه ځاني کښې چه کله مونږ داخلیږو.

قوله: ساحة الدار وائي چه دکور یو طرف نه ځاني. ددې جمع ساحات، ساح او سور هم راځي. (۶)
علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دساحة اصل معنی ده دمنازل په مینځ کښې خالی فضاء، البته روستو بیا دا د کور طرف یا اړخ او په تعمیر باندي استعمال کړې شو. (۷)

(۱) فتح الباری: ۶۳۵/۲ عمدة القاری: ۱۲۵/۴ تحفة الباری: ۲۹۳/۱ التوضیح لابن ملقن: ۳۲۶/۵.

(۲) فتح الباری: ۶۳۳/۲ عمدة القاری: ۱۲۵/۴.

(۳) شرح الکرمانی: ۳۱/۴ عمدة القاری: ۱۲۵/۴ تحفة الباری: ۲۹۴/۱.

(۴) الأنفال: ۴۵.

(۵) التوضیح لابن ملقن: ۳۲۶/۵ عمدة القاری: ۱۲۵/۴ إرشاد الساری: ۲۲/۲.

(۶) معجم الصحاح ص: ۵۲۲ لسان العرب: ۴۱۹/۶.

(۷) عمدة القاری: ۱۲۵/۴.

فساء صباح المنذرين: د ویریدونکو سحر خراب وی یعنی چه کله مونږ هم سحر په سحر یو قوم باندې حمله اوکړو نودهغوی په زړونو کښې زمونږ ویره کینی. دکوم د وجې نه چه هغوی د مقابله طاقت نه لری او مونږ په هغوی باندې غالب راځو او هغوی له ماتې ورکړو.

قوله: قالها ثلاثاً: راوی وانی چه نبی کریم ﷺ د تکبیر نعره او مذکوره جمله درې ځل او فرمائیله. په دې باندې صاحب التوضیح ﷺ لیکلی دی په قرآن پاک کښې چه کوم د الله ﷻ ارشاد دې چه (**وَأذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا**) کښې د کثیراً د لفظ نه درې ځل شمیر مراد کیدې شی لکه د سرکار دو عالم ﷺ عملی اقدام (یعنی درې ځل دا جمله لوستلو) نه په پوهه کښې راځی. (۱)

قوله: وخرج القوم إلى أعمالهم: علامه کرمانی ﷺ لیکلی دی چه «إلى أعمالهم» کښې أعمالهم نه قبل مضاف محذوف دې. یعنی «إلى مواضع أعمالهم». (۲)

په دې باندې علامه عینی ﷺ فرمانی چه زما په نیز خو به مطلب دا شی چه «خرج القوم لأعمالهم التي كانوا يعملونها» چه خلق د خپلو خپلو کارونو دپاره تلل څه چه هم هغوی کول. کلمه إلی دې ځانی کښې د لام په معنی کښې ده. (۳)

قوله: فقالوا محمد: اهل خيبر چه څنگه نبی ﷺ او د اسلام لښکر اولیدلو نوونی ونیل "محمد" راغلو. لفظ محمد مرفوع دې د خبر کیدو په بناء باندې چه په اصل کښې "هذا محمد" وو یا د فاعل کیدو په بنیاد باندې "جاء" به د فعل محذوف خبر جوړیږی. (۴)

قوله: قال عبدالعزيز: وقال بعض أصحابنا والخميس، يعني: الجيش عبدالعزیز ﷺ (راوی) فرمانی چه زما په ملگرو کښې چا روایت کولو سره (دې ځانی لفظ محمد، سره د والخميس لفظ هم ونیلې دې او دخميس مطلب جيش یعنی لښکر دې. یعنی راوی عبدالعزیز ﷺ لفظ خميس د خپل استاذ حضرت انس رضی الله عنه نه دې اوریدلې بلکه دخپل یو ملگری نه نی اوریدلې دې. (۵) اوس دا څوک سړې وو؟ د هغه باره کښې امام بخاری ﷺ دې ځانی کښې هېڅ وضاحت نه دې کړې لیکن کتاب صلاة الخوف کښې د ذکر کړې شوی روایت مطابق د عبدالعزیز ﷺ ملگری ثابت النباني ﷺ دې په صحیح مسلم کښې هم ددې روایت تخریج کړې شوي دي او بوا احتمال د ابن سيرين ﷺ هم دې لکه د بخاری کتاب المغازی باب غزوة الخيبر د روایت نه معلومیږی. (۶)

(۱) التوضیح لابن ملقن: ۳۲۷/۵.

(۲) شرح الكرمانی: ۳۲/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۲۵/۴ | ارشاد الساری: ۳۲/۲.

(۴) شرح الكرمانی: ۳۲/۴ | الکولر الجاری: ۵۴/۲.

(۵) فتح الباری: ۶۳۴/۲.

(۶) صحیح البخاری کتاب صلاة الخوف باب التکبیر والفسل بالصبح رقم الحدیث: ۹۴۷ و فی کتاب المغازی باب غزوة الخيبر رقم الحدیث: ۴۱۹۸ صحیح مسلم کتاب الجهاد غزوة الخيبر رقم الحدیث: ۱۳۶۵.

قوله: یعنی: الجیش: دا لفظ عبدالعزیز رضی اللہ عنہ راوی یا د هغه نه پس راویانو کنبی د چا کلام دی. (۱)
جیش ته دخمیس و نیلووجه: په اصل کنبی د لښکر پنځه حصې وی: مقدمه ساقه قلب او جناحان. په
دی پنځو حصو کنبی د تقسیم د وجې نه جیش ته خمیس و نیلې شی او د یو روایت مطابق دا تخمیس
الغنیمة نه دی. (۲)

قوله: قال: فأصبناها عنوة: د راوی بیان دی چه مونږ خیبر په طاقت سره فتح کړو نه چه په صلح
سره. عنوة د عین فتح سره قهراً جهراً معنی کنبی استعمالیږي. علامه عینی رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه
د عنوة یوه معنی صلحا سره هم کولې شی. نو دغه وخت به دا لفظ د اضداد نه شمیرلې شی لیکن
ابوعمر ابن عبدالبر رضی اللہ عنہ دا خبره صحیح گرځولې ده چه د خیبر ټوله زمکه په غلبه سره فتح شوې نه چه
په صلح سره. (۳)

حضرت کشمیری رحمته اللہ علیہ لیکلی دی چه د احنافو په نیز فتح خیبر عنوة او غلبه ده نه چه صلحاً خو د
شوافع په نیز په خیبر باندې فتح صلحاً ده. چنانچه دا حدیث د احنافو دلیل دی. امام طحاوی رحمته اللہ علیہ په
دی موضوع باندې مستقل باب قائمولو سره تفصیلی خبره کړې ده. حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ فرماني
چه زه به په دې خبره ډیر حیران پاتې کیدم چه په دې غزوه کنبی خو ډیر زیات جنگونه شوي دی نو بیا
دې ته څنگه صلحاً و نیلې شی. نو بیا روستو په ما دا خبره واضح شوه چه په آخره کنبی د صلح نوبت
راغلې وو په دې وجه دا فتح صلحاً سره تعبیر کړې شوه او اوس ئی د شروع د حالاتو نه نظر گرځولې
دی. والله اعلم. (۴)

قوله: فجمع السبي: بیا قیدیان راجمع کړې شو. حضرت کشمیری رحمته اللہ علیہ فرماني چه د سبي نه مراد د
یهودیانو ښځې او ماشومان وو نه چه دهغوی سړي. د دې ډپاره چه د خیبر یهود عرب وو او د احنافو په
نیز په جنگ کنبی د عربو ډپاره صرف دوه لارې وې چه یا خو هغوی اسلام قبول کړی او یا بیا هغوی
قتل کړې شی. (۵)

قوله: فجاء دحية، فقال يا نبي الله! أعطني جارية من السبي: نو حضرت دحیه رضی اللہ عنہ (نبي
کریم صلی اللہ علیہ وسلم) ته، تشریف راوړو او عرض ئی او کړو یا رسول الله! د قیدیانو نه ماته یوه وینځه راکړه.

دحیه: دا دحیه بن خلیفه بن فروه بن فضالة بن زید الکلبی رضی اللہ عنہ دی. د دوی تفصیلی تعارف د کتاب
بده الوحی د شپږم حدیث لاندې تیر شوي دي. (۶)

قوله: قال: اذهب، فخذ جارية: د حضرت دحیه رضی اللہ عنہ په غوښتنه باندې حضور پاک هغوی ته
ارشاد او فرمائیلو لار شه او (خپل خان ډپاره) یوه وینځه واخله.

(۱) فتح الباری: ۶۳۴/۲

(۲) شرح الکرمانی: ۳۲/۴ فتح الباری: ۶۳۴/۲ تحفة الباری: ۲۹۴/۱.

(۳) عمدة القاری: ۱۲۸/۴ التوضیح لابن ملقن: ۳۲۷/۵.

(۴) فیض الباری: ۲۳/۲ انوار الباری: ۱۲۸/۱۱.

(۵) فیض الباری: ۲۳/۲ انوار الباری: ۱۲۸/۱۱.

(۶) کشف الباری کتاب بده الوحی حدیث: ۵۱۸/۱.

د غنیمت د تقسیم نه وړاندې چاته د هغه ورکولو حکم: دې ځانې کښې یو سوال پیدا کيږي چه د مال غنیمت د تقسیم نه وړاندې نبي کریم ﷺ حضرت دحیه کلبی رضی الله عنه ته د وینځې اخستلو حکم څنگه او فرمائیلو؟

د علامه کرمانی رضی الله عنه جواب: ددې اشکال جواب علامه کرمانی رضی الله عنه دا ورکړې دې چه حضور پاک په حیثیت د قاسم د هغه حصه هغه ته خان له ورکړه او ددې حضور پاک ته اختیار هم وو نو په دې کښې هیڅ د اشکال خبره نشته دې. (۱)

د علامه عینی رضی الله عنه جواب: د علامه کرمانی رضی الله عنه په دې جواب باندې علامه عینی رضی الله عنه فرماني چه دا تسلی بخش جواب نه دې بلکه دې ځانې کښې نور ډیر ښکلې جوابونه موجود دي. (۱) ممکن ده چه حضور پاک هغه ته د وینځې اخستلو اجازت د تنفیل په توگه ورکړې وی نه چه د غنیمت په توگه اوداسې کول جائز دي. (۲) داهم ممکن ده چه د حضور پاک دا فرمائیل په دې توگه وی چه د تقسیم غنايم نه پس به د خمس نه دا شمیرلې شی. (۳) اوداهم ممکن ده چه هغه وخت اجازت ورکړې شو ځکه چه په وخت د تقسیم به د هغه حصه متعین وی نو دا وینځه به د هغې نه منها کولې شی. (۴)

قوله: **فأخذ صفية بنت حبي**: د رسول الله ﷺ د اجازت ورکولو نه پس حضرت دحیه کلبی رضی الله عنه دخپل خان دپاره صفیه بنت حبي رضی الله عنها خوښه کړه.

صفیه بنت حبي رضی الله عنها: دا ام المؤمنین حضرت صفیه بنت حبي رضی الله عنها ده. د دوی تذکره کتاب الحیض باب المرأة تمیض بعد الأفاضة کښې تیره شوې ده. (۳)

قوله: **فجاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! أعطيت دحية**

صفیه بنت حبي سیده قریظه والنضیر، لاتصلح إلا لك: بیا یوسرې راغلو ونی ونیل یا رسول الله! تاسو د قریظه او نضیر قبیلو شهزادگنی دحیه کلبی رضی الله عنه ته ورکړه حالانکه هغه خو صرف ستاسو لائق ده. هغه د یوعام بنده لائق نه ده. ځکه چه هغه خانوادة نبوت سره تعلق لری. په داسې توگه چه د هغې نسب حضرت هارون علیه السلام سره ملاویرې اود یهودو د دوو لویو قبیلو بنو قریظه او بنو نضیر د سردار لور ده. او ډیره زیاته ښانسته اوبښکلې ده اوبل طرف رسول الله ﷺ مبارک هم دخپلو ښکلو اخلاقو د وجې نه د ټولو انسانانو نه کامل انسان دې لهذا دغه قیدی ښځه تاسو سره کیدل پکار دی. (۴)

قوله: **قال: ادعوه بها**: ددې راتلونکی سرې خبره اوریدو سره نبي کریم ﷺ ارشاد او فرمائیلو دحیه کلبی رضی الله عنه ته او واینی چه صفیه بنت حبي رضی الله عنها خان سره راوله راشه نو خلقو هغه ته د نبي کریم ﷺ پیغام وراورسولو.

قوله: **فجاء: فلما نظر إليها النبي صلى الله عليه وسلم قال: خذ جارية من السبي**

غیرها: چه کله حضرت دحیه کلبی رضی الله عنه حضرت صفیه رضی الله عنها سره (د حضور پاک په خدمت کښې)

(۱) شرح الکرماني: ۳۲/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۲۷/۴-۱۲۶.

(۳) کشف الباری کتاب الحیض باب المرأة تمیض بعد الأفاضة.

(۴) ارشاد الساری: ۳۳/۲.

راؤرسیدو نو حضور پاک د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا طرف ته او کتل (نومخ او خپره نی هم هغه شان اولیدله څنگه چه اوریدلی وو) نو حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ ته ارشاد او فرمائیلو چه (دا پرېږده) دې نه علاوه بله وینځه واخله.

د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د حضرت دهیه رضی اللہ عنہ نه واپس اخستلو حکمت: کله چه حضرت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دحیه کلبی رضی اللہ عنہ ته او فرمائیل چه صفیه پرېږده او ددې په ځانی بله وینځه واخله نو هغه هم دغه شان او کړه.

په دې باندې علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ یو اشکال ذکر کولو سره دهغې درې جوابونه ذکر کړي دی چه کله حضور پاک حضرت دحیه رضی اللہ عنہ ته د هبه په توگه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا ورکړه نو په هغې کنبې څنگه او ولې رجوع او کړه؟ رومیې جواب دا ورکړو چه تردغه وخته پورې هبه تامه نه وه شوې (لهذا د اشکال هیڅ خبره نشته) دویم جواب دادې چه حضور پاک ابوالمؤمنین دې اود پلار دپاره جائز دی چه دخپل اولاد په هبه کنبې رجوع کول غواری نو اودې کړی. او دریم جواب دا ورکړي شوې دې چه حضور پاک په هبه کنبې رجوع نه ده کړې بلکه باقاعده نی دحیه رضی اللہ عنہ نه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا اخستی وه. (۱)

علامه سهیلی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه حضور پاک د حضرت دحیه رضی اللہ عنہ نه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د تقسیم نه وړاندې واپس اخستی وه او څه نی چه د بدل په توگه ورکړې وو هغه نی د علی سبیل التنفیل ورکړې وو نه چه علی سبیل البیع. (۲)

علامه ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه دحماد بن سلمه رحمۃ اللہ علیہ کوم روایت په مسلم شریف کنبې عن ثابت عن انس سره نقل دې په هغې کنبې دی چه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ په حصه کنبې راغلي وه او هم د ده په روایت کنبې دی چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا په بدله کنبې لس غلامان ورکړه او هغه نی واخستله. په دواړو خبرو کنبې به تطبیق داسې وی چه په دې ځانی کنبې دهغه دسهم نه مراد دهغه هغه حصه ده کومه چه هغه پخپله د خان دپاره خوښه کړې وه او هغه داسې چه کله هغه د حضور پاک نه د یوې وینځې مطالبه او کړه نو حضور پاک هغه ته د یوې وینځې داخستلو اجازت ورکړو. نو هغه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا واخستله. په دې باندې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته دلخبر ورکړې شو چه هغه خو یوه شهزادگنی ده اوداسې وینځې د مرتبې په لحاظ حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ په شان صحابه ته نشی ورکولې. ځکه چه په صحابه گرامو کنبې د حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ د مرتبې نه د لویښی مرتبې صحابه موجود وو او په قیدیانو کنبې د صفیه غوندې وینځې ډیرې کمې وې. دغه شان داسې وینځه حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ ته ورکولو سره د بعض زړه ماتیدل متوقع وو نومصلحت عامه هم دغه وو چه دا د حضرت دحیه رضی اللہ عنہ نه واپس واخستی شی او بیا چه کوم عمل نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او کړو چه هغه نی دخپل خان دپاره خاص کړه په دې کنبې د ټولو رضا شامله شوه. دې ته په هبه کنبې رجوع نه شی ونیلی.

او په دې باندې د اخستلو خرڅولو اطلاق کول هم مجازاً دی نه چه حقیقتاً، کیدې شی چه اول نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د تره لور او دویم روایت کنبې هغه ته د خاوند د تره لور ورکړه

(۱) شرح الکرمانی: ۳۳/۴ تحفة الباری: ۲۹۴/۱.

(۲) سبل الهدی والرشاد جماع أبواب سیرته فی المعاملات الباب الثانی فی شرائه و بیعه السادس فی اشتراؤه الحیوان متفاضلاً و امتناعه من التسعیر: ۲۴/۹.

اوبياچه كله دهغه زره خوشحاله نه شو نوهغه ته نى نور ډير غلامان وركړه. لكه چه دمسلم شريف په روايت كښې دى چه اووه غلامان وركولو سره نى دهغه نه واخسته (۱)

قوله: قال: فأعتقها النبي صلى الله عليه وسلم وتزوجها: راوى (حضرت انس رضي الله عنه) فرماني چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم حضرت صفيه رضي الله عنها آزاده كړه او هغې سره نى نكاح او كړه. ابن ملقن رضي الله عنه ليكلي دى چه ددې نه معلومېږي چه د آقا ډپاره خپله وينځه آزادولو سره نكاح كول مستحب دى او دداسې سړى ډپاره به دده په دې عمل باندې دوچند اجر ملاوېږي. (۲)

لكه چه كتاب العلم كښې حديث نبوي صلى الله عليه وسلم تير شوي دې چه: «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ثلاثة لهم أجران: رجل من أهل الكتاب، آمن بنبيه وآمن بمحمد صلى الله عليه وسلم، والعبد المملوك إذا أذى حق الله وحق مواله، ورجل كانت عنده أمة يطؤها، فأجها فأحسن تأديبها، وعلمها فأحسن تعليمها، ثم أعتقها فتزوجها، فله أجران» (۳)

په مذكوره حديث كښې د دريو كسانو ډپاره د دوچند اجر زيرې اورولې شوي دې. په دې كښې دريم هغه سړي دې چا سره چه يوه وينځه وي هغه ته ده ادب اوخودلو او په ښه شان سره نى ورته اوخودلو هغې ته نى تعليم وركړو او ښه تعليم نى وركړو بياني هغه آزاده كړه اوبياني هغې سره نكاح او كړه. حضرت كشميري رضي الله عنه فرماني چه د بعض اهل علم وينا ده چه څوك په دې شرط سره آزاد كړي شي چه ددغه آزادي په وجه سره به هغه آزادونكي دې سره واده كوي. نو د نوى سر نه بيا د ايجاب او قبول ضرورت نه پاتې كيږي بلكه داعتاق په الفاظوسره به ددوى نكاح منعقد شي. حالانكه دمذكوره حديث الفاظ (فأعتقها النبي صلى الله عليه وسلم وتزوجها) نه معلومېږي چه د عقد نكاح ډپاره به خان له ايجاب او قبول ضروري وي. نفس اعتاق به د تزويج په خاني كيدې نه شي. (۴)

قوله: فقال له ثابت: يا أبا حمزة، ما أصدقها؟ قال: نفسها، أعتقها وتزوجها: ثابت بناني رضي الله عنه د حضرت انس رضي الله عنه نه تپوس او كړو چه اي ابو حمزه رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت صفيه رضي الله عنها ته د حق مهر په توگه څه وركړې وو؟ نو حضرت انس رضي الله عنه او فر مائيل چه د حضرت صفيه رضي الله عنها آزادول دهغې حق مهر گرځولې شوي وو.

حضرت كشميري رضي الله عنه فرماني حنفيه وائي چه صورت واقعه داسې وو چه حضرت صفيه رضي الله عنها د هارون رضي الله عنه د اولاد نه وه. په دې وجه حضور پاك په هغې باندې احسان او كړو آزاده نى كړه. بياني په معروف طريقه سره نكاح او كړه او چونكه حضرت صفيه رضي الله عنها د اعتاق د احسان په بدله كښې خپل حق مهر معاف كړو او هيڅ نى وانخستل نور اوى دا داسې تعبير كړل چه هم دغه آزادول نى مهر شو. (۵)

(۱) فتح الباري غزوة خيبر رقم الحديث: ۴۲۰۱، ۵۹۶/۹.

(۲) التوضيح لابن ملقن: ۳۲۰/۵.

(۳) صحيح البخاري كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله رقم الحديث: ۹۷. نوته: ددې مذكوره حديث مكمّل

تخريج كشف الباري ۵۹۰/۳ كښې تير شوي دي.

(۴) فيض الباري: ۳۲/۲.

(۵) أنوار الباري: ۱۲۹/۱۱-۱۲۸.

قوله: قال نفسها: دَ سائل په جواب كنبې حضرت انس رضي الله عنه او فرمائيل چه دهغي ذات يعني آزادي، حق مهر وو په دې باندې حضرت كشميري رحمته الله عليه فرماني چه دا د مال او انجام بيان دې يعني چه كله حضور عليه السلام حضرت صفيه رضي الله عنها آزاده كړه او هغي خپل مهر ساقط كړو نومهر بغيرد هغي د ذات نه خان له څه څيز باقي پاتې نه شو ځكه چه د سقوط مهر د وجې نه په ظاهري توگه د يو څيز نه اخستل او شو او نه وركول بلكه هم د هغي ذات وو كوم چه وركړې شو او واخستې شو لهذا دا عرفي تعبير وو د يوفقي مسنلي بيان نه وو. زما غالب گمان هم دغه دې چه په دې واقعه كنبې حضور عليه السلام اول حضرت صفيه رضي الله عنها آزاده كړه او بياني نكاح او كړه دې دپاره چه د حديث مطابق د مذكوره كتاب العلم دو چنده اجر حاصل كړې شي. (١)

علامه شبير احمد عثمانی رحمته الله عليه فرماني دا كناية ده د عدم مهر نه (يعني حضور عليه السلام حضرت صفيه رضي الله عنها) ته دمهر په توگه څه څيز ورنه كړو او، دا په دې وجه باندې وو چه قرآن پاك كنبې تصريح ده (وَأَمْرًا مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ) (٢)، (يعني الله عز وجل د حضور عليه السلام دپاره دغه مؤمنه بنځه هم حلال كړه چه خپل خان بغيرد څه مهر وغيره نه د حضور پاك دپاره هبه كړي، ليكن د نكاح بغيرد مهر جواز د حضور پاك خصوصيت وو لكه چه وړاندې فرماني (خَا لِيَصَّةَ لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ) (چه مذكوره خبرې د حضور پاك د خصوصيات نه دي په كوم كنبې چه نور مؤمنان شامل نه دي، (٣)

ازادي (عتق) حق مهر جوړيدې شي كه نه؟ د مذكوره حديث په دې مقام باندې يوه اختلافي مسئله داده چه يوه وينځه آزادول دهغي حق مهر جوړيدې شي كه نه؟ په دې باره كنبې د حديث د ظاهري الفاظو مطابق (چه عتق حق مهر جوړيدې شي) دامام احمد رحمته الله عليه او احنافو نه امام ابو يوسف رحمته الله عليه مذهب د او دهغو مستدل هم دغه حديث مبارك دې. (٤)

او ددې په مقابله كنبې جمهور ائمه دي (٥) په كوم كنبې چه امام ابو حنيفه، امام مالك، امام شافعي، امام محمد او امام زفر رحمهم الله دي. ددوی په نيز عتق حق مهر نه شي جوړيدې. د جمهورو په نيز به د حديث باب مطلب داشي چه نبی كريم عليه السلام اول حضرت صفيه رضي الله عنها آزاده كړه بياني هغي

(١) أنوار الباری: ١١/١٢٩.

(٢) الاحزاب: ٥.

(٣) فضل الباری: ٣/٥٠.

(٤) المعنى لابن قدامة كتاب النكاح فصل إن اتفق السيد وأمه على أن يعتقها وتزوجه نفسها: ٤٥٧/٩ المنع والشرح الكبير والإنصاف كتاب النكاح رقم المسألة: ٣١٢٥ وإذا قال السيد لأمه اعتقتك وجعلت عتقك صدقك: ٢٠/٢٣٤ كشف القناع عن متن الإقناع كتاب الصداق: ٤/١٩٩ شرح الزركشي على مختصر الكرخي كتاب النكاح: ١٢٣/٦.

(٥) فتح القدير كتاب النكاح فصل في الوكالة بالنكاح وغيرها: ٣/٣٤٢ بدائع الصنائع كتاب النكاح فصل ما يصح تسمية مهرًا: ٣/٤٩٩ البحر الرائق كتاب النكاح باب المهر: ٣/٢٧٥ بذل المجهود كتاب النكاح باب الرجل يعتق أمته ثم يتزوجها: ٧/٥٩٦ حاشية الدسوقي كتاب النكاح فصل في أحكام الصداق: ٢/٣٠٣ مواهب الجليل شرح مختصر الخليل كتاب النكاح باب في النكاح فصل: ٥/١٣١ بديهة المجتهد كتاب النكاح هل يصح أن يكون العتق صداقًا؟: ٤/٢٤٠ المهذب كتاب الصداق فصل العتق بشرط الزواج: ٤/١٩٧ المجموع كتاب النكاح كتاب الصداق فصل وان اعتق رجل أمته على وإن يتزوج به: ١٨/١٤ الحاوي في فقه الشافعي كتاب النكاح باب ما على الأولياء: ٩/٨٥.

سره دمهر نه بغیر نکاح او کره او بغیر دمهر نه نکاح کول د نبی کریم ﷺ د پاره جائز وه. د حضور ﷺ نه علاوه د بل چا د پاره جائز نه ده. دا د حضور ﷺ په خصوصیاتو کښې شمیر کړې شوې ده. (۱) ابن العربی رحمته الله لیکلی دی چه حضور پاک د نکاح په معامله کښې یو خصوصی او امتیازی شان لری. داسې کول خو د حضور ﷺ د پاره جائز وو لیکن د هغوی ﷺ نه علاوه د بل چا د پاره داسې جائز نه وو. (۲) یو بل مطلب دا بیان کړې شوې دې چه حضور ﷺ هغه بغیر د عوض نه آزاده کړه بیا هغې خپل خان حضور پاک ته هبه کړو په دې صورت کښې په حضور ﷺ باندې د مهر ادا کول ضروری نه وو. د دې دلیل د سورت احزاب هغه آیت دی په کوم کښې چه د حضور پاک خصوصیات شمیرلې شوی دی او د هغه ټولونه یو دا دې چه «وَأَمْرًا مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ» (۳) یعنی که چرې یوه مؤمنه ښځه خپل ذات نبی اکرم ﷺ ته هبه کړی او حضور پاک هغه قبوله کړی هغه ښځه د حضور ﷺ د پاره حلاله ده یعنی هغې سره هم نکاح کیږی او د دې د پاره په حضور پاک باندې څه حق مهر هم واجب نه دې. (۴) یو بل جواب ور کړې شوې دې د حضرت انس رضی الله عنه دا وینا کول چه د حضرت صفیه رضی الله عنها ذات د هغې حق مهر وو د هغه د خپل خیال مطابق وو هغه دا خبره موصولانه ده بیان کړې. (۵) لیکن په دې جواب باندې حافظ ابن حجر رحمته الله رد کولو سره فرمائی: (۶) دا جواب صحیح نه دې ځکه چه دا الفاظ حضرت انس رضی الله عنه فرمائیلی پخپله د حضرت صفیه رضی الله عنها نه هم نقل دی. هغوی او فرمائیل «أعتقتی النبی صلی الله علیه

وسلم وجعل عتقی صدیقی» د دې روایت تخریج المصنف کښې کړې شوې دې. (۷) بل حافظ ابن صلاح رحمته الله فرمائی د دې حدیث معنی داده چه عتق د مهر قائم مقام شو سره د دې چه دا مهر جوړ نه شو. دا داسې دی لکه چه یوسړې او وانی «الجوع زاد من لا زاد له» یعنی اولړه د هغه سړی د پاره توبنه ده چا سره چه څه توبنه نه وی. (۸)

(۱) شرح معانی الآثار کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته علی أن أعتقها صداقها: ۱۳/۲ معالم السنن للخطابی ومن باب الرجل یعتق أمته ثم ینزوجها: ۱-۱۸۲ ۱۸۳/۳ المنهاج شرح صحیح مسلم کتاب النکاح أقل الصداق: ۲۲۱/۹ بذل المجهود کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته ثم ینزوجها: ۵۹۶/۷.

(۲) غارضة الأحوذی باب ماجاء فی الرجل یعتق الأمة ثم ینزوجها: ۳۲/۳.

(۳) الاحزاب: ۵.

(۴) معالم السنن للخطابی کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته ثم ینزوجها: ۱۸۳/۳ شرح معانی الآثار کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته علی أن أعتقها صداقها: ۱۳/۲ فتح الباری کتاب النکاح باب من جعل عتق الأمة صداقها رقم الحدیث: ۵۰۸۶، ۱۶۱/۱۱ بذل المجهود کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته ثم ینزوجها: ۵۹۶/۷.

(۵) بذل المجهود کتاب النکاح باب الرجل یعتق أمته ثم ینزوجها: ۵۹۸/۷ فتح الباری کتاب النکاح باب من جعل عتق الأمة صداقها رقم الحدیث: ۵۰۸۶، ۱۶۱/۱۱.

(۶) فتح الباری کتاب النکاح باب من جعل عتق الأمة صداقها رقم الحدیث: ۵۰۸۶، ۱۶۱/۱۱.

(۷) المصنف لابن أبی شیبة کتاب النکاح باب فی رجل یعتق أمته ویجعل عتقها صداقها.

(۸) فتح الباری: ۱۶۱/۱۱.

دَامَام ترمذی رحمته اللہ علیہ دَیو سہو بیان: پہ دے مقام باندے امام ترمذی رحمته اللہ علیہ «باب ماجاء فی الرجل یعتق الأمة ثم یتزوجها»، قائلوسره دحضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ حدیث ذکر کرے دے اودھغے نہ پس نی اولیکل «والعمل علی هذا عند بعض أهل العلم من أصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وغیرہم، وهو قول الشافعی وأحمد وإسحاق» (۱) یعنی داصحاب رسول صلی اللہ علیہ وسلم نہ دبعض عمل ہم پہ دے باندے دے (چہ ہغوی آزادی ہم مہر گنری، اوہم دا قول د امام شافعی رحمته اللہ علیہ امام احمد رحمته اللہ علیہ او إسحاق ہم دے مطلب دا چہ امام ترمذی رحمته اللہ علیہ پہ دے مقام باندے د امام شافعی رحمته اللہ علیہ او امام احمد رحمته اللہ علیہ ہم دا مذہب خود لے دے حالانکہ دعتق مہر جو ریدو کنبے د جواز مذہب صرف د امام احمد رحمته اللہ علیہ دے د امام شافعی رحمته اللہ علیہ نہ دے دہغہ مذہب خو جمهورو سرہ یعنی دعدم جواز دے. ددے تصریح حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او امام نووی رحمته اللہ علیہ کرے دہ. (۲)

قوله: حتى إذا كان بالطريق: تردے پورے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہم پہ لار کنبے وو چہ ام سلیم رضی اللہ عنہا د

حضرت صفیہ رضی اللہ عنہا بناؤ سینگار کولوسره د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دپارہ ناوی جو رہ کرہ. «بالطريق» دے خانی باء د فی پہ معنی کنبے دہ. (۳)

د الطريق نہ خہ مواد دے؟ پہ مذکورہ روایت کنبے دی «إذا كان بالطريق»، خو ہم د بخاری پہ نورو روایاتو کنبے دے سرہ متعلق نور وضاحت دے مثلاً کتاب البیوع کنبے یو روایت دے: «فخرج بها حتى بلغنا سد الروحاء، فحلت، فبني بها» (۴) یعنی د پراؤ «دیرے اچولو خانی، نوم سد الروحاء» وو. او پہ یوبیل روایت کنبے دی «فخرج بها، حتى بلغنا سد الصهباء حلت، فبني رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم» (۵) ددے روایت مطابق د دیرے اچولو خانی نوم سد الصهباء» وو نہ چہ سد الروحاء».

د روایت دا اختلاف مخی تہ کیخود لوسره بہ ترجیح کوم یوتہ وی؟ نو پہ دے بارہ کنبے تفصیل دادے چہ علامہ ابن ملقن رحمته اللہ علیہ علامہ عینی رحمته اللہ علیہ علامہ قسطلانی رحمته اللہ علیہ د کتاب الصلاة د مذکورہ روایت پہ تشریح کنبے ددے مقام پہ مصداق کنبے «سد الروحاء» اختیار کرے دے. (۶) لیکن حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او صاحب الکوثر الجاری علامہ احمد بن اسماعیل الکورانی رحمہم اللہ ددے مصداق تردید کولوسره د دغہ مقام مصداق «سد الصهباء» اختیار کرے دے. (۷)

(۱) جامع الترمذی کتاب النکاح باب ماجاء فی الرجل یعتق الأمة ثم یتزوجها رقم: ۱۱۱۵.

(۲) فتح الباری کتاب النکاح باب من جعل عتق الأمة صداقها رقم الحدیث: ۵۰۸۶، ۱۱/۱۶۱ شرح النووی علی صحیح مسلم کتاب النکاح، أقل الصداق: ۲۲۱/۹.

(۳) الکوثر الجاری: ۵۶/۲.

(۴) صحیح البخاری کتاب البیوع باب هل یسافر بالجاریة قبل أن یتبرئها رقم الحدیث: ۲۲۳۵.

(۵) صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم الحدیث: ۴۲۱۱.

(۶) التوضیح لابن ملقن: ۳۳۳/۵ عمدة القاری: ۴/۱۲۸ إرشاد الساری: ۳۳/۲.

(۷) فتح الباری کتاب المغازی باب غزوة خیبر رقم الحدیث ۴۲۱۲، ۹/۶۱۱-۱۰۶۱۱ الکوثر الجاری: ۵۶/۲.

الروحاء دَمَدِينِي نَه مَكِّي تَه تَلوسره دَ يو مقام نوم دِي چه تقريباً دَ ٣٠ نه ٣٩ ميل په فاصله باندي دِي الصهباء دَ خيبر نه مَدِينِي طرف تَه تَلوسره ٦ ميله فاصله باندي دَ يو مقام نوم دِي (١)

قوله: :: سد الصهباء كني د قيام موده: دَ خيبر نه په واپسني باندي مقام صهباء كني نبي كريم ﷺ دري ورخي او دري شپي قيام او كرو لکه چه كتاب المغازی كني راتلونكي رواياتو كني ددي تصريح موجود ده. (٢)

قوله: :: جهزتها له أم سليم: ام سليم رضی اللہ عنہا د حضرت صفیه رضی اللہ عنہا بناؤ سينگار كولو سره د حضور باك دپاره ناوي جوړه كړه. په مذكوره حديث كني خود ام سليم رضی اللہ عنہا ددي پخپله د تيارولو حكم دِي خود صحيح مسلم روايت كني دِي: «ثم دفعها إلى أم سليم، تصنعها له ومهيتها، قال: وأحسبه قال: وتعتد في بيتها»، (٣)

يعني نبي كريم ﷺ حضرت صفیه رضی اللہ عنہا پخپله ام سليم رضی اللہ عنہا طرف ته اوليگله چه هغه دِي د دي بناؤ سينگار كولو سره تياره كړي. د راوي بيان دِي چه زما گمان دِي حضرت صفیه د استبراء موده ام سليم رضی اللہ عنہا سره مكمل كړه. تفصيل ددي اجمال دادې چه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا قيدي وه. د آزادني نه پس د نوي واده دپاره استبراء رجم ضروري وو اودا ورخي دهغي د حيض د ورخو وو. د استبراء موده ام سليم رضی اللہ عنہا سره تيره شوه. پس دهغي نه هغي حضرت صفیه رضی اللہ عنہا د شرعي حدود سره تياره كړه اود شب زفاف دپاره نبي رسول الله ﷺ په خدمت كني پيش كړه. د مذكوره حديث نه د شپي په وخت بي بي سره مجامعت معلوميري اوددي نه اخوا د نورو رواياتونه په ورخ كني هم د مجامعت جواز ثابت دِي. (٤)

قوله: :: أم سليم: دا ام سليم بنت ملحان رضی اللہ عنہا ده د حضرت انس رضی اللہ عنہ مور ده. ددي دنوم باره كني ديزيات اقوال دي په كوم كني چه صحيح اتيسه ده. ددي تفصيلي حالات كتاب العلم باب الحماء في العلم كني تيرشوي دِي. (٥)

قوله: :: فأهدتها له من الليل: بيا ام سليم رضی اللہ عنہا هغه (تياره كړه) د شپي تيرو لودپاره نبي رسول الله ﷺ ته اوليگله. اهدتها معنى رفتها ده. يعنى د شپي تيرو لودپاره د شب زفاف دپاره اوليگله. (٦)

(١) معجم البلدان باب الصاد والهاء: ٤٣٥/٣ مجمع بحار الأنوار: ٣٧٣/٣ النهاية لابن اثير: ٦١/٢ فتح الباري كتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم الحديث: ٤٢١٢، ١١/٩ عمدة القارى: كتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم الحديث: ٣٢٦/١٧، ٤٢١٢.

(٢) صحيح البخارى كتاب المغازی باب غزوة خيبر رقم الحديث: ٤٢١٣-٤٢١٢.

(٣) صحيح مسلم كتاب النكاح باب فضيلة إعتاقه أمته ثم يتزوجها رقم الحديث: ٣٤٨٥.

(٤) التوضيح لابن ملقن: ٣٣٣/٥ شرح النووي على صحيح مسلم كتاب النكاح باب فضيلة إعتاقه أمته ثم يتزوجها رقم الحديث: ٣٤٨٥، ٢٢٦/٩.

(٥) كشف الباري: ١١/٤.

(٦) عمدة القارى: ١٢٨/٤.

قوله: **فأصبح النبي صلى الله عليه وسلم عروساً**: پس نبی کریم ﷺ د واده د زلمی په حالت کښې سحر کړو. عروس د فعل په وزن باندې د واده د زلمی او ناوې دواړه د پاره استعمالیږي. د فرق د پاره رجل عروس او امرأة عروس ونیلې شی او د نور التباس نه د بیج کیدلو د پاره په ښځه باندې د عروسة اطلاق کیږي. او عروس د سړی جمع عرس او عروس د ښځې جمع عرائس استعمالیږي. (١)

قوله: **فقال: من كان عنده شيء فليجيء به**: بيا حضورياك اعلان او کړو چا سره چه د خوراک څه خیز وی هغه راوړنی. د مذکور روایت د دې جملې آخری الفاظ **فليجيء به** دی. امام نووی رحمته الله علیه لیکلی دی بعض نسخو کښې دا صیغه نون و قایه سره **فليجيئ به** هم مذکور دی. (٢)

د دې ځانې نه د نبی کریم ﷺ د ولیمې بیان دې د کومې صورت چه دا شو چه پخپله د نبی کریم ﷺ د طرف نه د دې ولیمې د خوراک وغیره انتظام اونه کړې شو بلکه حضورياك اعلان او کړو کوم سړی سره چه د خوراک څښاک څه خیز وی هغه دې راوړی او مونږ سره دې هم په یو دسترخوان باندې کښی اودې خوړی.

ایا د نورو په مال باندې ولیمه کولې شی؟ لامع الدراری کښې په دې موقع باندې یو اشکال اودهغې احتمالی جواب ذکر کړې شوې دي. یوه نکته او علمی اړخ مخې نه د راوستلو په غرض سره هغه ذکر کولې شی. حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرمائی د حضورياك ﷺ دا اعلان کول په ظاهری اعتبار سره د خلق نه کوزیدونکې نه دي ځکه چه ولیمه خو د خاوند د مال نه کیږي او د دې بی بی نه علاوه باقي ازواج المطهرات نه د چا په ولیمه کښې هم حضورياك د چانه څه نه دی اخستې. نو د دې بی بی د ولیمې د پاره نی ولې داسې او کړل؟ حالانکه حضورياك سره هم د خوراک څښاک سامان موجود وو چنانچه دا هم نه شی ونیلې چه حضورياك سره به څه نه وو په دې وجه نی اعلان کولو سره راجمع کړل. نو د دې سوال جواب دادې چه رسول الله ﷺ خالصه د هغوی د خپلو مالونو نه څه نه دی اخستې بلکه د تقسیم غنائم نه وړاندې چه کوم مال د احتیاج د پاره ورکولې شی یا جدا کولې شی دهغه مال نه نی طلب کړي وو. او داسې مال (کوم چه د تقسیم نه وړاندې ورکولې شی) حکم دادې چه امام المسلمین داسې مال چه کله د ضرورت نه زیات وی واپس اخستې شی. چنانچه رسول الله ﷺ هم د دغه مال د پاره اعلان او کړو د کومې واپس کول چه پخپله دهغوی د پاره ضروری وو. او دا جمله د احنافو په دې مسئله کښې دلیل دي چه د غانمین د پاره د تقسیم غنائم نه وړاندې ملاویدونکی مال کښې ملکیت نه ثابتیږي. ځکه چه که د هغوی ملکیت ثابتیدلو نو حضور به هغوی ته د مال ورکولونه پس د واپس کولو مطالبه نه کوله. په داسې حال کښې چه پخپله حضورياك غنی وو. او کله چه دا خبره ثابته شوه چه نبی کریم ﷺ اعلان کولو سره مال جمع کولو کښې حق بجانب وو نو دا خبره هم معلومه شوه چه دا ولیمه خالصه د حضورياك د حق خمس نه وه چه په مال غنیمت کښې د رسول الله ﷺ د پاره د الله ﷻ د طرف نه مختص وو. (١)

(١) معجم الصحاح ص: ٦٨٩ النهاية في غريب الحديث والأثر: ١٨١/٢ عمدة القاری ١٨٢/٤ [ارشاد الساری: ٣٣/٢ شرح الکرمانی: ٣٣/٤.

(٢) شرح النووي علی صحیح مسلم کتاب النکاح أقل الصداق: ٢٢١/٩ التوضیح لابن ملقن: ٣٣٤/٥ عمدة القاری: ١٢٨/٤.

(٣) لامع الدراری مع الكنز المتواری: ٤٤/٤-٤٥/٤.

د حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ کلام ختم شو په دې باندې شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ لیکي چه حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ د یو دیرې باریک او اهم نکتې طرف ته اشاره کړې ده او ددې طرف ته هغه روایات هم دلالت کوي کوم چه په مسلم شریف او بیهقی وغیره کښې موجود دی چه حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه «من کان عنده فضل زاد فلاناً به، فجعل الرجل بهی، بفضل التمر وفضل السويق وفضل العمن»، الحدیث (۱) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اعلان فرمائیلې وو چه کوم سړی سره «دهغه د حاجت نه» زیاتې توبښه وی هغه دې ماله راوړي، چنانچه چا «د خپل حاجت نه» زیاتې کهبجورې راوړې یا چا زیاتې اوږه راوړل او چا زیاتې غوړی راوړل راغلو.

شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ فرماني چه دا خبره د حضرت گنگوهی رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړې خوده مگر ټول شراح بخاری په کلامونو کښې معروف خبره هم هغه ده کومه چه د ظاهر الفاظو نه معلومیږي چه د حضور پاک په اعلان باندې د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم خیزونه راوړل هم د خپل مال نه اویه توگه د تبرع وو. (۲)

علامه کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرماني په دې حدیث شریف کښې په دې خبره باندې دلالت دې چه یولونی سړی له په خپلو ملگرو باندې یقین کول پکاردی او د ضرورت په وخت په خپل احوال کښې د خپلو ملگرونه د ضرورت خیز غوښتل پکاردی. او په دې خبره باندې هم دلالت دې چه د یو سړی د ملگرو دپاره مستحب دی چه د خپل ملگری په ولیمه وغیره کښې دهغه امداد او کړي. (۳)

تقریر بخاری شریف کښې شیخ الحدیث رحمۃ اللہ علیہ یوه بله خبره فرماني «قلی به» دا ددې وجې نه وو چه حضور پاک ولیمه او کړي ځکه چه کور خونې وونه چه کورته نی اوړلې وې او ولیمه نی کړې وې. (۴)

قوله: «ووسط نطعاً» او حضور پاک دسترخوان خور کړو په نطع کښې څلور قسمه لغات دی نطع دنون کسره او طاء فتحه سره. نطع دنون او طاء فتحه سره او نطع دنون فتحه او طاء سکون سره. په دې ټولو کښې افسح رومې لغت دې یعنی نطع ددې جمع نطوع او انطاع راځي د نطع استعمال دهغه څرمن دپاره کیږي کومه چه د پهانستی په وخت دمقتول لاندې خورولې شی او دغه شان د څرمن د سترخوان دپاره هم کولې شی دلته هم په دغه دویمه معنی کښې استعمال شوې دې. (۵)

قوله: «فجعل الرجل بهیء بالتمر وجعل الرجل بهیء بالتمهن» نو چا «زیاتې» کهبجورې راوړې او چا «زیاتې» غوړی راوړل راغلل. ما قبل کښې د صحیح مسلم د روایت په حواله سره دا خبره مخې ته راغلي ده چه د حضور پاک د طرف نه دهغوی دزیاتې توبښې راوړلو اعلان او کړې شو او اصحاب رسول رضی اللہ عنہم خپل ځان نه کوم زیاتې د ضرورت سامان وو هم هغه راوړل. (۶)

(۱) صحیح مسلم کتاب النکاح باب فضیله اعتاقه اتمه رقم الحدیث: ۳۵۷۴ السنن الکبری للبیهقی کتاب النکاح باب تادی حق الولیمة بای طعام رقم الحدیث: ۱۴۸۹۷، ۲۵۹/۷ جامع الأصول رقم الحدیث: ۸۹۵۰، ۱۱/۴۱۳.

(۲) الكنز المتواری: ۴۵/۴-۴۴.

(۳) شرح الكرمانی: ۳۴/۴.

(۴) تقریر بخاری شریف: ۱۲۹/۲.

(۵) معجم الصحاح ص: ۱۰۴۹ مجمع بحار الأنوار: ۷۲۴/۴ المعجم الوسیط ص: ۹۳۰ عمدة القاری: ۱۲۸/۴ شرح

الکرمانی: ۲۴/۴.

(۶) صحیح مسلم کتاب النکاح باب فضیله اعتاقه اتمه رقم الحدیث: ۳۵۷۴.

قوله: قال: وأحسبه قد ذكر السوق: راوی او وئیل زما گمان دې چه حضرت انس رضی الله عنه ستوان (راورلو) هم بیان فرمائیلې وو. په دې جمله کښې د قال فاعل عبدالعزیز بن صهیب رضی الله عنه د حدیث راوی دې. او أحسبه د "ضمیر او ذکر" ضمیر مرجع حضرت انس رضی الله عنه دې. علامه کرمانی رحمته الله علیه د دې جملې تشریح کولوسره فرمائی چې د راوی د دغه گمان په صورت کښې د سابقه دواړو جملو نه پس دا جمله وی. «وجعل الرجل يبيء بالسوق». یو بل احتمال د ضمانر په مراجع کښې داهم کیدې شی چې د قال فاعل امام بخاری رحمته الله علیه وی او دا جمله د فربری رحمته الله علیه وی او أحسبه ضمیر "مفعول مرجع یعقوب وی. لیکن احتمال اول راجح دې او دویم کښې تکلفات بعید اختیارول دی. (۱)

قوله: فحاسوا حيساً: (کله چه صحابه کرامو رضی الله عنهم د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم په اعلان باندې د خپل ضرورت نه زیاتی د خوراک خیزونه راورل، نوهغوی کهجورې غوړی او ستوان خپل مینخ کښې یوځانی کړل چیس نی تیارکړو (او په یوځانی او خورلو). د حاسوا مطلب دې چه هغوی جمع کیدونکی خیزونه یو بل سره گډود کړل ملاؤ نی کړل اودهغې نه ملید شان تیار شو کوم ته چه په عربی کښې چیس وائی. (۲) حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرمائی چه په اردو ژبه کښې د دې لفظ ترجمه حلوه یا ملیده ده. (۳)

قوله: فكانت وليمة رسول الله صلى الله عليه وسلم: نوبس دا د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مبارکه ولیمه وه. کانت د فعل ناقص ضمیر کوم چه دکانت اسم دې دحیس طرف ته راگرخی او ولیمه د خبر کیدو د وجې نه منصوب دې. مطلب د دې جملې دادې چه کهجورې ستوان او غوړی یوځانی کولوسره تیاره شوې هم حلوه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم ولیمه وه. د دې نه علاوه د بل هیڅ خیز اهتمام نه ووکړې شوې. (۴)

قوله: وليمة: ولیمه الولم نه مشتق دې د دې معنی د جمع کیدلو ده. چونکه ولیمه د ښځې خاوند جمع کیدو، یوځانی کیدو نه پس وی په دې وجه دې ته ولیمه وائی. د ولیمې د افضل وخت باره کښې مختلف اقوال دی. د راجح قول مطابق شب زفاف نه پس افضل ده. (۵) د ولیمې سره متعلق د احکامو تفصیلی بحث به په خپل مقام باندې راځی. خو بیا هم په دې مقام باندې د لطیفې په توگه د مختلف دعوتونو د پاره په عربی ژبه کښې استعمالیدونکی مختلف الفاظ ذکر کولې شی:

ولیمه: د واده خوراک، **وکيرة** د مکان د تعمیر نه په فراغت باندې د خوشحالی خوراک. **خُرس:** د ولادت د خوشحالی خوراک. **أعدار:** د سنت د خوشحالی خوراک. **نقیعة:** د سفر نه واپس راتلو د وخت خوراک. **نزل:** د میمله د رومبني میلمستیا خوراک. **وضیعة:** د مصیبت د آخو کیدو د وخت خوراک

(۱) فتح الباری: ۱/۶۲۴ دارالمعرفة. عمدة القاری: ۴/۱۲۸ شرح الکرمانی: ۴/۲۴۴ إرشاد الساری: ۲/۳۴.

(۲) المحکم لابن سیده الماده: الحاء والسين والياء: ۳/۳۲۵ معجم الصحاح ص: ۲۷۷ النهاية فی غریب الحدیث والأثر لابن الاثیر: ۱/۴۵۸ التوضیح لابن ملقن: ۴/۳۳۴ فتح الباری: ۱/۶۲۴ عمدة القاری: ۴/۱۲۹ إرشاد الساری: ۲/۳۴.

(۳) فیض الباری: ۲/۲۴ أنوار الباری: ۱/۱۳۰.

(۴) التوضیح لابن ملقن: ۴/۳۳۵ فتح الباری: ۱/۶۲۴ عمدة القاری: ۴/۱۲۹ إرشاد الساری: ۲/۳۴.

(۵) فتح الباری: ۹/۲۸۷ إعلاء السنن کتاب النکاح باب استحباب الولیمه: ۹/۱۹ عمدة القاری: ۴/۱۳۱.

مأدبة: د هریو دعوت په وخت تیاریدونکې خوراک قیری: د میلمه د هریو خوراک نوم. جفلی:

عمومی دعوت. نقري: خصوصی دعوت. خوسه: د ښځې د بچی راوړو د وخت خوراک (۱)

د حدیث مبارک نه مستفاد امور: د مذکورې طویل حدیث مبارک نه ډیر زیات احکام او فوائد معلومیږي. په کوم کښې چه ډیر زیات خو ذکر شوي هم دي او ډیر و وضاحت به په متعلق مقاماتو کښې راځي. دلته خلاصه مستنبط کیدونکي فوائد ذکر کولې شي:

① د سحر مونیخ ته صلاة غداة په نوم سره ذکر کول هم جائز دي.

② د سحر د مونیخ اصل وخت مستحب خو په یوه اندازه رنرا کیدو وخت دي. لیکن د ضرورت په وخت کله چه ټول مونیخ گزار موجود وي نوهغه وخت په تیاره کښې مونیخ کول هم صحیح دي.

③ په یوځناور باندي د دوو نه زیات کسان سوریدل هم صحیح دي. په دې شرط چه ځناور طاقت لري.

④ د جنگ په وخت د تکبیر نعره اوچتول او د الله ﷻ ذکر کول مستحب دي.

⑤ تکبیر هم درې ځل و نیل مستحب دي.

⑥ د ضرورت په وخت یعنی په جنگ کښې د اس د تربیت په وخت، د قتال وغیره د تربیت په وخت، اس زغلولو سره په مرتبه کښې لوتی سرو او شخصیات نه وړاندي کیدل بې ادبی نه ده.

⑦ د راجح مذهب مطابق پتون په ستر کښې داخل دي لکه چه د دلائلو نه واضح شوي.

⑧ د آقا خپله وینځه آزادولو سره هم هغې سره نکاح کول مستحب دي او په دې عمل کښې د دغه آقا ډپاره دوچند اجر دي.

⑨ د یومصلحت عظیمه په وخت چاته ورکړې شوي څیز واپس اخستل هم جائز دي.

⑩ د شپې په وخت شب زفاف یعنی بی بی سره مجامعت کول جائز دي او دغه شان د ورځې هم جائز دي.

⑪ په واده کښې ولیمه کول مطلوب او ممدو دي.

⑫ د ولیمې ډپاره څه چه حاضر وي کافی او خوښ کړې شوي دي. د څه لوتی پروگرام انتظام او غوښې کیدل ضروري اولازمی نه دي او د دې ډپاره قرض اخستل ډیر زیات ناخوښه او مکروه عمل دي.

⑬ د دې حدیث مبارک نه دا هم معلومیږي چه لوتی سرې د خپلو ملگرو په محبت باندي اعتماد کولو سره بې تکلف دهغوی نه خوراک وغیره غوښتلې شي.

⑭ د یوسړي د ملگرو گاونډیانو او تعلق لرونکو ډپاره د خپل ملگري امداد کول مستحب دي. (۲)

د روایت ترجمه الباب سره مناسبت: ترجمه الباب وو «باب ما یذکر فی الفخذ» او په روایت کښې د حضرت انس رضی الله عنہ جمله «وان رکعتی لثمس لخذ النبی صلی الله علیه وسلم، ثم حسر الازار عن لخذة النبی صلی الله علیه وسلم، حتی أنظر إلى بياض لخذ النبی صلی الله علیه وسلم» تیر شو او په دواړو کښې مطابقت بالکلیه ښکاره دي.

(۱) أوجز المسالك كتاب النکاح باب ماجاء فی الولیمة: ۲۱/۱۰ عمدة القاری: ۱۳۱/۴ انوار الباری: ۱/۱۳۱.

(۲) عمدة القاری: ۲۳۱/۴-۱۲۹ التوضیح لابن ملقن: ۳۳۵/۴-۳۱۶ شرح الکرمانی: ۳۵/۴.

۱۲- باب: فی کم تَصَلِّي الْمَرْأَةُ مِنَ الثِّيَابِ

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: لَوَوَّارَتْ جَسَدَهَا فِي ثَوْبٍ لِأَجْزُئِهِ.

دا باب دې په هغه باره کښې چه ښځه په څومره کپړو کښې مونځ کولې شی.
په مذکوره عنوان کښې

باب تنوین سره د مبتدا محذوف خبر دې. یعنی (هذا باب). دویمه خبره داده چه کم: استفهامیه وی یا خبریه دا د کلام صدارت غواری خودلته کم: نه اول فی دې. ددې جواب دادې چه دې خانی کښې د کم: صدارت باطل نه شو ځکه چه جار مجرور د یوې کلمې په حکم کښې وی. (۱)
د ترجمه الباب مقصد: حضرت حسین احمد مدنی رحمته الله علیه فرماني چه ددې ترجمه الباب نه مقصد دادې چه تردې وخته پورې په مانځه کښې د سرو د لباس اوستر بیان وو. ددې خانی نه د ښځو د ستر اوباس بیان دې. دغه شان ددې خبرې بیانول هم مقصود دې که چرې ښځه یو لونی څادر ځان نه راتاؤ کړی اومونځ اوکړی چه په هغه څادر کښې دهغې پوره بدن پټ شوي وی نوداسې کول جائز دی دهغې مونځ به اوشی لکه چه دتعلیق او حدیث الباب نه معلومیږي. (۲)

تعلیق: وقال عكرمة: لووَّارَتْ جسدَهَا فِي ثوبٍ لِأَجْزُئِهِ: حضرت عكرمة رحمته الله علیه او فرمانيل چه که چرې څوک ښځه هم په یو (لونی) څادر کښې خپل بدن پټ کړی نوزه به په هغه (کپړه کښې مونځ کول) جائز گرځوم.

د تعلیق تخریج: د حضرت عكرمة رحمته الله علیه دا قول امام بخاری رحمته الله علیه تعلیقاً بیان کړې دې اودا قول موصولاً المصنف لابن عبد الرزاق او لابن ابی شیبه کښې موجود دې. (۳)
مکمل روایت دادې: «(عبد الرزاق عن يحيى بن أبي كثير عن عكرمة قال: لو أخذت المرأة ثوباً، فتقنعت به، حتى لا يري من شعرها شيئاً، أجزأ عنها مكان الخمار)» (۴) مراد دادې چه که څوک ښځه یو (لونی) کپړه واخلي په هغې کښې خپل بدن اونغاړی، تردې چه دهغې دوښتونه هم څه نه ښکاري نوهم دا کپړه به د پرونی یا لوپټې په خانی باندې شی.

هم المصنف لابن عبد الرزاق کښې یوبل روایت دې: «(عبد الرزاق عن معمر بن يحيى بن أبي كثير قال: مثل عكرمة أتصلى المرأة في درع وعمار قال: نعم، إذا لم يكن شفافاً)» (۵) یعنی مراد دادې چه د حضرت عكرمة رحمته الله علیه نه تپوس اوکړې شو چه آیا ښځه صرف په قميص یا پرونی کښې مونځ کولې شی؟ نوهغوی جواب ورکړو چه او، ادا کولې شی په دې شرط چه دا کپړې باریکې (دکومې نه چه د بدن څرمن یا وښتنه

(۱) شرح الکرمانی: ۳۴/۴ عمدة القاری: ۱۳۱/۴ إرشاد الساری: ۳۴/۲ الکوثر الجاری: ۵۷/۲

(۲) تقریر حسین احمد مدنی رحمته الله علیه غیر مطبوع.

(۳) تعلیق التعلیق باب فی کم تصلي المرأة من الثياب: ۲۱۵/۲-۲۱۴ عمدة القاری: ۱۳۱/۴ التوضیح لابن ملقن: ۳۳۷/۵.

(۴) المصنف لعبد الرزاق کتاب الصلاة باب فی کم تصلي المرأة من الثياب رقم الحدیث: ۵۰۴۷، ۴۴/۳.

(۵) ایضاً رقم الحدیث: ۵۰۴۸، ۴۴/۳.

بنكاري، نه وی. او په المصنف لابن ابی شیبه کنبی دی: «حدثنا أبو أسامة، عن الزهري، عن عكرمة قال: تصلى المرأة في درع وجمار حصيف»^(١) یعنی حضرت عكرمة رضي الله عنه او فرمانييل چه بنسخه په داسې قميص او پړونی کنبی مونځ کولې شی چه مضبوط پیر وی (دکوم نه چه رنگ نه بنکاري) په یوبیل روایت کنبی دی: «حدثنا وكهم قال: حدثنا أبان بن صمعة، عن عكرمة، عن ابن عباس قال: لا بأس بالصلاة في القميص الواحد إذا كان صفيحاً»^(٢) د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دې چه هغوی فرماني چه صرف په یو قميص کنبی مونځ کولو کنبی شه حرج نشته که دغه قميص د پیرې کپړې وی په یوبیل روایت کنبی دی: «أبو أسامة عن الزهري، عن عكرمة، أنه لا يري بأساً بالصلاة في القميص الواحد خصوصاً»^(٣) یعنی حضرت عكرمة رضي الله عنه هم په یو قميص کنبی چه د پیرې کپړې وی مونځ کولو کنبی هیڅ حرج نه گنرلو.

قوله: لو وارت جسدها: د وارت معنی ده سترت او غطت یعنی که بنسخه خپل بدن پټ کړی^(٤)

قوله: لأجزته: دکشمیهنی په روایت کنبی داسې دی. اصیلی او ابن عساکر په روایت کنبی ددې کلمې په خانی د جار لفظ دې^(٥)

عكرمة: دامشهور امام حدیث او تفسیر ابو عبدالله عكرمه مولى عبدالله بن عباس مدنی رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی تعارف کتاب العلم باب قول النبی ﷺ: اللهم علمه الكتاب کنبی تیر شوې دې^(٦) د تعلیق ترجمه الباب سره مناسبت: په ترجمه الباب کنبی وو چه بنسخه په څومره کپړو کنبی مونځ کولې شی. نو په مذکوره تعلیق سره نې دې طرف ته اشاره او کره که چرې هم په یوه کپړه کنبی پوره بدن پټولو سره مونځ او کړی نومونځ به نې اوشی.

حدیث الأول

[٣٨] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَقَدْ «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْفَجْرَ، فَيَشْهَدُ مَعَهُ نِسَاءً مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ مُتَلَفِعَاتٍ فِي مَرُوطِهِنَّ لَمْ يَرْجِعْنَ إِلَى يَبْتِهِنَّ مَا يَعْرِفُنَّ أَحَدًا»^(٧) [٨٣٢١٨١٥٥٣]

^(١) المصنف لابن ابی شیبه كتاب الصلاة باب المرأة في كم ثوب تصلى، رقم الحديث: ٦٢٣٧ / ٤ / ٣٣٢.

^(٢) المصنف لابن ابی شیبه كتاب الصلاة باب الصلاة في الثوب الواحد، رقم الحديث: ٦٢٤٤ / ٣٣٤ / ٤.

^(٣) المصنف لابن ابی شیبه كتاب الصلاة باب الصلاة في الثوب الواحد، رقم الحديث: ٦٢٥٥ / ٤ / ٣٣٥.

^(٤) التوضیح لابن ملقن: ٣٣٩/٥ عمدة القاری: ١٣١/٤.

^(٥) ارشاد الساری: ٣٤/٢ فتح الباری: ٦٢٥/١.

^(٦) كشف الباری: ٣٦٣/٣.

^(٧) رواه البخاری في مواقيت الصلاة باب وقت الجبر رقم الحديث: ٥٧٨ وفي صفة الصلاة باب انتظار الناس قيام الإمام العالم، رقم الحديث: ٨٦٧ وباب سرعة إنصراف النساء من الصبح وقلة ومقامهن في المسجد رقم الحديث: ٨٧٢ ومسلم في المساجد باب استحباب التكبير بالصبح في أول وقتها رقم الحديث: ١٤٥٧ - ١٤٥٩ وأبو داود في الصلاة باب وقت الصبح رقم الحديث: ٤٢٣ والترمذی في الصلاة باب في التغليس في الفجر رقم الحديث:

ترجمه: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چہ حضور پاک به دَ سحر مونخ کولو نوخه مسلمانانې بنخې به هغوی سره دَ سحرمانخه (جمع کنبې) شریکیدلې او هغوی به په خپلو خادرونو کنبې رانغبتې شوې وې. بیا (دمونخ نه پس) هغوی به دَ خپلو کورونو طرف ته واپس کیدلې نوچابه هغوی نه شوې پیژندلې.

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب بدء الوحي دَ شپږم حدیث لاندې تیر شوی دی. (١)

شعیب: دا ابویشر شعیب بن ابی حمزه القرشی الاموی رضي الله عنه دې. ددوی تفصیلی حالات کتاب بدء الوحي دَ شپږم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٢)

زهري: دا ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله لونی الزهري المدني رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب بدء الوحي باب کیف کان بدء الوحي دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٣)

عروة: دا عروه بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دې. ددوی حالات کتاب بدء الوحي دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٤)

عائشة: دا ام المؤمنین حضرت عائشه بنت ابی بکر صدیق رضي الله عنها ده. ددوی حالات کتاب بدء الوحي دَ دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. (٥)

شرح حدیث

قوله: فیشهد معهن نساء من المؤمنات: یشهد بخصر په معنی کنبې دې او نساء دَ امرأه جمع ده من غیر لفظه. (٦) مطلب دادې چہ مؤمنې بنخې به دَ سحر دَ مانخه په جمع کنبې حاضریدلې.

قوله: متلفعات فی مروطهن: هغه بنخې به په خپلو خادرونو کنبې رانغبتې وې. دا جمله دَ نساء نه حال جوړیدو سره واقع شوې ده. اکثر شارحین داترکیب بیان کړې دې. (٧) لیکن صاحب الکوثر الجاری رضي الله عنه په دې باره کنبې لیکلې دی: «ویروي منصوباً علی الحال من النساء، ولیس بقوي، لأن ذالحال إذا کان نكرة یمجب تقدم الحال علیه»، او متلفعات دَ نساء نه حال واقع کیدو په وجد منصوب دې حالاتکه داخبره

١٥٣ والنسائی فی الموافیت باب التغلیس فی الحضر رقم الحدیث: ٥٤٧-٥٤٦ وابن ماجه فی کتاب الصلاة باب وقت صلاة الفجر رقم الحدیث: ٦٦٩ والمؤطا فی وقت الصلاة باب وقت الصلاة: ٥/١ جامع الأصول کتاب الصلاة الفرع الثاني فی تقديم أوقات الصلوات رقم الحدیث: ٣٢٨٣، ٢٢٣/٥.

(١) كشف الباری: ٤٧٩/١.

(٢) كشف الباری: ٤٧٩/١.

(٣) كشف الباری: ٣٢٦/١.

(٤) كشف الباری: ٢٩١/١.

(٥) كشف الباری: ٢٩١/١.

(٦) التوضیح لابن ملقن: ٣٤٠/٥ عمدة القاری: ١٣٢/٤ إرشاد الساری: ٣٥/٢.

(٧) شرح الکرمانی: ٣٤/٤ إرشاد الساری: ٣٥/٢ عمدة القاری: ١٣٢/٤.

مضطرب نه ده خکله چه کله ذوالحال نکره وی نو په هغه باندې حال مقدم کول ضروری وی (۱)؛
دعلامه کرمانی رحمته الله علیه ددې خبرې جواب داور کولې شی چه دا قاعده مسلم ده لیکن په دې باندې عمل
هغه وخت ضروری وی کله چه ذوالحال نکره محضه وی او کله چه په دې حدیث کښې نساء نکره
محضه نه ده بلکه نکره مخصوصه ده یعنی ددې صفت من المؤمنات مذکوره دې. د کوم په وجه چه
به دلته مذکوره قاعده نه شی جاری کولې. والله اعلم بالصواب.

متلفعات کښې دویم احتمال د صفت دې یعنی دا جمله به نساء نه صفت واقع کیږی او مرفوع به وی
یعنی متلفعات، (۲)

د مذکوره جملې رومبې لفظ د اصیلی په روایت کښې متلفعات دې د فاء تکرار سره لیکن دواړه
الفاظ په یوه معنی کښې دی، مقصود کښې دې تغیر سره څه فرق نه پریوخی. (۳)

قوله: «مروطهن»: دا جمع د مرط ده ددې معنی ده وړنی یا د رینم هغه خادر چه د قمیص په خانی
باندې اغوستلې شی. البته ددې خادر خصوصیت دادې چه داد شین رنگ وی او هم د بنخو استعمال
وی. (۴)

قوله: «ثم رجعن الی بیوتهن»: بیا به هغه بنخې د جمات نه کورته واپس کیدلې.

قوله: «ما یعرفهن أحد»: هیچا به نه پیژندلې. مطلب دا چه کله به هغوی دمونخ نه فارغ شوي
او کورونوته به واپس کیدلې نو د هغوی په کتلو به چا پیژندلې نه شوي چه دا بنخې دی که سپی؟
کتونکوته به صرف شک معلومیدلو. هم د صحیح بخاری په دویم روایت کښې تصریح ده «لا یعرفن من
الغلس» یعنی د هغوی پیژندگلو به د تیاری د وجې نه نه کیدله. (۵) په اصل کښې په دې مقام باندې
دغه بنخې نه پیژندل ددو و جوهاتو احتمال لری چه ددې سبب به تیاره وه که پردې کولو کښې به ښه
مبالغه کول. (۶)

د حدیث مبارک ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکوره حدیث ترجمه الباب سره مناسبت «متلفعات فی
مروطهن» کښې دې هغه داسې چه په ترجمه الباب کښې وو چه بنخه په څومره کپړو کښې مونخ ادا کړی
نوهغه به صحیح شی، او په دې جمله کښې دی که په یولوئی خادر کښې اونغبستلې شی اومونخ
او کړی نو مونخ به نی اوشی. خکله چه مرط د یو خادر دپاره استعمالیږی (۷)
دامام بخاری ددې روایت نه اوددې نه د وړاندې د حضرت عکرمه رضی الله عنه ذکر کړې شوي روایت نه په دې
خبره باندې استدلال کول دی چه د بنخې مونخ په یوه کپړه کښې کیږی په دې شرط چه په هغه کښې د

(۱) الکونثر الجاری: ۵۷/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۳۴/۴ ارشاد الساری: ۳۵/۲.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۲/۴ الکونثر الجاری: ۵۷/۲ أوجز المسالک رقم الحدیث: ۴، ۲۷۲/۱.

(۴) معجم الصحاح ص: ۹۵۱ النهایة لابن الأثیر: ۶۰۷/۲ شرح الکرمانی: ۳۴/۴ التوضیح: ۳۴۰/۵ فتح الباری: ۶۲۵/۱

(۵) صحیح البخاری کتاب مواقیب الصلاة باب وقت الفجر رقم الحدیث: ۵۷۸.

(۶) التوضیح: ۳۴۱/۵ فتح الباری: ۶۲۵/۱ الکونثر الجاری: ۵۸/۲ نوټ: ددې مسئلې تفصیل وړاندې د سحر

د مونخ افضل وخت کوم یو دې د عنوان لاندې راخی

(۷) عمدة القاری: ۱۳۲/۴ تقریر بخاری شریف: ۱۲۹/۲.

دی ٲول بدن ٲٲ وی. ډا اعتراض کونکو ٲه نیز کابل اعتراض دی چه ډډی روایت نه استدلال تام نه دی ځکه چه عین ممکن دی چه دغه ښځو د دی ځادرونولاندی نورې کپړې هم اغوستې وی لکه زمونږ ٲه زمانه کښې چه ډ برقی لاندې نور لباس استعمالولورواج دی. (۱)

نوددی جواب دا ورکړې شو چه دا څه وزندهاره اعتراض نه دی ځکه چه ډ حدیث ډ ظاهر نه هم دغه معلومیږی چه دهغوی ٲه بدنونو به هم هغه یووخادر وو اوددی تفتیش نه ډ حضوریاک خاموشی اختیارول هم ډډی خبرې دلیل دی چه هم ٲه یوه لویه کپړه کښې ډ ٲتیدو ٲه حالت کښې ډ ښځو مونځ صحیح کیږی. (۱)

ډ ښځو ډپاره ډمانځه ٲه حالت کښې څومره کپړې ضروری دی؟ ډ ښځو ډ مانځه ډصحت ډپاره څومره کپړې ضروری دی؟ ٲه دی باره کښې اختلاف دی. امام بخاری رحمته الله علیه ډ صنیع تعلیق او روایت نه معلومیږی چه دهغوی ٲه نیز ٲه یولوئی ځادر کښې انغبتلو سره ډمونځ کولو ٲه صورت کښې ډ جواز والاصورت دی. ډ بل فریق ٲه نیز ډ سړی او ښځې ډ مونځ ډصحت ډپاره ډ دوو کپړوکیدل ضروری دی. ډدریم فریق ٲه نیز ډدریو کپړوکیدل ضروری دی اود ځلورم فریق ٲه نیز ډ ځلورو کپړوکیدل ضروری دی. ډ دویم فریق قائلین امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه دی. او ډدریم فریق قائل حضرت عطاء رحمته الله علیه دی. اود ځلورم فریق ابن سیرین رحمته الله علیه دی. ابن المنذر رحمته الله علیه وائی چه ٲه ښځه باندي ځپل ٲول بدن ٲٲول واجب دی بغیر ډمخ او لاسونونه. اوس که دا ٲٲول ٲه یوه کپړه سره اوشی اوکه ٲه زیاتوسره برابر دی. ډمقدمین ډطرف نه ٲه دی باره کښې هیڅ امر قطعی ډدریو یا ځلورو باره کښې نه دی نقل او دا اختلاف استحبابی دی یعنی څومره کپړې مستحب دی. (۱)

حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی ٲه دی سلسله کښې ډجمهورو مذهب دادی چه څومره کپړه دهغې ډ ستر ډپاره کافی وی هغه دی استعمال کړی اود بعض رانې ده چه دوه کپړې دی واخلي اود بعض رانې ده چه درې دی واخلي. دغه شان یو قول ډ ځلورو کپړو ډاځستو هم دی. ډ ښځې ٲول بدن ستر دی (إلا الوجه والكفين واختلف في القدمين) (۲)

ٲه مونځ کښې ٲه ښځه باندي څومره بدن ٲٲول ضروری دی؟ ډ احنافو ٲه نیز ډ ښځې ٲول بدن بغیر ډمخ لاسونو او قدمونو ډظاهر نه ستر دی. امام مالک رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه صرف دوه اجزاء مخ او لاسونه مستثنی گړځوی. ډډی دوارو حضراتو ٲه نیز ډ ښځې قدم (ځپې) واجب الستر دی که ٲه مانځه کښې ډ ښځې قدمونه ښکاره وی نودامام مالک رحمته الله علیه ٲه نیز ډ مونځ ٲه وخت کښې دتنه دتنه ډدغه مونځ واپس راگړځول واجب دی اود امام شافعی رحمته الله علیه ٲه نیز که وخت باقی وی اوکه نه وی څه راگړځول ضروری دی. (۱)

ډسحر ډمونځ افضل وخت کوم یو دی؟ ٲه مذکوره حدیث کښې چه به ښځو ډسحر مونځ کولونه

(۱) الکوثربجاری: ۵۸/۲

(۲) فتح الباری: ۱/۲۵۶ عمدة القاری: ۴/۱۳۳ ارشاد الساری: ۲/۳۵

(۳) شرح ابن بطال: ۲/۳۷ عمدة القاری: ۴/۱۳۳

(۴) تقریر بخاری شریف: ۲/۱۲۹

(۵) الدر مع الرد کتاب الصلاة باب شروط الصلاة مطلب فی ستر العورة: ۱/۲۹۸-۲۹۷ المجموع شرح المذهب کتاب الصلاة باب ستر العورة: ۳/۱۶۷ المعنی لابن قدامة کتاب الصلاة باب ستر العورة فی الصلاة وحدها: ۱/۳۳۷-۳۳۶ المواهب الجلیل کتاب الصلاة فصل فی ستر العورة: ۲/۹

واپسی کوله نوهغوی به چا نه شوې پیژندلې. ددې جملې د وجې نه دسحر مونغ مستحب او افضل وخت کښې د انمه کرامو اختلاف دې. په دې باره کښې رومبې خبره خوداده چه د سحر دمونغ د وخت په جواز کښې اختلاف نه دې هغه خود ټولو انمه حضراتو په نیز دسحر دراختونه ترنمرراختو پورې دې (۱)

البته اختلاف د هغه نه په افضل وخت کښې دې چه د سحر د مونغ اول وخت یعنی په تیاره کښې کول افضل دی یا په آخر وخت یعنی رنراکښې کول افضل دی. په دې باره کښې د مذاهب تفصیل څه دا شان دې. که چرې آسمان صفا وی یعنی اوریڅې نه وی نو دا حنافو په نیز د سحر مونغ په رنراکښې کول د تیارې نه په کولو کښې افضل دې که په سفر کښې وی او که په حضر کښې، که د گرمی موسم وی او که د یخنسې، اودا حکم د ټولو خلقو په حق کښې دې سوا د حاجې نه چه دهغه دپاره په مزدلفه کښې په تیاره کښې مونغ کول په رنراکښې د مونغ کولو نه افضل دې. (۲)

امام طحاوی فرمائی که د سحر په مونغ کښې د اوږد قراعت اراده وی نو بیاغوره خبره داده چه مونغ په تیاره کښې شروع کړې شی او په رنراکښې دې پوره کړی او که چرې د اوږد قراعت کولو اراده نی نه وی نو بیا دداسې سړی په حق کښې هم اسفار یعنی په رنراکښې افضل دې د تغلیس په ځانې. (۳)

علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی دا حنافو نه امام ابوحنیفه رحمته الله علیه او امام ابویوسف رحمته الله علیه مذهب دا دې چه د سحر دمونغ شروع او ختمول هم په اسفار کښې کول افضل دی او د امام محمد رحمته الله علیه مذهب دې چه شروع په تیاره کښې او ختمول په رنراکښې افضل دی. همدا امام طحاوی رحمته الله علیه اختیار کړی دی (۴)

انمه ثلاثه (امام مالک رحمته الله علیه، امام شافعی رحمته الله علیه او امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه) په نیز د سحر دمونغ شروع او ختمول دواړه هم په تغلیس کښې کول افضل دی. (۵)

د احنافو دلائل: په دې مسئله کښې د احنافو مذهب د صحیح احادیثو نبویه رحمته الله علیه او آثار صحابه رحمته الله علیه نه ثابت دې.

رومبې دلیل: دا حنافو د ټولو نه رومبې دلیل د حضرت رافع بن خدیج رضی الله عنه روایت دې کوم چه اصحاب سنن الاربعه او دهغوی نه علاوه په خپل کتب کښې په صحیح سند سره نقل کړې دې. (۶) زمونږ مستدل

(۱) بدائع الصنائع کتاب الصلاة فصل فی شروط الصلاة: ۵۵۸-۵۵۹/۱.

(۲) بدائع الصنائع کتاب الصلاة وأما شرائط الأركان: ۵۷۱/۱ فتح القدير کتاب الصلاة فصل فی استحباب التعجيل: ۲۲۷/۱ حاشیه ابن عابدين کتاب الصلاة مطلب فی طلوع من مغربها: ۲/۲ دارعالم الکتب تبیین الحقائق کتاب الصلاة الأوقات التي يستحب فيها الصلاة: ۲۲۱/۱.

(۳) شرح معانی الآثار کتاب الصلاة باب الوقت الذي يصلی فيه الفجر. أي وقت هو؟: ۱۳۴/۱.

(۴) العرف الشذی کتاب الصلاة باب ماجاء فی التغلیس بالفجر رقم الحديث: ۱۵۳، ۲۰۰/۱.

(۵) الذخيرة کتاب الصلاة الفصل السادس فی وقت الصبح: ۲/۲۹ مواهب الجليل لشرح مختصر الخليل کتاب الصلاة مواقيت الصلاة: ۲/۳۴ المدونة الكبرى کتاب الصلاة فی الأوقات: ۱/۵۷-۵۶ المجموع شرح المذهب کتاب الصلاة باب مواقيت الصلاة: ۲/۵۳ روضة الطالبين کتاب الصلاة الباب الأول فی المواقيت: ۱/۲۹۳ الحاوی فی فقه الشافعی کتاب الصلاة باب صفة الأذان وما یقام له من الصلاة ولا یؤذن: ۲/۶۴ المغنی لابن قدامة کتاب الصلاة فصل ما یستحب من تعجيل الصلاة: ۲/۱۲۴ الإنصاف للمرداوی کتاب الصلاة باب شروط الصلاة: ۳/۱۶۶ المبدع شرح المقنع کتاب الصلاة شروط الصلاة: ۱/۳۰۷.

(۶) سنن الترمذی کتاب الصلاة باب ماجاء فی التغلیس بالفجر رقم الحديث: ۱۵۴ سنن أبوداؤد کتاب الصلاة باب فی وقت الصبح رقم الحديث: ۴۲۴ سنن النسائی فی المواقيت باب الأسفار رقم الحديث: ۵۴۹ سنن ابن ماجه کتاب

دا حديث محمد بن اسحاق او محمد بن عجلان په طرق سره نقل دي. امام ترمذي رحمته الله د محمد بن اسحاق رحمته الله په طرق سره اوباقی ائمه د محمد بن عجلان رحمته الله په طریق سره روایت کړې دي. ابن القطان رحمته الله په خپل کتاب کښې د محمد بن عجلان رحمته الله د طریق باره کښې لیکلې دي «طريقه طريق صحيح»؛ لهذا د احنافو مستدل مذکور حديث د محمد بن عجلان رحمته الله په طریق سره به مراد وي: «عن محمد بن عجلان عن عاصم بن عمر عن محمود بن لبيد عن رافع بن خديج، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أسفروا بالفجر، فإنه أعظم للأجر» یعنی رسول الله صلوات الله عليه ارشاد فرمائیلې د سحر موندنه په رڼا کښې کونې، پس تحقیق دا د اجر په اعتبار سره ډیر زیات دي.

هم دا روایت ابن حبان رحمته الله دي الفاظو سره تخریج کړې دي: «أسفروا بصلاة الصبح فإنه أعظم للأجر» (١) او امام طحاوی رحمته الله په دي الفاظو سره تخریج کړې دي: «أسفروا بالفجر فكلما أسفرتم، فهو أعظم للأجر أو قال لأجوركم» (٢) اوبزار رحمته الله د حضرت انس رضي الله عنه روایت په دي الفاظو سره نقل کړې دي: «أسفروا بصلاة الفجر، فإنه أعظم للأجر» (٣)

او امام طحاوی رحمته الله د حضرت جابر رضي الله عنه حديث نقل کړې دي: «قال: كان عليه السلام يؤخر كاسمها» شرح معاني الآثار كتاب الصلاة باب الوقت الذي يصلى فيه الفجر: ١٣٣/١. هم د شرح معاني الآثار يو روایت کښې دي: «قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أصبحوا الصبح، فكلما أصبحتم، فهو أعظم للأجر» شرح معاني الآثار كتاب الصلاة باب الوقت الذي يصلى فيه الفجر: ١٣٢/١. مطلب د دي دا دي چه د سحر موندنه رڼا کولو سره او کړې شي هم دومره به اجر زیات ملاویري. حالانکه د تيارې ختمیدونه پس چه کله سحر واقع کیري نو د دي نه پس په هغه رڼا کښې نور زیاتوالې نه کیري. نومقصد په دي خانی کښې د دي مسئلې مبالغه په ښه شان سره واضح کوي.

د رافع بن خديج رضي الله عنه د مذکوره روایت باره کښې امام ترمذي رحمته الله فرماني «حديث حسن صحيح» (٤) حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني «صححه غير واحد» (٥)

علامه زيلعي رحمته الله ليکي امام نسائي رحمته الله دا روایت په صحيح سند سره نقل کړې دي. (٦) علامه هيشمي رحمته الله ليکلي دي چه بزار رحمته الله دا روایت کړې دي او د دي ټول رجال ثقه دي. (٧) علامه هيشمي رحمته الله د رافع بن خديج رضي الله عنه د اسفار باره کښې نور دوه روایتونه نقل کړي دي او دهغي نه پس ئي فرمائيلې

الصلاة أبواب مواقيت الصلاة باب وقت صلاة الفجر رقم الحديث: ٦٧٢ جامع الأصول كتاب الصلاة القسم الأول في الفرائض وأحكامها، الفصل الثاني في المواقيت الفرع الرابع في أول الوقت بالصلاة رقم الحديث: ٣٣٢٩، ٢٥٢/٥. (١) نصب الراية للزيلعي كتاب الصلاة فصل الحديث الثاني عشر: ١/٢٣٥ المعروف الشذی كتاب الصلاة باب ماجاء في التغليس بالفجر رقم الحديث: ١٥٤، ٢٠١/١.

(٢) صحيح ابن حبان كتاب الصلاة باب مواقيت الصلاة رقم: ١٤٩١.

(٣) شرح معاني الآثار كتاب الصلاة باب الوقت الذي يصلى فيه الفجر: ١٣٢/١.

(٤) مسند البزار مسند أبي حمزة أنس بن مالك رضي الله عنه رقم الحديث: ٦٢٤٤، ٣/٣٥٠.

(٥) سنن الترمذي كتاب الصلاة باب ماجاء في التغليس بالفجر رقم الحديث: ١٥٣.

(٦) فتح الباري لابن حجر كتاب مواقيت الصلاة باب وقت الفجر رقم الحديث: ٥٧٨، ٧٣/٢.

(٧) نصب الراية كتاب الصلاة فصل الحديث الثاني عشر: ١/٢٣٥.

(٨) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الصلاة باب وقت الصلاة الصحيح: ٣١٥/١.

دی: «وهما من رواية هريرة بن عبد الرحمن بن رافع بن خديجة وقد ذكرها ابن أبي حاتم ولم يذكر في أحد منهما جرّاً ولا تعديلاً، قلت: وهريرة ذكره ابن حبان في الثقات، وقال يروي عن أبيه» (۱)

دویم دلیل: داحنافو دویم دلیل حضرت ابو بزره رضی اللہ عنہ حدیث دی کوم چه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ او امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ نقل کرې دې: په هغې کبني دې (آن النبي صلى الله عليه وسلم كان ينصرف من صلاة الغداة حين يعرف الرجل جليسه) (۲) ددې حدیث مطلب دادې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به کوم وخت د سحر مونخ مکمل کولو نوهغه وخت به سړی خپل خان سره ناست بل مونخ گذار پیژندلو چه هغه څوک دې اوس دلته د غور کولو خبره داده چه په هغه زمانه کبني بجلی وغیره خو وه نه مسجد نبوی کچه او وړوکي وو نو په وجه د تیتو دیوالونو او ښکته چتونو به تیاره تر ډیره وخته پورې وه په داسې حالاتو کبني د مانخه نه فارغیدو وخت کبني د یوبل د شکل او صورت پیژندلو مطلب دادې چه ښه ډیره رنرا به شوې وه. تردې چه دننه ماحول کبني به هم د یوبل پیژندگلو کول په آسانتی سره ممکن کیدل.

دریم دلیل: د احنافو دریم دلیل حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث دی کوم چه شیخینو حضراتو روایت کرې دې:-

(عن ابن مسعود قال: ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى لغبر وقتها إلا بجمع، فإنه جمع بين المغرب والعشاء بجمع، وصلى صلاة الصبح من الغد قبل وقتها) (۳)

دا الفاظ د سنن ابی داؤد دی. مطلب د حدیث دادې چه حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرماني چه مانبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم چرې نه دې لیدلې چه هغوی مونخ د خپل وخت نه بغیر ادا کرې وی سوا د مزدلفه د سحر چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مزدلفه ماښام او ماسخوتن جمع کړل او وړاندې راتلونکې سحر نی د سحر مونخ دوخت نه وړاندې ادا کړو. د وخت نه وړاندې مطلب دادې چه روزانه د مونخ کولو کوم وخت وو دهغې نه وړاندې او هغه وخت په عام توگه باندې داسفار وخت کبني ادا کول وو. او خاص په هغه ورځ نی په تیاره کبني مونخ کرې وو په دې وجه نی اوونیل چه د وخت نه وړاندې ادا کړو. دا مطلب نی نه دې چه د سحر د وخت داخلیدلونه وړاندې نی کرې (۴) ددې نور وضاحت هم د صحیح بخاری یو روایت سره کیرې په کوم کبني چه دی: «فلما طلع الفجر قال: إن النبي صلى الله عليه وسلم كان لا يصلي هذه الساعة إلا هذه الصلاة في هذا المكان من هذا اليوم» (۵) ارشاد نی او فرمانيلو چه کله سحر راوختلو... الخ راوی او فرمانيل بیشکه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغه وخت (یعنی د سحر راختو نه پس زر په تیاره کبني) مونخ نه کولو مگر دا مونخ صرف په هغه ورځ او هغه ځانی (یعنی مزدلفه) کبني او کړو. د ابن مسعود رضی اللہ عنہ د مذکوره روایت نه معلومیرې چه د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم معمول په رنرا کبني د مونخ کولو او مونخ ورکولو

(۱) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الصلاة باب وقت الصلاة الصبح: ۳۱۶/۱.

(۲) صحيح البخاری كتاب الأذان باب القراءة في الفجر رقم الحديث: ۷۷۱ صحيح مسلم كتاب الصلاة باب معرفة الركعتين رقم الحديث: ۶۴۷

(۳) صحيح البخاری كتاب المناسك باب من يصلي الفجر بجمع رقم الحديث: ۱۶۸۲.

(۴) العرف الشذی أبواب الصلاة ما جاء في الإسفار بالفجر رقم: ۱۵۴، ۲/۱، ۲۰۲ أوجز المسالك كتاب وقوت الصلاة رقم الحديث: ۴، ۱/۲۷۴ تبیین الحقائق كتاب الصلاة: ۲۲۲/۱.

(۵) صحيح البخاری كتاب الحج باب من أذن وأقام لكل واحدة منهما رقم الحديث: ۱۶۷۵.

وو. په دغه خاص ورځ د معمول خلاف عمل مخې ته راغلو نو صحابی رسول ﷺ هغه بیان کړو. خلورم دلیل: د احنافو خلورم دلیل هغه حدیث شریف دې په کوم کښې چه حضرت جبرائیل علیه السلام رسول الله ﷺ ته د مانځه د وختونو تعلیم ورکړو. د دې په آخره کښې د سحر د وخت باره کښې د راوی بیان دې چه (ثم صلى الصبح حين اسفرت الأرض) (۱) او هم دغه روایت په ابوداؤد شریف کښې دې د کوم الفاظ چه دادی: (صلى في الفجر فأسفرت) (۲) او په مستدرک للحاکم کښې ذکر شوی روایت کښې دی: (ثم جاء الصبح حين أسفرت جدا) د دې حدیث شریف په آخره کښې امام حاکم علیه السلام فرمائی: (هذا حديث صحيح مشهور من حديث عبد الله بن المبارك) (۳) حافظ ابن حجر علیه السلام تلخیص الحبیر کښې د امام ترمذی علیه السلام کلام نقل کړې دې چه (قال محمد: حديث جابر أصح من غيره في المواقيت) (۴)

پنځم دلیل: د احنافو پنځم دلیل د ابراهیم نخعی علیه السلام قول دې کوم چه په صحیح سند سره امام طحاوی علیه السلام او ابن ابی شیبه علیه السلام نقل کړې دې. (ما اجتمع أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم على شيء ما اجتمعوا على التثنية) (۵) یعنی اصحاب رسول ﷺ په یو امر باندې داسې نه دی جمع شوی لکه چه د سحر په رنځ کښې په مونځ کولو چه راجمع شوی دی. امام طحاوی علیه السلام لیکلی دی دا خبره څنگه صحیح کیدې شی چه صحابه کرام رضی الله عنهم د حبیب پاک ﷺ خلاف په یو امر باندې راجمع شی. (۶)

د ائمه ثلاثه دلیل: د ائمه ثلاثه رحمهم الله مذهب په دې مسئله کښې دادې چه د سحر مونځ په تیاره کښې کول غوره دی. د دې حضراتو دلیل هغه روایت دې کوم کښې چه حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها فرمائیلی چه کله به بنځو مونځ او کړو او واپس به د کورونو طرف ته تللي نو چا به هغوی نه پیژندلې او داسې به د تیارې د وجې نه کیدل.

د ائمه ثلاثه د دلیل د احنافو د طرف نه رومېې جواب: د احنافو د طرف نه د دې حدیث نه د دلیل نیولو په نه صحیح کیدو باندې مختلف جوابونه ورکړې دي. د ټولو نه اول خو په دې خبره ځان پوهه کول پکار دی چه د صحیح بخاری په موجوده مقام کښې د مذکوره حدیث شریف آخری جمله (د کوم نه چه دلیل نیولې شی) الفاظ دادی: «ما يعرفن أحد» (۷) چه چا به هغوی پیژندلې نه خو هم دغه حدیث په نورو مقاماتو کښې دې نوهلته آخری الفاظ دادی: «لا يعرفن أحد من الغلس» (۸) یوبل ځای کښې دی «لا يعرفن من الغلس» (۹)

(۱) سنن الترمذی کتاب الصلاة باب ما جاء في مواقيت الصلاة رقم الحديث: ۱۴۹.

(۲) سنن أبی داؤد کتاب الصلاة في المواقيت رقم الحديث: ۳۹۳.

(۳) المستدرک على الصحيحين كتاب الصلاة باب في مواقيت الصلاة رقم الحديث: ۷۰۴.

(۴) تلخیص الحبیر کتاب الصلاة باب أوقات الصلاة رقم الحديث: ۲۴۲، ۴۴۷/۱.

(۵) شرح معانی الآثار کتاب الصلاة الوقت الذي يصلى فيه الفجر: ۱/۱۳۶ المصنف لابن أبی شیبه کتاب الصلاة أوقات الصلاة باب من كان ينورها ويسفر ولا يرى به بأساً رقم الحديث: ۳۲۷۵، ۱۳۰/۳.

(۶) شرح معانی الآثار کتاب الصلاة الوقت الذي يصلى فيه الفجر: ۱/۱۳۶.

(۷) صحيح البخاری کتاب الصلاة باب في كم تصلى المرأة من الثياب رقم الحديث: ۳۷۲.

(۸) صحيح البخاری کتاب الصلاة مواقيت الصلاة باب وقت الفجر رقم الحديث: ۵۷۸.

(۹) صحيح البخاری کتاب الصلاة صفة الصلاة باب انتظار الناس قيام الإمام العالم رقم الحديث: ۷۶۷.

دائمه ثلاثه رحمهم الله استدلال دهغه طرق نه دي په کوم کښې چه «من الغلس» الفاظ ذکر دي. يعنى د ښځو پيژندگلو نه کيدل به د تيارې د وجې نه نه کيدلو. د دې نه معلومېږي چه مونځ به په تياره کښې ادا کيدلو نه چه په رڼا کښې. دکوم د وجې نه چه به هغوى د مانځه نه فارغيدوسره زر کورونو طرف ته تللي.

نودې جواب دا ورکړې شوې دي چه د حضرت عائشه رضي الله عنها د دې روايت په آخره کښې «من الغلس» الفاظ دهغې خپل نه دي بلکه د راوى د طرف نه دا الفاظ درج دي. د حضرت عائشه رضي الله عنها جمله د دې لفظ نه وړاندې مکمل شوې وه. دهغې د دې جملې نه راوى دا اوگنرل چه د ښځو نه پيژندلو علت غلس هم تياره وي نوځکه هغه دا الفاظ زيات کړل. په دې جواب باندې دلالت په دوه شان سره کيږي. اول خو د حديث باب نه چه هلته په ذکر شوي روايت کښې «من الغلس» الفاظ نشته دي. (۱) دويم د ابن ماجه رضي الله عنه روايت دي چه هلته په صحيح سند سره روايت موجود دي او دهغې په آخرې جمله کښې «فلا يعرفهن احد» نه پس «تعنى من الغلس» (۲) يعنى راوى واني چه د حضرت عائشه رضي الله عنها مراد چه چا هغوى د تيارې د وجې نه نه پيژندلې دي. يعنى د لفظ تعنى د وجې نه دا خبره ثابته شوه چه دا جمله «من الغلس» د راوى ذکر کړې شوې ده نه چه د حضرت عائشه رضي الله عنها (۳) او که چرې په منلوسره دا الفاظ ثابت هم وي نو جواب به داوى چه هغه وخت د جمات ديوالونه او چت ښکته وو د کوم په وجه چه د اسفار په وخت کښې هم هلته تياره وه دکوم د وجې نه چه پيژندگلو نه کيدل ممکن دي. (۴)

دويم جواب: دويم جواب دا ورکړې شوې دي چه که چرې په رواياتو کښې موجود غلس او منلې شى نو داسې به د سفر وغيره د وتلو د وجې نه شوې وي يابه بيا داسې د اسلام په شروع کښې کيدل کوم وخت چه به ښځې په جمع کښې شريکيدلې. روستو چه د ښځو دپاره هم په کور کښې د مونځ کولو حکم راغلو نو بيا هغه د تغليس حکم هم منسوخ شو. (۵)

درېم جواب: اوداهم ونيلی شوی دی چه داسې کول د حضور پاک خصوصيت وو د امت دپاره چه هغوى کوم حکم ورکړې دي هغه په اسفار کښې د مونځ کولو دي. (۶)

د احنافو د مذهب د ترجيح وجه. دا خبره وړاندې تيره شوې ده چه تغليس وي که اسفار جائز په دواړو وختونو کښې دي. اختلاف د دواړو وختونو نه د افضل وخت باره کښې دي. د رواياتو او آثارو کثرت ته په کتو سره ښه شان سره اندازه کيدې شى چه په دې باره کښې د احنافو مذهب واجح دي. او هغه داسې چه کله په ظاهري توگه باندې د رسول الله صلى الله عليه وسلم قولی احاديثو او فعلی احاديثو کښې تعارض

(۱) صحيح البخارى كتاب الصلاة باب فى كم تصلى المرأة من الثياب رقم الحديث: ۳۷۲.

(۲) سنن ابن ماجه كتاب الصلاة باب وقت صلاة الفجر رقم الحديث: ۶۷۲.

(۳) العرف الشذی كتاب الصلاة باب ماجاء فى الإسفار بالفجر رقم الحديث: ۱۵۴، ۲۰۰/۱ الكوكب الدرى كتاب الصلاة باب ماجاء فى التغليس بالفجر رقم الحديث: ۱۵۳، ۲۰۰/۱.

(۴) تبیین الحقائق كتاب الصلاة شرائط الصلاة: ۲۲۲/۱ الكوكب الدرى كتاب الصلاة باب ماجاء فى التغليس بالفجر رقم الحديث: ۱۵۳، ۲۰۰/۱.

(۵) بدائع الصنائع: ۵۷۵/۱ وجز المالک: ۲۷۶/۱ بذل المجهود: ۹۳/۳.

(۶) أوجز المالک: ۲۷۶/۱.

معلوم شی نو دامت دپاره په قولی حدیث باندې دعمل کولو حکم دې. ځکه چه درسول الله ﷺ په افعالو کښې خو ډیر داسې افعال دی کوم چه هم حضور پاک سره مخصوص وو دامت دپاره دهغې حکم نه وو په خلاف دا قوال چه هغه خو هم امت دپاره ارشاد فرمائیلې شوې دی. اومسئله مباحوث بها کښې درسول الله ﷺ په قولی احادیثو کښې دامت دپاره داسفار بالفجر حکم دې. (۱)

بل د ابراهیم نخعی رضی الله عنه د قول نه پس د بل څه جواب یا د ترجیح دوجې هډو ضرورت باقی نه پاتې کیږی ددې دپاره چه اصحاب رضی الله عنهم په یوداسې امر باندې راجمع شی کوم چه نبی کریم ﷺ نه وی ارشاد کړې دا ناممکن خبره ده. (۲)

دحضرت کشمیری رحمته الله علیه تحقیق: محمدانور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی په ظاهره د عهدنبوی په شروع کښې به د سحر موند په تیاره کښې کیدې شو سره ددې چه په دومره غلس اوتیاره کښې نه کوم چه دامام شافعی رحمته الله علیه مسلك دې. وجه داده چه هغه زمانه د شدت عمل وه. جلیل القدر صحابه کرامو رضی الله عنهم اسلام راوړې وو چه د نبوت داعلی کمالاتو مظهر جوړیدل. بیا به هغه حضراتو د تهجد د موند هم پابندی کوله. لهذا د سحر موند به نبی په جمع سره په آسانی کولو. بیا چه کله اسلام خور شو او زیات خلق په اسلام کښې داخل شو او په مجموعی توگه په هغوی کښې (په نسبت د سابقین اولین) ضعف ښکاره شو نو د سحر په موند کښې په اسفار باندې عمل شروع شو دې دپاره چه په جمع کښې کمې نه وی.

نوکه چرته اوس هم داسې موقع وی چه ټول خلق په یوځای کښې موجود وی او د جمع دپاره آسانی اوشی نو په غلس کښې به موند کولې شی لکه د مسوط سرخسی رحمته الله علیه باب التیمم کښې دی او بخاری شریف باب وقت الفجر کښې د سهل بن سعد رضی الله عنه حدیث راخی چه ما به په کور کښې پیشمنې خوړلو بیا به زر جمات ته رسیدلم دې دپاره چه حضور پاک سره په جمع کښې شریک شم. (۳)

دې نه هم معلومه شوه چه تغلیس به په رمضان کښې کیدلو او ددې دستور زمونږ دارالعلوم دیوبند کښې هم د اکابرو دزمانې نه دې. بل د حضرت ابوبکر او عمر رضی الله عنهما د زمانې نه معلومیږی چه د سحر د موند جمع په شروع کښې غلس او انتهاه اسفار کښې کیدله او دا امام طحاوی رحمته الله علیه اختیار کړی دی. بیا به د حضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه کښې پوره موند په اسفار کښې کیدلو کوم چه متاخرین حنفیه اختیار کړې دې. (۴)

نوټ: دانمه ثلاثه رحمهم الله نور مستدللات به په خپل مقام باندې راخی نو د احنافو دطرف نه به دهغې جوابات هم ذکرولې شی. فقط.

(۱) تبیین الحقائق کتاب الصلاة شرائط الصلاة: ۲۲۲/۱ العرف الشذی کتاب الصلاة باب ماجاء فی الإسفار بالفجر رقم الحدیث: ۱۵۴، ۲۰۰/۱ نیل الأوطار کتاب الصلاة باب وقت صلاة الفجر ماجاء فی التغلیس بها والإسفار رقم الحدیث: ۲۱/۲، ۴۷۰.

(۲) شرح معانی الآثار کتاب الصلاة الوقت الذي یصلی فیه الفجر: ۱۳۶/۱.

(۳) صحیح البخاری کتاب الصلاة باب وقت الصلاة الفجر رقم الحدیث: ۵۷۷.

(۴) أنوار الباری: ۱۳۳/۱۱-۱۳۲ شرح معانی الآثار: ۱۳۶/۱.

٣- باب: إِذَا صَلَّى فِي ثَوْبٍ لَهُ أَعْلَامٌ، وَنَظَرَ إِلَى عَلِيمَا.

دا باب دې دهغه سړي په باره كښې چه په داسې كپړو كښې مونځ كوي په كوم چه نقش اونگار جوړ شوي وي او په مانځه كښې په دغه نقش اونگار باندي نظر هم پريوځي. علامه كرمانى رحمته الله عليه ذكر كړى دى چه د ترجمه الباب په آخرى جمله كښې يو روايت «ونظر الى علّيمه» هم دې يعنى د علم اضافت د ضمير مذكر طرف ته دې په دې كښې دا ضمير ثوب طرف ته راگرځي اوضمير مؤنث حمصه په اعتبار سره دې د كوم ذكر چه په حديث كښې راځي. (١)

اعلام جمع د علم ده. په دې خاني كښې ددې نه مراد نقوش او كښې دى كومې چه په كپړو باندي وي دهغه كپړو د بنانست او بنكلا دپاره.

د ترجمه الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث رحمته الله عليه فرمانى دامام بخارى رحمته الله عليه غرض د ترجمه الباب نه دادې كه چرته په مانځه كښې اخوا ديخوا خيال راشي نو مونځ به كېږي. سره ددې چه د گلونو والا كپړې اغوستو سره ددې خيال په زړه كښې راشي. (٢)

حديث الأول

[٣٣١] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي خِمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ، فَنَظَرَ إِلَى أَعْلَامِهَا نَظْرَةً، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: «أَذْهَبُوا بِخِمِيصَتِي هَذِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأَتُونِي بِأَبْيَانِيَةِ أَبِي جَهْمٍ، فَإِنَّمَا أَهْتَبُهَا أَنِفًا عَنْ صَلَاتِي» وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى عَلِيمَا، وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ فَأَخَافُ أَنْ تَقْتَنِي» (٢)، [٥٣٤٩، ٤١٩].

ترجمه: د حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم په خپل يوڅادر كښې مونځ ادا كړو په كوم كښې چه نقش اونگار (بوتى او كښې وغيره) جوړې شوي وې (په مانځه، كښې د حضور پاك نظر په دغه نقوشو باندي پريوتلو. بيا چه حضور پاك د مانځه نه فارغ شو نو حضور پاك او فرمائيل چه زما دا څادر ابو جهم له يوسنى او هغه ددې نه (ساده د يورنگ والا) څادر راوړنى دې (نقش والا) څادر زما

(١) شرح الكرماني: ٢٥/٤.

(٢) تقرير بخارى: ١٢٩/٢ او جز المسالك كتاب الصلاة باب النظر فى الصلاة الى ما يشغلك عنها. رقم الحديث:

٣٣٧/٢، ٢١٢.

(٢) رواه البخارى فى صفة الصلاة باب الالتفات فى الصلاة رقم الحديث: ٧٥٢ وفى اللباس فى باب الأكسية والخمائنص رقم الحديث: ٥٨١٧ ومسلم فى المساجد باب كراهية الصلاة فى ثوب له أعلام رقم الحديث: ٥٥٦ وأبو داود فى الصلاة باب النظر فى الصلاة رقم الحديث: ٩١٤ وفى اللباس باب من كره لبس الحرير رقم الحديث: ٤٠٥٢ والنسائي فى القبلة باب الرخصة فى الصلاة فى خميصة لها أعلام رقم الحديث: ٧٧٢ والإمام مالك فى الموطأ كتاب الصلاة باب النظر فى الصلاة الى ما يشغلك عنها رقم الحديث: ٢١٢ وجامع الأصول كتاب الصلاة الفصل السادس فى شرائط الصلاة ولوازمها الفرع الثالث فى ستر العورة النوح الرابع فى ما كره من اللباس رقم الحديث: ٣٦٥، ٤٦٢/٥.

په مونځ كښې په غفلت كښې واچولم.

تراجم رجال

احمد بن يونس: دا احمد بن عبدالله بن يونس بن عبدالله بن قيس تميمي يربوعي كوفي رضي الله عنه دې ددوي تفصيلي حالات كتاب الايمان باب من قال ان الايمان هو العمل لاتدي تيرشوي دي. (١)

ابراهيم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زهري مدني رضي الله عنه دې ددوي تفصيلي حالات كتاب الايمان باب تفاعل اهل الايمان في الاعمال كښې تيرشوي دي. (٢)

ابن شهاب: ددوي پوره نوم ابوبكر محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله لوني الزهري المدني رضي الله عنه دې ددوي تفصيلي حالات كشف الباري رومبي جلد كتاب بدء الوحي دريم حديث لاتدي تيرشوي دي. (٣)

عروة: داعروه بن الزبير بن العوام رضي الله عنه دې ددوي حالات كتاب بدء الوحي د دويم حديث لاتدي تيرشوي دي. (٤)

عائشة: دا ام المؤمنين حضرت عائشه بنت ابي بكر صديق رضي الله عنه ده ددوي حالات كتاب بدء الوحي د دويم حديث لاتدي تيرشوي دي. (٥)

شرح حديث

قوله: صلى في خميصه لها اعلام: نبي كريم ﷺ يو خميصه (خادر) كښې مونځ ادا كړو په دغه خادرياندي كښې او نقشونه وو.

قوله: خميصه: دا لفظ د خاء فتحه د ميم كسره اوصاد فتحه سره مستعمل دې. هغه خادر چه د وړني نه جوړوي د تور يا سور رنگ په دې باندي بوتې يا كښې جوړې شوې وي په مربع شكل كښې وي هغې ته خميصه وائي. عام ساده خادر ته خميصه نه وائي. خميصه وئيلي شي هم هغه خادر ته چه د تور رنگ والا د كښو وي. (١)

قوله: لها اعلام: په عبارت كښې ددې لفظ استعمال په توگه د بيان د تاكيد دپاره دې. په دې وجه ددې الفاظو معني پخپله په لفظ خميصه كښې موجود ده. (٢)

(١) كشف الباري: ١٥٩/٢.

(٢) كشف الباري: ١٢٠/٢.

(٣) كشف الباري: ٣٢٦/١.

(٤) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٥) كشف الباري: ٢٩١/١.

(٦) معجم الصحاح ص: ٣١٨ النهاية في غريب الحديث والاثر: ٥٣٤/١ مجمع بحار الأنوار: ١١٤/٢ التوضيح لابن ملقن: ٣٤٥/٥ الاستذكار كتاب الصلاة باب النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنهما رقم الحديث: ٩٥، ٥٧٢/١ فتح الباري:

٦٢٦/١

(٧) فتح الملهم كتاب المساجد باب كراهية الصلاة في ثوب له أعلام رقم: ٥٥٦، ٤٠١/٣.

قوله: فنظر ألى أعلامها نظرة: ددی جملې مطلب دادې چه په مانځه کښې د نبی کریم ﷺ نظر اتفاقاً په دغه نقوش او کړښو باندې پریوتلو او په دې کښې د حضور پاک خیال د مانځه نه اخوا کیدو ته نيزدې شو. (۱)

قوله: فلما انصرف: رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائیلو چه زما دا رنگدار څادر ابوجهم له یوسنی او هغه له نی ورکړنی.

قوله: ابوجهم: دا ابوجهم بن حذیفه بن غانم بن عامر بن عبدالله بن عبید بن عویج بن عدی بن کعب القرشی العدوی ؓ دې. (۲) د دوی د مور نوم بشیره بنت عبدالله وو داد عدی بن کعب د نسل نه ده. (۳) دا صحابی رسول دې د فتح مکه په موقع باندې په اسلام کښې داخل شوې دې. (۴) د دوی د نوم باره کښې اختلاف دې بعض عامر لیکلې او بعض عبید بن حذیفه القرشی العدوی لیکلې دې. (۵) دا صحابی د جاهلیت په زمانه کښې هم د بیت الله په آبادی کښې شریک شوې وو. (۶) ابونعیم الاصبهانی لیکلې دی دې په فتح مصر کښې هم شریک شوې. (۷) نبی کریم ﷺ دې د زکوة او صدقات د وصول کولو دپاره عامل جوړ کړې لیکلې وو د دوی نه یو روایت نقل نه دې. (۸)

ابن سعد ؓ لیکلې دی چه د دوی انتقال د حضرت عمر بن خطاب ؓ د شهید کیدو نه پس شوې. (۹) دې نه علاوه په نورو کتابونو کښې د امیر معاویه ؓ په زمانه کښې د هغوی د وفات کیدو ذکر لیکلې شوې دې. (۱۰) د حدیث په کتابونو کښې دا صحابی صاحب الاتبجانیه په نوم سره مشهور دې. (۱۱)

حضرت شیخ الحدیث ؓ فرمائی چه ما په ابواب التیمم کښې د ابیان کړی دی چه د ابوجهم او ابوجهیم روایات د حدیث په کتابونو کښې په دريو ځایونو کښې راغلی دی. یو ابواب التهم دویم ابواب اللباس او دریم مروي فی الصلاة کښې او ما هلته خودلی دی په ابواب اللباس کښې ابوجهم خو صحیح دې او څوک چه ابوجهیم وائی هغه غلط دې. او باقی دواړو ځایونو کښې یعنی ابواب التهم او ابواب السرة کښې ابوجهیم دې. (۱۲)

(۱) بذل المجهود كتاب اللباس من كره لبس الحرير رقم الحديث: ۴۰۵۲، ۱۲/۸۱.

(۲) الإصابة في تمييز الصحابة رقم الترجمة: ۲۰۷، ۳۵/۴.

(۳) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۴۵۱/۵.

(۴) الثقات لابن حبان: ۲۹۱/۳ معرفة الصحابة لأبي نعیم: ۴۴۶/۴ سير أعلام النبلاء: ۵۵۶/۲.

(۵) الثقات لابن حبان: ۲۹۱/۳ التوضیح لابن ملقن: ۳۴۴/۵ شرح النووی علی صحیح مسلم رقم الحديث: ۱۲۳۸.

(۶) ۷/۵ فتح الباری: ۶۲۶/۱ عمدة القاری: ۱۳۸/۴.

(۷) سير أعلام النبلاء: ۵۵۶/۲ الإصابة في تمييز الصحابة: ۳۵/۴.

(۸) معرفة الصحابة لأبي نعیم: ۴۴۶/۴.

(۹) سير أعلام النبلاء: ۵۵۶/۲.

(۱۰) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۴۵۱/۵.

(۱۱) الإصابة في تمييز الصحابة: ۳۵/۴ التوضیح لابن ملقن: ۴۲۵/۵ إرشاد الساری: ۳۵/۲.

(۱۲) معرفة الصحابة لأبي نعیم: ۴۴۶/۴.

(۱۳) تقرير بخاری شريف: ۱۳۰/۲ أوجز المسالك: رقم الحديث: ۳۳۵/۲-۲۱۲، ۳۳۴.

او هم ددی ذکر حافظ ابن حجر رحمته الله علامه نووی رحمته الله او علامه عینی رحمته الله هم کړې دي. (۱)

قوله: «وأتوني بأنجانية أبي جهم»: اوماله د ابوجهم انجانيه (بغيرد نقوش خادر) راوړني.

قوله: «أنجانية»: د همزه فتحه او کسره سره او دباء فتحه او کسره سره او د ياء تشديد او تخفيف سره مستعمل دي. اوداهم وئيلي شوي دي چه داکپره ديوخاني طرف ته منسوب ده کوم ته چه انجان وائي. اودې نه علاوه نور اقوال هم دلغت په کتابونو کښې ذکر دي. انجانيه هغه پير خادر ته وائي په کوم چه څه قسم نقش بوتې او کرښې وغيره نه وي. د دې په مقابله کښې د دغه ذکر شوي نه چه څه څيز په کپره باندې وي نو هغې ته خميصه وائي. (۲)

نبي اکرم ﷺ نقش دار خادر هم ابوجهم ته ولې اوليگلو؟ په دغه ذکر شوي جمله کښې دا خبره مخې ته راغله چه نبي اکرم ﷺ او فرماييل دا خميصه ابوجهم ته ورکړني. په دې مقام باندې په ذهن کښې يو سوال پيدا کيږي چه دا خادر ورليگلو دپاره ابوجهم ولې خاص کړې شو؟ نو ددې جواب دادې چه دا خادر هم ابوجهم حضور پاك ته هديه ليکلې وو. (۳) لکه چه مؤطا امام مالک رحمته الله کښې دي: «أهدي أبو جهم ابن حذيفة لرسول الله صلى الله عليه وسلم خميصة شامية لها علم» (۴)

انجانيه دلته د مؤنث صيغه استعمال شوې ده د آبي جهم طرف ته د اضافت سره خو په يوبل روايت کښې د مذکر صيغه استعمال شوې ده «كساءه أنجانية» (۵)

قوله: «فإنها الهنتي أنفأ عن صلاتي»: پس تحقيق دې خميصه خوزه اوس د خپل مانځه نه غافل

کړم. د الهنتي مطلب دې هغلتني يعنې ددې خادر نقش او کرښو خوزه په مانځه کښې د خپل رب د حضورني نه او په مانځه کښې د غور او فکر نه مشغول کړم يعنې غافل ني کړم. (۶)

په دې خاني کښې الهنتي د ماضي صيغه ده د کوم مطلب چه دې حضور پاك په غفلت کښې پريوتلې وو. خو ددې حديث نه پس راتلونکي تعليق کښې دي. (۷) «فأخاف أن تفتنني» ددې نه معلوم کيږي چه غفلت شروع شوې نه وو بلکه په غفلت کښې د پريوتلو ويره پيدا شوې وه. لکه څنگه چه د مؤطا په روايت کښې دي. (۸) «فكاديفتنني» يعنې نيزدې وه چه دغه نقش او کرښو زه په فتنه کښې اچولې ووم نو د فأخاف او فكاد الفاظو نه معلوم کيږي چه فتنه واقع شوې نه وه ځکه چه لفظ كاد د قربت په معني باندې دلالت کوي او د فعل وقوع منع کوي. (۹)

(۱) فتح الباري: ۶۲۶/۱ شرح النووي على صحيح مسلم رقم الحديث: ۱۲۳۸، ۴۷/۵ عمدة القاري: ۱۳۸/۴ فتح الملهم: ۴۰۱/۳.

(۲) معجم الصحاح ص: ۱۰۱۵ لسان العرب: ۱۴/۱۴ اكمال المعلم شرح مسلم لقاضي عياض: ۴۹۰/۲ اكمال اكمال المعلم: ۲۵۳/۲ شرح الكرماني: ۳۶/۴ التوضيح لابن ملقن: ۳۴۵/۵ اشرح النووي على صحيح مسلم: ۴۶/۵.

(۳) أوجز المسالك كتاب الصلاة النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنها رقم الحديث: ۲۱۲، ۳۳۶/۲.

(۴) المؤطا للإمام مالك ابواب الصلاة النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنها رقم الحديث: ۲۱۲.

(۵) صحيح مسلم كتاب المساجد باب كراهية الصلاة في ثوب له أعلام رقم الحديث: ۵۵۶.

(۶) التوضيح لابن ملقن: ۳۴۵/۵.

(۷) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب إذا صلى في ثوب له أعلام والنظر إلى علمها رقم الحديث: ۳۷۳.

(۸) المؤطا للإمام مالك كتاب الصلاة النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنها رقم الحديث: ۲۱۲.

(۹) أوجز المسالك رقم الحديث: ۲۱۲، ۳۳۷/۲ فتح الملهم رقم الحديث: ۴۰۱/۳، ۵۵۶.

حافظ ابن حجر رحمته الله لیکلی دی چه به روایاتو کنبی مخې ته راتلونکی ددې ظاهري تعارض د وجې نه، به تاویل کولې شی چه معنی داده چه زه په غفلت کنبی راتلوته نیزدې شوې ووم. د إلهاء اطلاق په قرب کنبی د مبالغې دپاره وی. یا به دا تاویل کولې شی چه د فتنی مصداق إلهاء نه قوی دې. اود حضور پاک د فتنی الفاظوسره نی د قربت والالفاظ استعمال کړل اود إلهاءنی مطلقاً استعمال کړه (۱).
 دهضرت شیخ الحدیث رحمته الله رائي: د ذکرشوی بحث خلاصه دا شوه چه د ظاهري تعارض نه د بیج کیدو دپاره د رومی خبرې إلهاء معنی د دویمې خبرې یعنی احتمال والامعنی مراد واخستې شی نو مراد به داشی چه غفلت پینن شوې نه وو بلکه په غفلت کنبی د پریوتلو احتمال پیدا شوې وو
 په دې باندې شیخ الحدیث رحمته الله اوفرمانیل په دې مقام باندې چه حافظ ابن حجر رحمته الله اوعلامه قسطلانی رحمته الله کوم تاویل کړې دې .... خو زما په نیز د تاویل ضرورت نشته دې اوچونکه دا دواړه الفاظ په حدیث شریف کنبی راغلی دی ددې دپاره چه ترکومې ددې معنی بغیرد تاویل نه جوړیدې شی نوجوره دې کړې شی. چنانچه دلته معنی جوړیدې شی اوهغه دا چه إلهاء نه مراد إلهاء خفیف دې یعنی داخوا دیکخوا لپشان خیال راتلل او افتنان دادې چه د دغه خیالاتو او تفکراتو شدت اوشی نود الهتی مطلب دا شو چه خه خیال راغلو او أخاف أن تفتنی مطلب دا شو چه دومره زیات شوې نه وو. اوس خلاصه دا شوه چه د نفس خیال وقوع خواوشوه مگر دهغې کثرت او زیاتوالې اونه شو. او زما د خیال تائید ددې نه کیږی چه فقهاؤ یوه مسئله بیان کړې ده چه که داخوا دیکخوا خیال راشی نو مونخ به صحیح کیږی مگر دا خیالات بنه نه دی او په دلیل کنبی فقهاء هم دا روایت پیش کوی. نوکه چرې إلهاء نه ده واقع شوې نود فقهاؤ استدلال به څنگه صحیح کیږی؟ لیکن خیالات وغیره راوستل به مکروه وی اودکومې درجې چه إلهاء وی هم دهغه درجې به کراهت وی تردې چه کله به تنزیهی اوکله تحریمی پورې حالت رسیږی. ددې نه پس دا اوگنرئی چه ددې واقعي نه پس نبی کریم صلی الله علیه و آله مونخ اوکړو او راوې نه گرځولو نوددې نه د مونخ صحت معلوم شو. او چونکه حضور پاک هغه کپړه واپس کړه نوپه دې سره کراهت معلوم شو. لیکن دا یاد ساتشی چه په دې سره د حضور پاک په شان مبارک کنبی دغه قسم بد خیال رانه ولنی ځکه چه حضور پاک د تعلیم فعلی دپاره تشریف راوړې وو په دې وجه حضور پاک ددې کولوسره اوخودل چه که چرې داسې واقعه درپیننه شی نو مونخ به صحیح وی هم دغه وجه ده چه زمونږ دپاره کوم کار خلاف اولی دې دهغې په کولوبه هغوی ته په واجب د عمل کولو ثواب ملاویرې. هم په دې وجه د حضور پاک ته په ناسته باندې د مونخ کولو پوره ثواب ملاویرې دغه شان د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه گناه شوې لکه غلا زنا وغیره دا ټول د امت د تعلیم دپاره وو ځکه چه دهغوی تعلیم دامت دپاره ضروری وو او چونکه دا ټول د نبی صلی الله علیه و آله دشان خلاف ووپه دې وجه دنبی کریم صلی الله علیه و آله په اصحاب کرام باندې اوکړې شو. (۱)

دعلامه قسطلانی رحمته الله رائي: دمذکوره ظاهري اختلاف په حل کنبی شارح بخاری علامه قسطلانی رحمته الله فرمائی چه دنبی کریم صلی الله علیه و آله ددوه حالتونه وو یوحالت بشری اوبل کوم چه حضور پاک سره مخصوص

(۱) فتح الباری: ۱/۶۲۷، أوجز المسالك رقم الحدیث: ۲۱۲، ۲/۳۳۷، إرشاد الساری: ۲/۳۶.

(۲) تقریر بخاری شریف کتاب الصلاة باب إذا صلى في ثوب له أعلام: ۲/۳۴۶، الكنز المتواری: ۴/۴۸-۴۷، أوجز المسالك كتاب الصلاة باب النظر في الصلاة إلى ما يشغل عنها رقم الحدیث: ۲/۳۳۷، بذل المجهود كتاب الصلاة باب من كره لبس الحرير رقم الحدیث: ۴/۲۹۷، ۹۱۴.

و. په دې حالت کښې به رسول الله ﷺ د بشری مقتضیاتو نه بهر وو. چنانچه په رومی حالت حالت بشریه طرف ته کتلوسره حضور پاک او فرمائیل الهنی او دویم حالت طرف ته کتلوسره حضور پاک دا جزما اونه فرمائیل بلکه وئی فرمائیل چه ماته ویره پیدا شوه. او په دې سره په فتنه کښې واقع کیدل په حقیقت سره لازم نه راخی. (۱)

ابوجهم له په خادر لیگلوباندې یوه شبه او دهغې جواب: په دې مقام باندې یوه شبه پیدا کیږی چه هغه خادر دکوم په وجه چه حضور پاک ته په مانځه کښې خلل پیدا شو حضور پاک هغه ناخوبه گنولوسره ابوجهم ته د واپس لیگلو حکم او کړو نوچه کوم نی پخپله ناخوبه وو هغه دبل دپاره څنگه خوښ کړې شو؟ دویمه خبره دا چه هغه کپره د نبی کریم ﷺ د غفلت سبب جوړه شوه نو هغه کپره خو به ابوجهم ﷺ خامخا په غفلت کښې اچوی داسې څیز نی بل له څنگه اولیگلو؟

د علامه عثمانی صاحب ﷺ جواب: ددې جواب علامه شبیر احمد عثمانی ﷺ دا ورکړو. اول خودا چه صرف لیگل دلیل نه دې چه حضور پاک هغه ته دغه کپره اغوستلوسره دمنوخ حکم ورکوی (دا خوهم داسې دی) (۲) لکه چه حضرت عمر فاروق ﷺ له حضور پاک رینمین لباس لیگلی وو بیانی تصریح فرمائیلې وه چه د ستا د استعمال دپاره مې نه ده درلیگلی (بلکه دې دپاره مې درلیگلی چه داخرڅه کړه او قیمت نی په کار راوله، چنانچه حضرت عمر فاروق ﷺ هغه جوړه په دوه زره درهم باندې خرڅه کړې وه) (۳)

(دغه شان حضرت علی ﷺ له نی یوه جوړه لیگلی وه چه دا د بنخود خادر او لویتې وغیره دپاره استعمال کړنی) (۴) بل دا چه یو څیز د یو سړی په حق کښې مله وی خو ضروری نه ده چه هغه د بل سړی په حق کښې مله شی

په دویم جواب باندې اشکال او دهغې حل: که چرې اوونیلې شی چه د رسول الله ﷺ دپاره مله شی نو د بل دپاره خو په طریقه اولی کیدل پکار دی ځکه چه نورو ته خو هغه کمال حضور حاصل نه دې کوم چه رسول الله ﷺ ته حاصل وو؟

ددې جواب په یومثال سره داسې او گنړنی چه د حضور پاک دا کمال او د نورو عدم کمال هم ددې تفاوت سبب دې. فرض کړه په یوصفا ستره سپینه پرقیدلې کپره باندې یو وړوکی شان داغ اولگی نو دیرزر به محسوس کیږی په خلاف ددې که کپره خیره خیچنه وی او په هغې باندې معمولی شان داغ اولگی نوپته به هم نه لږی. دغه شان کاملین (لکه حضور پاک) ته چونکه کمال حضور او استغراق په مانځه کښې کیدلو نو دیر معمولی مشاغل به هم دهغوی باطنی احساس باندې اثر کولو. (ددې په خلاف) ناقصین یا غیر کاملین ته بعض وخت ددې پته هم نه لږی (لنډه دا چه دا خبره ممکن ده چه هغه د نقش والا کپره د حضور پاک د کمال حضور د وجې نه د حضور پاک باطنی احساس باندې اثر کړې وی لیکن د ابوجهم ﷺ دپاره سبب جوړه شی. عارف رومی فرمائی:

گردل سالک هزاران غم بود (۱)

گزر باغ دل خلاله کم بود

(۱) إرشاد الساری: ۳۶/۲.

(۲) شرح ابن بطلال: ۲۹/۲.

(۳) صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال إناء الذهب والفضة على الرجال والنساء رقم الحدیث: ۵۴۱۹.

(۴) صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال إناء الذهب والفضة على الرجال والنساء رقم الحدیث: ۵۴۴۲.

په دې ځانې کښې يو بل سوال پيدا کيږي چه د رسول الله ﷺ شان مبارک خو په وخت د معراج داسې مخې ته راغلې وو (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى) ددې نه خودا معلومېږي چه حضور پاك هغه وخت د دنيا او ما فيها نه جدا کيدوسره د حق تعالی په مخکښې بالکليه يوشان شوې وو يعنی په حضور پاك کښې دا صفت او صلاحيت موجود وو چه هغوی د يوې لمحې دپاره هم غافل نه شی. بيا د حضور پاك باره گڼې دا خيال څنگه متحقق کيدې شي چه حضور پاك صرف د يونقش والاخادر د وجې نه په فتنه او غفلت کښې پريوتلو ته ورنيزدې شو؟ نو ددې جواب دادې چه د حضور پاك دوه حالتونه دي يو بشری او بل روحانی. کله چه حضور پاك معراج ته تشریف اورلې وو نو حضور پاك دخپل بشری طبيعت نه جدا کړې شوې وو په خلاف د بشری حالت، چه هغه وخت حضور پاك دوباره د بشری طباع او مقتضيات طرف ته متوجه وو. چنانچه د حضور پاك نه هغه ټول څيزونه صادر کيدل متوقع دي چه د يوشر نه متوقع وي. (۱) يو بل سوال دا پيدا کيږي چه د نبی کریم ﷺ د متبعينونه ډير زيات کسانو سره داسې حالات او صفات پيښ شوي دي چه هغوی ته په مانځه خبر هم نه دې شوې تردې چه چت راپريوتل، دمار اينختلو پورې غفلت نه دې پيدا شوې نوبيا د يو نبی نه ددې صادر کيدل څنگه ممکن کيدې شي؟ نو ددې جواب دادې چه دا کسان دغه وخت دخپل حالت بشری نه خارج شوې وي د کوم د وجې نه چه هغوی ته خبر نه وو شوې. حضور پاك به کله په خپل خاص حالت باندي وو او کله دغير خواص په حالت باندي، نو حضور پاك به فرمائيل ((لست كأحدكم)) (۲) يعنی زه ستاسو په شان نه يم او کله چه به په بل حالت وو نو فرمائيل به ئی ((إنما أنا بشر)) (۳) يعنی زه هم ستاسو په شان بشر يم. هغه وخت به حضور پاك خپل طبعی حالت ته واپس راگرخولې شو. (۴)

کله چه نبی کریم ﷺ محفوظ پاتې نه شو نو ابوجهم h به څنگه محفوظ پاتې کيدلو؟ سوال دا دې چه کله نبی کریم ﷺ د معصوم کيدو سره محفوظ پاتې نه شو نوبيا ابوجهم ﷺ به څنگه محفوظ پاتې کيدلو؟ ددې جواب وړاندي ورکړې شوې دې. ددې نور تفصيل داسې دې چه ابوجهم نابينا وو که هغه دغه څادر اچولوسره مونځ هم کولو نو دهغوی نه الهاء متصور نه وه. دويم جواب دادې چه حضور پاك ته دامعلومه شوې وه چه هغه به ددې اچولوسره مونځ نه کوي. دريم جواب دادې چه وړاندي تير شوی دی چه د اغوستلو دپاره ئی نه وو ورليگلې دهغې د ليگلو مقصد دا وو چه په څه بل استعمال کښې راولی يا ئی خرڅ کړی. څلورم جواب دادې چه داسې حضور پاك سره خاص وو لکه څنگه چه ارشاد فرمائيلې شوي دي ((کل فإني أنا جى من لاتناجى)).

ملاعلى قارى ﷺ فرمائى چه کوم سرې ددې خبرې دعوی او کړی چه په دې قسم څيزونوسره دهغه زړه نه متاثر کيږي نو په تحقيق سره هغه د سلوک د طريق نه جاهل او بې خبر دې. (۵)

(۱) فضل الباری: ۵۴-۳/۵۳ شرح ابن بطلال: ۳۹/۲ اكمال اكمال المعلم: ۲/۲۵۴ شرح النووی علی صحیح مسلم:

۴۷/۵ بذل المجهود: ۳۹۸/۴ وجز السالك: ۳۳۷/۲.

(۲) وجز السالك: ۳۴۰/۲ فتح الملهم: ۴۰۱/۳.

(۳) صحیح البخاری کتاب الصوم باب الوصال ومن قال ليس في الليل صيام رقم الحديث: ۱۹۶۱.

(۴) صحیح البخاری کتاب المظالم باب ثم من خاصم في باطل وهو يعلمه رقم الحديث: ۲۴۵۸.

(۵) أيضا التوضیح لابن ملقن: ۳۴۷/۵.

(۶) فتح الملهم: ۴۰۱/۳ فتح الباری: ۲۷/۱ شرح الکرمانی: ۳۶/۴.

د حضور پاک د خمیصه په بدل کښې د خادر راغونښتل د څه دپاره وو؟ حضور پاک ارشاد او فرمائیلو چه دا خمیصه ابوجهم رضی الله عنه ته ورکړنې چه د هغه زړه خفه نه شی ځکه چه دا خمیصه هم ابوجهم رضی الله عنه هدیة کړې وه که چرې صرف هغه ته واپس کړې شوې وه نو هغه به خفه شوې وو. په دې وجه نی یو واپس کړو بل نی طلب کړو. رومبې نی په دې وجه واپس کړو چه د ابوجهم رضی الله عنه د استعمال لوسره د هغه د نابینا کیدو د وجې نه هغه ته څه خطر نه وه. او د رسول الله صلی الله علیه و آله داسې غوښتلو نه معلومیږي چه د غیر مال طلب کول هغه وخت جائز دې کله چه معلومه وی چه د چا نه غوښتلې شی هغه خوشحالیږي او په دې کښې د هغه طیب نفس شامل دې. (۱)

د روایت ترجمه الباب سره مناسبت: ترجمه الباب وو «(إذا صلى في ثوب له أعلام ونظر إلى علمها)» او په روایت کښې هم ذکر دی چه د حضور پاک نظر په مانځه کښې په هغه نقوش باندې پریوتلو کوم چه په هغه کپړه باندې وو. (۲)

د حدیث مبارک نه مستنبط امور: د دې حدیث مبارک نه ډیر امور مستنبط کیږي. یو څو دلته ذکر کولې شی:

- ① داسې کپړې اغوستلوسره مونځ کول جائز دی په کوم چه بوتی او نقش کرښې وغیره جوړې وی.
- ② په مانځه کښې لږ ډیر خیال اخوا کیدوسره مونځ نه فاسد کیږي.
- ③ په مانځه کښې په مکمل توگه خشوع او خضوع مطلوب او محمود ده د دې د حصول دپاره هر ممکن کوشش کول پکار دی. ④ کوم څیز چه د مانځه په خشوع او خضوع کښې بندیز جوړیږي هغه زر د خپل ځان نه لرې کول پکار دی. ⑤ د عالم دپاره د خپل ځان نه وړوکی ته په کنیت سره رابلل صحیح دی. ⑥ د ملگرو نه هدیة قبولول جائز دی. ⑦ که په څه وجه هدیة واپس کول وی او معلومه وی چه ورکونکې به خفه نه وی نو هدیة رد کول هم جائز دی. ⑧ د ظاهري څیزونو اثر په پاک صفا نفوس او قلوب باندې اثر کوي. (۳)

تعلیق

وقال هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قال النبي صلى الله عليه وسلم كنت أنظر

إلى علمها وأنا في الصلاة، فأخاف أن تفتنني: د حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې رسول الله

صلی الله علیه و آله او فرمائیل چه ما مونځ کولوسره د خادر نقش ته کتل بیا زه او ویریدلم چه چرته دا نقوش ما په فتنه کښې وانچوی (یعنی ما د مونځ د خشوع او خضوع نه غافل نه کړی).

د تعلیق تخریج: حافظ ابن حجر رحمته الله او علامه عینی رحمته الله لیکلی دی (۴) چه په دې طریق سره د دې

روایت تخریج مسند احمد المصنف لابن ابی شیبه صحیح مسلم اوسنن ابی داؤد کښې کړې شوې دې

لیکن په دغه ټول طرق کښې بعینه دغه الفاظ نه دی کوم چه په دې طریق کښې دی. (۱) خوبیا هم

(۱) الاستذکار لابن عبدالبر کتاب الصلاة باب النظر فی الصلاة إلى ما يشغلك عنها: ۹۵، ۵۷۵/۱ شرح الکرمانی: ۲۶-

۳۷/۴ فتح الملهم: ۴۰۲/۳.

(۲) عمدة القاری: ۱۳۷/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۳۷/۴ شرح النووی علی صحیح مسلم: ۴۶/۵ التوضیح لابن ملقن: ۴۳۶/۵.

(۴) فتح الباری: ۵۲۷/۱ تغلیق التغلیق: ۲۱۷/۲-۲۱۶ عمدة القاری: ۱۴۰/۴.

المؤطا للإمام مالك كنبی دې سره نيزدې الفاظ موجود دی او هغه دادی: «فإني نظرت إلى عليها في الصلاة فكأديفتني»^(۲)

د تعلق رجال

هشام بن عروه: داد حضرت عروه بن زبير خونى دې د ده كنيث ابوالمنذر يا ابو عبدالله دې. دا تابعى رضي الله عنه دې. ددوى حالات كتاب بدء الوحي ددويم حديث لاندې تير شوى دى. (۳)

ايه: دا عروه بن زبير بن عوام دې. ددوى حالات هم كتاب بدء الوحي ددويم حديث لاندې تير شوى دى. (۴)

عائشة: دا ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ده. ددى حالات هم كتاب بدء الوحي ددويم حديث لاندې تير شوى دى. (۵)

د تعلق تشریح: ددې تعلق تشریح هم د سابقه حديث د تشریح په ضمن كنبی تيره شوې ده. وانا في الصلاة جملة حالیه ده په ماقبل جمله كنبی كنت د فعل د انا ضمير نه. فأخاف ددې لفظ نه معلوميرى چه د حضور پاك په غفلت كنبی د كيدو صرف ويره او انديبننه وه په حقيقت كنبی په غفلت كنبی شوې نه وو. ان تفتني، ان مصدریه دې او په فعل كنبی دوه احتمال له دې چه د ثلاثى مجرد نه وى نو دا فتن يفتن، ضرب يضر ب نه وى او كه ثلاثى مزيد فيه نه وى نو دا أفتتن يفتتن د باب افتعال نه وى. (۶)

د تعلق مقصد: د روايت نه پس د تعلق ظاهرى مقصد د رواياتو د اختلاف طرف ته اشاره كول مقصود دى چه د ماقبل د روايت نه د فتنې د وقوع كيدو د تحقق خبر كيدلو او اوس ددې روايت نه صرف احتمال معلوميرى. بيا په دواړو روايتونو كنبی تطبيق او خاص كر د حضرت شيخ الحديث رضي الله عنه راني په وړاندې صفحاتو كنبی تيره شوې ده.

۱۳- باب: إِنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ مُصَلَّبٍ أَوْ تَصَاوِيرٍ: هَلْ تَفْسُدُ صَلَاتُهُ؟

وَمَا يُنْهَى عَنْ ذَلِكَ.

دا باب دې دهغه سړي باره كنبی چه يوه داسې كپري كنبی مونخ ادا كړي په كوم كنبی صليب جوړ شوې وى يا په يوداسې كپري كنبی مونخ ادا كړي په كوم كنبی چه تصويرونه جوړ شوې وى

(۱) مسند احمد بن حنبل رقم الحديث: ۲۴۰۸۷، ۲۴۱۹، ۲۵۷۲۴ المصنف لابن أبي شيبة بحواله فتح الباری: ۶۲۷/۱ صحیح مسلم کتاب المساجد مواضع الصلاة باب كراهة الصلاة في ثوب له أعلام رقم الحديث: ۵۵۶ سنن أبي داؤد كتاب الصلاة باب النظر إلى الصلاة رقم الحديث: ۹۱۵.

(۲) المؤطا للإمام مالك أبواب الصلاة النظر في الصلاة إلى ما يشغلك عنها، رقم الحديث: ۲۱۲.

(۳) كشف الباری: ۱۹۱/۱.

(۴) كشف الباری: ۱۹۱/۱.

(۵) كشف الباری: ۱۹۱/۱.

(۶) فتح الباری: ۶۲۷/۱ عمدة القاری: ۱۴۱/۴-۱۴۰-إرشاد الساری: ۳۶/۲.

نودهغه مونخ به فاسد وی؟ (که نه). اودهغه روایت باره کنبې په کوم کنبې چه ددې ممانعت راغلي دي.

قوله: «ثوب مُصَلَّب»: داموصوف صفت دي. مصلب داسم مفعول صيفه ده دباب تفعيل نه يعنى «الذي فيه صورة الصليب» هغه کپړه په کوم کنبې چه د صليب تصوير جوړ شوي وي. (۱)
حافظ ابن حجر رحمته الله ليکلي دي «أي: فيه صلبان منسوجة أو منقوشة» يعنى داسې کپړه په کوم کنبې چه صليبونه زورند وي يا منقوش وي. (۲) په دې باندې علامه عيني رحمته الله فرماني چه دا معنى صحيح نه ده دلته صرف د صليب صورت کيدل منع دي د نفس صليب زورنديدل مرادنه دي (۳)

قوله: «أوتصاوير»: حافظ صاحب فرماني چه دا «في ثوب ذي تصاوير» دي. تصاوير نه وړاندې مضاف محذوف دي لکه چه معنى په دې باندې دلالت کوي. (۴)
علامه کرمانی رحمته الله فرماني چه د تصاوير عطف به په ثوب باندې وي په مصلب باندې نه. اوتصاوير مصدر دي دمفعول په معنى کنبې. يا بيا که عطف په مصلب باندې وي نو تقديرى عبارت به داسې وي «في ثوب مصور بالصليب» لکه چه دامام بخارى رحمته الله منشاء «مصور بالصليب» ونييل دي يا «مصور بتصاوير غيره». (۵)

په دې باندې علامه عيني رحمته الله فرماني چه د علامه کرمانی رحمته الله ذکر شوي تفصيل صحيح نه دي خکه چه تصاوير جمع د تصوير ده او که مونخ ددې لفظ مصدر په معنى مفعول تسليم کړو نو هغه تقدير به منل صحيح نه وي کوم چه علامه کرمانی رحمته الله ذکر کړې دي. يعنى «ان صلى في ثوب مصورة» خکه چه موصوف صفت کنبې به مطابقت پاتې نه شي حالانکه د مطابقت کيدل شرط دي لهذا هم دا ظاهر دي چه د تصاوير عطف مصلب باندې وي حرف صله محذوف کيدو سره. په دې صورت کنبې به تقديرى عبارت داسې جوړېږي. «ان صلى في ثوب مصور بصلبان» او ثوب مصور بتصاوير التي هي التماثيل» (۶)

قوله: «هل تفسد صلاته؟»: دامام بخارى رحمته الله عادت دادې چه کوم خانی چرته اختلافى مسئله وي هلته دخپل طرف نه قطعى حکم لگولونه بغير د هغه اختلاف طرف ته اشاره کونکى الفاظ استعمالولوسره تيرېږي. چنانچه دلته هم داسې شوي دي چه اشاره نى او کړه او هغه داسې چه په کومو کپړو کنبې تصويرونه وي هغې اغوستو سره مونخ او کړي نودې سره مونخ فاسد کيږي که نه؟ نو جمهور په دې باندې دي که د تصوير سره متعلق وارد شوي نهې طرف ته اوکتلې شي نو بيا دا د فساد صلاة تقاضا کوي په بل صورت کنبې دکراهت تقاضا کوي. (۷)

(۱) الكونثر الجارى: ۵۹/۲.

(۲) فتح البارى: ۶۲۷/۱.

(۳) عمدة القارى: ۱۴۱/۴.

(۴) فتح البارى: ۶۲۷/۱.

(۵) شرح الكرمانى: ۳۷/۴.

(۶) عمدة القارى: ۱۴۱/۴.

(۷) فتح البارى: ۱/۶۲۷ عمدة القارى: ۴/۱۴۱.

قوله: «وما ينهى من ذلك» دي جملي نه مراد دادې «والذي ينهى عنه من المذكور» يعنى ما قبل كنيي كومه مسئله تيره شوه (چه دتصويرونووالاږه كپړوكنيي به مونځ كيږي كه نه؟) باره كنيي وړه كيدونكي نهى بيان. بعض نسخو كنيي د ينهى نه پس عنه مقدر دي او دويم قول دادې چه من ذلك په خانى عن ذلك دي. رومبې قول راجح دي. (۱)

حديث الأول

[۳۱۷] - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، كَانَ قِرَامَ لِعَائِشَةَ سَتَرَتْ بِهِ جَانِبَ بَيْتِهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمِيطِي عَنَّا قِرَامَكَ هَذَا، فَإِنَّهُ لَا تَزَالُ تَصَاوِرُونَ تَعْرِضُ فِي صَلَاتِي» (۲) [۵۳]

ترجمه: انس بن مالك فرماني چه حضرت عائشه صديقه كبريا سره يوه پرده وه په كوم سره چه به هغې د كور يو طرف پتولو. نبی كريم ﷺ ارشاد او فرمائيلو اي عائشه! زموږ دمخې نه دا پرده لري كړه په دي كپړه باندې منقش تصويرونه مسلسل زما په مونځ كنيي زما مخې ته راځي او مونځ نه مې غافل كوي

تراجم رجال

ابومعمر عبدالله بن عمرو: دا ابومعمر عبدالله بن عمرو بن ابى الحجاج منقرى بصرى رحمة دي ددوى حالات كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب كنيي تير شوى دي (۱).
عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعيد بن ذكوان تميمى عنبرى تنورى بصرى رحمة دي ددوى حازت كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب كنيي تير شوى دي (۲).
عبدالعزيز ابن صهيب: دا حضرت عبدالعزیز بن صهیب بنانى بصرى رحمة دي دده مختصر تذكره كتاب الايمان باب حب الرسول من الايمان كنيي تير شوى دي (۳). دي د حضرت انس بن مالك، شهر بن حوشب، عبدالواحد البسانى، كنانه بن نعيم العدوى، محمد بن زياد، ابوصفيه صاحب ابى رزین، ابو غالب صاحب امامد او ابونصره العبدي رحمهم الله نه روايت كوي (۴).

(۱) فتح الباری: ۶۲۷/۱ عمدة القاری: ۱۴۱/۴ ارشاد الساری: ۳۷/۲.

(۲) رواه البخاری فی کتاب اللباس باب ما طوى من التصاویر رقم الحديث: ۵۹۵۵-۵۹۵۴ وأخرجه النسائی بألفاظ منها: یا عائشة أخرى هذا فإني إذا رأيتك ذكرت الدنيا. ومنها: فهتكه بيده. وقال: إن أشد الناس عذماً يوم القيامة الذين يشبهون بخلق الله. فی كتاب الزينة التصاویر رقم الحديث: ۵۳۵۴ - ۵۳۵۷ جامع الأصول كتاب الزينة الباب السابع فی الصور والنقوش والستور رقم الحديث: ۲۹۶۵. ۸۱۰/۴.

(۳) كشف الباری: ۳۵۶/۳.

(۴) كشف الباری: ۳۵۸/۳.

(۵) كشف الباری: ۱۲/۲.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۴۷/۱۸ الجرح والتعديل: ۴۵۲/۵.

أوددوى نه دروايت گونكويولونى شميردى. په كوم كنبى چه عبدالوارث بن سعيد، ابراهيم بن طحان، حارث بن عبيد ابوقداه الايادى، حسن بن ابى جعفر، حماد بن زيد، حماد بن واقد، حماد بن سعيد التبراء، حماد بن واقد، حماد بن سعيد البراء، حماد بن سلمه، حماد بن يحيى، زكريا بن عماره الانتصارى، سعيد بن زيد اخو حماد بن زيد، حكم بن عتبه، سعيد بن عبدالعزيز رحمهم الله شامل دى. (١)

امام احمد بن حنبل رحمته الله ددوى باره كنبى فرمانى ثقة (٢)، دهغوى خوئى دهغوى نه تپوس او كپو چه عبدالعزیز رحمته الله او يحيى بن اسحاق كنبى تاسو ته كوم زيات محبوب دى؟ نو ابن حنبل رحمته الله جواب وركړو چه عبدالعزیز د يحيى نه زيات ثقة دى. (٣) عبدالله بن احمد بن حنبل رحمته الله فرمانى چه زما پلار احمد بن حنبل رحمته الله فرمانى چه معمر عبدالعزیز بن صهيب باره كنبى په خطاباندي دي. دمعمربيان دى چه عبدالعزیز د حضرت انس رضي الله عنه آزاد كړې شوې غلام دى. حالانكه هغه خود بنانه آزاد كړې شوې غلام وو (نه چه د حضرت انس رضي الله عنه) (٤) ابن معين رحمته الله ددوى باره كنبى فرمانى ثقة (٥) ابن سعد رحمته الله ددوى باره كنبى فرمانى ثقة. (٦) امام نسائى رحمته الله او عجلي رحمته الله ددوى باره كنبى فرمانى ثقة (٧)

انس. دامشهور صحابى حضرت انس بن مالك بن نصر بن ضمضم خزرجى انصارى رضي الله عنه دى. ددوى حالات كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه كنبى تيرشوى دى. (٨)

شرح حديث

قوله: كان قرام لعائشة: حضرت عائشه رضي الله عنها سره يوه پرده وه. قرام دقاف كسره سره دى. ددوى جمع قرام راخى. دى نه مراد دمختلف رنگونو پيره وړينه كپره ده دكوم نه چه پرده جوړولې شى يوبل قول دادى چه قرام نرنى منقش وړينې پردي ته وائى. (١) حضرت عائشه رضي الله عنها به دا پرده دكور په يوگوت كنبى زورپنده ساتله دى دپاره چه ددى شاته پت ساتونكى خيزونه پت اوساتلې شى

قوله: أميطي عن أقرامك هذا: (ونى فرمانيل اې عائشه، زمونږ دمخې نه دا پرده لرې كړه أميطي معنى لرې كړه اخوا كړه) (٢)

(١) تهذيب الكمال: ١٤٨/١٨ تهذيب التهذيب: ٣٤١/٦.

(٢) الجرح والتعديل: ٥/٤٥٣ تهذيب الكمال: ١٨/١٤٨.

(٣) الجرح والتعديل: ٥/٤٥٣ تهذيب الكمال: ١٨/١٤٨.

(٤) النقات لابن حبان: ١٢٣/٥ تهذيب الكمال: ١٨/١٤٩.

(٥) تهذيب الكمال: ١٤٩/١٨.

(٦) الطبقات الكبرى لابن سعد: ٢٤٥/٧.

(٧) تهذيب التهذيب: ٣٤٢/٦.

(٨) كشف الباري: ٢/٤.

(٩) معجم الصحاح ص: ٨٥٥ النهاية فى غريب الحديث والأثر: ٤٤٤/٢ معجم تهذيب اللغة: ٤/٣٣٢٧ شرح الكرماني:

٤/٣٧ التوضيح لابن ملقن: ٥/٣٥٠ عمدة القارى: ١٤٢/٤.

(١٠) التوضيح لابن ملقن: ٥/٣٥٠ عمدة القارى: ١٤٢/٤.

قوله: «لاتزال تصاویر تعرض فی صلاتی» په دې کپړه باندې نقش تصاویر مسلسل زما په مانځه کښې مخې ته راتلوسره ما د مونځ نه غافل کوی. په دې جمله کښې تصاویره اضافت الی الضمیر سره دې. بعض نسخ وکښې دا لفظ اضافت نه بغير صرف تصاویر دې. روفی صورت کښې ضمیر کپړې یعنی قرام طرف ته راگرځی. (۱)

د علامه عثمانی رحمته الله علیه قول: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه فرمائی د انبیاء علیهم السلام په مونځ کښې د اولیاء مغلوب الحال په شان هغه شان استغراق نه وی چه بالکل د بل هیڅ څیز احساس باقی پاتې نه شی ځکه چه دا څه لونی کمال نه دې بلکه د انبیاء علیهم السلام د مونځ احساس باقی پاتې کیدو سره په پوره جمعیت خاطر او استغراق باطن سره وی. هغوی د فناء اوبقاء مقامات په یووخت جمع ساتی. (۲)

د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت: د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه رائي: ترجمه الباب وو چه یوسړې په داسې کپړو کښې مونځ او کړې په کوم چه تصویرونه جوړ شوي وی نو د هغه مونځ به قاسد شی که نه؟ خو په حدیث مبارک کښې داسې هیڅ ذکر نه دی په حدیث شریف کښې خودادی چه د مونځ گزار مخې ته داسې د تصویرونو والا کپړې زورندوی نوڅه حکم دې؟

په دې باره کښې علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چه د حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې طریقه دې چه د مانځه نه خارج نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د داسې پردو د زورندولونه منع فرمائیلې په کوم چه تصویرونه وو نو د دغه کپړو په اغوستلو سره مونځ کول خو به په درجه اولی منع وی. دې نه علاوه نور لیکي که چرې دلته اعتراض پیداشی چه په ترجمه الباب کښې خو د دوو څیزونو ذکر دې یو د صلیب د تصویر د کپړو او دویم مطلقا د تصویرونو والا د کپړو خو په حدیث شریف کښې صرف د یوڅیز ذکر دې یعنی مطلقا د تصویرونو والا د کپړو نو مطابقت مکمل نه شو.

نوددې جواب دا ورکړې شو چه هغه کپړه په کومه کښې چه د صلیبونو تصویرونه لکیدلې وی دغه کپړه به مطلقا د تصویرونو والا کپړې سره لاحق کولې شی. ځکه چه په دواړو تصویرونو کښې دا د اشتراکی خبره ده چه په دې کښې الله عز وجله پریخودو سره د هغوی د عبادت کولو اړخ موجود دې. (۳)

د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه رائي: حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په دې باره کښې درې جوابونه ورکړي دي. دوه خو هم هغه کوم چه علامه عینی رحمته الله علیه ورکړی دی او دریم جواب نی دا ورکړې چه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د هغه پردې د ختمولو حکم ورکړو نو دا د داسې کپړې د مطلقا استعمال ممانعت ته مستلزم دې.

حافظ صاحب رحمته الله علیه فرمائی بیا ماته دا خبره معلومه شوه چه امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه الباب کښې کوم «ثوب مصلی» ونیلې دې په دې سره اشاره ده د هغوی خبرې دې طرف ته کوم چه د دې حدیث په بعض طرق کښې موجود ده. او هغه حدیث کتاب اللباس کښې موجود دې په هغې کښې دی «لم یکن

(۱) التوضیح لابن ملقن: ۳۵۰/۵ عمدة القاری: ۱۴۲/۴ تحفة الباری: ۲۹۶/۱.

(۲) فضل الباری: ۵۵/۳.

(۳) عمدة القاری: ۱۴۲/۴.

رسول الله صلى الله عليه وسلم يترك في بيته شيئاً في تصليب [الانقضه]»^(١)، او هم په دې روایت کښې د اسماعيلي په نسخه کښې دا الفاظ هم ذکر دي (ستر او ثوباً) چنانچه مطابقت پوره شان سره ثابت شو. ^(٢)
 د حضرت شيخ الحدیث رحمته الله علیه رائي: حضرت شيخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائي دلته دا اشکال پیدا کيږي چه په ترجمه الباب کښې دوه جزونه ذکر کړي شوي دي يو د تصويرونو متعلق او بل د مصلب کيږي متعلق. اول جز خو د روایت نه ثابتيږي مگر دويم جز (ثوب مصلب) د روایت نه نه ثابتيږي.
 د شرح رائي داده چه امام بخاري رحمته الله علیه په ډيرو ځايونو کښې ترجمه په قياس سره ثابتوي. دلته نې هم په قياس سره داسې ثابته کړه چه کله د تصويرونو والا په کيږو کښې مونځ کيږي نو په مصلب کښې به په طريقه اولي کيږي. مگر زما په نيز په قياس سره ترجمه ثابتولو ضرورت نشته ځکه چه پخپله هم دغه روایت په دويم جلد کښې صفحه ٨٨٨ «كتاب اللباس باب ما وطئ من التصاوير، رقم الحديث: ٥٩٥٤» کښې راځي. په هغې کښې د صليب لفظ موجود دي نو امام بخاري رحمته الله علیه دلته د دغه راتلونکي روایت نه استدلال کړي دي. ^(٣)

د تصويرونو والا په کپړه کښې د مونځ کولو حکم: د مذکوره باب په ترجمه کښې دي «ان صلى في ثوب مصلب أو تصاوير هل تفسد صلاته؟» د دې ترجمه الباب لاندې مذکوره حديث نه امام بخاري رحمته الله علیه دا ثابت کړل چه مونځ نې کيږي ځکه چه حضور پاك خونه مونځ مات کړو او نه نې روستو واپس راگرځولو. ليکن چونکه په نورو احاديثو کښې د تصوير ممانعت راغلې دي په دې وجه به مونځ مکروه وي حنفيه شافعيه مالکيه او په يوروايت کښې د خنابله هم دغه مذهب دي او د خنابله د بل روایت مطابق مونځ به نه کيږي. او د مالکيه په نيز کښې په وخت کښې دننه معلومه شي نو واپس به مونځ راگرځولي شي گني سره دکراهت به نې مونځ اوشي. د مونځ وخت وتلو نه پس راگرځول نشته دي. ^(٤)
 د دې تفصيل اجمال دادي چه په ثوب مصلب کښې مونځ کول مکروه تحريمي دي، مونځ به بهر حال اوشي ځکه چه د مونځ د کيدو دپاره ستر عورة شرط دي. او په ثوب مصلب سره هم سترعورت حاصليږي. ليکن د صليب شکل چونکه د نصاری شعار دي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم په دې باره کښې معمول پاتې دي چه حضور پاك ته چرته د دې شکل ښکاره شوې دي هغه نې وران کړي دي يا که چرته ماتيدونکې خيز وو نوهغه به نې ماتولو. په دې صورت کښې په ثوب مصلب کښې د مونځ ادا کول دکراهت نه خالي نه دي.

دويمه مسئله ثوب تصاوير يا مکان تصاوير کښې د مونځ ادا کولو ده. نو په دې باره کښې تفصيل دادي چه که چرته تصوير د خپو لاندې دي بياخو په دې کښې څه بدینت نشته ځکه چه د دې تصويرونو

(١) صحيح البخاري كتاب اللباس باب ما وطئ من التصاوير رقم الحديث: ٥٩٥٤

(٢) فتح الباری: ٦٢٨/١

(٣) الكنز المتواری: ٤٩/٤ تقرير بخاري شريف: ١٣١/٢-١٣٠.

(٤) الفتاوى الهندية كتاب الصلاة الباب السابع فيما يفسد الصلاة وما يكره فيها، الفصل الثاني فيما يكره في الصلاة وما لا يكره: ١٠٧/١ بذل المجهود كتاب اللباس باب في الصور رقم الحديث: ٤١٥٢، ١٧٨/١٢-١٧٧ الاستذكار كتاب الاستئذان باب ما جاء في الصور والتماثيل رقم الحديث: ٤٠٦٩٨، ١٧٧/٢٧ المغنى لابن قدامة كتاب الصلاة باب ما يبطل الصلاة: ٣٩٣/٢-٣٩٢ الإنصاف للمروردي كتاب الصلاة باب شرائط الصلاة: ٤٨٦/١ الروض الندي شرح كافي المبتدي كتاب الصلاة ما يكره في الصلاة: ٨١/١ المجموع شرح المهذب كتاب الصلاة باب ستر العورة: ١٨٤/٣

اهانت او سپکاوي کيږي اود تصويرونو داستعمال دا صورت جائز صورت دې. اوکه چرې تصوير د سر د پاسه دې او زورند شوې دې نوداسې خاني کښې مونځ کول مکروه دی ځکه چه په دې صورت کښې د تصوير تعظيم دې اودا د بتان د عبادت په شان دی کوم چه جائزه دې. که تصويرونه مخې ته وی نو په دې صورت کښې هم کراحت دې. که چرې ښی یا گس طرف ته وی نو په دې کښې هم عرض (يعنی د مونځ گذار په مينځ کښې خلل کيدلو) یو صورت موجود دې په دې وجه په دې صورت کښې هم کراحت سره به مونځ کيږي. لیکن دا کراحت (په نسبت دهغه کراحت کوم چه د تصوير مخې ته کيدو کښې وو نه) دکمې درجې دې او که چرې تصويرونه شاته وی نو په دې کښې هم کراحت دې لیکن ښی او گس طرف ته کيدو والا صورت نه کم بل که چرې هغه کيږي کومې چه استعمالولې شی په هغې کښې تصويرونه دی نوهغه د دوو احوالونه خالی نه دی یا خو هغه تصويرونه د ژوندو دی یا د غیرجاندار دی. که چرې د ژوندو دی نوهغه دکراحت سبب دې ددې د وجې نه به مونځ مکروه وی او که چرته دغه تصويرونه د غیرجاندار دی نوهغه هم د دوو حالو نه خالی نه دی یا خو به زړه په هغې کښې مشغول وی یا به مشغول نه وی. که چرې مشغول کيږي نوبیا ددې استعمال کښې کراحت دې او که چرې مشغول نه وی نوبیا کراحت به نه وی هغه مکان چرته چه تصوير موجود دې په هغې کښې هم ددغه ژوندو او جاندارو الفرق دې اول چه کوم تفصیل بیان شو هغه د ژوند تصويرونو وو اود غیر جاندار تصويرونه که چرته پدغه مکان کښې وی نوهلته دزړه د مشغولتیا په صورت کښې به دکراحت حکم وی او په غیر مشغولتیا کښې به دکراحت حکم نه وی. دې سره سره دا خبره هم په ذهن کښې اوساتنی که د ژوندی تصوير ډیر وړوکې وی واضح نه ښکاري نو په هغې کښې کراحت نشته دې (۱)

حضرت مولانا انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی معلومه شوه چه د شریعت منشا د تصويرونو اومجسمو په بې توقیرنی کښې ده اودا دعزت او محبت د مقام نه راغورزول دی. لهدا هر هغه صورت په کوم سره چه ددې تعظیم کيږي ممنوع دې او کوم سره چه سپکاوي کيږي هغه مطلوب باقی مجسمې یا تصويرونه جوړول یا فوتوان اخستل ناجائز او حرام دی ځکه چه په دې کښې د حق تعالی د تخلیق د صفت مشابهت نه علاوه د غیر الله دعبادت اود ډيرو مفسدو بدو او بد اخلاقو کومه دروازه کولایږي دهغې نه یومنصف عاقل انکار نه شی کولې. (۲)

هم ددې حدیث په دویم طرق کښې دی چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا هغه پرده اوشلوله اودوه تکیه گانې جوړې کړې وې حضور پاک به په هغې باندي کیناستو هم او ډډه به نی هم لگوله. (۳) هم ددې نه ددغه تصويرونو داستعمال د اهانته والامواضع کښې جائز کيدل معلومیږي

د تصويرونو شرعی حکم: د تصويرونو احکامات تفصیلاً که په نوې طریقو سره وی او که په پخوانو طریقو سره په کتاب اللباس کښې به متعلق خانی کښې راخی

(۱) فتح القدير كتاب الصلاة فصل في المكروهات: ۱/۲۸۸-۲۷۰ رد المحتار مع الدر المختار كتاب الصلاة مطلب إذا تردد الحكم بين السنة والبدعة كان ترك السنة أولى: ۲/۱۸۸-۱۶۰ تبیین الحقائق كتاب الصلاة باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها: ۱/۱۱۵-۱۱۴ حاشية الطحطاوي على المراقي الفلاح كتاب الصلاة فصل في المكروهات. ۳۶۲/۱

(۲) أنوار الباری: ۱۱۱/۱۳۶.

(۳) صحيح البخاری كتاب اللباس باب ما وطئ من التصاوير رقم الحديث: ۵۹۵۴.

٥- باب: مَنْ صَلَّى فِي فُرُوجٍ حَرِيرٍ لَمْ نَزَعَهُ.

دا باب دې دهغه سړي باره کښې چه د ريښمونه جوړشوي کوټ کښې مونځ او کړي بيا هغه مکروه گنرلوسره کوز کړي.

دا ترجمه الباب د نبی کریم ﷺ دهغه فعل حکایت یا ترجمانی ده کوم چه په حدیث باب کښې راځي. د فُروج معنی: دا لفظ د فاء فتحه او راء مشدده ضمه سره مستعمل دې. د دې معنی ده هغه د قمیص په شان کوټ یا جبهه چه د شا طرف نه کولاو شوي وی. دا چاودې ملا سره وی د دې لستونړی تنگ وی. دا لباس په سفر کښې او د جنگ په وخت د ډیرې آسانی سبب وی. علامه قرطبي رحمته الله علیه لیکلی دی چه دا لفظ د فاء فتحه او ضمه دواړه شان ضبط کړې شوي دي. لیکن ضمه سره معروف دې او راء په هرحال کښې مضموم او مشدده وی. کله کله تخفیف سره هم استعمالیږي. ابو العلاء المعری رحمته الله علیه فرماني چه دا لفظ د فاء ضمه سره اوراء تخفیف سره دې د خروج په وزن باندې. لیکن د لغت امهات الکتب کښې د اللفظ د فاء فتحه او راء مشدده ضمه سره ذکر دې.

الحديث الأول

[٣٨٨]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: أَهْدَيْتَنِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرُوجُ حَرِيرٍ، فَلَبِيسُهُ، فَصَلَّى فِيهِ، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَتَزَعَهُ نَزْعًا شَدِيدًا كَالْكَارِهِ لَهُ، وَقَالَ: «لَا يَنْبَغِي هَذَا لِلْمُتَّقِينَ» (١)

ترجمه: حضرت عقبه بن عامر رحمته الله علیه فرماني چه نبی کریم ﷺ ته یو ريښمن کوټ په هديه کښې ورکړي شو. حضور پاک هغه واغوستو او مونځ نی اداکړو. بيا د مانځه نه فارغیدو سره زر هغه ريښمن کوټ داسې اوويستلو لکه چه حضور پاک داسخت ناخوبنه کونکې وی. بیانی او فرمائیل دالباس د پرهیز گارانو دپاره مناسب نه دي.

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابو محمد بن يوسف تيسی کلاعی دمشقی رحمته الله علیه دې. د دوی تعارف کشف الباری کتاب بدء الوحي دویم حدیث او کتاب العلم باب له علم الشاهد الغائب کښې تیر شوي دي. (٢)

(١) أخرجه البخاری فی کتاب اللباس باب القباء وفروج حریر وهو القباء رقم الحديث: ٥٨٠٠ ومسلم فی صحيحه فی کتاب اللباس باب تحريم لبس الحرير وغير ذلك للرجال رقم الحديث: ٥٤٢٧ والنسائي فی سننه فی کتاب الصلاة فی الحرير رقم الحديث: ٧٧١ وجامع الأصول حرف الصاد الكتاب الأول فی الصلاة، الفصل السادس فی شرائط الصلاة ولوازمها، الفرع الثالث فی ستر العورة النوع الرابع فيما كره من اللباس رقم الحديث: ٣٦٥١، ٤٦٣/٥ وحرف اللام الكتاب الأول فی اللباس الفصل الرابع فی الحرير النوع الأول فی تحريمه، رقم الحديث: ٨٣٣٦، ٦٨٤/١.

(٢) كشف الباری کتاب بدء الوحي: ٣٨٩/١ و کتاب العلم: ١١٣/٤.

اللیث: دامشهور امام لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهی مصری رحمته دی. ددوی حالات کتاب بده الوحی ددریم حدیث په ذیل کښې تیر شوی دی. (۱)
 علامه کرمانی رحمته ددوی باره کښې لیکلی دی چه خلیفه منصور عباسی دوی ته ولایت د مصر وړاندې کړو خو هغوی قبول نه کړو. (۲) په دې باندې رد کولو سره علامه عینی رحمته فرماني دا خبره ټیټک نه ده بلکه هغوی د څه مودې پورې په دې عهدو باندې پاتې وو (۳) اودې د امام اعظم ابوحنیفه رحمته د متبعینونه وو. (۴)

یزید: دا ابوزجاء یزید بن ابی حبیب سوید رحمته دی. ددوی حالات کتاب الإیمان باب إطاء الطعام من الإسلام کښې تیر شوی دی. (۵)

ابی الخیر: دا مرثد بن عبدالله مزنی مصری رحمته دی. ددوی تذکره هم کتاب الإیمان باب إطاء الطعام من الإسلام کښې تیره شوی دی. (۶)

عقبه بن عامر: دا حضرت عقبه بن عامر بن عباس بن عمرو بن عدی بن عمرو انجینی رحمته دی. (۷) ددوی کنیت باره کښې ډیر زیات اقوال دی اب، حماد، ابوسعاد، ابو عامر، ابو عمرو، ابو عبس، ابواسد او ابوالاسود. (۸) دا صحابی رسول دی (۹) د اصحاب صغه نه وو (۱۰) دې د نبی کریم رحمته او حضرت عمر بن الخطاب رحمته نه روایت کوی. (۱۱)

اود ددوی نه روایت کونکو یولونی جماعت دې په هغې کښې د مشهورو ذکر داته کونې شی ابوانخیر مرثد بن عبدالله الیزنی، مسلم بن خالد، معاذ بن عبدالله بن خیبب الجینی، عمر بن سفیان بن عبدالله، ربیع بن خراش، سعید المقبری، عبدالله بن عباس، عکرمه مولى ابن عباس، قیس بن اسی حازم، ابوقبیل المعافری او ابوالهیثم العتواری وغیره رحیم الله شامل دی (۱۲)
 ددوی دصفتو باره کښې په کتب الرجال کښې ذکر دی. «کان عالماً، مقرئاً، فصيحاً، فقيهاً فريضاً، شاعراً، کبیر الشأن» (۱۳) هغوی به قرآن پاک په ډیر خوږ آواز سره لوستلو یوخل حضرت عمر رحمته هغوی ته اوونیل ماته قرآن پاک واژرود، دهغوی قرآن نی چه واژریدو نو حضرت عمر رحمته دهغوی قراعت اوریدو سره په

(۱) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۲) شرح الکرماني: ۳۸/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۴۴/۴.

(۴) وفيات الأعيان: ۱۲۷/۴ مقدمه نصب الراية: ۴۰/۱ مقدمه انوار النبای: ۲۱۲/۱.

(۵) کشف الباری: ۶۹۴/۱.

(۶) کشف الباری: ۶۹۴/۱.

(۷) تهذيب الكمال: ۲۰۲/۲۰ سير أعلام النبلاء: ۴۶۷/۲.

(۸) الجرح والتعديل: ۴۰۱/۶ الكاشف: ۲۶۶/۲.

(۹) تهذيب الكمال: ۲۰۳/۲۰ سير أعلام النبلاء: ۴۶۷/۲.

(۱۰) الجرح والتعديل: ۴۰۱/۶ سير أعلام النبلاء: ۴۶۸/۲.

(۱۱) تهذيب الكمال: ۲۰۳/۲۰ تهذيب التهذيب: ۲۴۲/۷.

(۱۲) تهذيب الكمال: ۲۰۳-۲۰۲/۲۰ تهذيب التهذيب: ۲۴۲/۷.

(۱۳) سير أعلام النبلاء: ۴۶۷/۲ تهذيب التهذيب: ۲۴۳/۷.

ژړا شو (۱) هغوی کاتب هم وو. کومو صحابه کرامو چه د قرآن کتابت کړې وو په هغوی کښې یو دې هم وو. ددوی د لاس لیکلې شوې قرآن پاک نن هم په مصر کښې محفوظ دې. دهغه قرآن ترتیب جمع ددې ترتیب مطابق نه دې کوم چه مصحف عثمانی کښې دې (۲)

هغوی پخپله فرمائی چه کله ماته (مدینه کښې) د حضور پاک د تشریف راوړلو خبر ملاؤ شو هغه وخت ما د چیلو یوه رمه څروله. ما هغه پرېخودې او د حضور پاک په خدمت کښې حاضر شوم او عرض مې او کړو یا رسول الله! زه تاسو له بیعت په غرض سره حاضر شوي يم رسول الله ﷺ او فرمائیل چه د بیعت عربیه اراده دې ده که د بیعت هجرة؟ بیا ما بیعت او کړو او حضور پاک سره حصار شوم حضور پاک یوه ورځ مونږ (اصحاب صفه) نه تپوس او کړو تاسو کښې (قبیله) معدنه څوک دی؟ هغه دې او درېږې څه کسان او دریدل زه هم هغوی سره او دریدم. حضور پاک او فرمائیل کینه زه کیناستم بیا حضور پاک دغه شان دوه یا درې ځل معلومات او کړل اخر ما تپوس او کړو چه یا رسول الله ﷺ ولي مونږ دمعد نه نه یو؟ حضور پاک جواب ورکړو نه. ما تپوس او کړو بیا مونږ څوک یو؟ حضور پاک جواب او کړو چه تاسو د قبیله فضاغه بن مالک بن حمیر نه یسې (۳)

هغوی به توره وسمه استعمالوله او فرمائیل به نې:

تغیراًعلاها وتأبى أصولها

مراد دا جوړېږي چه مونږ خوددې وینستو پورته حصه رنگ کوو خوددې وینستو جرړې (د بدلیدونه) انکار کوی یعنی ډیر زر نوې راؤځی او سپینوالی ښکاره کوی (۴)

دوی دريو کالوپورې دمصر والی هم پاتې دې. بیا دهغوی په ځانی مسلمه بن مخلد والی مصر جوړ کړې شو. هغه وخت دوی د اسکندریه طرف ته د جهاد په سفر کښې وو. هلته هغوی ته ددوی دمغزول کیدو خبر اورسیدو نو ونی فرمائیل سبحان الله! مسافرت هم او مغزولی هم یو ځانی جمع شو (۵) د علامه واقدی رحمته الله علیه بیان دې چه هغوی د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه طرف نه په جنگ صفین کښې هم شریک شوې وو (۶)

ددوی نه روایت کړې شوی احادیث ډیر زیات دې. د حضرت عبادة بن نسی نه مروی دې چه د عبد الملك بن مروان په خلافت کښې، ما یوسری سره یوه گنډه اولیدله او هغه سړی ددوی په وړاندې احادیث بیانول. ما تپوس او کړو دا محدث څوک دې؟ نو خلقو او وئیل دا عقبه بن عامر رضی الله عنه دې (۷)

ددوی یو کور دمشق کښې دباب توما یو طرف ته وو. دهغوی وفات د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور خلافت کښې شوې (۸) دا ۵۸ هجری کال وو (۹)

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۴۶۸/۲.

(۲) تهذیب التهذیب: ۲۴۳/۷ تذکره الحفاظ: ۴۳/۱.

(۳) الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۴/۴.

(۴) تذکره الحفاظ للذهبی: ۴۳/۱ الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۴/۴ تهذیب التهذیب: ۲۴۳/۷.

(۵) تاریخ الکبیر للبخاری: ۴۳۰/۶ سیر اعلام النبلاء: ۲/۴۶۸ تهذیب التهذیب: ۲۴۳/۷.

(۶) تهذیب الکمال: ۲۰۵/۲ الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۴/۴.

(۷) تذکره الحفاظ للذهبی: ۴۳/۱ تهذیب التهذیب: ۲۴۳/۷.

(۸) الطبقات الکبری لابن سعد: ۳۴۴/۴ سیر اعلام النبلاء: ۴۶۹/۲.

(۹) الکائف: ۲۶۶/۲ تهذیب الکمال: ۲۰۵/۲ تهذیب التهذیب: ۲۴۳/۷.

شرح حدیث

قوله: **أهدى إلى النبي صلى الله عليه وسلم فزوج حبيباً** رسول الله ﷺ ته د رینمو یوکوت هدیہ کرې شو. داد چا د طرف نه ورکړې شوې وو؟ په دې باره کښې د نورو روایاتو نه معلومیږي چه هغه د دومة الجندل بادشاه اکیدر بن عبدالمک هدیة ورکړې وو. (۱) دا عیسائی بادشاه وو. علامه انور شاه کشمیری رحمته الله علیه د دومة الجندل تاریخې واقعات اجمالاً نقل کړي دی چه دلته بیانولې شی: په ربیع الاول ۵ هجری کښې د غزوه دومة الجندل واقعه پېښه شوه یعنی حضور پاک ته خیر اورسیدو چه هلته دکافرانو گنډه ددې د پارده راجمع کیري چه په مدینه طیبه باندي حمله اوکړي. په دې وجه حضور پاک د زرو صحابه کرامو رضی الله عنهم سره هغه طرف ته روان شو. په لاره کښې معلومه شوه چه داسې اهم څه اجتماع نشته دې. د بعض نقول نه معلومیږي چه هغه ټول د حضور پاک د راتلو خبر اوریدو سره خواره شول. پدې وجه حضور پاک واپس شو. دې نه پس د سریه دومة الجندل واقعه اوشوه. په کوم کښې چه عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه شعبان ۶ هجری کښې هلته تشریف یووړ او د هغه خانی عیسایانوته ئی درې ورځې وعظ اوتبلیغ اوکړوپه کوم سره چه دهغه خانی سردار مسلمان شوې وو دریمه واقعه سریه دومة الجندل په ۹ هجری کښې پېښه شوه په کوم کښې چه حضور پاک د غزوه تبوک په موقع حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه هلته لیکلې وو. هغوی دهغه خانی حاکم اکیدر قیدولوسره د حضور پاک په خدمت کښې مدینه طیبه ته لیکلې وو. حضور پاک دهغوی خان اوبخښلو اود جزیه اداکولوپه وعده باندي ئی دهغه علاقه هم هغه ته حواله کړې وه. څلورمه واقعه د خلافت صدیقی په ۱۳ هجری کښې پېښه شوه چه حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه د دومة الجندل قلعه فتح کولوسره دهغې دواړه سرداران اکیدر او جودی بن ربیعته قتل کړل. (۲) دومة الجندل د یوې قلعه نوم دې. دا لفظ د دال په ضمه او فتحه دواړه شان نقل دې. د ابن درید وینا ده چه دا هم ضمه سره لوستل جائز دی، فتحه سره نه. محدثین حضرات دا فتحه سره لولی هغوی په دې باره کښې په خطا باندي دی. لیکن داسې صحیح نه دی. جوهری رحمته الله علیه لیکلې دی چه دواړه مشهور لغتونه دی. اهل لغت دا ضمه سره لولی اومحدثین کرام فتحه سره دواړه صحیح دی. (۳) دومة الجندل یوه قلعه وه چه د شام او عراق په سرحد باندي وه. د دمشق نه ۷ مرحلې (۱۱۲ میل) اودمدینه طیبه نه ۱۲ مرحلې (۲۰۸ میل) باندي، په نقشه کښې د تبوک فاصله هم دمدینې طیبې نه ۱۲ مرحلې معلومیږي چرته چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم رجب ۹ هجری کښې تشریف اورلې وو. (۴) اکیدر بن عبدالمک الکندی همزه ضمه او کاف فتحه سره متعمل دې. خطیب بغدادی رحمته الله علیه خپل کتاب **الاسماء المبهمة فی الأبناء المحکمة** کښې لیکلې دی دا سرې نصرانی وو بیا مسلمان شویا مرتدشو نو هم نصرانیت باندي وفات شو. (۵)

(۱) صحیح البخاری کتاب الهبة باب قبول الهدية من المشركين رقم الحديث: ۲۶۱۶ صحیح مسلم کتاب اللباس والزينة باب تحريم استعمال إناء الذهب والفضة على الرجال رقم الحديث: ۵۳۸۹ مسند أبی یعلی الموصلی مسند علی ابن أبی طالب رقم الحديث: ۴۳۳، ۲۱۵/۱.

(۲) أنوار الباری: ۱۱/۱۳۸ أسد الغابة فی معرفة الصحابة: ۱/۱۳۴ شرح النووی علی صحیح مسلم: ۲۷۵/۱۴.

(۳) معجم الصحاح ص: ۳۶۳ النهاية فی غریب الحديث والأثر: ۵۸۹/۱.

(۴) شرح النووی: ۲۷۵/۱۴ عمدة القاری: ۴/۴/۱۴ أنوار الباری: ۱۱/۱۳۷.

ابونعیم اصبهانئی رحمته اللہ علیہ خپل کتاب معرفة الصحابة کنبی لیکن دی چه اکیدر اسلام قبول کړې وو. (۱) او حضور پاک ته ئی هدیه هم رالیکنې وه. ابن الاثیر رحمته اللہ علیہ خپل کتاب أسد الغابة فی معرفة الصحابة کنبی لیکن دی چه د هغه هدیه پیش کول او صلح کول خو صحیح دی لیکن د هغه اسلام قبول صحیح نه دی. هغه اسلام قبول کړې نه وو او په دې خبره کنبی د اهل سیر نه د چا اختلاف نشته دی کوم سرې چه د هغه د اسلام د قبولو قائل دي هغه په ښکاره او فحش غلطی باندې دي. (۲) دا نصرانی وو د هغه په قلعه چه کله حضور پاک حمله او کړه نو هغه د صلح پیش کش او کړو نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه سره صلح او کړه او هغه ئی په دغه قلعه کنبی باقی پریخودوو... الخ (۳)

قوله: لا ینبغی هذا للمتقین: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد او فرمانيلو چه د رینمود لباس استعمال د پرهیزگاره د پاره مناسب نه دي. یوبل روایت کنبی دی «ان هذا لبس من لباس المتقین» (۴)

د لفظ لا ینبغی معنی: علامه شبیر احمد عثمانی رحمته اللہ علیہ فرماني چه لفظ لا ینبغی نه جواز مه گنرني او د دې دا مطلب مه اخلنی چه رینمنه کپړه جائز خوده البته مناسب نه ده، بعض خانی کنبی حرام او ممتنع باندې هم د عدم ابتغاء اطلاق کولې شی. (یعنی لفظ لا ینبغی استعمالولې شی لکه، قرآن مجید کنبی دی: ﴿وَمَا يُبغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا﴾ (۵))

حالانکه اتحاد ولد د رحمن په حق کنبی محال او ممتنع دي او په یوه درجه کنبی هم جائز نه دي. (۶) لیکن په قرآن پاک کنبی په دې خانی د لا ینبغی لفظ استعمال کړې شو چنانچه په دې خانی کنبی د دې لفظ معنی مناسب نه دی کول په هیخ شان سره صحیح نه ده للمتقین، د متقین نه مراد هغه کسان دی چه د کفر نه بچ کیدونکی دی یعنی مطلقاً مسلمان مراد دی. عام دادی چه هغوی د گناه نه بچ کیدونکی او که نه وی، د رینسم حرمت په متقی او غیر متقی دواړو باندې ثابت دي. (۷)

ایا د ښخود پاره هم رینسم استعمالول جائز نه دي؟ دې خانی کنبی یواعتراض کیري چه په دې مقام متقین د جمع مذکر سالم صیغه استعمال کړې شوي او قاعده داده چه په جمع مذکر سالم کنبی نیعا مؤنث هم داخل وی. دې نه بد نتیجه اوخی چه د رینسم حرمت څنگه د متقین مذکر د پاره ثابت شو دغه شان په حرمت کنبی متقیات مؤنث هم داخل شو. حالانکه د ښخود پاره رینسم استعمالول جائز دی د دې جواب دادې چه دا قاعده کلیه نه ده چه د هر مذکر لاندې مؤنث هم داخل وی لهذا په دې خانی کنبی د حرمت په حکم کنبی اشتراک لازم نه راخی او که چرې او منلې هم شی نو نیلی به شی چه د ښخود پاره د رینسم د استعمال حلت د نورو دلائلو او نصوص نه ثابت دي. (۸)

(۱) کتاب الأسماء المبهمة فی الأنباء المحکمة حدیث اکیدر بن عبدالملک ص: ۲۴

(۲) معرفة الصحابة لأبي نعیم اصبهانئی: ۳۲۵/۱

(۳) أسد الغابة فی معرفة الصحابة: ۱۳۴/۱

(۴) شرح النووی علی صحیح مسلم: ۲۷۵/۱۴ عمدة القاری: ۱۴۴/۴

(۵) المعجم الكبير للطبرانی أبو الخیر مرندبن عبدالله رقم الحدیث: ۷۵۸، ۲۷۵/۱۷

(۶) سورت مریم: ۹۲

(۷) فضل الباری: ۵۶/۳

(۸) فتح الباری: ۲۹/۱ عمدة القاری: ۱۴۴/۴ ارشاد الساری: ۳۸/۲ تحفة الباری: ۲۹۷/۱

(۹) شرح الکرمانئی: ۳۸/۴ عمدة القاری: ۱۴۴/۴ ارشاد الساری: ۳۸/۲ تحفة الباری: ۲۹۷/۱ الکوثر الجاری: ۶۰/۲

نبی کریم ﷺ د رینمو کوټ سره د حرمت نه ولې و اچولو؟ علامه کرمانی رحمته دلته یو سوال او جواب نقل کړې دي. که چرې اعتراض او کړې شی چه رسول الله ﷺ څنگه رینمن کوټ استعمال کړو سره ددې چه رینم د سرو دپاره حرام وو؟ ددې جواب علامه کرمانی رحمته دا ورکړې دي چه حضور پاک کله دغه کوټ استعمال کړو نو تر هغه وخته پورې ددې د حرمت حکم نه وو نازل شوي.

بیا که اعتراض او کړې شی چه ددې په شان معامله ته خو نسخ وائی. په دې حیثیت سره چه حبیب پاک ﷺ اول ددې اغوستل جائز گرځولی دی او بیانی حرام کړی دی نو رومبې حکم په دویم سره منسوخ شو. نو ددې جواب دادې چه دا نسخ نه ده ځکه چه په دې مسئله کښې د رینمو استعمال اصلاً مباح دي او په نسخ کښې ضروری دی چه منسوخ شوي حکم صحیح شرعی وی (او مباح کیدل حکم صحیح شرعی نه وی). او که چرې او منلې شی چه منسوخ شوي حکم شرعی دي نو بیا به هم دي ته نسخ نه شی ونیلې ځکه چه په نسخ کښې خو دا کیږي چه حکم د ټولو مکلفینونه او چتولې شی نه چه د بعض نه او مسئله مباحوث عنها کښې حکم جواز صرف د سرو نه او چت کړې شوي دي نه چه دینځو نه. که چرې داسې وی چه حکم د بعض نه او چت کړې شی او بعض نه او چت نه کړې شی (لکه څنگه چه دلته شوي) نو هغې ته تخصیص وائی نه چه نسخ (۱)

د علامه عینی رحمته په علامه کرمانی رحمته باندې رد: علامه عینی رحمته د علامه کرمانی رحمته په دې خبره باندې فرمائیلی دی چه زه وایم د حضور پاک دغه رینمی لباس اغوستل یو حکم دي او بیا دا کوزول بل حکم دي او څنگه چه دویم حکم حکم شرعی دي دغه شان رومبې حکم هم حکم شرعی دي او دویم حکم اول حکم منسوخ کړو او دویم حکم سرو او بڼځو ته عام دي خو بیا هم د بڼځو دپاره ددې لباس حلت دنورو نصوصو نه دي. خلاصه دا چه دلته هم نسخ موندلې شی تخصیص نه، (۲)

د علامه کورانی رحمته جواب: د علامه عینی رحمته جواب په نور تفصیل سره علامه کورانی رحمته داسې بیان کړې دي. د علامه کرمانی رحمته کلام په ډیرو وجوهاتو سره فاسد دي مثلاً

① په دې ځانی کښې چه کوم سوال قائم کړې شوي چه کله رینم حرام وو نو حضور پاک هغه څنگه واغوستل، هم دانه شی منلې ځکه چه حضور پاک ته ددې د حرمت علم وي نو دا خبره په قطعی توگه سره ثابت ده چه حضور پاک به دا نه اغوستل.

② د علامه کرمانی رحمته جواب پخپلو کښې یو بل سره معارض دي هغه داسې چه یو طرف ته خو علامه صاحب او فرمائیل چه د رینم د استعمال حکم اصلاً مباح دي او بل طرف ته علامه صاحب او فرمائیل چه اول نبی کریم ﷺ ددې استعمال جائز گرځولې او بیانی ددې استعمال حرام گرځولې ددې وضاحت داسې دي چه د علامه صاحب جوز لسه ونیل د الإباحة الأصلية معارض دي او هغه داسې چه جائز گرځولو مطلب دا وی چه اول یو څیز حرام وو بیانی دا جائز او گرځول او بل طرف ته وائی چه دا استعمال مباح اصلی دي نو هم په یو ځانی کښې اباحت او حرمت څنگه جمع شو؟

③ علامه صاحب رحمته فرمائی «فالسخر يكون رفعا للحكم عن المكلفين، وهذا رفع عن البعض، فهو تخصيص» یعنی په نسخ کښې خو حکم د ټولو مکلفینونه او چتولې شی چه د بعض نه او چت شی او د بعض نه او چت نه شی نو دا نسخ نه بلکه تخصیص وی.

(۱) شرح الکرمانی: ۳۸/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۴۴/۴.

په دې باندې علامه کوراني او فرمانييل چه دا خبره دمنلونه ده چه کله دبعض نه حکم اوچت شي نو هغه ته تخصيص وائي نه چه رفع، په دې وجه تخصيص خو نوم دې دمتکلم د ارادې مطابق حکم کښې دبعض کسانو دعدم دخول بيانول، لهذا دلته به رفع وي او هلته به هم نسخ وي نه چه تخصيص (۱)

د شيخ الحدیث رحمته الله علیه رائي: حضرت شيخ الحدیث رحمته الله علیه ددې سوال په جواب کښې فرماني چه علامه عيني رحمته الله علیه ددې دا جواب ورکوي چه د حضورپاک دا فعل (يعنی فروج رينيم اغوستل) دتحریم رينيم نه وړاندې واقع ده. په داسې صورت کښې د حضورپاک دا کالکاره ويستل دقلب طهر صفاني اود راتلونکي حرام کيدونکي څيز نه دنفرت اظهار دې.

اوزما رائي داده چه دا قبل التحريم باندې محمول کولو ضرورت نشته بلکه په دې کښې حضورپاک په دې کښې مونخ د جواز او تعليم دپاره کړې دې. اودائي اوخودل چه مونخ خو به اوشي مگر مکروه به وي اودې سره سره د رينيمو د استعمال گناه به هم وي (۲)

دعلامه نووي رحمته الله علیه رائي: دې ذکرشوي جواب سره علامه نووي رحمته الله علیه يو بل جواب ورکړې دې چه کوم وخت حضورپاک دغه لباس د ناخوښي نه کوز کړو نوهم دهغه وخت نه دنهي او حرمت شروع اوشوه په دې وجه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم يو بل حدیث او فرمانيلو «نهائي عنه جليل» (۳) نو دنهائي لفظ دلالت کوي چه ددې نه دحرمت شروع شوې ده (۴)

دحضرت گنگوهي رحمته الله علیه رائي: رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دا لباس د مونخ نه فارغيدوسره د ناخوښي اظهار کولو سره زر اوويستلو لکه چه د مونخ په حالت کښې وحی نازل شوې وي لکه چه د حضورپاک زر ددې لباس ويستلو نه دلالت کوي (۵)

په رينيمن لباس کښې د مونخ کولو حکم: هم ددې حدیث آخري جمله چه حضورپاک دناخوښي اظهار کولو سره هغه کوټ اوويستلو نه دا مسئله مستنبط کيږي چه رينيمن لباس اغوستو سره به مونخ اوشي اوکه نه؟ نو ددې باره کښې امام اعظم ابوحنيفه رحمته الله علیه امام مالک رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه مذهب دادې چه داسې لباس کښې مونخ کول مکروه تحريمي دي. که چرې چا داسې مونخ اوکړو نو فریضه به ئي د ذمې نه ساقط شي ليکن د گناه سره. البته ددې ائمه کرامو نه امام مالک رحمته الله علیه دا فرماني چه په داسې سړي باندې په وخت کښې دننه د مونخ اعاده کول واجب دي اوکه چرې وخت تير شو نوبيا به دده نه اعاده ساقط شي (۶)

(۱) الكوثر الجاری: ۶۱/۲

(۲) تقرير بخاری شريف: ۳۴۷/۲ الكنز المتواری: ۵۱/۴

(۳) صحيح مسلم كتاب اللباس والزينة، باب تحريم استعمال إناء الذهب والفضة رقم الحدیث: ۵۳۸۹

(۴) شرح النووي علی صحيح مسلم كتاب اللباس والزينة باب تحريم استعمال إناء الذهب والفضة: ۲۷۷/۱۴ فتح

الباري: ۶۲۹/۱

(۵) الكنز المتواری: ۵۱/۴

(۶) حاشية ابن عابدين كتاب الصلاة مطلب في ستر العورة: ۷۵/۲ البحر الرائق كتاب الصلاة باب شروط الصلاة:

۴۷۸/۱ الجواهر النيرة كتاب الصلاة شروط صحة الصلاة: ۵۵/۱ حاشية الدسوقي علی الشرح الكبير كتاب الصلاة

فصل في ستر العورة: ۳۴۹/۱-۳۴۸ المدونة الكبرى كتاب ما جاء في الصلاة في الثوب يصلی فيه وفيه النجاسة:

۱۳۴/۱ التاج والإكيل كتاب الصلاة فصل في ستر العورة: ۵۰۴/۱ العزيز شرح الوحي: كتاب الصلاة باب ستر العورة:

۴۲/۲ روضة الطالبين الباب الخامس في شروط الصلاة: ۳۹۳/۱ المجموع شرح المذهب كتاب الصلاة باب

د شوافع كتاب المذهب كنبی دی دسری دپاره جائز نه دی چه هغه دې ریښمن لباس اغوستو سره مونیخ ادکړی او نه دا جائز دی چه په یوه ریښمی کپړه باندې اودریدو سره مونیخ اوکړی ځکه چه په دغه سړی باندې د مانځه نه بهر د ریښمو استعمال حرام دې نو په مانځه کنبی خو به په درجه اولی حرام وی بیا که دمذکور دواړو صورتونو یو صورت کنبی مونیخ اداکړونو د مونیخ فریضه به نی اداسی ددې دپاره ددې حرمت دمونیخ سره نه دې او نه ممانعت دمانځه طرف ته راگرځی نو دا به دمونیخ د صحت دپاره مانع نه وی او د ښځې دپاره جائز دی چه هغه دې ریښمن لباس اغوستو سره مونیخ اوکړی ځکه چه دښځې دپاره بهر دمانځه نه یا داخل په مانځه ښی د ریښمن لباس استعمال ممنوع نه دې (١) په دې مسئله کنبی دحنابله دوه روایتونه دی: د هغوی په مشهور روایت کنبی دادی چه دداسی سړی مونیخ به صحیح نه وی ابن عقیل دا ذکر کړې دې اود احکم هغه وخت دې کله چه هغه ته د ریښمو د لباس دحرمت حکم وی او که چرې هغه ته علم نه وی نو د هغه مونیخ به دکراهت سره اداسی خلال او صاحب الفنون دا ذکر کړی دی هم دغه د هغوی دویم روایت دې (٢)

د حضرت کنګوهی رضی الله عنه قول په دې مقام باندې حضرت رشید احمد کنګوهی رضی الله عنه فرمائی چه په دې کنبی په دې خبره باندې دلالت دې چه دمانځه جواز دحرمت سره جمع کیدې شی لکه چه د احنافو مذهب دې اود حرام فعل په خطا سره ارتکاب سبب په څه بل جهت نه څه نعمت هم ملاویری کوم چه حرام نه وی لکه چه په دې روایاتو کنبی ددې حرامو لباسونو حرمت دمونیخ د جائز کیدو نه مانع نه جوړیږی (٣)

د روایت ترجمه الباب سره مناسبت ددې روایت ترجمه الباب «باب من صلی فی فوج حریر ثم نزعها» وو په دې ترجمه سره دحدیث مناسبت په مکمل توګه سره ښکاره دې (٤) دهدیث مبارک نه مستنبط امور ددې حدیث شریف نه دا امور مستفاد کیږی: ① په دې حدیث کنبی د سرو دپاره په ریښمو اغوستلو په حرمت باندې واضح دلیل دې ② داهم معلومیږی چه دا حرمت صرف د سرو په حق کنبی دې دښځو په حق کنبی نه دې ③ ددې حدیث نه دغیر مسلم هدیه قبولولو جواز هم معلومیږی ځکه چا چه ریښمن کوټ هدیه کړې وو هغه مسلمان نه وو ④ په ریښمن لباس کنبی د مانځه جواز معلوم شو خو سره ددې چه مکروه دې (٥)

.....

ستر العورة: ١٧٩/٣ الفقه الإسلامي وأدلته كتاب الصلاة الصلاة في الثوب الحرام: ١/٧٤٠ بيل الأوطار باب الصلاة في ثوب الحرير والنصب: ٨٠/٢

١) المجموع شرح المذهب كتاب الصلاة باب ستر العورة: ١٧٩/٣.

٢) المبدع شرح المقنع لابن مفلح الحنبلي كتاب الصلاة باب ستر العورة: ١/٣٢٥-٣٢٤ الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل كتاب الصلاة باب ستر العورة وأحكام اللباس: ١/١٨٩ الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب ابن حنبل كتاب الصلاة باب ستر العورة: ١/٥٧٧ المغني لابن قدامة كتاب الصلاة باب ستر العورة لباس المصلي: ٣٤٢-

٣٤٣/١ شرح ابن بطال: ١/٢ التوضيح لابن ملقن: ٥/٣٥٤-٣٥٣ فتح الباري: ١/٦٢٩

٤) الكنز المتواری: ٤/٥٢

٥) عمدة القاری: ٤/١٤٤

٦) شرح الکرمانی: ٤/٣٨ عمدة القاری: ٤/١٤٦ الشرح المبسر لصحیح البخاری: ١/٤٣١

۲۱- باب: الصلوة فی الثوب الأخر

دا باب دې په سره کپړه کښې دمانځه دحکم په بیان کښې

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه مذکوره ترجمه الباب قائموسره داخودل غواړی چه سړی کپړی اچولوسره دمونځ کولوڅه حکم دې؟ اودهغه دصنیع نه معلومیږی چه دهغه مقصد په دې کپړو کښې دمونځ جائز کیدل خودل دی. (۱)

د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په احنافو باندي رد: ددې ترجمه الباب نه پس حافظ صاحب رحمته الله علیه فتح الباری کښې لیکي: (۲)

دا ترجمه سړی کپړی اغوستو سره دمونځ جائز کیدو طرف ته اشاره کوی په دې مسئله کښې دامام بخاری رحمته الله علیه اوشوافع د احنافو سره اختلاف دې. احناف وانی چه سړی کپړی اغوستلوسره مونځ کول مکروه دی. اویه حدیث الباب کښې احناف تاویل کوی په کومه سره کپړه کښې چه نبی کریم صلی الله علیه و آله مونځ اداکړو هغه مکمل سره نه وه بلکه په هغې کښې سړی کښې وې په کوم کښې چه مونځ اداکول مکروه نه دی.

نور فرمائی چه دا احنافو دلائل کښې د سنن ابی داؤد حدیث دې. په کوم کښې چه دی د نبی کریم صلی الله علیه و آله تیریدل په یوداسې سړی باندي اوشو دکوم په بدن چه دوه سړی کپړی وې. هغه سلام اوکړو لیکن رسول الله صلی الله علیه و آله دهغه دسلام جواب ورنه کړو. نو دا حدیث ضعیف الاسناد دې. (۳)

دعلامه عینی رحمته الله علیه په حافظ صاحب باندي رد: د حافظ صاحب رحمته الله علیه دمذکوره کلام باره کښې علامه عینی رحمته الله علیه لیکلی دی: زه وایم چه حنفیه د جواز خلاف نه دی. که چرې دې اعتراض کونکې صاحب د احنافو مذهب پیژندلو نوده به داسې خبره نه کوله. نور فرمائی چه حافظ صاحب دا هم ونیلی دی د حنفیه په دلائلو کښې حدیث ابی داؤد هم دې چه ضعیف الاسناد دې.

علامه عینی رحمته الله علیه په دې باندي لیکلی دی چه دې معترض صاحب دعصبيت د وجې نه دومره وینا کولوسره خاموشی اختیار کړې ده حالانکه دا بوداؤد دا حدیث امام ترمذی رحمته الله علیه هم خپل کتاب کښې ذکر کولوسره لیکلی دی: «هذا حديث حسن» (۴)

دعلامه عینی رحمته الله علیه ددې قول باره کښې عرض دې چه کیدې شی دغه وخت علامه صاحب سره دفتح الباری نسخه وی او په هغې کښې صرف هم دومره وی څومره چه علامه صاحب ذکر کړی. اچه حافظ صاحب صرف دا بوداؤد والا حدیث ته ضعیف ونیلی او د صاحب ترمذی رحمته الله علیه کلام «هذا حديث حسن» نی ذکر نه کړو، گنی هغه وخت د فتح الباری په متداول نسخو کښې په دې مقام باندي دا عبارت «وان وقع في بعض نسخ الترمذي أنه قال: حديث حسن صحيح، لأن في نسخة كذا» (۵) ددې عبارت د وجې نه دعلامه عینی رحمته الله علیه په حافظ صاحب رحمته الله علیه باندي مذکوره اعتراض نه وارد کیدلو. البته دا هم ممکن ده

(۱) عمدة القاری: ۱/۲۴۱ فتح الباری: ۱/۶۲۹.

(۲) فتح الباری: ۱/۶۲۹.

(۳) سنن أبی داؤد کتاب الصلوة باب ما یستر المصلی رقم الحدیث: ۶۸۸.

(۴) سنن الترمذی ابواب الصلوة باب ما جاء فی إدخال الأصبع فی الأذان عند الأذان رقم الحدیث: ۱۹۷.

(۵) فتح الباری: ۱/۶۲۹.

چه روستو د دې عبارت اضافه کړې شوې وی. (۱)

دسور لباس د استعمال باره کښې د احنافو مذهب دسور لباس د استعمال او په هغې کښې د مونځ کولو باره کښې د احنافو په نیز اووه یا اته اقوال دی. ددغه فقهاؤ د اقوالو دا اختلاف وجه داده چه په دې باره کښې مختلف احادیث دی. د روایاتو د تعارض د فقهاؤ د اقوالو د مختلف کیدو په وجه دی. علامه حصکفی رحمته الله فرماني چه علامه شرنبلالی رحمته الله یوه رساله لیکلې وه په کوم کښې چه اته مختلف اقوال جمع کړې شوې وو. (۲)

علامه شامی رحمته الله فرماني چه ددغه رسالې نوم «تحفة الأکمل والهام المصدولیان جواز لبس الأحم» دی. (۳) صاحب تنویر رحمته الله لیکلی دی چه په زعفرانی رنگ کښې رنگ کړې شوې د سور او زیر رنگ اغوستل مکروه دی. ددې نه علاوه د نورو رنگونو په استعمال کښې څه حرج نشته. بیا ددې په شرح کښې علامه حصکفی رحمته الله لیکلی دی چه مذکوره رنگ د بنخود پاره مکروه نه دی صرف دسور د پاره مکروه دی. او مجتبی قهستانی او ابوالمکارم په شرح النقایه کښې دی چه د سور رنگ کړې په استعمال کښې هیڅ حرج نشته دی. د دې کتابونو په حواله سره معلومیږي چه ددې رنگونو استعمال مکروه تنزیهي دی. لیکن تحفة الملوك کښې په صراحت سره ددې رنگونو د استعمال د حرمت قول موجود دی. (۴) علامه حصکفی رحمته الله فرماني چه زه وایم چه د علامه شرنبلالی رحمته الله یوه رساله ده په کوم کښې چه هغه اته اقوال راجمع کړې دی په هغې کښې یو د مستحب هم دی. (۵)

علامه شامی رحمته الله د علامه شرنبلالی رحمته الله د رسالې نه یو قول نقل کوی چه مونږ د حرمت په صراحت باندې مشتمل دلیل چرته اونه لیدلو اود سور رنگ لباس د استعمال د ممانعت هم دداسې سړی بنخو او (غیر مسلم) عجمیانوسره مشابهت اختیارولو د ممنوع کیدو د وجې نه په پوهه کښې راځي. دا بیا ممانعت به تکبر د وجې نه وی او کله چه علت مرتفع شی اود اغوستلو نه مقصود صرف د الله تعالی د نعمت اظهار وی نوبیا به د دغه رنگونو کراهت هم ختمیږي. اود کراهت تعلق به صرف هغه کپړو سره وی چه په نجس رنگ کښې په رنگ کولو سره سړې شوې وی او مونږ د امام اعظم رحمته الله د جواز قول اود اباحت په قول باندې واضح دلیل هم لیدلې دي او هغه دلیل د قرآن پاک د حکم زینت اختیارولو په اطلاق کړې دي. لهذا ددې د وجې نه حرمت او کراهت نه کیدل بلکه د نبی کریم صلی الله علیه و آله اقتداء کولو سره مستحب کیدل ثابتیږي. ددې قول د نقل کولو نه پس علامه شامی رحمته الله لیکي چه زه وایم چه (علامه شرنبلالی رحمته الله خو استحباب ثابتوی لیکن) په لویو او معتبر کتابونو کښې هم د کراهت قول ذکر دي. مثلاً سراج، المحیط البرهانی، الاختیار، المثقی او ذخیره وغیره او علامه قاسم (قلوبغا رحمته الله هم ددې کراهت په قول باندې فتوی ورکړې ده. ددې نه علاوه امام زاهدی رحمته الله الحاوی کښې ذکر کړی دی چه د سور رنگ په سر باندې استعمال په اجماعی توگه باندې مکروه نه دی (یعنی سره توپنی وغیره). (۶) سابقه بحث د علامه شامی رحمته الله حاشیه ابن عابدین نه نقل کړې شوې دي لیکن علامه صاحب تنقیح

(۱) عمدة القاری: ۱۶۴/۴.

(۲) ردالمختار کتاب الحظر والإباحة باب فی اللبس ص: ۶۴۵ دارالکتب العلمیة.

(۳) ردالمختار کتاب الحظر والإباحة باب فی اللبس: ۵۱۶/۹ دارالکتب العلمیة.

(۴) تحفة الملوك مراتب اللبس، لبس الثوب المعصفر: ص: ۲۹۳.

(۵) الدرالمختار کتاب الحظر والإباحة باب فی لبس ص: ۶۵۴.

(۶) حاشیه ابن عابدین کتاب الحظر والإباحة باب فی اللبس: ۵۱۶/۹.

الفتاویٰ الحامدیه کنبی په دې بحث باندې تفصیلی کلام کولوسره د کراهت تحریمی قول راجح

گرخولوسره د علامه شرنبلالی رحمته الله علیه د عبارت جائزه هم پیش کړې ده. «من شاء فليبرأهم»^(۱)

د علامه کشمیری رحمته الله علیه رائي: د سرو کپرو د استعمال باره کنبی علامه محمد انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني زما په نیز د دې مسئلې تفصیل داسې دې که چېرې رنگ زعفراني وی نو مکروه تحریمی دې د دې دواړو نه علاوه که د تک سور رنگ او شوخ وی نومکروه تنزیهی دې تحریمی نه دې. او که نرنی شان وی نو بیا مکروه تنزیهی هم نه دې او که په سپینه کپره باندې سرې کرنبی وی نوهغه هم بغیرد کراهت نه جائز دې بلکه بعض حضراتو دې ته مستحب هم وئیلې دې. خکه چه نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم دا پخپله اغوستي دې بیا دامسئله دکپړې ده د خرمن نه ده. (د دې په هیخ رنگ کنبی کراهت نشته دې) اودا مسئله د سرو دپاره ده د بنخودپاره ټول رنگونه بلاکراهت جائز دی.^(۲)

د حضرت مولانا بنوری رحمته الله علیه رائي: علامه محمد یوسف صاحب بنوری رحمته الله علیه د سور رنگ د استعمال باره کنبی د احنافو په مسلک باندې خبره کولوسره اولاً د علامه شامی رحمته الله علیه تفصیلی بحث ذکر کړې دې اودې نه پس ئی فرمانيلی: ما د سور لباس د استعمال د ممانعت والا احادیث جمع کړل دهغې شمیر تر شلو پورې اورسیدلو او په هغې کنبی صحیح هم دی حسن هم متصل هم او مرسل هم. په دې کنبی چه کوم حکم دکم نه کم ثابت شو هغه د کراهت تحریمی دې. بیا حضرت بنوری رحمته الله علیه په آخره کنبی د حضرت علامه کشمیری رحمته الله علیه مذکوره قول دکولوسره بحث ختم کړو.^(۳)

د حضرت گنگوهی رحمته الله علیه رائي: په مذکوره مسئله کنبی حضرت اقدس رشید احمد گنگوهی رحمته الله علیه فرماني د سرو او زپرو کپرو داغوستو باره کنبی مذهب دادې چه هغه سور او زپر رنگ کوم چه معصفر او زعفران سرد رنگ کړې شوي وی نوهغه د سرو دپاره مطلقاً ممنوع دې اودې نه علاوه که سور بخن یا زپر رنگې وی نوفتوی د مطلقاً جائز کیدو ده. لیکن تقوی داده چه د دې نه خان اوساتلې شی.^(۴)

د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه رائي: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب کاندهلوی رحمته الله علیه لیکلی چه د سرو کپرو باره کنبی روایات ډیر مختلف دی. دبعض نه جواز او دبعض نه ممانعت معلومیږي. دغه شان شراح اووه اقوال نقل کړي دی او پخپله داحنافو په نیز باوجود د روایاتو د قلت په دې مسئله کنبی اته روایات دی کوم چه ما په الحاشیه الکوکب کنبی لیکلی دی. د دغه ټولونه تحریم استحباب او کراهت هم دې. حضرت اقدس گنگوهی رحمته الله علیه په خپل تقریرات او خپلو فتاوی کنبی کوم قول اختیار کړې دې هغه دادې چه دکومو روایاتونه اغوستل ثابت دی هغه په بیان د جواز باندې محمول دی اودکوم نه چه ممانعت معلومیږي هغه خلاف اولی کیدو باندې محمول دی یعنی فی نفسه اغوستل خو جائز دی مگر خلاف اولی دی.

او زما په نیز اختلاف دروایاتو او اختلاف د مذاهب سبب د رنگ په حقیقت کنبی اختلاف او تشبه

^(۱) العقود الدرية المعروف بتنقيح فتاوى الحامدية مسائل وقواعد شتى من الحظر والإباحة وغير ذلك ومطالبه بحرم

لبس الحرير: ۲/۳۵۶-۳۵۵.

^(۲) العرف الشذی کتاب الطهارة باب ماجاء فی إدخال الأصبع فی الأذان عندالأذان رقم الحدیث: ۱۹۷، ۱/۲۱۲ فیض

الباری: ۲/۲۶ أنوار الباری: ۱۱/۱۳۹.

^(۳) معارف السنن کتاب الطهارة باب ماجاء فی إدخال الأصبع فی الأذان عندالأذان رقم الحدیث: ۱۹۷، ۲/۲۰۴.

^(۴) الکوکب الدری کتاب الطهارة باب ماجاء فی إدخال الأصبع فی الأذان عندالأذان رقم الحدیث: ۱۹۷، ۱/۲۲۴.

بالنساء کیدل معلومیږي. لهذا دکومو روایاتونه چه ممانعت معلومیږي هغه په هغه رنگونو باندې معمول دی په کوم کبني چه د ناپاک خيز د گډون احتمال وي. مثلاً د نن نه خلويست کاله وړاندې دامشهوره وه چه په سور رنگ کبني وينه اچوي لهذا په کوم رنگ کبني چه وينه وي دمنع روایات به په هغې باندې معمول وي. اوبيا روستو معلومه شوه چه په دې کبني وينه نه وي نو دجواز روایات به په دې معمول وي اوبيا چونکه په سور رنگ کبني تشبه بالنساء ده نو چرته چه څنگه تشبه وي هلته به هم هغه شان کراهت وي. مثلاً څوک سور قميص واغوندي په دې کبني کراهت، ځکه چه دا تشبه بالنساء ده. خو که هم دا رنگ څادر له څوک ورکړي بياني څوک سرې په سر کړي نو په دې کبني زياته تشبه بالنساء ده. خود تولای او تورشک د استر دپاره رنگ سور وي نو په دې کبني مضائقه نشته دې اونه په کبني څه کراهت دې. په دې وجه دا خاص رنگ بنخو سره خاص نه دې لهذا تشبه به هم نه وي هم دغه شان که سرې کرني وي نو په دې کبني هم تشبه نشته لهذا داهم جائز دې (۱)

دعلامه عيني رحمته الله عليه رأيي: دحافظ ابن حجر رحمته الله عليه د احنافو طرف ته د کراهت نسبت کول او په هغې باندې دعلامه عيني رحمته الله عليه رد تيرشوي دې. علامه صاحب فرماني چه د احنافو قول د حرمت والا نه دې بلکه احناف ديو بل حديث د وجې نه کراهت (تنزيهه) قائل دي او هغه حديث هغه دې په کوم کبني چه حضور پاک لباس معصفر اغوستونه منع فرمانيلي ده. لهذا د دوو شانو احاديثو د وجې نه د جواز او کراهت دواړو حکم به وي (د دواړو حکمونو د مواقع بيان وړاندې تيرشوي دې) (۲)

الحديث الأول

[۳۱۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قُبَّةِ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَنْتَدِرُونَ ذَلِكَ الْوَضُوءَ، فَمِنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ، ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ عَنزَةً، فَكَرَّزَهَا وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُلَّةِ حَمْرَاءَ، مُشْتَمِرًا [ص: ۵۸] صَلَّى إِلَى الْعَنزَةِ بِالنَّاسِ رُكْعَتَيْنِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالذَّوَابَّ يَمْزُونَ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ الْعَنزَةِ» (۳) [ص: ۵۸]

ترجمه: حضرت ابو جحيفه رحمته الله عليه روایت کوي چه ما رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اوليدلو چه (حضور پاک) د خرمن نه جوړې شوي د سور رنگ خيمه کبني (تشریف فرما) وو او حضرت بلال رضي الله عنه مې اوليدلو چه هغه د حضور پاک د پاره د اودس اوبو سره (ولاړ) وو (يعني اودس نی ورله کولو). او خلق مې اوليدل چه د حضور پاک (په اودس استعمال شوي اوبه) اخستو دپاره د يو بل نه د وړاندې کيدو کوشش نی کولو نو چه کوم سرې به د دغه اوبو په اخستو کبني کامياب شو نو هغه اوبه به نی (د برکت د حاصلولو دپاره په خپل مخ او بدن باندې) مړلې او کوم سرې ته چه به څه نه ملاويدل نو هغه به د خپل ملگری په لاسونو باندې لگيدلي څه (لوندوالي) حاصلولو سره په خپل (مخ يا بدن) باندې مړل.

(۱) تقرير بخاری شريف: ۱۳۲/۲-۱۳۱-الکنز المتوارى: ۵۴/۴-۵۳

(۲) عمدة القاری: ۱۷۴/۴.

(۳) ددې حديث تخريج کتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس کبني تيرشوي دې

بیا ما حضرت بلال رضی اللہ عنہ اولیدلو هغه یوه چوکه دکومې لاتدې چه د اوسپنې یو خوکه لگیدلې وو په زمکه کښې ورڅښه کړه او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم یو د سور رنگ پوشاک (یا خادر) اغوستو سره دخیمې نه بهر تشریف راوړو په داسې حال کښې چه هغه خادر نې راغونډولو. بیا حضور پاک د دغه چوکې طرف ته مخ کولو سره خلقو ته دوه رکعته مونځ اوکړو په دې وخت کښې ما خلق او (مختلف قسم) خناور د هغه چوکې شاته تیریدونکی اولیدل (لیکن حضور پاک یو شان مونځ کولو).

تراجم رجال

محمد بن عرعرة: دامحمد بن عرعرة بن البرند القرشي السامي رضی اللہ عنہ دې. ددوی حالات کتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر لاتدې تیرشوی دی. (۱)

عمر بن ابي زائدة: ددوی دنوم باره کښې عمر بن ابي زانده عمر زکریا بن ابي زانده عمر بن خالد اقوال ملاویږي (۲) پوره نوم عمر زکریا بن ابي زانده خالد بن میمون الهمداني الوداعي الکوفي رضی اللہ عنہ دې (۳) دا عمرو بن عبدالله الوداعي آزاد کړې شوې غلام وو. (۴) ددوی دزور نوم زکریا بن ابي زانده وو. (۵)

ددوی په استاذانو کښې عون بن ابي جحيفة، ابو صخرة جامع بن شداد المحاربي، عامر شعبي، عبدالله بن ابي السفر، عكرمه مولى بن عباس، العيزار بن جرول الحضرمي، قاسم بن مخيمره، قيس بن ابي خازم، مدرك بن عماره بن عقبه بن ابي معيط القرشي، ابواسحاق السبيعي، ابوبرده ابن ابي موسى الاسعري رحمهم الله شامل دي. (۶)

دهغوی په شاگردانو کښې محمد بن عرعرة، اسحاق بن منصور السلولي، بهز بن اسد، حجاج بن منهال، حفص بن عمر الحوضي، حکم بن مروان، محمد بن فضيل وغيره رحمهم الله شامل دي. (۷)

عبدالرحمن بن مهدي رضی اللہ عنہ دهغوی باره کښې وائي «کان کيس المحفظ». (۸)

امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ فرمائي ثقة (۹) يحيى بن معين رضی اللہ عنہ فرمائي ثقة (۱۰) امام ابوحاتم رضی اللہ عنہ او امام نسائي رضی اللہ عنہ فرمائي «ليس به بأس» (۱۱) ابو عبيد الآجري رضی اللہ عنہ امام ابوداؤد رضی اللہ عنہ نه روایت کوي چه «عمر يري القدس» (۱۲) او په بل خاني کښې داهم ونيلى دي «زكرا أعلى عن أخيه عمر بكتين» (۱۳) ابن حبان رضی اللہ عنہ

(۱) كشف الباری: ۵۵۷/۲.

(۲) تهذيب الكمال: ۳۴۸/۲۱ الجرح والتعديل: ۱۰۶/۶.

(۳) الثقات لابن حبان: ۷/۱۴۷ تهذيب التهذيب: ۷/۴۴۹.

(۴) العلل ومعرفة الرجال لأحمد بن حنبل: ۳۶۲/۱ تهذيب الكمال: ۳۴۹/۲۱.

(۵) العلل ومعرفة الرجال لأحمد بن حنبل: ۳۶۲/۱ تقريب التهذيب: ۴۱۲/۱.

(۶) تهذيب الكمال: ۳۴۸/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۴۸/۷.

(۷) تهذيب الكمال: ۳۴۹/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۴۸/۷.

(۸) الجرح والتعديل: ۱۰۶/۲ تهذيب التهذيب: ۴۴۹/۷.

(۹) الجرح والتعديل: ۱۰۶/۶.

(۱۰) الجرح والتعديل: ۱۰۶/۶ تاريخ يحيى بن معين: ۱۹۹/۱.

(۱۱) تهذيب الكمال: ۳۵۰/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۴۹/۷.

(۱۲) الضعفاء الكبير: ۱۷۸/۳ تهذيب الكمال: ۳۵۰/۲۱.

(۱۳) تهذيب الكمال: ۳۵۰/۲۱ تهذيب التهذيب: ۴۴۹/۷.

دهغوى ذكر كتاب الثقات كنبى كرى دى. (١) امام عجلى عليه السلام فرمانى لقه. (٢) امام ذهبى عليه السلام فرمانى چه هغوى ١٥٩ هجرى كنبى وفات شوى. (٣)

عون ابن ابى حنيفة: دا عون بن ابى حنيفة دى. ددوى د پلار نوم وهب بن عبدالله السوائى الكوفى عليه السلام دى. (٤) ددوى تعلق بنوعامر صعصعة سره وو. (٥) دى د عبدالرحمن بن بكير، خپل پلار ابوحنيفة السوائى، عبدالرحمن بن علقمة الثقفى، مالك بن صحرار، مخنف بن سليم، مسلم بن رباح الثقفى عليه السلام، منذر بن جرير بن عبدالله البجلي رحمهم الله نه روايت كوى. (٦) او ددوى نه روايت كونكو كنبى عمر بن ابى زانده، سعيد بن مسروق الثورى، سفيان ثورى، شعبه بن الحجاج، عبدالحميد بن ابى جعفر الفراء، عبدالملك بن سعيد بن ابجر، ابو ادريس الاودى او ابو خالد الدالابى وغيره رحمهم الله شامل دى. (٧) اسحاق بن منصور يحيى بن معين ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله نه روايت كولوسره د هغوى باره كنبى فرمانى لقه. (٨) امام احمد بن حنبل عليه السلام فرمانى لقه. (٩) ابن حبان عليه السلام د هغوى ذكر كتاب الثقات كنبى كرى دى. (١٠) ددوى وفات ١١٦ هجرى كنبى شوى. (١١) دا دور په عراق كنبى د حضرت خالد بن ولایت د ولایت وو. (١٢)

عن ابيه: دى نه مراد ابو حنيفة دى. ددوى نوم وهب بن عبدالله السوائى عليه السلام وو. ددوى حالات كتاب العلم باب كتابة العلم لاندې تير شوى دى. (١٣)
د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د مذكوره حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دى. يعنى خرج النسب صلى الله عليه وسلم فى حلة حمراء سره. (١٤)

شرح حديث

قوله: فى قبة حمراء من ادم: راوى وانى چه ما نبى كريم عليه السلام د خرمن په يوه خيمه كنبى اوليدلو چه د سور رنگ وه. قبة د قاف ضمه سره او باء مشدد د فتحه سره. هغه وړوكې غونډې خيمه يا تنبو ته وانى چه د پاسه گولوى ددې جمع قبات او قبات راخى. (١)

(١) ١٧٤/٧.

(٢) معرفة الثقات للمجلى: ١٦٦/٢ تهذيب التهذيب: ٤٣٤٩/٧.

(٣) خلاصة التهذيب للخزرجى ص: ٢٨٢.

(٤) التاريخ الكبير للبخارى: ١٥/٤ تهذيب الكمال: ٤٤٨/٢٢.

(٥) الطبقات الكبرى: ٣١٨/٦ الجرح والتعديل: ٥٠٦/٦.

(٦) تهذيب التهذيب: ١٧٠/٨ سير اعلام النبلاء: ١٠٥/٥.

(٧) تهذيب الكمال: ٤٤٨/٢٢ الجرح والتعديل: ٥٠٦/٦.

(٨) سير اعلام النبلاء: ١٠٥/٥ تهذيب الكمال: ٤٤٨/٢٢.

(٩) الجرح والتعديل: ٥٠٦/٦.

(١٠) ٢٦٢/٥.

(١١) تهذيب التهذيب: ١٧٠/٨.

(١٢) الثقات لابن حبان: ٢٦٣/٥ تهذيب التهذيب: ١٧٠/٨.

(١٣) كشف الباري: ٢٣١/٤.

(١٤) عمدة القارى: ١٤٧/٤.

قوله: :: حمراء: دَفْعاً لَهِ وَزَنَ بَانَدِي دِي دَ اَحْمَرْمُونْتِ دِي اَوْ سَوْرَ رَنَگِ پَه مَعْنِي كَنبِي دِي

قوله: :: آدم: دَا لَفْظَ دَهْمَزَه اَو دَا ل فَتْحِ سَرَه دِي. دَا دَ اَوْتَمَّ جَمْعُ دِه. دَدِي مَطْلَبُ دِي پَخِه كِرِي شُوِي خُرْمَن يَا رَنَگِ كِرِي شُوِي خُرْمَن يَا دَبَاغْتِ كِرِي شُوِي خُرْمَن، تَوَل دَ يَوْبِل مَتْرَادَفَاتِ دِي. دَ بَاغْتِ نَه وِرَانْدِي خُرْمَن تَه اِهَابِ وَانِي. اَوْ مَطْلَقاً خُرْمَن تَه جَلْدَ وَانِي. (١)

دَ نَبِي كَرِيم ﷺ دَا قِيَامِ خَانِي. رَاوِي دَ رَسُوْلِ اللّٰهِ ﷺ پَه هَغَه قَبِه كَنبِي دَ قِيَامِ ذَكَرِ اَوْ كِرُو هَغَه خَانِي مَكِه مَكْرَمِه كَنبِي اَبْطَحِ نَوْمِي خَانِي وُو. دَا دَ بَطْحَاءِ پَه نَوْمِ سَرَه مَشْهُورِ دِي اَو دَاهِمِ وِنِيْلِي شِي چِه دَا مَنِي سَرَه نِيَزْدِي دِي اَو دَدِي نَوْمِ مَحْصَبِ دِي. اَو دَ بَعْضِ خَلْقُو خِيَالِ دِي چِه دَا خَانِي ذُو طَوِي دِي حَالَانَكِه دَاسِي نَه دَدِ لَكِه خُنْگِه چِه اَبِنِ قِرْقُولِ ﷺ پَه دِي بَانْدِي تَنْبِيَه كِرِي دِه. (٢)

پَه دِي مَوْقِعِ بَانْدِي دَ نَبِي كَرِيم ﷺ پَه مَقَامِ اَبْطَحِ كَنبِي حِصَارِ يَدِلِ پَخِيْلَه هَم دَ صَحِيحِ بَخَارِي دَ يُو زَوَايْتِ نَه مَعْلُوْمِيْرِي كَوْمِ چِه وِرَانْدِي كِتَابِ الْاَذَانِ كَنبِي رَاخِي. (٣) دَ سَنَنِ نَسَانِي پَه رَوَايْتِ كَنبِي دَاهِمِ دِي چِه هَغَه وَخْتِ خِيْمَه كَنبِي حِضُوْرِيَاكِ سَرَه خُه خَلْقِ هَم وُو. (٤) اَو دَا مَامِ نَسَانِي ﷺ دَوِيْمِ تَالِيْفِ السَّنَنِ الْكَبْرِي كَنبِي دِي چِه هَغَه وَخْتِ حِضُوْرِيَاكِ سَرَه خُلُوْبِنْتِ كَسَانِ وُو. (٥)

قوله: :: ورأيت بلالا أخذ وضوء رسول الله صلى الله عليه وسلم: اوما (حضرت) بلال ؓ

اَو لِيْدَلُو چِه هَغَه دَ نَبِي كَرِيم ﷺ دَ بَارَه دَ اَو دَسِ اَوْ بُو سَرَه وِلَارِ وُو. وَضُوءُ دَا لَفْظُ دَ صَحِيحِ قَوْلِ مَطْبِقِ ذِ وَاوْ فَتْحِه سَرَه دِي. دَدِي مَعْنِي دِه هَغَه اَوْ بَه چِه دَا اَو دَسِ دَ بَارَه تِيَارِ پَكِرِي شِي. (٦)

پَه دِي عِبَارَتِ كَنبِي اَخْتِصَارِ دِي. پَوْرَه خَبْرَه دَا دِه چِه حَضْرَتِ بِلَالِ ؓ دَا اَوْ بَه وَاخْسْتِي اَوْ پَه پِيغْمَبِرِ ؓ بَانْدِي اَو دَسِ اَوْ كِرُو بِيَانِي بَاقِي پَاتِي اَوْ بَه وَاخْسْتِي اَو دَخِيْمِي نَه بَهْرِ شُو. اَوْ سَنِ دَلْتَه دَوَه اَحْتِمَالَاتِ دِي چِه دَا اَوْ بَه پَه هَغَه لَوْبِنِي كَنبِي بَاقِي پَاتِي وِي پَه كَوْمُو سَرَه چِه حِضُوْرِيَاكِ اَو دَسِ اَوْ كِرُو يَعْْنِي خُه اَوْ بَه حِضُوْرِيَاكِ پَه اَو دَسِ كَنبِي اسْتِعْمَالِ كِرِي اَوْ خُه بَاقِي پَاتِي شُوِي. دَغَه اَوْ بَه حَضْرَتِ بِلَالِ ؓ وَاخْسْتِي اَوْ بَهْرِ نِي تَشْرِيْفِ رَاوِرُو. اَوْ دَوِيْمِ اَحْتِمَالِ دَادِي چِه دَا اَوْ بَه دَ حِضُوْرِيَاكِ اِنْدَامُو نُو سَرَه لَكِيْدَلُو سَرَه رَاخْتِيْدُو نَكِي وِي يَعْْنِي مَسْتَعْمَلِ اَوْ بَه وِي اَوْ پَه اِتْفَاقِ سَرَه اَوْ بَه مَسْتَعْمَلِ پَاكِي وِي. (٧)

قوله: :: ورأيت الناس يتدرون ذلك الوضوء: اوما خلق اوليدل چِه دَ حِضُوْرِيَاكِ دَ اَو دَسِ اَوْ بَه نِي دَاخْسْتُو دَ بَارَه دَ يَوْبِلِ نَه وِرَانْدِي كِيْدُو كَوْشَشِ كَوْلُو.

قوله: :: يتدرون: دَبَابِ اِفْتِعَالِ نَه دَجْمَعِ مَذَكْرِ غَائِبِ صِيغَه دِه. دَدِي مَطْلَبِ دَادِي چِه پَه يُو كَارِ كَنبِي دَ يَوْبِلِ نَه دَ وِرَانْدِي كِيْدُو كَوْشَشِ كَوْلِ پَه دِي خَانِي كَنبِي بَه دَدِي تَفْصِيْلِ دَا شِي چِه دَ حِضُوْرِيَاكِ نَه

(١) معجم الصحاح حرف القاف ص: ٣٣٠ لسان العرب حرف القاف: ١١/٧٧ المغرب حرف القاف: ١٥٥/٢.

(٢) معجم الصحاح ص: ٣٤٤ المحكم والمجيب الأعظم لابن سبته: ١٠/٩٧ النهايه في غريب الحديث والأثر: ١/٤٢١ لسان العرب: ٩٤/١.

(٣) التوضيح لابن ملقن: ٥/٣٥٦ عمدة القاري: ٤/١٤٨.

(٤) صحيح البخاري كتاب الأذان باب الأذان للمسافرين إذا كانوا جماعة والإقامة رقم الحديث: ٤٣٣.

(٥) السنن النسائي كتاب الزينة باب اتخاذ القباب الحمر رقم الحديث: ٥٣٨٠.

(٦) السنن النسائي كتاب الزينة باب اتخاذ القباب الحمر رقم الحديث: ٩٧٤٢.

(٧) التوضيح لابن ملقن: ٥/٣٥٧ شرح الكرماني: ٤/٣٩٠ إرشاد الساري: ٢/٣٩٠ الكوثر الجاري: ٢/٤٢٢.

(٨) أعلام ب فوائد عمدة الأحكام باب الأذان الحديث الثاني معنى الوضوء: ٢/٤٢٣.

بیچ شوی اوبو سره دبرکت حاصلولو په نیت سره هرچا دغه اوبه حاصلول غوښتل. اوددې دپاره د یوبل نه وړاندې کیدل^(۱) هم دغه خبره ماقبل کښې (کادوا یقتلون علی وضوئه) په الفاظو کښې تیره شوی ده^(۲). دا جمله په اصل کښې عروه بن مسعود رضی الله عنہ د قریشو په مخکښې د صحابه کرامو رضی الله عنہم صفات بیانولو سره کړې وه اوددې مشاهده هغوی د صلح حدیبیه په وخت کله چه د صلح پیغام راوړلوسره راغلی وو په هغې کښې د صحابه کرامو رضی الله عنہم د طرف نه رسول الله صلی الله علیه و آله سره عظیم محبت او عقیدت ثبوت ملاوړی. پوره تفصیل اوگورنی صحیح البخاری کتاب الجهاد کښې^(۳). اودلته چه دا د یقتلون لفظ استعمال شوی دې دې نه مراد حقیقی قتل نه دې بلکه د صحابه شوق او ذوق اود هغې طرف ته په تیزنی سره ورتلوسره دا لفظ مبالغه استعمال کړې شوی^(۴).

قوله: فمن أصاب منه شيئاً، تمسح به، ومن لم يصب منه شيئاً، أخذ من بئس صاحبه.

نیچه څوک به د حضور پاک د دغه استعمال شوی اوبو په څه حصه حاصلولو کښې کامیاب شو نو هغه به دغه اوبه (په بدن اومخ) باندې مړلې. او کوم سړی ته چه به ددغه اوبونه څه حصه ملاؤ نه شوه نو د بل سړی په لوند لاس سره به نی څه لوندوالې اخستو او په خپل بدن باندې به نی مړلو. د صحیح بخاری په یو روایت کښې دی: (وقام الناس، فجعلوا يأخذون بديه، فمسحون بها وجوههم، قال: فأخذت بيده، فوضعتها على وجهي، فإذا هي أبرد من الثلج وأطيب رائحة من المسك) یعنی چه خلق اودریدل او (د حضور پاک صلی الله علیه و آله استعمال شوی) اوبه نی په خپلو لاسونو کښې اخستو سره په مخونو مړلې. راوی وائی چه ما (څه) اوبه په لاس کښې واخستی او په مخ باندې مې اومړلې نو هغه د واوړې نه زیات یخې او دمشک نه زیات خوشبو والاوې. سبحان الله.

د حدیث پاک په دې مقام باندې دوه مسئلې قابل دتحقیق دی: ① دماء مستعمل حکم ② د حضور پاک د آثارنه تبرک حاصلول.

دماء مستعمل حکم: دماء مستعمل باره کښې مکمل تفصیل ماقبل کتاب الوضوء او کتاب الغسل کښې متعلقه مقاماتو باندې تیر شوی دې. خلاصه دا چه ماء مستعمل هغه اوبوته وائی په کوم سره چه حدث او جنابت لرې کول یا د ثواب حاصلولو دپاره اودس یا غسل او کړې شی. دا اوبه څنگه چه د بدن نه جداسی په هغې به د مستعمل حکم لگولې شی.

ددې حکم دادې چه د مفتی به قول مطابق د احنافو په نیز دا اوبه پاکې دی. لیکن دې اوبوسره اودس یا غسل نه شی کولې البته دا اوبو د ځکلودپاره استعمالول کراهت خفیفه سره جائز دی^(۵). د ائمه ثلاثه په دې باره کښې مختلف اقوال دی لیکن دهغوی په نیز د قول مشهور مطابق دا پاکې

(۱) معجم الصحاح ص: ۷۸.

(۲) صحیح البخاری کتاب الوضوء باب استعمال فضل الوضوء الناس الحدیث الرابع رقم: ۱۸۹.

(۳) صحیح البخاری کتاب الشروط باب الشروط فی الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وكتابة الشروط والشروط مع الناس رقم الحدیث: ۲۷۳۱.

(۴) الکوثر الجاری: ۶۲/۲ التوضیح لابن ملقن کتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس رقم الحدیث: ۱۸۷، ۳۰۵/۴.

(۵) الفتح القدير کتاب الطهارة: ۹۴/۱-۹۰ نیبیین الحقائق کتاب الطهارة: ۸۸/۱-۸۶ البحر الرائق کتاب الطهارة: ۱۲۲-۱۲۴/۱ اللباب فی شرح الکتاب کتاب الطهارة: ۲۴/۱-۲۳ حاشیة الطحاوی علی مراقی الفلاح کتاب الطهارة: ۲۲/۱ بدائع

الصنائع کتاب الطهارة فصل فی بیان الطهارة الحقیفة. ۳۸۶-۳۹۲/۱.

خووی لیکن په دې سره پاکي نه شی حاصلولې. (١)
 د ماء مستعمل باره کښې د علامه عینی رحمته الله علیه وضاحت: علامه عینی رحمته الله علیه فرماني د حدیث باب نه د ماء مستعمل طهارت هم معلوم شو او دا د حنفیه خلاف هم او گنرلې شو دا صحیح نه دی ځکه چه هغوی هم دې ته طاهر وائی نجس نه وائی تردې چه د هغې ځکل هم جائز دی. په دې سره اوږه اغول صحیح دي البته په دې سره اودس یا غسل کول صحیح نه دی. او د دې باره کښې چه دامام صاحب رحمته الله علیه نه کوم د نجاست روایت نقل دې اول خود احنافو په نیز هغه معمول بها نه دي بل د دې مطلب نجاست حکمي دې ځکه چه د دې په ذریعه د نجس گناهونو ختمول د گناهگار بدن نه کیری لهذا د حضور پاک په فضل وضوء باندې خود دې اطلاق نه شی کیدې ځکه چه هغه بدن هم په هر لحاظ سره مقدس او طاهر وو نو هغه اوبه خو طهور هم وې بلکه دهر طاهر او اطيب نه ډیر مطهر وې. (٢)

د رسول الله ﷺ د آثار نه د تبرک حاصلولو حکم: د حدیث مبارک په دې مقام باندې یوه بله مسئله هم زیر بحث راځی چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د آثار او ملبوسات وغیره نه تبرک حاصلول څنگه دی؟
 د دې مذکوره حدیث شریف او دنورو ډیرو احادیثو مبارکو او آثار نه دا خبره په صحیح طریقه سره ثابته ده او د علماؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د آثار نه برکت حاصلول مشروع او ثابت دی. البته په دې کښې دا ضروری دی چه په دې معامله کښې په شرک کښې د آخته کیدو اندیښنه نه وی. او که چرته د دې په وجه سره په شرک کښې د آخته کیدو ویره وی نویابه دا تبرک حاصلول جائز نه وی. (٣)
 کتاب الوضوء کښې په دې موضوع باندې تفصیلی بحث تیر شوې دي. خو په دې مقام باندې بیا هم د حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمته الله علیه کتاب اشرف الجواب نه یوفائده منډ بحث د حواشی د اضافه سره دلته ذکر کولې شی.
 د تبرکات نبوی ﷺ زیارت: حضرت حکیم الامت رحمته الله علیه فرماني:

الف: تبرکات نبوی صلی الله علیه و آله وسلم کښې یو خو هم هغه زیاتوالې کولې شی کوم چه په نورو بدعاتو کښې دي چه خلقو د دې نه میله جوړه کړې وی. په دې باب کښې اکثر خلق تردې پورې چه بعض طالبان هم په شک کښې دي داسې گنري چه په دې کښې څه حرج دي؟ د جبه نبوی صلی الله علیه و آله وسلم زیارت د برکت سبب دي که څوک صرف د زیارت کولو په نیت لارشی نوڅه بدی نشته دي ماته یو طالب علم د چا کور چه په جلال آباد کښې دي او جبه شریف مکان سره دهغه دکان دي سوال نی او کړو چه زه په دکان کښې کیم د جبه زیارت او کرم خو ما د دې اجازت ورنه کړو ځکه چه هغه گنره بالکل د میلو په شان او د عرسونو په شان وی. تاریخ مقرر کولې شی دعوت کیری دلرې نه خلق راځی او د بنڅو اجتماع هم وی داسې خلق چه مونځ هم نه کوی زیارت له راځی حالانکه د جبه شریف د زیارت فضیلت د قبر شریف برابر کیدې نه شی. حدیث «لا تغدوا قبري عهداً» (٤) (زما په قبر باندې د اختر په شان گنره مه جوړوئ) سره د دې نفی

(١) الموسوعة الفقهية الكويتية: ٣٩/٣٦٣-٣٥٩ بدایة المجتهد الباب الثالث فی المیاء المسئلة الثالثة الإختلاف فی الماء المستعمل فی الطهارة: ٢٤/١-٢٣.

(٢) عمدة القاری: ١٤٩/٤.

(٣) التوضیح لابن ملقن: ٥/٣٥٧ عمدة القاری: ٤/١٤٨ الكونثر الجاری: ٢/٦٢ الموسوعة الفقهية الكويتية حرف التاء: ١٠/٥٩.

(٤) المسند للإمام أحمد بن حنبل مسند أبی هريرة: رقم الحدیث: ٨٨٠٤. ١٤/٣٠٣ المصنف لابن أبی شعبة باب فی الصلاة عيد قبر النبي صلى الله عليه وسلم: رقم الحدیث: ٧٦٣٥. ٥/١٧٨ مسند أبی يعلى مسند علی بن طالب رقم الحدیث: ٤٦٥، ١/٣٦١.

کیرې څکه چه د جبه شریف فضیلت د قبر شریف برابر کیدې نه شی. لکه چه په دې کښې داسې خو نه شی ونیلي چه د پیدائش د ورځ په شان وغیره په دې کښې بدل شو سره ددې چه د عدم بدلون یقین هم نشته مگر خیر چه کومه خبره په زړه کښې نه وی هغه په ژبه باندې هم نه دی راوستل پکار. مگر یوبله خبره د فرق دلته هم موجود ده چه دې وخت کښې هغه ملبوس بدن مبارک سره لگیدلې نه دې اوقیر شریف ته بدن مبارک لگیدلو شرف حاصل دې. پدې وجه جبه نبوی ته چاد عرش نه افضل نه دی ونیلي. نو چه کله په قبر باندې اختر جوړول حرام دی نو ملبوس شریف باندې اختر جوړول څنگه جائز دی؟

وینسته مبارک: چرته چرته د حضور پاک ﷺ وینسته مبارک تردې وخته پورې موجود دی. په هغې باندې اختر جوړول هم جائز نه دی څکه چه سره ددې په ظاهره دا خیال کوئی چه دا وینسته مبارک د بدن مبارک جز دې. د قبر نه غوره معلومیږي. لیکن په قبر کښې د اتصال او تماس داسې فضیلت موجود دې چه وینستو مبارک ته بالفعل نه دې حاصل. په دې وجه دواړه برابر خو شو چه وینسته مبارک جز دې لیکن اوس معاس یعنی هغه یوځانی والي نشته اوقیر شریف جز خونه دې لیکن معاس او یوځانی والي شته نو دواړه برابر شو او د یو برابر نه د بل حکم معلومیدې شی.

نوحیث «لاتخذوا قبوري عهداً»^(۱) نه د وینستو مبارکونه اختر جوړول ناجائز او حرام دی. داد حضور پاک غایت بلاغت دې چه حضور پاک قبر په ذکر کښې اختیار کړو دکوم نه چه د ملبوس او شعروغیره ټول احکام پخپله معلوم شو. دې نه علاوه صحابه کرامو او سلف صالحین اختر جوړول نه دی اختیار کړي حالانکه هغوی سره زمونږ نه زیات تبرکات نبویه موجود وو او هغوی ته زمونږ نه زیات د نیکو په کارونو کښې د وړاندیوالی جذبه وه. که چرته دا څه د خیر خبره وه نو سلف کښې به د دې څه اصل خو وي. اوس صرف سوال دا پاتې شو چه په صحابه کرامو کښې د اختر په شان اجتماع نه وه نو آخر تبرکات سره دهغوی څه سلوک وو؟ ددې د پاره ما یو څو احادیث په یوه پرچه باندې لیکلی دی څکه چه دهغې په الفاظو سره یاد ساتل گران وو هغه دې وخت کښې نقل کوم.

د تبرکات نبوی ﷺ په سلسله کښې احادیث: (عن عثمان بن عبد الله بن وهب قال: أرسلني أهل إلى أم سلمة رضي الله عنها بقدر من ماء، وكان إذا أصاب الإنسان عين أو شيء، بعث إليها مخضبة لها، فأخرجت من شعر رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت تمسكه في جُلجُل من فضة، فحَضَّضَتْ له، فَشَرِبَ منه، قال: فاطلعت في الجُلجُل، فرأيتُ شعرات حمراء.)^(۲)

(۱) حواله بالا.

(۲) د مذکور حدیث حواله حضرت مولانا محمد اشرف علی تهانوی رحمته اللہ علیہ د صحیح بخاری ورکړې ده خود صحیح بخاری په ډیرو نسخو کښې دکتلو نه باوجود مذکور حدیث په دې الفاظو سره ملاونه شو په صحیح بخاری کښې موجود د حدیث الفاظ دادی: ((عن عثمان بن عبد الله بن وهب قال: أرسلني أهل إلى أم سلمة بقدر من ماء، وقبض إسرائيل ثلاث أصابع من قمة فيها شعر من شعر النبي صلى الله عليه وسلم: وكان إذا أصاب الإنسان عين أو شيء، بعث إليها مخضبة فاطلعت في الجُلجُل، فرأيت شعرات حمراء.)) (صحیح البخاری کتاب اللباس باب ما یذکر فی الشیب رقم الحدیث: ۵۸۹۶) البته په جامع الأصول کښې مذکور حدیث هم په دغه مذکور الفاظو کښې د صحیح بخاری په حواله سره ذکر دې او گورنی: (جامع الأصول حرف الزاء الكتاب الثالث من حرف الزاي، الباب الثاني، الفصل الثاني في خضاب الیدين، رقم الحدیث ۲۸۶۶، ۷۶۰/۴) د احادیث د افراد بخاری نه دې.

ترجمه: حضرت عثمان بن عبدالله بن وهب نه روایت کوی چه هغوی فرمائی زه زما کور والاد حضرت ام المؤمنین ام سلمه رضی اللہ عنہا له د اوبویاله راکولوسره اولیگلم اوقاعده دا وه چه کله یو انسان ته د نظر و غیره تکلیف وی نو حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا له به د اوبو پیاله ورلیگلې شوه هغې سره د حضور پاک خه وینسته وو. کوم چه هغې د چاندنی په نلکه کښې کیخودې وو. په اوبو کښې به نی هغه وینسته خوزول او هغه اوبه به نی په بیمار باندې څکلې. راوی وائی چه زه ور تیت شوم اونلکه مې او کتله نو په هغې کښې یو خو سره وینسته وو.

ددې حدیث نه معلومه شوه چه یوه صحابیه (حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا) سره وینسته مبارکه په نلکه کښې پراته وو کوم سره چه به دا سلوک کولی شو چه د بیمارانو د شفا د پاره به نی د هغې غساله ور څکوله د حضور پاک د خضاب باره کښې اختلاف دې. صحیح خبره داده چه د حضور پاک وینسته مبارک پاخه شوې وو دکوم نه چه به کتونکو ته خضاب ښکاریدلو گنی حضور پاک کله هم خضاب (وسمه) نه ده کړې ځکه چه د حضور پاک ټول سپین وینسته شلو ته نیزدې وو یا څه زیات.

د جبه مبارک تذکره: «عن أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنها..... فأخرجت إلى جبهة طيالة كسروانية لها بنة ديباج، وفرجها مكفوفين بالديباج، فقالت: هذه (جبهة رسول الله صلى الله عليه وسلم) كانت عند عائشة، حتى قبضت فلما قبضت قبضتها، وكان النبي صلى الله عليه وسلم يلبسها، فغسلها للمرضى لنستشفى بها»^(١)

ترجمه: د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا نه روایت دې..... چه هغې یوه جبه طیلسانی کسروی راویستله د کوم په گریوان او دوارو څا خو باندې د رینمو سنجاف لگیدلې وو او ونی و نیل چه دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم جبه ده کومه چه حضرت عائشه رضی اللہ عنہا سره وه. د هغې د وفات نه پس ما واخستله حضور پاک به دا اغوستله مونږ به دا وینخله او اوبه به مو بیمارانو ته ورکولې د شفا حاصلولو د پاره.

د وینستو مبارکوسره متعلق حدیث: «عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: لما رمى رسول الله صلى الله عليه وسلم الجمره، ونحرتسكه وحلق، ناول الحائق شقه الأيمن، فحلقه، ثم دعا أبا طلحة الأنصاري، فأعطاه إياه، ثم ناوله الشق الأيسر فقال: احلق، فحلقه، فأعطاه أبا طلحة، فقال: اقمه بين الناس»^(٢)

ترجمه: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حجة الوداع کښې د عرفات نه منی ته تشریف راوړو نوجمره عقبه ته اورسیدو او د هغې رمی نی او کړه. بیا په منی کښې چه کوم مکان د حضور پاک د پاره مقرر وو هغې ته نی تشریف راوړو او د قربانۍ څاروې نی ذبح کړو. بیانی حلاق (نائی) راوغوښتلو او هغه ته نی اول د سر ښې حصه ورکړه. نو هغه ښې حصه اوخوله بیا حضور پاک ابوطلحه انصاری صحابی رضی اللہ عنہ راوغوښتلو او هغه وینسته نی هغه ته ورکړل بیانی نائی نه د سر گسه حصه ورکړه او ونی فرمائیل اوخروه، هغه گسه حصه هم اوخوله. حضور پاک هغه وینسته

(١) صحیح مسلم کتاب اللباس والزینة تحریم لبس الحریر وغیر ذلك للرجال رقم الحدیث: ٥٤٠٩

(٢) صحیح مسلم کتاب الحج باب بیان أن السنة يوم النحر أن يرمى، ثم ينحر، ثم يحلق رقم الحدیث: ٣١٥٥
حضور پاک د وی ښوونو مبارکونه تبرک حاصلولو د پاره نور هم ډیر احادیث مذکور دی مثلاً اوگورنی: صحیح مسلم کتاب الفضائل باب قربة صلى الله عليه وسلم من النار وتبركهم به، ونواضع لهم رقم الحدیث: ٦٠٤٢ او صحیح البخاری کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان رقم الحدیث: ١٧١-١٧٠ وغیره. او صحیح البخاری کتاب الاستئذان باب من زار قوما فقال عندهم رقم الحدیث: ٦٢٨١ او صحیح مسلم کتاب الفضائل باب طيب عرقه صلى الله عليه وسلم والتبرك به رقم الحدیث: ٦٠٥٦

هم ابوطلحه رضي الله عنه ته ورکړل او ورته ئی او فرمانیل چه دا په خلقو کښی تقسیم کړه. ددی حدیث نه معلومه شوه چه حضور پاک په ډیر مقدار کښی خپل وینسته مبارک صحابه کرام رضي الله عنهم کښی تقسیم کړی دی او ښکاره خبره ده چه صحابه کرام رضي الله عنهم شرقاً او غرباً خواره شوې وو او که چرته وینسته مبارک اولیدلې شی نو فوری توگه باندې دهغې نه انکار مه کونی بلکه که په صحیح سند سره ددی پته معلومه شی نویباخو به دهغې تعظیم کولې شی خو که یقینی دلیل د افتراء او اختراع نه وی نو خاموشی به اختیارولې شی. یعنی نه به تصدیق کولې شی اونه تکذیب، په مشتبه امر کښی مونږ ته شریعت هم دغه تعلیم راکړې دې.

لباس مبارک: «عن أم عطية (في قصة غسل زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم تكفينها أنها) فألقى حقوة، فقال: أشعرنها إياه. فقال الشيخ في اللغات: وهذا الحديث أصل في البركة بأثار الصالحين ولباسهم»^(۱)
 حضرت ام عطیه رضي الله عنها د حضرت زینب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم د غسل او کفن واقعہ کښی روایت کوی حضور پاک خپل لنگ زمونږ طرف ته راوغورزولو چه دا د مرحومه بدن پورې یوځانی کولو سره ورواغونډنی یعنی د ټولو نه لاندې دا اوساتنی چه ددی برکت بدن سره متصل وی.
 حضرت شیخ عبدالحق رحمته الله لمعات شرح مشکوة کښی ددی حدیث په شرح کښی لیکي دا حدیث د آثار او ملبوسات د صالحینو نه د برکت اخستلو اصل دې.^(۲)

معلومه شوه چه په تبرکات سره د برکت حاصلولو یوه طریقه داهم ده چه پس د مرگ نه هغه په کفن کښی کیخودلې شی مگر دې سره قرآن او د دعاگانو کتابونه په کفن کښی کیخودل جائز نه دی ځکه چه په دې کښی د هغې احترام باطل کیږی. ځکه چه قرآن پاک سره د ناپاکنی اتصال حرام دې. اود مری بدن د یو څو ورځونه پس پرسیرې او شلیږی نو هغه نجاست به قرآن پورې هم اولگي. دغه شان هغه کتابونه کوم کښی چه دعاگانې اود الله او رسول نوم ځانی په ځانی په کښی دی د احترام قابل دی بلکه الفاظ او حروف مطلقاً د احترام قابل دی بلکه ساده کاغذ هم د علم د آله کیدو د وجې نه د احترام قابل دی. بعض خلق د فرعون او هامان نوم لیکلو سره هغه په خپلو باندی وهی دا باطل فضول او مهمل حرکت دې. په هغوی باندې خوئی وس اونه چلیدو نو پس هم په الفاظو باندې بهادری ښائی. مگر دې ټولوسره هغې نه اختر نه دی جوړول پکار ځکه چه دا د پوهیدو خبره ده چه ددی څیزونو قدر د څه ډپاره دې؟ په دې وجه نه چه دا د حضور پاک څیزونه دی نویبا احکام خو هم د حضور پاک دی دهغې خو هم قدر کول پکار دی په هغې کښی هم برکت دې دغه برکت هم اخستل پکار دی. غرض هغه

(۱) صحیح مسلم کتاب الجنائز باب فی غسل الميت رقم الحدیث: ۲۱۶۸، ۲۱۷۳. په دې روایت کښی پوره خبره داسې ده: قال لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم: اغسلنها وترأ ثلاثاً أو خمساً. واجعلن في الخامسة كافوراً، أو شيئاً من كافور. فإذا غسلتها فأعلمني قالت: فأعلمناه. فأعطانا حقوه وقال: اشعرنها إياه. صحیح البخاری رقم الحدیث: ۲۱۷۳ مفهوم دادې چه حضور پاک ارشاد او فرمانیلو چه کله تاسو غسل ورکړئ ((د کفن کولونه وړاندې)) ماته خبر راکړئ چنانچه مونږ ((د غسل نه فارغ شو)) خبر مو ورکړو نو حضور پاک خپل لنگ زمونږ طرف ته واچولو... الخ. علامه سیوطی رحمته الله فرمائی ((انه أمر بذلك تبرکاً به)) ((الدبیاج علی صحیح مسلم کتاب الجنائز باب فی غسل الحدیث رقم: ۲۱۶۸، ۴۵۵/۱)) علامه نووی رحمته الله فرمائی ((والحكمة فی إشعارها به تبریکها به، فيه التبرک بأثار الصالحین ولباسهم)) (شرح النووی علی صحیح مسلم کتاب الجنائز باب فی غسل الميت رقم الحدیث: ۲۱۶۸، ۷/۷).

(۲) لمعات التنقیح کتاب الجنائز باب غسل الميت وتكفينه رقم الحدیث: ۱۶۳۴، ۴/۳۱۸.

چه کوم سوال کرې شوې ووچه دسلف صالحین تبرکات سره څنگه سلوک کول وو؟ نو په دې روایتونو سره دهغې جواب معلوم شو هم ددې موافق مونږ له عمل کول پکار دی ددې نه زیات وړاندې کیدل نه دی پکار.

دنبی کریم ﷺ تبرکات سره غلو: بعض خلق دلته غلو کوی چه حب شریفه دپاره نذرونه منی فقهاء کرامو دا حرام لیکلی دی ځکه چه نذر عبادت دې او عبادت د مخلوق دپاره نه شی کیدې عبادت صرف د الله ﷻ دپاره خاص دې. بحر الرائق کښې په دې خبره باندې اجماع نقل شوې ده چه نذر منل د مخلوق دپاره د ټولو په نیز اتفاقاً حرام دی. منجاورانو باندې خوراک خورل او په هغې کښې دڅه قسم تصرف کول جائز نه دی. (وعظ الحبور، ص: ۲۱).

تبرکات په کار نه راځي (ب): په تبرکات باندې دې څوک هم یقین نه کوی بغیر دایمان نه ټول بې کاره دی. چنانچه اوگورنی چه ابن ابی سره څومره جمع شو حضوریاک خپل قمیص مبارک دهغه په کفن کښې ورکړو ښه دا خبره به چاته نصیب شی؟ که نن صبا څوک ډیر ښه اوکړې نو دکعبې دغلاف ټکره به کیدې خو دکعبې دغلاف دحضوریاک قمیص سره څه نسبت؟ د رسول الله ﷺ بدن مبارک دعرش اوکعبې نه غوره دې اوکه چرې دکعبې غلاف د حضوریاک د قمیص سره برابر هم اومنلې شی نو دا دولت چاته نصیب کیدې شی چه دحضوریاک خپل لعاب مبارک دهغه په خله کښې پریوځي د عبدالله بن ابی دمرگ نه پس حضوریاک خپل لعاب مبارک هم دهغه په خله کښې اچولې وو هغه دحضوریاک جز وو دکوم برکت چه د لباس نه هم زیات دې. بیا حضوریاک دهغه د جنازې مونځ ورکړو لکه چه دهغه دپاره ئې دمغفرت دعا اوکړه: ښه ده دا شرف او عزت نن صبا چا ته نصیب کیدې شی چه حضوریاک اودهغه صحابه کرام ﷺ دهغه د جنازې مونځ اوکړی. خوباوجود ددې ټولو خبرو عبدالله بن ابی ته ددې تبرکات نه هیڅ هم فائده اونه رسیدله ځکه چه هغه دایمان نه محروم وو. الله ﷻ صفا فرمائیلی دی (انهم کفروا بالله ورسوله وما تواتوا وهم فیقون) (۱)، (الرفع والوضع ص: ۳۰) دحکیم الامت راجع عبارت مکمل شو. (۲)

قوله: ورأيت بلالاً أخذ عَنزَةً، فرکرها: اوما حضرت بلال رضی الله عنه همسا نیولوسره اولیدلو (دکوم نه لاندې چه د اوسپنې پل (سپار) لگیدلې وو) کومه چه هغه په زمکه کښې ورڅښه کړه.

قوله: عَنزَةً: دا نیمه نیزه یا دې نه څه زیاته اوږدوالی کښې هغه همسا وی دکوم نه لاندې چه د اوسپنې پل لگیدلې وی په عام توگه د ډیر عمر کسان خپل خان سره ساتی د دې او سهارې وغیره دلکولو دپاره. (۳) ددې جمع غلّاء و غلّات راځی

قوله: فرکرها: دانی په زمکه کښې ورڅښه کړه چه په مانځه کښې د سترې کار ورکړې شی

قوله: وخرج النبي صلى الله عليه وسلم في حلة حمراء مشتمراً: او نبی ﷺ د خیمې نه بهر تشریف راوړو سره جوړه اغوستلو سره په داسې حال کښې چه خپل ازار (یا څادر) ئې راغونډولو.

(۱) سورت التوبة: ۸۴

(۲) اشرف الجواب بیسوان اعتراض، تبرکات نبوی ﷺ کی زیارت ص: ۱۳۶-۱۳۲.

(۳) معجم الصحاح للجوهري ص: ۷۴۷ النهایة فی غریب الحدیث والأثر: ۲/۲۶۲ المعجم الوسیط ص: ۶۳۱ عمدة القاری: ۱۴۸/۴.

قوله: حُلَّة: دَنُوِي كِبَرُو جَوْرِي تَه حَلَه وَاِنِي هَم ذَ يَوْقَسَم دَوَه كِبَرِي خَادِرِ اَوْ اَزَارِ، تَه هَم حَلَه وَاِنِي دَدِي نَه عِلَاوَه دَحَلِي اِسْتِعْمَال دَوَه قَطِيْزَه كِبَرِي بَانْدِي هَم كِبَرِي دَدِي جَمْع حُلَّلْ اَوْ جِلَالْ رَاخِي (١)
 دَايْن اَبِي دَاوُد رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِه رَوَايْت كِنْبِي دَ دِي حَلَه بَارَه كِنْبِي دِي «وَعَلِيْه حَلَه حَمْرَاءُ بِنُ رُوْدَمَانِيَه قَطْرِي» (٢)
 يَعْنِي حَضُوْرِيَاك دَسُوْر رِنَك حَلَه اَغُوْسْتِي وَه چَه دِيْمَن دَ بِنَار قَطْر جَوْر شُوِي خَادِرُوْنُو بَانْدِي مُشْتَمَلَه وَه عِلَامَه عِيْنِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَاِي چَه دَحَضُوْرِيَاك دَا جَوْرَه دَ دَرِيو اَوْصَافُو حَامِل وَه يَعْنِي دَ ذَات دَ صَفْت بِه اِعْتِبَارَسَرَه دَ سُوْر رِنَك وَه. دَ جِنْس صَفْت بِه اِعْتِبَارَسَرَه يَمْنِي خَادِرِي وَي اَوْ دَنُوْع دَ صَفْت بِه اِعْتِبَارَسَرَه هَغَه قَطْرِي وَه. (٣) عِلَامَه اَنُوْر شَاه كَشْمِيْرِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَرْمَانِي چَه شَار حِيْن بَخَارِي رَحْمَهْم اَللّٰهُ لِيَكْلِي دِي چَه دَهْفِي زَمَكَه سَبِيْنَه وَه اَوْ بِه هَغِي بَانْدِي صَرَف سَرِي كَرخِي وَي مَا تَتْبِع اَوْ كَرَه نَوَاحِكَاْم اَلْقُرْآن لَاتِن عَرَبِي كِنْبِي دَ هَغِي دَبَارَه رَوَايْت مَلَاؤْ شُو. بِه ظَاهِرَه بِه دَ شَار حِيْنُو مَخِي تَه هَم دَغَه رَوَايْت وَي مَكْر حَوَالَه نِي نَه دَه وَر كَرِي. (٤)

عِلَامَه عِيْنِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَرْمَانِي چَه دِي خَانِي كِنْبِي يُوَه خَبْرَه دَاهَم وَنِيْلِي شُوِي دَه چَه حَضُوْرِيَاك سَرَه حَلَه بِه سَفْر كِنْبِي دَدِي وَجِي نَه اَغُوْسْتِي وَه چَه بِه دِي سَرَه بِه دَشْمَن بَانْدِي رَعْب پَرِيُوخِي اَوْ بِه هَرَه يُوَغْزُوَه كِنْبِي دَاسِي لِبَاس اَغُوْسْتَل جَانْز دِي كُوْم چَه دَ غْزُوَه نَه عِلَاوَه وَر خُو كِنْبِي اَغُوْسْتَل جَانْزَنَه وَي. عِلَامَه صَاحِب فَرْمَانِي چَه زَه وَايْم دَا مَذْكُوْرَه تَاوِيْل صَحِيْح نَه دِي خُكَه چَه دَا سَفْر دَ خَه غْزُوَه دَبَارَه نَه وَو بَلَكَه دَاخُو دَحِجَّة الْوِدَاع نَه دَ وَايَسْتِي سَفْر وَو هَغَه وَخْت خُو دَحَضُوْرِيَاك مَخِي تَه هِيْخْ غْزُوَه نَه وَه دَاسِي مَعْلُوْمَه دَه چَه دَدِي خَبْرِي قَانَل دَحَنْفِيَه دَ سَرُو كِبَرُو بَارَه كِنْبِي دَ اِسْتِعْمَال الْاَدْعَم جَوَاز رَوَايْت اُوْرِيْدُوْسَرَه تَاوِيْل كَرِي دِي. نُوْزَه وَايْم چَه دَدِي هَدُوْ ضَرْوَرْت نَشْتَه دِي خُكَه چَه دَ اَحْتَاْفُو دَامَسْلَك نَه دِي لِهَذَا دَمَذْكُوْرَه جَوَاب خَه حَاجْت بَاقِي نَه پَاتِي كِبَرِي (٥)

قوله: مُشْتَهْرًا: دَا دَبَاب تَفْعِيْل نَه دَاسْم فَاعِل صِيغَه دَه. دَدِي مُطْلَب دِي يُوَه كِبَرَه رَاغُوْنِدُوْل. كَه دَ لَسْتُوْنَرِي وَي اَوْ كَه اَزَار يَا پَرْتُوْگ وَغِيْرَه. اُوْدِي خَانِي كِنْبِي مُرَاد دَادِي چَه نَبِي كَرِيْم رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خِيْل اَزَار رَاغُوْنِدُوْلُو چَه هَغَه بِه زَمَكَه بَانْدِي رَا نَبِي كَلِي شِي. دَدِي تَفْصِيْل بِه يُوْبَل حَدِيْث كِنْبِي مَوْجُوْد دِي رَاوِي وَاِنِي: «كَأَنِّي اَنْظُر اِلَى بَاطِنِ سَاقِيْه» لَكَه چَه مَا دَنْبِي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دَ پَنْدُو سَبِيْنُوَالِي لِيْدَلُو (٦)

(١) معجم الصحاح للجوهري ص: ٢٥٧ النهاية في غريب الحديث والأثر: ١٤٦٣/٢ التوضيح لابن ملقن: ٣٥٦/٥ عمدة القاري: ١٤٨/٤.

(٢) سنن أبي داود كتاب الصلاة باب في المؤذن يستدير في أذانه رقم الحديث: ٥٢٠.

(٣) عمدة القاري: ١٤٩/٤-١٤٨.

عمدة القاري: ١٤٨-١٤٩/٤ شرح سنن أبي داود لأبي حنيفة كتاب الصلاة باب في المؤذن يستدير في نوابه رقم: ٥٢ ١٧٢/٢ عون المعبود كتاب الصلاة باب في المؤذن يستدير في أذانه رقم الحديث: ٥٢ ٢٢٢/٢-٢٢١.

(٤) فيض الباري: ٢٦/٤ أنوار الباري: ١٣٩/١١ العرف الشذي كتاب الطهارة باب ماجاء في إدخال ال أصح في الأذان عند الأذان رقم الحديث: ١٩٧، ٢١٢/١ سنن السلام كتاب الصلاة باب اللباس رقم الحديث: ٤٩٦، ٢٦١/٢ فتح الباري لابن رجب الحنبلي، ٧٢/٢-٢٦٩ مرقاة المفاتيح كتاب اللباس الفصل الأول رقم الحديث: ٤٣٢٧، ٢٠٥/٨ زاد المعاد فصل في ملبسه صلى الله عليه وسلم، ١٣٧/١.

(٥) عمدة القاري: ١٤٩/٤.

(٦) التوضيح لابن ملقن: ٢٥٧/٥ عمدة القاري: ١٤٩/٤ صحيح البخاري كتاب المناقب باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ٣٥٦٦ صحيح مسلم كتاب الصلاة باب سنرة المصلي والتدب إلى الصلاة إلى سنرة رقم الحديث: ١١١٩.

قوله: :: صلى إلى العنزة بالناس ركعتين: حضور پاك د دغه چوكي طرف ته مخ كولو سره خلقو ته دوه ركعتي مونخ او كړو. دې نه معلومه شوه چه د حضور پاك دغه چوكه د سترې په توگه خبسه كړې شوې وه. دويمه خبره داده چه دا دوه ركعتي د نورو احاديثو په رنډا كښې د ماسپښين د مونخ دوه ركعتي وو. چه د سفر په حالت كښې د كيدو په سبب دوه ركعتي كړې وو. او گورنې. د مسلم په روايت كښې دي (فتقد مرفلي الظهر ركعتين) يعنى حضور پاك وړاندي شو د ماسپښين دوه ركعتي نې او كړه (١)

قوله: :: ورايت الناس والدواب يمرون من بين يدي العنزة: او ما خلق او خاروي اوليدل چه هغه د سترې مخې ته تيريدل. يعنى د سترې مخې ته يا شاته تيريدونكي تيريدل او د حضور پاك مونخ جاري وو. دې نه معلومه شوه چه د سترې نه اخوا تيريدونكو د تيريدو سره په مانځه باندي څه اثر نه پريوځي. د دې مقام باره كښې په احاديثو كښې ډير نو مختلف الفاظ راغلي دي مثلاً «تمر عن ورائها المرأة، يمر بين يديه الحمار والكلب لا يمنم، يمر من ورائها المرأة والحمار، او «يمر بين يديه المرأة والحمار» وغيره (٢) بل سترې سره متعلق ټول اباحت به په خپل مقام باندي راځي.

د مذكوره حديث ترجمه الباب سره مناسبت: د دې حديث ترجمه الباب سره مناسبت واضح دي كوم چه «الحلة الحمراء» سره دي. (٣)

د مذكوره حديث نه مستفاد امور: د دې حديث نه ډير امور مستفاد كيږي مثلاً ① د سترې كپړې استعمال جائز دي ② د سور رنگ د هر قسم خيمي استعمال جائز دي ③ د نبي كريم ﷺ د آثار نه تبرك حاصلول جائز دي ④ د ماء مستعمل استعمال جائز دي ⑤ په ځنگل وغيره كښې ستره لگولو سره مونخ كول پكار دي ⑥ د سترې د مخې نه تيريدونكو تيريدو سره څه حرج نشته دي ⑦ په شرعي سفر كښې څلور ركعتيز مونخ قصر كولو سره كولې شي ⑧ په سفر كښې د مشر بنده خدمت كول مستحسن امر دي. (٤)

١٧- باب: الصَّلَاةُ فِي السُّطُوحِ وَالْمِنْبَرِ وَالْخَشَبِ

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَلَمَّا رَأَى الْحَسَنُ بِأَسَانٍ يُصَلِّي عَلَى الْجُنْدِ وَالْقَنَاطِيرِ، وَإِنْ جَرَى تَحْتَهَا بَيْتٌ، أَوْ قَوْعًا، أَوْ أَمَامَهَا، إِذَا كَانَ يَنْهَبُ سُرَّةً، وَصَلَّى أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى سَقْفِ الْمَسْجِدِ بِصَلَاةِ الْإِمَامِ، وَصَلَّى ابْنُ عُمَرَ عَلَى الثَّلْجِ.

دا باب دي په چتونو باندي او په منبرونو باندي او لږگي (نه جوړې شوې تخته وغيره) باندي او دريدو سره د مونخ كولو د حكم باره كښې

قوله: :: السُّطُوح: د سين په ضمه سره جمع ده د سطح، او دي نه مراد د كور چت دي كوم ته چه سقف

(١) التوضيح لابن ملقن: ٢٥٨/٥ عمدة القارى: ١٤٩/٤ صحيح مسلم كتاب الصلاة باب ستره المصلى والتدب إلى الصلاة إلى ستره رقم الحديث: ١١٩٢-١١١٩.

(٢) التوضيح لابن ملقن: ٢٥٨/٥ عمدة القارى: ١٤٩/٤ إرشاد السارى: ٣٦/٤.

(٣) عمدة القارى: ١٤٧/٤.

(٤) التوضيح لابن ملقن: ٣٥٨/٥-٣٥٦ عمدة القارى: ١٤٩/٤-١٤٧ الإعلام بفوائد عمدة الأحكام باب الأذان الحديث الثانى معنى الوضوء: ٤٣٥/٢-٤٣٣ إرشاد السارى: ٤٩/٢ الكنز المتوارى: ٥٤/٤-٥٢.

هم) وائی. هسی دهر یوخیز د پاسه حصی ته سطح هم ونیلی شی (۱)

قوله: المنبر: ذ میم کسره سره «نور الشیء اذا رفعت» نه ماخوذ دې. ذ قیاس مطابق خود میم فتحه کیدل پکاروو خکه چه کسره خو ذ اسم آله علامت دې او هغه دلته مراد نه دې. لیکن دا لفظ سماعی کیدو دوجې نه داسې لومتلې کیږی ددې جمع منابر راځی. منبر هر اوچت ځانی ته وائی لیکن اصطلاحاً د واعظ او خطیب د پاره په جمات کښې جوړ شوی د ناستې ځانی ته وائی. ددې نورې معنی د اجتماع عام مقام، د عام مباحثو مقام، استیج او پلیت فارم دی. دکوم ځانی نه چه آواز اوچت کړې شی (۲)

قوله: الخشب: دځاه اوشین سره د الخشمة جمع ده. هم دغه لفظ خُشْب، خُشْب او خُشْبَان هم راځی ددې معنی دلرگی او شهتیر ده (۳)

د ترجمه الباب مقصد: د شاه ولی الله دهلوی رحمته الله علیه رایی: حضرت شاه ولی الله دهلوی رحمته الله علیه فرمائی «جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهْرًا» سره په ظاهره وهم کیږی چه مونځ هم په زمکه کیدل پکار دی نه چه په څه بل څیز باندې اوکړې شی. نو امام بخاری رحمته الله علیه دا وهم لرې کړو چه د زمکې نه علاوه په بل څه څیز مثلاً چت، منبر اولرگی وغیره که پاک وی نو په هغې باندې بغیر د څه کراهت نه مونځ کول چا تر دی. (چونکه دې مسئله کښې د سلف اختلاف وو په دې وجه امام بخاری رحمته الله علیه جزئیات ذکر کړل) (۴)

د حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه رایی: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمته الله علیه فرمائی چه د حضرت اقدس شاد ولی الله رحمته الله علیه رایی دا ده چه په حدیث پاک کښې راځی «جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهْرًا» خو زما په په نیز د دې مسئله زیات موافق «بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الْفِرَاشِ» دې. چرته چه به په دې مسئله بحث کیږی. دلته خو امام بخاری رحمته الله علیه د نورو اختلافاتو طرف ته اشاره کوی. لکه چه دا اختلاف اوس زمونږ په زمانه کښې هیڅ هم نه دې «کَانَ لَمْ يَكُنْ» شو مگر چونکه د امام بخاری رحمته الله علیه په نیز دا اختلاف وو په دې وجه هغوی په دې باندې باب اوترلو. او ډیر اختلافات داسې دی چه ډیر زیات مشهور دی مثلاً رفع الیدین دا یو داسې د جگړې خبره نه وه لکه څنگه چه اوس شوی ده بهر حال زما په نیز امام بخاری رحمته الله علیه اوس په دې باب سره د بعض تابعینو په قول باندې رد فرمائی لکه چه د بعض شراح نه نقل دی چه هغه خلق د «صَلَاةٍ عَلَى السُّطْحِ» د کراهت قائل دی. بل په دې باب سره په مالکیه باندې هم رد دې چه هغوی «صَلَاةٍ عَلَى الْمَنِينِ» د کراهت قائل دی. او همداسې د خُشْب سره په حضرت حسن بصری رحمته الله علیه او ابن سیرین رحمته الله علیه په قول باندې رد فرمائی ځکه چه هغوی نه «صَلَاةٍ عَلَى الْخَشْبِ» کراهت نقل دې (۵)

(۱) معجم الصحاح للجوهري ص: ۴۹۲ المعجم الوسيط ص: ۴۲۹.

(۲) معجم الصحاح للجوهري ص: ۱۰۱۵ القاموس الوحيد ص: ۱۶۰۲ التوضيح لابن ملقن: ۳۶۰/۵ عمدة القاری: ۱۵۰/۴

(۳) معجم الصحاح للجوهري ص: ۴۹۶ النهاية في غريب الحديث والأثر: ۴۹۱/۱-۴۹۰.

(۴) شرح تراجم أبواب البخاری لشاه ولی الله محدث دهلوی ص: ۲۱ تبسیر القاری شرح فارسی صحیح البخاری: ۱۴۷/۲.

(۵) تقریر بخاری شریف: ۱۳۲/۲ الكنز المتواری: ۵۵/۴.

دعلامه ابن رجب حنبلی رحمته اللہ علیہ رائی: علامه ابن رجب الحنبلی رحمته اللہ علیہ خپله شرح د بخاری السمی به فتح الباری کنبی لیکي چه دامام بخاری رحمته اللہ علیہ مقصود ددی ترجمه الباب نه دادی چه مونخ په هر هغه مقام کنبی جائز دی چه د مخ د زمکې نه اوچت وی برابر وی چه هغه په مخ د زمکې باندې کیخوډې شوي وی لکه منبر د لرگی تخته وغیره یا د زمکې د مخ نه اوچت کړې شوي وی مثلاً په زمکه د پاسه جوړه شوي کمرې چت یا په مخ د زمکې باندې کیخوډونکې هغه څیز کوم چه ویلی کیدونکې نه وی کلک وی مثلاً کلکه شوې واوړه وغیره. (۱)

د حضرت کشمیری رحمته اللہ علیہ رائی: حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ فرماني د منبر نه اوچت خانی باندې مونخ کولو او ورکولو د جواز طرف ته اشاره ده او خشب (لرگی) سره نی اوخودل چه څنگه په خاوره سجد ادا کیدې شی دغه شان په لرگی وغیره باندې هم ادا کیدې شی. (۲)

د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ او علامه عینی رحمته اللہ علیہ رائی: دې دواړو صاحبانو ددی ترجمه الباب دامقصد خودلې دې چه اولاً خو امام بخاری رحمته اللہ علیہ په دغه مذکوره څیزونو باندې دمونخ کولو جواز بنانی او دویم بعض تابعین او امام مالک رحمته اللہ علیہ باندې رد کول مقصود دی. (۳)

قوله: قال أبو عبد الله: أبو عبد الله نه مراد پخپله مصنف یعنی هم امام بخاری رحمته اللہ علیہ دي.

قوله: ولم ير الحسن بأساً أن يصلي على الجمد والقناطر وإن جرى تحتها بول، أو فوقها، أو أمامها، إذا كان بينهما سترة:

حضرت حسن بصری رحمته اللہ علیہ به په واوړه او پولونو باندې مونخ کولو کنبی هیڅ حرج نه گنرلو. که دهغې نه ښکته پورته یا دهغې وړاندې متیازې بهیدلې. خوچه دمونخ گذار او دغه (بهیدونکو متیازو) په مینځ کنبی څه پرده وی. مذکوره عبارت د امام بخاری رحمته اللہ علیہ قول دې په کوم کنبی چه هغوی د حسن بصری رحمته اللہ علیہ طرف ته منسوب خبرې نه دلیل نیولو سره یا د حضرت حسن بصری رحمته اللہ علیہ طرف ته منسوب خبره د دلیل په توگه پیش کړې ده چه جمد یعنی په واوړه یا پلونو باندې اودریدو سره مونخ کول جائز دی.

قوله: الجمد: دا لفظ د جیم فتحه او میم فتحه او سکون سره نقل دې ددی جمع اجماد او جماد راخی ددی معنی واوړه ده یعنی کلکې شوې اوبه چه تهوس شکل اختیار کړې وی. (۴)

قوله: القناطر: دا جمع ده قنطرة قنطرة هغه پل ته وائی چه د اوبو د پاسه تیریدو دپاره جوړولې شی که دا پل د خښتو یا کانرو نه جوړ کړې شوې وی نو دې ته قنطرة وائی او که د لرگی نه جوړ شوې وی نو هغې ته جسر وائی. (۵)

(۱) فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۷۲-۷۳/۲.

(۲) انوار الباری: ۱۱/۱۱ فیض الباری: ۲۷/۲.

(۳) فتح الباری: ۱/۶۳۰ عمدة القاری: ۱۴۹/۴.

(۴) معجم الصحاح للجوهري ص: ۱۸۶ المحکم والمحیط الأعظم لابن سیده: ۲۴۹/۷ تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدي: ۵۱۸/۷.

(۵) المحکم والمحیط الأعظم: ۴/۶۳۰ المخصص لابن سیده: ۱۶۲/۹ تاج العروس للزبيدي: ۴۸۳/۱۲.

قوله: وان جری تحتها.... الخ: په دې جمله کښې د مختلف صورتونو طرف ته اشاره کول مقصود دی چه مونځ کونکې په واوړه باندې یا د اوبودپاسه جوړشوی پل باندې ولاړ وی او د دغه واوړې یا پل لاندې څه ناپاک یا نجس څیز مثلاً متیازې وغیره بهیرې نو په دې کښې هیڅ حرج نشته دې مونځ به اوشی. دغه شان د مونځ گذار مخې طرف ته متیازې بهیرې یا د مونځ گذار د سر طرف ته د چت وغیره دپاسه متیازې بهیرې نو په دې سره د مونځ په جواز باندې څه اثر نه پریوخی البته شرط صرف دومره دې چه د میتازو بهیدو او مونځ گذار په مینځ کښې فصل وی کوم چه لفظ ستره سره بیان کړې شوې دي.

علامه کشمیری رحمته الله علیه فرماني پخوانی زمانه کښې په یخو علاقه کښې دا عام عادت وو چه داسې څاروی به اخستو سره به نې د پلونو لاندې بوتل هله به هغې میتازې هم کولې. دغه شان به دهغه پلونو لاندې هغه متیازې بهیدلې نو په دغه دوران کښې که د پل دپاسه څوک مونځ کوی نو څه حرج نشته. دې ځانې یوه خبره کولې شي چه د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه طرف ته منسوب دې قول کښې د کومو متیازو ذکر دې دي نه مراد دغیرماکول اللحم متیازې دي نه چه د ماکول اللحم دا پیره د عقل نه لرې خبره ده ځکه چه د پلونو لاندې به کوم څاروی راوستلې شو هغه به هم ماکول اللحم وو نه چه غیرماکول اللحم. بلکه ددې نه خوداهم معلومېږي چه د حضرت حسن بصری رحمته الله علیه په نیز ماکول اللحم متیازې هم نجس دی لکه چه امام بخاری رحمته الله علیه تصریح کړې ده چه د حضرت حسن رحمته الله علیه په نیز اوبی غواگانو او چیلو متیازې مکروه دی. بل ردالمحتار کښې یوه مسئله هم ذکر ده چه د اصطبل په چت باندې مونځ کول مکروه دی. ددې وجه داده چه د دغه اصطبل نه اوچتیدونکې بدبونی داره هواگانې د دغه کراهت سبب دي نه چه دهغوی احوال (۱) «وان جری تحتها بول» باره کښې علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني چه ددې تعلق صرف قناطر سره دي (۲).

په دې باندې علامه عینی رحمته الله علیه فرماني زه وایم چه ددې جملې تعلق الجمده سره کیدل هم صحیح دی ځکه چه واوړه په حقیقت کښې هم اوبه وی. د یخنی د زیاتوالي د وجې نه کلکه شی او کله خودنهر اوبه هم دومره کلکې شي چه په هغې باندې په آسانۍ سره تگ هم ممکن کیږي لهذا که یوسرې په واوړه باندې اودریږي او مونځ کوی او د دغه کلکې شوې واوړې لاندې متیازې بهیرې نو په دې سره د مونځ په صحت باندې هیڅ اثر نه پریوخی.

او که چرې په دې باندې دا اشکال او کړې شي چه په دې صورت کښې په عبارت کښې موجود الفاظ «تحتها، فوقها، امامها» کښې دها ضمیر مؤنث مرجع به څه وی؟ ځکه چه الجمده خو مؤنث نه دي نو ددې جواب دادې چه معجم الصحاح په حواله سره دا خبره تیره شوې ده چه الجمده جمع د جامد او جمع د جماعت په حکم کښې کیدوسره مؤنث کیږي نو د دغه مؤنث ضمائر مرجع الجمده کیدو کښې هیڅ اشکال باقی نه پاتې کیږي (۳).

علامه عینی رحمته الله علیه فرماني که د واوړې سانچه کلکه شوې وی او په دې باندې د سجده په حالت کښې تندنی او نخلی نو په هغې باندې سجده کول جائز دی او که چرې واوړه سخته نه وی ویلې شوې وی یا خوره شوې وی او په دې باندې تندې اونه نخلی نو په دې باندې سجده کول جائز نه ده. په مجتبی

(۱) ایض الباری: ۲۷/۴.

(۲) شرح الکرمانی: ۴۰/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۰/۴.

کنبی دی که سجده نی د واورې دپاسه اوکره یا د وینو په ډیری په ریشنلې شوي مالوچو باندې اوکړه په داسې توگه چه تندي په دغه څیزونو پورې اولگي او تندني سختوالي سره اولگیدو نو سجده به اوشی گنی نه کیږي. فتاوی ابی الحفص کنبي دی چه واوره غنم اوربشي جوار وغیره باندې سجده کولوسره به مونخ صحیح شی لیکن پلاله (د وریزو دروزه) باندې سجده کولوسره به مونخ صحیح نه شی. ځکه چه په دې باندې تندي په ښه شان سره نه شی کیخودې او غیر منجمد واوره او وینو وغیره باندې به هم مونخ صحیح نه وی. مگر دا چه دا وابنه ښه شان سره کلک شی اود سجدي ځانی سختی ښه شان سره محسوس شی. (۱)

علامه کشمیری رحمته الله علیه فرماني زمونږ په نیز په کت باندې مونخ کول صحیح دی ځکه چه په دې باندې تندي ښه شان سره کیخودې شی. په مالوچو باندې مونخ صحیح نه دي ځکه چه په دې باندې تندي نه کلکیږي او په واوره باندې هم تندي په ښه شان سره نه شی لگولې اود دې د سخت یخوالي د وجې نه په لاسونو باندې زور ورکولو سره صرف مساس کولې شی. خو په سجده کنبي پوره شان سره سر د سجدي په ځانی باندې کیخودل شرط او ضروری دی. لهذا واوره په تخت او کت باندې قیاس کول صحیح نه دی. (۲)

قوله: إذا كان بينهما ستره: بینهما کنبي دهما ضمیر مرجع باره کنبي علامه کرمانی رحمته الله علیه فرماني «إي: بين القنطرة والبول، أو بين المصلي والبول» یعنی په مذکوره صحت کنبي د مانخه د جواز حکم په دې صورت کنبي دې چه کله د پلونو او متیازو په مینخ کنبي څه حائل موجود وی یا بیا د مونخ گذار او متیازو په مینخ کنبي څه حائل موجود وی. اود دې قید تعلق صرف لفظ امامها سره دې نه چه ددې اخوات تحتها او فوقها سره. (۳)

په دې قول کنبي علامه کرمانی رحمته الله علیه چه کوم دویم احتمال ذکر کړې دې په هغې کنبي مصلي ذکر صراحت سره امام بخاری رحمته الله علیه په قول کنبي نشته دې بلکه هغه لفظ مصلي نه ماخود دې. (۴) ددې قدام نه مراد څومره فاصله ده؟ ددې تعیین هیڅ یوحد سره نقل نه دي. ښکاره خبره داده چه هغه نجاست مونخ گذار سره متصل نه وی. بیا عام ده که نيزدې وی اوکه لزي په دې سره هیڅ فرق نه پریوخی (۵) البته دمالکیه نه ابن حبیب قول دې که قصداً د نجاست مخې ته مونخ اوکړې شی اونجاست مونخ گذار سره نيزدې وی نومونخ به راگرخولې شی. (۶) په المدونة الکبری کنبي دی که چرې چا د بیت الخلاه مخې ته مونخ اوکړو نو څه حرج نشته دې. (۷)

علامه ابن رجب الحنبلی رحمته الله علیه په خپل شرح بخاری کنبي د امام بخاری رحمته الله علیه د مذکوره قول په شان هم معنی اثر ذکر کړې دې: «روي حرب بأسناده، عن همام، سئل فتادة عن المسجد يكون على القنطرة فكره، قال

(۱) عمدة القاری: ۱۵۰/۴.

(۲) أنوار الباری: ۱۴۲/۱۱.

(۳) شرح الکرمانی: ۴۰/۴.

(۴) عمدة القاری: ۱۵۱/۴.

(۵) عمدة القاری: ۱۵۱/۴.

(۶) الذخيرة للقرافي كتاب الصلاة الباب الثالث في شروط الصلاة فصل في الرعاف: ۹۵/۲.

(۷) المدونة الكبرى كتاب الصلاة في المواضع التي تجوز فيها الصلاة: ۹۰/۱.

هما من فذكرت ذلك لمطر، فقال: كان الحسن لا يري به بأساً، یعنی حرب رضی اللہ عنہ به خپل سندسره دھمام رضی اللہ عنہ نه روایت کړې دې چه حضرت قتاده رضی اللہ عنہ نه په هغه جعات (کښې مونځ کولو) باره کښې سوال او کړې شو (چه څه حکم دې؟) نوهغوی په داسې جعات کښې مونځ کول ناخوښه او گرځول. (۱)

تعلیق

قوله: وصلی ابوهریره علی ظهر المسجد بصلاة الإمام او حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دامام په اقتداء، کښې دجعات په چت باندي (اودریدو سره) مونځ او کړو. په دې جمله کښې ظهر المسجد الفاظ ابی ذر، اصیلی او ابی الوقت د روایت مطابق دی (۱) اود مستملی دروایت مطابق ددې په خانی سقف المسجد الفاظ دی. (۲)

دتعلیق تخريج: دا تعلیق ابن ابی شیبه رضی اللہ عنہ موصولاً روایت کړې دې. «عن ابن أبي ذئب عن صالح مولى التوأمة - وفيه فقال - قال: صليت مع أبي هريرة فوق المسجد بصلاة الإمام وهو الأسفل» (۳) براوی وانی چه ما حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ سره دجعات په چت باندي امام پسې مونځ او کړو په داسې حال کښې چه امام ښکته وو. المصنف کښې هم ددې اثر نه علاوه دمختلف حضراتو نه ډیر صحیح آثار نقل دی. (۴)

تشریح او دآئمه مذاهب: ددې تعلیق نه داخودل مقصوددی که دامام اومقتدی داودریدو مقام مختلف وی نوبیا هم مونځ صحیح دې. په دې باره کښې دتولو ائمه حضراتو په نیز دا ضروری دی چه مقتدی ته دامام دانتقالاتو ښه علم کیږي. دې نه علاوه دتولو ائمه حضراتو په نیز په دې مقام باندي څه جزوی تفصیلات هم دی چه د فقه په کتابونو کښې کتلې شی. دلته اجمالاً دومره ذکرکول ضروری دی چه احناف (۵) په نیز په مذکوره صورت کښې مونځ اداکول صحیح دی. البته دتولو په نیز ضروری هم دغه دی چه دامام انتقالات خو چه یا ښکاری یا په آواز سره دهغې ښه اندازه کیږي. لیکن که امام خان له ښکته منزل باندي وی اومقتدیان ټول په پورته منزل باندي وی نو دا صورت مکروه دې. لیکن امام مالک رضی اللہ عنہ صلاة خمسہ کښې خو د آئمه ثلاثه سره دې لیکن دجمعه د مونځ په وخت هغه ددې صورت اجازت نه ورکوي. (۶)

(۱) فتح الباری لابن رجب الحنبلی ۷۴/۲.

(۲) إرشاد الساری: ۴۰/۲.

(۳) فتح الباری: ۳۰/۱ شرح الکرمانی: ۴/۴ عمدة القاری: ۱۴۱/۴.

(۴) المصنف لابن ابی شیبة کتاب الصلاة من کان یرخص فی ذلک رقم الحدیث: ۶۲۱۵-۳۲۸/۴.

(۵) المصنف لابن ابی شیبة کتاب الصلاة من کان یرخص فی ذلک رقم الحدیث: ۳۲۹/۴-۳۲۸-۶۲۲۰-۶۲۱۵.

(۶) الفتاوی الهندیة کتاب الصلاة الباب الخامس فی الإقامة الفصل الخامس فی بیان مقام الإمام والمأموم: ۸۸/۱ بدائع الصنائع کتاب الصلاة فصل وأما واجباتها فأنواع. بعضها قبل الصلاة: ۱/۱۴۶ فتح القدير کتاب الصلاة فصل ويكره استقبال القبلة:

۱/۴۳۳. شوافع کتاب الإمام للشافعی کتاب الصلاة باب مقام الإمام مرتفعاً والمأموم مرتفع: ۳۷۴/۲ الحاوی فی فقه الشافعی

کتاب الصلاة. باب موقف صلاة المأموم مرتفع مع الإمام: ۲/۳۴۳ العزيز شرح الوجيز کتاب الصلاة الجماعة شرائط القدوة:

۱۷۶/۲. اوحنابله المبدع شرح المقنع کتاب الصلاة فصل فی الموقف: ۹۸/۲ کشف القناع کتاب الصلاة فصل فی أحكام الإقضاء:

۴۶۷/۱ شرح منتقى الإرادات البهوتي کتاب الصلاة فصل فی الإقضاء: ۵۸۲/۱

(۷) المدونة کتاب الصلاة فوق ظهر المسجد بصلاة الإمام: ۸۲/۱ الذخيرة کتاب الصلاة الفصل الرابع فی تبعية الإمام فی المكان: ۲/۲۵۶ حاشية الدسوقي کتاب الصلاة فصل فی بیان حکم صلاة الجماعة: ۲۳۶/۱.

دتعليق ترجمه الباب سره مناسبت: دمذکورہ تعليق ترجمه الباب سره مناسبت بنکاره دي چه ترجمه الباب کنبی په سطوح باندي د مونغ کولو ذکر وو او هم دغه ذکر په تعليق کنبی هم دي (۱)
حضرت گنگوهی رحمته الله علیه فرماني د مذکورہ تعليق محل زموښ په نيز به په دي صورت کنبی وي چه کله په چت باندي اودريري اود اقتداء کونکی امام نه وړاندي نه وي خکه چه که چرته داسې اوشي نو مونغ يعنی اقتداء به فاسد شي او امام به خان له مونغ کونکي شميرلي کيږي (۲)
په دي باندي حضرت کاندھلي رحمته الله علیه تانيدا ددرمختار نه جزئيه پيش کوي چه د اقتداء د شرائط نه دا هم دي چه دمقتدي قدم دي د امام د گيتي نه وړاندي نه وي. په دي باندي علامه شامي رحمته الله علیه ليکلي دي که دمقتدي خپي اوږدي وي دکوم د وجي نه چه دهغه د خپوگوتي د امام د قدمونو نه وړاندي هموتلي وي نوهيخ حرج نشته دي (۳)

قوله: **وصلی ابن عمر علی الثلج**: او حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په واوړه باندي اودريدو سره مونغ اوکړو. د ډير لټون نه باوجود دمذکورہ قول تخريج معلوم نه شو. او په دي باره کنبی شارحين هم خه کلام نه دي کړي. البته صرف علامه عيني رحمته الله علیه صرف دومره خبره کړي ده چه دامام بخاري رحمته الله علیه په مذکورہ قول کنبی لفظ الثلج نه مراد کلکه واوړه به مراد اخستي شي نوهله به د دي قول ترجمه الباب سره مناسبت ثابت کړي شي او هغه داسې چه پخه واوړه به د کانږي چت يا لرگي په شان شي او په دي خيزونو باندي دمونغ کيدو ذکر ترجمه الباب کنبی ذکر دي او که چرې واوړه ويلې شوي اونر مه وي نو په هغې به سجده کول صحيح نه وي لکه څنگه چه وړاندي ذکر شو (۴)

المحدث الأول

[۲۷۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ، قَالَ: سَأَلُوا سَهْمَ بْنَ سَعْدٍ: مِنْ أَى شَيْءٍ الْبِنْبُرُ؟ فَقَالَ: مَا يَقِي بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي، هُوَ مِنْ أَثَلِ الْغَابَةِ عَلَيْهِ فَلَانَ مَوْلَى فَلَانَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «وَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْنَ عَمِلٍ وَوَضِعَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، كَبَّرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ، فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ، خَلْفَهُ لَمَرَّقَمَ رَأْسَهُ لَمَرَجَمَ الْقَهْقَرِيِّ، فَجَدَّ عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ عَادَ إِلَى الْبِنْبُرِ، ثُمَّ رَكَعَ لَمَرَّقَمَ رَأْسَهُ، لَمَرَجَمَ الْقَهْقَرِيِّ حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ»، فَمَهَذَا شَأْنُهُ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِينِيِّ: "سَأَلْتَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَإِنَّمَا أَرَدْتُ أَنْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَقُلْتُ: إِنَّ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ كَانَ يُنَالُ عَنْ هَذَا كَثِيرًا فَلَمْ تَسْمَعْ مِنْهُ قَالَ: لَا" (۵) [۲۲۳۰۱۳۸۸۱۸۷۵۱۳۲۷]

(۱) عمدة القارى: ۱۵۱/۴.

(۲) الكنز التنويرى: ۵۶/۴.

(۳) حاشية ابن عابدين كتاب الصلاة باب الإمامة مطلب شروط الإمامة الكبرى: ۲۸۶/۲.

(۴) عمدة القارى: ۱۵۱/۴ تيسير القارى شرح فارسى صحيح البخارى: ۱۴۶/۲.

(۵) أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب المساجد باب الاستعانة بالنجار والصناع فى أعواد المنبر والمسجد رقم الحديث: ۴۴۸ وفى الجمعة باب الخطبة على المنبر رقم الحديث: ۹۱۷ وفى البيوع باب من التجار رقم الحديث: ۲۰۹۴ وفى الهبة باب

ترجمه: حضرت ابو حازم رضی اللہ عنہ نه روایت دی چه خلقو حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ نه معلومات او کړل چه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم منبر د څه خیز نه جوړ شو؟ حضرت سهل رضی اللہ عنہ د دې په جواب کښې او فرماییل چه په خلقو کښې په دغه وخت د دې خبرې باره کښې زما نه زیات پیژندونکې څوک باقی پاتې نه شو او هغه منبر غاښه (مقام) غزنه جوړ شوې وو. د فلانکې ښځې فلانکې غلام دا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د باره جوړ کړو. کله چه هغه تیار کړې شو (جماعت کښې) کیخو دې شو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په دې باندې او دریدو خپل مخ نی د قبلي طرف ته کولو سره (د مانځه د باره) او دریدو. تکبیر نی او و نیل او خلق د حضور پاک شاته (د حضور پاک په اقتداء کښې) رکوع او کړه. بیا حضور پاک خپل سر مبارک (د رکوع نه) اوچت کړو بیا حضور پاک شاته شو (یعنی د منبر د پاوړنی نه راکوز شو داسې چه سینه مبارکه نی د قبلي نه واوړیده) او په زمکه نی سجده او کړه. بیا حضور پاک دوباره منبر ته اوختلو بیا نی قراءت او کړو او بیانی رکوع او کړه بیانی د رکوع نه سر اوچت کړو (او د قبلي طرف نه مخ اړولونه بغیر) شاته شو او په زمکه نی سجده او کړه. دا قصه ده د هغه (منبر). ابو عبدالله (امام بخاری رحمته اللہ علیہ) او فرماییل چه ماته علی بن عبدالله (المدینی) رضی اللہ عنہ او و نیل چه (امام) احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ د دې حدیث (مدلول) باره کښې ماته تپوس او کړو او و نی و نیل چه زما مطلب دادې چه جناب رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم (مونه کولو سره) دخلقو په مقابله کښې پاس (والا خانی باندې) وو لهذا د دې حدیث په بنیاد باندې که چرې امام دخلقو (یعنی مقتدیانو) نه پورته وی نوڅه حرج نشته دې. هغوی (یعنی علی بن عبدالله المدینی رضی اللہ عنہ) او و نیل چه ما او و نیل چه حضرت سفیان بن عیینه رضی اللہ عنہ نه خود دې حدیث متعلق اکثر تپوس کیدلو آیا تا دهغوی نه دا حدیث نه دې او ریدلې؟ نو هغوی (یعنی احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ) جواب ورکړو چه نه.

تراجم رجال

علی بن عبدالله: دا امیر المؤمنین فی الحدیث امام ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بن نجیح سعدی نصری رضی اللہ عنہ دې. دې د ابن المدینی په نوم سره مشهور دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب الفهم فی العلم کښې تیر شوی دی. (۱)

سفیان: دامشهور محدث سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی کوفی رضی اللہ عنہ دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا، او اخیرنا و انما کښې تیر شوی ده. (۲)

ابو حازم: داسلمه بن الاشجعی الکوفی مولی عزه الاشجعیه رضی اللہ عنہ دې د دوی تفصیلی حالات کتاب العلم باب هل یعمل للنساء یوم علی حدیث فی العلم کښې تیر شوی دی. (۳)

من استوهب من أصحابه شیئا رقم الحدیث: ۲۵۶۹ ومسلم فی صحیحہ فی المساجد باب جواز الخطوة والخطوتین فی الصلاة رقم الحدیث: ۵۴۴ او داؤد فی سننه فی الصلاة باب فی اتخاذ المنبر رقم الحدیث: ۱۰۸۰ والنسائی فی سننه فی المساجد باب الصلاة علی المنبر رقم الحدیث: ۷۴۰ وابن ماجه فی سننه فی إقامة الصلوات باب ماجاء فی بدء شأن المنبر رقم الحدیث: ۱۴۱۶ وفی جامع الأصول حرف الصاد الكتاب الأول فی الصلاة القسم الأول فی الفرائض الباب الثاني فی صلاة الجماعة الفصل الرابع فی فی أحكام المأموم الفرع الثاني فی الاقتداء النوع الرابع فی ارتفاع مکان الإمام رقم الحدیث: ۳۹۰۱، ۳۳۴/۵

(۱) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۱۰۲/۳.

(۳) کشف الباری ۱۰۱/۴.

سهل بن سعد الساعدي: دا ابن سعد الساعدي ابو العباس الانصاري الخزرجي رضي الله عنه دي. ددوي حالات هم كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه كنبني تيرشوي دي. (١)

شرح حديث

قوله: قال سألوا سهل بن سعد، من أي المنبر؟ ابو الحازم رضي الله عنه او نيل چه خلقو دحضرت سهل بن سعد رضي الله عنه نه سوال او كرو چه دنبي اكرم رضي الله عنه منبر د خه خيز نه جوړوو؟ دي نه مراد دادې چه درسول الله صلى الله عليه وسلم منبر د كوم قسم لرگي نه جوړوو. او المنبر كنبني الف لام عهدی دي او مراد دي نه منبر رسول دي. (٢)

د سنن ابی داؤد په روایت كنبني دي چه خلق حضرت سهل رضي الله عنه له راغلل او د منبر رسول باره كنبني دخپل شك اظهار د سوال په توگه كولو سره معلومه كړه چه هغه د كوم لرگي جوړشوي وو؟ (٣)

قوله: فقال: ما بقي بالناس أعلم مني: حضرت سهل رضي الله عنه جواب وركړو چه په دي باره كنبني په خلقو كنبني مانه زيات پيژندونكي خوك هم نشته دي. بالناس كنبني باء د في په معنی كنبني ده يعني في الناس او د كشميهني په روایت كنبني هم في الناس دي. (٤)

حضرت شيخ الحديث رضي الله عنه فرماني (د حضرت سهل رضي الله عنه قول) «ما بقي في الناس أعلم مني» په دي وجه هغه ټول صحابه چه هغه وخت موجود وو (كوم وخت چه منبر جوړ كړي شوي وو) هغه دغه وخت وفات شوي وو بس هم زه ژوندې يم په دي وجه ماته زيات خير دي. (٥)

ابن ملقن رضي الله عنه فرماني چه يو عالم ديو خيز په پيژندگلو كنبني منفرد وي نوهغه هم داسي جمله استعمالولي شي دي دپاره چه خلق د دغه خيز علم محفوظ كولو طرف ته متوجه شي. (٦)

قوله: هو من أثل الغابه: هغه (منبر) د غابه د غزنه جوړشوي وو.

د اثل معنی: د غزنې ته اثل وائي (٧) د صحيحن په روايات كنبني په دي باره كنبني دوه شان الفاظ ملاويږي. «من اثل الغابه»، او «من طرفاء الغابه» (٨). اثل او طرفاء معنی كنبني خه فرق نشته دي يو ځنگلي ونه ده كوم ته چه غزن وائي د ابالكل نيغه او اوږده ه ونه وي ددي لرگي دير مضبوط او كلك وي. دبعض خلقو وينا ده چه اثل په اوږدوالي كنبني طرفاء نه لږ شان لوني وي او د طرفاء مشابه وي. او بعض دا فرق

(١) كشف الباري كتاب الوضوء باب غسل المرأة اباها الدم عن وجهه.

(٢) التوضيح لابن ملقن: ٣٦٢/٥ فتح الباري: ٦٣١/١ عمدة القاري: ١٥٢/٤.

(٣) سنن ابی داؤد كتاب الصلاة باب في اتخاذ المنبر رقم الحديث: ١٠٨٠.

(٤) فتح الباري: ٦٣١/١ عمدة القاري: ١٥٢/٤ إرشاد الساري: ٤٠/٢.

(٥) الكنز المتواری: ٥٦/٤ تقرير بخاري شريف: ١٣٣/٢.

(٦) التوضيح لابن ملقن: ٣٦٣/٥.

(٧) معجم الصحاح للجوهري ص: ٢٨ النهاية في غريب الحديث والأثر: ٣٨/١.

(٨) صحيح البخاري كتاب الصلاة باب الخطبة على المنبر رقم الحديث: ٩١٧ صحيح مسلم في المساجد جواز الصلاة

والخطوتين في الصلاة رقم الحديث: ٥٤٤.

بیان کړې دې چه غزنه چه کوم مذکر وی هغې ته ائل او کوم چه مؤنث وی هغې ته طرفاء وائی. (۱)
 د غابه معنی: غابه د یوخنګل نوم دې. داد مدینې طبیعی نه د شام د ملک طرف ته تلوسره د یومشهور
 خانی نوم دې چه د ۹ میله په فاصله باندي وو. دې خانی کنبې به د حضور پاک اویسان وو. هم دې خانی
 کنبې د عربین قصه پینښه شوې وه. یاقوت غابه د مدینې نه په څلورمیله کنبې خودلې ده اوبکړې
 ونیلې دی چه غابه نومې خاپونه دوه دی یو علیا او بل سفلی. جامع کنبې دی چه چرته هم گنړې ونې
 وی هغه خانی ته غابه وائی. (۲)

حضرت شیخ الحدیث رحمته الله علیه لیکي چه د ائل معنی غز ده او غابه د یو خانی نوم دې او مطلب دا چه هغه د
 غابه مقام د غزنه جور شوې وو. او دویم قول ائل معنی خو هم غز دې او غابه ښه گنړ ته وائی په دې
 صورت کنبې به مطلب دا شی چه د گنړې ونې غز وو مگر اضافت زیات واضح رومبې صورت کنبې
 کیرې زما په نیز هم دغه اولی دې. (۳)

قوله: **عَمَلَهُ فُلَانٌ مَوْلَى فُلَانَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**: د فلانکې ښځې فلانکې
 غلام دا د رسول الله صلی الله علیه و آله دپاره جور کړو.

منبر چا جور کړو؟ حدیث پاک کنبې خو صرف دومره راغلی دی چه دا منبر د فلانکې ښځې فلانکې
 غلام جور کړې دې دهغه د نوم په تعیین کنبې شازحین حدیث د روایاتو او آثارو په رنړا کنبې ډیر
 نومونه ذکر کړې دی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه اووه نومونه ذکر کړې دی او په هغې کنبې ترجیح میمون
 نومې نجار (ترکمان) ته ورکړې ده. اوزمونډ د دیوبند اکابر علماؤ نه حضرت شیخ الحدیث صاحب
 کاندهلوی رحمته الله علیه هم دې ته ترجیح ورکړې ده. (۴)

حافظ صاحب چه کوم نومونه اخستی دی هغه دادی: ① ابراهیم ② باقول ③ صباح ④ قبیصه یا
 قبیصه المخزومی ⑤ کلاب (د حضرت عباس رضی الله عنه غلام) ⑥ تمیم داری رضی الله عنه ⑦ میناء د قبیله بنی
 سلمه یو انصاریه ښځې غلام. ددې اووه نه علاوه یو قول د میمون هم دې دکوم باره کنبې «أشبه الأقوال
 بالصواب» ونیلې شوې دې. حافظ صاحب رحمته الله علیه وائی هم د یو سړی دامختلف نومونه دی. دا احتمال د
 ډیرې لرې درجې دې اوکه چرې دا اوونیلې شی چه دې ټولو په یو خانی جور کړې دې نوداسې هم
 ممکن نه دی ځکه چه هغه وخت په مدینه کنبې هم یو ترکمان وو. البته په یوه درجه کنبې دا خبره قرین
 قیاس معلومیرې چه اصل کار د یوکس وی او باقی د هغه امدادیان وی. (۵)

مولى فلانة اوس د اښځه څوک وه؟ ددې تعیین هم په تعیین سره نه معلومیرې صرف دومره ده چه هغه
 انصاریه وه دهغې دنوم باره کنبې یوقول علائنه دې او بل قول عائشة انصاریه دې. ددې ښځې د نوم

(۱) التوضیح لابن ملقن: ۳۶۲/۵ فتح الباری: ۵۱۳/۲ عمدة القاری: ۱۵۲/۴ ارشاد الساری: ۴۰/۲ فضل الباری: ۵۹/۳

سراج القاری: ۴۰۳/۲.

(۲) معجم الصحاح للجوهري ص: ۷۹۰ النهاية فی غریب الحدیث والأثر: ۳۸/۱ التوضیح لابن ملقن: ۳۶۱/۵ فیض
 الباری: ۲۸/۴ عمدة القاری: ۱۵۴/۴ فتح الباری کتاب الأطعمة باب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۷، ۱۲/۲.

(۳) تقریر بخاری للکاندهلوی: ۱۲۳/۲ الكنز المتواری: ۵۶/۴.

(۴) فتح الباری کتاب الصلاة فی الجمعة باب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۷، ۵۱۳/۲ تقریر بخاری شریف:

۱۲۳/۲ الكنز المتواری: ۵۷-۵۶.

(۵) التوضیح لابن ملقن: ۳۶۳/۵ فتح الباری کتاب الجمعة الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۳، ۱۲/۲.

بارہ کنبی «فکیه بنت عبید بن دلیم» ہم قول دی۔ ابو موسیٰ مدینہ رضی اللہ عنہ فرمائی علانہ اصل کنبی د خلافت تصحیف دی او عائشہ د علانہ تصحیف دی (۱)

منبر پہ گوم کال بانڈی جور شوی؟ دمنبر جوریدو دکال بارہ کنبی ابن سعد رضی اللہ عنہ پہ ۷ ہجری بانڈی جزم نقل کرے دی لیکن حافظ صاحب رضی اللہ عنہ پہ دی بارہ کنبی فرمائی دی چہ پہ دی کنبی نظر دی خکہ چہ پہ دی واقعہ کنبی د حضرت عباس او حضرت تمیم داری رضی اللہ عنہما عمل دخل نقل دی او ددی دواہو حضرت اتو نہ حضرت عباس رضی اللہ عنہ د اسلام قبلول ۸ ہجری او حضرت تمیم داری رضی اللہ عنہ ۹ ہجری دی (۲) د اتم کال نہ ورا ندی د ہجرت پہ پنخم کال کنبی ہم دمنبر تذکرہ ملاوی پی۔ او گورنی پہ غزوة المرسیع کنبی پینہ شوی واقعہ افک پہ دی واقعہ کنبی پہ یوہ موقع اوس او خرج دواہو قبیلہ خیل مینخ کنبی دیوبل مخی تہ ولاڑی وی۔ نو حضور پاک منبر تہ اوختلو او هغوی تہ خطاب شروع کرو (۳) او دا غزوه پہ ۵ ہجری کنبی پینہ شوی دہ (۴) ددی غزوه د وقوع پہ کال کنبی نور اقوال ہم دی مثلاً ۶ کال او ۴ کال لیکن راجح ہم پنخم کال دی (۵)

پہ دی بارہ کنبی حضرت مولانا انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چہ حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ اختیار کرے دی چہ منبر پہ ۹ ہجری کنبی جور کرے شوی وو مگر زما پہ علم کنبی کاسی روایات دی دکوم نہ چہ منبر ددی نہ دیر ورا ندی معلومی پی۔ د اتم کال نہ دویم کال پوری روایات موجود دی۔ دداسی یوی واقعہ ذکر او کرو او پہ هغی کنبی د منبر ذکر ہم راغلی دی اوچہ هغه واقعہ اوکتلی شوی نو د یو دوو کالو پوری وہ (۶)

دمنبر پاؤدنی: دنی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دپارہ چہ دا کوم منبر جور کرے شوی د هغی درے درجے وی۔ دوہ پاؤدنی او دریم د کیناستو خانی۔ د خلفاء راشدین رضی اللہ عنہم د زمانی پوری ہم دغه منبر باقی وو بیا د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کنبی مروان پہ دی منبر کنبی شپہ درجے جورے کرے۔ مروان هغه وخت د مدینہ گورنر وو۔ د هغی نہ پس دا منبر ہم دغه شان پاتی شو تردی چہ پہ ۴۵۴ ہجری کنبی پہ مسجد نبوی کنبی اور اولگیدو د کوم پہ وجہ چہ منبر اوسوزیدو۔ بیا د یمن بادشاہ مظفر ۴۵۶ ہجری کنبی نوے منبر جور کرو۔ دیوی زمانی پوری ہم دغه منبر وو ددی نہ پس ۸۲۰ ہجری کنبی ملک مؤید دوبارہ نوے منبر جور کرو کوم چہ تراوسہ پوری باقی دی (۷)

(۱) شرح الکرمانی: ۴/۱۷۱ التوضیح لابن ملقن: ۵/۳۶۳ فتح الباری کتاب الجمعة باب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۳، ۵۱۳/۲ عمدة القاری: ۴/۱۵۳.

(۲) فتح الباری کتاب الجمعة باب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۳، ۵۱۳/۲ الموسوعة الفقہیة المنبر: ۳۹/۸۴.

(۳) الجمع بین الصحیحین المتفق علیہ من مسندام المؤمنین عائشہ بنت صدیق رضی اللہ عنہ رقم الحدیث: ۳۲۱۱، ۴/۱۲۴ مجموعہ الفتاویٰ لشیخ الإسلام ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ سورة النور قوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْفَاقِلَاتِ﴾، من قذف امرأة محضه کلامة والزیع: ۱۵/۲۱۲ دار الوفاء والزیة للطباعة والنشر.

(۴) الطبقات الکبریٰ لابن سعد غزوة رسول الله صلى الله عليه وسلم المرسیع: ۲/۶۳.

(۵) الجمع بین الصحیحین المتفق علیہ من مسندام المؤمنین عائشہ بنت صدیق رضی اللہ عنہ رقم الحدیث: ۳۶۱۱، ۴/۱۲۴.

(۶) أنوار الباری: ۱۱/۱۴۳.

(۷) فتح الباری کتاب الجمعة باب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۳، ۵۱۳/۲ الإعلام بفوائد الأحکام کتاب الصلاة حدیث سهل بن سعد الساعدی وصلاة الرسول صلى الله عليه وسلم علی المنبر لتعلم الناس صلاته معنی المنبر واستحباب اتخاذہ: ۴/۱۱۶.

قوله: وقام عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم حين عمِلَ ووضع: کوم وخت چه منبر تيار شو اوبه جومات کنبې کيخودلې شو نو حضور پاك په دې باندې اودريدو. عمل او وضع دواړه مجهول صيغې دي. (۱)

قوله: فاستقبل القبلة، كبر: حضور پاك عليه السلام خپل مخ قبلې طرف ته كړو (او د مونځ شروع كولو په غرض سره) تكبير تحریمه او ونييل. په دې جمله كنبې لفظ كبر د واؤ نه بغير دې دا صيغه په اصل كنبې د سوال جواب جوړيزې چه كله راوی او ونييل «فاستقبل القبلة» چه حضور پاك په منبر باندې اوختلو قبلې طرف ته ئې مخ كړو. نو په دې باندې سوال پيدا شو چه بيا حضور پاك څه او كړه؟ نو ددې جواب دا دې چه حضور پاك تكبير تحریمه او ونييله. هسې دا صيغه فكبر د فاء سره او وكبر د واؤ سره هم بعض نسخو كنبې ذكر ده. (۲)

قوله: وقام الناس خلفه فقرا ورکم وركم الناس خلفه، ثم رفع رأسه. او خلق د حضور پاك په اقتداء كولو سره، شاته (په زمكه) باندې اودريدل (يعنى امام منبر باندې وو او مقتديان په زمكه باندې) بيا حضور پاك قراءت او كړو او بياني ركوع او كړه او خلقو هم د حضور پاك په اقتداء كنبې ركوع او كړه بيا حضور پاك د ركوع نه سر اوچت كړو.

قوله: ثم رجع القهقري: بيا رسول الله ﷺ شاته واپس شو. القهقري اسم مقصور دې ددې اصل قهقر مصدر دې. ددې معنى ده خپل شاته په اولته خپو واپس تلل. دا لفظ دداسې مصادر نه دې چه فعل سره په معنى كنبې خو مطابقت لری ليكن په اشتقاق كنبې مطابقت نه لری. لهذا ددې جملې معنى «ثم رجع القهقري» ده. ځكه چه واپس كيدل خو هغه وخت متحقق كيږي كله چه يو سړې په زمكه باندې وى اودلته رسول الله ﷺ په منبر باندې وو. نور جمع په معنى د نزل دې

بيا ددې لفظ منصوب په وجود كنبې درې احتمالات دي: رومي قول دادې چه القهقري د فعل محذوف د وجې نه منصوب دې يعنى «ثم رجع، قهقري القهقري» دويم قول دادې چه دا لفظ د موصوف محذوف د پاره صفت دې او بيا موصوف او صفت ملاويدوسره رجع فعل د پاره مفعول مطلق دې يعنى «ثم رجع الرجعة القهقري» اودريم قول دادې چه لفظ رجع د فعل مفعول مطلق دې اوددې مفعول مطلق دوه قسمونه دي چه فعل سره په معنى كنبې خو اشتراك لری ليكن په لفظ كنبې نه. بل د رسول الله ﷺ دغه شان په اولته خپو سره واپس كيدلو وجه دا وه چه د حضور پاك سينه مباركه د قبلې نه وانورې (۱)

قوله: فسجد على الأرض: بيا «بنكته كوزيدوسره» حضور پاك په زمكه باندې سجده او كړه. په دې مقام باندې على الأرض دې او د وړاندې افعال چه كومه جمله استعمال كړې شوې ده په هغې كنبې

(۱) عمدة القارى: ۱۵۴/۲ | إرشاد السارى: ۴۱/۲.

(۲) عمدة القارى: ۱۵۴/۲ | إرشاد السارى: ۴۱/۲ تحفة البارى: ۲۹۹/۱.

(۳) الإعلام بفوائد الأحكام كتاب الصلاة حديث سهل بن سعد الساعدي وصلاة الرسول صلى الله عليه وسلم على المنبر معنى القهقري: ۱۱۹/۴ فتح البارى كتاب الجمعة باب الخطبة على المنبر رقم الحديث: ۹۱۳، ۵۱۴/۲ التوضيح لابن ملقن: ۳۶۴/۵ عمدة القارى: ۱۵۴/۴ | إرشاد السارى: ۴۱/۲ الكوثر الجارى: ۶۴/۲ تحفة البارى: ۲۹۹/۱.

بالأرض لفظ دي. په دواړو کښې هيڅ تضاد نشته دي. بس په اول ذکر شوي کښې د استعلاء معنی خودلې شوې او دويم کښې الصاق. (۱)

قوله: **ثم عاد إلى المنبر، ثم ركب، ثم رفع رأسه، ثم رجع القهقري حتى سجد بالأرض** بيا

حضور پاک (سجده کولونه پس دوباره) په منبر تشریف یووړو بیاني رکوع او کره بیاني درکوع نه سر اوچت کړو بیا اولته خپوسره لاندې کوز شو تردې چه په زمکه باندې سجده او کره. په دې عبارت کښې د دويم رکعت بیان دي چه د سجدي نه علاوه ټول ارکان په منبر باندې په ولاړه ادا کړل او د سجدي دپاره به زمکې ته راکوزیدو او په زمکه باندې به ئی سجده کوله.

په مانځه کښې ذکر هیډو حکم: که په مانځه کښې بغیر د عذر نه تلل اوشی اوتلونکې یوشان اوډیر لارشی نومونځ به فاسدشی. که دهغه سینه د قبلي نه اوگرخی اوکه اونه گرخی. اوکه کثیر غیر متوار تلل وی یعنی په مختلفو رکعاتو کښې گډوډ لارشی او په هر رکعت کښې کم تگ وی نو د قبلي نه د سینې په نه اوخوتوسره مونځ نه فاسد کيږي.

د کثیر حد د مقتدی په حق کښې یو دم مسلسل د دوو صفو په اندازه تگ دي دي نه کم تگ به قلیل شمیرلې کيږي. لهدا که یو سرې په یوخل مسلسل د دوو صفو په اندازه لارو نو دهغه مونځ به فاسدشی او د یوصف په اندازه تللو سره به مونځ نه فاسد کيږي.

او د کثیر غیر متواتر یا غیر مسلسل تگ صورت دادې چه یو سرې د یوصف په اندازه لارشی اوډیرې او په اندازه د درې ځل سبحان الله ونیلو حصار شی بیا د یوصف په اندازه لارشی او اوډیرې نودې سره مونځ نه فاسد کيږي. که چرې داسې ډیر زیات تگ او کړی بس شرط دادې چه مکان مصلی بدل نه شی یعنی که په جمات کښې مونځ ادا کيږي او دغه شان تگ سره د جمات د شرعی حدود نه بهر اونه ځی. او که چرې په میدان کښې مونځ ادا کيږي او بیا د مونځ گزارو د صفونو نه بهر اونه ځی.

د امام دپاره به د سجدي د ځاني نه بهر وتل کثیر شمیرلې کيږي او دي سره به مونځ فاسدشی او د ځان له مونځ گزار دپاره د سجدي د ځاني اعتبار دي ددي نه زیات تگ به مونځ فاسد کوی. او که چرې په مانځه کښې تگ د عذر دوجې نه وی نو په دي سره مونځ په هيڅ صورت کښې نه ماتيږي که دغه تگ قلیل وی او که کثیر، سینه د قبلي نه واړی او که وانوری یا د جمات نه بهر اوځی یا اونه ځی. د عذر مثال دادې چه په مانځه کښې د حدث کیدو په صورت کښې د طهارت دپاره لارشی یا صلاة خوف کښې اوځی وغیره. (۲)

ثم رجع القهقري سره متعلق د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله تشریح: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمته الله په دي مقام باندې ليکی: چونکه په سجده کښې ټول برابر وی څوک چاته نه گوری په دي وجه لاندې راکوز شو. بل په هغه (منبر) باندې سجده مشکل وه. اوس دلته اشکال پیدا شو چه عمل کثیر اوشو اودا په اتفاق سره مفسد صلاة دي سره ددي که ددي په جزئیات کښې اختلاف وی اودلته

(۱) عمدة القاری: ۱۵۴/۴.

(۲) حاشیه ابن عابدین کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها، مطلب: فی المشی فی الصلاة: - ۹۴- ۹۸/۴ دارالثقافة، بیروت. البحر الرائق کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها: ۱۳/۲ فتاوی الهندیة کتاب الصلاة الباب السابع فی ما یفسد الصلاة وما یکره فیها، الفصل الأول فی ما یفسدها: ۱۰۸/۱ ادرالکتب العلمیة، بدائع الصنائع کتاب الصلاة باب فی ما یستحب ویکره فیها: ۸۶/۱.

خو توالی حرکات شوی دی بار بار د سجده دپاره ختل کوزیدل، بل خطوات هم اولیدلې شو خکه چه شاته خو نیغ یو دم واپس کیدی نه شی په مزه مزه به قدم کیخودو سره واپس کیږی اودا توالی حرکات او خطوات په عمل کثیر کنبی داخل دی.

شرح دا جواب ورکوی چه داد هغه وخت واقعه ده کوم وخت چه په مانځه کنبی عمل کثیر جائز وو اوزما د والد صاحب رحمته الله علیه رانی مبارکه داه چه «رجوع الی القهقري» مطلب دانه دې چه بالکل نیغ شاته شی بلکه یو طرف ته لږ شان خیال کولو سره «رجوع الی القهقري» او فرمایلو. په دې صورت کنبی هم په یو قدم کنبی دننه رجوع اوشوه او چه کوم توالی حرکات وو هغه په ارکان مختلفه کنبی وو. او چه کوم توالی مفسد او عمل کثیر کنبی داخل دی هغه دادې چه هم په یو رکن کنبی وی، لهذا د حدیث متعلق دا وینا چه داد عمل کثیر د وخت کیدو روایت دې ددې ضرورت نشته دې. (۱)

د حضرت کشمیری رحمته الله علیه وضاحت: حضرت کشمیری رحمته الله علیه فرمائی دا د منبر نه کوزیدل په حالت دمونځ کنبی صرف دوه قدمه کوزیدل وو (په دویمه درجه باندي به وی یو قدم نی په ښکته پاؤرنی باندي کیخودو او دویم به نی د سجده په ځانی کیخودې وی) او ابن امیر الحاج لیکلی دی چه که تگ زیات وی او په حصاریدو سره وی او متوالی او مسلسل نه وی نو هغه هم مفسد صلاة نه دې.

در مختار کنبی دی که دامام اراده قوم ته د مونځ خودلو وی نو هغه په اوچت ځانی باندي اودریدې شی. علامه نووی رحمته الله علیه هم دې ته جائز بلکه د ضرورت په وخت مستحب لیکلی دی. لیکن زما په نیز په دې مسئله کنبی اوس توسع کولو سره جائز گرځول مناسب نه دی خکه چه د داسې ضرورت لحاظ صرف د صاحب تشریح دپاره وو. دموجوده وخت امام د مانځه نه وړاندې یا پس د مانځه طریقه خودلې شی او هم دومره کافی ده.

په حافظ ابن حزم رحمته الله علیه باندي هیراتتیا: ونی فرمایلو دیره حیرانتیاده چه موصوف دا حدیث د نقل مونځ گرځولې دې او بیانی ددې نه د نقل مونځ په جمع باندي د جواز استدلال کړې دې اوددې نه انکار کونکو باندي په سختی سره رد کړې دې. حالانکه صحیح بخاری کنبی د دغه مونځ د جمعه د مونځ کیدو صراحت موجود دې.

دمقتدی دقراءت ذکر نشته دې: حضرت رحمته الله علیه او فرمایلو د حدیث الباب په یو روایت کنبی دا ذکر نشته دې چه حضور پاک قراءت او کړو او حضور پاک سره مقتدیانو هم قراءت او کړو. ددې وجه داده چه په جهری مونځ کنبی به نی امام سره قراءت نه کولو اوددې حکم دامام شافعی رحمته الله علیه کتاب الام کنبی هم نشته دې. صرف مزنی رحمته الله علیه په واسطه د ربیع امام شافعی رحمته الله علیه نه په جهری مونځ کنبی د مقتدی دقراءت روایت نقل کړې دې. دا خبره د یاد ساتلو او اهمه ده. (۲)

علامه عینی رحمته الله علیه حافظ ابن ملقن رحمته الله علیه علامه خطابی رحمته الله علیه علامه قسطلانی رحمته الله علیه علامه کرمانی رحمته الله علیه او علامه زکریا انصاری رحمته الله علیه هم دا تفصیل ذکر کړې دې. (۳)

(۱) تقریر بخاری شریف: ۳۴۹/۲ الکنز المتواری: ۱/۴ سراج القاری: ۴۰۲/۲.

(۲) انور الباری: ۱۱/۴۳ فیض القدير: ۲۸۹-۲۹۰، ۲۸۸/۲، ۴۳۴/۲ کتاب الخطبة علی المنبر رقم الحدیث: ۹۱۷۰ وکذا فی

عمدة القاری: ۱۵۴/۴.

(۳) عمدة القاری: ۱۵۴/۴ التوضیح لابن ملقن: ۳۶۴/۵ اعلام الحدیث للخطابی: ۳۶۰ إرشاد الساری: ۴۱/۲ الکوثر

الجاری: ۶۵/۲ تحفة الباری: ۱/۲۹۹ الإعلام بفوائد الأحکام کتاب الصلاة حدیث سهل بن سعد الساعدي: ۱۱۹/۴.

په مانځه کښې د امام او مقتدی مکان جدا کیدو حکم: په دې مقام باندې د نبی کریم ﷺ په منبر باندې د ختو په حالت کښې د مونځ ادا کولو سره یوه مسئله باندې بحث راځي چه په مانځه کښې د امام او مقتدیانو مکان یو نه وی نو دا اقتداء څه حکم دې؟ په دې باره کښې تفصیل ذکر کولې شی:

د احناف مذهب: که چرې امام خان له په یوه چوتره باندې ولاړ وی او ټول مقتدیان دهغه نه شاته ولاړ وی او داسې کول بغیر د څه عذر نه وی نو د حدیث په رنډا کښې مکروه دی. په ظاهره دا کراهت تحریمی دې سره ددې چه بعض تنزیهی هم ونیلې دې. او که په دونکاچه باندې څه مقتدیان هم امام سره وی نو اصح دادی چه داسې کول مکروه نه دی بعض ونیلې دی چه دا حکم دهغه دونکاچې دې چه د سړې د سر برابر اوچته وی او که ددې نه دکم اوچتوالی وی نو بیا څه حرج نشته دې. او بعض ونیلې دی چه د دونکاچې اوچتوالی دومره معتبر دې چه په کوم سره امتیاز او فرقی اوشی او هم دا قول ظاهر الروایت دې. او د حدیث په اطلاق سره هم دا مناسب معلومېږي. بعض ونیلې دی چه یو ذراع (یعنی یو لاس چه د سترې د اوږدوالی برابر وی)، اعتبار به کولې شی. دا قول معتمد گرځولې شوې دې او هم دغه جمیع دې او فتوی هم په دې ده. که چرې اوچتوالی دې نه کم وی نو کراهت تنزیهی دې.

او که چرې د مذکوره صورت برعکس معامله وی چه امام لاندې خانله ولاړ دې او ټول مقتدیان په اوچت خانی باندې وی نو بیا هم د صحیح قول په رنډا کښې مکروه او د سنت خلاف دی ځکه چه په دې صورت کښې د امام مقام د مقتدیانو د مقام نه په کمه درجه کښې شو لیکن دا کراهت تنزیهی دې ځکه چه په حدیث شریف کښې ددې نهی نه ده راغلی.

او په مذکوره دواړو صورتونو کښې (که امام په دونکاچه وی او مقتدیان لاندې وی او که امام لاندې وی او مقتدیان پاس، نو که چرې څه مقتدیان امام سره ولاړ وی نو بیا کراهت نه دې. په موجوده دور کښې اکثر د بناریو جماتونو کښې ددې خبرې عام رواج شوې دې چه د تنگوالی د لاسه امام په محراب کښې یا په اوچت خانی باندې ولاړ وی نو هغه سره یو دوه مقتدیان هم او درېری او که د خانی د تنگوالی د وجې نه امام سره څوک مقتدی هم نه وی نو بیا هم د عذر د وجې نه څه کراهت نشته دې. دغه شان که د تعلیم د پاره امام خانله په اوچت خانی او درېری چه مقتدیان دهغه افعال کتو سره مونځ زده کړی یا خان له مقتدی په اوچت خانی باندې او درېری چه هغه مکبر وی (یعنی په اوچت آواز سره الله اکبر او وائی، نومکروه نه دې). (۱)

مذهب شوافع وحنابله: د شوافع او حنابله په نیز هم مسئله داسې ده خو بغیر د عذر نه داسې کول کراهت دې. او په عذر کښې هم دا شرط ضروری دې چه د امام ټول اتقالات د مقتدی په مخکښې وی (۲)

(۱) حاشیه ابن عابدین کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة وما یکره فیها. مطلب: مکروهات الصلاة: ۱۶۰- ۱۶۱/۴ دار الثقافة، دمشق. فتح القدير کتاب الصلاة فصل ما یکره فیها: ۱/۳۶۰ البحر الرائق کتاب الصلاة باب ما یفسد الصلاة: ۲/۲۸، بدائع الصنائع کتاب الصلاة باب فصل فی بیان ما یستحب فیها وما یکره: ۱/۲۱۶ فتاوی النائر خانیة کتاب الصلاة الفصل الرابع فی بیان ما یکره للمصلی: ۵۶۷/۱.

(۲) الحاوی الكبير کتاب الصلاة باب موقف صلاة المأموم مع الإمام: ۲/۳۴۴ العزيز کتاب الصلاة بالجماعة الفصل الثالث الشرط الثاني: ۱۷۶/۲-۱۷۵ المجموع شرح المذهب کتاب الصلاة باب صلاة الجماعة باب موقف الإمام: ۱۸۶/۴ المغنی لابن قدامة کتاب الصلاة باب الإمامة رقم المسئلة: ۲۵۷، ۳/۴۴ کشاف القضاء عن متن الإقناع کتاب الصلاة باب الجمعة: ۱/۴۶۷ شرح منہی الإرادات کتاب الصلاة باب صلاة الجماعة وأحكامها فصل فی الإقتداء: ۵۸۲/۱.

مذهب مالکیه: امام مالک رضی اللہ عنہ په نیز دامام د اودریدو خانی چه لپشان اوچت وی نومونخ به کیرې اوکه چرې زیات اوچت وی نومونخ به نه کیرې. دامام احمد رضی اللہ عنہ یوه رانی ددی موافق هم ده. (۱)

قوله: «فهذا شأنه: د حضور پاک د منبر قصه ده (کومه چه پورته تیره شوه).

قال أبو عبد الله: قال علي بن عبد الله: سألتني أحمد بن حنبل رحمه الله عن هذا الحديث، قال: وإنما أردت أن النبي صلى الله عليه وسلم كان أعلي من الناس، فلا بأس أن يكون الإمام أعلى من الناس بهذا الحديث، قال: فقلت: إن سفیان بن عيينة كان يسأل عن هذا كثيراً، فلم تسمع منه، قال: لا. أبو عبد الله (امام بخاری رضی اللہ عنہ) او فرمائیل چه ماته علی بن عبدالله (المدینی، رضی اللہ عنہ) او نیل چه (امام) احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ ددی حدیث (مدلول) باره کنبې مانه تپوس او کړو او ونی ونیل زما مطلب دادې چه جناب رسول الله ﷺ (مونخ ورکولوسره) د خلقو په مقابله کنبې اوچت (پاس خانی باندې) وو. لهذا ددی حدیث په رنځ کنبې که امام د خلقو (یعنی مقتدیانو) نه اوچت وی نو څه حرج نشته دې. هغوی (علی بن عبدالله المدینی رضی اللہ عنہ) او نیل چه ما او نیل چه حضرت سفیان بن عیینه رضی اللہ عنہ نه به ددی حدیث اکثر پوښتنه کیدله آیا تاسو دهغوی نه دا حدیث نه دې اوریدلې؟ نو هغوی (یعنی احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ) جواب ورکړو نه.

تشریح

قوله: «قال أبو عبد الله: په دې باب کنبې د اول حدیث ذکر کیدلونه پس امام بخاری رضی اللہ عنہ د خپل استاد علی بن المدینی رضی اللہ عنہ او امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ هم ددی حدیث مصداق او مدلول کنبې د کیدو مکالمه ذکر کوی. ددی قول په ابتداء کنبې لفظ د ابو عبدالله نه مراد پخپله هم امام بخاری رضی اللہ عنہ دې دې نه پس راتلونکې عبارت «قال: وإنما أردت» کنبې موجود ضمائر مراجع باره کنبې د شارحین مختلف اقوال دی. دلته د اکابرین امت یو څو تشریحی اقول ذکر کولې شی.

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رضی اللہ عنہ فرمای: دلته په دې کرښو کنبې د قال فاعل شیخ الاسلام رضی اللہ عنہ په حواله سره علی بن عبدالله المدینی لیکلې دې مگر زما ذوق دا وانی چه د قال فاعل احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ دې. ځکه چه هغه امام الفقه دې او مسئله هم د علم فقه راروانه ده. لهذا اوس به مطلب داشی چه امام احمد رضی اللہ عنہ علی بن المدینی رضی اللہ عنہ ته او نیل چه ما ددی حدیث نه دا مسئله استنباط کړې ده. «فلا بأس أن يكون الإمام أعلى من الناس» په دې وجه چه کله حضور پاک د خلقو نه اوچت وو او حضور پاک امام وو. نو معلومه شوه چه دامام د خلقو نه پورته کیدل جائز دی.

اوس په دې کنبې اختلاف دې چه څومره به اوچت وی؟ دا حناف او شوافع په نیز که چرته یو ذراع نه کم اوچت وی نو څه حرج نشته دې او ددی نه زیات کنبې روایات مختلف دی او مالکیه د پورته کیدو نه منع کوی. «قال: فقلت» ددی قال فاعل علی بن المدینی رضی اللہ عنہ دې او دا جدا دې د ما قبل سره ددی هیڅ تعلق نشته دې.

(۱) المدونة الكبرى كتاب الصلاة الإمام بصلی بالناس علی أرفع مساعليه أصحابه: ۸۱/۲ مواهب الجليل شرح مختصر خليل كتاب الصلاة فصل في صلاة الجماعة: ۴۵۲/۲-۴۵۰ الذخيرة الباب السابع في الإمامة الفصل الرابع في تبعية الإمام في المكان وفيه فروع أربعة النوع الأول قال في الكتاب إذا صلى بقوم على ظهر المسجد وهم أسفل: ۲۵۷/۲.

قوله: **أن سفیان بن عیینہ**: مطلب دادی چه علی بن المدینی رضی اللہ عنہ حضرت امام احمد رضی اللہ عنہ ته اوفرمانیل چه ستاسو د استاذ سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه ددی حدیث متعلق په کثرت سره سوال کیدلو تادهغه نه څه اوریدلی دی؟ حضرت امام احمد رضی اللہ عنہ په نفی کښې جواب ورکړو. دلته حافظ ابن حجر رضی اللہ عنہ فتح الباری کښې یواشکال کړې دې چه مسند احمد کښې هم دغه روایت امام احمد رضی اللہ عنہ د سفیان بن عیینہ په واسطه سره نقل کړې دې، بیا دلته دنفی څه مطلب دې؟ ددی یوجواب کوم چه حافظ صاحب رضی اللہ عنہ ورکړې دې هغه دادې چه د امام بخاری رضی اللہ عنہ روایت مفصل دې او هغه خودوی د ابن عیینہ رضی اللہ عنہ نه نه دې اوریدلې اود مسند احمد روایت کوم چه مختصر دې هغه دابن عیینہ رضی اللہ عنہ نه اوریدلې دې.

خوزما په نیز ددی نه ښه جواب دادې چه ممکن دی اول نی د سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه نه وی اوریدلې اود علی بن المدینی رضی اللہ عنہ نه نی اوریدلې وی اویانی د سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه اوریدلې وی اویانی د هغوی په واسطه سره نقل کړی. اوکه چرې دا ثابته شی چه امام احمد رضی اللہ عنہ دا سوال دعلی بن المدینی رضی اللہ عنہ نه د حضرت سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ د انتقال نه پس کړې وی نوبیا دا جواب نه چلیږی مگر ددی دپاره د ثبوت ضرورت دې. **الکنز المتواری: ۶۲/۴-۶۱.**

دعلامه عثمانی رضی اللہ عنہ رائي: قوله: **قال: واما أردت.** ددی قال فاعل که چرې علی بن المدینی رضی اللہ عنہ وی نو أردت په صیغه د متکلم، اوکه چرې فاعل احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ وی نو أردت به په صیغه حاضر وی.

قوله: قال: لا، (ددې نه معلومه شوه چه امام احمد رضی اللہ عنہ دا حدیث د سفیان بن عیینہ نه نه دې اوریدلې) لیکن په مسند احمد کښې د سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه دا حدیث موجود دې. البته صرف د شروع حصه ده چه (د حضور پاک) منبر (أهل الغابة) نه جوړ شوی وو. داخیر تکره یعنی (په کوم کښې چه ذکر دی چه حضور پاک په دې باندي مونخ اوکړو. دانی سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه نه وو اوریدلې. او قال: لانه هم دغه مراد دې چه داخیر والا حصه نی د هغه نه نه ده اوریدلې دامقصد نه دې چه ټول حدیث نی نه دې اوریدلې.) (۱)

د حضرت کشمیری رضی اللہ عنہ رائي: حضرت مولانا محمدانور شاه صاحب کشمیری رضی اللہ عنہ فرمائی دامام بخاری رضی اللہ عنہ ددی عبارت په شرح کښې یوڅو اقوال دی: ① **د قال فاعل اوقائل که امام احمد وی او أردت صیغه متکلم وی یعنی امام احمد رضی اللہ عنہ علی بن المدینی رضی اللہ عنہ ته اوونیل چه ما ستادا روایت کړې شوی حدیث د سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه نه دې اوریدلې چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خلقو دپاسه کیدو سره مونخ ورکړو لهذا دامام په اوچت ځانی باندي کیدل جائز دی. شیخ رضی اللہ عنہ په دې ځانی باندي اوونیل آیا تا پخپله دا حدیث د سفیان بن عیینہ رضی اللہ عنہ نه نه دې اوریدلې حالانکه د هغوی نه خو به اکثر په دې مسئله کښې تپوسونه کیدل او هغوی به هم دغه حدیث روایت کولو. امام احمد رضی اللہ عنہ اوونیل چه نه یعنی په دې تفصیل سر می ه نه دې اوریدلې. حضرت شیخ الحدیث رضی اللہ عنہ هم دا شرح خوښه کړې ده او دې ته نی د شیخ الاسلام رضی اللہ عنہ په شرح باندي ترجیح ورکړې ده.**

② **أردت، که د خطاب صیغه وی نو امام احمد رضی اللہ عنہ خپل شیخ ته اوونیل چه تاسو په ظاهر ددی حدیث د سفیان رضی اللہ عنہ نه هم دغه کنزلی دی چه دامام په اوچت ځانی باندي کیدو کښې څه مضائقه نشته دې**

الخ، داشرح علامه سندهی رحمته اللہ علیہ اختیار کړې ده.

⑤ که د قال فاعل او قائل علی بن المدینی رحمته اللہ علیہ وی یعنی زما مقصد د دې روایت نه هم دغه دې چه حضور پاک په اوچت ځانی باندې اودریدو سره امامت کړې دې. لهدا په دې کښې هیڅ حرج نشته دې او امام احمد رحمته اللہ علیہ ته ئی وئیلی دې چه آیا تاد سفیان رحمته اللہ علیہ نه دا حدیث نه دې اوریدلې سره د دې چه تاد هغوی نه روایات هم کړی دې. اود هغوی نه به اکثر په دې مسئله کښې سوال هم کیدلو. دا شرح د شیخ الاسلام (حضرت شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمته اللہ علیہ نمسی) خپله شرح د بخاری (تیسیر القاری) کښې اختیار کړې ده او مطبوعه بخاری (قدیمی وغیره) بین السطور کښې هم درج ده. (۱)

د حدیث مبارک ترجمه الباب سره مناسبت: د مذکور حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت واضح دې چه په روایت کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په منبر باندې مونځ کول مذکور دی کوم چه د لرگی نه جوړ شوی وو او ترجمه الباب کښې هم په لرگی باندې د مونځ کولو ذکر وو. (۲)

الحديث الثاني

[٢٤١] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَقَطَ عَنْ فَرَسِهِ فَجَحَّتْ سَاقُهُ - أَوْ كَتِفُهُ - وَالَّتِي مِنْ نَسَابِهِ شَهْرًا، فَجَلَسَ فِي مَشْرِبَةٍ لَهُ دَرَجَتَهَا مِنْ جُدُوْعٍ، فَأَتَاهُ أَصْحَابُهُ يَعُودُونَ، فَصَلَّى بِهِمْ جَالِسًا وَهُمْ قِيَامٌ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَالَ: «إِنَّمَا جَعَلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِنْ صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا» وَتَرَكَ لِسْعَ وَعِشْرِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ آلَيْتَ شَهْرًا، فَقَالَ: «إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعَ وَعِشْرُونَ» (۳)

[٦٣٠٦٣٩٨٣، ٣٩٠٥١٣٣٣، ٤١٨٢٤١٠٦٣، ٤٢٢٢، ٤٠٠٩٩٩٩٥٤]

(۱) أنوار الباری: ۱۱/۱۴۴-۱۳ فیض الباری: ۲۹/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۵۱/۴.

(۳) أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب الأذان باب إنما جعل الإمام لیؤتم به رقم الحدیث ۶۷۹ و باب إيجاب التكبير و افتتاح الصلاة رقم الحدیث: ۷۳۳-۷۳۲ و باب بهوی بالتكبير حين يسجد رقم الحدیث: ۸۰۵ و فی کتاب التفسیر باب صلاة القاعد، رقم الحدیث: ۱۱۱۴ و فی کتاب الصوم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: إذا رأیتم الهلال فصوموا، وإذا رأیتموه فأفطروا رقم الحدیث: ۱۹۱۱ و فی کتاب المظالم باب الغرفة ولعلیة المشرفة و غیر المشرفة فی السطوح و غیرها رقم الحدیث: ۲۴۶۹ و فی کتاب النکاح باب قول الله عزوجل: ﴿الرِّجَالُ قَوَمُونَ عَلَى النِّسَاءِ﴾ رقم الحدیث: ۵۲۰۱ و فی کتاب الطلاق باب قول الله عزوجل: ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ﴾ رقم الحدیث: ۵۲۸۹ و فی کتاب الأیمان و النذور باب من حلف أن لا یدخل علی اهله شهرًا و كان الشهر تسعًا و عشرين رقم الحدیث: ۶۶۸۴ و أخرجه الترمذی فی سننه کتاب الصوم باب ما جاء أن الشهر يكون تسعًا و عشرين رقم الحدیث: ۶۹۰ و أخرجه النسائی فی سننه کتاب الطلاق باب الأیلاء رقم الحدیث: ۳۴۸۶ و فی جامع الأصول حرف الهمزة الكتاب السابع فی الإیلاء رقم الحدیث: ۱۳۷، ۳۵۲/۱.

ترجمه. حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چہ (یوخل)، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د آس نہ راپریوتلو د خہ د وجہ نہ چہ د حضور پاک خپه یا اوږده اووتله (هغه وخت) حضور پاک د یوې میاشتی ایلا کړې وه (یعنی د خپلو بیبیانو نه د یوې میاشتی پورې د جدا اوسیدو قسم نی کړې وو) چنانچه حضور پاک (د خپل کور په یو، بالاخانه کښې تشریف فرما شو د کومې پاږنی چہ د کهنجورو د لرگی وې. (یوه ورځ) د حضور پاک صحابه کرام د حضور پاک د تپوس دپاره راغلل نو حضور پاک (د مانخه په وخت کښې) هغوی ته په داسې حال کښې مونځ ورکړو چہ حضور پاک په ناسته باندې مونځ کولو اوصحابه کرام په ولاړه باندې اقتداء کوله. بیا چہ کله حضور پاک سلام اوگرخولو نو ارشاد نی اوفرمانیلو چہ امام ددې دپاره مقرر کړې شوې دې چہ دهغه اقتداء اوکړې شی. چہ کله هغه تکبیر (تحریمه) اووانی نو تاسو هم تکبیر واینی اوکله چہ هغه رکوع اوکړی نو تاسو هم رکوع کونی اوکله چہ هغه سجده اوکړی نو تاسو هم سجده کونی اوکله چہ هغه اودریږی مونځ وانی نو تاسو هم په ولاړه باندې مونځ کونی او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ۲۹ تاریخ (خپل قسم پوره کولو سره دبالاخانی نه) ښکته راگوز شو نو صحابه کرام رضی اللہ عنہم عرض اوکړو یا رسول الله! تاسو خو دیوې میاشتی ایلا کړې وه (بیا په ۲۹ تاریخ یعنی دمیاشتی ختمیدو نه یوه ورځ وړاندې د بالاخانی نه لاندې څنگه تشریف راوړو؟) نو حضور پاک جواب ورکړو دې ځل میاشت د ۲۹ ورځو ده.

تراجم رجال

محمد بن عبد الرحيم: دا حافظ ابو يحيى محمد بن عبد الرحيم بن ابى زهير العدوى البرزاز الصاعقه دې. ددوى حالات كشف الباري: كتاب الوضوء باب غسل الوجه باليدين من غرفة واحدة كني تيرشوى دى (۱)
يزيد بن هارون: دا ابو خالد يزيد بن هارون بن زاذان السلمى رضي الله عنه دې. ددوى حالات هم كشف الباري كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت ددويم حديث لاندې تيرشوى دى. (۲)
حميد الطويل: دا ابو عبيده حميد بن ابى حميد الطويل الخزاعى البصرى رضي الله عنه دې. ددوى تفصیلی حالات كتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر ددويم حديث لاندې تيرشوى دى. (۳)
انس بن مالك رضي الله عنه: دامشهور صحابى رسول حضرت انس بن مالك بن نضر الخزرجى الانتصارى رضي الله عنه دې. ددوى تفصیلی حالات كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه كني تيرشوى دى. (۴)

شرح حديث

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سقط عن فرسه. حضرت انس بن مالك رضي الله عنه فرمائی چہ، نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم (یوخل) د خپل اس نه پریوتلو په دې روایت کښې د سقط ایفاظ دی خو هم د

(۱) كشف الباری: كتاب الوضوء باب غسل الوجه باليدين من غرفة واحدة.

(۲) كشف الباری كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت.

(۳) كشف الباری: ۵۷۱/۲.

(۴) كشف الباری: ۴/۲.

صحيح بخارى په يو روايت كښې غر لفظ دې^(۱) اوسنن ابى داؤد په روايت كښې قَصْرَ لفظ دې معنى د ټولو سقط والاده يعنى پريوتل^(۲) د آس نه د پريوتلو واقعه د هجرت په پنځم كال پيښه شوې^(۳)

قوله: فَبِحُجَّتْ سَاقَهُ أَوْ كَتَفَهُ: نوډ (پريوتو ډوډي نه) د حضور پاك خپه يا اوږه مبارك (اوگر يدلو سره) اوځوليدله. جحش د ماضى مجهول صيغه ده ددې معنى په څرمن باندې كړينې راتلل او ځوليدل البته په نسبت د خدش جحشس كښې د ځوليدله اوگر يدلو معنى زياته ښكاري. يعنى زور او ځوليدلو معمولى نه، تردې چه نبي كريم ﷺ د دغه زخم د وډې نه په ولاړه مونځ كولو نه عاجز شو په دې وجه نى په ناسته مونځ ادا كړو^(۴).

قوله: أَوْ كَتَفَهُ. كلمه د آو د راوى شك ښكاره كوي چه د راوى د استاذ نه نقل كړې شوې خبره كښې شك دې چه هغه ساق لفظ ونيلى كه د كنف لفظ، هغه ته پوره توگه باندې دغه خبره ياده نه ده. دا خبره ده چه زخم ساق يا كنف باندې راغلي او دې (راوى) ته ددې تعيين نشته دې^(۵).

په دې باره كښې په رواياتو كښې نور مختلف الفاظ هم نقل دي مثلاً صحيح بخارى سنن ابى داؤد په روايت كښې دى شقه الأيمن^(۶) هم د صحيح بخارى په يو بل روايت كښې ساقه الأيمن دې^(۷) او په يو روايت كښې انفكك رجليه دې^(۸) ددې نه علاوه صحيح بخارى اوسنن ابى داؤد په روايت كښې انفكك قدمه الفاظ هم ملاويږي^(۹) انفكك قدمه رجليه معنى اوختل بريخيدل يعنى د حضور پاك خپه واوختله. په دې رواياتو كښې راتلونكي مختلف الفاظو باره كښې حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليكلى دى چه دا ټول الفاظ د يوبل منافی نه دي. د ټولو معانو احتمال موجود دې. په يو گډار كښې مختلف ځايونو كښې هم زخم راتلې شى اوختل او زخمى كيدل وغيره جمع كيدې شى. د بعض زخمونو رايوځانى كيدل ممكن دى او ددې مختلفو الفاظونو بعض د بعضو تفسير هم جوړيدې شى^(۱۰).

علامه عيني رحمته الله عليه فرماني دا واقعه ذى الحجه ۵ هجري كښې پيښه شوې (به مطابق منى ۶۶۲۷) حضرت شاه صاحب رحمته الله عليه فرماني محدث ابن حبان د كال ۵ هجري واقعه خودلې ده. حضور پاك عليه السلام په

^(۱) صحيح البخارى كتاب الأذان باب إيجاب التكبير وافتتاح الصلاة رقم الحديث: ۷۲۳.

^(۲) سنن أبى داؤد كتاب الصلاة باب الإمام يصلى من فعود رقم الحديث: ۶۰۱.

^(۳) التوضيح لابن ملقن: ۳۶۵/۵ ثقات لابن حبان السنة الخامسة من الهجرة سرية عبدالله أنيس: ۲۷۹/۱ فتح البارى كتاب الأذان باب أنما جعل الإمام ليؤتم به. رقم الحديث: ۶۷۹، ۲/۲۳۱.

^(۴) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۱/۲۳۷-۲۳۶ معجم الصحاح للجوهري ص: ۱۵۴ إلام الحديث للخطابى:

۳۶۲/۱ فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۲/۸۳ التوضيح لابن ملقن: ۳۶۵/۵ فتح البارى: ۱/۶۳۲.

^(۵) فتح البارى: ۱/۵۲۳ عمدة القارى: ۴/۱۵۶ تقرير بخارى شريف: ۲/۱۳۴.

^(۶) صحيح بخارى كتاب الأذان وباب يهوى بالتكبير وافتتاح الصلاة رقم الحديث: ۸۰۵ سنن أبى داؤد كتاب الصلاة باب الإمام يصلى من فعود رقم الحديث: ۶۰۱.

^(۷) صحيح بخارى كتاب الأذان وباب يهوى بالتكبير وافتتاح الصلاة رقم الحديث: ۸۰۵.

^(۸) صحيح البخارى كتاب الصوم باب إذا رأيت الهلال فصوموا رقم الحديث: ۱۹۱۱.

^(۹) صحيح البخارى كتاب المظالم باب الغرفة ولعلية رقم الحديث: ۲۴۶۹.

^(۱۰) فتح البارى كتاب الأذان باب أنما جعل الإمام ليؤتم به. رقم الحديث: ۶۷۹، ۲/۲۳۱.

اس باندي سوریدوسره غابه ته تلل غوښتل. اس د کهجورې دونې په یوه جرړه باندي پریوتلو په کوه سره چه د حضور پاک په خپه مبارکه کښې موج راغلو او اړخ نی هم اوگریدلو او حضور پاک په بالاخته کښې قیام کولو. دمعدورتیاد وجې نه جمات کښې مونخ نه شو کولې.

داس نه د پریوتلو واقعه: حضرت علامه محمدانور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني سیره محمدی تالیف مولوی کرامت علی صاحب تلمیذ حضرت شاه عبدالعزیز صاحب رحمته الله علیه کښې حالات ډیر په وسعت او تفصیل سره ورکړې شوی دی لیکن په دې کښې دا واقعه نه لیدلې. دا یوښه کتاب دې مگر د بې پرواهنی نه خراب او غلط چهاپ شوی. راقم الحروف عرض کوی چه احقر نور امتداوله د سیرت کتابونو کښې هم دا واقعه نه ده لیکلې حالانکه په احادیث صحاح کښې ددې ذکر راخی او د زمانې هغه تعین د احقر په نیز داسې دې:

غزوه خندق شوال ۵ هجری (مطابق فروری ومارچ ۶۲۷ء) کښې شوې. ددې نه په واپسني باندي حضور پاک ذی قعدة ۵ هجری (اپریل ۶۲۷ء) کښې دعزوه بنی قریظه دپاره تشریف یوو. ددې نه فارغیدو سره حضور پاک ۵ میاشتې په مدینه منوره کښې قیام او کړو یعنی ذی القعدة ۵ هجری محرم ۶ هجری صفر ربیع الاول (مطابق منی، جون، جولای، اگست او ستمبر ۶۲۷ء). هم په دې دوران کښې دمدینې طبیې قیام کښې حادثه پېښه شوه حضور پاک د څه ضرورت دپاره د غابه ځنگل ته تلل غوښتل. داس د سورلني چونکه لوئی فضیلت دې خاص کر د جهاد دپاره دتیارنی وغیره په سلسله کښې او حضور پاک ته په قدرتي توگه د دې سورلني شوق وو دهغوی ډیره خوښه وه. چنانچه یوځل مدینه منوره کښې د باهر نه د یوغنیم د حملې خطر محسوس کړې شوه نو حضور پاک دابوطلحه رضی الله عنه اس مندوب نومې د سورلني دپاره واخستلو او په برینده شاه باندي د بنار نه بهر ترلرې پورې کتلوسره راغلو او ونی فرمانیل دخطرې هیڅ خبره نشته. مونږ دا اس بحر په شان اوکتلو (یعنی د دریاب په شان روان چه د اودریدو نوم نه اخلی) دغه وخت صحابه رضی الله عنهم هم وتلی وو چه دحضور پاک په واپسني کښې ملاؤ شو او ونی کتل چه حضور پاک داس په برینده شاه باندي سور دې او په سب مبارک کښې توره زورنده ده.

محقق عینی رحمته الله علیه لیکلی دی چه په دې سره دحضور پاک د تواضع او عاجزنی حال معلوم شو او د شهسوارنی فن ښه راتلل پکار دی دې دپاره چه د ضرورت په وخت بې تامل میدان ته تلې شی او توره وغیره وسله دې هم مخې ته کیردې دې دپاره چه د ضرورت په وخت دهغه امدادی وی. حضور پاک دمدینې طبیې نه بهر د اسونو زغلولو میدان هم جوړ کړې وو په کوم کښې چه د ۷ میلیو اوږدوالې وو او بل د یو میل یا څه زیات وو. داس په زغلولو کښې یو طرف ته گټه اوبیلات یو اس لحیف نومې وو چه ډیر تیز رفتار وو او ښکلې وو. دې ته به نی هم په دې وجه ونیل چه په منده کښې لکه چه زمکه راغونډه وی. بل حضور پاک ارشاد اوفرمانیلو چه کوم سرې د الله په لارکښې د جهاد دپاره اس اوساتی دقیامت په ورځ به دهغه په میزان کښې دهغه اس واینه دانه خراشنه اومتیازې وغیره وزن کولې شی. نور فرماني چه داس په تندي کښې الله عز وجله د قیامت پورې خیر اوفلاح د دواړو جهانولیکلې ده. یعنی اجر اوغنیمت (دا ټول احادیث بخاری شریف کتاب الجهاد کښې دی) او مسند احمد اوبیهقی کښې دی چه حضور پاک خپل یواس سبحة نومې وو کوم چه حضور پاک په بازنی کښې زغلولې وو نوهغه بازی اوگټله او حضور پاک خوشحاله شو (بیهقی ۲۰/۲۱) ممکن ده چه دغه صبارفتار اس وی په کوم سره چه دپریوتلو اتفاقی حادثه پېښه شوه چونکه هغه ډیرزیات تیز وو اوهم په دې وجه نی د نورو ښکلې اسونو په مقابله کښې بازی هم گټلې وه. د داسې براق صفت اس باره کښې کوم شهسوار دعوی کولې شی چه هغه کوم یو وخت په اتفاقی توگه دهغه د شانه نه شی

پريوتلې. لهذا داخيال مه کونى چه کله حضور ياک دومره لونى شهسوار وو نوډ اس نه څنگه پريوتلو؟ ځکه چه د برق رفتار عربى اسونونه پريوتل هم د لويو شهسوارانو شان کيدې شى نور خلق خو په هغې باندي د سوريدو هم جرات نه شى کولې. واضحه دى وي چه هسې هم د عربي النسل اسونو بنکلي والې تيز رفتاري وغيره کنبې د ټولې دنيا د اسونونه بهتر دى ددې واقعه نه د حضور ياک د بهادرني اومجاهدانه شان ډير زلنده معلوميري اودا تعليم ملاويږي چه مسلمانانو له هم داسې ژوند تيرول پکاردى. والله الموفق.

ممکن ده چه ډير اهل سير دا وقعه د سقوط ددې دپاره نه ده ذکر کړې چه په دې به خلق شک کوى. ليکن د داسې خيالونو د وجې نه د صحيح او قوى السند واقعاتو ذکر نه کول په هيڅ شان سره صحيح نه شى گرځولې. (۱)

قوله: :: والى من نسائه شهراً: اوبنى کریم ﷺ قسم اوکړو چه هغه به د يوې مياشتې پورې خپلو بيبيانوله ورنه شى. په مذکوره حديث کنبې دادومه مسئله بيان کړې شوې ده چه حضور ياک د يوې مياشتې ايلاء اوکړه دا ايلاء مراد شرعى ايلاء نه ده بلکه ايلاء لغوى مراد ده. يعنى د شرعى ايلاء د مودې نه د کمې مودې قسم نى اوکړو. (۲) شرعى ايلاء څلور مياشتې بى بى ته د نه ورتلو قسم خورلو نوم دى. (۳)

من نساؤه کنبې لفظ من تعليلي کيدې شى که چرې د من اصل د شروع دپاره وي نوډمن تعليليه په صورت کنبې الی من نساؤه معنى: الی بسبب نساؤه، أي: من أجلهن به شى. (۴)

قوله: :: فجلس في مشربة له: بيا حضور ياک په خپله بالاخانه کنبې کيناستو (يعنى هلته نى قيام او فرمائيلو) مشربة: د ميم فتحه سره د شين سکون سره او راء فتحه اوضمه دواړو سره استعماليري دکور دپاسه جوړې شوې کمري ته مشربة ونيلى شى. (۵)

قوله: :: درجتها من جذوع: ددې بالاخانې پاوړنى دکهجوړو د بناخونو (د لږگى) وي جذوع جمع د جذع ده. د جيم کسره او ذال سکون سره د جذع جمع جذوع او اجذاع راخى. دکهجوړې جذع ته ونيلى شى. (۶) دې ځانې کنبې جذوع تنوين سره بغير د اضافت دې ليکن د کشميهنى په روايت کنبې اضافت سره دې. يعنى جذوع اللخل (۷)

(۱) انوار البارى: ۱۴۶/۱۱-۱۴۵/۲ فيض البارى: ۲۹/۲.

(۲) التوضيح لابن ملقن: ۳۶۵/۵ فتح البارى: ۶۳۲/۱ ارشاد السارى: ۴۲/۲ الكوثر الجارى: ۶۵/۲ فيض البارى: ۳۰/۴.

(۳) المبسوط للرخسى كتاب الطلاق باب الإيلاء: ۲۴/۷ رد المحتار كتاب الصلاة باب الإيلاء: ۵۹۱/۲ رشيدية البحر الرائق كتاب الطلاق باب الإيلاء: ۱۰۰/۴.

(۴) عمدة القارى: ۱۵۶/۴.

(۵) معجم الصحاح للجوهري ص: ۵۴۰ الفائق فى غريب الحديث: ۱۳۳/۳ النهاية فى غريب الحديث والأثر:

۸۵۲/۱ التوضيح لابن ملقن: ۳۶۵/۵.

(۶) معجم الصحاح للجوهري ص: ۱۶۲ المعجم الوسيط ص: ۱۱۳.

(۷) فتح البارى: ۶۳۲/۱ تحفة البارى: ۲۹۹/۱.

قوله: فَأَنَاهُ أَصْحَابَهُ يَعُودُونَهُ: فَصَلَّى بِهِمْ جَالِسًا وَهُمْ قِيَامٌ: نواصحاب رسول ﷺ دَ حضورِ ياكِ دِ بيمارئي تپوس دپاره حاضر شو (په دې دوران كښې دمونځ وخت شو) نورسول الله ﷺ هغوی ته مونځ وركړو په داسې حال كښې چه حضورِ ياكِ ناست وو اوصحابه ﷺ دَ حضورِ ياكِ په اقتداء كښې په ولاړه مونځ كولو.

قوله: جَالِسًا: حال دې فصلی كښې موجود ضمير هونه كوم چه دَ حضورِ ياكِ طرف ته راگرځي او وهم قیام جمله اسمیه حال دې دَ بهم دَ هم ضمير نه كوم چه صحابه كرام ﷺ طرف ته راگرځي. قیام مصدر دې دَ اسم فاعل په معنی كښې یعنی قانئون (١)

قوله: فَلَمَّا سَلِمَ، قَالَ: إِنَّمَا جَعَلَ الْإِمَامَ لِيُؤْتَمَّرَ بِهِ: بياچه كله رسول الله ﷺ (مونځ پوره كولو سره) سلام اوگرځولو نو حضورِ ياكِ ارشاد او فرمائيلو چه امام خو ددې دپاره امام جوړولې شي چه د هغه اقتداء او كړې شي.

قوله: إِنَّمَا: دا كلمه دَ حصر ده دَ خپلې خبرې اهتمام او په هغې كښې دَ مبالغې معنی بيدارولو دپاره استعمالولې شي.

قوله: جُعِلَ: ددوو مفعولوتقاضا كوی دلته يو مفعول (قائم مقام فاعل) خو موجود دې ليكن دويم محذوف دې او هغه دې اماما یعنی «إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ أَمَامًا».

قوله: لِيُؤْتَمَّرَ بِهِ: ددې معنی ده ليقندي به یعنی چه دامام په افعال كښې دامام تابعداري او كړې شي. د مقتدي امام سره د متابعت حكم: د حديث مبارك د مذكوره جملې نه دا خبره ثابتيږي چه په مقتدي باندي د مانځه په افعالو كښې د امام متابعت یعنی تابعداري كول واجب دی تردې چه د اودريدو ځانې او نيت پورې متابعت ضروري دې. دامام او مقتدي په مينځ كښې د نيت اختلاف مضر دې دې سره به مونځ او اقتداء باطل شي. دامام ابوحنيفه رضي الله عنه او امام مالك رضي الله عنه هم دغه مسلك دې (٢) ليكن امام شافعي رضي الله عنه او امام احمد رضي الله عنه په نيز په افعال كښې متابعت خو لازم دې ليكن په نيت كښې ضروري نه دې یعنی په نيت كښې دامام او مقتدي اختلاف د مانځه د صحت دپاره مضر نه دې (٣) دا دواړه حضرات مذكوره حديث د ظاهري افعال سره مخصوص مني په خلاف د امام ابوحنيفه رضي الله عنه او امام مالك چه د دواړه حضرات دنيت اختلاف د حديث مذكورد حصر لاندې داخل مني (٤)

(١) عمدة القارى: ١٥٧/٤ إرشاد السارى: ٤٢/٢ الكوثر الجارى: ٦٦/٢ تحفة البارى: ٢٩٩/١.

(٢) بدائع الصنائع كتاب الصلاة فصل وأما شرائط الأركان: ١٣٨/١ شرح فتح القدير كتاب الصلاة فصل فى قيام رمضان فصل منه: ٤٩٠/١ ردالمحتار شرح الدرالمختار كتاب الصلاة باب الإمامة شروط الاقتداء: ٤٩٦/٣ البحر الرائق كتاب الصلاة باب الإمامة: ٣٨٢/١ نورالإيضاح كتاب الصلاة باب الإمامة: ص: ١٣٢ بداية المجتهد كتاب الصلاة الباب الثامن فى معرفة النية وكيفية: ١٢٠/١ الاستذكار كتاب الصلاة صلاة الجماعة باب صلاة الإمام وهو جالس: ٣٨٩/٥-٣٨٦ حاشية الدسوقى كتاب الصلاة باب الوقت المختار صلاة الجماعة: ٣٢٥/١.

(٣) الأم للشافعى كتاب الصلاة اختلاف نية الإمام والمأموم: ٣٥٠/٢-٣٤٦ الحاوى الكبير فى فقه مذهب الإمام الشافعى كتاب الصلاة باب اختلاف نية الإمام والمأموم وغير ذلك: ٣١٦/٢ المغنى لابن قدامة كتاب الصلاة باب

قوله: فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا وَإِنْ صَلَّى قَائِمًا، فَصَلُّوا قِيَامًا.
 نوچه كله امام تكبير او وائی تاسو هم تكبير واینی كله چه هغه ركوع كوی تاسو هم ركوع او كړنی كله چه هغه سجده كوی نو تاسو هم سجده او كړنی او كه چرې هغه په ولاړه باندي مونځ وركوی نو تاسو هم په ولاړه مونځ كونی.

قوله: فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا. كله چه امام تكبير او وائی نو تاسو هم تكبير او واینی د فکړووا فاء د امام ابو حنیفه په نیز د حال دپاره ده یعنی د امام د تكبير و نیلو په حالت كښې یا په وخت كښې تاسو هم تكبير واینی. د امام صاحب د قول حاصل داشو چه د مقتدی تكبير و نیل د امام تكبير سره متصل كیدل پكار دی نه چه د امام د تكبير نه وړاندي او نه روستو صاحبین رحمهما الله فرمائی چه افضل دادی چه د امام د تكبير و نیلونه پس مقتدی تكبير او وائی ځكه چه په فکړووا كښې فاء د تعقیب دپاره ده. د امام صاحب رضی الله عنه د قول حکمت دادې چه د مقارنت والا په قول كښې د عبادت طرف ته تیزنی سره راتلل دی كوم چه مطلوب دې بل دې كښې مشقت دې د كوم په وجه چه مقارنت افضل دې. او د صاحبین رحمهما الله د قول حکمت دادې چه په تعقیب كښې د اشتباه بالکلیه ختمیدل دی. د دواړو اقوالو په صحت كښې څه اختلاف نشته افضلیت كښې اختلاف دې. خو فتوی هم د صاحبین رحمهما الله په قول ده. د شیخ الاسلام خواهرزاده رحمته الله علیه قول دې چه د امام صاحب رضی الله عنه قول أدق او أجود دې او د صاحبینو قول أرفق او أحوط دې.^(١)

قوله: فَارْكَعُوا فَاسْجُدُوا: دې دواړو الفاظو كښې فاء د تعقیب دپاره ده ددې نه دلالت دې چه د مقتدی دپاره جائز نه دی چه هغه په دې افعالو كښې د امام نه وړاندي شی تردې كه مقتدی ركوع یا سجده او كړه او امام په دې افعالو كښې مقتدی سره شريك نه شو نومونځ به نی فاسد شی.^(٢)

قوله: فَإِنْ صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا. بیاكه چرته امام او درېړې او مونځ كوی نو تاسو هم او درېړنی او مونځ كونی. ددې جملې مفهوم مخالف كه چرې امام كینی او په ناسته مونځ كوی نو تاسو هم كینی او په ناسته مونځ كونی. باندي عمل كول جائز نه دی ځكه چه دا حكم منسوخ دې او ناسخ د حضور پاك د ژوند مبارك آخری مونځ دې. په كوم كښې چه حضور پاك په ناسته باندي مونځ وركړ او صحابه كرام رضی الله عنهم په ولاړه مونځ او كړو. علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی كه په دې ځانی كښې څوك اعتراض او كړی چه په دویم روایت كښې دا الفاظ په صراحت سره نقل دی (فَإِنْ صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا) نوزه به جواب وركړم چه (فصلوا قعودًا) معنی داده

الإمامة فصل في صلاة المفترض خلف المتنفل: ٦٧/٣ كشف الفناع كتاب الصلاة باب النية: ٢٩٨/١ شرح منتهى الارادات كتاب الصلاة باب النية فصل النية في الجماعة: ٣٦٥/٠.

(١) عمدة القارى: ١٥٩/٤.

(٢) حلى كبير كتاب الصلاة فرائض الصلاة الأولى تكبيرة الافتتاح ص: ٢٦١ بدائع الصنائع كتاب الصلاة فصل في بيان شرائط الصلاة: ١٣/١ الفتاوى الهندية كتاب الصلاة الباب الرابع في صفة الصلاة الفصل الأول في فرائض الصلاة: ٦٨/١ عمدة القارى: ١٥٩/٤.

(٢) عمدة القارى: ١٥٩/٤ شرح الكرماني: ٤٣/٤ الفتاوى الهندية كتاب الصلاة الباب الرابع في صفة الصلاة الفصل الأول في فرائض الصلاة: ٦٨-٦٩/١.

چه کوم امام د قیام نه عاجزشی په ناسته مونیخ ورکوی که چرې دغه شان تاسو هم ذولارې نه عاجز شنی نوتاسو هم کیننی مونیخ او کړنی. نو دا به د تخصیص د قبیل نه شی. (۱)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه تحقیق. شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی د حنابله مذهب دادې که چرې امام راتب د خه عذر دوجې نه په ناسته مونیخ ورکړې نومقتدیانونله بغیرد عذر نه په ناسته مونیخ کول پکار دی. او د ائمه ثلاثه په ناسته مونیخ کول جائز نه دی امام بخاری رحمته الله علیه به په دې باندې مستقل باب تر لوسره په حنابله باندې رد کوی.

شیخ الحدیث رحمته الله علیه فرمائی چه دا حدیث د امام احمد رحمته الله علیه مستدل دې په دې مسئله باندې که چرې امام راتب وی نو داسې کول جائز دی لیکن ائمه ثلاثه د دې نه انکار کوی او وائی چه مقتدیانونله قیاماً اقتداء کول پکار دی لکه څنگه چه بنی اکرم صلی الله علیه و آله په خپل آخری ژوند کیننی په ناسته مونیخ وکړو او حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه مکبر په حیثیت سره په ولاړه باندې خلقو ته تکبیرات رسول او هغه وخت ټول صحابه کرام ولاړو و مونیخ نی کولو اودا فعل به د حضور پاک د سابقه ټولو افعالو د پاره ناسخ وی. حنابله د دې قسم روایاتو تاویل کوی چه حضور پاک امام نه وو بلکه هلته هم حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه امام وو. (۲)

د حضرت کشمیری رحمته الله علیه رائي: حضرت مولانا محمد انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائی د ولاړ اقتداء د عذر د وجې نه په ناسته مونیخ ورکولو امام پسې جائز دی. د حنفیه اوشافعیه هم دغه مسلک دې. د امام مالک رحمته الله علیه په نیز بالکل جائز نه دی. د امام احمد رحمته الله علیه په نیز دلته تفصیل دې که چرې امام ته عذر هم د مونیخ په مینځ کینې پیداشی نومقتدیان په ولاړه باندې مونیخ کولې شی او که چرې عذر هم د شروع نه وو نو دوی له هم په ناسته باندې مونیخ کول پکار دی.

حنفیه اوشافعیه حدیث الباب منسوخ گرځولې دې او هم د دې طرف ته امام بخاری رحمته الله علیه هم تلې دې. چنانچه د دې ضراحت په صحیح بخاری شریف کینې دوو ځایونو کینې دې. راقم الحروف عرض کوی چه هغه دواړه ځایونه دادی:

۱- باب: «انما جعل الإمام ليؤتم به» کینې قال أبو عبد الله... الخ امام بخاری رحمته الله علیه د شیخ حمیدی رحمته الله علیه نه نقل کړی دی چه قوله عليه السلام: «وإذا صلى جالساً فصلوا جلوساً» داد حضور پاک ارشاد مرض قدیم «داس نه د پریوتلو واقعده» کینې وو. بیا حضور پاک د دې نه پس (مرض وفات کینې) په ناسته باندې مونیخ کړې اوصحابه کرام په ولاړه اقتداء کړې ده. هغه وخت حضور پاک هغوی ته د ناستې حکم نه دې کړې اود حضور پاک د آخر نه آخر فعل معمول به جوړولې شی.

۲- باب: «إذا عاد مريضاً» کینې امام بخاری رحمته الله علیه لیکلی دی چه شیخ حمیدی رحمته الله علیه وائی دا حدیث منسوخ دې. زه وایم چه په دې وجه نبی کریم صلی الله علیه و آله په ناسته باندې مونیخ ورکړې دې په کوم کینې چه خلق حضور پاک پسې شاته ولاړو.

حضرت شاه صاحب رحمته الله علیه فرمائی زما جواب دادې چه حاصل حدیث مشاکلت امام وماموم استحباب خودل دی چه امام هم د اقتداء د پاره دې دلته د قیام اوقعود د جواز تفصیل خودل مقصود نه دی د دې د پاره به د شریعت نور اصول او قواعد کتلې شی. د کوم حاصل چه د اقتداء قاعد غیر مطلوب کیدل راوځی لیکن چه د اقتداء نوبت راشی نو مطلوب مشاکلت دې څومره هم چه کیدې شی نو دا د

(۱) عمدة القاری: ۱۵۹/۴.

(۲) تقریر بخاری شریف: ۲۵۱/۲-۳۵۰-الکنز المتواری: ۴/۴.

حديث قولی منشاء ده باقی هغه واقعه جزئیه کومه چه ابوداؤد کنبې نقل ده دهغې جواب دادې چه هغه حضرات حضورپاک پسي شاته اقتداء کونکو نفل مونخ کولو خکه چه ظاهره هم دغه ده چه هغوی د ماسپښین فرض مونخ په جمات کنبې په جمع سره کړې وی. اودا ډیر مستبعد امر دې چه د حضور پاک د بیمارنی په حالت کنبې ټولې ورځې د جمات د جمع نه معطل پاتې وی. لهذا خپل فرض مونخ ادا کولونه پس چه کله د حضورپاک د بیمارنی تپوس له راغلل او حضورپاک نی اولیدلو چه مونخ نی کولو نوهغوی هم د حضورپاک سره د برکت حاصلولو دپاره لکه څنگه چه دهغوی عادت وو شریک شو. په رمضان شریف کنبې نی هم داسې کړې وو چه حضورپاک پسي شاته اقتداء او کړه بیا حضور پاک په دویم یا دریمه ورځ د تراویح د فرض کیدو د ویرې تشریف رانور و. غرض د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم دا مونخ صرف د برکت د حاصلولو او فضیلت په خیال سره وو د فرض مونخ ادا کول نه وو بعض خلقو دا فرض او گنرل کوم چه غلط دی. نور تفصیل به په خپله موقع راځی. انشاء الله.

حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ نور فرمائی چه که چرې اوونیلې شی چه حدیث صلاة مرض الوفات کنبې اضطراب دې. بعض راویانو حضورپاک امام خودلې او بعض حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په دې وجه هغه د ناسخ کیدو صلاحیت نه لری. ددې جواب دادې چه دا خبره دهغه خلقو خلاف کیدې شی چه د حضورپاک صرف په یوځل د مرض په حالت کنبې د بهر تشریف راوړلو قائل دی. زما په نیز دا ثابت دی چه حضورپاک په څلورو مونخونو کنبې تشریف راوړې دې. بعض کنبې امام وو اوبعض کنبې مقتدی. حافظ ابن حجر لیکلی دی چه د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د ډیرو زیاتو روایاتو سره دا خبره یقین ته رسیدلې ده چه په دغه مونخ کنبې هم حضورپاک امام وو. دویم داچه حنابله دکوم حدیث نه استدلال کوی په هغې کنبې هم اضطراب دې خکه چه هم هغه حدیث دانس رضی اللہ عنہ په مسلم شریف کنبې داسې دې چه حضورپاک مونخ ته په ناسته باندې مونخ را کړو اومونخ هم په ناسته باندې اقتداء او کړه لهذا په حدیث سقوط کنبې هم اضطراب پیدا شو سره ددې چه د تاویل گنجانش هرځانی راوتلې شی (۱)

قوله: ونزل لتسح وعشرين فقالوا يا رسول الله! إنك آليت شهرا، فقال: إن الشهر تسع

وعشرون: او حضورپاک ۲۹ تاریخ باندې «بالاځانی نه» ښکته راکوز شو نوصحابه کرام رضی اللہ عنہم عرض اوکړو یا رسول الله! تاسو خود یوې میاشتې ایلاء کړې وه؟ نو حضورپاک په جواب کنبې ارشاد او فرمائیلو چه «او خبره هم دغه شان ده لیکن، دې ځل میاشت د ۲۹ ورځو ده. د مذکورې ایلاء سبب: حضورپاک خپل ازواج مطهرات نه یوې میاشت پورې د جدا اوسیدو قسم کړې وو. ددې وجه یا سبب څه وو؟ په دې باره کنبې د روایت نه درې وجوهات معلومېږی: ① د شاتو والا قصه کومه چه په صحیح بخاری کنبې موجود ده (۲) ② د ازواج مطهرات د طرف نه د زیاتې نفقي مطالبه کول (۳)

① أنوار الباری: ۱۵۱/۱۱-۱۵۰ فیض الباری: ۳۱/۱-۳۰ و کتاب الأذان باب إنما جعل الإمام ليؤتم به رقم الحديث: ۶۸۹ ۲۷۵/۱-۲۷۳ و کتاب الأذان باب إيجاب التكبير وافتتاح الصلاة رقم الحديث: ۷۲۲ ۳۱۵/۱-۳۰۹.

② صحيح البخارى كتاب الطلاق باب لم تحرم ما أحل الله لك رقم الحديث: ۴۹۶۷ صحيح مسلم كتاب الطلاق باب وجوب الكفارة على من حرم امراته ولم ينو الطلاق رقم الحديث: ۱۴۷۴.

③ صحيح مسلم كتاب الطلاق باب بيان أن تخيير امراته لا يكون طلاقاً إلا بالنية رقم الحديث: ۱۴۷۸ مسند أبى عوانه كتاب الطلاق بيان الخبر الدال على إيجاب النفقة النساء رقم الحديث: ۴۵۸۶.

② حضرت ماریه قبطیه رضی اللہ عنہا قصه (۱)
 په قصه د شاتو او قصه د ماریه قبطیه رضی اللہ عنہا والارواياتو کښې د ایلاء ذکر نشته دې مگر د نورو روایاتو نه معلومېږي چه حضور پاک په خپل خان باندې څه څیز حرام گرځولې وو روستو د الله تعالى د طرف نه عتاب او شو اودا آیت نازل شو: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ) (۲) هم په دې واقعه کښې حضور پاک په خپلو بیبیانو باندې غصه کیدو سره دهغوی نه ایلاء کړې وه. دغه شان تحریم حلال په واقعه کښې مالاً ایلاء اود ازواج مطهرات نه جدا کیدلو قصه پینښه شوه لکه څنگه چه دبخاری شریف په یوروايت کښې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په قول سره معلومېږي او گورنی: صحیح البخاري رقم الحديث: ۲۳۳۶. (۳)

په مذکوره حدیث کښې د راوی یووهم: په مذکوره حدیث کښې د دوو واقعاتو ذکر دې. یو د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د سورلنی نه د پریوتلو او دا د پنځم هجري واقعه ده او دویم د ایلاء. یعنی د حضور پاک خپل ازواج مطهرات ته نه تللو قسم کولو واقعه اودا دنهم هجري واقعه ده. په دې باندې اشکال دادې چه کله په دې دواړو واقعاتو کښې د څلورو کالو فاصله ده اودا دواړه جدا جدا واقعات دی نو بیا راوی دواړه ولې رابوخانی کړې؟

شیخ الحدیث رحمته الله د دې په جواب کښې فرماني بعض خلقو ونیلی دی چه داد راوی وهم دې خوزما په نیز بهتر جواب دا دې چه حضور پاک په دې دواړو مواقع باندې مشربه کښې قیام فرمانيلی وو. په دې وجه راوی چه کله د سورلنی نه د پریوتلو او مشربه کښې د حضور پاک د قیام کولو بیان او کړو نوتبعاً نی د ایلاء قصه هم ذکر کړه چه حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په دې موقع باندې هم مشربه کښې قیام فرمانيلی وو (۴) دې نه علاوه دواړو قصو کښې د اشتراک وجه دا هم ده چه دواړه ځل قیام موده ۲۹ ورځې وه. بل په نوعیت د قیام کښې هم فرق وو. مثلاً واقعه د سقوط کښې نشته انفکاک قدم د وجې نه جمات ته تشریف نه شو اورلې هم په بالاخانه کښې به نی مونځ کولو په خلاف د ایلاء والاواقعه کښې چه په دې کښې به حضور پاک هم په جمات کښې مونځ کولو. او په واقعه د ایلاء کښې ازواج مطهرات او متعلقین کښې کوم بې آرامی او اضطراب وو هغه په واقعه د سقوط کښې نه، دواړو کښې هم دغه مغایرت کافی دي.

د حافظ ابن حجر رحمته الله مسامحت: حضرت شاه صاحب رحمته الله فرماني حافظ صاحب رحمته الله دواړه واقعات هم په یو کال کښې گرځولې دی کوم چه قطعاً غلط دی او حیرانتیاده چه د حافظ صاحب غوندې کس نه دا دومره لویه غلطی څنگه اوشوه؟ دا غلطی هغوی نه د بعض رواة د تعبیریه سبب شوې ده چه هغوی قصه د سقوط او قصه ایلاء یوخانی ذکر کړه. حضرت رحمته الله فرماني چه د رواة تعبیریه غلطی طرف ته حافظ زیلعی رحمته الله هم تنبیه کړې ده. راقم الحروف عرض کوی چه امام مسلم رحمته الله په ډیرو طریقوسره د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه د انفکاک قدم مبارک روایت کړې دي مگر د هیخ ایلاء ذکر نی نه دي کړي. او هم دغه صورت د حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا او حضرت جابر رضی اللہ عنہ د حدیث دي. په مسلم کښې د

(۱) سنن النسائي كتاب عشرة النساء باب الغيرة رقم الحديث: ۴۹۵۹.

(۲) سورت التحريم آیت: ۱.

(۳) صحیح البخاری کتاب المظالم باب الغرفة والعلية المشرفة فی السطوح وغيرها رقم الحديث: ۲۳۳۶.

(۴) الكنز المتواری: ۶۲/۴ تقریر بخاری شریف: ۱۳۴/۲ سراج القاری: ۴۰۷/۲.

حضرت انس رضی اللہ عنہ نه روایت کونکی خلورواره احادیثو کنبی امام زهری رضی اللہ عنہ دې چاچه دایلا، هیخ ذکر نه دې کړې.

او په بخاری شریف کنبی هم «باب ائما جعل الامام ليوتمه»، کنبی چه کوم روایت د زهری عن انس دې په هغې کنبی د ایلا، ذکر نشته دې لیکن دلته (حدیث الباب کنبی چونکه روایت په واسطه د حمید الطویل رضی اللہ عنہ دې په واسطه د ابن شهاب زهری نه دې، په دې وجه په دې ټولو کنبی د ایلا، ذکر هم شامل کړې شوې دې. اوداد شاملو لوجو د راوی په ذهن کنبی صرف دا اشتراک دې چه واقعه سقوط ۵ هجری او واقعه د ایلا، ۹ هجری دواړو کنبی حضور صلی اللہ علیہ وسلم بالاخانه کنبی قیام فرمانیلې وو. ددې امر خیال نی اونه کړو چه دواړه جدا جدا واقعات دی په کوم کنبی چه د خو کالو فاصله ده. لیکن دحافظ غوندي محقق مدقق نه دا امر ډیر مستبعد دې چه هغه صرف د یو راوی د دغه مذکوره تعبیر په وجه دا فیصله او کره چه هم د ایلا، دوران کنبی د سقوط واقعه هم پینه شوې ده او هم په دې باندي حضرت شاه صاحب رضی اللہ عنہ هم دحیرانتیا اظهار کړې دې. (۱)

شرح الزرقانی اوسیره النبی صلی اللہ علیہ وسلم کنبی تسامح: المواهب اللدنیة اوبه شرح کنبی هم علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ شارح بخاری او علامه زرقانی رحمته اللہ علیہ (مالکی شارح موطا امام مالک رحمته اللہ علیہ) ددواړو نه تسامح شوې دې چه دحافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ په شان ۹ هجری کنبی ایلا، او سقوط دواړه منلی دی. بیا دعلامه زرقانی رحمته اللہ علیہ نه نور زیات مسامحت دا اوشو چه په حواله د روایت شیخین وغیرهما عن انس رضی اللہ عنہ سقوط او ایلا، یوخانی نقل کړل حالانکه مونږ پورته نقل کړی دی چه صرف بخاری کنبی په واسطه د حمید الطویل عن انس رضی اللہ عنہ سقوط سره د ایلا، ذکر مروی دې. باقی په مسلم شریف وغیره کنبی نه دحمید الطویل په واسطه سره روایت اخستی شوې دې اونه دهغه په روایت کنبی د ایلا، ذکر د سقوط والاواقعی سره کړې شوې دې. هغه ټول دامام زهری رضی اللہ عنہ په واسطه سره دحضرت انس رضی اللہ عنہ روایت نقل کوی. په کوم کنبی چه د ایلا، ذکر نشته دې اوبخپله بخاری شریف کنبی هم چه کوم روایت ابن شهاب عن انس رضی اللہ عنہ دې په هغې کنبی د ایلا، ذکر نشته دې. غرض په دې معامله کنبی داسې اکابر محدثین حضراتو ته هم مغالطه لگیدلې ده او حسب ایما، حضرت شاه صاحب رحمته اللہ علیہ صرف دمحدث زیلعی په دې تفرد باندي متنبه شوې دې. محقق عینی رحمته اللہ علیہ سره ددې چه دواړه واقعات یوخانی او په یو کال کنبی خو نه دی یاد کړی مگر دنورو حضراتو په غلطنی باندي نی متنبه هم نه ده کړې.

بیا د اردو سیرت نگار هم په دې غلطنی باندي متنبه نه شو چنانچه سیرت النبی صلی اللہ علیہ وسلم کنبی د ایلا، ذکر کولوسره لیکلی دی اتفاق دادې چه په هغه زمانه کنبی حضور پاک داس نه زاپریوتلو اویتون مبارک باندي زخم راغلو... الخ. نور نی لیکلی دی ۹ هجری کنبی حضور پاک ایلا، کړې وه او بل د اس نه پریوتلوسره زخمی شوې وو نو دیوی میاشتی پورې هم په دغه بالاخانه، کنبی قیام کړې وو. (۲)

دمذکورہ حدیث ترجمه الباب سره مناسبت. په ترجمه الباب کنبی دمونخ ذکر دې اوحدیث مبارک کنبی هم ذکر دې چه حضور پاک صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ته په بالاخانه کنبی مونخ ورکړو هغه بالاخانه او د هغې پاژرنی دلرگی وه دا خبره د علامه ابن بطال رحمته اللہ علیہ ده.

په دې باندي علامه کرمانی رحمته اللہ علیہ اعتراض کړې دې چه په دې حدیث کنبی داسې هیخ خبره نشته دې چه په دې خبره باندي دلالت اوکړی چه حضور پاک په لرگی باندي مونخ اداکړو ځکه چه داخبره خو

(۱) انوار الباری: ۱۱/۱۴۵-۱۴۳.

(۲) انوار الباری: ۱۱/۱۴۸.

معلومه شوي ده چه د بالاخاني پاږرني دکهجوړو د بناخونوو لیکن پخپله دغه بالاخانه څه څیز وه؟ په دې باندې څه دلالت نه کوي. بل دا کیدی شي چه دامام بخاري رضی الله عنه غرض په چت باندې د بیانولو دلالت وی هغه تیک دي دغه شان چه د بالاخاني زمکې ته مجازاً چت و نیل صحیح دی. (۱)

په دې باندې علامه عینی رضی الله عنه فرماني چه په ظاهره خو هم دغه معلومیری چه بالاخانه د لرگی وه صرف د پاږرني د لرگی ذکر کېدو سره لازم نه راځي چه باقی بالاخانه د څه بل څه څیز وی. نو هغه احتمال کوم چه علامه کرمانی رضی الله عنه ذکر کړې دي د هغه احتمال نه زیات قوی نه دي کوم چه مونږ ذکر کړې دي. (۲)

مسئله د اقتداء القائم خلف الجالس: (۳) اولاً دي کسې اختلاف دي چه د قائم دپاره د جالس امام جوړیدل (یعنی کوم سړې چه په څه وجه اودریدو سره دمونځ کولو قدرت نه لری اوبه ناسته باندې مونځ کوی د هغه دداسې سړی دپاره امام جوړیدل چه په قیام باندې قادر وی) صحیح دی که نه؟

دامام مالک رضی الله عنه او امام محمد رضی الله عنه او امام مالک رضی الله عنه او امام محمد رضی الله عنه مذهب دادې چه د قائم دپاره د جالس امامت صحیح نه دي (۴) (لهذا د قادر علی القیام دپاره دداسې سړی اقتداء کول جائز نه دی چه د قیام نه عاجز وی) او په دې باندې د مرض الوفات د واقعنه کوم اشکال کیږي چه حضور صلی الله علیه و آله په ناسته باندې امامت او کړو او خلقو په ولاړه اقتداء او کړه ددې جواب دادې چه) د حضور پاک فعل د رسول الله صلی الله علیه و آله خصوصیت منی (۵) هغوی د خصوصیت په دلیل کسې یو حدیث هم پیش کړې دي په کوم کسې چه حضور صلی الله علیه و آله او فرمائیل «لا یؤمن أحد بعدی جالساً» (۶) (یعنی زما نه پس دي څوک په ناسته باندې امامت نه کوی) که چرې دا حدیث صحیح وی نو ددې مسئلې دپاره فیصل کونکی وو. مگر افسوس دي چه ددې رباوی جعفر جعفی دي کوم چه سخت مجروح دي. (۷)

(۱) شرح ابن بطلال: ۴۷/۲ شرح الکرمانی: ۴۳/۴.

(۲) عمدة القاری: ۱۵۶/۴-۱۵۵.

(۳) د اقتداء القائم خلف الجالس په موضوع باندې حضرت مولانا علامه شبیر احمد عثمانی رحمته الله علیه تقرير فضل الباری کسې په ډیر تفصیلی بحث موجود وو. حضرت شیخ الحدیث صاحب زید مجده العالی سره مشاورت اود هغوی په اجازت سره دلته د هغې حواشی سره بعینه نقل کولې شي.

(۴) المدونة الكبرى: ۱/۱۷۴ تسهيل المسالك إلى هداية السالك إلى مذهب الإمام مالك: ۲/۹۶ بداية المجتهد: ۳۶۸/۱ مؤطا إمام محمد ص: ۱۱۷-۱۱۶ شرح معانی الآثار: ۱/۲۷۳ عمدة القاری: ۳/۳۳۲.

(۵) قال الطحاوی فی شرح معانی الآثار وكان محمد بن الحسن يقول: لا يجوز لصحيح أن ياتم بمریض یصلی قاعداً. وإن كان یركع ویسجد. ویذهب إلى ما كان من صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قاعداً فی مرضه بالناس وهم قیام: مخصوص. لأنه قد فعل فیها مالا يجوز لأحد بعده أن یفعله... الخ. (شرح معانی الآثار: ۱/۲۷۳) نور اوگسورنی: المحلی لابن حزم: ۴۵/۳.

(۶) أخرجه محمد بن الموطأ (ص: ۱۱۷) والبيهقي في سننه الكبرى: ۳/۸۰ قال محمد: حدثنا أحمد أخبرنا إسرائيل بن يونس بن أبي إسحاق السبيعي عن جابر بن يزيد الجعفي عن عامر الشعبي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يؤمن من الناس أحد بعدی جالساً.

(۷) قال البيهقي في سننه الكبرى: ۱/۸۰ قال علي بن عمر: لم يروه غير جابر الجعفي وهو متروك والحديث مرسل. لا تقوم به حجة..... قال الشافعي: قد علم الذي احتج بهذا أن ليست فيه حجة وأنه لا يشبث. لأنه مرسل. ولأنه عن رجل يرغب الناس عن الرواية عنه. (وانظر أيضاً فتح الباری كتاب الأذان باب إنما جعل الإمام ليؤتم به: ۲/۱۷۵).

تردي چه دامام اعظم ابوحنيفه رضي الله عنه به شان د احتياط كونكي ذات نه نقل دي چه «مارأيت أكذب من جابر الجعفي»^(١) اوبعض انمه دهغه توثيق كړي دي خو اكثر انمه دده په جرح باندي متفق دي^(٢) دي نه علاوه دا روايت مرسل هم دي.

قاضي ابوبكر بن العربي رضي الله عنه د خصوصيت په تاكيد كښي ليكلي دي چه كله كله د حال واقعه نوعيت پخپله د تخصيص وجه جوړيږي اودلته هم داسي دي حكه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم سيد المخلوقات اوامام انمه دي د حضور پاك عوض اوبدل هيڅوك نشته دي د رسول الله صلى الله عليه وسلم مثال څوك سرې نه شي راوستي لهذا د حضور پاك موجود كيدو سره د حضور پاك بدل اوقانم مقام (اوامام) دويم څوك جوړيږي نه شي په دي وجه حضور صلى الله عليه وسلم په حق كښي په حالت د امامت د جلوس تحمل او كړي شو^(٣).

ددې جواب دا وركړي شو چه^(٤) عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه پسې شاته حضور پاك پخپله مونځ كړي دي^(٥). په دي وجه داسي ويناكول چه د حضور پاك په موجودگي كښي بل څوك امام نه شي جوړيږي صحيح نه ده. ددې په جواب كښي هغه خلق وائي چه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه د حضور صلى الله عليه وسلم په غير موجودگي كښي امام جوړ شوي وو. حضور پاك روستو راغلو په مانځه كښي شامل شو غرض رسول الله صلى الله عليه وسلم مسبوق وو خوزمونږ دعوى داده چه د حضور پاك په موجودگي كښي د شروع نه څوك دهغوى عوض نه شي جوړيږي.

د جمهورو مذهب: د جمهور انمه مسلك دادي چه د جالس امامت (قادر على القيام دپاره) جائز دي^(٦).

په مذكوره مسئله كښي دويم اختلاف: بيا اختلاف په دي كښي دي چه داسي حالت كښي (كله چه امام په ناسته باندي مونځ وركوي) مقتدي به څه كوي؟ (ايا هغه به هم دامام په اقتداء كښي مونځ په ناسته كوي يا په ولاړه د قادر كيدو د وجي نه به اودريدو سره مونځ كوي).

(١) الكامل في ضعفاء الرجال: ٣٢٨/٢ تهذيب الكمال: ٣٠٦/٣.

(٢) الجرح والتعديل: ٤٩٧/٢ الكامل في ضعفاء الرجال: ٣٢٧/٢ تهذيب الكمال: ٣٠٤/٣ ميزان الاعتدال: ٣٧٩/١ الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة: ١٣١/١ تقريب التهذيب: ٨٥/١ قال الذهبي في الكاشف: وثقه شعبة فشد، وتركه الحافظ.

(٣) د ابوبكر بن العربي رضي الله عنه اصل عبارت عارضة الإخوذي كتاب الصلاة باب إذا صلى الإمام قاعداً فصلوا فعوداً: ١٥٩-١٦٠/٢ كښي اوگورني.

(٤) كما أجاب به الحافظ في الفتح: ١٧٥/٢.

(٥) أخرجه مسلم في صحيحه: ١٨٠/١ من طريق عباد بن زياد عن عروة بن المغيرة بن شعبة أن المغيرة بن شعبة أخبره: أنه غزام رسول الله صلى الله عليه وسلم تيوك فتبرز رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل الغائط، فحملت معه إداوة قبل صلاة الفجر فلما رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى أخذت أهريق على يديه من الإداوة، وغسل يديه ثلاث مرات..... ثم توضع على خفيه، ثم أقبله. قال المغيرة: فأقبلت معه، حتى وجد الناس قد قدموا عبدالرحمن بن عوف، فصلى لهم، فأدرك رسول الله صلى الله عليه وسلم إحدى الركعتين، فصلى مع الناس الركعة الآخرة، فلما سلم عبدالرحمن بن عوف قام رسول الله صلى الله عليه وسلم يتم صلاته.

(٦) المحلى لابن حزم: ٥٠/٣ فتح الباري: ١٧٥/٢ عمدة القاري: ٣٣٢/٣.

د اکثر و فقهاؤ مسلک اودهغوی دلیل: دامام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ او امام شافعی رضی اللہ عنہ او اکثر علماء اوفقہاء، په نیز (داسې حالت کښې، دمقتدی دپاره کیناستل جائز نه دی) ^(۱)، ځکه چه په مانځه کښې قیام په قرآنی نص سره فرض دې (چنانچه په قرآن کریم کښې دې) ^(۲) «وَقَوْمًا لِّلَّهِ قُتَيْبِينَ» ^(۳)، چه بغیرد عذر نه ساقط کیدی نه شی اودلته خو امام بیشکه معذور دې مگر دمقتدیانو دپاره هیڅ عذر نشته دې نودهغوی نه ځنګه قیام ساقط شو.

د ظاهریه قول: ظاهریه وائی چه مقتدیانو له هم په دې صورت کښې په ناسته مونځ کول پکار دی. دهغوی په نیز په دې صورت کښې په مقتدیانو باندې کیناستل واجب دی ^(۴)، امام ابن حزم رضی اللہ عنہ په دې کښې دومره تخصیص کړې دې چه که یو مقتدی مکبر ومسمع تکبیر (یعنی دامام تکبیر نورو ته رسونکې) وی نوهغه مستثنی دې هغه په ولاړه مونځ کولې شی ^(۵). امام ابن حزم چه دا کومه استثنی اوکره ددې دلیل دمرض الموت واقعه ده ځکه چه په هغې کښې تصریح ده چه «کان ابوبکر معنا الکبیر قیاماً» ^(۶)، «رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ناسته مونځ کولو او ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په ولاړه نورو ته تکبیر رسولو».

اصل مسئله (یعنی دامام د جالس کیدو په صورت کښې په مقتدیانو باندې کیناستل واجب کیدو مسئله) کښې د ظاهریه دلیل هم دغه حدیث الباب دې یعنی سقوط عن الفرس واقعه ده. په دې کښې حضوریاک په ناسته باندې مونځ کولو او صحابه کرام رضی اللہ عنہم په ولاړه باندې اقتداء اوکره نو حضوریاک هغوی ته په اشاره سره د کیناستو حکم ورکړو او قولانی صفا وفرمائیل چه «واذا صلی جالساً، فصلوا جلوساً» ^(۷)، اودانې په ضابطه د اتمام باندې متفرع کړه (یعنی په مذکوره حدیث کښې یوه ضابطه بیان کړې ده هغه دا چه دامام اقتداء کول لازم دی. هم په دې ضابطه باندې تفریح کولو سره حضوریاک وفرمائیل چه دامام په اقتداء کښې دا خبره هم شامل ده چه کله هغه مونځ کوی کینی نومقتدی دې هم په ناسته باندې مونځ اوکړی).

^(۱) شرح معانی الآثار: ۲۷۳/۱ عمدة القاری: ۳۳۲/۳ کتاب الام: ۱۷۱/۱ المجموع: ۲۳۱/۴ شرح صحیح مسلم للنووی: ۱۷۷/۱.

^(۲) سورة البقرة: ۲۳۸.

^(۳) المحلی لابن حزم: ۴/۳ نیل الأوطار للشوکانی: ۱۷۰/۳.

^(۴) اوکه چرې غواړی نو په ناسته باندې هم کولې شی یعنی هغه ته د دواړو خبرو اختیار دې (اوگورنی المحلی: ۴۴/۳).

^(۵) أخرجه البخاری فی صحیحه: ۹۹/۱ من طریق ابی معاویة عن الأعمش عن ابراهیم عن الأسود عن عائشة قالت: لما نفل النبی صلی الله علیه وسلم... إلخ الحدیث وفيه فجاء النبی صلی الله علیه وسلم حتی جلس عن یسار ابی بکر، فكان ابوبکر یصلی قائماً وكان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی قاعداً. یقتدی ابوبکر بصلاة رسول الله صلی الله علیه وسلم والناس مقتدون بصلاة ابی بکر، وأخرجه أيضاً من طریق عبدالله بن داود عن الأعمش به، وفيه: فتأخر ابی بکر. وقعد النبی صلی الله علیه وسلم إلى جنبه، وأبوبکر یسمع الناس التکبیر. (وانظر صحیح مسلم: ۱۷۸-۱۷۹/۱). وشرح معانی الآثار: ۲۷۲/۱.

^(۶) دلته بخاری رضی اللہ عنہ چه کوم حدیث ذکر کړې دې په هغې کښې دحضوریاک داعمل او مذکور ه الفاظو ذکر نشته دې. په اصل کښې بخاری رضی اللہ عنہ حدیث مختصراً ذکر کړې دې گنی نفس حدیث کښې مذکور ه عمل او الفاظ هم ذکر دی.

د امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ مسلک: د امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ مسلک دادی چه که امام دمونخ په شروع کښې په ولاړه سره شروع او کره او مقتديان هم ولاړ وو بيا په مانځه کښې امام ته څه عذر پيښ شو او هغه کيناستو نو په دې صورت کښې دې مقتديان ولاړوي، د امام د کيناستو د وجې نه دې مقتديان نه کښې او که د شروع نه امام په مانځه کښې کيناستو مونځ نې شروع کړو نو په دې صورت کښې دې مقتديان هم په ناسته سره مونځ ادا کړي. (۱)

واضح دې وي چه د حنابله په نيز هم د جالس قادر على القيام دپاره امام جوړيدل هغه وخت صحيح دى کله چه هغه د جمات امام راتب وي بل د هغه عذر داسې وي چه د هغه د زوال اميد وي گڼي د جالس امامت د قادر على القيام دپاره بالکل صحيح نه دې. (۲) لکه چه هغه عذر بادي (يعنى د شروع نه عذر وو) او عذر طاري (چه د مانځه د شروع په وخت خونه وو بلکه روستو شروع شو) کښې فرق او کړو (چه د عذر بادي په صورت کښې دې مقتدى کيناستو سره مونځ ادا کړي او عذر طاري په صورت کښې په ولاړه).

په دويم صورت کښې د هغوى دليل هم دغه سقوط عن الفرس حديث دې (ځکه چه حضور ياک هم په شروع کښې په ناسته مونځ شروع کړې وو او کله چه صحابه کرامو رضي الله عنهم رسول الله صلى الله عليه وسلم پسي شاته په ولاړه مونځ شروع کړو نو حضور ياک هغوى ته په اشاره سره د کيناستو حکم او کړو).

او په صورت اولي کښې د هغوى دليل د مرض الموت واقعه ده. (۳) چه هلته ابوبکر په شروع کښې د امام په حيثيت، مونځ په ولاړه شروع کړې وو بيا هم د مانځه په وخت حضور ياک تشریف راوړو (د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په ځاني امام جوړ شو). چونکه حضور ياک بيمار وو په دې وجه نې په ناسته باندي مونځ ورکړو. اوس چونکه د حضور ياک رضي الله عنه امامت د عذر په حالت دمونځ په شروع کښې پيښ شو او په شروع کښې ابوبکر رضي الله عنه امام وو چه په ولاړه نې مونځ ورکولو نولکه چه داسې صورت شو چه يو امام په ولاړه مونځ شروع کړو او په اثناء نماز کښې عذر پيښيدو د وجې نه کيناستو لهذا مقتديان ټول هم ولاړ پاتې شو.

د حنابله د استدلال دا تقرير پخپله هغوى کړې دې. (۴) مگر شيخ ابن الهمام رضي الله عنه د هغوى د دې دليل تقرير په يوبل طرز باندي کړې دې. (۱) هغه دا چه د فقه قاعده ده چه معذور په کوم يورکن کښې

(۱) عمدة الفقه لابن قدامة ص: ۲۶۰ المغنى: ۲۲۳/۲ - ۲۲۰ فتح الباری: ۱۷۶/۲ نیل الأوطار: ۱۷۱/۳.

(۲) المغنى: ج ۲ ص ۲۲۳.

(۳) أخرجه البخاری فی صحیحہ: ۹۹/۱ و مسلم فی صحیحہ: ۱۷۸/۱ واللفظ للبخاری من حديث عائشة قالت: لما نقل رسول الله صلى الله عليه وسلم حاء بلال يؤذنه بالصلاة فقال: مروا أبابكر أن يصلى بالناس. فقلت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم، إن أبابكر رجل أسيف، وإنه متى ما يقم مقامك لا يسمع الناس، فلو أمرت عمر، فلو أمرت بصرى بالناس، فقلت الحفصة: قولى له: إن أبابكر رجل أسيف، وإنه متى يقم مقامك لا يسمع الناس، فلو أمرت عمر، قال: إنكن صواحب يوسف، مروا أبابكر أن يصلى بالناس. فلما دخل فى الصلاة وجد رسول الله صلى الله عليه وسلم فى نفسه خفة، فقام بهادى بين رجلين ورجلا تخطان فى الأرض حتى دخل المسجد، فلما سمع أبوبكر حه، ذهب أبوبكر يتأخر، فأوما إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى جلس عن يسار أبى بكر، فكان أبوبكر يصلى قائماً وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى قاعداً. يقتدى أبوبكر بصلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم والناس مقتدون بصلاة أبى بكر.

(۴) المغنى لابن قدامة: ج ۲ ص ۲۲۳.

اودريدو سره اداکولې شی هغه هم په ولاړه باندې اداکول فرض دی لهذا لکه چه په روایتونو کښې تصریح رانغله مگر ددې قاعدې تقاضا داده چه حضور پاک تشریف راوړلوسره په ولاړه باندې به تکبیر تحریمه اداکړې وی (ځکه چه په دې باندې حضور پاک هغه وخت قادر وو، بیا به ناست وی نودحضور پاک مونځ هم په ولاړه سره شروع شوې بیا قعود شروع شوې. لهذا د ابوبکر رضی الله عنه امامت په استدلال کښې، د ملاوولو ضرورت نشته دي.

په هر تقدیر د حنابلہ دلیل دادې چه په دې واقعه کښې دامام مونځ قیاماً شروع شو که هغه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د امامت په اعتبار سره وی لکه څنگه چه حنابلہ تقریر کړې دي یا پخپله دحضور پاک د امامت په اعتبار سره لکه څنگه امام ابن الهمام رضی الله عنه ونیلی دی.

په مذکورہ مسئله کښې د جمهورو یوبل دلیل: (په دې مسئله کښې د نص قرآنی نه علاوه) د جمهورو (یوبل) دلیل واقعه مرض الموت دي. (د استدلال وجه دا ده چه) په دې کښې حضور پاک رضی الله عنه امام وو جالساً. او مقتدیان ټول ولاړ وو.

حدیث د سقوط عن الفرس او جمهورو: باقی د سقوط عن الفرس حدیث د هغوی د طرف نه مشهور جواب کوم چه امام بخاری رضی الله عنه هم اختیار کړې دي چه دا حدیث منسوخ دي د مرض الموت په حدیث سره ځکه چه د مرض الموت واقعه دحضور پاک د ژوند مبارک آخری واقعه ده. په دې وجه امام بخاری رضی الله عنه په دوو ځایونو کښې تصریح کوی. «قال أبو عبد الله: إنما يؤخذ بالآخر، فالآخر من فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم.... الخ»^(۱) امام ابن حبان لیکلی دی چه مرض سقوط عن الفرس ۵ هجری کښې شوې وه^(۲) د مرض الموت د حدیث نه د جمهورو په استدلال باندې دامام ابن حزم رضی الله عنه نکته چینی کول. لیکن امام ابن حزم ظاهري رضی الله عنه دلته (حدیث مرض الموت کښې) یو عجیبه بحث راپیدا کړو^(۳) چه صحابه کرام رضی الله عنهم د مرض الموت په واقعه کښې دحضور پاک شاته ولاړ وو. ددې تصریح کوم ځانی ده؟ په صحاح کښې ددې تصریح چرته نشته دي. صرف د حضرت ابوبکر رضی الله عنه متعلق قیاماً تصریح راغلي ده^(۴) او (نور په هغه باندې قیاس کول صحیح نه دی ځکه چه) هغه په وجه د مسمع تکبیر (اومکبر) کیدو مستثنی دي. لکه چه موقف (او په مانځه کښې د مصلی په مقام) په اعتبار سره هغه مستثنی اوساتلې شو ځکه چه (حضور رضی الله عنه تشریف راوړونه پس) حضرت ابوبکر رضی الله عنه مقتدی شوې وو اودمقتدی موقف امام پسې شاته په صفوف مقتدین کښې کیږي. حالانکه په روایتونو کښې مصرح

(۱) فتح القدير ج ۱/۳۲۲.

(۲) د صفا تصریح بخاری کښې صرف یو ځانی: (۹۶/۱ قبیل باب منی یسجد من خلف الإمام) راغلي دي او دویم ځانی: ۹۵/۱ باب إنما جعل الإمام لیؤتم به. امام بخاری د نسخ طرف ته په دې الفاظوسره اشاره کړې ده: وصلى النبي صلى الله عليه وسلم في مرضه الذي وفي فيه، بالناس وهو جالس. حافظ ابن حجر رضی الله عنه فتح الباری کښې: ۲۰۴/۲ تشریح اوتعلیق کولوسره لیکلی دی: أي: والناس خلفه قیاماً، ولم يأمرهم بالجلوس، كما سيأتي فدل على دخول التخصيص في عموم قوله: إنما جعل الإمام لیؤتم به.

(۳) صحيح ابن حبان: ۲۸۱/۳ کتاب الصلاة باب فرض متابعة الإمام.

(۴) المحلى: ۴۷/۳.

(۵) انظر التعليق: ۱۰۷.

دې چه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم په یو طرف کښې او دریدو او^(۱) دا ځکه وو چه مکبر جوړیدو سره جمع د امام د انتقالونه خبروی دغه شان مونږ وایو چه دهغوی په ولاړه مونږ کول هم ددې مقصد دپاره وی.

امام ابن حزم رحمته اللہ علیہ هم دا دعوی کړې ده چه ښکاره هم دغه دی چه «مرض الموت په واقعه کښې باقی ټول صحابه کرام به ناست وی ځکه چه قصه سقوط عن الفرس کښې چه کله تاکنلې وو چه حضور پاک شاته په ولاړه اقتداء کونکو د وجې هغوی ته د کیناستو حکم ورکړې شو او «اذا صلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» دا صریح امر اوریدلې وو نوبیا بعید بلکه ناممکن ده چه ټول صحابه ددې خلاف عمل او کړې او د مرض الموت په واقعه کښې بیا په دغه منهي او ممنوع باندې عمل کول اوساتی او حضور پاک پسې شاته په ولاړه اقتداء کوی ځکه چه: «اذا صلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» خلاف د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه نور څه څیز ثابت شوې نه وو. دکوم د وجې نه چه صحابه کرام رضی اللہ عنہم ددې مرض الموت په واقعه کښې دهغې خلاف عمل جاری اوساتی (پس ښکاره خوهم دغه دی چه نورو ټولو صحابه کرامو په دې واقعه کښې په ناسته باندې مونږ او کړو نه چه په ولاړه).

د امام ابن حزم رحمته اللہ علیہ دې دعوی د جمهورو په استدلال کښې یوه زلزله اچولې ده ځکه چه د جمهورو سرمایه په دې مسئله کښې هم دغه مرض الموت قصه ده. هم دا د نورو احادیثو دپاره (په کوم کښې چه د امام جالس کیدو صورت کښې مقتدیانو ته هم جلوساً د مونږ کولو امر او کړې شو، هغه ناسخ جوړوی او هم په دې باندې د اقتداء قائم خلف الجالس د ثبوت انحصار دې (خو) امام ابن حزم وانی چه په مذکوره قصه کښې د صحابه کرامو قیاماً د اقتداء د سره هلو ثبوت نشته دې بلکه ظاهر حال ددې خلاف دې. کما مرآناً.

د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ د جمهورو د طرف نه د دفاع کوشش: د امام ابن حزم رحمته اللہ علیہ ددې دعوی خلاف خاتمه الحفاظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ غوندي وسیع النظر شخصیت دیرزیاد چډو کد د ډیرې خواری او بلیغ کوشش نه پس یو منقطع حدیث کومو چه امام شافعی رحمته اللہ علیہ د ابراهیم نخعی رحمته اللہ علیہ نه روایت کړې دې پیش کړې په کوم کښې چه تصریح ده چه صحابه کرامو رضی اللہ عنہم حضور پاک پسې په ولاړه باندې مونږ او کړو. (۱)

بیا د حضرت عطاء بن رباح رضی اللہ عنہ مرسل هم ددې موافق پیش کړې دې (۲) ځکه چه دهغوی په نیز (یعنی د شافعیه په نیز) علی الانفراد نه منقطع حجت دې نه مرسل (۱) مگر د یوه بل سره تائب او شو په دې وجه قابل د استدلال شو. خیر د حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ په خبره خو مونږ قناعت کولې شولیکن د ابن حزم رحمته اللہ علیہ په شان سخت مزاج په چا کښې چه دومره تاو دې چه یو د لونی نه لونی سرې نه پریردی چنانچه

(۱) کما اخرجہ مسلم فی صحیحہ: ۱/۱۷۹ من طریق عیسی: فجلس رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی بالناس، و ابوبکر إلى جنبه. (وانظر التعليق: رقم: ۱۰۷).

(۲) فتح الباری: ۲/۱۷۷ کتاب الصلاة باب إنما جعل الإمام لیؤتم به.

(۳) اخرجہ عبدالرزاق فی مصنفه: ۲/۴۵۸ عن ابن جریج عن عطاء قال:..... فذكر الحديث وفيه: فصلی النبي صلی الله علیه وسلم للناس قاعداً، وجعل ابوبکر بينه وبين الناس، وصلی الناس ورائه قیاماً، فقال النبي صلی الله علیه وسلم: لو استقبلت من امری ما استدرت، ما صلیتم إلا قعوداً..... ما كان یصلی قائماً فصلوا وإن صلی قاعداً فصلوا قعوداً.

(۴) مقدمه ابن الصلاح ص: ۲۰۷ شرح تحفة الفكر ص: ۵۱-۵۰.

مشهوره ده چه د حجاج توره اود ابن حزم رحمته الله قلم برابر دې داسې سپړې په دې منقطع او مرسل باندې قناعت او سکون څنگه کولې شی؟ خصوصاً د داسې حدیث د نسخ دپاره کوم چه متفق علیه دې یعنی د سقوط عن الفرس حدیث، بیا چه دکوم مرسل حواله ورکړې شوې ده هغه د عطاء بن ابی رباح رحمته الله مرسل دې چه په اتفاق سره په مراسیل کښې دیرزیات ضعیف گنلې شی (۱)

د امام ابن حزم رحمته الله نوره دعوی: دې نه پس امام ابن حزم رحمته الله یوه ډیره لویه مؤثره خبره لیکلې ده (۲) چه په دې مسئله کښې د صحابه کرامو رضی الله عنهم تعامل ترکومی پورې مونږ ته ملاویږی د لتون نه پس صرف د څلورو صحابه کرامو رضی الله عنهم عمل ملاوشوی دې. حضرت جابر بن عبدالله، حضرت ابوهریره، حضرت اسید بن حضیر او حضرت قیس بن قهد رضی الله عنهم په دوی کښې د دوو دریو واقعه د حضور پاک د وصال نه پس ده اود دغه څلورو عمل هم دغه نقل دې چه هغوی د عذر د وجې نه په ناسته باندې مونږ اوکړو اودوی پسی شاته ټولو مقتدیانو په ناسته باندې مونږ اوکړو (۳)

دې لیکلو سره امام ابن حزم رحمته الله دعوی کوی چه ددې خلاف د یو صحابی عمل یا دهغوی په دې عمل باندې د یو صحابی انکار په صحیح سند سره خوځه چه په ضعیف سند سره نی هم ثابت کړنی (۴) یقین دې چه تاسو داسې نه شئ ثابتولې حالانکه دهغوی دا عمل چرته د یوکور په یوگوت کښې نه دې شوې چه چاته خبر نه دې شوې د جمع په مانځه کښې واقع شوې په کومه کښې چه څومره صحابه او تابعین رضی الله عنهم به شریک شوې وی لیکن په دې باندې چا انکار نه دې کړې نودا په منزله د اجماع سکوتی شوه (۵)

د ابن حزم رحمته الله د ټولو دلائلو اود دعوی جواب ماسره موجود دې. مگر دا آخری خبره کومه چه هغه کړې یعنی تعامل صحابه، ترننه پورې ماته ددې متعلق څه تسلی ورکونکې جواب ملاؤ نه شو د حضرت

(۱) شرح علل الترمذی ص: ۱۷۲، ۱۷۴، ۱۹۰ و تهذیب الکمال: ۵۳/۱۳ (ترجمه عطاء ابی رباح).

(۲) المحلی لابن حزم: ۵۰/۳-۴۹. علامه ابن حزم رحمته الله متوفی ۴۵۶ هجری نه ډیر وړاندې حافظ ابن حبان رحمته الله متوفی ۲۵۴ هجری تقریباً هم دغه خبره لیکلې ده چنانچه هغه په خپل صحیح ۳/۲۷۲ کښې لیکلی دی: فی هذا الخبر واضح ان صلاة المأمومین قعوداً إذا صلى إمامهم قاعداً من طاعة الله جل وعلا..... وهو عندي ضرب من الإجماع الذي أجمعوا على إجازته، لأن من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم أربعة أفتوا به: جابر بن عبدالله، وأبو هريرة، وأسيد بن حضير، وقيس بن قهد. والإجماع عندنا إجماع الصحابة..... ولم يرو عن أحد من الصحابة خلاف لهؤلاء الأربعة، لا بإسناد متصل منقطع، فكان الصحابة أجمعوا على أن الإمام إذا صلى قاعداً كان على المأمومين أن يصلوا وقعوداً.....

(۳) علامه ابن حزم رحمته الله د حضرت جابر رضی الله عنه او حضرت اسید بن حضیر رضی الله عنه عمل خو نقل کړو مگر د ابوهریره رضی الله عنه عمل نی نقل نه کړو بلکه قول یعنی دهغه فتوی نی نقل کړې ده. بل د قیس بن قهد رضی الله عنه خپل عمل نه دې دهغه په روایت سره دهغه دمحلې د یوامام عمل نی نقل کړې دې. (اوگورنی المحلی) وقال الحافظ فی الفتح: ۱۷۶/۲ کتاب الصلاة باب إنما جعل الإمام ليؤتم به..... روى عبدالرزاق في مصنفه: ۴۶۲/۲ بإسناد صحيح عن قيس بن قهد: أن إماماً لهم اشتكى على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فكان يؤمنا وهو جالس ونحن جالس. وروى ابن منذر بإسناد صحيح وابن أبي شيبة في مصنفه: ۲۲۵/۲ عن أسيد بن حضير: أنه كان يؤم قومه. فاشتكى، فخرج إليهم بعد شكواه فصلى بهم قاعداً وهم قعود... وروى ابن شيبة في مصنفه: ۲۲۴/۲ بإسناد صحيح عن جابر: أنه اشتكى فحضرت الصلاة، فصلى بهم جالساً وصلوا معه جلوساً. وعن أبي هريرة أنه أفتى بذلك، وإسناد صحيح أيضاً.

(۴) داخبره دابن حزم رحمته الله په کلام کښې نه ده ملاوشوي البته حافظ ابن حبان رحمته الله داسې دعوی کړې ده: انظر التعليق: ۱۲۲.

(۵) دا داخبر حصه د شيخ الاسلام رحمته الله اضافه ده دابن حزم رحمته الله کلام نه دې.

انور شاه کشمیری رحمته الله به ژوند کښې ما څوځله دهغوی نه ددې متعلق تپوس او کړو مگر دهغوی په شان وسیع النظر شخصیت هم لکه چه د علومو روانه کتب خانه ورته ونیلې شی ددې خلاف هیڅ نقل پیش نه کړې شو. (۱) بهر حال دا څیز واقعی د خلجان موجب دې

باقی دامام ابن حزم رحمته الله رومبې مطالبه چه مرض الموت کښې صحابه کرامو حضور پاک پسي شاته په ولاړه مونځ کړې وو د دې تصریح چرته ده؟ نو دمودو پورې ما لتول جاری اوساتل چه یو متصل روایت د احتجاج قابل ددې متعلق ملاؤ شی خوماته ملاؤنه شو هم په دې حالت کښې ما په فتح الملهم کښې په دې مقام لیکلې وو چه تردغه وخته پورې د هغې د جهاپ نوبت نه وو راغلی چه ما د امام شافعی رحمته الله الرساله او کتله کومه چه په اصول فقه کښې ده او د امام شافعی رحمته الله کتاب الام سره په مصر کښې جهاپ شوې ده. په هغې کښې هغه هم دغد دمرض الموت حدیث نقل کړې دې (۲) په دې کښې امام رحمته الله په خپل اسناد سره موصولاً روایت کړې دې چه صحابه کرامو قیاماً د حضور پاک اقتداء او کړه. (۳)

ددې روایت رجال ثقات دی او اسناد مستقیم دی. البته په دې کښې یوه خبره ډیره مستبعد معلومیدله چه دا موصول روایت رساله امام شافعی رحمته الله کښې موجود دې. لیکن حافظ رحمته الله ته ددې خبر اونه شو دا ډیره لرې خبره ده. مگر چه په کومه جهاپه خانه کښې دا رساله جهاپ شوې ده هغوی د دغه استبعاد ازاله او کړه چه ناشر په حاشیه باندي اولیکل چه بعض نسخو کښې دا روایت ساقط شوې دې نواوس د استبعاد څه خبره باقی پاتې نه شوه ځکه چه کیدې شی حافظ رحمته الله ته هم هغه نسخه ملاؤ شوې وی په کومه کښې چه دا روایت موجود نه وو. (۴)

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله هم د ابن حبان رحمته الله او ابن حزم رحمته الله دا دعوی او منله دائی رد نه کړې شوه. او گورنی فتح الباری: ۱۷۷/۲.

(۲) انظر الرساله ص: ۲۵۲-۲۵۳.

(۳) الرساله په روایت کښې خود صحابه کرامو رحمته الله قیاماً د اقتداء تصریح خو شته دې لیکن په دې کښې دا روایت متصل نه دې بلکه معلق دې. چنانچه دامام شافعی رحمته الله عبارت داسې دې: ... و ذکر ابراهیم النخعی عن الأسود بن یزید عن عائشة عن رسول الله صلی الله علیه وسلم وأبی بکر مثل معنی حدیث عروة: أن النبی صلی الله علیه وسلم قاعداً، وأبو بکر قیاماً یصلی بصلاة، وهم وراءه قیاماً. نو دا روایت امام شافعی رحمته الله د ابراهیم نخعی رحمته الله نه تعلیقاً ذکر کړې دې، د الرساله بعض نسخو کښې دا روایت سند متصل سره مروی دې چه قال النافعی رحمه الله: أخبرنا یحیی بن حسان عن حماد بن سلمة عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضی الله عنها، مثل حدیث مالک، و بین فیہ أن قال: صلی النبی صلی الله علیه وسلم قاعداً، وأبو بکر خلفه قائماً، والناس خلف أبي بکر قیاماً. حاشیه الرساله ص: ۲۵۴. خود بعض نخسو ددې جز باره کښې د الرساله نوموړې محقق محدث کبیر علامه احمد شاکر رحمته الله لیکي: وهذه الزيادة ليس لها أصل في كتاب الرسالة، فلا توجد في أصل الربيع، ولم تذكر في النسخة المفروءة على ابن جماعة، ولا في غيرها.....

(۴) لکه څنگه چه پورته تیر شو په صحیح نسخو کښې دا روایت موصولاً موجود نه دې

ددي نه پس ما نصب الرايه او كتله نوهغوى هم دا روايت په متعدد طرق سره موصولاً روايت كړې دي (۱) اوسندني مستقيم دي. بيا د امام حازمي رحمته الله په كتاب الناسخ والمنسوخ كښې هم دا روايت موجود دي (۲)

بهر حال اوس خودا تسلي اوشوه چه د مرض الموت په واقعه كښې صحابه كرام رضي الله عنهم د حضور پاك شاته په ولاړه مونځ او كړو په دي وجه دامام بخاري رحمته الله په شان وسيع النظر امام مكرر تصريح كړې ده: «انما يؤخذ بالآخر فالأخر» معلومېږي چه دهغوى په نيز دا خبره بالكل محقق وه چه صحابه كرامو رضي الله عنهم په دي واقعه كښې هم په ولاړه باندي مونځ كړې دي.

د جمهورو په مسلک باندي يو څو اشكالات: ① د (اذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً) قائلين واني چه په واقعه د مرض الموت كښې نه د حضور پاك د طرف نه (قهاماً) مونځ كولوڅه تلقين شته نه څه بل قول او (په خلاف ددي) په سقوط عن الفرس قصه كښې (اذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً) (په ذريعه) يوكلې قانون او عام ضابطه بيان شوې ده. او عموماً علماء، خصوصاً حنفيه د قول اوكلې قانون رعايت او تحفظ زيات كوي په نسبت د واقعاتو جزئيه. نو (دلته) ضابطه اوكلې قانون او قول خود (اذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً) دي او ددي په مقابله كښې چه كوم خيز پيش كولي شي (يعني د مرض الموت قصه) هغه څه قانون او قول نه دي صرف يو واقعه جزئيه ده په كوم كښې چه د خصوصيت وغيره احتمال قائم دي. لهذا د عام ضابطې په ځانې ساتلو سره د مرض الموت په واقعه كښې تاويل او كړنې يا دا په خصوصيت باندي محمول كړنې.

او دا خبره د خصوصيت تائيد كوي چه په دي واقعه كښې بعض عمل داسې شوې چه په اتقاف سره به په خصوصيت باندي محمول كولي شي. (۳) هغه دا چه استخلاف امام (يعني دامام هم په مانځه كښې دويم سړي خپل خليفه جوړول) يا خود حدث د وجې نه كيږي يا مقدار مايجوز به الصلاة كولونه وړاندي حصر (يعني د قراعت نه عاجز) كيدو د وجې نه، بغير د څه عذر نه استخلاف په يو مشهور مذهب

(۱) نصب الرايه كښې نفس حديث مرض الموت په موصول طرق سره موجود دي مگر په هغې كښې قيام مأمومين تصريح نشته دي د قيام مأمومين د تصريح والاروايت صرف د بيهقي معرفة السنن والآثار په حواله سره راغلي دي مگر امام زيلعي رحمته الله ددي سند نه دي ذكر كړي او گورني: نصب الرايه: باب الإمامة، الحديث الحادي والسبعون ۴۶/۲-۴۱.

(۲) دامام حازمي رحمته الله په روايت كښې صرف د قيام ابي بكر رضي الله عنه تصريح ده چنانچه دهغې الفاظ دادې: .... فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم، حتى جلس عن يسار ابي بكر. قالت: عائشة: فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالناس جالساً، وأبو بكر قائم. يفتدي أبو بكر بصلاة رسول الله ﷺ والناس تقتدون بصلاة ابي بكر. قال الحازمي رحمته الله: هذا حديث صحيح ثابت، الاعتبار في النسخ والمنسوخ للحازمي: ۱/۱۶۴.

(۳) كمال قال الطحاوي في شرح معاني الآثار: ۱/۲۷۳:.... ويذهب محمد بن الحسن إلى أن ما كان من صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قاعداً في مرضه بالناس وهو قيام، مخصوص. لأنه قد فعل فيها ما لا يجوز لأحد بعده أن يفعله من: أخذه في القراءة من حيث انتهى أبو بكر، وخروج أبي بكر من الإمامة إلى أن صار مأموماً في صلاة واحدة، وهذا لا يجوز لأحد من بعده باتفاق المسلمين جميعاً، فدل ذلك على أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد كان خص في صلاته تلك بما منع غيره.

کښې جائز نه دي. چنانچه درمختار^(۱) کښې چه چرته د استخلاف مسئله بيان کړه چونکه دا واقعه (دمرض الموت) دقواعد خلاف وه په دې وجه دهغوی دا تاویل اوکړو چه حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته به حصر شوي وي (په دې وجه د حضورپاک د هغه په ځاني امام جوړشو) مگر داخيژ د روايت نه چرته نه ثابتيږي لهذا لامحاله په دې واقعه کښې استخلاف بغيرد عذر نه به په خصوصيت باندي محمول کولې شي. دغه شان فاتحه کوم چه رکن يا واجب ده د دې ټوله يا څه حصه د حضورپاک نه فوت شوي وه ځکه چه حضورپاک خونه د ابوبکر رضي الله عنه اقتداء اوکړه چه د هغه قراعت حکماً د حضورپاک په حق کښې قراعت اوگنرلې شي بلکه حضورپاک راتلو سره پخپله امام جوړشو اونه پخپله حضورپاک هغه فوت شوي فاتحه اولوستله بلکه چه د کوم ځاني نه ابوبکر رضي الله عنه قراعت پريخودې وو هم دهغه ځاني نه رسول الله صلى الله عليه وسلم شروع کړو لکه چه د رواياتونه ثابته ده^(۲). نولامحاله به داهم په خصوصيت باندي محمول کولې شي. بياحضرت ابوبکر رضي الله عنه چه د حضورپاک طرف ته ولاړ وو^(۳)، داهم څه د خصوصيت شان لري گني ده له دمقتديانو په صف کښې اودريدل وو.

په دې ټولو خبرو باندي دغور کولونه دا څيزواضح کيږي چه (دمرض الموت واقعه کښې) غالباً د صديق اکبر رضي الله عنه امامت بالکليه نه دي نظر اندازکړې شوي بلکه په يوه درجه کښې د څه وجې نه دهغې رعايت هم پاتې دي. لکه داسې گنرل پکاردي چه اصل امام خو هم حضورپاک وو مگر دحضرت ابوبکر رضي الله عنه امامت هم بالکليه نظر انداز نه کړې شو بلکه د صديق اکبر رضي الله عنه امامت د حضورپاک امامت يو بل کښې مندمج شوي وو. هم په دې وجه حضرت ابوبکر رضي الله عنه دمقتديانو د صف نه وړاندي په موقف امام کښې پاتې شو. اوکله چه دهغوی د امامت څه رعايت پاتې شو نو دهغه د قراعت هم اعتبار پاتې شو. په دې تقدير باندي د حضورپاک نه فاتحه ټوله يا څه جز فوت کيدل هم لازم نه راځي ځکه چه د صديق اکبر رضي الله عنه قراعت حکماً د حضورپاک قراعت شو.

الغرض د صديق اکبر رضي الله عنه امامت تريوحده پورې مرعي (اومعتبر) پاتې شويبالکليه غير معتبر اونه گرخولې شو. چنانچه د رواياتو الفاظ هم دي طرف ته څه اشاره کوي مثلاً صحابه کرام رضي الله عنهم فرماني (والناس يصلون بصلاة أبي بكر رضي الله عنه)^(۴) «بقتدي الناس بصلاة أبي بكر رضي الله عنه. رواه مسلم»^(۵) لکه چه دي الفاظو کښې تاويل اوکړې شو چه مراد دادې خلقو به د ابوبکر رضي الله عنه تکبيرات اوريدو سره انتقالات کول^(۶) مگر ظاهر لفظ خوهم دي طرف ته اشاره کوي چه د ابوبکر رضي الله عنه امام دقوم په حق کښې من وجه اخير پورې قائم پاتې شو اودا د حضورپاک خصوصيت وو چه حضورپاک راغلو دهغوی

(۱) ۶۰۴/۱

(۲) أخرجه أحمد في مسنده: ۲۰۹/۱ من طريق أرقم بن شرحبيل عن ابن عباس. عن عباس بن عبدالمطلب: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: في مرضه: مروا أبابكر يصلني بالناس..... الحديث، وفيه: ثم جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى جنب أبي بكر. فاقترأ من المكان الذي بلغ أبو بكر رضي الله عنه من السورة (قال محققو الكتاب: صحيح لغيره) وأخرجه أبو يعلى الموصلي في مسنده رقم الحديث: ۶۶۷۴. ۶/۶ والدارقطني في سننه: ۳۸۲/۱ كتاب الصلاة باب صلاة المريض جالساً بالمؤمنين وأخرجه ابن ماجه في سننه ص: ۸۷ مطولاً، من حديث ابن عباس به

(۳) انظر التعليق رقم: ۱۰۷، ۱۱۷.

(۴) أخرجه مسلم في صحيحه: ۱۷۸/۱.

(۵) ۱۷۹/۱.

(۶) فتح الباري: ۱۵۶/۱ كتاب الأذان باب حد المريض أن يشهد الجماعة، المسوي شرح المؤطا: ۱۷۳/۱.

امام جوړ شو. اوس چه د خلقو په حق کښې د صدیق اکبر رضی الله عنه امامت یوشان سره اومنلې شو نووینا کونکې ونیلې شی چه ابوبکر رضی الله عنه خو مونځ شروع کړې هم وو په ولاړه په دې وجه باقی مقتدیانو له هم په ولاړه پاتې کیدل پکاروو. (لهذا د دې حدیث نه استدلال چه دامام جالس کیدو په صورت کښې مقتدی به هم په ولاړه مونځ کوی صحیح پاتې نه شو) یوه خبره خوداده.

⑦ دویمه خبره داده چه شیخ ابوالحسن سندهی رضی الله عنه وائی (۱) چه «إذ اُصلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» دا څه مستقل قاعده اومستقل مسئله نه ده بیان کړې بلکه داننی په یو بله ضابطه باندې متفرع کړې ده. یعنی: «أما جعل الإمام لمؤتمراً» دا معنی اتمام (اوحکم د اقتداء) باندې فاء تفریعیه سره یوڅو څیزونه متفرع کړل. ددغه ټولونه یو دادې چه «فإذ اُصلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» نوچه کله هغه علت متفرع علیها یعنی د امامت وظیفه اوانتمام اوس هم موجود دې نو په دې باندې متفرع کیدونکې څیز هم باقی پاتې کیدل پکار دی گنی د دې هیڅ معنی نشته چه علت خو دې هم هغه شان باقی پاتې شی اودهغې اثر دې په هغې باندې متفرع نه وی. (۱)

⑧ دریمه خبره داده چه سقوط عن الفرس په واقعه کښې کله چه خلقو په ولاړه اقتداء کړې وه نو د مانځه نه پس حضور پاک اوفرمائیل: «ان کدتم أنفأ تفعلون فعل فارس والروم» (۲) یعنی ستاسو په دې فعل کښې تشبه ده د فارس او روم (والو) د عمل سره (ځکه چه دهغوی بادشاه ناست وی او خلقو دهغوی په مخکښې ولاړ وی) نو د امام په ناسته باندې دمونځ کولو په وخت د مقتدیانو په ولاړه باندې دمونځ کولو په صورت کښې، دا تشبه اوس هم باقی ده لهذا هغه ممانعت هم هغه وخت باقی پاتې کیدل پکار دی.

ددې اشکال دشاه ولی الله رضی الله عنه دطرف نه جواب: ددې آخری خبرې باره کښې شاه ولی الله رضی الله عنه لیکلی دی چه کوم وخت اسلامی اصول پوره واضح او مستقر شوی نه وو نو ترهغه وخته پورې د دغه تشبه نه دبیج کیدلو دپاره رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دا فرمانیلی ووچه «فإذ اُصلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» اوس چه اسلامی اصول بالکل مستقر مستحکم او واضح شوی نو چه په مانځه کښې کوم اصل حکم وو (یعنی) ﴿وَقَوْمًا

(۱) ولفظه: ثم لا يخفى أنه صلى الله عليه وسلم جعل العقود الإمام من جملة الاقتداء به حكم ثابت غير منسوخ بالاتفاق، فينبغي أن يكون العقود عند عقود الإمام كذلك، وأيضاً قد أشار صلى الله عليه وسلم إلى علة تحريم القيام عند عقود الأمة بأنه يشبه تعظيم الأئمة في الصلاة كتعظيم فارس والروم ملوكهم، والصلاة ليست محلاً لتعظيم غير الله، ولا شك أن هذه العلة دائمة، فينبغي أن يدوم معلولها، إذا أصل دوام المعلول عند دوام العلة، والله تعالى أعلم: حاشية السندی على صحيح مسلم: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

(۲) مطلب دادې چه حضور پاک یو عام ضابطه اواصول بیان کړل چه دامام اقتداء ضروري ده. ددې اصل نی یوڅو فروعات بیان کړل دکوم نه چه یو دادې چه دامام په ناسته باندې دمونځ کولو په صورت کښې دې مقتدیان هم په ناسته باندې مونځ اوکړی ځکه چه مذکور اصل یعنی د امام اقتداء هم په دې صورت کښې ده اودا اصل اود اقتداء حکم د امام اوس هم موجود دې چه د ټولو په نیز دامام اقتداء ضروري ده لهذا ددې دا فرع ((إذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً)) هم موجود کیدل ضروري دی گنی لازم به راځی چه اصل خو دې خو موجود وی اوددې فرع دې نه وی.

(۳) رواه مسلم في صحيحه: ۱۷۷/۱.

﴿بِقِيَّتَيْنِ﴾ (البقرة: ۲۳۹) هم هغه واپس راؤگرخیدو او دهغه تشبه نه اغماض او تسامح او کړې شو ځکه چې اسلامی امور د نورو امورو نه بالکل واضح او متمیز شوی دی (۱). مگر اول خو په دې کښې هم دغه کلام دې چې مسنله د تشبه اوس هم باقی ده بالکلیه ختمه شوې نه ده. او که چرې دا اومنلې شی چې اسلامی اصول مستحکم کیدو نه پس د تشبه په مسنله کښې څه اغماض کړې شوې یا هغه معتبر پاتې نه شو لهذا اوس ﴿وَقَوْمًا لِلَّهِ قِيَّتَيْنِ﴾ باندې عمل کول پکار دی نو په دې کښې کلام دادې چې د ﴿وَقَوْمًا لِلَّهِ قِيَّتَيْنِ﴾ (حکم) اوس هم د عذر د وجې نه په اتفاق سره ساقط کیږي (چنانچه د معذور دپاره په ناسته مونځ کول جائز دی، او په مسنله مانحن فیه کښې چې مونځ د مقتدیانو نه قیام ته ساقط وایو داهم د عذر د وجې نه دی په دې ځانې کښې عذر دادې چې امام ناست دې مونځ کوی او حدیث شریف دې مشاکلت صوری ته (یعنی د مقتدیانو د ناست امام مشابهنه اختیارونکی ته، دامامت وظيفه اوانتمام او مقتضاء اقتداء) نه گرځوو چې (اوفرمانیلې شو) «فأذاصلی الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» نولکه چې یو خارجی سبب د سقوط قیام دپاره نه دې مگر د معنی اتمام او وظيفه د اقتداء پوره کولو دپاره مقتدیانو له کیناستل پکار دی (۲).

چنانچم دا اوگورنی چې د امام سهو موجب وی په مقتدیانو باندې د سجده سهو دپاره، حالانکه د مقتدیانو نه هیڅ سهو نه وی شوې. او که چرې ځان له د مقتدیانو نه سهو هم اوشی بیا هم په هغوی باندې سجده سهو (واجب) نه وی. دا ټول وظيفه اتمام (او د اقتداء تقاضی) پوره کولو دپاره وی. دغه شان که چرې مسنله مانحن فیه کښې بغیر د څه خارجی سبب نه محض وظيفه د اتمام (او مقتضاء د اقتداء) پوره کولو دپاره د مقتدیانو نه قیام ساقط اومنلې شی په وجه د دې حدیث (سقوط عن الفرس) نوڅه استبعاد دې؟

دې نه علاوه یوبل څیز دادې چې نص کښې خو ﴿وَقَوْمًا لِلَّهِ قِيَّتَيْنِ﴾ مطلقاً راغلې دې بیا آیا په نفل کښې هم قیام فرض دې؟ (بنسکاره خبره ده چې فرض نه دې، حالانکه په (نفل کښې هم) باقی ټول ارکان بحالها باقی دی. نو دا امر منصوص «قوموا» عام مخصوص منه البعض شو اجماعاً، نو اوس دوباره په خبر واحد سره د دې (نور) تخصیص کیدې شی او هغه خبر هم دغه حدیث (سقوط عن الفرس) دې (ددې په وجه دامام د جالس کیدو په وخت به د مقتدیانو نه د قیام تخصیص کوی او وانی به چې په دې حالت کښې د خبر واحد د وجې نه قیام ساقط دې لهذا د دې نص قرآنی نه د جمهورو استدلال صحیح نه دې). د دلائلو په رنډا کښې د ابن حزم رحمته الله د مسلک قوت: غرض دا که د دلائلو په اعتبار سره په انصاف باندې غوراو کړې شی نو دامام ابن حزم رحمته الله مسلک قوی معلومیږي (۳) ځکه چې هغوی دا خبره

(۱) حجة الله البالغة ۲/۲۷.

(۲) أشار إلى هذا الإمام ابن دقيق العيد في إحكام الأحكام: ۲۰۴/۱ بقوله: فإذ صلى جالساً فصلوا جلوساً. أخذ به قوم. فأجازوا الجلوس خلف الإمام القاعد للضرورة مع قدرة المأمومين على القيام. وكانهم جعلوا متابعة الإمام عذراً في إسقاط القيام.

(۳) ابن حزم رحمته الله اول هم دنورو ډيرو علماؤ مثلاً حافظ عبدالرزاق حافظ ابن خزيمه امام ابن المنذر حافظ ابن حبان رحمهم الله وغيره هم د دې قول طرف ته تلی دی اوگورنی مصنف عبدالرزاق: ۲/۴۶۳ صحیح ابن خزيمه: ۳/۵۷-۵۳ صحیح ابن حبان: ۳/۲۸۴، ۲۶۹ فتح الباری: ۲/۱۷۷-۱۷۶. وقال عبدالرزاق: ت: ۲۱۱ فی مصنفه: ما رأيت الناس إلا على أن الإمام إذا صلى قاعداً صلى من خلفه قعوداً. وهي سنة من

وړاندې کړې ده چه په تعامل د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم صرف د څلورو صحابه کرامو عمل په دې مسئله کېنې ملاویرې او د څلورو وارو عمل هم دغه نقل دې چه «هغوی» «فإذا صلى الإمام جالساً، فجلسوا جالساً» باندې عمل کړې. ددې خلاف د یو صحابی هم عمل نقل نه دې گنی د دغه څلورو وارو په عمل باندې به چرته د یو صحابی انکار هم نقل نه دې. لهذا دا یو قسم اجماع شوه. تردې چه دامام ابن حزم رحمته الله دعوی بالکل صحیح معلومیرې ځکه چه مونږ ته ترننه پورې ددې خلاف څه یو نقل هم ملاؤ نه شو. نودا یو څیز دې چه زړه ته لگیدونکې دې. بلکه امام ابن حزم رحمته الله خو وړاندې تلو سره د تابعینو «فإذا صلى الإمام جالساً، فجلسوا جالساً» باندې د اجماع دعوی کړې ده اولیکلی دی چه د ټولو نه اول چا د «فإذا صلى الإمام جالساً، فجلسوا جالساً» خلاف فتوی ورکړې ده هغه مغیره بن مقسم رضی اللہ عنہ وو په کوفه کېنې هم د دې نه دا مسئله حماد بن سلیمان رضی اللہ عنہ واخسته او د حماد رضی اللہ عنہ نه امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہ واخسته. ( ) لیکن دا خبره (چه د ټولو نه اول دا فتوی مغیره ورکړه) د ابن حزم غلو ده ځکه چه (که چرې هم دغه خبره ده نو) په حجاز کېنې امام شافعی ته (دامسئله) بیا دکوم ځانی نه ملاؤ شوه؟ بلکه روستو اکثر علماء هم ددې قائل شو چه (دامام جالس کیدو په صورت کېنې) دې مقتدی په ولاړه باندې مونږ کوی. الحاصل د ابن حزم رحمته الله غلو پریخودو سره د هغوی رومی خبره ډیره قوي زور داره او مؤثر ده چه صرف د څلورو صحابه کرامو عمل ملاؤ شو. (۱) او د څلورو وارو عمل بغیرد خلاف اوبغیرد نکیر هم دغه نقل دې؟ (چه هغوی پسي شاته مقتدیانو په ناسته مونږ او کړو) حالانکه دامعامله د جمع وه اوبه هغې کېنې د دوو دریو واقعه د حضور پاک نه د پس ده.

پدې مسئله کېنې د حافظ ابن حجر رحمته الله مسلک او د هغه دلیل: چنانچه حافظ چه په دې مسئله باندې بحث کړې دې (۲) هلته د ډیر اوږدو خبرو اترونه پس په آخره کېنې عاجز کیدو سره پخپله د یو داسې قول قائل شوې دې چه د یومذهب هم نه دې. هغوی فرمائی چه (د امام جالس کیدو په صورت کېنې) د مقتدی قیام کول جائز دی او جلوس مستحب دې اوونې و نیل چه په دې سره به په ټولو احادیثو کېنې تطبیق اوشی پداسې توگه چه مرض الموت واقعه د جواز د بیان دپاره (قیام مقتدی مع جلوس الامام) باندې محمول دې او «فإذا صلى الإمام جالساً، فجلسوا جالساً» امر د استحباب دپاره دې او ددې دپاره حافظ صاحب یو تائید هم پیش کړې دې هم دغه د عطاء (بن ابی رباح) مرسل، کوم چه واقعه د مرض الموت سره متعلق دې او د کوم تذکره چه اول هم یو ځل راغلي ده (۳) په دغه مرسل کېنې دا جز هم دې چه د مانځه نه پس حضور پاک او فرمانیل (لواستقبلت من امری ما استهدت ما صلتم الا قعوداً) یعنی ما چه روستو کومه خبره او کتله که چرې دغه خبره ماته اول معلومه شوې وه نوتاسو به هم په ناست باندې مونږ

غیر واحد. او علامه ابن الهمام رحمته الله فتح القدير کېنې: ۱/۳۲۱ مسلك احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ ته أنهض من جهة الدليل وثيلي دې.

(۱) دا دعوی ابن حزم رحمته الله په کلام کېنې ملاؤ نه شوه البته حافظ ابن حبان رحمته الله په خپل صحیح کېنې ۲/۱۷۳ کېنې دا خبرې لیکلی دی.

(۲) انظر التعليق: رقم: ۱۲۳.

(۳) فتح الباری: ۱۷۷/۲ کتاب باب أنا جعل الإمام لیؤتم به.

(۴) مقدمه ابن الصلاح ص: ۲۰۷ شرح نختة الفكر: ۵۱-۵۰.

کولو بیا فرمائی: «فإذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» نو دې جزئه، اوس یوه بله خبره راوځی چه حضور پاک مرض الموت کښې هم دمقتد یا نو په حق کښې قیام ناخوښه کړو او جلوس ته نی ترغیب ورکړو. حافظ صاحب رحمته الله علیه د دې نه دخپل قول تائید داسې رااوښتو چه حضور پاک عليه السلام (د مانځه، د راگرځولو حکم ورنه کړو. که چرې (د امام د جلوس په وخت په مقتد یا نو باندې، جلوس واجب وي نو خامخابه نی د مونځ راگرځولو حکم ورکولو صرف دومره نی او فرمائیل چه «فإذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» نو کم نه کم (د امام د ناستې په صورت کښې د مقتدی کیناستل، مستحب کیدل ضرور پکار دی د مذکوره دلیل جواب: لیکن اول د امرسل د (عطاء بن رباح رضی الله عنه) دې او پخپله حافظ صاحب رحمته الله علیه تهذیب التهذیب کښې د عطاء مرسل ته د ټولو مراسیل نه ضعیف ونیلې دې. (۱) بل فرض کړه که دا تسلیم هم کړې شی نو بیا هم، غالب گمان دادي چه دا جمله «لو استقبلت من أمری ما استدبرت ما سلمتم الا قعوداً» به نی هم د سقوط عن الفرس په واقعه کښې فرمائیلی وی خکه چه دې واقعه کښې اوله ورځ صحابه کرامو په نقل کښې په ولاړه اقتداء کړې وه. هغه وخت حضور پاک څه نه وو فرمائیلی. بیا په دویمه ورځ فرضو کښې هم صحابه ولاړوو حضور پاک منع کړل. (۲) حضور پاک به فرمائیلی وی چه روستو ماته کله د تشبه وغیره خیال پیدا شو که چرې دغه خیال اول راغلې وي نو تاسو به په اوله ورځ هم مونځ په ناست کولو یعنی هم په هغه ورځ به مې داو دریدونه منع کولی نو دا مجموعه دکلام «لو استقبلت من أمری ما استدبرت ما سلمتم الا قعوداً» حضور پاک هم دغه د سقوط عن الفرس په قصه کښې او فرمائیل لیکن حضرت عطاء رضی الله عنه ته کیدې شی په دې کښې اختلاف شوې وی چه دا کلام نی د مرض الموت په واقعه کښې بیان کړو. واقعه د سقوط عن الفرس او واقعه د مرض الموت دې دواړو کښې دخلقونه داسې گډوډ والې شوي دي. چنانچه مسلم: په یو روایت کښې حضرت ابو الزبیر رضی الله عنه په واقعه د سقوط عن الفرس کښې دا جمله ونیلې ده چه «وأبو بكرٍ معنا» په ظاهر دلته هغوی ته اختلاط او شو چه د مرض الموت د واقعي خبره نی د سقوط عن الفرس په واقعه کښې اولگوله په ظاهره په دې واقعه کښې «وأبو بكرٍ معنا» نه دې شوې (بلکه د مرض الموت په واقعه کښې شوې) خکه چه د مرض الموت په واقعه کښې د جومات قصه بیان شوې ده چرته چه ډیر سړی وو او د مرض د ضعف د وجې نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم آواز په مزه وو په دې وجه د مسمع تکبیر ضرورت پېښ شو په خلاف د واقعي سقوط عن الفرس، هلته سړی کم وو خکه چه (دا واقعه بالاخانه کښې پېښه شوې او) بالاخانه کښې به څومره سړی راځي؟ او ښکاره خبره ده چه د تپوس دپاره یوځانی کیدل په ډیر شمیر کښې کسان نه راځي بیا هغه وخت د حضور پاک عليه السلام آواز په مزه شوې هم نه وو خکه چه هغه وخت د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپه مبارک کښې تکلیف وو نور خو

(۱) دا حافظ رحمته الله علیه د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه نه نقل کړی دی او گورنی تهذیب: ۵/۵۶۹ ترجمه عطاء

(۲) انظر التعليق رقم: ۹۱.

حضور پاك صحیح او تندرست وو (لهذا په دې واقعه كښې د مكبر ضرورت نه وو). اصل خبره دا ده چه راوی ته په دواړو واقعاتو كښې اختلاط شوي. (۱)

بهر حال حافظ ابن حجر رحمته الله د امام ابن حزم رحمته الله د دلائلونه ویریدوسره په احادیثو كښې د تطبیق وركولو د پاره دا مسلك اختیار كړو مگر په انمه حضراتو كښې د چاهم دامسلك نه دې. امام مالك رحمته الله او امام محمد رحمته الله خوددې قسم خبرو ته كتلوسره بس د بحث جرړه پرې كړه چه د جالس امامت هډو صحیح نه دې او د حضور پاك عمل نې په خصوصیت باندې محمول كړو.

د حنابلې په مذهب باندې د حافظ ابن سید الناس رحمته الله تنقید: حنابلې خوشحاله دی چه مونږ یو داسې مسلك اختیار كړې چه په احادیثو كښې نه څه تعارض پاتې شو اونه یو حدیث ترك كول اوشو مونږ د امام جلوس بادی او طاری كښې فرق او كړو. پس د مرض الموت په واقعه كښې د امام كیناستل شروع وو لمامر، په دې وجه مقتدیان ټول ولاړ پاتې شو او د سقوط عن الفرس په واقعه كښې جلوس امام بادی وو په دې وجه مقتدیانوته هم د جلوس حكم اوشو. بس (دې تفصیل سره)، ټول روایتونه منطبق شو او حنابلې ډیر خوشحاله شو.

د هغوی په دې خوشحالی باندې حافظ ابو الفتح ابن سید الناس یعمري رحمته الله او ونیل چه بیشكه د حنابلې كوم مسلك دې په هغې سره په احادیثو كښې تطبیق كېږي مگر مجتهد له صرف په دومره خبره باندې اكتفاء نه دی كول پكار بلکه په مجتهد باندې دا هم ضروری دی چه د فرق وجه هم بیان كړي. دلته چه كوم په عذر طاری او بادوی كښې فرق كولې شی آخر د دغه فرق مدار او بنیاد څه دې؟ په كومه بنا باندې تاسو دا فرق كوئې؟ ښكاره خبره خوداده چه په طاری او بادی كښې هیڅ فرق اونه شی د جلوس طاری په صورت كښې هم (د جلوس بادی په شان، دې مقتدی كښې څكه چه په مقتدیانو باندې په هر حال كښې د امام متابعت ضروری دې او د دغه ټولو نه د امام د اتباع په حدیث كښې دا هم بیان كړو چه: «وإذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً»، اودانې هم په هغه معنی د اتمام متفرع كړه. نو پكار دی چه څنگه د عذر بادی په صورت كښې مقتدی كښې دغه شان په عذر طاری كښې هم دې امام سره كښې (څكه چه) مناط حكم یعنی د امامت وظیفه او اتمام دواړه ځایه بحاله موجود دی نو په حكم كښې د فرق څه وجه ده؟

د حدیث سقوط عن الفرس باره كښې د حضرت شاه صاحب رحمته الله توجیه انور شاه صاحب كشمیری رحمته الله دلته یوه بله طریقه اختیار كړې. (۲) هغوی وائی چه دا كوم حدیث دې «إنما جعل الإمام ليؤتم به..... إلى قوله: وإذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً»، ددې اصل مقصد دانه دې چه (د امام په ناسته باندې د مونږ كولو په صورت كښې) په هر حال كښې دې مقتدی هم امام سره كښې (مونږ) دې او كړي بلکه مقصود اصلی دې سره دومره خودل دی چه شرعاً تركومي پورې مساع (او گنجائش، وی مقتدیانوسره د امام مشاكلت (او مشابَهت) مطلوب دې. باقی ددې تفصیل چه په كوم صورت كښې امام سره كښې او په كوم صورت كښې دې نه كښې، هغه دلته مذكورنه دی بلکه دا د نورو قواعدو او دلائلو نه اخذ كول

(۱) اختلاط به هغه وخت ثابتیږي كله چه د ابو الزبير رحمته الله روایت سقوط عن الفرس واقعي سره متعلق وی، خود حافظ ابن حبان رحمته الله دعوی داده چه دا روایت د مرض الموت واقعي سره متعلق دې.

(۲) فیض الباری: ۱/ ۲۴۸-۲۴۹، ۴۰۵-۴۰۲، العرف الشذی علی جامع الترمذی: ۱/ ۸۶

پکار دی چه چرته شریعت بغیرد عذر او اضطرار نه د کیناستو گنجانش کیخودی دې (او چرته بغیرد عذر نه د کیناستو اجازت نه دې ورکړې چنانچه) چرته چه شریعت مقتدیانو ته بغیرد عذر او اضطرار د کیناستو اجازت ورکړې وی هلته به دا حکم وی چه دامام مشاکلت (او مشابیهته) دپاره تاسو هم کینستی سره ددې چه تاسو پخپله معذوره نه نی. خو بیا هم د «**إلما جعل الإمام لیؤتمره**» موافق د امام اتباع او کړنی. مثلاً که چرې مقتدی متنفل وی او د یو امام جالس شاته اقتداء او کړې نو شریعت ده ته اجازت ورکوی لهذا (د امام) مشاکلت دپاره کیناستل دهغه په حق کینسې به افضل وی سره ددې چه هغه پخپله معذور نه وی. چنانچه زمونږه فقهاؤ هم لیکلی دی (۱) که چرې په تراویح کینسې امام جالس وی نو د مقتدیانو دپاره افضل او اولی هم دغه ده چه هغوی دې هم کینستی سره ددې چه هغوی معذوره نه وی. خکه چه د نفل مونخ کیدو د وجې نه هغوی ته شرعاً مساع شته لهذا کیناستل پکار دی دې دپاره چه مشاکلت قائم شی. او که چرې مقتدی مفترض وی نو هلته دا نه شی کیدی خکه چه هلته ده ته شرعاً د کیناستو مساع نشته.

په دې توجیه او تقریر باندې اشکال: (مگر مذکوره تقریر د یو خو وجوهاتو په وجه محل نظر دې):

(الف): ددې تقریر په وجه (حدیث: **إذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً**) کینسې به یو خو قید لگولې کیرې چه

(**فصلوا جلوساً أي: مهياً لمکن شراً**)، یعنی چه یو طرف ته د نورو دلائلو په بنیاد باندې شرعاً اجازت وی

نوهلته دې په ناسته مونخ کوی حالانکه ددې قید دپاره دلیل پکار دې کوم چه دلته مفقود دې).

(ب): دویم دا چه (ددې توجیه مطابق) د «**فصلوا جلوساً**» امر به د استحباب دپاره اخستلې کیرې لکه چه

حافظ ابن حجر رحمته الله و نیلی وو خکه چه د احنافو په نیز د جلوس وجوب خو په یو صورت کینسې نشته

دې او فقهاؤ د تنفل په صورت کینسې د مقتدی جلوس ته (کوم وخت چه امام جالس وی)، اولی او افضل

و نیلی دی کما مر. (او امر په استحباب باندې محمول کولو دپاره قرینه پکار ده او هغه چرته ده؟)

(ج): خیر ددې دواړو مونږ تحمل کوو مگر په دې کینسې د یو خیز د ثبوت ضرورت دې هغه دا چه

(سقوط عن الفرس په واقعه کینسې) په دویمه ورځ چه کوم مونخ او کړې شو په کوم ورځ چه حضور پاک

دا او فرمائیل (چه **إلما جعل الإمام لیؤتمره**.... إلخ) په هغه مونخ کینسې رسول الله صلی الله علیه و آله یقیناً مفترض وو او

صحابه څه وو مفترض یا متنفل؟ که چرې صحابه کرام هم مفترض وو نو بیا دا ټول مطلب (کوم چه

شاه صاحب بیان کړې دې) بیکاره دې او که چرې ثابته کړې شی چه صحابه متنفل وو نو بیا د دې

مطلب گنجانش شته مگر ددې دپاره څه تشفی بخش ثبوت نشته دې.

شاه صاحب رحمته الله په دې باندې (چه صحابه کرام رضی الله عنهم متنفل وو) یوه قرینه بیان کړې ده چه په ظاهره

معلومیرې چه هغه خلقو به د ماسپینین مونخ په جمات کینسې ادا کولو سره راغلی وی بیا چه کله دلته

راغلل او حضور پاک نی په مونخ کولو سره اولیدل ونود برکت د پاره نی نفلی اقتداء او کړه گنی نه نی

ده کړې (یعنی که چرې دا اوو نیلی شی چه صحابه کرام رضی الله عنهم مونخ په جمات کینسې نه دې کړې) هم

دلته په راتلوسره نی او کړو نو د جمات تعطل (او د هغوی د جمع نه خالی پاتې کیدل) به لازم راشی.

لیکن دا قرینه څه قوی نه ده خکه چه د جمات تعطل هله لازم راخی چه ټول صحابه کرام په یوخل

را جمع شی حضور پاک له راشی په جمات کینسې مونخ کونکې هیڅوک پاتې نه شی اودا عاده بعیده ده

(۱) فتاوی قاضی خان علی هامش الهندی: ۱/ ۲۴۴-۲۴۳ باب التراویح فصل فی اداء التراویح قاعداً.

چه ټول خلق راجمع شی او د ټپوس د پاره راشی (لهذا بنکاره خبره هم دغه ده چه صحابه کرام رضی الله عنهم مونخ په جمات کښی ادا کړو او د ټپوس د پاره راتلونکی صحابه کرام د ماسپښین مونخ دلته ادا کړو، شاه صاحب رضی الله عنه د امام مالک رضی الله عنه یو شاگرد د ابن قاسم رضی الله عنه یو قول نقل کړې دې چه صحابه کرام متنفل وو) ^(۱) لیکن صرف د هغه قول چرته حجت کیدی شی تر کومې چه د هغې څه ماخوډ معلوم نه وی؟ (په دې وجه شاه صاحب رضی الله عنه مذکوره تقریر زړه ته څه ښه نه لگی).

د بحث خلاصه: لنډه دا چه ما په دې مسئله کښی ډیر غور او کړو او د خپل وس موافق ډیر کوشش تفتیش او لټون او کړو لیکن زموږ بلکه د جمهور علماؤ په مذهب کښی ماته پوره تسلی او شرح صدر حاصل نه شو. اولکه چه موږ مقلد کیدو د وجې نه به هم په خپل مذهب باندې فتوی ورکړو او د مسلك انمه نه خروج نه شو کولې ځکه چه زموږ په شان د خلقو څه هستی ده چه د مجتهدینو خلاف او کړو. مگر د خپل علم موافق د دلالتو په اعتبار سره د امام ابن حزم رضی الله عنه قول په دې مسئله کښی قوی ښکاری.

د مرض الموت واقعه کښی صحابه کرامو قیاماً اقتداء ولې اونه کړه؟ بیا په زړه کښی دې څیز لږ شان شک اچولو چه اوس د روایاتونه په تسلی سره ثابت شوه چه د مرض الموت په واقعه کښی صحابه کرام رضی الله عنهم رسول الله صلی الله علیه و آله پسې په ولاړه مونخ کولو. اوس په دې کښی دا شک پېښیږی چه کله صحابه کرامو اول ځل (سقوط عن الفرس په واقعه کښی) عملاً هم او قولاً هم د «وإذا صلى الإمام جالساً، فصلوا جلوساً» امر صریح اوریدلې وو نوبیا په دغه واقعه د مرض الموت کښی د حضور یاک امام جالس جوړیدو نه پس دوی ولې ولاړ پاتې شو؟ دا خو ناممکن خبره ده چه صحابه کرام رضی الله عنهم د رسول الله صلی الله علیه و آله نه یو حکم واورې او بیا یو نه دوه نه ټوله جمع په جمع د هغې خلاف عمل او کړی.

د دې (اشکال جواب) سره متعلق زما په ذهن کښی یوه خبره راځی د کومې طرف ته چه لږه شان اشاره ما وړاندې هم کړې ده. او هغه دا چه په دې قصه (مرض الموت) کښی بعض امور یقیناً داسې واقع کیږی کوم چه لامحاله ټول خلق هم په خصوصیت باندې محمول کوی. چنانچه د ټولو نه لونی یو سبب خو هم دغه دې چه بغیر د څه عذر مبیح د استخلاف امام ارتکاب او کړې شو. بعض چه کوم تاویل کړې دې چه کیدی شی د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د قراءت نه حصر شوې وو دا صرف اټکلی خبره ده په کوم چه تر ننه پورې هیڅ څه نقل پیش نه کړې شو. بیا استخلاف هم داسې چه یو داسې هستی خلیفه جوړ کړې شو چه د سره په مانځه کښی شامل نه وو ځکه چه حضور یاک راتلوسره د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه په ځانی امام جوړ شو دې نه وړاندې حضور صلی الله علیه و آله په مانځه کښی شامل نه وو،

دویم څیز په یوه درجه کښی د احم دې چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه د مقتدیانو صفونو ته هم رانغلو قاعده خو هم د دغه مقتضی وه چه خپل موقف نی پرېخوډې وې په صف کښی شامل وې لهذا په یوه درجه کښی د احم څه د تامل قابل څیز دې. دا خبرې ټول خلق هم په خصوصیت باندې محمول کوی خاص کبر د استخلاف مسئله. او عموماً د خصوصیت صورت دا بیانولې شی چه حضرت ابوبکر رضی الله عنه بالکلیه د امامت نه اخوا شو هغه امام پاتې نه شو بلکه اوس د هغوی په ځانی باندې حضور یاک امام جوړ شو. حالانکه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه هیڅ عذر نه وو پېښ شوې نو ونیلی به شی چه دا د رسول الله صلی الله علیه و آله خصوصیت وو د هغوی په موجودگتی کښی سابقه امام که چرې هغوی غواری نومعطل کولې شی

(۱) العرف الشذی علی جامع الترمذی: ۸۶/۱

باوجود نئی اعاده اونه کره اودلته د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ امام جوړولو د پاره د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په شان د شخصیت ورکړې شوي مونيخ اعاده اوکړې شوه.

نودا د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د امامت د پاره چه دا دومره زور اوشور سره اهتمام کولو ددې وجه څه وه؟ ددې متعلق ټول محققين او علماء کرام دا ليکي دراصل ددغه مونيخ امامت کوم چه امامت صغري دي په هغې کښې حضور پاك له اشاره کول وو د امامت کبري د پاره او ټول خبردار کول وو لکه چه څنگه په دې امامت صغري کښې ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ امام جوړولې شي هم دغه شان په امامت کبري کښې به هم دې وړاندې کولې شي بل هيچاته ددې حق نشته دي. (۱)

چنانچه په رواياتو کښې راځي چه حضور پاك (مرض الوفيات په واقعه کښې جمات) ته تشریف راوړلوسره حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته خو (په اشاره) سره دا او فرمائيل چه «مکاتک»

يعنی ته په خپل ځانې باندي اودرېبه اوچه کومو دوو کسانو حضور پاك په سهاره ورکولوسره جمات ته راوستلې وو هغوی ته نئی او فرمائيل چه ما د ابوبکر رضی اللہ عنہ يسار کښې کينونئ. (۲)

نولکه چه هم په دې کښې دهغه امامت کبري متعلق په لطيف انداز کښې اشاره کول وو چه زه خو اوس کيناستم او ابوبکر رضی اللہ عنہ قائم بالامامت والخلافت شو. دې سره دا هم يقين ورکړې شو چه اوس د قوم تعلق او معامله نيغ په نيغه حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ سره ده اود ابوبکر رضی اللہ عنہ ماسره ده. نوکوم څيز ما راوړلې زه کيناستم هم هغه څيز راخستو سره اوس ابوبکر رضی اللہ عنہ ولاړ دي. دا نه ده چه ابوبکر رضی اللہ عنہ د امام جوړولونه پس معزول کړې شو بلکه داسې اوگيړنې چه لکه امامت بارزه خو هم د ابوبکر رضی اللہ عنہ دي او کامن ومستتر امامت په دې ضمن کښې هم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دي

د حضرت مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ اود مولانا رفيع الدين ديوبندي رحمۃ اللہ علیہ يوه واقعه ددې مناسب د

مولانا رفيع الدين ديوبندي رحمۃ اللہ علیہ مهتمم اول دارالعلوم ديوبند يوه واقعه ده. حضرت مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ د مدرسې د اهتمام د پاره هغه خوښ کړې وو نومولانا رفيع الدين رحمۃ اللہ علیہ د مولانا نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ د مرگ نه پس يوه ورځ او فرمائيل زما روڼو زه به څه اهتمام او کرم په اصل کښې د مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ اراده اوشوه چه پخپله اهتمام اوکړي ليکن ظاهر بهر مهتمم جوړيدل نئی نه غوښتل په دې وجه نئی زه په مينځ کښې يوه واسطه خوښ کرم نو په ژوند کښې به هم هغوی اهتمام کولو او اوس هم هغه کوی. زه په مينځ کښې د منزله يوه آله جارحه يم. نولکه د مولانا رفيع الدين رحمۃ اللہ علیہ اهتمام لکه چه په ظاهره هم دهغه اهتمام وو مگر په اصل کښې کامن ومستتر اهتمام هم د مولانا نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ وو. د اصل بحث طرف ته رجوع او په واقع کښې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خلافت داسې وو چه بالکل هوبهو عکس او نقشه وه د نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم د حکومت اوهم دهغې ضميمه تتمه اوتکمله وه. چنانچه د جيش اسامه رضی اللہ عنہ په واقعه کښې يوه ظاهري نمونه هم خودلې شوې وه کومه چه حضور پاك پخپل لاس مبارک

(۱) شرح مسلم للنووی: ۱/۱۷۸ عمدة القاری: ۴/۲۸۳ کتاب الاذان باب اهل العلم والفضل احق بالإمامة، فتح الباری: ۳۱/۷ کتاب فضائل الصحابة رضی الله عنه، باب لو كنت متخذاً خليلاً، وبذ المجهود: ۱۸۹/۱۸ کتاب السنة باب فی استخلاف أبي بكر رضی الله عنه، والسيرة النبوية للذهبي: ۲/۴۸۵.

(۲) كما جاء في رواية موسى بن أبي عائشة عند البخاري: ۱/۹۵ عن عبيد الله عن عائشة: ..... فخرج بين رجلين أحدهما العباس لصلاة الظهر، وأبو بكر يصلي بالناس..... قال: أجلساني إلى جنب أبي بكر، فأجلساه إلى جنب أبي بكر. وفي رواية أبي معاوية عند البخاري أيضاً: ۱/۹۹ عن الأعمش عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة: ..... فجاء النبي صلى الله عليه وسلم حتى جلس عن يسار أبي بكر.

باندې قائم کړې وه ابوبکر رضی اللہ عنہ د هغې تنفیذ او تکمیل او کړو باوجود دې چه نورو صحابه کرامو اختلاف کولو. (۱)

اوداکوم چه په یو روایت کښې حضور پاک فرمایلی چه ماد ابوبکر رضی اللہ عنہ په یسار کښې کینونې (۲) نو امام په یسار کښې کوم وخت وی؟ کله چه مقتدی صرف یو وی جمع نه وی. دې نه معلومېږي چه حضور پاک صرف د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ امام وو اود باقی قوم امام حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ وو. په دې وجه نی حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ته افرمایلی «مکاتک» گنی هغه له دمقتدیانوصف ته راتلل وو نولکه چه هم هغه وخت دا نقشه او خودای شوه چه اوس د قوم امام حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ دې اود ابوبکر رضی اللہ عنہ امام پخپله حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم دې. چنانچه د روایتونو دا الفاظ په ظاهره د دې تصریح کوی: «وکان ابوبکر یعلی وهو قائم بصلاة النبی صلی الله علیه وسلم والناس یصلون بصلاة ابي بکر» (۳) او یو روایت کښې دی «یقتدی ابوبکر بصلاة النبی صلی الله علیه وسلم ویقتدی الناس بصلاة ابي بکر» (۴)

لکه چه د حضور پاک دا آخری مونخ په یوشان د حضور پاک د هغه رومی مونخ په شان شو کوم چه د پنخومونخونود فرضیت نه پس کړې شوې، په کوم کښې چه جبرائیل علیه السلام د حضور پاک امام وو او حضور پاک د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم. (۵)

خلقو اگر چه د مرض الموت په دې مونخ کښې تاویلات کړې دی مگر زه وایم چه بالکل په ظاهر باندې دې او په دې کښې هم دا اهم او اعظم مقصود (یعنی د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ) د امامت کبری او خلافت عظمی متعلق اشاره کول وو چه داوس نه د قوم د سیاست تعلق نیغ په نیغه به حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ سره وی او خاندله د ابوبکر رضی اللہ عنہ نیغ په نغه تعلق به حضور پاک سره وی. نو حضور پاک په دې واقعه کښې یو قسم بهترین نقشه اود امامت کبری کیفیت د دغه امامت صغری په ضمن کښې او خودلو او عجیب او غریب لطائف سره هوبهو د دغه امامت کبری تصویر د امامت صغری په تختنی باندې راښکلو یعنی (دائی او خودل چه) داسې کیدل پکار دی اوهم داسې به کیري، چنانچه هم هغه شان اوشو.

په دې ټول تقریر کښې د غور کولونه پس داخیز بالکل واضح کیري چه د علماؤ او محققینو د راتې مطابق دلته د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ امامت او د هغې دپاره د بې حده اهتمام سره چه کوم اهم او اصل مقصود وو یعنی د امامت کبری اود خلافت عظمی طرف ته اشاره کول هم د دغه مقصد په رنځ کښې به دلته دا وئیل بهتر او موزون نه وی چه د حضور پاک د تشریف راوړلو په پس د ابوبکر رضی اللہ عنہ امامت بالکلید معطل او غیر معتبر شو او هغه کلیة نظر انداز کړې شو بلکه د دې اهم مقصود ډیر زیات مناسب او لائق دا خبره ده کومه چه ما د خصوصیت په تقریر کښې کړې ده چه د ابوبکر رضی اللہ عنہ امامت بالکلید غیر معتبر او نظر انداز کړې شوې نه وو بلکه دا وئیل پکار دی چه د قوم په حق کښې د هغوی

(۱) صحیح البخاری: ۶۴۱/۲ فتح الباری: ۱۵۲/۸ کتاب المغازی باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم أسامة بن یزد، طبقات ابن سعد: ۳۴۵/۲ سیرة ابن هشام: ۲۹۱، ۳۰۱/۴-۲۹۹ سیرة الخلفاء الراشدین للذهبی: ص: ۳۲.

(۲) راجع التعلیق: رقم: ۱۶۴.

(۳) صحیح مسلم: ۱۷۹/۱.

(۴) صحیح مسلم: ۱۷۹/۱.

(۵) متعلقه روایت سنن النسائی: ۶۰/۱ باب آخر وقت العصر کښې او کورنی.

امامت برابر قائم اوساتلې شو او حضور ياك صرف د ابوبكر رضي الله عنه امام وو ليكن د قوم امام هم هغه شان هم ابوبكر رضي الله عنه پاتې دې او بالواسطه رسول الله صلى الله عليه وسلم هم په هغه وخت د ټولو په حق كښې امام مطلق وو داسې تسليم كولو سره لكه چه دخلافت هوبهو كښې او د امامت كښې صحيح نقشه ددې امامت صغري د نقشي په ضمن كښې متشكل كيږي او په دې وجه دخديث شريف چه كوم الفاظ دي «بصلى ابوبكر بصلاة النبي صلى الله عليه وسلم والناس يصلون بصلاة أبي بكر» او ددې نه هم چه صريح كوم لفظ راغلي دي چه «بمقتدي ابوبكر بصلاة النبي صلى الله عليه وسلم» وبقندي الناس بصلاة أبي بكر» په دې الفاظو كښې د څه قسم تاويل كولو ضرورت باقي نه پاتې كيږي.

په مذكوره تقرير باندې يوه شبهه اودهغې جواب: كه چرې شك او كړې شي چه په دې كښې يعنې دمذكوره تقرير مطابق، د يوې جمع دپاره په يو وخت ددوو امامانو كيدل لازم راځي دابه څنگه صحيح وي؟ مونږ خو به تپوس كوو چه بغير د څه مبيح عذر نه هغه هم يوغير مقتدي (يعنې حضور ياك) د (مونږ دوران كښې د امام) خليفه جوړول څنگه صحيح شو؟ كه اوواڼي چه دا خصوصيت وو نومونږ به هم وايوچه هغه خصوصيت وو.

بهر حال تاسو ته به هم د خصوصيت قائل كيدل دي او مونږ ته هم مگر تاسو چه د خصوصيت كوم تقرير او كړو په هغې سره زمونږ بيان كړې شوې صورت زيات موزون او اليق او انسب دي. ځكه چه په دې كښې د اهم او اصل مقصود پوره نقشه محفوظ پاتې كيږي او په الفاظ دخديث شريف كښې د تاويل كولو ضرورت هم نه پاتې كيږي. او دخضرت ابوبكر رضي الله عنه د مقتدي په صفت كښې نه راتلل او د رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت ابوبكر رضي الله عنه په يسار كښې كيناستل او ددې په شان نور امور كوم چه په دغه واقع كښې مخې ته راغلل د ټولو پر لطف حكمت او عجيب او غريب نكته معلوم كيږي.

پورته ذكر كړې شوي د پوره بحث ثمره: كله چه د قوم په حق كښې د ابوبكر رضي الله عنه امامت باقي پاتې شو او هغه نظر انداز نه كړې شو نو بيا قوم (يعنې مقتديانو) د كيناستو هم څه وجه نه وه ځكه چه ابوبكر صديق رضي الله عنه خو شروع هم د ولاړې نه كولو سره مونږ شروع كړې وو او اوس هم ولاړ دي.

او هغه كوم چه د عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه مرسل وو «لواستقبلت من أمري..... الخ» (كه چرې بالفرض دا صحيح اومنلې شي نو) ددې مطلب هم دلته په ښه شان سره كلكيدي شي چونكه دهغوي خيال پيدا شو چه يوظاهر كتونكي د ظاهري صورت دكتلوسره داسې گنرلې شي او په دې عمل سره (يعنې دخضور ياك جالس كيدو نه باوجود د صحابه كرامو قياماً اقتداء كولو سره) دا استدلال كولې شي چه كه امام كښې او مونږ وي نو مقتديان دي ولاړ وي، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمايل چه كه ماته د اول نه پته وه كوم چه روستو معلوم شو چه زه به مونږ ته حاضر يدي شم نو بيا به تاسو هم په ناسته مونږ كولو يعنې زه به د شروع نه راغلي ووم د ابوبكر رضي الله عنه توسط به نه شو ساتلې كوم چه تاسو په ولاړه مونږ كوني مگر د راتلونكي وخت دپاره قانون ياد ساتنې: «إذا صلى الإمام قاعداً، فصلوا قعوداً»، د حضرت مولانا شير احمد عثمانی رحمته الله عليه تفصيلي كلام سره دخواشي مكمل شو. والله الحمد (۱)

دهديت مبارک نه مستفاد امور. ددې حديث نه ډير زيات امور مستفاد كيږي دهغه ټولونه څه دادی.

(۱) انظر التعليق: رقم: ۱۱۹.

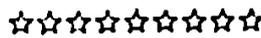
(۲) فضل الباری کتاب الصلاة باب الصلاة فی السطوح والمنبر والخشب رقم الحديث: مسألة اقتداء القائم خلف الحالس: ۳/۹۶-۶۷ مرکز الدعوة السلامیه کبرانی گنج دهاکه.

① په چت باندي يا په لرگي باندي مونځ کول صحيح دي. ② د يوشرعی سبب د وجې نه د خه مودي پورې د ښخو نه جدا کيدو قسم کول جائز دي. ③ مياشت هميشه د ديرشو ورځونه وي بلکه کله د يوکم ديرشو ورځو هم کيږي. ④ په مقتدي باندي دامام متابعت واجب دي. ⑤ دمقتدي دپاره دامام نه وړاندي کيدل صحيح نه دي. (۱)

هذا آخر ما أردنا إيراده من شرح كتاب الصلاة وبالله تعالى في المجلد الثاني.

باب إذا أصاب ثوب المصلي امرأته إذا تمسجد

والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام على رسوله محمد أفضل الموجودات، وأكرم المخلوقات، وعلى آله وأصحابه والتابعين لهم بإحسان ما دامت الأرض والسموات.

فهرس مصادر ومراجع

- ١ اسلام اور عقليات، مولانا اشرف علي قحانوي رحمه الله متوفى: ١٣٦٢ هجري اداره تاليفات اشرفيه ملتان
- ٢ اشرف الجواب حكيم الامت حضرت اشرف علي قحانوي متوفى: ١٣٦٢ هجري اداره تاليفات اشرفيه ملتان
- ٣ أحكام القرآن لأبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بأبن العربي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٥٣٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٤ أحكام القرآن للإمام الحجة الإسلام أبي بكر أحمد بن علي الرازي الجصاص المتوفى: ٣٢٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ٥ أسد الغابة في معرفة الصحابة للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد بن عبد الريم بن عبد الواحد الشيباني المعروف بأبن الأثير الحجزري رحمه الله المتوفى سنة ٦٣٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٦ اسنى المطالب في أحاديث مختلفة المراتب للإمام المحدث أبي عبد الرحمن محمد بن درويش الحوت البيروتي رحمه الله المتوفى: ٤٢١ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت
- ٧ أصول الشاشي للإمام العلامة نظام الدين الشاشي رحمه الله المتوفى: ٣٢٥ هجري الطبعة الثانية: ٣٣٦ هجري مكتبة الشري كراتشي
- ٨ أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
- ٩ أقرب الموارد في فصح العربية والشوارد، للإمام الخوري الشرتوني اللبناني منشورات مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي إيران
- ١٠ انوار الباري (اردو شرح) صحيح البخاري افادات الشيخ الكهميري وغيره، انوار التنزيل والسرار والتاويل راجع الى تفسير البيضاوي للشيخ السيد احمد رضا الجنوري رحمه الله ادارة تاليفات الاشرفيه ملتان، طبع: ٣٣٥ هجري
- ١١ اوجز المسالك للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجري دار القلم دمشق
- ١٢ بحر العلوم: (راجع الى تفسير السمرقندي)
- ١٣ إتحاف الخيرة المهرة بزوائد المسانيد العشرة للإمام احمد بن ابي بكر بن اسماعيل البوصيري رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٤ إرشاد الساري للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله المتوفى ٤٣٢ هجري دار الكتب العلمية / المطبعة الكبرى الأمرية ببولاق مصر المحمية سنة ٣٢٣ هجري (الطبعة السابعة)
- ١٥ إعلام السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٤ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية دار الفكر
- ١٦ إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٣٢ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع / دار الكتب العلمية بيروت
- ١٧ إكمال تذهيب الكمال للعلامة علاء الدين مغطاني ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٦٢ هجري، الفاروق الحديثية للطباعة والنشر
- ١٨ إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام أبي عبد الله محمد بن خلفه الوشائري الأبي المالكي المتوفى سنة ٨٤٢ أو ٨٤٨ هجر

ي دار الكتب العلمية بيروت

- ١٩) إنسان العيون في سيرة الامين المأمون: (راجع الى السيرة الحلبية)
- ٢٠) الاستذكار، للإمام المحافظ أبي عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله عليه، المتوفى سنة ٢١٣ دار إحياء التراث العربي
- ٢١) الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بها مش الإصابة) للإمام المحافظ أبي عمر أبو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله عليه المتوفى سنة ٢١٣ دار الفكر، بيروت الإيواب والتراجم لصحيح البخاري للشيخ العلامة محمد زكريا الكاندي حلوي رحمه الله، المتوفى سنة ١٣٠٢ سعيد كراحي
- ٢٢) الأحاديث المختارة للشيخ الإمام ضياء الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الواحد بن أحمد بن الحنبلي المقدسي رحمه الله المتوفى: ١٣٢ هجري، الطبعة الرابعة: ١٣١١ هجري، دار خضر بيروت
- ٢٣) الأسماء المبهمة في الأنباء المحكمة للشيخ الإسلام أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله، المتوفى: ٢١٣ هجري الطبعة الثالثة: ١٣١٤ هجري، مكتبة الخانجي، القاهرة
- ٢٤) الأعلام الأشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين لإمام الشيخ خير الدين الزركلي رحمه الله الطباعة الخامسة عشرة: ٢٠٠٢م دار لعلم للملايين لبنان
- ٢٥) الإعلام بفوائد عمدة الأحكام للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بأبي ملتن رحمه الله المتوفى: ٨٠٢ هجري الطبعة الأولى: ١٣١٤ هجري، دار العاصمة للنشر والتوزيع الرياض
- ٢٦) الإقناع في فقه الإمام أحمد بن حنبل للإمام شرف الدين موسى بن أحمد بن موسى أبي النجما الحجازي رحمه الله المتوفى: ١١٠ هجري دار المعرفة بيروت
- ٢٧) الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام أحمد بن حنبل للإمام علاء الدين أبي الحسن علي بن سليمان بن أحمد المرادوي السعدي الحنبلي رحمه الله المتوفى: ٨٨٥ هجري الطبعة الأولى دار الكتب العلمية، بيروت
- ٢٨) البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بأبي نعيم المصري الحنفي المتوفى سنة ١٤٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٢٩) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ الإمام أبي بكر بن أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى: ٢١٢ هجري الطبعة الأولى: ١٣٠٩ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت
- ٣٠) البداية والنهاية للإمام المحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير يالدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ دار إحياء التراث العربي
- ٣١) البناءية شرح الهداية للإمام المحدث الفقيه محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن الحسين، المعروف ببدر الدين العيني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري دار الكتب العلمية
- ٣٢) التاج والإكليل لمختصر خليل للشيخ العلامة أبي عبد الله محمد بن يوسف بن أبي القاسم العبدري رحمه الله المتوفى سنة ٨١٤ هجري الطبعة الأولى ١٣١٨ هجري دار الفكر بيروت
- ٣٣) التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥١ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٣٤) التبيين الحقائق شرح كنز الدقائق للإمام فخر الدين عثمان بن علي الزيلعي رحمه الله الحنفي المتوفى: ٤٢٢ هجري، الطبعة الأولى: ١٣٢٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت

- ١٣٥) الترغيب والترهيب للإمام الحافظ عبد العظيم بن عبد القوي المنذري رحمه الله المتوفى: ٦٥٦ هجري الطبعة الأولى: ٢٢٢ هجري، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع الرياض.
- ١٣٦) التعليق الصحيح على مشكاة المصابيح للشيخ للإمام محمد إدريس الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ١١١١ هجري الطبعة الأولى المجلس العلمي الإسلامي حيدرآباد دكن/المكتبة الرشيد كوثه
- ١٣٧) التفسير الكبير/مفاتيح الغيب للإمام المفسر الكبير أبي عبد الله بن محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٢ در الكتب العلمية بيروت
- ١٣٨) التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري بأني بنى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٥ هجري بلوچستان بك ديوهاكستان
- ١٣٩) التلخيص الجبير في تخريج الأحاديث الراقية الكبير الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ الطبعة الأولى: ١٣١١ هجري مؤسسة قرطبة مصر
- ١٤٠) التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد للإمام الحافظ أبي عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٢١٢ هجري الكتبية التجارية مكة المكرمة
- ١٤١) التنبه على ما في التشبه: (راجع إلى تشبه بالكفار للكاندهلوي)
- ١٤٢) التوشيح شرح الجامع الصحيح للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هجري، الطبعة الأولى: ١٣١١ هجري، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع الرياض
- ١٤٣) التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بأبي ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٢ هجري وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية الكويت
- ١٤٤) الجامع الصغير وزيادته والجامع الكبير (راجع إلى جامع الأحاديث للسيوطي)
- ١٤٥) الجامع لأحكام القرآن، للإمام أبي عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٠ هجري دار إحياء التراث العربي
- ١٤٦) الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التيمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٤ هجري الطبعة الأولى ١٣٢٢ هجري. مطبعة دائرة المعارف العثمانية بحيدرآباد دكن الهند/دار الكتب العلمية
- ١٤٧) الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمّد بن فتوح الحميدي رحمه الله المتوفى: ٢٨٨ هجري دار ابن حزم
- ١٤٨) الجواهر في تفسير القرآن الحكيم (راجع إلى تفسير الطنطاوي)
- ١٤٩) الجوهرة النيرة على مختصر القدوري للإمام العلامة شيخ الإسلام أبي بكر بن علي بن محمد الحداد اليمني رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هجري، قديمي كتب خانة كراتشي
- ١٥٠) الحاوي الكبير (في فقه الإمام الشافعي) للإمام الفقيه أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي البصري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٥١) الدر المختار للإمام العلامة علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري دار عالم الكتب
- ١٥٢) الدرر وللالى بشرح صحيح البخاري (راجع إلى الشرح الميسر لصحيح البخاري)
- ١٥٣) الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخضير السيوطي رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هجري الطبعة الأولى: ١٣١١ دار ابن عفاان للنشر والتوزيع السعودية
- ١٥٤) الذخيرة للإمام الشيخ شهاب الدين أحمد بن إدريس القرافي رحمه الله المتوفى: ٦٨٢ هجري الطبعة الأولى ١٢٢٢ م در الغرب الإسلامي بيروت

- ٥٥) الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام للإمام المحدث عبد الرحمن السهيلي رحمه الله المتوفى: ٥١٠ هجري الطبعة الأولى: ٣٨٤ هجري دار الكتب اسلامية
- ٥٦) الروض الندي شرح كافي المبتدي في فقه إمام السنة أحمد بن حنبل الشيباني رحمه الله للإمام العامل أحمد بن عبد الله بن أحمد البعلبي رحمه الله المتوفى: ١٨١٩ هجري منشورات المؤسسة السعيدية الرياض
- ٥٧) الزهد للإمام أبي عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله المتوفى: ٢٤١ هجري الطبعة الأولى: ٢٠٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ٥٨) السراج الوهاج من كشف مطالب صحيح مسلم بن الحجاج للعلامة أبي الطيب صديق بن حسن خان الحسني القنوجي البخاري رحمه الله طبعه الشؤون الدينية قطر
- ٥٩) السنن الكبرى للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠ هجري إدارة التأليفات الأشرفية مئتان
- ٦٠) السنن الكبرى للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت / مجلس دائرة المعارف الإسلامية بهند
- ٦١) السيرة الحلبية (إنسان العيون في سيرة الأئمة المأمون) للعلامة علي بن برهان الدين الحلي رحمه الله المتوفى: ١٠٢٢ هجري المكتبة الإسلامية بيروت
- ٦٢) السيرة النبوية للإمام أبي محمد عبد الملك بن هشام المعافري رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٣ هجري المكتبة العلمية بيروت لبنان
- ٦٣) السيرة النبوية للإمام أبي محمد عبد الملك بن هشام المعافري رحمه الله المتوفى سنة ١٨٣ هجري الطبعة الأولى: ١٠١١ هجري دار الصحابة للتراث
- ٦٤) الشرح الصغير للإمام أبي البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى سنة ٤٠١ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٦٥) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبي البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى سنة ٤٠١ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٦٦) الشرح الكبير على هامش المقدم لشمس الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن محمد بن أحمد بن قدامة المقدسي رحمه الله المتوفى: ١١٨٢ هجري الطبعة الأولى: ١٣٣٠ هجري هجر للطباعة والنشر والتوزيع
- ٦٧) الشرح المبسر لصحيح البخاري (الدر واللالي بشرح صحيح بخاري) للشيخ محمد علي الصابوني الطبعة الأولى: ١٣٢٢ هجري المكتبة العصرية لبنان
- ٦٨) الشفاء بتعريف حقوق المصطفى العالم العلامة المحقق القاضي أبي الفضل عياض الحنصلي رحمه الله المتوفى ٥٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ٦٩) الصحيح لابن خزيمة للعلامة أبي بكر محمد بن اسحاق بن خزيمة السلمي رحمه الله المتوفى: ٢٥٠ هجري الطبعة ٢٠٠ المكتبة الإسلامي بيروت
- ٧٠) الطبقات الكبرى للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبد الله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٢٠ هجري دار صادر بيروت / مكتبة الخانجي القاهرة
- ٧١) العرف الشذي للفقهاء المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ٢٥٢ هجري دار الكتب العلمية / المكتبة الرشيدية كونه
- ٧٢) العزيز شرح الوجيز المعروف بشرح الكبير للإمام أبي القاسم عبد الكريم بن محمد بن عبد الكريم الرافعي القزويني الشافعي رحمه الله المتوفى ٢٢٣ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٧٣) العقود الدرية (تنقيح فتاوى الحامدية) للفقهاء العلامة محمد أمين بن عمر الشهير بأبن عابدين رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري

- رشيدة كونته
 ٤٣ العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبي الحسن علي ابن عمر ابن أحمد بن مهدي الدار قطنى رحمه الله المتوفى :
 ٤٤ ٢٠٥ هجري دار طيبة
 العلل ومعرفة الرجال للإمام أبي عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيبانى رحمه الله المتوفى ٢٤١ هجري الطبعة الثانية ٢٢٢
 ٤٥ هجري دار الخاني الرياض
 الفائق في غريب الحديث والأثر، الإمام اللغة العلامة جبار الله محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى سنة ٥٠٨ هجري
 ٤٦ دار الفكر
 ٤٧ الفتاوى الهندية في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان (الفتاوى العالمية) للعلامة الهمام الشيخ نظام وجماعة
 ٤٨ من علماء الهند الأعلام الطبعة الأولى ٢٣٨ هجري دار الكتب العلمية رشيدية كونته
 ٤٩ الفقه الإسلامى وأدلته للدكتور وهبة الزحيلي الطبعة الثانية : ٢٠٥ هجري دار الفكر للطباعة والتوزيع والنشر دمشق
 ٥٠ الفواكه الدواني على رسالة ابن زيد القيروانى للعلامة الشيخ أحمد بن غنيم بن سالم بن مهنا النفاوى الأزهرى المالكي رحمه
 ٥١ الله المتوفى سنة ٣٢١ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
 الفوائد البهية للشيخ المحقق المحدث أبي الحسنات محمد عبد الحى بن محمد عبد الحلیم الأنصارى اللكنوى الهندي رحمه الله
 ٥٢ المتوفى سنة ٣٠٢ هجري قديمى كتب خاذه كراتشى
 ٥٣ الثاموس المحيط للعلامة مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادى الشيرازي حبه الله المتوفى : ٨١٤ هجري
 ٥٤ الثاموس الوحيد، لمولانا وحيد الزمان قاسمى كيرانوى رحمه الله، إدارة إلاميات، لاهور
 ٥٥ الكاشف عن حقائق السنن الشهيرة شرح الطيبى للعلامة حسن بن محمد بن الطيبى رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٢ هجري إدارة
 ٥٦ القرآن والعلوم كراتشى
 الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبى عبد الله محمد بن الذهبى الدمشقى رحمه الله
 ٥٧ المتوفى سنة ٤٠٨ هجري دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة مؤسسة علوم القرآن جدة
 ٥٨ الكامل في خفاء الرجال للإمام الحافظ أبى أحمد عبد الله بن عدي الجرجانى رحمه الله المتوفى سنة ٢١٥ هجري دار الكتب
 ٥٩ العلمية بيروت
 ٦٠ الغنى في الضعفاء للإمام أبى عبد الله شمس الدين محمد بن أبى أحمد بن عثمان الذهبى رحمه الله المتوفى : ٤٢٨ هجري دار
 ٦١ إحياء التراث العربى قطر
 ٦٢ الكشف والبيان في تفسير القرآن (تفسير الثعلبى) للإمام العلامة أبى اسحاق أحمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبى رحمه الله
 ٦٣ المتوفى : ٢٢٤ هجري الطبعة الأولى : ٢٢٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت
 الكنز المتوارى للشيخ العلامة محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٦ هجري مؤسسة التحليل الإسلامى فيصل آباد
 ٦٤ الكواكب الدراري (راجع إلى شرح الكرمانى)
 ٦٥ الكونثر الجارى إلى رياض أحاديث البخارى للإمام الجليل أحمد بن اسماعيل بن عثمان بن محمد الكورانى الشافعى ثم الحنفى
 ٦٦ رحمه الله المتوفى سنة ٨٢ هجري الطبعة الاولى ٢٢١ هجري دار إحياء التراث العربى
 ٦٧ الكوكب الدرى للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنبوهى رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٢ هجري مطبعة ندوة العلماء لكنؤ
 ٦٨ اللباب في علوم الكتاب للإمام أبى حفص عمر بن على ابن عادل الدمشقى الحنبلى رحمه الله المتوفى بعد سنة : ٨٠٠ هجري
 ٦٩ الطبعة الأولى : ٢٠٨ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
 ٧٠ المبدع شرح المغنم للإمام أبى اسحاق برهان الدين ابراهيم بن محمد بن عبد الله بن محمد ابن مفلح الحنبلى رحمه الله المتوفى
 ٧١ ٤٠٠ هجري الطبعة الأولى : ٢٠٨ هجري دار الكتب العلمية، بيروت

- ١٤٠ المجموع شرح المذهب للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٠ هجري
إدارة الطباعة المنبرية
- ١٤١ المحكم والمحيط الأعظم للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده الدريسي المعروف بأبي سيده رحمه الله المتوفى
سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٢ المحلى بالآثار للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥١ هجري
دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ١٤٣ المخصص للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده الدريسي المعروف بأبي سيده رحمه الله المتوفى سنة ٤٥١ هجري
دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٤ المدونة الكبرى للإمام دار الهجرة مالك بن أنس الأصمحي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠ هجري دار صادر بيروت / دار الكتب
العلمية بيروت
- ١٤٥ المندرج على الصحيحين للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ٤٠٥
هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ١٤٦ المصنف لابن أبي شيبة للأمام أبي بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله العباسي الكوفي المتوفى سنة ٢٤٥ الطبعة الثانية
٣٢٨ هجري شركة دار القبلية / مؤسسة علوم القرآن / إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان
- ١٤٧ المصنف لعبد الرزاق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن هشام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٠١ هجري الطبعة الثانية
١٣٩٢ هجري دار الكتب العلمية / المكتب الإسلامية بيروت، منشورات المجلس العلمي، هند
- ١٤٨ المعجم الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٠ هجري مكتبة العلوم والحكم
المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية، الطبعة السادسة: ٣٢٩ هجري مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إيران
- ١٤٩ الوسيط في الضعفاء للإمام أبي عبد الله شمس الدين محمد بن أبي أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى: ٤٨٠ هجري دار
إحياء التراث العربي قطر
- ١٥٠ المغني في الفقه الإمام مالك رحمه الله للإمام موفق الدين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن قدامة رحمه الله المتوفى: ٥٠٠
هجري دار الفكر / دار عالم الكتب الرياض
- ١٥١ المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم للإمام الحافظ أبي العباس أحمد بن عمر بن إبراهيم القرطبي رحمه الله المتوفى:
١٥١ هجري الطبعة الأولى: ٣١٤ هجري، دار ابن كثير، دمشق
- ١٥٢ المقدم للإمام موفق الدين أبي محمد بن عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي رحمه الله المتوفى: ٥٢٠ هجري الطبعة الأولى:
٣٣ هجري هجر للطباعة والنشر والتوزيع
- ١٥٣ المنتقى (شرح مؤطا الإمام مالك) للإمام القاضي أبي الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجي رحمه الله المتوفى سنة
٢٤٣ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ١٥٤ المنهاج شرح النووي عني صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله
المتوفى سنة ٦٤٠ هجري دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر
- ١٥٥ المواهب اللدنية بالمنح المحمدية للعلامة أبي العباس أحمد بن محمد بن أبي بكر القسطلاني رحمه الله المتوفى: ٥٢٠ هجري
الطبعة الأولى: ٣٢١ هجري المكتبة التوفيقية القاهرة
- ١٥٦ الموسوعة الفقهية وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية الطبعة الثانية: ٣٠٤ هجري طباعة ذات السلاسل الكويت
- ١٥٧ مؤطا للإمام مالك بن أنس الأصمحي رحمه الله برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠ هجري دار الكتب العلمية
بيروت / دار إحياء التراث العربي
- ١٥٨ مؤطا للإمام الهمام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠ هجري الطبعة الأولى ٣٣١ هجري مكتبة البشري

- كراتشي
 المستطرف في كل فن مستظرف للإمام شهاب الدين محمد بن أبي الفتح الأبهى المحلى رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ
 مكتبة الجمهورية العربية مصر (١١٣)
- المغرب في ترتيب المعرب للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين المطرزي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ
 هجري مكتبة أسامة بن زيد حلب (١١٤)
- النبراس على شرح القواعد للإمام المحافظ أبي عبد الرحمن عبدالعزيز بن أبي حفص أحمد بن حامد الفرحاوي رحمه الله
 المتوفى ١٠٠٠ هـ هجري مكتبة الرشيدية كوتته (١١٥)
- النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام أبي محمد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بأبي الأثر رحمه الله
 المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري الطبعة الثانية ١٠٠٠ هـ هجري دار المعرفة بيروت (١١٦)
- النهر الفائق شرح كنز الدقائق للإمام سراج الدين عمر بن إبراهيم بن نجم الحنفي المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار الكتب العلمية
 بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري
 الطبعة الثانية (١٠٠٠ هـ هجري) دار الكتب العلمية / الطبعة الثانية (١٠٠٠ هـ هجري) (١١٧)
- بداية المجتهد ونهاية المقتصد للإمام القاضي أبي الوليد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد المالكي القرطبي رحمه الله
 المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار الكتب العلمية (١١٨)
- بذل المجهود للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري مركز الشيخ أبي الحسن الندوي
 بهجة النفوس وتحليها بمعرفة مالها وما عليها، شرح مختصر لصحيح البخاري للإمام المحدث أبي محمد عبد الله بن أبي حمزة
 الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري مطبعة الصدق الخيرية بجوار الأزهر بمصر (١١٩)
- بيان القرآن للشيخ مولانا أشرف على التهانوي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري إدارة التأليفات الاشرافية مننجان
 تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري
 درالهداية (١٢٠)
- تاريخ الطبري (تاريخ الرسل والملوك) للإمام جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري الطبعة الثانية:
 درالمعارف مصر (١٢١)
- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن محمد أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله
 المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري (١٢٢)
- تاريخ يحيى بن معين، للإمام يحيى بن معين بن عون المزني البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار القلم للطباعة
 والنشر والتوزيع بيروت (١٢٣)
- تبيين الحقائق للإمام فخر الدين بن عثمان بن علي الزيلعي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار الكتب العلمية بيروت
 تحرير تقريب التهذيب تأليف الدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الألووط الطبعة الأولى: ١٠٠٠ هـ هجري مؤسسة الرسالة
 بيروت (١٢٤)
- تحفة الأحمدي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام المحافظ أبي العلي محمد بن عبد الرحمن ابن عبد الرحيم المبارك كفوري
 رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري دار الفكر (١٢٥)
- تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المنق جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزني رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٠ هـ هجري
 الطبعة الثانية: ١٠٠٠ هـ هجري المكتب الإسلامي بيروت (١٢٦)
- تحفة الباري (راجع الى منحة الباري)
 تحفة الملوك في فقه مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان للإمام زين الدين محمد بن أبي بكر بن عبد القادر رحمه الله المتوفى بعد
 (١٢٧)

- سنة: ١١١٠ هجري الطبعة الثانية: ١٣٣٢ هجري مكتبة مهدي عثمان بن عفان كراتشي
- ١٣١ تذكرة الحفاظ للإمام المحافظ أبي عبد الله شمس الدين محمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٨ هجري دار إحياء التراث العربي / دائرة المعارف النظامية بهند
- ١٣٢ تشبه بالكفار للكاتب دهلوي (التبته على مافي التشبه) للشيخ للإمام محمد أدريس الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ١١٨٨ إدارة التأليفات اشرفية ملتان
- ١٣٣ تعليق التعليق للإمام المحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العفقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ متكنية الأثرية باكستان
- ١٣٤ تفسير لابن كثير (راجع الى تفسير القرآن العظيم)
- ١٣٥ تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي السنة أبي محمد الحسين بن معبود البغوي رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هجري طبع: ١٣٠٠ هجري دار طبعة للنشر والتوزيع
- ١٣٦ تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التأويل) للقاضي الإمام ناصر الدين أبي سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ١٠٨٥ هجري قديمي كتب خانه كراتشي
- ١٣٧ تفسير السمرقندي (بحر العلوم) للإمام الزاهد أبي الليث نصر بن محمد بن ابراهيم السمرقندي الحنفي رحمه الله المتوفى: ٢٤٥ هجري الطبعة الأولى: ١٣١٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٣٨ تفسير الطبري (جامع البيان عن تأويل اي القرآن) للإمام أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٢٢٠ تحقيق الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي دار هجر مركز البحوث والدراسات العربية والاسلامية
- ١٣٩ «تفسير الطنطاوي» (الجواهر في تفسير القرآن الحكيم للأستاذ الحكيم الشيخ طنطاوي رحمه الله جوهرى الطبعة: ١٣٥٠ هجري، انتشارات آفتاب تهران
- ١٤٠ التفسير القرآن العظيم (تفسير ابن كثير) للإمام الجليل المحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة ٤٤٣ هجري الطبعة الاولى ١٣٢١ هجري الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، القاهرة / مؤسسة قرطبة
- ١٤١ تفسير القرآن العظيم لسيد احمد خان طبع: ١٢١٨ م: دوست ايسويس ايشن لاهور
- ١٤٢ تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعميون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة جبار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٢٨ الطبعة الأولى: ١٣١٨ هجري مكتبة العبيكان الرياض
- ١٤٣ تفسير أبي سعود (ارشاد العقل السليم الى مزايا الكتاب الكريم) لقاضي القضاة أبي سعود بن محمد العمادي الحنفي رحمه الله المتوفى: ١١٢٠ هجري مكتبة الرياض الحديثة الرياض
- ١٤٤ تفسير عثمانى لشيخ الإسلام العلامة شبير احمد عثمانى رحمه الله المتوفى: ١٣١١ هجري دار الإشاعت كراتشي
- ١٤٥ تفسير عزيزي للشيخ الإمام العلامة عبد العزيز محدث الدهلوي رحمه الله
- ١٤٦ تقريب التهذيب للإمام المحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العفقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ دار الرشيد، سوريا حلب
- ١٤٧ تقرير بخاري للشيخ العلامة محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠٢ مكتبة الشيخ كراتشي
- ١٤٨ تنقيح فتاوي الحامدية (راجع الى العقود الدرية)
- ١٤٩ تنوير الحوالك شرح على الموطأ للإمام مالك للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر سابق الدين الحنفي السيوطي رحمه الله المتوفى: ١٣١٨ هجري، الطبعة الأولى: ١٣٢١ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٥٠ تهذيب الأسماء واللغات للإمام العلامة المحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٠ هجري دار الكتب العلمية بيروت

- ١٥٦ تهذيب التهذيب للحافظ ابى الفضل احمد بن على بن حجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى : ٤٢٤ هجرى
مؤسسة الرسالة
- ١٥٧ تهذيب الكمال فى أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبى الحجاج يوسف المزى رحمه الله المتوفى سنة ٨٢٢ هجرى
مؤسسة الرسالة
- ١٥٨ تيسير القارى فارسى شرح صحيح البخارى، للإمام المحدث مولانا نور الحق الدهلوى بن مولانا شيخ عبد الحق الدهلوى رحمه
الله المتوفى : ١٠٤٣ هجرى مطبع مطهرى محمد على خان بخش لکنهوى
- ١٥٩ جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزوائده والجامع الكبير) للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر ابن سابق الدين
الخضيرى السبولى رحمه الله المتوفى : ٥٠٥ هجرى، الطبعة الأولى : ٢٣٢ هجرى، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٦٠ تنقيح فتاوى الحامدية (راجع الى العقود الدرية)
- ١٦١ تنوير الحوالك شرح على الموطأ للإمام مالك للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر سابق الدين الخضيرى السبولى
رحمه الله المتوفى : ١٣٨٠ هجرى، الطبعة الأولى : ١٣٨١ هجرى، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٦٢ تهذيب الأسماء واللغات للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبى زكريا محمى الدين بن شرف النووى رحمه الله المتوفى سنة ٦٤٦ هجرى
دار الكتب العلمية بيروت
- ١٦٣ تهذيب التهذيب للحافظ ابى الفضل احمد بن على بن حجر شهاب الدين العسقلانى الشافعى رحمه الله المتوفى : ٤٢٤ هجرى
مؤسسة الرسالة
- ١٦٤ تهذيب الكمال فى أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبى الحجاج يوسف المزى رحمه الله المتوفى سنة ٨٢٢ هجرى
مؤسسة الرسالة
- ١٦٥ تيسير القارى فارسى شرح صحيح البخارى، للإمام المحدث مولانا نور الحق الدهلوى بن مولانا شيخ عبد الحق الدهلوى رحمه
الله المتوفى : ١٠٤٣ هجرى مطبع مطهرى محمد على خان بخش لکنهوى
- ١٦٦ جامع الأحاديث (الجامع الصغير وزوائده والجامع الكبير) للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبى بكر ابن سابق الدين
الخضيرى السبولى رحمه الله المتوفى : ٥٠٥ هجرى، الطبعة الأولى : ٢٣٢ هجرى، دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٦٧ جامع الأصول فى أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبى السعادات المبارك بن محمد الجزرى المعروف بأبى الأثير رحمه الله
المتوفى سنة ٦٠٦ هجرى دار الفكر
- ١٦٨ جامع الدروس العربية، للشيخ مصطفى الغلابى رحمه الله، منشورات المكتبة العصرية، بيروت
- ١٦٩ حاشية ابن عابدين راجع الى رد المحتار
- ١٧٠ حاشية الدسوقى (على الشرح الكبير) للإمام العلامة الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقى المالكى رحمه الله المتوفى سنة
١٢٠٠ هجرى دار الكتب العلمية
- ١٧١ حاشية السندي على صحيح البخارى للإمام أبى الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادى السندي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٠
هجرى قديمى كتبه خانة
- ١٧٢ حاشية السهارنبورى على صحيح البخارى للشيخ المحدث احمد على السهارنبورى رحمه الله المتوفى : ٢٠٤ هجرى قديمى كتب
خانة كراتشى
- ١٧٣ حاشية الشهاب على تفسير البضاوى (عناية القاضى وكفاية الراضى) للشيخ احمد بن محمد بن عزم قاضى القضاة الملقب
بشهاب الدين الخفاجى المصرى الحنفى رحمه الله المتوفى : ١٠١١ هجرى الطبعة الأولى : ١٣١٤ هجرى دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٧٤ حاشية الصاوى على تفسير الجلالين للعلامة الشيخ احمد بن محمد الصاوى المصرى الخولتى المالكى رحمه الله المتوفى :
١٣١١ هجرى الطبعة الرابعة : ١٣٢٤ هجرى دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٧٥ حاشية الطحطاوى على مراقى الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوى الحنفى رحمه ا

- ١٤٢ لله المتوفى سنة ٢٢١ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٣ حاشية شيخ الإسلام على صحيح البخاري مطبوع على تبليغ القاري للشيخ الإسلام نبيره الإمام المحدث شيخ عبدالحق الدهلوي رحمه الله مطبع علوي محمد علي خان بخش لکنوي
- ١٤٤ حجة الله البالغة لإمام الكبير للشيخ احمد المعروف بشاه ولي الله ابن عبدالرحيم الدهلوي رحمه الله الطبعة الأولى: ٢٢٠ هجري، دار الجليل للنشر والطباعة والتوزيع بيروت
- ١٤٥ حلمي كبير (غنية المتملى في شرح منية المصلى) للشيخ ابراهيم بن محمد بن ابراهيم الحنفى الحلى رحمه الله المتوفى: ٥١٠ هجري طبعه ٢٢٥ هجري سميل أكيد مي لاهور
- ١٤٦ حلية الإولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبى نعيم أحمد بن عبد الله الإصفهاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٠ هجري دار الفكر بيروت/ دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٧ خصائل نبوي صلى الله عليه وسلم حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوي رحمه الله متوفى: ٢٠٢ هجري مكتبه البشري كراچي
- ١٤٨ خلاصة الخزرجي (خلاصة تهذيب تهذيب الكمال) للعلامة صفى الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ٥٢٢ هجري مكتب المطبوعات الإسلامى بحلب
- ١٤٩ خلاصة تهذيب تهذيب الكمال راجع الى خلاصة الخزرجي
- ١٥٠ دلائل النبوة لأبى بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري دار الكتب العلمية/ المكتبة الأثرية لاهور
- ١٥١ ذخيرة العقبي في شرح المجتبى (شرح سنن النسائي) للعلامة محمد بن الشيخ العلامة على بن آدم بن موسى الأشبوي الوبلي حفظه الله الطبعة الأولى: ٢٢١ هجري، دار المعراج الدولية للنشر الرياض
- ١٥٢ رد المحتار للفقهاء العلامة محمد أمن بن عمر الشهير بأبن عابدين رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٢ هجري دار عالم الكتب/ دار الثقافة والتراث دمشق سورية
- ١٥٣ رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث الشاه ولي الله رحمه الله المتوفى سنة ١٤١٠ هجري مكتبه خانة
- ١٥٤ روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسهم الثماني للعلامة أبى الفضل شهاب الدين السيد محمود الألويس البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠ هجري دار الكتب العلمية/ دار إحياء التراث العربى
- ١٥٥ روضة الطالبين للإمام العلامة محمى الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٤١ هجري طبعة الخاصة ٢٢٢ هجري دار عالم الكتب الرياض
- ١٥٦ زاد المسير في علم التفسير للإمام الحافظ جمال الدين أبى الفرج عبدالرحمن بن على بن محمد الجوزي القرشي البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ٥١٤ هجري الطبعة الثانية: ٢٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ١٥٧ زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبى عبدالله محمد بن أبى بكر الزرعى دمشقى المعروف بأبن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٤ هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة المنار الإسلامية
- ١٥٨ سبل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد للإمام محمد بن يوسف الصالحى الشامى رحمه الله المتوفى: ٢٢٢ هجري وزارة ال أوقاف لجنة إحياء التراث الإسلامى مصر
- ١٥٩ سبل السلام شرح بلوغ المراد للإمام العلامة محمد بن اسماعيل الصنعافى رحمه الله المتوفى: ٤٨٢ هجري الطبعة الاولى ٢٢٤ هجري مكتبة العارف للنشر والتوضيح الرياض
- ١٦٠ سراج القاري للشيخ عبدالرحيم مدظله رحمه الله عليه الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا بهند
- ١٦١ سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبى عبدالله محمد بن يزيد الربيعى ابن ماجه القزوينى رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٢ هجري دار السلام
- ١٦٢ سنن الترمذي للإمام الحافظ أبى عيسى محمد بن عيسى بن سوادة ابن موسى الترمذي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ هجري دار السلام

- ١٤٦ سنن الدارقطني للإمام المحدث الحافظ الكبير علي بن عمر الدارقطني رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٥ هجري دار نشر الكتب الإسلامية لاهور / مؤسسة الرسالة / دار المعرفة بيروت
- ١٤٧ سنن النسائي للإمام الحافظ أبي عبد الرحمن بن شعيب بن علي بن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٢٠٣ هجري دار السلام
- ١٤٨ سنن أبي داود للإمام الحافظ أبي داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٥ هجري دار السلام
- ١٤٩ سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبد الله بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٨ هجري مؤسسة الرسالة
- ١٥٠ سيرة النبي صلى الله عليه وسلم علامه شبلي نعماني رحمه الله سيد سليمان ندوي رحمه الله اشاعت اول : ٢٢٢ هجري ادارة اسلاميات لاهور
- ١٥١ سيرة المصطفى صلى الله عليه وسلم مولانا محمد ادریس كاندهلوي رحمه الله متوفى : ١١١١ هجري دار الاشاعت / كتب خانه مظفری كراچی
- ١٥٢ شرح الزرقاني على المواهب اللدنية للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٥٣ شرح الزرقاني على المؤطا للإمام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٢ هجري بيروت
- ١٥٤ شرح الزركشي للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن عبد الله الزركشي المصري الخبلي رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٢ هجري مكتبة العبيكان / دار الكتب العلمية بيروت
- ١٥٥ شرح العقائد النسفية للعلامة سعد الدين التفطاراني رحمه الله المتوفى : ٤٧٠ هجري الطبعة الأولى : ٢٢٠ هجري مكتبة البشري كراتشي
- ١٥٦ شرح الكرماني (الكواب الدراري) للإمام العلامة شمس الدين محمد بن يوسف علي الكرماني رحمه الله المتوفى سنة ٤٨٢ هجري دار احياء التراث العربي
- ١٥٧ شرح النووي على صحيح الإمام مسلم للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٤٤١ هجري الطبعة الاولى ٣٢٤ هجري دار المعرفة / المطبعة المصرية بالأزهر
- ١٥٨ شرح الوقاية للعلامة صدر الشريعة الأصغر عبيد الله بن مسعود بن تاج الشريعة محمود بن صدر الشريعة الأكبر أحمد الأنصاري رحمه الله المتوفى سنة ٤٢٤ هجري مير محمد كتب خانه كراتشي
- ١٥٩ شرح أبي داود للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٥٥٥ هجري الطبعة الأولى : ٣٢٠ هجري مكتبة الرشيد الرياض
- ١٦٠ معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داود رحمه الله للخطابي (راجع إلى معالم السنن)
- ١٦١ شرح صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢٩ هجري دار الكتب العلمية / مكتبة الرشيد الرياض
- ١٦٢ شرح لباب المناسك (المسلك المنقسط في المنسك المتوسط على لباب المناسك للإمام السندي رحمه الله للعلامة علي بن سلطان المعروف بملا علي القاري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٣٢ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ١٦٣ شرح المعاني الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ٢٢١ هجري المكتبة الحفانية ملتان / عالم الكتاب
- ١٦٤ شعب الإيمان للحافظ أبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٨ هجري مكتبة الرشيد الرياض
- ١٦٥ صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٢ هجري مؤسسة الرسالة بيروت

- ٣٢ صحیح البخاری للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٥ هـ جري دار السلام
- ٣٣ صحیح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ٢٦١ هـ جري دار السلام
- ٣٤ طرح التشریح فی شرح التقریب للإمام الحافظ زين الدين أبي الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله المتوفى: ٥٠٠ هـ جري، دار احيا التراث العربي بيروت
- ٣٥ عارضة الأهودي للإمام أبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بأبي العري المالكي رحمه الله المتوفى سنة ٣٥٥ هـ جري دار الكتب العلمية بيروت
- ٣٦ عمدة القاري للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٧٢٨ هـ جري دار الكتب العلمية/إدارة الطباعة المنيرية
- ٣٧ عناية القاضى وكفاية الراضى (راجع الى حاشية الشهاب على تفسير البضاوي)
- ٣٨ عون المعبود... من أبي داود للعلامة أبي الطيب محمد شمس الحق العظيم آبادي رحمه الله الطبعة الثانية: ١٠٠٠ هـ جري المكتبة السلفية المدينة المنورة
- ٣٩ غنية المتملى في شرح منية المصلى: (راجع الى حلى كبير)
- ٤٠ فتاوي التاثر خانية للشيخ الإمام فريد الدين عالم بن العلامة الإدريسي الدهلوي الهندي رحمه الله المتوفى: ٦٠٠ هـ جري الطبعة الأولى: ١٣٣١ هـ جري مكتبة زكريا بديوبند الهند
- ٤١ فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة زين الدين عبدالرحمن بن أحمد ابن رجب الحنطلي رحمه الله المتوفى: ٧٤٥ هـ جري، دار الكتب العلمية/مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة
- ٤٢ فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العقلاني رحمه الله المتوفى ٧٥٠ هـ جري دار المعرفة دار الكتب العلمية، دار السلام
- ٤٣ فتح القدير (الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير) للإمام محمد بن علي بن محمد شوكتي رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هـ جري دار الكتب العلمية
- ٤٤ فتح القدير للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بأبي الهمام الحنطلي رحمه الله المتوفى ٨٠٠ هـ جري المكتبة الرشيد كوثنه
- ٤٥ فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثمان رحمه الله المتوفى ٨١١ هـ جري دار القلم
- ٤٦ فضل الباري لشيخ الإسلام العلامة شبير أحمد عثمان رحمه الله المتوفى ٨١١ هـ جري إدارة العلوم الشرعية بكراتشي
- ٤٧ فہرس ابن عطية للعلامة القاضي أبي محمد عبد الحق بن عطية المحازبي الاندلسي رحمه الله المتوفى: الطبعة الثانية: ٨٠٠ هـ جري الغرب الاسلامي
- ٤٨ فيض الباري على صحيح البخاري للفقير المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ٨٠٠ هـ جري دار الكتب العلمية المكتبة الرشيدية كوثنه
- ٤٩ فيض القدير شرح الجامع الصغير للعلامة محمد عبد الرؤف بن تاجر العارفين المناوي رحمه الله المتوفى: ٨٠١ هـ جري الطبعة الثانية: ٨٠٥ هـ جري دار المعرفة بيروت
- ٥٠ كتاب الأمر للإمام المطلب محمد بن ادريس الشافعي رحمه الله المتوفى: ٢٠٢ هـ جري الطبعة الثانية: ٨٠٨ هـ جري دار قتيبة
- ٥١ كتاب التعريفات للفاضل العلامة الحافظ علي بن محمد علي المعروف بالشريف الجرجاني رحمه الله المتوفى: ٨٠٠ هـ جري، طبعة جديدة: ٨٠٥ هـ جري مكتبة لبنان بيروت
- ٥٢ كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٥ هـ جري دار الفكر

- ٣٢٥ كتاب المبسوط للإمام شمس الأئمة الفقيه أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٢١٠ هجري دار الكتب العلمية
- ٣٢٦ كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للباحث العلامة محمد علي التهانوي رحمه الله مكتبة لبنان ناشرون بيروت
- ٣٢٧ كشف الباري للشيخ الامام المحدث سليم الله خان مدظله المكتبة الفاروقية كراتشي
- ٣٢٨ كشف القناع عن متن الإقناع للشيخ العلامة فقيه المناهلة منصور بن يونس بن إدريس البهوتي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠ هجري عالم الكتب الطبعة الأولى سنة ١٣١٤ هجري
- ٣٢٩ كنز العمال في سنن الاقوال والافعال للعلامة علاء الدين علي المتقي بم حكام الدين الهندي رحمه الله المتوفى : ١٢٥ الطبعة الثانية : ١٣٢٢ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ٣٣٠ لامع الدرري علي جامع البخاري للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجهي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٢ هجري مكتبة الإمدادية مكة المكرمة
- ٣٣١ لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفرقي المصري المتوفى سنة ١١ هجري دار إحياء التراث العربي / مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان
- ٣٣٢ لسان الميزان للإمام المحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ الطبعة الأولى : ١٣٢٢ مكتبة دار البشائر الإسلامية بيروت
- ٣٣٣ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى : ٨٠٤ هجري الطبعة الأولى ١٣٢٥ هجري دار الفكر بيروت
- ٣٣٤ مجمع بحار الأنوار للشيخ العلامة اللغوي محمد طاهر الصديقي الهندي المجراني المتوفى سنة ١٨١٦ هجري الموافق سنة ١٥٤٨ طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بميدان آباد الدكن الهند
- ٣٣٥ مجموع فتاوي للإمام تقي الدين أحمد بن تيمية الحراني رحمه الله المتوفى : ٤٢٤ الطبعة الثالثة : ١٣٢١ دار الوفاء
- ٣٣٦ مجموعه رسائل حكيم الاسلام مولانا قاري محمد طيب قاسمي صاحب رحمه الله متوفى : ١٣٠٢ هجري دار الاشاعت كراتشي
- ٣٣٧ مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ١١١١ هجري دار الكتب العلمية بيروت، لبنان
- ٣٣٨ مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح للعلامة الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة ١٠٣ هجري دار الكتب العلمية بيروت
- ٣٣٩ مسند الطيالسي للإمام المحدث سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله المتوفى : ٢٠٢ هجري، دار الكتب العلمية / دار حجر للطباعة والنشر
- ٣٤٠ مسند أبي عوانة للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائيني رحمه الله المتوفى سنة ٢٣١ هجري دار المعرفة بيروت لبنان
- ٣٤١ مسند ابويعلی موصلي للإمام المحافظ احمد بن علي بن المشي التميمي رحمه الله المتوفى : ٢٠٤ هجري الطبعة الثانية ١٣١٠ هجري دار البامون للتراث دمشق
- ٣٤٢ مسند أحمد للإمام أحمد بن حنبل للإمام أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤١ هجري مؤسسة الرسالة / عالم الكتب
- ٣٤٣ مشكاة المصابيح للإمام محمد بن عبد الله الخطيب التبريزي رحمه الله المتوفى الطبعة الثانية : ١٣١١ هجري المكتبة الإسلامية
- ٣٤٤ معارف السنن للشيخ السيد محمد يوسف بن سيد محمد زكريا الحسيني النوري رحمه الله المتوفى سنة ١٣١٤ هجري، ابي، سعيد كنجي
- ٣٤٥ معارف القرآن للعلامة مولانا المفتي محمد شفيع الديوبندي رحمه الله طبع : ١٣١٥ هجري ادارة المعارف كراتشي

- ٣٦ معالم التنزيل (راجع الى تفسير البغوي)
- ٣٧ معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داؤد رحمه الله للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن الخطابي السنن رحمه الله المتوفى سنة ٢٨٨ هجري الطبعة الاولى ٢٥١ هجري مطبعة العلمية بجلب
- ٣٨ معجم البلدان للشيخ الإمام شهاب الدين أبي عبد الله بأقوت بن عبد الله الحموي الرومي البغدادي رحمه الله طبع : ١٠٠ هجري دار صادر بيروت
- ٣٩ معجم الصحاح للإمام إسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٢٤٣ هجري دار المعرفة بيروت لبنان
- ٤٠ معرفة النقات للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح الكوفي الحسن العجلي رحمه الله المتوفى ٢٨٠ هجري مكتبة الدار المدينة المنورة
- ٤١ معرفة الصحابة لأبي نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبي نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٤٠ دار الوطن للنشر/ دار الكتب العلمية بيروت
- ٤٢ منحة الباري (تحفة الباري) للإمام شيخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الأنصاري المصري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٠ هجري مركز الفلاح للبحوث العلمية/ دار الكتب العلمية بيروت
- ٤٣ ميزان الاعتدال في نقد الرجال للإمام أبي عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى : ٤٨٨ هجري دار المعرفة بيروت
- ٤٤ نسيم الرياض في شرح شفاء القاضى عياض للعلامة أحمد بن محمد بن عمر شهاب الدين الخفاجي المصري رحمه الله المتوفى : ١٠٦١ هجري المكتبة السلفية المدينة المنورة
- ٤٥ نصب الرابة لاحاديث الهداية للإمام الحافظ العلامة جمال الدين أبي محمد عبد الله بن يوسف الزينعي الحنفي رحمه الله المتوفى : ٤٦٢ هجري مؤسسة الريان للطباعة والنشر والتوزيع
- ٤٦ نور الإيضاح للشيخ العلامة حسن بن علي الشرنبلالي رحمه الله المتوفى : ١٠٦١ هجري ، الطبعة الأولى : ١٠٠٠ هجري ، مكتبة البشري كراتشي
- ٤٧ نهاية المحتاج الى شرح المنهاج في الفقه على مذهب الإمام الشافعي للإمام شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة المصري الأنصاري الشهير بالشافعي الصغير رحمه الله، المتوفى ١٠٠٢ هجري طبعة : ١٣٤٠ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
- ٤٨ نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار للشيخ الإمام محمد بن علي الشوكاني رحمه الله المتوفى سنة ١٢٤٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت لبنان
- ٤٩ وفيات الأعيان انباء أبناء الزمان للعلامة أبي العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان رحمه الله المتوفى : ١٠٧١ هجري، دار صادر بيروت
- ٥٠ هدي الساري للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٠ دار السلام الرياض

قَالَ اللهُ تَعَالَى: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (الاحزاب)
قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (الحديث)

افادات اعزازی

شرح

شمائل ترمذی

تالیف: الحافظ محمد بن عیسیٰ ترمذی

تقریر: شیخ الادب حضرت مولانا اعزاز علی دیوبندی رحمۃ اللہ علیہ

پښتو ترجمہ او کمپوزنگ

مرکز التحقیق والعلوم العصریة

زیرنگرانی: مولانا شہ فیصل فاضل وفاق المدارس،

امداد العلوم، جامعہ اسلامیہ جارسدہ

خصوصیات

① اسانہ ترجمہ ② حدیث تشریح

③ د مشکلو لغاتو لغوی، صرفی او نحوی تحقیق

خوروونکی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پینبور